Иврит яз.

Танах.

Мышлеей...

Дерех га-месила.

Фюрт: 1844

ספר

משלי

מספרי תנ"ך הנקראים בשם

דרך מסילה,

כשמות אשר נקראו החומשים אשר הדפסנו בתחלה,
והיו לשם ולתהלה.

נגד כל שורות המקרא תרגום האשכנזי מלה במלה מסודרה.

ועל צד הגדול נדפס פי' רש"י ז"ל אין כלם פונים באחורם.

גם המלות טעונות בפירושו בלע"ז בלשון צרפת ובל"א מתורגמים.

ונלוה אליו פירוש נחמד מהמאור הגדול
הרב ר' מנחם המאירי זצ"ל,
אשר העתקנו מתוך כתיבת יד
משנת ר"ן לפ"ק.

וכל קורא בו ימצא מרגוע לנפשו, כי כל דבריו נעימים למביני מדע, חכו מחמדים וכלו ממתקים, כאשר הערנו בערך תכונתו ותכליתו בהקדמתנו.

פיורדא

שנת ת"ר"ד לפ"ק.

Fürth, 1844.

Druck und Verlag von D. Zürndorffer und J. Sommer.

ספר משלי

הקדמת המדפיסים.

עיניך, קורא נעים, תחזינה מישרים, ומשפטך אור יצא, כי כאשר דברנו עשינו, ואשר הבטחנו מלאנו, ולא הלכנו בעקבות שאר מדפיסי תנ"ך, אשר לא עלה עליהם עול הטורח, לא יגעו ולא עמלו, לחפש אחרי מפרשי הפשט רבי האיכות, אך מורא עלה על ראשם מרב הכמות, והם הלכו וקוששו להם מדברי המבארים הראשונים, הידועים במחנה העברים, לזקנים ונערים, ויפנו כה וכה, ולקטו איש לפי ערכו, מעט מזה ומעט מזה, זעיר שם זעיר שם.

אבל אנחנו יגענו וטרחנו, לא שקטנו ולא נחנו, להוציא לאור תעלומות, מזהב ומפז יקרות ונעימות, לא נמצאו ביד כל אדם, רק יחידי סגולה עמדו בסודם, כאשר הדפסנו בספרי נביאים ראשונים גם בספר תהלים, פירושים נכבדים ומפוארים, קודש הילולים, הוצק חן בשפתותיהם, כדבש למתוק לכל קוראיהם.

והעולה על גביהן לתפארת ולתהלה, הוא הביאור הנחמד והנעלה, כסולת נקייה מנופה ומסולה, מלא על כל גדותיו בדברים מעולים ועתיקים, חכו מחמדים וכלו ממתקים, אשר השאיר אחריו ברכה ה"ה הרב הגאון **ר"מ המאירי** זצ"ל, פירוש נחמד על ספר **משלי**. וספר יקר הערך הזה מצאנו בכתב יד ישן נושן משנת **ר"ז** לפ"ק ביד הנגיד הקצין המפורסם כהר"ר בנימין נידערהאָפהיים יצ"ו בק"ק פראנקפורט המפוארה, אשר נדב לבו הטוב לתת לנו כתב יד הנ"ל במתנה על מנת להחזיר. והרשה לנו להעתיקו ולהדפיסו, לחלקו ביעקב ולהפיצו בישראל נועם דבריו, ועמקי מאמריו, אשר כל קורא טועם יערת דבשו, ימצא מרגוע לנפשו.

ובזה נשמיע קול תודה ותשואות חן להנגיד הגביר הנ"ל, יישר כחו וחילו, על טוב פעלו, ושכרו אתו, יפול חבלו בנעימים, בגבהי מרומים.

ועתה נבוא לדבר במהות הביאור הנחמד הזה ואיכותו, גודל ערכו ותכליתו, נחפשה דרכיו וא֗ורחותיו, ונחקורה תועלותיו:

1.) וויר פינדען אונז פארערזט פעראנלאסט, דען פערעהרליכען לעזער אויפ־מערקזאם צו מאכען, דאס דיעזער קאממענטאר ביים געוואהנליכען פליכטיגען דורכלעזען ניכט פאללשטאנדיג אונד פאללקאממען פער־שטאנדען ווערדען דירפטע, ווען מאן ניכט צוערזט אין דעם אייגענען פארטראגע אונד אין דען בעזאנדערן אויזדריקקען דעזזעלבען בעוואנדערט איזט. וואהל אבער ווירד מאן נאך מעהרמאליגעם, אויפמערקזאמען דורכלעזען מיט זיינער פארטרעפפליכען, בליהענדען שפראכע זא פער־טרויט, דאס מאן מיט אונערמידליכער בעגיערדע פארטליעזט, אונד אין זיינען זינג־ אונד געהאלטרייכען אויזלעגונגען אונד ערקלארונגען אימממער מעהר בעפריעדיגונג אונד פערגניגען פינדעט.

2.) אום דיא מיט זא פיעל טיעפ־ אונד שארפזין ענטוויקקעלטען אידעען דעז פערפאזזערז הינלאנגליך אויפצופאזזען אונד צו פערשטעהען, איזט זעהר נאטהיג, דעזזען פאררעדע (הקדמת המחבר) מיט אויזהאררענדער אויפמערקזאמקייט צו שטודירען, דא ער דאזעלבזט גרינדליכע אונד וויכטיגע אויפשליזזע גיבט, דיא איבער דאז גאנצע ווערק העללעז ליכט פערברייטען.

שאן דיעזע פאררעדע איזט איינע גלאנצענדע פראבע פאן דער גראסען געלעהרזאמקייט אונד דעם זעלטענען טאלענטע דעז פערפאזזערז, אונד ער זעלבזט בעמערקט בייא דער ערקלארונג פיעלער שטעל־לען, אין וועלכען דער וויזע זאוואהל דעם לעהרער אלז דעם שילער לעהרע ערטהיילט בסדר הלימוד, דאס מאנכער לעזער אין איינעם גייזט־פאללען ווערקע ביים ערזטען אנבליק פיעלעז פיר זיינען פערשטאנד צו שווער פינדעט, וואדורך ער זיך אפט קיינע וויטערע מיהע גיבט, אונד זיך זא מאנכער ניטצליכען לעהרען פערלוזטיג מאכט. עבען דאהער מאגע, וויא דער פערפאזזער אונז פערנער בעלעהרט, איין זאלכער לעזער זיך דיא מיהע ניכט פערדריעסען לאזזען, דיא איהם שוויעריג שיינענדען שטעללען צוויי־ אונד דרייאמאל מיט פארטגעזעטצטעם נאכ־דענקען דורכצולעזען, אונד דאן ווירד ער אללמאליג אין דער דענק־ אונד אויזדרוקזווייזע דעז פערפאזזערז זא בעוואנדערט אונד געאיבט ווערדען, דאס ער אים שטאנדע זיין ווירד, אללע געדאנקען דעזזעלבען ביז אויף דען גרונד צו פערשטעהען אונד אויך ריכטיג אנצוווענדען.

3.) דער פערפאזזער האט צווייערלייא אויזלעגונגען דעז ספר **משלי**, דען דרך הנגלה אונד דען דרך הנסתר. אין דעם דרך הנגלה בעצוועקט דער־

זעלבע

זעלבע, דען טיעפען זין דעז ווייזען קאניגז דורך טהעאלאגישע אונד פילאזאפישע בעטראכטונגען צו ערגרינדען אונד דעם לעזער פאללקאממען פערשטאנדליך צו מאכען. אונטער דרך הנסתר פערשטעהט ער אבער קיינעזוועגז, וויא געוואהנליך דיא ראבבינען, דיא קאבבאליזטישע אויזלעגונג דער ספרי הקודש, זאנדערן איינע פילאזאפיש-אללעגארישע (בילדליכע) ערקלארונג דער זיננפאללען שפריכע אונד פיעלער מדרשים מחכמינו ז"ל, וואבייא ער ערשטוינליכען שארפזין אונד אונגעמיינע געוואנדטהייט ענטוויקקעלט.

4.) איבערהויפט מיזזען וויר אונז איינע האהע אידעע פאן דער וויטאומפאזזענדען בעלעזענהייט אונד געלעהרזאמקייט דעז פערפאזזערז בילדען, ווען וויר אין בעטראכטונג ציעהען, וויא דערזעלבע אללע יענען ערהאבענען געדאנקען, הן בנגלה והן בנסתר, אויז דען ווארטען דעז ווייזען קאניגז זעלבזט הערלייטעט, אונד דיא פסוקים דערגעשטאלט צוזאממענשטעללט אונד פערבינדעט, דאס זעלבזט דיא שוויעריגזטען שטעללען גענויא עראָרטערט אונד לייכט פערשטאנדליך ווערדען, אונד דאדורך הינלאנגליכען שטאף ליעפערן, דעם מענשען אין יעדער לאגע אונד אין יעדעם פערהאלטניסע דעז לעבענז היילזאמע לעהרע אונד זיססען טראזט דארצוביעטען, אונד זאמיט דעזזען גליקקזעליגקייט צו בעגרינדען.

5.) דער פערפאזזער בעקראפטיגט אונד בעשטאטיגט אויך זיינע ערקלארונג אונד אויזלעגונג דעז טעקזטעז דורך הייפיגע ציטאטען מספרי תנ"ך, וועלכע וויר איממער נאכגעשלאגען אונד גענויא אנגעגעבען האבען, אין וועלכעם ספר מספרי הקודש אונד אין וועלכעם קאפיטעל אונד פסוק דיא שטעללע צו פינדען איזט, וואדורך דעם לעזער דאז פערשטעהען דעז קאממענטארז זעהר ערלייכטערט ווירד.

6.) איינגלייכען ציטירט דער פערפאזזער זעהר אפט פאראבעלן (משלים, גלייכניזזע) אונד שפריכע פאן אלטען וועלטווייזען, דיא דען לעזער זא אנגענעהם אונטערהאלטען אונד בעלעהרען, דאס ער מיט שטעטז ערנייערטער בעגיערדע דען קאממענטאר פארטליעזט אונד שטודירט.

דאז ביזהער געזאגטע לאסט אונז צופערזיכטליך האפפען, דאס אונזערע פערעהרטען הערדען זובזקריבענטען זעלבזט איינזעהען ווערדען, דאס וויר איינען אייסערזט געהאלטרייכען, ניטצליכען אונד אנגענעהמען פירוש על ספר משלי אנז ליכט נעפארדערט האבען. וויר מיזזען אויך אויפריכטיג געשטעהען, דאס וויר אונזערן גראסען קאזטענאויפוואנד אונד אונזערע אונזאגליכע מיהע נהדפסת ספר משלי הלזה בייא וויטעם ניכט גערעקקט זעהען

זעהען; יעראך שמייכלען וויר אונז, דאס אונזערע נייע אויזגאבע מספרי תנ"ך, דורך בייפיגונג זאלכער טרעפפליכען פירושים, זעהר פיעל אן איננערעם ווערטהע געווינגען אונד ה"ס איממער שטארקערן אבזאטץ פינדען ווירד, וויא עז הייסט: שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו, אונד אין דיעזער אנגענעהמען האפפנונג פערהארען וויר איינעז פערעהרטען פובליקומז געהארזאמזטע

Zürndorffer & Sommer.

נאכטראג.

ביים בעשלוזזע דיעזער אונזערער פארערע ערלויבע איך מיר בעזאנדערז צו ערוואהנען, וועלכע מיהע איך מיר געגעבען אונד מיט וועלכער אויזהארענדען געדולד איך געארבייטעט האבע, אום דאז בעזאגטע מאנוזקריפט ריכטיג אבצושרייבען, איין פאזט 400 יאהרע אלטעז מאניזקריפט, אין איינער ענגען, פעראלטעטען, אונרעגעלמאסיגען שריפטארט באותיות ירושלמיות געשריעבען, אהנע דאס איין קאממא אדער פונקט, אדער אירגענד איין אבזאטץ צווישען איינעם פסוק אונד דעם אנדערן, אדער נור צווישען איינעם קאפיטעל אונד דעם אנדערן דארין צו בעמערקען ווארע. היערצו קאם נאך דאז מיהזאמע נאכשלאגען דער פיעלען ביבלישען שטעללען, דיא דער פערפאזזער ציטירט, אהנע אנצוגעבען, וואו דיעזעלבען צו פינדען זינד, וואהרשיינליך וויל ער דיעזעז לבני דורו דור דעה פיר אננאטהיג עראכטעט, אונד דערען פלאטצע איך מיט גענויער בעצייכנונג דעז ספר מספרי תנ"ך זאו וויא דעז קאפיטעלז אונד דעז פסוק אנגעגעבען האבע. איך קאן אבער בע"ה זאגען: יגעתי ומצאתי, וזה שכר יגיעתי, אונד איך בערייע קיינעזוועגז דיא געהאבטע מיהע אונד געדולד, אום איינען זא לעהררייכען אונד וויכטיגען פירוש לאור העולם צו פארדערן;

זכות המחבר ז"ל יעמוד לנו וימליץ בעדנו, לראות בביאת משיחנו, במהרה בימינו, אמן וכי"ר.

פיורדא, בחודש שבט תר"ד לפ"ק. הק' דוד צ"ד.

הקדמת המחבר

אמר מנחם ב"ר שלמה לבית מאיר ז"ל

שלמה המלך עליו השלום חיבר שלשת הספרים הנזכרים על שמו, והם משלי וקהלת ושיר השירים, ולא נכלל אחד מספריו בכלל ספרי הנביאים, רק בספרי הכתובים כשאר הספרים המחוברים ברוח הקדש, וזה מלבד שלמה לא היה נביא, ואעפ"י שכתוב בגבעון נראה ה' אל שלמה (מ"א ג' ה') הרי סמך לו בחלום הלילה, וחזק הענין בסופו ואמר ויקץ שלמה והנה חלום, כדי שלא יטעו לרוב חכמתו להיותו נביא, והיא אחת מדרכי הנבואה, לא שיקרא בה נביא במוחלט, ולא נמצא בדבריו הגדת עתידות כלל, וכן שלא היה שלוח לעם לצורך ענייני הנהגותיהם ולא להוכיחם להשיבם מדרך רעה, כדרך אותם שנכללו ספריהם בספרי הנבואה, אבל דבריו ותוכחותיו ומוסריו מדרך השפעתו שפע חכמתו כדרך כל חכם שלם, וכמ"כ בהתלבשו רוח אלהים ויושפע על לשונו שפע אלהי וידבר ברוח הקדש על הדרך שכתבנו דברים אלו בפתיחת ספר תהלים. ואף בקהלת דבריו נחלקו רז"ל אם הם מזאת המדרגה ר"ל אם נכתבו ברוח הקדש אם לאו. והיא שנסדר טהרות במס' ידים פרק ג' אמרו חז"ל דרך כלל כל כתבי הקדש מטמאין את הידים, ר"ל לא סוף דבר ספרי התורה וספרי הנביאים שקדושתם יתירה אלא אף כל כתבי הקדש, ר"ל כתובים שקדושתם למטה מספרי הנביאים, ואמרו אח"כ דרך פרט שיר השירים וקהלת מטמאין את הידים, ר' יהודה אומר שיר השירים מטמא את הידים וקהלת מחלוקת, ר' יוסי אומר קהלת אינו מטמא את הידים ושיר השירים מחלוקת, ופירוש הדברים שידוע היה להם שב"ש וב"ה נחלקו באחד משני ספרים אלו, ר"ל או שה"ש או קהלת, שלדעת ב"ש אינו מטמא את הידים ולדעת ב"ה שניהם מטמאין אה"י כשאר הכתובים, עד שבמס' עדיות פרק ה' נשנה דבר זה מקולי ב"ש ומחומרי ב"ה, ונחלקו ר' יהודה ור' יוסי באיזה מהם נחלקו, שלדעת ר' יהודה בקהלת נחלקו, אבל בשה"ש כולם מודים שמטמא אה"י, ולדעת ר' יוסי בהפך, וידוע בדרכים התלמודיים שכל ספר שיאמרו עליו, שאינו מטמא את הידים הוא מפני שסוברים עליו שאינו נאמר ברוח הקדש, כמו שהקשו בפ"ק דמגילה על מה שאמר שמואל אסתר אינה מטמא אה"י, למימרא דסבר שמואל אסתר לאו ברוח הקדש נאמרה, והאמר שמואל אסתר ברה"ק נאמרה, למדת שזו תלויה בזו, וא"כ הוא מחלוקת באחד מב' ספרים אלו, מ"מ נראין הדברים כר' יהודה שבקהלת היתה המחלוקת, וכמו שאמרו שם ר"ש אומר קהלת מקולי ב"ש ומחומרי ב"ה, ובברייתא של מס' ידים אמרו ר"ש בן מנסיא אומר שיר השירים מטמא את הידים וקהלת אינה מטמא אה"י מפני שאינו אלא חכמתו של שלמה, כלומר שלא נאמר ברוח הקדש, ואף ר' עקיבא אמר שם ח"ו לא נחלק אדם מעולם על שיר השירים שלא יטמא אה"י שאין כל העולם כלו כדאי כיום שניתן בו שה"ש, שכל הכתובים קודש ושה"ש קודש הקדשים, ר"ל שכל הספרים הנכללים בכתובים והם הנאמרים ברה"ק, ושה"ש קודש קדשים, ואם נחלקו לא נחלקו אלא על קהלת. ונראה שהכריחם לחלוק בקהלת מלבד שראו בו דברים נאמרי' כמי שלומד בדרכי המחקר ואינו נסמך לגמרי על דעת אחת, אבל מזכיר דעת ההפכיי' ועומד פוסח ונבוך איזה יכשר הזה או הזה, כמו שידוע שרומז בקהלת מקומות טענות המתנגדים עלינו באמונת הפנות התוריות בחדוש העולם ושינוי הטבעים והשגחה וגמול ועונש, ובהרבה דברים מלבד ראייותיהם המוכרחות לדעתם בעיון והקש מופתי, ואין זה מן הדרך מדבר ברוח הקדש, אבל מדרך הנושא ונותן בעצמו וחוקר ומשתדל בידיעת הדברי' מדרך חקירה ועיון, ומזכיר דעת ההפכיים וטענות מתחלפות, כי הנבואה ורוח הקדש לא יכללו רק האמת, והאמת אינו אלא אחד, והוא ענין אמרם מפני שאינו אלא חכמתו של שלמה, כלומר שהיה מודיע מחלוקת נוחלי התורה עם הפילוסופים ומודיע טענותיהם זה בכה וזה בכה, ומ"מ כמנו וגמרו שאף קהלת במדרגה זו, והוא אמרם במס' ידים אמר ר"ש בן עזאי מקובלני מפי ע"ב זקנים ביום שהושיבו את רבי אליעזר בן עזרי' בישיבה ששיר השירים וקהלת מטמאין את הידים, וכן בברייתא שהזכרנו על מה שאמרו שאינה אלא

חכמתו של שלמה השיבו וכי לא כתב אלא זו בלבד, והכתיב וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף (מ"א ה' י"ב), ואף במס' מגלה שנויה כן, ואם קהלת לא נכתב ברוח הקדש האיך לא נכתבו האחרים ג"כ, אלא שברוח הקדש נאמר, ולפיכך נכתב בכלל הכתובים אע"פ שנמצאו בו דברים סותרים זה את זה, שמזכיר דיעות ההפכיי' על הדרך שכתבנו כוונתו היתה בזה הספר ר"ל קהלת לקבוע אמתת אמונת הפנות התוריות בלבות להשיב רבים מעון, ליראה את ה' ולאהבה אותו, ומפני זה השתדל בכחו ובחכמתו לאמת ולברר אמתת אמונת פנות הנזכרות, ולהודיע חולשת טענת החולקים המפסידים אותנו בראיותיהם והמבהילים דעתינו במופתיהם, שהם סובלים לחיבית יותר גדולות ויותר עצומות, ולכן רמזם בדברים סתומים ומעורבבים להודיע חולשתם, וזה היה סבת היות דבריו לפעמים סותרים זה את זה, ובסוף דבריו אחרי שנשא ונתן בחקירת כל הסברות בחן ברוח הקודש האמת מן השקר, וביררו מן הטענות מה שראוי לברר מהם והשאיר אחריו ברכה האמונה הנזכרת, ר"ל אמונת הקבלה המיועדת בהשגחה וגמול ועונש ושאר הפנות התוריות, באמרו כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט וגו' (סוף קהלת), ודע כי על כל אלה יביאך אלהים במשפט (שם י"א ט'), וכמו שביארנו בקלת חיבורנו:

והנה נשארנו על שרשנו שכל הכתובים נאמרו ברוח הקודש, שהרי אף במגלת אסתר הכריעו זה כן כמו שמתבאר במסכ' מגלה, ומ"מ נמצאת עוד מחלוקת שנייה בספרי שלמה בהדרגת מעלתם ובזמן חיבורם, מהם שאמרו שיר השירים בילדותו וקהלת בזקנתו ומהם נהפך, ואשר נמצא מוסכם לרובם ולגדולים שבהם הוא הדרגת מעלת שיר השירים על כולם, ושהוא עכ"פ חובר בעת הזקנה אחר שוללת כל כח חומרי ממנו, עד שאמרו עליו מה שכתבנו שאין כל העולם כולו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים, ולא שיכלול כל העולם כולו ספרי התורה והנבואה עד שתחשוב היות בו דברים לא נכתבו בתורה, שאין סוד נכבד בעולם שלא נכתב בתורה אם בפשיטות ואם ברמיזות, ובמדרש שיר השירים אמרו ויגד לכם את בריתו (דברים ד' י"ג), זאת ספר בראשית שהוא תחלת בריאתו של עולם, וכי מנין לו ליחזקאל ויגלה להם לישראל סדרי מרכבה, אלא שהכל נלמד מן התורה, הדא דכתיב הביאני המלך חדריו נגילה וגו' (שיר השירים א' ד'), אך ביאור הענין באומרו שאין כל העולם כלו כדאי וכו' כלומר שאין בריאת האדם שהוא תכלית המכוון בזה העולם התחתון כדאי כיום שיגיע למה שהוא מכוון, ונרמז בשיר השירים, וזהו תכלית האחרון ויתד שהכל תלוי בו והוא דבקות הנפש בהפרדה מזה החומר המגונה והתאחדה בשכל הנפרד, אשר נרמז שם בענין ישקני מנשיקות פיהו (שם פסוק ב'), ולרוב ההתעדנות והשמחה אמר בה כי טובים דודיך מיין (שם), ר"ל שנאמר עליו המשמח אלהים ואנשים, (שופטים ט' י"ג) וכן אמר דוד בדרך נסתר פתחת שקי ותאזרני שמחה (תהלים ל' י"ב) והשק בדרך נסתר הוא רמז על החומר והגוף, ואמר שבהתפתחו מעליו אז התאזר בשמחה האמיתית, והוא שאמרו עוד בדרש למלך שנטל סאה של חטים ונתנה לנחתום ואמר לו הוציא לי כך וכך סולת כך וכך מורסן וכך וכך סובין וסלית ליגלוסקא יפה ומשובחת, כך כל הכתובים קדש ושיר השירים קדש קדשים, ולדעתי לא כוון בזה המשל רק על ספרי שלמה, כלומר שכל המכוון בשאר דברי שלמה הם מדרגה ומבוא ושביל למה שנרמז בשיר השירים והוא תכלית אחרון וסוף השלימות האנושי, על הדרך שכל הסאה לא נמסרה לנחתום אלא בשביל הגלוסקא. ומכאן נשארנו על שרש דבר האומר קהלת בילדותו שהיה אז מודיע מה שהתחכם והתלמד בדרכי החקירה, ואיך בירר מתוך חקירתו המורסן והסובין, מהסולת, והמורסן והסובין הם טענות החולקים להכחיש הפנות התוריות, ולכפור במה שלא יחייבו מופת ונשאר בו הסולת והוא ענין שעמד טעמו בו באמונת כל מה שימשיכהו מליאות הדת, והודיע זה ולימד דעת את העם בדרך קבלה באמרו ודע כי על כל אלה יביאך אלהים במשפט, וכן את כל מעשה האלהים וגו', וכן סוף דבר הכל נשמע וגו', וכן בהשארות השכלי באמרו והרוח תשוב אל האלהים (קהלת י"ב ז') שכבר נשא ונתן עליה באמרו מי יודע רוח בני האדם וגו' (שם ג' כ"א) מי שידע זה בדרך מחקר אמיתית.

וכלל

וכלל ענין קהלת כל מיני החכמות ועניני האמונות והאנהגות, ובזה חיבר ספר משלי, שהוא כולל כל עניני הנהגה ומדה ומוסר כל מיני חכמה וסדרם והדרגתם וכל דרכי האמונות האמתיות עיוניות ומקובלות. שכל זה בכלל הסולת, ובאחרית נפשו בנפת אמת עד שמן הזך שבו הוציא גלוסקא יפיפיה דדעתיה עילוה, ר"ל שאליה היתה כוונת הכל והוא ענין שיר השירים, ואפשר גם כן לפרש במה שאמרו על חלוק זמן חיבור הספרים שכלם נאמרו בעת הזקנה אחר שהתחכם והשלים נפשו בשלימות החכמה, אבל שסדרם על סדר הזמנים כל אחד כראוי לו, והוא שחיבר ס' קהלת על ענין המתלמד שידע ויבין מחלקות הדעות והסברות אחר שיראתו תקדם לחקירתו, ולא יסוט ולא יפקפק להיות דעתו נוטה בכך מדרך האמת, והוא שסמך באמרו הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי (משלי כ"ב י"ז) ודרשו בו חז"ל לדעתם לא נאמר אלא לדעתי כלומר שאע"פ שאני מתיר לך את הרצועה לשמוע דברי חכמים ז"ל וראיותיהם וטענותיהם ומופתיהם, לא יהרהר לבך לעמוד נבוך ופוסח, אבל לבך תשית לדעתי ר"ל לדעת התורה.

ואצלי עוד לפרש במלות תשית שהיא מענין יסוד, כלומר שתיסד דעתך ולבך באמונת התורה עד שלא יזיזוך ממנה כל רוחות שבעולם. ר"ל כל מופתי המתנגדים וראיותיהם, אבל מה שתוכל להוציאו מדרך העיון טוב, ומה שלא תשיג בו יד העיון תשאירהו על שרש הקבלה, וכבר ביארנו בקהלת חבורינו ענין דומה לזה באמרו אורח חיים פן תפלס וגו' (משלי ה' ה'), והוא בעצמו ענין סוף דבר הכל נשמע וגו'.

ואחר הגיעו לזאת המעלה ראוי לו שינהיג את העם וינהגם וידריכם וישפיע על הראוי מהם משפע חכמתו ודעתו, ונמלא משיב רבים מעון, ומדריכם בכל מיני הדרכה הטובה בשלימות מדות ובדרכים מוסריים ובנועם הנהגות מדיניות עד שיקבל כל אדם תועלת ממנו, כל אחד כפי ענינו, וזה שכלל בספר משלי, השפעתו לחכמים והנהגתו לעם בכל מדה ומוסר להבין אמרי בינה וחכמה ובכל ההנהגה, כמו שאמר לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה (שם א' ב'), וכן הזכיר בו השכל ולדק ומשפט ומישרים (שם א' ג'), והרבה מן המלות עד שכלם ביחד יכללו כל שלימות מדה ומוסר והנהגה מדינית ותורה וחכמה וכל דבר שיש בו תועלת קטן או גדול, וכן יכללו דבריו תועלת לכל אדם המוני, או חכם נער או זקן שכל או נבון פתי או חכם, והוא אמרו לתת לפתאים ערמה ישמע חכם ויוסף לקח, ונבון תחבולות יקנה (שם פסוק ד' ה') לא יחסר דבר מן התועלת ולא שום אדם מלקבלו, ואחר שהשפיע מטובו כפי יכלתו, והגיע לעת זקנתו בחולשת טבעיו ואפיסת כחותיו, ראוי לו לשולל נפשו מכל דבר חומרי להביאה אל גנזי המלך אל צור חוצבה ואל מקבת בור נוקרה, שהוא תכלית המכוון במציאות האדם, והוא שכללו בספר שיר השירים.

ואל זה נ"ל שאמר בספר הראשון לשון דברי, ובספ' השני לשון משלי ובספר השלישי לשון שירים, כי לשון דברי יורה על דברים פשוטים מקובלים נאספים משפה ומפה והוא לשון קהלת, ר"ל מאסף כל הדעות ובירר מהן הדעות התוריים והמקובלים, וזהו ענין קהלת שעקר הכוונה בו אינו רק לקבוע אמונת הדברים התוריים אשר לא יוכרעו מצד ההקש והעיון רק מצד התורה וכן קרא הנמשכים אחר זה בעלי אסופות, ולשון משל כולל מינים רבים, לפעמים ינשא על דבר אין בו כוונה רק לנמשל, אבל שהמשל דומה לנמשל במדרגת מעלה לפי מינו, או במדרגת פחיתות, כאומרו על מלך אשור לפי מעלתו ארז בלבנון, יפה ענף וגו' (יחזקאל ל"א ג'), וכן בנבוכד נלר להיותו ראש כל המלכים כנשר בעופות, אמר עליו הנשר הגדול, גדול הכנפים, ארך האבר, מלא הנוצה (שם י"ז ג') וכן בהפך זה בפחיתות הגברר ויאמרו כל העצים אל האטד מלוך עלינו (שופטים ט' י"ד) וכן לענין היות עון האב נפרד על הבן, אבות יאכלו בוסר ושיני בנים תקהינה (יחזקאל י"ח ב') כל אלו ודומיהם המשל קרוב לנמשל באיכות הענין הנמשל בו, לא שיהא במשל כוונה רק על הנמשל, וזה נקרא משל החידה או חידה סתם דרך הרחבה, כאומרו על הנשר הגדול חוד חידה ומשול משל (שם י"ז ב') אבל עיקר לשון חידה סתם יאמר על ענין שנושא ענין

הקידה

החידה ונושא המכוון בה הכל נושא אחד, אלא שלא יובנו פרטי הנושאים בענין, מהאוכל יצא מאכל, ומעז יצא מתוק (שופטים י"ד י"ד), האוכל והעז והארי הכל נושא אחד, והמאכל והמתוק והדבש הכל נשוא אחד, לא יתחלף נושא כלל בין החידה והמכוון בה, אבל המשלים שזכרנו במשל החידה יתחלפו המשל והנמשל בנושא, כי הנשר נושא אחד והמלך נושא אחד.

ונשוב לענין המשל והוא שלפעמים ינשא על דבר שיש למשל תועלת בנגלה, אע"פ שתועלתו האמתי הוא בנסתר, והנמשל בו לבתי התועלת אע"פ שעיקר כוונתו לתועלת הרמה בנסתר, כמו שדבר שלמ' תמיד באשה זרה הומיה היא וסוררת (משלי ז' י"א) שעיקר הכוונה בו לחומר המגונה נמשך אחר התאוות, וכן בהפך באשת חיל שעיקר הכוונה בו לחומר נאות ומוכן לקבלת הצורה, והנגלה בשניהם תועלת להשמר מכיוצא מאשה הנזכרת בהומיה היא וסוררת, להשתדל במושכלת כפי יכולתו, אע"פי שהתועלת האמתי הוא בנסתר, ושג"כ קצת דמיון בין המשל והנמשל כי כמו שהאשה עניינה המכוון לקבל שפע הזכר, כן החומר המכוון בו לקבל שפע הצורה, ולכן כל מקבל שפע יזכיר בלשון נקבה, ולכן כשירמוז על החומר, והנפש יקרא החומר נקבה והשכל בלשון זכר, וכשירמוז על שכל האדם ועל שכל הנפרד יזכיר שכל האדם בלשון נקבה, והנפרד בלשון זכר, וכן בנפרד עם שלמעלה ממנו שבכל אלו היחס אשר לאחד עם חבירו שוים, וזה יקרא משל סתם, ולפעמים ינשא על דבר שאין בו כוונה רק לנמשל כמין הראשון, אלא שהמדבר תוכף זכירת הנמשל למשל עד שהנמשל הוא עיקר הדבר, כלומר ענין זה הוא נזה, כענין דלף טורד ביום סגריר ואשת מדינים נשתוה (משלי כ"ז ט"ו), כצפור נודדת מקנה, כן איש נודד ממקומו (שם כ"ז ח'), ולא בא המשל אלא לתקן הדבור וליפותו ולהמריצו להיותו ערב לשומעים מצד ערבות הדמיון, שהדמיון בין שניהם חזק מאוד, וזה המין יקרא משל המליצה כי לשון המליצה אינו רק תיקון הדבור והתיפותו להיותו ערב ומתוק לשומעין, כאומרו עד בליעל יליץ משפ'.(שם י"ט כ"ח) כלומ' העד הבליעל יליץ משפט, יתקן וימתיק עדותו בחלק אמריו עד שידמה כדבר צודק, עד שהמשפט הנתון ע"פ דבריו מתוק וערב לשומעיו, וכן אולי' יליץ אשם (שם י"ד ט) לא' מפירושיו כלומ' כל א' מהאולי' שבשקטא בדבר יצדיק עצמו וינעי' דבורו לשומעיו עד שיהא אשמו ערב להם, הכל לענין מה נמלצו לחכי אמרתך, (תהלי' קי"ט ק"ג) ומזה קוראים המשוררי' לשיריהם מליצה כלומר מתוק וערב, ונמצא שהמין הראשון אשר זכרנו נקרא משל החידה, ונכתב במקרא משל וחידה, והשני נקרא משל סתם, והשלישי נקרא משל ומליצה, ונכתב במקרא משל ומליצה, ונרמזו כל המינים במלת משלי שנזכרה בלשון רבים, או אולי נזכר בלשון רבים על פרטים רבים שהם ממין משל סתם, ונרמזו האחרים בהזכרת מלת חידה, ומלת מליצה, וייחס שם הספר למשל הנאמר בסתם מפני שהאחרים הם חלקי המשל, והמשל בסתם הוא זוג להם, ומפני שיש בספר ג"כ דברים פשוטים בענייני תוכחה והדרכה בה לא יורו על שום דבר נמשל, ומצינו לפעמים שיקראוהו ג"כ דרך הרחבה משל כשהוא יוצא מפי המוחזק והנודע בדרכי המשל, באומרו וישא משלו ויאמר, ראשית גוים עמלק, ואחריתו עדי אובד (במדבר כ"ד כ'), בפתיחתו הנה בחלקי המשל ד' דברים וכלל ארבעתם בפסוק א', להבין משל ומליצה דברי חכמי' וחידותם, והשיר הוא דומה למשל סתם כענין שאין במשל שום כוונה ולא שום תועלת, אבל יש חילוק ביניהם שהמשל סתם ירגיש השומעו לשעתו הנמשל שבו, לפי שאין המשל דבר שיחשוב האדם היותו, וכן שהדמיון בין המשל והנמשל קרוב, ולא יתערב בו דבר מבהיל בגוזמא, והשיר מצד שטבעו להמתיק הכזב וש כ.חר שבו הוא היותו כזב ידמה לפעמים מה שירצה לדמותו בגוזמא מבהלת ונמנעת, כ"ש המשורר במפליג בחולשת גופו ודלותו שתי חרוזות אלו במחברת שיריו.

ודלותי ודקותי עדי כי — זבוב קטן יכסה את מקומי,
ולו אשכב בעפעפי נמלה — אמות לא ידעה שכבי וקומי.

וכן לפעמים מצד בחירתו בכזב ידמה מה שירצה לדמותו בדבר שיטעה בו האדם

להיותו

להיותו, כענין אשירה נא לידידי וכו', כרם היה לידידי וגו', ויעזקהו ויסקלהו עד ויקו לעשות ענבים וגו' (ישעי' ה') שהענין נוטה לדבר שאירע שהי', וכן בדבר שהדמיון רחוק ממה שיכוון בו מכמה צדדין, וכמעט שנגלה בו הפך המכוון, רק שירמוז בו בכל אחד מני אלף באמרו אל אם הדרך (יחזקאל כ"א כ"ו) כובע ישועה (ישעי' נ"ט י"ז) מעיל צדקה (שם ס"א י') כנפי שחר (תהלי' קל"ט ט'), אשכיר חצי מדם (דברי' ל"ב מ"ב), וכל אלו המינים תמצא בשיר השירים אשר דרך גוזמא כשרצה לשבח פרטיה, שיניך כעדר הרחלים (שיר ו), כמגדל דוד צוארך (שם ד), וכן רוב הדברים שבו. וכן שהאדם ההמוני יחשוב שדעת שלמה בזה לא היתה רק לחשק הנשים כ"ש (עם דעתם) מה שהעיד עליו הכתוב כי בהם דבק שלמה לאהבה (מ"א י"א ב'), וכן שהדמיון רחוק עד שדמה הדבר הנכבד שבנכבדים עם דבר קל שבקלים, ומה שהוא תכלית הכבוד במה שהוא גנות ומדה פחותה אין ערך, ודמיון בין המשל והנמשל חלילה וחס, זולתי על צד רחוק בענין קריאת השמות בלשון זכר ונקבה לדמיון קבלת השפע על הדרך אשר הזכרנו, והפליג בדבר עד שדמה הנפש המשכלת הנשלמת המשגת בשכלה כל מה שבכח השכל האנושי להשיגו, וככספה ומשתוקקת להדבק בעליונים, להתאחד במושכלה לכלה נאה וחלושה תובעת אישה בראשית דבריה ישקני מנשיקות פיהו וגו', וכן בתוארים הגשמיים ביותר ממה שלא יסבלום לשונות שאר ספרי הקדש, עיניו, ידיו, ראשו, מעיו, קווצותיו, שוקיו, לחייו, שפתיו, ואף גם זאת בדברים שזכירתם נזק, ועוררות מחשבות, והרגל עבירה, ואף קצת הדברים שאינם מזה המין וכתבו שם בדמיון רחוק, אמר כרם היה לשלמה בבעל המון, נתן את הכרם לנוטרים, איש יביא בפריו אלף כסף (שה"ש ח' י"א), וכשתגיע לביאורו ותעיין מה שנרמז בו הדמיון רחוק מאוד, ואף הדרש שדרשו על כנסת ישראל, והוא שבענין הדמיון הוא בעצמו אמר ישעיה הנביא ע"ה ג"כ לשון שיר, אשירה נא לידידי, כרם היה לידידי בקרן בן שמן (ישעיה ה',א').

ואחר שהגענו למה שנזדמן לנו בביאור אלו המלות, ר"ל דבר ומשל וחידה ומליצה, נשוב לענין המשל שהוא עיקר כוונתינו, ושהוא יסוד בנין זה הספר, כמו שיאמר עליו משלי שלמה, ונאמר שהמשלים יש מהם שאין הטעות מצויה בהבנתם והם אותם שני המינים שהזכרנו בשם לווי, ר"ל משל החידה ומשל המליצה אין שום אדם טועה, כענין הנשר הגדול שיאמר לפי המשך הדברים שבהם שיונח זה השם רק על מלך גדול, וכן בקושיית שיני הבן לאכילת בוסר האב שיאמר רק על העונש שמגיע לבן בעון האב, וכן בלכת העצים מזה לזה למלוך עליהם עד שהגיעו לאטד והמליכוהו עליהם מלך, אין ספק שלא יטעה בו שום אדם שלא ירגיש מיד שהוא משל על השתדלות עם להמליך עליהם מלך, ונזדמן להם פחות שבפחותים ואדם בלתי ראוי לכך, וכ"ש במשל המליצה שהנמשל מצורף עמו לשעתו שלא יטעה האדם בו שהרי טעמו בו ונמקו עמו. אבל המין האחר אשר הזכרנו בשם משל נסתם הוא שהטעו' מצויה בו, והוא שמלבד שנגלהו טוב וחביב יחשוב הרואה שנגלהו הוא תכלית הכוונה בו, ולא יראה עצמו צריך להשתדל ולהטריח שכלו להביט בעיון השכל הדבר הגנוז בתוכו, וזהו לדעתי ענין הפסוק שהתחלנו, ר"ל דברי פי חכם חן, ושפתות כסיל תבלענו, כלומר דברי פי חכם חן ר"ל שלימות בכל חלקיהן, אבל שפתות כסיל תבלענו, ומלת תבלענו הוא לפ"ד מענין כסוי והעלמה, מענין אם אמר איש כי יבולע (איוב ל"ז כ'), וכן כבלע את הקדש (במדב' ד' כ'), ומלת כסיל הנה רוצה בו הפך חכם, ר"ל נסכל הידיע' ונעדר החכמה, ושפתות רוצה בו דברי, כלומר דברי הכסיל, ומפני שאין ענינו בקריאתו רק דבור והגיון אך דבר שפתים, לא שיעמיק בו בהבינתו לקח בדבריו לשון שפתית, ותבלענו אמר על כל אחד מן השפתים, כלומר דברי החכם הם שלמים מכל צד, אבל שפת הכסיל תכסה הדברים ותעלימם, כלומר תאמרם ותעמידם מכוסות ונעלמות שלא יובן לו מהם רק הקליפה לבד, אע"פ שלא ייחסנו ענין המשל בספר קהלת עד שיפול בו זה הענין, אין ספק שאף על פי שכללי הספרים נכתבו על יסוד הענינים שכתבנו, מכל מקום יש בכל אחד מהם דברים מעורבים מזה לזה, וכ"ש למה שכתבנו שכל ספריו חוברו בעת הזקנה לא שחברם אל צד שלשת הזמנים להצריך

החכם

החכם בכל זמן וזמן כפי הראוי לו, וכ"ש גם כן בספר קהלת (ח' א') מי כהחכם ומי יודע פשר דבר, ופי' מי כהחכם ומי כיודע פשר דבר, כלומר יודע ומבין כיודע פשר דבר פתרון המשל, ר"ל מה שגנוז בתוכו, וכן שבספר הראשון רמז על סודות הספרים האחרים ג"כ בסוף דבריו, שבספר קהלת אמר ויותר שהיה קהלת חכם עוד לימד דעת את העם אזן וחקר תקן משלים הרבה (שם יב ט).

ואצלי עוד בביאור זה הפסוק ר"ל דברי פי חכם חן (שם י יב) דעת אחרת, והוא שאמרו כמתגלגל על ענייני ס' קהלת ממה שהביא בו דעות הפילוסופים עד שנראה שם דברים סותרים זה את זה, וסותרים דברי תורה ודברי קבלה כמו שיראה מקצת דבריו שם, שאין יתרון לחכם על הכסיל, ולא לצדיק על הרשע, ושאר דברים נמשכים לאלו או לדומיה', ורואה בשכלו שיקשה להמון העם שיהיה הוא נבוך באמונות או כמעט נוטה לכפירה, ויהיה לפי זה תבלענו מענין השחתה כמו בלע ה' ולא חמל (איכה ב' ב'), וכן אם אבלע ואם אשחית (ש"ב כ י), וביאור הענין דברי פי חכם חן, אבל שפת הכסיל תשחיתם כלומר תעמידם בחזקת נשחתות, בהבנין מהם מה שאינו דעת החכם ההוא, וכן בלקטו הדברים הבלתי אמתיים מתוך דבריו, וחשבו עליו שהם נכתבו על דעתו, וכבר ביארנו היוצא מזה בקצת חבורנו על אמרו מחטיאי אדם בדבר ולמוכיח בשער יקושון ויטו בתוהו צדיק (ישעיה כט כ), ואדם הנה נאמר על החכם אדם אתם (יחזקאל לד לא), וכן בלשון הפילוסופים עתה באו בני אדם, כלומר שמייחסי' לחכם איזה דבר ישחיתו בו מעלתו, וזהו מחטיאי אדם, כלומר שמייחסים לו חטא ושגיאה, וכן ולמוכיח בשער יקושון כלומר יקושו וילקטו עליו דברים פתוחים להבאישו ולהמעיט מעלתו, ויטו בתוהו צדיק, כלומר ייחסו עליו איזו נטייה מן האמת לחנם ולתוהו כלומר במה שאינו, ועל זה אמר בקש קהלת למצוא דברי חפץ וגו' (שם יב י), וכתוב יושר דברי אמת כלומר שהוא משתדל בספר קהלת למצוא אמתת דברי חפץ שהם פנות התורה המופתיות, וכן ידיעת הכתוב ביושר דברי אמת ר"ל פנות התורה המקובלת, וקרא המופתיות דברי חפץ כשמות אשר קרא להם אביו שהם משמחי לב, וקרא המקובלת יושר שהם המיוחסות יושר לאל, וכן קראם דברי אמת על שקראם אביו ג"כ עדות נאמנה כמו שביארנו במקומו, ואי אפשר להשיג זה תכלית ידיעת רק מדרך המחקר לבחון האמת מן השקר, למצוא המופתים המקיימים העיונים ולהחליש כח הסותרים ולבטלו לגמרי במקובלת והוא ענין לשון מציאה, ר"ל מציאת מקיפות וידיעה אחר חקירה גדולה והוא ענין בקש קהלת למצוא וכו', עד החקר אלוה תמצא (איוב יא ז) לא מציאה דרך מקרה, אמר והחכמה מאין תמצא (שם כח כ), לא יגעתי ומצאתי אל תאמין, והשתדל בזה עד שתשיג מדרך המחקר מה שהמחקר והעיון ממציאו, והשאיר באמונתו הקבלה במה שאין יד העיון שולטת, אלא שהחליש כח ראיות המתנגדים לסתרם או לבטלם לגמרי, והוא שאמר ג"כ דברי חכמים כדרבונות, (קהלת יב יא) ודרבן הוא העץ המחודד שבראשו העץ הארוך הנקרא מלמד, וענין הדרבן הוא להעיר בו השור להמשיך המחרישה להניע העפר לזריעה להפוך ולהפוך בה עד שישיג בו המכוון, וכן הוא ענין המחקר שמעוררים הלבבות להניע הרעיונים בסברות הראיות עד שישיגו מהם המבוקש, וזהו שקרא במקום אחר באמרו שתה מים מבורך, ונוזלים מתוך בארך (משלי ה טו), וידוע שהבור מלה מונחת על המים המכונסים, והבאר הוא שחפרוה בעמק עד שהמים נוזלים מתוכה, והזהירו בשתיית מים מן הבור, והוא להאמין דברי הקבלה במה שאין ההקש ממציאו, וכן שישתה נוזלים מתוך בארו, רוצה לומר להשתדל בידיעה אמיתית מה שאפשר לדעתו מצד העיון, וידוע שהחופרים לפעמים יחפרו ולא ימצאו מים, וכשימצא לפעמים יפול בה איזה ספק עד שירבו עליה קצת המתנגדים, וראוי להם שלא ישאו פנים בעצה להספיק להם בכך, אבל שיטריחו שכלם וישתדלו לחפור עד שירחיב ה' להם ומצא להם, וישמחו לקראתם לאמר עלי באר ענו לה, באר חפורה שרים וגו' (במדבר כ"א יז יח), וקרא הנה חכמים בעלי המחקר והעיון, ובעלי אסופות החכמים השלמים באמונתם בדרכי הקבלה המלוקטים מדברי תורה והנביאים, ואמר שדברי החכמים הם כדרבונות ודברי בעלי אסופות כמשמרות נטועים שלא תזוזם

ממקומה

שמקומה שם שינה, והכל ניתן מרועה אחד, וכבר ביארנו בילדותנו בחיבור התשובה הוראת הפלגת חוזק הענין באמרו נטועים ולא אמר תקועים, והיתה כוונתו בדברים אלו שכל מה שרמז מדעותיהם לא היה רק באחד מאלו הצדין, ר"ל או לחזק בהם הפנות העיוניות, או להחליש ולבטל דעותיהם במה שהורגלו ולחלוק עמנו בפנות התוריות, זהו מה שנ"ל בביאורו לפי ענין ספר קהלת, ואמנם מה שביארתי תחלה הוא נכון לענין מה שאנו צריכין בו לענין זה הספר ר"ל ספר משלי, והוא שכיוון באמרו ושפתי כסיל תבלענו, על בלתי השתדלם בהבנות המשל שיספיק להם הנגלה במשל, לפי שיראו בו קצת תועלת ויחשבו שאין שם עוד אור טמון לצפוניו, שם יעמוד שכלם עד פה יבוא ולא יוסיף.

והוא אצלי הענין בעצמו באמרו בזה הספר ר"ל ספר משלי, אוצר נחמד ושמן בנוה חכם (משלי כא יט) וכסיל אדם יבלענו, וכן הענין אצלי ג"כ אמרו בזה הספר ר"ל ס' משלי, חוח עלה ביד שיכור ומשל בפי כסילי' (שם כו ט), וחוח הוא חטה הצנומה הנקראת בל' תלמוד זונים, באמרם החטים והזונין אינם כלאים זה בזה, וכן שאמרו בתלמוד המערב קיטי' דקרתך וזונך מנייהו זבון מנייהו זרע, והוא אמרו תחת חטה יצא חוח (איוב לא מ), ואמר שהכסיל כשיעלה בידו הזונין תתקרר דעתו ויספיק לו לפי מחשבתו כאלו עלת' בידו חטה, וכן משל בפי כסילי' כלומר שתתקרר דעתו בידיעת הנגל' כאלו הגיע בידו הנסתר הגנוז בתוכו, והנגלה אע"פ שיש בו תועלת להמון הוא מעט התועלת בערך אל הנסתר, שהוא תועלת אמיתי לנבון ולמשכיל כענין החוח שיש בו קצת תועלת לפזרו לפני התרנגולין, והוא לפי מעט בערך אל החטה אשר הוא מזון לבני אדם, והוא שאמר ג"כ לב נבון יבקש דעת ופי כסילים ירעה אולת (משלי טו טו) ר"ל הנבון יבקש פנימיות הדבר ולא יספיק לו בנגלה. אע"פ שמלת דעת נאמר ברוב המושכלות הראשונות הבאות מצד חנינת האל לא דרך לימוד, כענין מאמר אנשי כנסת הגדולה באמרם אתה חונן לאדם דעת, ואמרו אחר כך ומלמד לאנוש בינה, כלומר שהוא סבה להיות לומד בינה, והוא שהבינה היא הבאה דרך התלמדות, מכל מקום לפעמים יתחלף באלו המלות שמוש האחת במקום חברתה, מפני שבהם מלות כוללות אע"פ שעקר הנחתם באחד מן הכוונות על הרוב, ואמרו פי כסילים ירעה אולת, הזכיר חסרונו דרך הפלגה, וירעה לשון הנהגה כי המנהיג יקרא רועה, כלומר יתנהג במה שיש בו נגלה ונסתר, באולת ר"ל בבלי חכמה, כי האולת תונח לפעמים על בזיון החכמה והעדר', חכמה ומוסר אוילים בזו (שם א ז), אויל מחריש חכם יחשב (שם יז כח) כלומר שלא יתחכם במה שראוי, או הפליג באמרו אולת שאפי' תועלת הנגל' לא יעלה בידו כהוגן, ומיראת שלמ' המלך ע"ה אולי המעייני' בספרו זה יהיו מזה הכת הזהיר בפתיחת דבריו על אלו המשלים, שעם היות נגליהם טוב לא יטעו לחשוב להיותם כשאר המשלים, רוצה לומר שלא יהיה בתוכם דבר נסתר, אבל שהם משלים יורו על דברים נסתרים כוללים כל מיני שלימות, הן שלימות הנהגה הן שלימות עיון, עד שיכלול הספר כל הנהגה מעולה, ויגיע ממנו תועלת לכל אדם.

אמר לדעת חכמה ומוסר וגומר, לקחת מוסר השכל וגו', לתת לפתאים וגו', ישמע חכם וגומר, עד שכל הרואה הערתו בפתיחת דבריו יכיר כי בו דברים נעלמים, ויביא עצמו להתעורר לתת לב בהבנתם כפי היכולת ע"ד המלמד הנבחר המורה לתלמידיו כשיגע בלימוד איזה ספר עמוק, יזהירם בתחלת דבריו לאמר שימו לבבכם לזה הספר העמוק והעירו בו שכלכם, הברו חצי הרעיונים, מרקו רמחי המחשבות ולא תהיה קריאתכם בו כקריאת שאר הספרים, כי לא באתם עד עתה אל העמל והיגיעה, והזכיר בפתיחת דבריו בפרט, מה שכלל בזה הספר, חכמה ומוסר ובינה והשכל, צדק ומשפט ומישרים, משל ומליצה וחידה, והזכיר בפרטי המשיגים תועלתו פתי ונער וחכם ונבון, להודיע שלא חסר שום דבר, אבל יכולל כל תועלת לכל אדם, ולמעלת הספר הזכיר שמו ושם אביו ושם עם הסגולה אשר הוא מולך עליו, כלומר שאלו המשלים הם לשלמה, ושהוא בן דוד ומגודל בחיקו ושהוא מלך על העם היותר נבחר בכל חכמות ובכל שלימות, כלומר אלו המשליים הם לשלם שבחכמים אשר יולד וגודל על ברכי הנבחר שבמלכים, ונברר להנהיג מיטב

האומות

האומות, וכן הענין בקהלת אלא שהקליף הנה מלת ישראל במקום ירושלים, ואולי הכל אחד, או אולי כיון לתוספת מעלתו בהזכירו כל ישראל, או אפשר לפי מה שפירשנו שקהלת שהתחבר על הזמן שהיה לומד, אמר בירושלים כי שם למד חכמתו, ובמשלי שהתחבר על זמן השפעתו לאחרים עד שהתפרסמה חכמתו בעולם אמר על ישראל, או שבזמן ילדותו לא יצא טבעו רק בירושלים, ואחר כך התפרסם ענינו והועלה אימתו על הכל, ובשיר השירים לא הזכיר בו שם אביו ולא שם מלכות, אולי מלך זקנתו לא הזכיר בו ל׳ מלכו׳, כאמרם חז״ל במדרש ויקרבו ימי דוד למות (מ״א ב א), בכל אתר איתמר והמלך דוד, וכה איתמר ויקרבו ימי דוד, מיתה מחזרת ובאה אין כאן שלטנות, אין כאן מלכות. ואחר שלא הזכיר בו שם מלכות לא רצה להזכיר בו שם אביו, או אולי בספר קהלת היה כוונתו ללמוד ולהתחכם, ובספר משלי מאחר שהתחכם רצה בו להשפיע חכמתו לזולתו וללמוד דעת את העם כתב ייחסו ומלכותו, להודיע שלא מנעוהו מזה גודל מעלה וטרדת הנהגה, להעיר כל אדם שלא יניח מללמוד לטרדת עניו ועסקיו, כענין מה שהזהירו חז״ל באמרם כל הפוסק מללמוד תורה, ועוסק בדברי שיחה עליו נאמר הקוטפים מלוח עלי שיח, ושרש רתמים לחמם, (איוב ל ד) אבל בשה״ש הי׳ דבריו לו לבדו ואין לזרים אתו, בהדבק נפשו בעליוני׳, ובהאחדות במושכלות, וצריך שתדע כי כל שנלטרפו בדבור אחד חכמה ובינה באדם שם חכמה מונח על הרוב בדברים הנודעים לחכמים בדרכי העיון, והמחקר בו ע״ד לימוד זולתם להם ואמרי בינה מה שיוסיף האדם בשכלו בהתבוננו בחכמות, וכן השכל ומוסר שם משותף, פעם יאמר בהנהגה שכלית, פעם בהנהגת המדות. ולדק ומשפט ומשרים הנהגה מדיניות ראויות למנהיגים, וערמה היא התחכמות הפתי בעצמו, ומזמה התחכמות המקשבה, ולקח שם כלל לכל למוד, מענין קח נא מפיו תורה (איוב כב כא), ותחבולות על ההשתדלות במחקר ברוב ההקדמות ואורך השעות ולמוד ספר אחד בחכמה אחת להיותו מבוא לשאר הספרים שבאותו החכמ׳, או חכמה אחת להיותו מבוא לחכמה אחרת, וקנין על התחדשות דבר, ודעת פעם על מושכלות ראשונות, פעם על שכל נקנה, וכל אלו השמות מונחים בפתיחת ספרו להודיע היות הספר כולל כל דבר, וכבר ביארנו שפעמים יתחלפו בזה איש באיש, כמו שיתבאר בפרטים, וכן לריך שתדע שזה הספר יש בו פרשיות כולם המשך משל אחד בענין אחד, הן לפי הנגלה הן לפי הנסתר, ויש בו פרשיות כל פסוק ופסוק מהם, ענין בעצמו בלי התקשרות והשתלשלות כלל מזה לזה, ולכן לא תבקש בזה הספר התקשרות הפסוקים זה בזה, זולתי באותן הפרשיות שהם נמשכות בענין אחד ומצאנו בזה הספר ה׳ חלקים. (א) משלי שלמה בן דוד מלך ישראל וגו׳. (ב) משלי שלמה בן חכם וגו׳. (ג) וגם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה וגו׳. (ד) דברי אגור בן יקה וגו׳. (ה) דברי למואל מלך משא וגו׳, והחלוקה הראשונה מזכיר פרשיות הרבה בענין מעלת החכמה לזרז בה בהשתדלות ידיעתה ולהרחוק מן התאוות הגופניות, והנסתר בהם קרוב לנגלה מאד: ומעתה נתחיל לביאור הספר בחלק הראשון.

וב״ה אשר האיר עיני ונתן לי נבון לב בהעתקת הקדמת המחבר של הר״מ המאירי זל״ל מתוך מאנוסקריפט בכתב ישן נושן בשנת ר״ן לפ״ק, באותיות מטושטשות מאוד מאוד.

והחונן לאדם דעת יחנני להעתיק כל החיבור הנ״ל בכתב יושר ואמת להגדיל תורה ולהאדירה. דוד צ״ד.

מִשְׁלֵי
שְׁלֹמֹה בֶן־דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל׃
ב לָדַעַת חָכְמָה וּמוּסָר לְהָבִין
אִמְרֵי בִינָה׃
ג לָקַחַת מוּסַר הַשְׂכֵּל צֶדֶק
וּמִשְׁפָּט וּמֵשָׁרִים׃

ת״ רפא׳

שפריכע

שלמה׳ז, זאָהנעז דוד׳ז, קעֶניגז פאָן ישראל.

(ב) צו ערקעננען קלוגהייט אונד צוכט, צו פערשטעהן שפריכע דער וויזהייט;

(ג) אַנצונעהמען פערשטאֶנדיגע צוכט, גערעכטיגקייט, רעכט אונד רעדליכקייט.

רש״י

א (א) **משלי** כל דבריו דוגמות ומשלים משל התורה באשה טובה ומשל ע״א מעובדי כוכבים באשה זונה: (ב) **לדעת חכמה ומוסר.** המשלים הללו אמר להודיע לבריות (חכמה ומוסר) שיהו עמלים בתורה. שסיא חכמה ומוסר ובינה: (ג) **צדק ומשפט ומשרים.** צדק לדקה ממומנו. ומשפט לשפוט אמת: ומשרים היא הפשרה דרך חלק ומישור שוה לזה ולזה: (ד) לתת

פירוש נחמד מהגאון מוהר״ר מנחם המאירי ז״ל על ספר משלי.

פתיחת הספר·

א (א) **משלי** שלמה בן דוד מלך ישראל, כבר ביארנו ענין משלי וענין זכירה זכרתי יחסו בפתיחה: (ב) לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה, אמר שהמשלים באו לדעת מתוכם ענייני חכמה ומוסר, רומז בחכמה אל שלימות מעלות שכליות, ובמוסר אל שלימות מדות, והקדים חכמה למוסר לקדימתו במעלה אע״פ שמאוחר בזמן, ומלת לדעת מונחת על ידיעה מפי סופרים או ספרים, אבל מלת הבנה נאמרת על מה שמקדש מעצמו בהתבוננותו על מה שהוא לומד, ועל זה הוא אומר להבין אמרי בינה, ושיתף חכמה ומוסר ביחד, כי המוסר אי אפשר להיותו נגמר באין קנת חכמה, כאמרם ז״ל אין עם הארץ חסיד, ולא בור ירא חטא, וכן אמרו אם תלמוד חכם נקם הוא חגרהו עלמתניך, ואם עם הארץ חסיד אל תדור בשכונתו. והחכמה בלי מוסר דבור מכוער, וענין שכל בני אדם קלים בו. ואמרו חכמי המוסר חכמה בלא מוסר כאוהל בלא מיתרים, ואמר אחר החכמה בלא מוסר כטבעת בלא אבן. וכבר ביארנו בקלת חבורינו במה שאמרו רבותינו ז״ל, רבא רמי כתיב יערוף כמטר לקחי, וכתיב תזל כטל אמרתי (דברים ל״ב ב׳) כאן בתלמיד הגון, כאן בתלמיד שאינו הגון, כלומר שהתלמיד שהגון במדותיו הוא בדמיון הטל, שאפילו בעת שאין בני אדם צריכים לו הוא ערב להם ונאות, וכשאינו הגון במדותיו הוא דומה למטר שאע״פ שאדם צריך לו לעתים, כשירד ממנו די ספוקו יקולו בו: (ג) לקחת מוסר השכל, צדק ומשפט ומישרים, לקחת הוא כמו לדעת, אלא שהיא מונחת על ידיעה לקוחה מזולתו, קח נא מפיו תורה (איוב כ״ב כ״א), אם תקח אמרי (משלי ב׳ א׳), ומוסר השכל יש לפרש בו שמלת השכל חסר וי״ו כלומר מוסר והשכל, והוא כפל ענין עם חכמה ומוסר הקודם זכרם בפסוק לדעת וכו׳, והקדים בראשון חכמה לקדימת מעלה, ובשני הקדים מוסר לקדימת זמן, מ״מ המדקדקים כתבו שמלת מוסר שבפסוק זה פתוחה, ומתוך כך היא סמוכה למלת השכל, ר״ל מוסר של השכל, ולא פירשו בו דבר אחר, ויש לפרש שהוא רומז לסדר הלימוד ולקיחתו החכמות על הסדר ולא יהרוס נהס, פן יפרוץ עיונו ויעוות לרוב חפזו וקפילתו

ר"מ המאירי

מה שלא יוכל לתקנו, כי כמו שבמדות יאמר ענין מוסר על הנהגתו עם זולתו לאט ובנחת ולא דרך השייה וטרוניא, כן בחכמות צריך שינהיג סדרם לאט, להיות קובץ בהם על יד, כי אז יצליח ואז ישכיל, והענין שידע הנהגת החכמות כסדרם איך היא. או נפרש מוסר השכל כלומר שאף בדברי תורה וחכמה, עם היותו מוחזק בעצמו בידיעת אותו דבר שרוצה לדבר בו, ימנענו מוסרו מהרבות בו דברים, ויעוררהו ליתן מקום לגדוליו אם למדרגת שנותיהם ואם למדרגת חכמתם, כמו שבמדות הוא צריך לכבד העולם מצד המוסר, ואין צריך לומר במי שאינו מוחזק בידיעת הדבר ההוא שהדיבור בו אולת, לא אף במה שהוא מוחזק בעצמו בידיעתו. או נפרש מוסר השכל כלומר אע"פ שהזהרתיך בידיעת מוסר, לא תקחנו בדרך פתיות, אבל בדרך השכל, כמו שתאמר שאיזה מגודלך יפחד פניך על איזה דבר. והנה המוסר יחייבהו להעתר לאוהביו אעפ"כ יהיה מוסרו בהשכל ויתבונן עם עשותו הדבר ההוא פתיות אללו או סכלות, ואם הוא פתיות אללו יכול להמנע, כאמרם ז"ל זקן ואינו לפי כבודו והתעלמת, וכן אם סכלות מצד שאינו כדאי בכך ימנע ג"כ ולא יזרזהו על זה ההעתר לגדוליו. וכבר ביארתי בפתיחת החבור הגדול כיוצא בזה הענין במה שהורשית התבונן, כלומר שאף על פי שהורשית ונלטוית בכך, התבונן אם עשותך הדבר ראוי לך אם אין, והוא שהדיבור שלי צריך לשמירת ד' דברים, והם תואר המדבר, ועצם הדברים, ואיכות הדיבור בהם, והזמן שיאמרו בהם, ובדרך קצרה אמור, מי, ומה, ואיך, ומתי. וביאורם בתואר המדבר הוא שצריך שיהא שלם בחכמה ובמדות, ואמרו רז"ל על שלימות החכמה מלמד שת"ח נמשל לכלה, מה כלה מתקשטת בתכשיטיה, ואם חסר אחת מהן אינה כלה, כך ת"ח אם חסר דבר בתלמודו אינו ת"ח. ועל חסרון המדות אמרו רז"ל וחכמת המסכן בזויה (קהלת ט' ט"ז), וכי חכמתו של ר' עקיבא שהיה מסכן בזויה היתה, אלא מי שהוא בזוי בחכמתו יושב ודורש לא תטה משפט, והוא מטה, לא תכיר פנים, והוא מכיר. והביאור בעצם הדברים הוא שצריך שיהיו דבריו בענין תועלת בחכמה ובמדות, לא שיהיו דבריו עניני סיפור הבלים ושיחות וליצנות, וכמו שאמר טוב לשמוע גערת חכם מאיש שומע שיר כסילים (קהלת ז' ה'), כלומר שבגערת החכם תועלת גדולה, ושיר הכסילים אע"פ שהוא ערב לשומעיו אין בו תועלת. והביאור באיכות הדבר הוא היפרתו להיותו ערב לשומעיו, כאמרם רז"ל דבש וחלב תחת לשונך (שיר השירים ד' י"א) כל שאמר ד"ת ברבים ואינם ערבים לשומעיהם, כדבש וחלב המעורבים זה בזה, נוח לו שלא לאמרם, וכן אמרו לב חכם ישכיל פיהו (משלי ט"ז כ"ג), לבו של חכם מלא חכמה מאין משכיל עילוי מאין מודיע עילוי פיהו, כלומר שאף על פי שלבו של חכם מלא חכמה אין חכמתו נערכת אצל בני אדם, עד א"כ היא נעזרת בנועם הדיבור, לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון (משלי ט"ז א'). והביאור בזמן הדיבור כולל שני דברים, האחד להיותו יוצא מכלל קטנות ונערות, והשני שיהיו הדברים נופלים לפי הזמן שהוא נוי. ובספרי המוסר פירשו שהמוסר שני חלקים, מוסר במעשה, ועליו נאמר מוסר סתם, ומוסר בדבור והוא שקראו מוסר השכל, כמאמרם הלשון שליח השכל. ופירושו במוסר הדיבור מה שאמר אחימלך לדוד כשהיה דוד בורח מפני שאול ובא לנוב עיר הכהנים (שמואל א' כ"א), ואמר לו אחימלך מדוע אתה לבדך וכו', המלך צוני דבר וכו', ועתה מה יש תחת ידך חמשה לחם תנה בידי או הנמצא, והשיבו אחימלך אין לחם חול אל תחת ידי כי אם לחם קדש יש, אם נשמרו הנערים אך מאשה, והנה אחימלך היה חושש בדוד בזה כבנערים, אלא שמדרך מוסר לא רצה לומר אם נשמרת מאשה. וכן מה שאמר אדון הנביאים ע"ה. לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום (דברים י"ב ח'), שכלל עצמו עמהם מדרך המוסר. וכן בעזרא (י' ב') אנחנו מעלנו בה' ונשוב נשים נכריות: וצדק ומשפט ומישרים, יש לפרש שלשתן על הדין, שהוא אחד שבצרכי ההנהגה המדינית: וצדק, רומז להיות הדיין מומחה, כאמרם צדק צדק תרדוף (דברים ט"ז כ') הלך אחר ב"ד יפה: ומשפט, הוא לדון דין אמת, ושיזהר בהטייתו כאמרו לא תטה משפט (שם ט"ז כ"ח): ומשרים, רומז להטיל

שלום

ד לָתֵת לִפְתָאיִם עָרְמָה לְנַעַר דַּעַת וּמְזִמָּה:
ה יִשְׁמַע חָכָם וְיוֹסֶף לֶקַח וְנָבוֹן תַּחְבֻּלוֹת יִקְנֶה:

(ד) צו פערלייהען דען בעטהאָרטען ליוט, דען קנאַבען ערקעננטניס אונד נאַכדענקען.
(ה) דער קלוגע האָרט (זיא) אונד געוויננט אַן בעלעהרונג; אונד דער איינזיכטיגע ערווירבט אַנשלאָגע.

רש"י

(ד) לתת לפתאים ערמה. משלים אלו אמר קהלת לקנות הפתאים ערמה: לנער דעת. וגם לנער המנוער מכל שלא למד עדיין כלום: מזימה. מחשבת עצה: (ה) ישמע חכם. המשלים הללו. ויוסף על חכמתו: לקח. למוד. חכם זה בעל השמועה. ונבון מוסיף על ידיעת חכם. שיודע להבין דבר

ר"מ המאירי

שלום ביניהם תחלה להתפשר ביניהם, כענין ועשית הישר והטוב (דברים ו' י"ח). ואפשר שרומז באלו המלות על כלל המדות ורומז במשפט לדרך ממוצעית, כאמרו יכלכל דבריו במשפט (תהלי' קי"ב ה'), ר"ל שמנהיג עניניו והנהגותיו בדרך ממוצעת, ומישרים בכל ענין לזה, וצדק לנטייה אל הקצה הטוב מעט, או רומז במלת מישרים שאם נטה אל הקצה האחד יותר מדאי, צריך לו לנטות לגמרי לקצה שכנגדו, ובזה יתיישר לשוב לדרך הממוצעות. והפילוסופים דמו זה לשבט רך שנכפף לצד אחד, לא יתיישר יפה להעמידו נקו ישר עד שתתהפך כפיפתו לצד האחר תחלה, ולשון מישרים מענין והדורים אישר (ישעיה מ"ה ב'): (ד) לתת לפתאים ערמה, לנער דעת ומזמה, פתי הוא תואר, מלשון פתיות, והוא נגזר מלשון פתוי, אלא שיש ביניהם הפרש מעט, והוא שהפתוי יבא לאדם מזולתו שיטה לבו לדבריו ולרצונו שלא בדרך נכון, והפתי הוא שמצד טבעו יחלש שכלו עד שלבו נוטה להאמין כל אשר ישמע, כענין פתי יאמין לכל דבר (משלי י"ד ט"ו), וכן לבנו נוטה מצד עצמו לחשוב במחשבתו דברים שאינם כלום, וכל שכן ע"י פתוי. והפך זאת המדה ערמה, כי הוא לשון התחכמות טבעו, שלא להאמין בדבר עד שידענו בבירור, ואף בדבר שהוא אפשר או קרוב, הוא מערים ומתחכם למצוא לדין על ביטולו עד שיתברר לו שהוא כך, וכל שכן בדברים שמציאותם רחוק: ובמשלי הערב אמרו אם המספר פתי, יהיה השומע ערום, ואמר שבמשליו ימצא הפתי דברים להערים ולהתחכם בשכלו שלא להמשך באמונת פתיות. ונער הוא הקטן בשנים, ואמר שהמשלים יעזרוהו למהר לקנות מתוכם דעת ומזמה. ודעת הוא נאמר לפעמים במקום מחשבה ומביני מדע (דניאל א' ד'), ר"ל מבינים מה שבלב העם במעט רמז, גם במדעך מלך אל תקלל (קהלת י' כ'), ר"ל אף במחשבתך, וכן מזמה הוא ענין מחשבת עצה, ר"ל מחשבה שהאדם מחשב בעצמו על איזה ענין ומקריבו לפני שכלו, לדעת מה יעשה לו, ואמר שאף על פי שהוא מוכן לכך, ראיית המשלים והתעסק בהם יעזרוהו למהר בדבר: (ה) ישמע חכם ויוסף לקח, ונבון תחבולות יקנה, השמיעה שם משותף, יאמר על שמיעת האזן, שמעו עמים כלם (מ"א כ"ב כ"ח), ויאמר על קבלת דברים שמעו אלי וישמע אליכם אלהים (שופטים ט"ז'), ויאמר על קבלת הדבר, אשר לא תשמע לשונו (דברים כ"ח מ"ט), כשומע יוסף (בראשית מ"ב כ"ג). ומזה בא ענין נעשה ונשמע כמו שביארנו בחבור התשובה, ומזה האחרון אמר שאף החכם כשיבין ענין המשל יוסיף ממנו למוד חכמה: ולקח, הוא שם כללי לכל לימוד הבא מזולתו: והנבון, הוא המתחכם מעצמו ומתבונן על מה שלמד: יקנה, רוצה לומר ידע לעצמו בהבנתם תחבולות להקל בהם ידיעת הדבר בהקדמות והצעות על הסדר לפי צורך הענין, ומלת תחבולות כמו השתדליות (ובלע"ז טרקטא"טן) כלומר התהפכות מחשבות בעצמו על הדבר לבחור לו איזה מחלקיו, והוא שדרשו רז"ל על זאת המלה, סופק

ו לְהָבִין מָשָׁל וּמְלִיצָה דִּבְרֵי
חֲכָמִים וְחִידֹתָם׃
ז יִרְאַת יְהוָה רֵאשִׁית דָּעַת
חָכְמָה וּמוּסָר אֱוִילִים בָּזוּ׃

(ו) צו פערשטעהען שפרוך אונד דייטונג, דיא רעדען דער ווייזען אונד איהרע רעטהזעל. —

(ז) פורכט דעז עוויגען איזט דיא ערזטע קענטניס; ווייזהייט אונד צוכט פעראכטען טהארען.

רש"י

מתוך דבר ומוסיף על שמועה: (ו) להבין משל ומליצה. שיתנו לב להבין במקראות שני הדרכים המשל והמליצה שיבינו את מה המשיל למליצה. ואף מן המליצה לא יסירו לבם שגם היא צריכה להבין כשאמר להציל מאשה זרה ונכרית על ע"א מעובדי כוכבי' נאמ' הרי המשל ואף המליצ' שהוצי' משלו בלשון אשה הנך בה והזהר מאשה זרה (ס"א זונה): דברי חכמים וחידותם. דורשי רשומות מקרא מלא וחסר רמז דמיון וחידה: (ז) יראת ה' ראשית דעת. ע"כ פירש לצורך מה עשה שלמה הספר הזה ועתה מתחיל הספר (סא"א): יראת השם ראשית דעת. היא תרומת עיקר הדעת והיא תהיה לך הראשונה לדעת לפני חכמתך הקדם ליראה את יוצרך והיא תתן בלבך לעסוק בחכמה ובדעת כי האוילים אשר אינם יראים את ה' הם בוזים את החכמה ואת

ר"מ המאירי

חבל בחבל ומשיחה במשיחה עד שדלה ושתה, כלומר צירף מחשבה על מחשבה ודבר חכמה על דבר חכמה עד שמהתקשרות הדברים הבין דבר מתוך דבר: (ו) להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם, כלל בזה הפסוק ד' שמות, משל, ומליצה, ודבר, וחידה, וכבר ביארנו ענין ארבעתם בפתיחה: (ז) יראת ה' ראשית דעת, חכמה ומוסר אוילים בזו, לשון יראת ה' בפרט מונח על קיום ענין שלא יבריחהו שכלו לקיימו, אבל שיקיימהו מצד יראת מי שצוהו בכך, הן במניעה מאיזה דבר והן בעשייתו, ומתוך כך כולל בפרט מחלקי התורה האמנת כל דבר מחוייב מצד קבלת התורה, אע"פ שהעיון לא יגזור בו, או אולי שיתילד מנגד וארב לו וקם עליו, ויכלול זה מן האמונות חדוש העולם ושנוי הטבעים במופתים והשגחה וגמול ועונש ומשאר כל המצות השמעיות כגון שופר ולולב ודומיה', ומניעת לבישת כלאים ואכילת חזיר ודומיהם, שכל אלו הם המתקיימות מצד היראה. ולפעמים תאמר יראת ה' על כלל התורה, אף בדברים שהשכל ימציאם, כמו שתאמר באמונת מציאת האל ואחדותו והסתלק כל גשמות ממנו, ובשאר המצות השכליות בכבוד אב ואם והצדקות ודומיהם ומניעת הגניבות והרציחות ודומיהן, וזה מצד שיש הרבה מן המושכלות שלא ידעו להמון רק מדרך הקבלה וקיומם מצד היראה, וכבר ידעת אמרם ז"ל כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת, כלומר שהיראה ר"ל התורה לחכמה כיסוד לבנין, וידוע בבנין שאם היסוד חלוש שנה קלה תקעקע כל הבירה, כן היראה לחכמה, אם היראה חלושה מעט ספק, יעמיד המעיין במבוכה ויקעקע פנות האמונה מלבו אם לא נתיסד יפה בבנינם, על דרך מה שביארתי בפתיחה, בענין ולבך תשית לדעתי ר"ל מענין יסוד, כלומר שקודם שתטה אזנך לדבר חכמי המחקר תיסד לבך לדעתי ר"ל התורה. וזה הפסוק הוא סוף פתיחת הספר, ואמר שבמשליו והבנת דבריו ישכנו לו ג"כ להכיר ולהבין, שיראת ה' הוא ראשית הדעת. ולקח הנה מלת דעת על כלל כל ידיעה, כלומר שצריך שיקדים היראה לכל ידיעה, ושמתוך משליו יבין זה, ורז"ל דרשו ראשית לשון תרומה, ראשית דגנך, ראשית עריסותיכם, וראשית בכורי אדמתך, כלומר הראש והמובחר שבו. ואמר שהיראה היא מבחר כל הדעות, והוא שאמר איוב על מעלת החכמה לדעת קצת רבותינו. אז ראה ויספרה הכינה וגם

חקרה

ח שְׁמַע בְּנִי מוּסַר אָבִיךָ וְאַל־תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אִמֶּךָ׃

(ח) הארע, מיין זאהן, דיא צוכט דעז פֿאטערז, אונד לאַזע ניכט פֿאָן דער וויזונג דיינער מוטטער.

רש"י

המוסר: (ח) שמע בני מוסר אביך. מה שנתן הקב"ה למשה בכתב ועל פה:
אמך. אומתך כנסת ישראל כמו מה אמך לביאה (יחזקאל י"ט) והם דברי

ר"מ המאירי

חקרה, ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה (איוב כ"ח כ"ז כ"ח), ופירוש ויספרה מלשון ספיר כלומר עשאה בדמות ספיר בענין זה, ר"ל שכמו שהספיר מקבל כל הצבעים כן עצם הכתוב יראה פנים לכל מה שירצה החכם לפרש בו, אבל מ"מ מה שמפורש בדרך שיתקיים בו יראת ה' היא החכמה, כלומר הוא המובחר שבענינים והנכון שבביאורים. ואחר שהודיע בכלל ובפרט שדבריו מועילים לכל מיני השלימות הזהיר בקוצר הדברים שלא יטעה עצמו ולא ידמה בלבבו שהמשלים ומיני החכמה הנרמזים יובנו בתחלת העיון, עד שאם לא ישיג ענייניהם לשעתו שיקוץ בהם ויעזבם, אבל שישקוד עליהם ויתמיד קריאתו פעם אחר פעם עד שיעמוד מתוכם על בירור האמת, והודיע שזה הענין הוא הסבה שהאוילים בוזים החכמה והמוסר, והבזיון אצלי הוא לשלש סבות האחת מיעוט ערך הדבר אצלו, או היותו נבזה בעיניו מצד עצם הדבר, כמו ותבז לו בלבה (ש"ב ו' ט"ז) שהיתה מבזותו להיות מעשיו בלתי נאותים בעיניה לאיש כערכו, וכן להבזות בעליהן בעיניהן (אסתר א' י"ז), והשני מיעוט ערך הדבר אצלו ג"כ מצד התנכרותו, דבר ה' בזה (במדבר ט"ו ל"א), או מצד הקנאה כמו ויבזוהו ויאמרו מה יושיענו זה (שמואל א' י' כ"ז), והשלישית היות הדבר נבזה בעיניו מצד שיודע בעצמו שלא יוכל להשיגו, כאמרם ז"ל דרך כלבא דלא מטי בשרא אמר סריא היא, כלומר מי שאינו מגיע שלא יוכל לקנות בשר מבזה אותה לפני האחרים לומר שהיא מוסרחת ופחותה, ומזה ויבז עשו את הבכורה (בראשית כ"ה ל"ד), שלא בזה אותה למיעוט ערכה אצלו, אבל למה שלפי המדות שהורגל בהם ידע בעצמו שלא יגיע לה, כאמרו הנה אנכי הולך למות ולמה זה לי בכורה (שם). ומזה המין אצלי אמרו הנה חכמה ומוסר אוילים בזו, שאלו תאמר לסכל שבסכלים. התרצה שתהיה חכם כשלמה או כפלוני החכם, אין ספק שיאמר הן ושירצה בכך, אלא היה באפשר כמאמר הסכל שאמר לשמאי הזקן למדני כל התורה ברגל אחד ודחפו באמת הבנין, אבל כשיאמרו לו, החכמה איננה מלבוש שתמצאהו לקנות מתוקן והלום כראוי לגופך בלא טורח ועמל, זולתי שתתן כסף מחירו ותלבישנו, אבל הציע שלא תוכל ללבוש בגד עד שתגדל הצאן, ותגוז צמרו ותתקנהו ותעשה כל המלאכות הצריכו' לו עד היותה ראויה לבגד, כן בענין החכמה תצטרך לקום חצות לילה ולהמית עצמך עליה בהנהגה פלונית ופלונית, תלמוד ספרים אלו ואחריהם חכמה פלונית ופלונית, ואף גם זאת שתזהר שלא תרפה ולא תעזבה, אז יקוץ למה שיראה מרוב הטורח והעמל ואורך ההקדמות וההצעות ויהיה הכל נבזה בעיניו למה שיראה לפי טבעו שלא יוכל להשיגהו, ספור קנות המדה לחכם, והודעת פחיתותה הוא אזהרה ממנו לשומעים. ולזה כיון החכם להודיע פחיתות האויל בבזיון החכמה והמוסר, להזהיר הבאים לחסות בחכמת משליו שיזהרו מזאת המדה הרעה אשר רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה, אבל שיהיו שוקדים על דלתות החכמה ויבינו מעט מעט כפי היכולת וברוב עמל ימצאנה, וקובץ על יד ירבה, אשרי המחכה ויגיע, ורז"ל אמרו כדומה לזה, אל תהי רשע בפני עצמך, כלומר שאם תחזיק עצמך בכך תחליט עצמך לכל פחיתות ולא תתעורר משום מדה הגונה ותשאר נעור ורק מכל מעלה:

ואחר שהשלים פתיחת ספרו התחיל בשפע מוסריו ותוכחותיו, ואמר תחלה שני פסוקים דרך כלל שהם ג"כ כעין פתיחה והם (ח) שמע בני מוסר אביך, ואל תטוש

תורת

ט כִּי ׀ לִוְיַת חֵן הֵם לְרֹאשֶׁךָ וַעֲנָקִים לְגַרְגְּרֹתֶךָ׃

(ט) דען איין אַנמוטהיגער קראַנץ זינד זיא אום דיין הויפט, אונד איין געשמיידע אום דיינען האַלז.

רש"י

סופרים שחדשו והוסיפו ועשו סייגים לתורה: (ט) לוית חן. חבור של חן הם לראשך כלומר התורה והמוסר יהיו לראשך לוית חן וכענקים של עדיי זהב יהיו: לגרגרותיך. לצוארך ועל שם שהקנה עשוי טבעות טבעות קורא

ר"מ המאירי

תורת אמך: (ט) כי לוית חן הם לראשך וענקים לגרגרותיך, ידוע שהבן והאב יאמרו שלשה צדדים, הראשון מצד הלידה שיקרא המוליד אב והנולד ממנו בן, והשני על הגידול, כי מצד שטבע המציאות חייב לגדל הנולד ממנו, כשאירע שלא יוכל הוא לגדלו, יקרא מי שיגדלנו אב, והמגודל ממנו יקרא לו בן, כמו ותקח נעמי את הילד ותשיתהו בחיקה ותהי לו לאומנת, ותקראנה לו השכנות שם לאמר יולד בן לנעמי (רות ד' ט"ז ט"ז). וכן ואבכה גם אנכי ממנה (ראשית ל' ד'), ומזה אמרו בתלמוד על אביי אמרה לי אֵם, קרא לאומנתו אמו, וכן אמרו כל המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו ילדום. והשלישית הוא התלמיד שנקרא בפרט בן למי שלמדו והשפיעו מחכמתו, כמו ויצאו בני הנביאים (מ"ב ב' ג'), והמלמדו הוא האב האמתי מוליד הצורה העצמית ומוציאה לפועל, ולזה יקרא החכם מחבר הספרים דרך כלל אב, וכל הבאים אחריו יקראו לו בנים, וזה הענין ועתה בנים שמעו לי (משלי ק' ל"ב), שמע בני וגו', ומוסר אב ותורת אם הם החכמה והמוסר, כי על הרוב ישתדל האב להדרכת בנו בחכמה וקראה הנה מוסר אב, כלומר תוכחת אב שהוא על הרוב בלימוד החכמה, והאם תשתדל להדריכו במוסר והנהגה, וקראו אותה תורת אם ר"ל הנהגת אם מלשון זאת תורת היולדת (ויקרא י"ב ז'), זאת תורת העולה (שם ו' ב'), כלומר אתה המעיין והשומע משלי שמע מוסר אביך ר"ל תוכחת האב והדרכתו דרך כלל, ורצה בשמיעה על קבלת הדברים, כלומר שתקבל מוסר אביך למי שיהיה, והוא שדרך כל אדם אפילו הרשע והגרוע שבהם ליסר את בנו, ולהזהירו בלימוד החכמה ובכלל כל דבר המביאו לשלימות, וכן אל תטוש ר"ל אל תעזוב תורת אמך, ואמר מוסר אב מפני שהוא מיסרו בפרט על כל דבר שיביאהו לידי שלימות והאם להיות שכלה בלתי משפיע כשכל האיש אמר תורת אמך, כלומר מה שתישירך בהנהגה, ואמר במוסר האב לשון חיוב, ועל תורת האם לשון שלילה, להורות על מעלת מוסר האב שהיא יתירה על תורת האם. ובדרש, מוסר אביך זו תורה שבכתב, ותורת אמך אלו דברי סופרים, ואמך כמו אומנת כלומר כנסת ישראל, כדכתיב מה אמך לביאה (יחזקאל י"ט ב'), ואמר שמוסר האב בענייני השלימות, ותורת האם בהנהגות ישרות והם לוית חן, כלומר חיבור נחמד ובעל חן וזוג נאה ענבי הגפן בענבי הגפן, עד שהאחד לא ישלים בלתי חבירו, כמו שפירשנו בחכמה ומוסר: לראשך, להיות לך לעטרה, וענקים לגרגרותיך, הם תכשיטי הצואר הנקראים רביד, וגרגרותיך כמו צואר מענין גרון והוכפל הפ"א והעי"ן כמו לחרחר ריב (משלי כ"ו כ"א) מענין חרון, ובא בלשון רבים על שם שהגרגרת עשויה טבעת טבעת, או נאמר כן על סביבות הגרון מפה ומפה, כמ"ש על צוארי בנימין (ראשית מ"ה י"ד), ר"ל שנשקו על כל סביבות הצואר, וכן מקום מושב הראש נקרא מראשותיו על סביבות הראש, ומרגלותיו בעבור הרגלים שהם שנים: ויש מפרשים מוסר אב ותורתו, ותורת אם ומוסרה, כי כן מנהג הלשון בהזכירו שני נושאים ייחס נושא אחד לכל אחד ורוצה בו בשניהם לשניהם, בענין אור זרוע לצדיק, ולישרי לב שמחה (תהלי' צ"ז י"א), שלא שלל השמחה מן הצדיק ולא האור מן הישרים אלא שניהם לשניהם:

ובדרך נסתר אפשר שאמר ג"כ בני על הרעיון, כאמרם ז"ל בדרש על חכם שלא היה מסכים עם חביריו לא ירד בני עמכם (ראשית מ"ב ל"ח), כלומר לא יסכים דעתי

לדעתכם

י בְּנִי אִם־יְפַתּוּךָ חַטָּאִים אַל־תֹּבֵא׃
יא אִם־יֹאמְרוּ לְכָה אִתָּנוּ נֶאֶרְבָה לְדָם נִצְפְּנָה לְנָקִי חִנָּם׃
יב נִבְלָעֵם כִּשְׁאוֹל חַיִּים וּתְמִימִים כְּיוֹרְדֵי בוֹר׃
יג כָּל־הוֹן יָקָר נִמְצָא נְמַלֵּא בָתֵּינוּ שָׁלָל׃

(י) מיין זאָהן, ווען דיך זינדער בעטהאָרען וואָללען, ווילליגע ניכט איין!
(יא) ווען זיא שפרעכען: קאָם מיט אונז, לאַס אונז אויף בלוט לויערן, אונז נאַכשטעללען דעם אונשולדיגען אונגעפאֶהרדעט.
(יב) וויר ווערדען זיא פערשלינגען, וויא דיא גרופט, לעבענדיג אונד אונ־פערלעצט, אַלז זינקען זיא אינז גראַב.
(יג) אַללערלייא קאָסטליך גוט פינ־דען וויר, פיללען אונזערע הייזער מיט בייטע.

רש"י

הצואר בלשון רבים: (י) חטאים. רשעים: אל תבא. אל תבא להם: (יא) נארבה לדם. לשפוך דם: נצפנה. לשון מארב נצפנה לנקי חנם. הכתוב אומר שצפנתם לנקי חנם הוא: (יב) נבלעם לנקי. כשהם חיים: כשאול הבולע כל גוף שלם: ותמימים אינו לשון צדיקים אלא מלשון שלמים נבלעם כשהם שלמים כאדם היורד בתוך הבור כשהוא שלם כלומר בעודם

ר"מ המאירי

לדעתכם בענין זה. והעיר עצמו לשמוע מוסר אב והוא השכל, ושלא יטוש תורת האם והוא החומר מכל וכל, רק שישתמש בו כפי הצורך ההכרחי, ולא שימיתהו מכל וכל כי הגוף כלי לנפש לא תשלם בזולת, וכשישתמש בו כפי הראוי, אז יהיה חיבורם לוית חן לראשו, והוא שאמר באחד לשון חיוב לרמז שידבק בו דיבוק תמידי, ובאחד לשון שלילה, כלומר שלא יעזבנו מכל וכל, כענין טוב אשר תאחוז בזה וגם מזה אל תנח ידיך (קהלת ז' י"ח):

והנה נשלמה הפתיחה, והחל אחריה בעצמות הספר, בפרשה ראשונה שהתחיל בה במוסריו שלא להדבק ברשעים שלא ללמוד ממעשיה' ולהתפתות בחלק שפתותיהם, והמשיך בענין הזה כל הפרשה, והיא כוללת עשרה פסוקים, מן פסוק (י) בני אם יפתוך חטאים וגו', עד סוף פסוק (יט) את נפש בעליו יקח:

וביאורם בדרך נגלה, (י) אם יפתיך חטאים, להטות לבבך לכוונתם אל תובא, ר"ל לא תתרצה בהם, והאל"ף במקום ה"א ופרשה אבה: ואמר (יא) אם יאמרו לכה אתנו וגו', אם במקום כאשר כמו ואם יהיה היובל (במדבר ל"ו ד'), כלומר כאשר יאמרו לכה אתנו ונערוב לדם, ר"ל נעמוד במארב לשפוך דם העוברים כדי לגזול ממונם: ונצפנה לנקי, ר"ל נטמין עצמנו בעבור האדם שיעבור שם ונגזלהו כל אשר בידו: לנקי חנם, אינו לשון הרשע, כי הרשע לא יאמר לנקי ולא יאמר לחנם, אבל לשון המחבר הוא, שאמר שהם יאמרו נארבה לדם ונצפנה, ויאמרו זה אף על הנקי חנם, כלומר שהנקי לא עשה להם כלום, אבל לגזול ממונו: וכן יאמרו (יב) נבלעם כשאול חיים, כלומר כמו שהשאול ר"ל הקבר בולע את האדם כך נבלעהו אנחנו, שאין יתרון לנו על הקבר שאנחנו נבלעם חיים, כלומר בעוד שעודם בידם נבלעם ר"ל שנהרגם ונקח את נכסיהם: ותמימים, ר"ל וכן נבלעם שלמים כיורדי בור, ר"ל הקבר, והוא כפל ענין: וכן יאמרו (יג) כל הון יקר נמצא, כלומר הון גדול ונכבד נמצא להם, ונקחהו ונמלא בתינו שלל, כלומר אם תלך עמנו:

יד גּוֹרָלְךָ תַּפִּיל בְּתוֹכֵנוּ כִּיס
אֶחָד יִהְיֶה לְכֻלָּנוּ׃
טו בְּנִי אַל־תֵּלֵךְ בְּדֶרֶךְ אִתָּם
מְנַע רַגְלְךָ מִנְּתִיבָתָם׃
טז כִּי רַגְלֵיהֶם לָרַע יָרוּצוּ
וִימַהֲרוּ לִשְׁפָּךְ־דָּם׃
יז כִּי־חִנָּם מְזֹרָה הָרָשֶׁת
בְּעֵינֵי כָּל־בַּעַל כָּנָף׃
יח וְהֵם לְדָמָם יֶאֱרֹבוּ יִצְפְּנוּ
לְנַפְשֹׁתָם׃
יט כֵּן אָרְחוֹת כָּל־בֹּצֵעַ בָּצַע
אֶת־נֶפֶשׁ בְּעָלָיו יִקָּח׃

(יד) דוא ווירזט דיין לאָאָז ווערפֿען אונטער אונז ; איין בייטעל ווירד זיין פֿיר אונז אַללע.

(טו) מיין זאָהן, געהע ניכֿט אויף (איינעם) וועגע מיט איהנען, האַלטע אַב דיינע פֿיסע פֿאָן איהרעם שטייגע.

(טז) דען איהרע פֿיסע לויפֿען צום אונהייל, אונד זיא איילען צום בלוטפֿערגיעסען.

(יז) דען אָהנע אורזאַך שיינט דאַז נעטץ בעשטרייט אַללען בעפֿיעדערטען.

(יח) וואָהרענד יענע אויף איהר בלוט לויערן, איהרעם לעבען נאַכֿשטעללען:

(יט) זאָ זינד דיא וועגע יעגליכֿען נאַך געווין גייצענדען, ער נימםט דעם בעזיטצער דאַז לעבען.

רש"י

נעשרס נהרגס ונירש נכסיהס: (יד) גורלך תפיל בתוכנו. אס תרלה תחלוק או אס תרלה יהיה בשותפות: כיס אחד יהיה לכלנו. ביחד: (טז) לרע ירולו. לרעת עלמס הס רלים ואינס יודעים לתת לב לדבר: (יז) כי חנס מזורה הרשת. כי העופות הרואים חטים וקטניות מזורים על הרשת חנס הוא בעיניהס שאינס מכירים ל מה הוא נזרת ויורדין בה ואוכלין: (יח) והם לדמס יארובו והניידים יארבו לדמס של עופות: (יט) כן ארחות כל בולע בלע. גוזל גזלת נאה ונחמדה היא לו וחנס היא לו. וסופו את נפש

ר"מ המאירי

(יד) גורלך תפיל בתוכנו, כי כן דרך הלסטים לעשות מגזלותיהס חלקים כמניינס ויחלקוס על פי הגורל: כיס אחד יהיה לכולנו, כלומר אס לא נתרלה לחלוק יהיה לכולנו כיס אחד להיות שיתוף בין כולנו ונלליח בהס: והנה עד כאן מאמר המפתים, ושב להזהיר הבן שלא יתפתה להס: ואמר (טו) בני אל תלך בדרך אתס, מנע רגלך מנתיבתס, כלומר לא יספיק לך שלא תסבים עמהס בגזלותיהס אלא שתזהר עוד שלא תלך בדרך אתס, מנע רגלך מנתיבתס לגמרי: (טז) כי רגליהס לרע ירולו, אין לפרש שהס רלים להרע לאחרים, שזה אין לורך לאומרו, אבל הוא אומר אל תלך עמהס כי רגליהס ירולו לרעת עלמס, וממהרים לשפוך דמס מלד שיפלו בשקיתותס, ויקרה להס כמקרה העופות, שהלייד פורש רשתו ומניח תבואה בתוכו, והעוף קופץ התבואה, ואינו חושש לרשת: אבל (יז) כי חנס מזורה הרשת בעיני כל בעל כנף, כן הלסטים לחמדתו על הממון ישתדל לגוזלו ויפול ברשתו, מזורה פעול מן הדגו"ש והחו"לם מקום שור"ק: ושרשו זורה, ר"ל פריסה, כי מתיחת הרשת ופרשתו יקרא בלשון זרייה, או יורה עליו מזורה על שם התבואה אשר יזרה בתוכה: (יח) והם לדמס יארובו, יתכן לפרשו על הלסטים: והם, פירושו וכן הס, כלומר כשם שהעוף נלכד ברשת כן הלסטים חושבים לארוב לדס אחרים, והס אורבים לדמס: וכן יצפנו לנפשותס: וכן (יט) ארחות כל בולע בלע, ר"ל גוזל הוא חושב לגזול ממון אחרים

ולוקחים

כ חָכְמוֹת בַּחוּץ תָּרֹנָּה
בָּרְחֹבוֹת תִּתֵּן קוֹלָהּ׃
כא בְּרֹאשׁ הֹמִיּוֹת תִּקְרָא

(כ) דיא ווייזהייט שרייעט אויף דען גאַזזען; אויף דען פלאַטצען לאָסט זיא איהרע שטיממע הערען.
(כא) אַן דער שפיטצע גערייששפּאָל־

ר ש"י

בעליו יקח. נפש עצמו שנעשה עכשיו בעל הממון שגזל מחבירו: (כ) חכמות בחוץ תרונה. הרי חכמותיה של תורה בחוצותיה תצעקנה להזהירכם לסור אליהם ומה הן חוצותיה בתי מדרשות: ברחובות. במקום שמרחיבין אותה

ר"מ המאירי

ולוקחים נפש עצמם. והוא ענין את נפש בעליו יקח, ר"ל בעל הבצע, שגזלתו תסבב הריגתו, וכן אפשר שפסוק זה מחובר לאומרו וימהרו לשפוך דם נקי, וכמוהו לדעת קצת, עיני ה' אל צדיקים, ואזניו אל שועתם, פני ה' בעושי רע, להכרית מארץ זכרם צעקו וה' שומע וגו' (תהלים ל"ג ט"ז י"ז י"ח), שסדר הענין עיני ה' אל צדיקים צעקו וכו'. וי"מ והם לדמם יארובו על העופות, ואמר יארובו ויצפנו מפני שהם נשמרים בזה מבני אדם, לקחת מאכלם שהוא ברשת, ואינם יודעים כי לדמם ולנפשותיהם הם אורבים: וכן ארחות וכו', נקשר יפה לפירוש זה, אף שהענין הראשון נראה יותר. וי"מ והם, על הצידים כלומר לדמם של העופות יארובו, זה פשט המקראות, והדרך הנסתר שבהם, קרא הילד המסכן, בני, כי הוא בן יחיד ורך וקרא בני המלך הגדול ואילו חטאים, והזהירו להרחיק מחברתם, כי היא גורמת למנוע כל שלימות, כמו שנגרש האדם מג"ע לחברת האשה והנחש בהאכילם אותו מעץ הדעת, והם הנקראים בשיר השירים בני אמי, באמרו בני אמי נחרו בי (שיר א' ו'): אם יפתוך, ר"ל כי יסיתך אחיך בן אמך, אל תשמע לו, והמשיך מליצתו באמרו לכה אתנו וכו', נבלעם וכו', וכל הון יקר וכו', הכל משל לעריבות עצתו אל הגוף, ולכך הוצרך לאזהרה יתירה, והודיע שאם ישמע לו סופו להספות עמו, והוא שחתם דבריו, שהמותר שהוא מבקש, והוא הנקרא אכלו בצע את נפש בעליו יקח:

פרשה שנייה הרחיב בה באזהרת שמירת דרכי התורה וקיום מצותיה, וייעוד העונש לעוברים, להעיר לב השומעים לקבוע אמונת גמול ועונש בלבותם, וזאת הפרשה י"ד פסוקים, והם מן פסוק (כ) חכמות בחוץ תרונה, עד סוף פסוק (לג) ושאנן מפחד רעה, אמר דרך צחות:

(כ) חכמות בחוץ תרונה, ברחובות תתן קולה, והנה חכמות לשון רבים, ותתן קולה לשון יחיד, וכן ותרונה אצל המדקדקים הוא לשון יחיד, כמו תרון והה"א נוספת ושרשו רנן, מפעלי הכפל והדגוש להביא הנו"ן האחרת שהיא העי"ן, ואין לומר שהוא לשון רבות כמו תרננה, שא"כ הדגוש צריך לרבות שני נוני"ן אחת מן השורש ואחת מן הנקבות, ואין בכח הדגוש להביא שתי אותיות. והיה לו לומר מבנין הקל תרננה בקמץ חטף תחת הרי"ש, או תרננה בשור"ק הרי"ש, כמו תסובינה אלומותיכם (ראשית ל"ז ז'), ומבנין הדגוש היה לו לומר תרננה בפת"ח הרי"ש כמו תרננה שפתי (תהלים ע"א כ"ג), וא"כ יהיה פירושו כל אחת מן החכמות, ואע"פ שהוא מדבר בפרט על התורה, אולי ירמוז על כל אחת מן המצות. ולדעתי הוא ייחס שם העצם לתורה בשם חכמות, והוא לשון יחיד בכל שם עצם, וקראה כן להיותה כוללת כל מדה מעולה וכל מושכל וכל מעלה: והנה הזהיר תחלה על הרחקת חברת הרשעים שהוא ענין היותר צריך בלימוד החכמה, וכן דוד התחיל באשרי האיש אשר לא הלך וכו' וסמך לו כי אם בתורת ה' חפצו, וכן באברהם כשייעד לו תכלית הצלחתו בשלימות, נאמר לו לך לך מארצך (ראשית י"ב א') וענין תרונה כמו תצעק, מענין ותעבור הרנה במחנה (מ"א כ"ב ל"ו), כאלו יאמר דרך משל שהתורה תצעק לבני אדם ותכריז ותתן קולה: ואמר בחוץ, דרך כלל לכל מקום חיצון: ואחר כך פרט ברחובות:

בְּפִתְחֵי שְׁעָרִים בָּעִיר אֲמָרֶיהָ תֹאמֵר׃
כב עַד־מָתַי ׀ פְּתָיִם תְּאֵהֲבוּ פֶתִי וְלֵצִים לָצוֹן חָמְדוּ לָהֶם וּכְסִילִים יִשְׂנְאוּ־דָעַת׃
כג תָּשׁוּבוּ לְתוֹכַחְתִּי הִנֵּה אַבִּיעָה לָכֶם רוּחִי אוֹדִיעָה דְבָרַי אֶתְכֶם׃

לער שטראסען רופט זיא, אן רען איינגאנגען רער טהארע, אן דער שטאדט שפריכט זיא איהרע שפריכע׃
(כב) ביז וואן, איהר בעטהארטען, הולדיגט איהר דער טהארהייט, אונד האבען שפעטטער איהרע לוסט אם שפאטט, אונד האססען טהארען ער־קעננטניס?
(כג) קעהרעט אום אויף מיינע צורעכטוויזונג! זיעהע איך וויל אייך שטראמען לאססען מיינען גייזט, וויל אייך קונד טהון מיינע רעדען.

רש"י

כך דרש רבי תנחומא: (כא) בראש הומיות תקרא. במקום שהיא נשמעת ונכרת שם היא קורא ואומרת ענין של מטה עד מתי פתאים וכו': בפתחי שערים. הם מקום ישיבת הזקנים: (כב) פתים. המתפתים ע"י מסיתים ומדיחים: תאהבו פתי. הפתה שם דבר לפתיות כמו כליקרי שפי

ר"מ המאירי

(כא) בראש הומיות בפתחי שערים בעיר, אמר תחלה ברחובות שבהם קבוץ בני אדם ובראש הומיות חסר המתואר, כלומר בראש קולות הומיות ר"ל המקומות אשר שם הומיות גדולות לרוב קיבוץ ההמון בהם, והם הנקראים שווקים שמוכרין בהם תבואות וכל מיני מזונות. והזכיר רחובות להיותם מקום מיוחד לנכבדים, וראש הומיות לקבוצי ההמון, ובפתחי שערים על שם הנכנסים והיוצאים, ובעיר על שאר חלקי העיר כבעלי המלאכה והאומנות, כאלו אמר שדבריה ומלותיה וכל חלקיה מונחים לפני הכל, וכאילו היא בעצמה תכריז עליהם, לנכבדים ברחובות, ולהמון בשווקים, ולעובדי האדמה והסוחרים בשערים, ולשאר העם בעיר, והם ד' מקומות: ובחוץ הנזכר תחלה הוא כלל לכל כמו שביארנו. או הוא מקום חמישי, ורומז על הדרכים חוץ לעיר, ולכולם אמריה תאמר, והכל משל להיות דברי התורה ידועים ומפורסמים, אין התנכלות בהעלם דרכיה:

והתחיל דרך הערה בספור תוכחותיה: ואמר (כב) עד מתי פתים תאהבו פתי, ומלת תְּאֵהֲבוּ באה שלא כמנהג, והמדקדקים הראשונים אמרו על זה שהיא מבנין הקל, והתי"ו והאל"ף היו ראויות להיות בסגו"ל, והה"א בשו"א, על דרך יחרדו כצפור (הושע י"א י"א) וכמלא לדעתם מלת תֶּאֶהְבוּ בחילוף שלש תנועות, אך המומחים שבהם כתבו שהיא מן הדגוש, והאל"ף לבדה היא ראויה בפת"ח, ואין בה רק חילוף תנועה אחת, והיא כמלת תְּדַבֵּרוּ: ופתי, הסכימו בה שמלה תואר רק שם כמו פתיות, ואע"פ שמלאכוה שם התואר, כאמרו מי פתי יסור הנה (משלי ט' ט"ז), מלאכו כמוהו אל תהי מרי כבית המרי (יחזקאל ב' י"ח) שהראשון תואר והשני שם. ולדעת האומר במלת תאהבו שהיא מן הדגוש יש לפרש בו שהוא יוצא, כלומר עד מתי תטעימו לפתאים שיהיו אוהבים פתיות והעיקר שהוא בו ר"ל עדמתי תנקרו הפתיות ותאהבוהו, ומלת עד מתי נמשך ג"כ לאמרו: ולצים לצון חמדו להם, וכן לאמרו וכסילים ישנאו דעת וקדמו עבר במקום עתיד כלומר עד מתי לצים יחמדו לצון להם ועד מתי כסילים ישנאו דעת: (כג) תשובו לתוכחתי, עתיד הבא במקום צווי על דרך זאת שנית תעשו (מלאכי ב' י"ג) כלומר שובו לתוכחתי. או הוא לדעתי נמשך לענין הסמך כלומר וכן עד מתי תמרדו בתוכחתי, ותשובו

ועניין

כד יַעַן קָרָאתִי וַתְּמָאֵנוּ נָטִיתִי יָדִי וְאֵין מַקְשִׁיב׃
כה וַתִּפְרְעוּ כָל־עֲצָתִי וְתוֹכַחְתִּי לֹא אֲבִיתֶם׃
כו גַּם־אֲנִי בְּאֵידְכֶם אֶשְׂחָק אֶלְעַג בְּבֹא פַחְדְּכֶם׃
כז בְּבֹא כְשַׁאֲוָה פַּחְדְּכֶם וְאֵידְכֶם כְּסוּפָה יֶאֱתֶה בְּבֹא עֲלֵיכֶם צָרָה וְצוּקָה׃
כח אָז יִקְרָאֻנְנִי וְלֹא אֶעֱנֶה יְשַׁחֲרֻנְנִי וְלֹא יִמְצָאֻנְנִי׃

כשואה ק'

(כד) ווייל איך גערופֿען אונד איהר אייך געוויינערט, איך רייכֿטע מיינע האַנד, אינד ניעמאַנד האַט דאַרויף גע־אַכֿטעט,
(כה) אונד איהר האַבט פֿערוואָר־פֿען אַלל מיינען ראַטה, אונד מיינע צורעכֿטווייזונג ניכֿט געמאָכֿט;
(כו) זאָ ווערדע איך אויך לאַכֿען בייא איירעם שטורץ, שפּאָטטען, ווען אייער שרעקקען קאָממט.
(כז) ווען, גלייך דעם וועטטער איי־ער שרעקקען קאָממט, אונד אייער שטורץ גלייך דעם שטורם אַנ־קאָממט; ווען איבער אייך קאָממט נאָטה אונד דראַנגזאַל.
(כח) דאַן ווערדען זיא מיך רופֿען, אַבער איך אַנטוואָרטע ניכֿט, מיך אויפֿזוכֿען אַבער מיך ניכֿט פֿינדען.

רש"י

(ספי): (כד) נטיתי ידי. לרמוז לכם לסור אלי כאדם המרמז לחבירו בידו ונוטה ידו אליו לסור אליו: (כה) ותפרעו. ותבטלו כל עצתי. שיעצתי לגדל אתכם בעולם: (כז) כשאוה. כענן העולה פתאום: כסופה טור"בליון Tourbillon בלע"ז (בל"א Wirbelwind): יאתה. יבא: (כח) ישחרנני. יבקשוני: (לא) מפרי דרכם. הפירות שאוכלי' בחייהם נגרות

ר"מ המאירי

מענין מבוכה: אביעה, ואודיעה, לשון הווה והם ד"ת, כלומר אין לכם התגלות על העלים דרכי מכם: כי הנה אני אביע לכם רוחי, ומודיע אתכם את דברי, ואביע לשון נחל נובע, ורוחי כמו רצוני. כלומר כמו שהמים הנסתרים נובעים מן המקור כן רצוני הטמון אני מביעה אותו לכם. וקרא הדיבור בלשון מבוע, כי כמו שהמים יוצאים מן המקור כן הדיבור יוצא מן הפה, כלומר שהתראת התורה מוכחת לפניכם: ועל כל שאינכם מקיימים מצותיה אמר דרך הערה, היות האל מייעד העונש ואומר: (כד) יען קראתי, אתכם לשוב אלי: ותמאנו, לשמוע: נטיתי ידי עליכם, ר"ל שנתתי יד לקבל אתכם: ואין מקשיב, או שנטיתי ידי ליסרכם על עונותיכם אולי תשובו, ואף עפ"כ לא הועיל: (כה) ותפרעו כל עצתי, ר"ל שבטלתם אותם, מלשון תפריעו את העם ממעשיו (שמות ה' ד'), שתרגומו תבטלון. או שתשיבוהו לאחור, מלשון תלמוד, הקורא למפרע: וכן ותוכחתי, לא אביתם: (כו) גם אני באידכם אשחק, כלומר בשיגיעכם איד, ר"ל שבר זני אתיצב מנגד ואשחק, אלעג בבוא פחדכם, כלומר בהגיעכם מה שיראתם ממנו, על דרך ומגורותם אביא להם (ישעיה ס"ו ד'), ואשחק כמו אלעג, כי מלת הפסוק, ממנו לשון שמחה וממנו לשון לעג וכפל ענין: ואמר (כז) בבא כשואה פחדכם, שואה, ענינה שאתה ושממה, מלשון תשאה שממה (ישעיה ו' ט"ו), או ענין המון מלשון וירד הדרה והמונה ושאונה (שם ה' י"ד): ואידכם כסופה יאתה, סופה הוא רוח סערה, באה בפתע פתאום ומתהפכת בעיגול מניע העפר ושאר דברי' קלים מהרה. ופירוש הענין ואמר: בבוא עליכם צרה וצוקה: ואמר (כח) אז קראונני ולא אענה, ישחרונני ולא מצאונני, בדרך דקדוק יש בכל אלו המלות ר"ל קראוני ושחרוני ימצאוני בנו"ן יתירה, ומשפטו יקראוני ישחרוני ימצאוני, והענין

שהנפרד

כט תַּחַת כִּי־שָׂנְאוּ דָעַת
וְיִרְאַת יְהוָה לֹא בָחָרוּ׃
ל לֹא־אָבוּ לַעֲצָתִי נָאֲצוּ כָּל־
תּוֹכַחְתִּי׃
לא וְיֹאכְלוּ מִפְּרִי דַרְכָּם
וּמִמֹּעֲצֹתֵיהֶם יִשְׂבָּעוּ׃
לב כִּי מְשׁוּבַת פְּתָיִם תַּהַרְגֵם
וְשַׁלְוַת כְּסִילִים תְּאַבְּדֵם׃
לג וְשֹׁמֵעַ לִי יִשְׁכָּן־בֶּטַח
וְשַׁאֲנַן מִפַּחַד רָעָה׃

(כט) דאפֿיר דאס זיא ערקעננטניס געהאסט, אונד דיא פֿורכֿט דעז עוויגען ניכֿט ערקארען;

(ל) זיא ניכֿט מיינען ראטה מאכֿטען, פֿערוואַרפֿען אַלל מיינע צורעכֿטווייזונג.

(לא) זא מאגען זיא עזזען פֿאן דער פֿרוכֿט איהרעז וואנדעלז, אונד אן איהרען ראטהשלאגען זיך זאטטיגען.

(לב) דען דיא איינגעלאזזענהייט דער אלבערנען טאדטעט זיא, אונד דיא זארגלאזינקייט דער טהארען פֿערניכֿטעט זיא.

(לג) אבער ווער אויף מיך הארט, דער וואהנט זיכֿער, אונד געבארגען פֿאר דעז אונגליקז שרעקקען.

רש״י

המוללת אותם והקרן שמורה להם בגיהנם (לב) משובת פתים. את אשר לבם שובב: ושלות כסילים תאבדם. לפי שרואים הרשעים שהם מצליחים בדבקים ברעתם ואינם חוזרין: (לג) ישכן בטח. בעולם הזה: ושאנן לעולם הבא. מפחד רעה. מדינה של גהינם. ושאנן ויהי שליו ושקט ושאנן לשון עתיד לכן נקוד פתח:

ר״מ המאירי

שהנפרד ממנו בתוספת נו״ן, ר״ל יקראון ישחרון ימצאון וכשיבא הנפרד בתוספת נו״ן כשיצטרף עמו כנוי המדבר בעדו לא תגרע הנו״ן הראשונה וכוספ׳ עליה נו״ן המדבר בעדו, ופירוש הפסוק אז יקראונני ולא אענה, כלומר שאע״פ שהתשובה מתקבלת בכל זמן, ואפילו למי שהפליג במרי, מ״מ לפעמים לא תציל לגמרי מן העונש בעולם הזה, אע״פ שתקל בו כאמרו ואם תכבסי בנתר ותרבי לך בורית נכתם עונך לפני וגו׳ (ירמיה ב׳ כ״ב), כמו שביארנו בילדותינו בחיבור התשובה: והוא שאמר (כט) תחת כי שנאו דעת, כלומר עבור שעונש רב מגשאו אותה שגשאו דעת, ר״ל תוכחת ומוסר: ויראת ה׳ לא בחרו: (ל) ולאאבו לעצתי. נאצו כל תוכחתי, כלומר מאסו בה, ונאצו ענר מבנין הקל, ובאה מלת כל על מלת תוכחתי שהיא יחידה על דרך זרות מלד שהתוכחת כוללת הרבה תוכחות: ואמר (לא) ויאכלו מפרי דרכם, כלומר הם מאסו בי ולכן יאכלו מפרי דרכם וממועצותיהם ישבעו, ר״ל מפרי מועצותיהם, ומלת מפרי משמשת לשניהם: ואמר אח״כ (לב) כי משובת פתים תהרגם, ושלות כסילים תאבדם, ומשובת לשון מרד, ואע״פ שהם פתאים ויחסנהם לשון מרד, אחר שהתרה בהם ולא קבלו, הונח לפעמים לשון הריגה על עונש משפטי האל, כאמרו הרגני נא הרוג (במדבר י״א ט״ו), כלומר מרדם יסבב הריגתם: ושלות כסילים תאבדם, אפשר שהוא לשון שגגה, שתרגום שגגה שלו. כלומר שגגתם תביאם לאבדון, וקראם שגגה מלד פתיותם אחר שקראה מרד לסבת התראתם, וי״מ משובת מלשון שובה ונחת (ישעיה ל׳ ט״ו) ושלות כמשמעו מענין שלוה והשקט, כלומר שלותם והנחתם והצלחתם תביאם להרג ולאבדון, כי בטחו בהצלחתם, ולא ישובו ממעשיהם הרעים, והוא ענין מאמר חבקוק הנביא ע״ה על כל יזבח לחרמו ויקטר למכמרתו (חבקוק א׳), כי בהמה שמן חלקו ומאכלו בריאה (שם א׳ ט״ז): ואמר (לג) ושומע לי ישכן בטח ושאנן, ר״ל מפחד כל רעה, ושאנן ענר מן הקל, והו״ו וי״ו ההפוך, זהו פשט המקראות:

ר"מ המאירי

ועל דרך הנסתר הוא כענין הפרשה שלפניה, כידוע שחמשת החושים הם סבות התאוות המושכות הנפש לבקשת המותרות והתענוג עד שיסבבוהו המיתה הגמורה והאבדון, ויעד על זה הכרזת החכמה בחמשה מקומות לרמוז האזהרה על כלם. או יכלול בעיר כל כחות הגוף עיר קטנה ואנשים בה מעט, ולהיות כל חלקי הנפש שהם שלשה נמשכים אחריהם ייחס שלשת מיני הפתיות, פתאים והם המאמינים לכל דבר, וללים והם שאין להם שכל רק דיבור לבד, וכסיל והוא הפך החכם, וזה שמין האדם על כל שלשת חלקי הנפש חלוקים לשלש מינים, כי ידוע נכחות שהם הצומח והחיוני והמשכיל, והנה הצומח כולל האילנות ובעלי חי והאדם, והחיוני כולל ב"ח והאדם, והמשכיל יוחד לאדם לבדו, והנה המין הראשון במין האדם נמשך לכח הצומח, והם הרוב עובדי האדמה ובעלי האומנות שכל זה הוא צורך לצמיחת האדם ולגידולו, והכת הזאת מצד עיקר מלאכתם אין להם שלימות השכל, ואף לא הנהגת המדות אין להתפאר במין הזה ולשעות אל מנחתו כלל, כרונס בן חתאולי, ועליהם ייחס הנה הפתאים שאין להם חלק ראוי באינושות מצד עיקר הנחת עניינם, וכן אין להם דעת לבחור האמת מן השקר ואף לא הטוב מן הרע, ולזה ייחס להם האמנת כל דבר, והמין השני במין האדם נמשך לכח החיוני, והם מניחים הנימוסים ומנהיגי המדינות ובעלי המדות הטובות והמוסר, ועם היות זה המין ממיני השלימות בבחירת הטוב מן הרע אחר שאין להם ייחס באמתת ובבחינת האמת מן השקר אין זה עיקר השלימות באדם, והנצל הביא גם הוא מצד עצמו, אלא שהוא מביא לרעהו הטוב ממנו, ועל זה אמר הנה לצים, כי כל מעלתם ותכלית הצלחתם הוא בדיבור לבד. והמין השלישי במין האדם נמשך לכח השכל והם החכמים מביני האמת, והם הנקראים בנים לה' נולדים בצלם ודמות, והם יסודות העולם ושתותיו אשר כוונת מציאות המין אליהם, כי אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה בלבד. והנה המין הראשון בדמיון העלה והשני בדמיון העץ והשלישי בדמיון הפרי אשר כל הכוונה אליו וכלם צריכים לו ונבראים בעבורו, וכאשר יניח ידיו וגבר עליו עמלק ישאר כסיל ובער, וע"ז אמר כקורא חמס, וכסילים ישנאו דעת כלומר ישנאו מה שהיה ראוי להם לאהבו ולדבקה בו, ועליהם נמשך תכלית החמס, באמרו תחת כי שנאו דעת, וגם אני באידכם אשחק, פירושו על היותם כלה והרג ואבדון, כענין ועשותם רשעים כי יהיו אפר וגו' (מלאכי ג' כ"א), ולהט אותם היום הבא (שם י"ט), וביאת הפחד היא יראת ה' המלך הגדול, ואז יקראונני וגו' כלומר כישבה הנהגתם הרעה לטבע חזק חנוך לנער ע"פ דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה, והוא ענין כי שנאו דעת, ושלות כסילים מה שהוא שלוה אצלם, ושומע לי ישכון בטח ושאנן מפחד רעה, ומלט הוא את העיר בחכמתו:

ב.	בי
א בְּנִי אִם־תִּקַּח אֲמָרָי וּמִצְוֺתַי תִּצְפֹּן אִתָּךְ׃	(א) מיין זאהן, זא דוא אננימםט מיינע שפריכע, אינד מיינע געבאטע בעוואהרעט בייא דיר;

רש"י

ב (א) בני אם תקח אמרי. בני תהיה אם תקח אמרי: (ב) להקשיב

ר"מ המאירי

פרשה שלישית עניינו להזהיר להתעמל בדרישת החכמה, כי בה תשלם נפשו ביראת אלהים ובכל שלימות מעלה ומדה, שלא יתיאש ממנה לרוב טורח לימודה, כי מאחר שיפקוד עליה מן השמים יסייעהו, כענין הבא לטהר מסייעין אותו, ושלימותו ישמרהו מכל רע ומכל נזק מאיש רע ומאשה זרה, וכן שיושפע בגמול הטוב לפי מעשיו, וישמר מן העונש והשפך להפך.

וזאת

ב לְהַקְשִׁיב לַחָכְמָה אׇזְנֶךָ
תַּטֶּה לִבְּךָ לַתְּבוּנָה׃
ג כִּי אִם־לַבִּינָה תִקְרָא
לַתְּבוּנָה תִּתֵּן קוֹלֶךָ׃
ד אִם־תְּבַקְשֶׁנָּה כַכָּסֶף
וְכַמַּטְמֹנִים תַּחְפְּשֶׂנָּה׃

(ב) דאס דיין אהר האָרכט אויף קלוג־
הייט, דוא דיין הערץ נייגסט צור איינ־
זיכט;

(ג) יא, זא דוא דער ווייזהייט רופסט,
צור איינזיכט דיינע שטיממע ער־
העבסט;

(ד) זא דוא זיא זוכסט גלייך זילבער,
אונד וויא דען שאטצען איהר נאכ־
שפירסט:

ר"מ המאירי

וזאת הפרשה כ"ג פסוקים, מן פסוק (א) בני אם תקח אמרי וגו' עד סוף פסוק (כב) ובוגדים יסחו ממנה:

ב (א) בני אם תקח אמרי, ידוע שהשלימות ימנע מרוב בני אדם ולא ימצא רק ביחידים השרידים אשר ה' קורא, וזה אמנם להרבה סבות, אחת מהם היות טבע האדם רדוף אחרי טרפו, וע"י זה נמשך לאסוף הון ולכנוס ממון ולשום בהם השתדלותו כל ימיו, וזה ימנעהו מהתעסק בתורה ובחכמה רק מעט מזער ואף גם זאת רק דרך געגוע, ומהם עמל הלימוד וטורחו לאורך הלאותיו והקדמותיו מופתיו ומובאיו ואלמיו, עד שיצטרך לכל מבוקשהו זמן רב, ועדיין אולי הטבע יקוץ לכל עמל שלא ישיג המכוון ממנו לשעתו וימעט בעיניו, ומי שקננו האל דעת יעתק ממשפט הטבע ויקריב את משפטו לפי שכלו, והשכל יבחן התועלת התמידי הבלתי הנמשך מלימוד החכמה, ויקטן כל שלימות זולתו בעיניו, וכן לא יקוש לאורך הזמן ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה, ומלבד אלו הסבות המונעות וזולתם אשר אין מקום לבארם. והנה דיבר החכם כמעקפק, כמי שאמר לבנו בני איני יודע אם תוכל ללמוד פרשה זו על פה, אבל השתדל בזה, ואם יעלה בידך אני נותן לך כך וכך, ועל דרך זה אמר בני אם תקח אמרי, כלומ' איני יודע אם הסבות המונעות שלימות לרוב חזקן ותקפן ימנעוך, אבל אם תוכל להשתדל בזה ויעלה בידך שכרך הרבה מאד, הודיעו שהתועלת הנמשך מזה רב, ושבו יגיע לכל שלימות, וישמר מכל רע, ויושבע בכל מיני הטובות בזה ובבא, למען יבז בלבו ההומי' אחר הממון ושאר הנאות הגופיות וכן יקטן בעיניו אורך הזמן," ועז"א בני אם תקח אמרי, כלומר שיקחך לבך לקייקם: ומצותי, ר"ל את אשר אני מצוה אותך, והוא להקשיב לחכמה אזנך, לא שירמוז עתה על קיום מצות התורה, אבל מצותי רומז על מה שהוא מצוהו בהשתדלות החכמה, ואמר מצותי בלשון רבים על צותו אותו בזה פעם אחר פעם: ואמר, תצפון אתך, ר"ל בחדרי לבבך להיותם לך לזכרון תמיד: והוא (ב) להקשיב לחכמה אזנך, להקשיב פועל יוצא ר"ל לעשות אזנך קשבת לחכמה: וכן תטה לבך לתבונה, וכפל הענין להפלגת פקפוקו בזה: (ג) כי אם לבינה תקרא, כלומר אם בשום פנים תוכל להשתדל בזה הרבה: וכן לתבונה תתן קולך, ורז"ל דרשו באם זה לשון אמות כענין אמרה לי אֵם, כלומר התשתדל להיות גדולך אבל הבינה ותיקה הגדיל הבן בחיק האם, וכן חזר וכפל: (ד) אם תבקשנה ככסף, ולהיות הכסף והמטמונים היותר חשוב בעינייני אוצרות האדם, והיקר שבהם דמה בהם חכמת אע"פ שהיא גדולה מהם, לשכך את האוזן בדמות הענין שרולין לחבבו בעיניו ולתת חנו לפניהם בדבר היותר יקר שבזה המלות, על דרך שמדמין עייני השם לנבראיו, כאריה ישאג (הושע י"א י'), קולו כקול מים רבים (יחזקאל מ"ג א'), כלומר אם תבקשנה הטיב כיוו שראוי לבקש הכסף, וכמטמונים תחפשנה, אזתבין וכו'. וייחד הבקשה לכסף, והחפוש למטמונים כי שכסף רולה בו השתדלות בריוח, והבקשה הוא לשון השתדלות על הדבר, והמטמון הוא דבר גנוז במקום נעלם, יתכן בו לשון חפוש אנה ימצאהו, אן אולי תמר אם תבקשנה ככסף, לפחיתות בערך אל החכמה. והוא שידוע שלימות

האדם

ה אָז תָּבִין יִרְאַת יְהוָה
וְדַעַת אֱלֹהִים תִּמְצָא׃
ו כִּי־יְהוָה יִתֵּן חָכְמָה
מִפִּיו דַּעַת וּתְבוּנָה׃

(ה) דאַן ווירזט דוא איינזעהן דיא פֿורכֿט דעז עוויגען, אונד ווירזט ערלאַנגען ערקעננטניס גאָטטעז.
(ו) דען דער עוויגע גיעבט קלוגהייט, אויז זיינעם מונדע (קאָממט) ערקעננטניס אונד איינזיכֿט;

רש"י

לחכמה. לעסוק בתורה: (ו) כי ה' יתן חכמה. הא למדת שגדולה היא

ר"מ המאירי

האדם חלוק על ד' מדרגות, הראשונה שמלות הקנין, ר"ל העושר והממון, השנית שלימות גופו ביותר ביופי צורתו ושלימות תכונת אבריו וגבורתו ובריאותו, והשלישי שלימות המדות, והרביעית שלימות החכמה: והנה הראשון הוא הפחות שבכולם לשתי סבות, האחת שמלבד שאין דבוק בינו ובין האדם כלל, אבל הוא בביתו והעושר בתיבתו ולפעמים הוא במקום אחד ועשרו במקום אחד, או הוא ביבשה ועשרו בים, הוא נפרד ממנו בנקל, כ"ש עם היות כמה חומדים נותנין עין עליו. אמרו חכמי המוסר שלשה אין לבטוח בסבר פניהם, המלך והים והעושר, כלומר כי סבה קלה יעבור הכל ויהפך עליו לאכזריות, והב' כי אף אם לא יפרד אין לבעליו בו כי אם ראות עיניו, העשיר לא ירבה והממעיט לא יחסר. והשני אם היות לשלימות ההוא דבקות בינו ובין בעליו, איננו לאדם מצד אשר שהוא אדם רק מצד כשהוא כבעלי חיים וישתתף בו עם שאר ב"ח אף כי לא ישיג באחת מכל אלה לקצת ב"ח זולתו, לא ישיג ליופי הסוס ולא לגבורת הארי. והנה תכלית תועלת זה לשאת משא כבדה או לסבול עלם גדול בשיניו וכיוצא באלה ההבלים. והשלימות השלשי הוא בלי ספק נכבד ובו ד־רך הכרחי לשלימות השכלי, וע"כ הוא נרמז ג"כ בפרשה זו, ואולם כשתליע ענין זה בשלימות בשכלך, תמצאהו רובו לזולתו אין מקום לשלימות המדות ברוב הענינים רק בינו ובין אחרים עמו, ומזה הצד הוא שלימות חולה לו מצורף של היותו בלתי מכוון לעצמו, והרביעי הוא המקבב המכוון לעצמו, ושהוא לו לבדו, אין לזרים אתו בזאת יתהלל המתהלל, ואמר ע"ז אם תבקשנה ככסף, ר"ל אם תטרח אחר שלימות הנכבד שבכל מיני השלימות, כדרך שאתה טורח על הפחות שבכולם אז תבין וכו'. וזה כמאמר חכמי המוסר, שאמר אחד מהם לתלמידיו מי יתן והיו חייכם יקרים בעיניכם שוה כסף אחד, וכאשר היה בעיניהם כמתעתע ביאר להם חידתו, ואמר כי תחמול על כסף אחד שלא להוציאו לבטלה, ולא תחמלו על הוציאכם רוב ימיכם לבטלה, וביציאת קרנות בשווקים וברחובות:

ונשוב לדברינו, והוא שייעד לו שאם ישתדל בזה כראוי מרב טובו הצפון לו. או נפרש אם תבקשנה ככסף כלומר שתבקש הנגלה תחלה ואח"כ המטמונים, שהוא רמז של הנסתר: כענין האמור תפוחי זהב במשכיות כסף (משלי כ"ה י') ואמר שבזה יגיע לשלימות: והוא אמרו (ה) אז תבין יראת ה', ודעת אלהים תמצא, והנה כלל בזה כל חלקי התורה, שיראה תכלול הנה כל פנות התוריות המקובלות וכל מצות השמעיות ובדעת אלהים, כל הפנות המושכלות והעיוניות, וכן בהמצות השכליות הנותנות סדר והנהגה בין בני האדם ומביאות לידי השלימות המכוון: ואמר אח"כ: (ו) כי ה' יתן חכמה, מפיו דעת ותבונה, ולי בו שני פירושים והאחד שמצד יראתו פן יקוץ בלימוד החכמה לקושי ענייניה ואורך הצעותיה והקדמותיה הבטיחו שלא יתרשל בזה כי כשידריך עצמו בכך ימצא במעט זמן ערבות בלימודו ויוסיף תשוקה ויתרצב לבו בהדרכתי עד שיערב לו השתדלותו, וזהו כי ה' יתן חכמה, כלומר יכין לך הדרך בלימודך ותפלו בידך יצליח, כענין בא לטהר מסייעין אותו, וזהו ענין מפיו דעת ותבונה, כלומר ימציא לך הרחבה בלימודך כאלו יקראנה לך מפיו משל על היותו טבעך ורעיונך בזה: (ז) ויצפון לישרים תושיה, משל כאלו גנזה להם להיותה מנת

חלקם

ז וְצָפַן לַיְשָׁרִים תּוּשִׁיָּה
מָגֵן לְהֹלְכֵי תֹם׃
ח לִנְצֹר אָרְחוֹת מִשְׁפָּט
וְדֶרֶךְ חֲסִידָו יִשְׁמֹר׃
ט אָז תָּבִין צֶדֶק וּמִשְׁפָּט
וּמֵישָׁרִים כָּל־מַעְגַּל־טוֹב׃
י כִּי־תָבוֹא חָכְמָה בְלִבֶּךָ
וְדַעַת לְנַפְשְׁךָ יִנְעָם׃

(ז) ער פֿערוואַהרעט דען רעדליכֿען פֿערשטאַנד, איינען שילד דען אין אונשולד וואַנדעלנדען.
(ח) דאַס מאַן היטע דיא פּפֿאַדע דעז רעכֿטז, אונד דען וועג זיינער פֿראָממען וואַהרע.
(ט) דאַן ווירזט דוא איינזעהן גערעכֿטיגקייט, רעכֿט אונד רעדליכֿקייט, יעגליכֿעז געלייזע דעז גוטען.
(י) זאָ ווייזהייט אין דיין הערץ געדרונגען, אונד ערקענטניס דיינער זעלע אַנגענעהם איזט;

רש״י

שהרי נתנה מפי הקב"ה לכך אתה צריך לקנותה: (ז) יצפון לישרים תושיה. גנזה הקב"ה אצלו כ"ו דורות עד שנתנה לדור המדבר: ומגן להולכי תם (ילפון מגן להולכי תם) כלומר והיא תהיה לך למגן: (ח) לנצור ארחות משפט. שעל ידה ינצרו ארחת משפט והוא דרך חסידיו ישמר שלא יכשלו: (ט) אז תבין יראת ה'. מוסב על ענין של מעלה שאמר אם לבינה

ר"מ המאירי

חלקם, וקרא הנה ישרים המישרים אורחותיהם ומדריכים רעיוניהם בלימוד כוונות הענין, שלא יירא להיות יגיעו לריק, יגעתי ולא מצאתי אל תאמן: ותושיה, שרשה ישה, והוא מל' יש, כלומר דבר נשאר קיים ברשותו לעולם: וכן מגן להולכי תום, פירושו מגן לשומרים מכל דבר מונע השלימות או מעכב ומתאחר: (ח) לנצור ארחות משפט, אפשר שסב אל האלהים יתן, כלומר כי כן מאופני משפטיו לסמוך ולסעוד ולעזור המתעמלים בידיעת דרכיו, אמרו רז"ל כל העמל על תורתו, אף תורתו עמלה עליו: וזהו ודרך חסידיו ישמור, כלומר שלא להכשל בה: חסידו, חסר יו"ד למועטים: והפירוש השני, כי ה' יתן חכמה, כלומר אז תבין יראת ה' וכו', כלומר כשתשתדל בחכמה, ושלא לימודה בידך, תבין יראתו ותדע ותשכיל, כי ענייני הפנות המקובלות כלם נכוחים לא יכזיבם מופת, וכן תבחן, כי אמתות השמעיות כלם נתנו בשכל ונטעם נמשכות אחר החכמ' לא אחר הרצון לבד, ותבין כי ה' יתן חכמה כלומר שלא יתן דבר רחוק מן השכל נמשך אחר הרצון לבד חלילה לו, וכן מפיו ר"ל הנבואה הנאצלת מאתו באמצעות הנביא הכל דעת ותבונה, אבל שיצפון זה לישרים ר"ל לשלימים אשר כישירו אורחותיהם, ולא שיודע להמון העם, אבל שהם יקיימוה דרך קבלה ויקראו מצד קיימה הולכי תום, והיא להם למגן: ולנצור אורחות משפט שב להולכי תום והוא טעם למה שהיא להם למגן. ולמ"ד לנצור בעבור, כלומר היא מגן להולכי תום מצד נצרם ארחות משפט, ר"ל דרכי התורה. ודרך חסידיו ישמור שב לשלימים: (ט) אז תבין צדק ומשפט, שב להשתדלות החכמה, שתגיע בה ג"כ לשלימות המדות, ומשפט רמוז על מילוי הדברים, וצדק לנטייה אל הקצה האחרון מעט: ותבין, פירושו תכיר מעלת זה השלימות, והיה ראוי להקדימו ליראת ה' ולדעת אלהים אלא שהקדים השלימות ההוא לקדימותו במעלה: ומישרים, הוא ג"כ מלה כוללת כל הדרכה ישרה: ומעגל טוב, ר"ל ג"כ הליכה בדרך ישר: ואז תבין נמשך על כלם, ר"ל אז תבין צדק ומשפט ומישרים כל מעגל טוב: (י) כי תבא חכמה בלבך, חתימה מעין פתיחה, כלומר כל זה תשיגהו כאשר תשיג בחכמה כפי הראוי: וכאשר ינעם הדעת לנפשך, שזהו אחר בקיאת הדעות

יא מְזִמָּה תִּשְׁמֹר עָלֶיךָ
תְּבוּנָה תִנְצְרֶכָּה׃
יב לְהַצִּילְךָ מִדֶּרֶךְ רָע
מֵאִישׁ מְדַבֵּר תַּהְפֻּכוֹת׃
יג הַעֹזְבִים אָרְחוֹת יֹשֶׁר
לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי־חֹשֶׁךְ׃
יד הַשְּׂמֵחִים לַעֲשׂוֹת רָע
יָגִילוּ בְּתַהְפֻּכוֹת רָע׃
טו אֲשֶׁר אָרְחֹתֵיהֶם עִקְּשִׁים
וּנְלוֹזִים בְּמַעְגְּלוֹתָם׃
טז לְהַצִּילְךָ מֵאִשָּׁה זָרָה
מִנָּכְרִיָּה אֲמָרֶיהָ הֶחֱלִיקָה׃

(יא) ווירד איבערלעגונג איבער דיך וואַכֿען, איינזיכֿט דיך היטען.

(יב) דיך צו רעטטען פֿאָן דעם וועגע דעז באָזען, פֿאָן דעם מאַננע, דער פֿערקעהרטעז שפריכֿט;

(יג) דיא פֿערלאַזזען דיא פפאַדע דעז רעכֿטז, אום צו געהען אויף דען וועגען דער פֿינזטערניס.

(יד) דיא פֿראָה זינד באָזעז צו טהון, דיא יובעלן בייא דען פֿערקעהרטהייטען דעז באָזען.

(טו) דערען פפאַדע געקריממט זינד, אונד דיא זיך ווינדען אין איהרען געלייזען.

(טז) דיך צו רעטטען פֿאָן דעם פֿרעמדען ווייבע, פֿאָן דער אויזלאַנדערין, דיא גלאַטטע רעדען פֿיהרט.

רש״י

תקרא: (יא) מזימה תשמור עליך. התורה תשמור עליך: (יב) מאיש מדבר תהפכות. הם המהפכין את הדבר: (טו) ונלוזים במעגלותם. כל לשון נלוז לשון עקמימות הוא שבכל מקום הוא סמוך לעקש ועקש הוא לשון עקום כמו שנאמר ומעקשים למישר (ישעיה מ״ב): ונלוזים במעגלותם. הם עקומים בדרכיהם המקולקלים: (טז) מאשה זרה. שלא דבר אלא על

ר״מ המאירי

והתישב האמתות בדעות ובלבבות: ואמר אח״כ (יא) מזימה תשמור עליך, מזימה נאמר על מחשבת עצה במתון בהתבוננות רב, והוא הנקשר עם הפסוקים שלמטה ממנו, כלומר מזימה תשמור עליך. להצילך מדרך רע: וכן תבונה תנצרכה, ג״כ מזה: ואמר (יב) להצילך מדרך רע, פי׳ מדרך איש רע: מאיש, מדבר תהפוכות ר״ל שם מר למתוק ומתוק למר, ר״ל האיש הרע והמדבר תהפוכות: (יג) העוזבים ארחות יושר, ללכת בדרכי חושך, שהאדם הולך בהם בעקלקלות ושמחים לעשות רע: (יד) יגילו בתהפוכות רע, וי״מ יגילו כמו יתאבלו, וכמוהו לדעתם וכמריו עליו יגילו (הושע י׳ ה׳), ותהפוכו׳ רע, פי׳ הפך הרע והוא הטוב. והעיקר במלת רע שהוא תואר, כלומר שישמחו במעשה התהפוכות היוצאים מאת האדם הרע: (טו) אשר ארחותיה׳ עקשים, ארחותיהם לדעתי חסר בי״ת, כלומר אשר בארחותיהם עקשים, ר״ל מעוותים, כענין ואת כל הישרה יעקשו (מיכה ג׳ ט׳): וכן ונלוזים, פי׳ מעוקלים, ואין לפרש עקשים על הארחות, כי ארחות לשון נקבה ארחות עקלקלות (שופטים ה׳ ו׳), וכן שלא יתכן עקשות לדרך, ואמרו בדרך עקש פירושו בדרך איש עקש, שלא שהוא על הדרך שביארנו שחסר הבי״ת, וגם כי מקצת מדקדקים אמרו שאות הבי״ת שבמלת במעגלותם מושכת עצמה ואחרת עמה, ואע״פ שהיא מאוחרת, מצינו כמוהו ושלש עשרה שנה מרדו. ובארבע עשרה שנה בא כדרלעומר, שבי״ת בארבע וכו׳, נמשכת לשלש עשרה וכו׳ הקודם לו: ופירושו ובשלש עשרה: ואמר (טז) להצילך מאשה זרה, כלומר כמו שאמרנו במזימה, שהיא תשמרהו מדרך איש רע, כן תצילך

יז הָעֹזֶבֶת אַלּוּף נְעוּרֶיהָ
וְאֶת־בְּרִית אֱלֹהֶיהָ שָׁכֵחָה׃
יח כִּי שָׁחָה אֶל־מָוֶת בֵּיתָהּ
וְאֶל־רְפָאִים מַעְגְּלֹתֶיהָ׃
יט כָּל־בָּאֶיהָ לֹא יְשׁוּבוּן
וְלֹא־יַשִּׂיגוּ אָרְחוֹת חַיִּים׃
כ לְמַעַן תֵּלֵךְ בְּדֶרֶךְ טוֹבִים
וְאָרְחוֹת צַדִּיקִים תִּשְׁמֹר׃
כא כִּי־יְשָׁרִים יִשְׁכְּנוּ־אָרֶץ
וּתְמִימִים יִוָּתְרוּ בָהּ׃

(יז) דיא פֿערלאזזען האט דען פֿערטרויטען איהרער יוגענד, אונד דען בונד איהרעז גאָטטעז פֿערגעזזען.

(יח) דען היןאב פֿיהרט צום טאָדע איהר הויז אונד צו דען שאָטטען איהרע געלייזע.

(יט) אללע, דיא צו איהר קאָממען, קעהרען ניכט צוריקק, אונד עררייכען ניכט (ווידער) דיא פפֿאַרע דעז לעבענז.

(כ) דאמיט דוא געהעזט אויף דעם וועגע דער גוטען, אונד דיא פפֿאַרע דער גערעכטען וואהרעזט.

(כא) דען דיא רעדליכען ווערדען דאז לאנד בעוואהנען, אונד דיא אונטאדעליגען דארין פֿערבלייבען.

רש"י

המנאפת ממש כי מה שכחה של תורה שאמר כאן להצילך מאשה זרה ולא מעבירה אחרת אלא זו פריקת עול של כל המצות: (יח) כי שחה אל מות ביתה. מוסב על להצילך וגו' כי הבא אל ביתה ישח ומחליק כמדרון היורד על מות. והתורה תשמור עליך מנפילה זו. הרי דבר גדול היא לך: רפאים. נרפים מדרך הטוב ונעזבים מאין סומך עד שנופלים בגהינם: (יט) לא ישובון. קשה בעיניהם לפרוש ממנה ולחזור בהם: (כ) למען תלך. מוסב על המקרא של מעלה שהצילך מדרך רעה. למען הוליכך בדרך טובים: (כא) כי ישרים ישכנו ארץ. לעה"ב: יותרו בה. כשירדו רשעים לגהינם:

ר"מ המאירי

נ"כ מאשה זרה האורבת לך ללכדך ברשתה: מנכריה אמריה החליקה, כלומר ובאה להדיחך בחלקת שפתיה: (יז) העוזבת אלוף נעוריה, לזנות אחרי בני נכר, וקרא הבעל אלוף כי הוא אדוניה: ואת ברית אלהיה שכחה, כי הברית אשר בין האשה והבעל מצות אלהים היא: (יח) כי שחה אל מות ביתה, כלומר שנשפלה ונטתה לצד המות, ר"ל הנוטה אל ביתה כנוטה אל המות כי ביתה נוטה אל צד המות, ר"ל שהנוטה בה קרוב למות: וכן רפאים, ר"ל מתים, כלומר שמעגלותיו מטים אל רפאים, וזה משל לייעד המות לנוטים אחריה. ושחה לשון נקבה שהרי הוא מלעיל והוא מפעלי הכפל, ופרשו שחה, כדרך ושח רום אנשים (ישעי' ב' י"א), ידכה ישוח (תהלים י' י') וא"כ מלאכו בית לשון נקבה. ויש מדקדקי' כתבו שפרשו שחה, והוא עבר לזכר מנקי הלמ"ד מענין שחי ונעבורה (ישעי' כ"א כ') ואע"פ שהוא מלעיל, בא הטעם בשי"ן שלא כמנהג ובית לשון זכר כמשפטו. וי"מ שחה, אל האשה כלומר היא עצמה שחה אל מות שהוא ביתה, וכן י"מ שחה יוצא, ר"ל שהשפילה ביתה והטתו אל מות, והעיקר כדעת הראשון: וגם (יט) כל באיה, נ"ל שחוזר על הבית, כלומר כל הבאים בביתה: לא ישובו, ר"ל לא ישובון נקיים: ולא ישיגו ארחות חיים, כי ילכדו ברשתה ונפשם תמכר לשמיתות לתענוג הגשמי וקשה לפרוש. וי"מ כל באיה, שחוזר על האשה כלומר כל הבאים אליה: ומ"ש אח"כ (כ) למען תלך בדרך טובים, חוזר לענין מזימה תשמור, ולמען כמו בעבור ואין פירושו בעבור שתלך, אבל בעבור שאתה הולך, כלומר מזימה תשמור עליך מאיש זר ומאשה זרה בעבור שבזה נמצאת הולך בדרך טובים, וכן

שתשמור

כב וּרְשָׁעִים מֵאֶרֶץ יִכָּרֵתוּ
וּבוֹגְדִים יִסְּחוּ מִמֶּנָּה׃

(כב) אבער דיא פרעפלער ווערדען אויזגעראטטעט אויז דעם לאנדע אונד דיא פערראטהער וועגגעריזן דאראויז.

ג׳

א בְּנִי תּוֹרָתִי אַל־תִּשְׁכָּח
וּמִצְוֺתַי יִצֹּר לִבֶּךָ׃

(א) מיין זאהן, פערגיס ניכט מיינע לעהרע, אונד מיינע געבאָטע פערוואהרע דיין הערץ.

ר'מ המאירי

שתשמור ארחות צדיקים ומשפטו ית': (כא) כי ישרים ישכנו ארץ, ר"ל שיעמדו בה לנצח: וכן ותמימים יותרו בה, ואמר יותרו על מה שאמר אח"כ: (כב) ורשעים מארץ יכרתו וגו', כלומר הרשעים יכרתו ממנה, והתמימים יותרו בה: יסחו, מן הקל שרשו נסח והוא פועל עומד משמש במקום נפעל כלומר יעתקו ממנה. ובדרש פירשו אשה זרה על ע"ז, ר"ל העובדת ע"ז, ועוזבת אלוף נעוריה, רומז על עוזבת עבודת האל ית', וכן פירשו ישכנו ארץ לעולם הבא, כדרך לעולם ירשו ארץ (ישעי' ס' כ"א), זהו ביאור הפרשה שפירשנו.

ובדרך נסתר אתה מפרש הרבה מהם כדרך שפירשנו, ותוסיף ביאור באמרו ומצותי תצפון אתך, כלומר יהיו אצלך כדבר טמון. ומלאכו כמוהו עד אשר יאשמו, כלומר עד אשר יהיו אשמים בעיניהם, ר"ל שלא יספיקו הנגלה בהם, אבל יחקור וידע שנתם: ואם תבקשנה ככסף רומז על הנגלה: וכמטמונים תחפשנה, רומז על הנסתר, כי המטמון חביב יותר מן הכסף, והוא כדרך תפוחי זהב במשכיות כסף, והוא שייחס במטמון לשון חיפוש, וייחס הכסף ליראת ה' שהוא קיום המצות, והמטמון לדעת אלהים שהוא עצמות התורה ועיקרה, והוא אמרם בדרש, מצוה בפני תורה ככר בפני קמה: ויצפון לישרים תושיה, ירמוז סיבות התורה ועצמותה הוא הצפון ליחידים בכוונותיה ובטעמי מצותיה: והמגן, הוא הנראה לכל, הוא להולכי תום: ואיש רע ומדבר תהפוכות, הוא המלך הזקן: ובב"ר אמרו איש תהפוכות ישלח מדון (משלי ט"ז כ"ח), זה נחש שהפך דברים על בוראו, כדכתיב אף כי אמר אלהים (בראשית ג') לא תאכלו מכל עץ הגן: ואשה זרה נכריה, היא האשה אשר ראתה העץ הטוב למאכל וכי תאוה הוא לעינים ותקח מפריו בהסתת הנחש ותאכל כמו שביארנו במקומו. והיא העוזבת אלוף נעוריה, ר"ל שעזבה הנהגתו וחוקו, אף כי הדיחתהו לשמוע לה, ותתן גם לאישה עמה ויאכל: והנה שחה אל מות ביתה, ומעגלותיה אל רפאים כל יקומו:

פרשה רביעית, והיא עשרה פסוקים והם מן (א) בני תורתי אל תשכח, עד (י) וימלאו אסמיך שבע, ותירוש יקביך יפרצו: והכוונה בהם להזהירו אף ע"פ שטרח והשתדל בקיום התורה והחכמה ועלה בידו, לא יתיאש ממנה ולא יעוף עיניו ממנה, כי ישכח במעט זמן מה שטרח בו כמה שנים, כאמרם ז"ל בברייתא של אבות, יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנים, ולשכחה בשתי שנים, וכן חזר להזהירו על טעם המצות, ובפרט על הבטחו באל, ולהיות כל מעשיו מכוונים לשמו ולעבודתו, וייעד לו הטוב בהטיבו, והזהירו להכיר כי הכל יגיעהו מאת האל, ויכבדהו במה שחוננו מן הטוב, (וזה ביאור המקראות בפרט).

ג (א) בני תורתי אל תשכח, השכחה תאמר לפעמים על שכחת מלב הטבע שלא יזכור הדבר, כמו ושכחת עומר בשדה (דברים כ"ד י"ט) כלומר שכבר קצר ועשה ממנו עומר והניחו במקום ידוע, ובעת האסיפה שכחו. וזה השגור בלשון העם, כמו שבא במאמר החכם, הן אבל שכחתי, ועל הרוב יאמר בכתוב על התיאש מן הדבר וסילוק דעתו והשגחתו ממנו למיעוט ערך הדבר ההוא בעיניו, ומזה כל

לשון

ב כִּי אֹרֶךְ יָמִים וּשְׁנוֹת חַיִּים
וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ׃
ג חֶסֶד וֶאֱמֶת אַל־יַעַזְבֻךָ
קָשְׁרֵם עַל־גַּרְגְּרוֹתֶיךָ
כָּתְבֵם עַל־לוּחַ לִבֶּךָ׃
ד וּמְצָא־חֵן וְשֵׂכֶל־טוֹב
בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם׃

(ב) דען דיעזער דער טאגע אונד יאהרע דעז לעבענז. אונד הייל געבען זיא דיר אין פֿיללע.

(ג) ליעבע אונד טרייע מיזזען דיך ניכט פֿערלאססען; בינדע זיא אום דיינען האלז, שרייבע זיא אויף דיא טאפֿעל דיינעז הערצענז.

(ד) אונד דוא פֿינדעסט גונסט אונד וואהלגעפֿאללען אין דען אויגען גאטטעז אונד דער מענשען.

רש"י

ג (ב) אורך ימים ושלום יוסיפו לך · תורתי ומצותי : (ה) בטח נה'.

ר"מ המאירי

לשון שכחה הבא אצל השם ולא ישכח את ברית אבותיך (דברים ד' ל"א), אשכח בניך גם אני (הושע ד' ו'), גם הודיע שאין שכחה לפני כסא כבודו, ומזה ונשכח כל השבע (בראשית מ"א ל'), כלומר יתיאשו מזכירתו לרוב הרעב אשר יגיע להם, תשכח ימיני (תהלים קל"ז ה'), ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו (בראשית מ' כ"ג) כלומר לא העלה זכרו על לבו, ואף כשהיה עולה במחשבתו במקרה היה מתיאש ממנו:

ועל שני המינין הזהיר הבן החכם והודיעו שהתורה והחכמה צריכה שקידה והתמדה אף ליודעים, כי מתוך רוב אורך הדברים ועמקן השכחה מצויה בהם, ולכן אמר בני תורתי אל תשכח, כלומר לא תרפה ממנה ולא תשבת את התעסקותך בה עד שתגיעך שכחת פרטיה מצד הטבע, וכ"ש שלא ימעט ערכה בעיניך עד שתתיאש ממנה: ואמר ומצותי יצור לבך, כלומר שתשים כל מחשבתך וכוונתך בהם, כי אם תעשה כן, הם (ב) יוסיפו לך אורך ימים ושנות חיים ושלום, כלומר שהם יסבבו לך התוספות, והוא שהאל יוסיפם בזכות התמדתך ושקידתך בהם. ואורך ימים, הוא ייעוד אורך ימיו אם אולי לפי מערכת הככבים והמזלות מספר חדשיו חצצו: ושנות חיים, יורה על חיי שלוה והשקט, אם ואולי נגזרו לו חיי צער מצד המערכת כי במלת חיים מונחת לפעמים דרך כלל על חיי התענוג והשלוה, ומלת מיתה בהפך, כמו שפירשנו בענין נכתבים ונחתמים למיתה, ונכתבים ונחתמים לחיים. ומלת יוסיפו בדקדוק כדרך יתנו יקר לבעליהן (אסתר א' כ'), יצאו בנות שילה (שופטים כ"א כ"א), וזולתם: וענין (ג) חסד ואמת אל יעזבוך, הוא כפל אזהרה על זה, כי חסד ואמת כוללי' רוב דרכי התורה. וחסד, למדות האדם במה שמגיע ממנו חנינה ורחמנות וסדר הנהגה ישרה בין איש לאשה. ואמת, על כל הדברים המושכלים הגנוזים בתורה, והוא כאלו אמר חסד ואמת אל תעזבם על דרך תורתי, כי העזיבה ג"כ תאמר על הפנים שהזכרנו, ולפעמי' על צד עזיבת הדבר, כמו נטשתי את ביתי, עזבתי את נחלתי (ירמי' י"ב ז'), מיום עזבה את הארץ (מ"ב ח' ו'), עליך יעזב חלכה (תהלי' י' י"ד). ולפעמים על צד התיאשות והסתלקות השגחתו ממנה, כי לא ארפך ולא אעזבך (יהושע א' ה'). והזהירו על שני המיני' על הדרך הנזכר, וייחס העזיבה להם על צד המקרה הנמשך, כי כשתהיה העזיבה והשכחה מצד התיאש האדם, תמשך אח"כ יותר ויותר מצד הטבע עד שכשתחשוב לשוב עליה תכחש בך לאמור לא ראיתיך, כמאמר יום תעזבני יומים אעזבך: ולכן אמר קשרם על גרגרותיך, משל להיותם נראים לו תמיד: כתבם על לוח לבך, להיות דעתך ומחשבתך עליהם כל היום, על דרך והיו עיני ולבי שם כל הימים (מ"א ט' ג'), וכן תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצורנה (משלי כ"ג כ"ה), הב לי עינך וליבך ואנא ידע דאת דילי: (ד) ומצא חן ושכל טוב, פירשנו כמו עתיד, כלומר אם תעשה כן תמצא חן ושכל טוב: בעיני אלהים ואדם,

ר"ל

ה בְּטַח אֶל־יְהוָה בְּכָל־לִבֶּךָ
וְאֶל־בִּינָתְךָ אַל־תִּשָּׁעֵן׃
ו בְּכָל־דְּרָכֶיךָ דָעֵהוּ
וְהוּא יְיַשֵּׁר אֹרְחֹתֶיךָ׃

(ה) פֿערטרויע דעם עווינען מיט דיינעם גאַנצען הערצען, אונד שטיטצע דיך ניכט אויף דיינע ווייזהייט.
(ו) אויף אַלל דיינען וועגען מערק' אויף איהן, אונד ער ווירד דיינע פפֿאַדע עבנען.

ר"מ המאירי

ר"ל אם תעשה כן שתהיה טוב לשמים וטוב לבריות, וכמוהו עלה ומות בהר (דברים ל"ב), כמו ותמות, וכמוהו אלמלי רון מלא נא את הקילים (ב"א כ' ל"ו), שלא שאספר לפרשו לדעתי שישתדל למלאת, ושכל הוא לפעמים ענין הצלחה, אל כל אשר יפנה ישכיל (משלי י"ז ח') כל דרכיו משכיל (ש"א י"ח י"ד), שִׂכֵּל דוד מכל עבדי שאול (שם י"ח), ולפעמים ענין בינה והשכל, וכלם נגזרים מלשון השתכלות ועיון והשגחה, ויקרא המצליח משכיל, להיות כל ענייניו באים על צד המבוקש כאלו נעשה בבינת האדם ושכלו, ומכאן התפשט הלשון עוד ליחס זאת המלה אף לעיון האחרים עליו, ומכאן פירשו קצת מדקדקים והאשה טובת שכל (ש"א כ"ה ג') טובת הבטה ועיון כלומר ערבה לרואים כדרך טובת מראה, וכן נעץ הדעת, ונחמד העץ להשכיל ר"ל למראה, כי לא שנחו בשכל אמיתי, ופירשו מזה ומצא חן ושכל טוב, כלומר ערבות מראיתך למביטים, ר"ל שיביטוך בעיון אהבה. ול"נ פירשו לווי גמור, כלומר פלס נתיבותיך והדרך מעגליך ביושר עד שיגיעך מליאות חן בעיני אלהים, כענין מה שפירשתי למעלה בפסוק רון מצא נא, ושכל לא יאמר לעולם לדעתי במקום מראה, אבל והאשה טובת שכל הוא כאמרו אשה משכלת ונחמד העץ להשכיל, רמז לאחד מחלקי השכל והוא האמתי, ומשכיל אל דל (תהלים מ"א ב'), ר"ל משגיח ומתבונן בענייניו, ושכל טוב עיון טוב והבנה מעולה, ופירושו מצא חן ושכל טוב, כלומר עשה כל מעשיך בדרך שתמצא חן מצד מדותיך ושייחסו לך שכל טוב מצד חכמתך: ובעיני אלהים ואדם, יורה כן כי ייחס החכמה לאלהים כי הוא לו לבדו אין לזרים אתו בלתי לה' לבדו. והמדות לאדם כמו שכתבנו שבשלמות המדות אין לו מקום רק בהשתתפות בינו ובין זולתו.

ואמר אח"כ שאם ראותו עצמו משכיל ונבון וחכם לא ישען בתבונתו, אבל יבטח באלהיו בכל ענייניו ויתפלל לפניו, והוא אמרו (ה) בטח אל ה' בכל לבך, כלומר שלא תתיחס כלל במה שתשיג מרצונך רק לבטחון באל, וזהו בכל לבך, כלומר שלא תחלוק מכבודו לחכמתך, ולתבונתך כלל, אבל שתייחס הכל לאלית כי מאתו הפקת הכל, וכן ואל בינתך אל תשען, והוא ענין ואמרת בלבבך כחי ועוצם ידי וכו' עד וידעת כי ה' אלהיך הוא הנותן לך כח לעשות חיל (דברים ח'), וכן בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבונתי (ישעי' י' י"ג): ובענין (ו) בכל דרכיך דעהו, הוא מאמר כנגד קטון הכמות וגדול האיכות, והוא להיות כל מעשיו ופעולותיו לתכלית אחת, ר"ל שאע"פ שהאדם צריך עכ"פ להשתדל בעניני העולם לצורך קיום גופו, מ"מ גם בעת ההיא תהי' כוונתו על צד נתינת חקו לגוף, כדי שתכין בזה דרך לנפש לעשות אף היא חלקה ושביל לשכל האכושי לעשות מלאכתו, וזה ענין אמרו אדון הנביאים מפי הגבורה באמרו ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך, ודרשו בו בשני לבבות, אחת יצר הטוב ואחת יצר הרע, כלומר שאף בהשתמשו בחומריות שעניינם מיוחס ליצר הרע תהי' כוונתו בו לאהבת הש"י, וכן אמר שלמה הנה כמכוון אל זה, וכן אחז"ל במאמר וכל מעשיך יהיו לשם שמים, ואף גדולי הפילוסופים אמרו השמר שלא יהיה לך עסק בלתו, ולא יעבור על רעיונך זולתו, ולא תעלה במחשבתך בלעדיו ולא תשלח אבר מאברי גופך אלא בשעה שתמשוך בו רצונו, ולא תתיר לשונך רק בזוכרו אם ייטיב תודה ותכיר כי ממנו פרייך נמלא, ואם יענה תסבול, ותדע כי מידך היתה זאת:

ובמשלי

ז אַל־תְּהִי חָכָם בְּעֵינֶיךָ יְרָא אֶת־יְהֹוָה וְסוּר מֵרָע׃
ח רִפְאוּת תְּהִי לְשָׁרֶּךָ וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ׃

(ז) זייא ניכט ווייזע אין דיינען אויגען; פירכטע דען עוויגען אונד ווייכע פאם באזען.
(ח) (דאז) ווירד זיין איינע היילונג דיינעם לייבע, אונד איין זאפט פיר דיינע געביינע.

רש"י

ופזר מעותיך לבקש לך רב ללמוד ממנו ואל בינתך אל תשען: (ז) על תהי חכם בעיניך. להיות מואס בדבר מוכיחך: (ח) רפאות תהי לשרך. החכמה. שרך כמו שררך (שיר ז') וזהו טיבורך: ושקוי לעצמותיך. הוא המוח כענין

ר"מ מהאירי

ובמשלי הערב סופר על אחד מן הנזירים עובר אורח ומצאהו איש והנה תועה בשדה, ויצא לקראתו והביאהו אל שדהו להאכילו ולהשקותו והאריך דברים עמו, ובתוך הדברים חקרו הנזיר ושאלו מה לך פה ומה מלאכתך, השיבו כי לו חורשים בשדהו והוא עומד עליהם לזרזם, אמר ומה תכלית כוונתך בחרישה, אמר הזריעה, ומה תכלית כוונתך בזריעה, אמר הקצירה, ומה תכלית כוונתך בקצירה, אמר הדישה והמירוח והאסיפה לבית ולאוצר, אמר ומה תכלית כוונתך בכל אלה, אמר עשיית החיל ואסיפת הממון ומה תכלית כוונתך באסיפת הממון, אמר הרצון בתענוגים והתכבד בתוך העם והשתרר על שכני, והתגבר על אויבי, אז הוכיחו הנזיר ואמר יפה אמרו נביאי ישראל, חרשתם רשע עולתה קצרתם אכלתם פרי כחש (הושע י' י"ג), הנך חוטא בכל מעשיך ובכל פרטי פעולתך, אחר שתכלית כוונתך בהם בלתי רצויה, אף כי שנואה ונמאסת. ואלו היה תכלית כוונתך באסיפת הממון לתת לך ולביתך חקם ולעבוד האל בצדקות ומתנות אז היה לך זכות ומצוה בכל פרטי הפעולות אשר הזכרת, וזהו ענין בכל דרכיך דעהו, כלומר בכל דרכיך הכירהו לעשותם לכבודו, והוא שדרשו ז"ל אפילו לדבר עבירה, כלומר אף כשתתעסק בחומריות המיוחסות ליצר הרע ולדבר עבירה, והוא שלא תמשל בהם רק כפי הצורך ההכרחי, ואף גם זאת לכוונת תכלית נכבד, וע"ז אמר והוא יישר אורחותיך שזו היא תכלית הישרה לכל מבקש את ה': ואמר אח"כ (ז) אל תהי חכם בעיניך, ויש לפרש אל תהי חכם בעיניך שתחשוב שחכמתך תצילך מכל רע שתסמוך עליה בעשיית הרע, אבל ירא את ה' וסור מרע, כי האל לוכד חכמים בערמתם. ולדעתי רומז שאע"פ ששלימות המדות אינו מכוון לעצמו, אבל הוא דרך ושביל לשלימות האחרון אל תקל בו אף לאחר שתתחכם לפרוק עולו מעליך. כי כמו שאחיזתך ודבקותך בו הביאך עד הלום, כן עזיבתך אותו ופרוק עולו מעליך תרחיק מן השלימות אשר זכית בו וישיבך לאחור, ולכן אל תהי חכם בעיניך עד שתביאך שלימות חכמתך להקל במצות ובשלימות הראשון, אבל ירא את ה' וסור מרע, וכבר נלכד הוא בעצמו ע"פ בקיאותו זאת המחשבה, באמרו אני ארבה ולא אסור חשב שתכלית חכמתו ישמרהו ממה שהוא סבה למניעת הדבר ונכשל: ועל זה אמר לדעתי (ח) רפאות תהי לשרך ושיקוי לעצמותיך, ורפאות הנה במקום שמירת הבריאות שהוא אחד מחלקי הרפואה, כמו שנא' אני ה' רופאיך אחר אמרו כל המחלה אשר שמתי במצרים וכו' (שמות ט"ו), כלומר שהשלימות הראשון הוא לעולם שמירת בריאות האחרון וסיבת קיומו והעמדתו. ואצל שאר המפרשים שב רפאות תהי לשרך על התורה ועל המצוה, ושרך הוא הטבור, והזכירו על שם כלל הגוף, כי הוא יסוד לגידים ותחלת גידול האדם כי דרך בו יכנס הדם לגידים בהיות העובר בבטן האם. ודגשות הרי"ש לחסרון הכפל, כי הראוי לשררך, ואונו בשרירי בטנו (איוב מ' ט"ז), ר"ל תקיף וחוזק היוצאים תחלה משם: ושקוי, נאמר על משקה רפואיי, ובא על דרך ומוח עצמותיו

ישוקה

ט כַּבֵּד אֶת־יְהוָה מֵהוֹנֶךָ
וּמֵרֵאשִׁית כָּל־תְּבוּאָתֶךָ׃
י וְיִמָּלְאוּ אֲסָמֶיךָ שָׂבָע
וְתִירוֹשׁ יְקָבֶיךָ יִפְרֹצוּ׃

(ט) עהרע דען עוויגען נאך דיינעם פערמאגען, אונד מיט דעם ערזטען אללער דיינער ערטראגע:
(י) זא ווערדען זיך פיללען דיינע שפייכער פאן איבערפלוס, אונד פאן מאזט ווערדען דיינע קעלטער איבערשטראמען.

רש"י

שנאמר ומוח עצמותיו ישוקה (איוב כ"א): (ט) מהונך. מכל מה שחננך אפילו הקול ערב (א"ת מהונך אלא מגרונך): ומראשית. אלו תרומות ומעשרו':

ר"מ המאירי

ישוקה (שם כ"א כ"ד): ואחר כן הזהירו בהצלחתו שיכיר כי מה' היתה לו זאת, עד (ט) שיכבדהו מהונו ומראשית תבואתו: וייעד לו הגמול בזה, (י) וימלאו אסמיך, ר"ל אוצרותיך: שבע, ר"ל תבואתך בכדי שובע. ואולי הוא חסר למ"ד וימלאו אסמיך לשבע: ותירוש יקביך יפרוצו, ר"ל שהפעולה חוזרת על היקבים, כלומר שהיקבים יפרצו התירוש, ולשון פרץ הוא ענין הריסה ונתיצה, פרוץ גדרו (ישעי' ה' ה'), ומתוך כך יושאל זה הלשון על רבוי הדברים, הפעם שאלו מגודל הריבוי יפרצו הגדרים ויצאו מהם, ר"ל שלא יכילום. ומזה ומקנהו פרץ בארץ (איוב א' י') ופרצת ימה וקדמה (בראשית כ"ח י"ד), וכן הנה יקביך ירבו התירוש עד שיפרצוהו מתוכה שלא יכילוהו. ושאר המדקדקים יסבבו הפעולה לתירוש, כלומר שהתירוש יפרוץ היקב מצד שהיקב לא יכילוהו, אע"פ שהי' לו לומר יפרוץ, מתוך שמלת תירוש אצלם כוללת מינים רבים מן התירוש אמר כן, והוא דרך זרות. זהו פשט המקראות, והרבה מהם מה שביארנו בהם קרוב לדרך הנסתר. וענין תורתי אל תשכח, כלומר לא יספיק האמונות העיוניות, אבל גם המקובלות: ומצותי יצור לבך, שתחקור בעניינם ותמצא במצות טעם נמשך אחר החכמה, ובפנות העדר מהתנגדותם כל דרך מופת על כל מתנגד ומכחיש, ואז ישמח בידיעתם ויערב עליו שיקום עד שיאריך ימיו התעסקותו בהם, שהם ימים ושנות חיים באמת, ומלת חיים נמשכת על הימים כמו על השנים, כי ימי הבטלה לא יקראו ימים ושנים באמת.

וחכמי הפילוסופים הזכירו, כי שאל מלך אחד לזקן נכבד, ראהו שוה הקומה ולבן השער ורב הקמטים, כמה ימי שני חייך, השיבו שתים עשרה שנה, ובהתפלאו עליו אמר לו ביאר חידתך, ואמר לו כי שתים עשרה שנה התעסק בחכמה ובעבודת האל, ואשר חי בזולת אלה לא היו אצלו ימים ושנים. וכבר היה נאה לפרש לרמוז על חיי העולם הבא, אלא שענין אורך ותוספת לא יונחו בלשון, רק על דרך שיש לו קץ ותכלה: וחסד ואמת אל יעזבוך, שלא יטרידך עסק הזמן עד שמתוכם יעזבוך: ואל בינתך אל תשען, רומז למה שהתחיל שאם לא ישיג בהסבות המקובלות לא יקל בהם בכך בהשענו על בינתו, אבל יבטח בה' בכל לבו ר"ל בחקירתו ובעיונו, כי הוא יוציא תעלומותיו לאור, לכן בכל דרכיך דעהו, ר"ל במקובלות ובעיוניות, מצורף עוד למה שפירשנו בנגלה: אל תהי חכם בעיניך, מה שפירשנו בו אנחנו, הוא ג"כ דרך לנסתר ותוכו כברו: וענין כבד את ה' מהונך עם היות נגלהו נבחר אף כי בו דרך לשלימות החכמה, כענין המעשרות והתרומות לשבט הנבחר להיותם פנויים ללמוד וללמד, ברמוז עליהם יורו משפטיך ליעקב וכו', וכן שנקלתם הערה למשול בתאוה הגוברת, כמו ראשית התבואה וכלל הבכורים שמצד התחדשות הדבר יתעורר הטבע לתאותו, והוא ימשול בו לכבוד מצות האל, וכן הערה להכנעת הגאוה בהיות העשירים והנכבדים נושאים אותם על שכמם. וקריאת פרשת ארמי אובד אבי, יש בו אצל קצת מחברים רמז לשניהם השלימות, והשון אצלם רומז על שלימות המדות, כמו שנאמר בפסוק הון עשיר קרית עוזו (לקמן י' ט"ו), ובפסוק בית והון נחלת אבות (לקמן י"ט

י"ד

יא מוּסַר יְהוָה בְּנִי אַל־תִּמְאָס וְאַל־תָּקֹץ בְּתוֹכַחְתּוֹ׃

(יא) דיא ציכטיגונג דעז עוויגען, מיין זאָהן, פֿערווירף ניכט, אונד ניכט ווידרע עז דיך פֿאָר זיינער שטראָפֿע.

רש"י

(יא) מוסר ה' בני אל תמאס. אם יבואו אליך יסורין יהיו חביבין עליך:

ר"מ המאירי

י"ד): והתבואה כנוי לחכמה, ועל כך שהתבואה חיי הגוף, דמה בה החכמה שהיא חיי הנפש, וראשית התבואה יקרא לדעתם יראת האל, כאמרו יראת ה' ראשית דעת (לעיל א' ז'), וכן ראשית חכמה יראת ה' (תהלים קי"א י') רמז שתהא כוונתו במצוות ובחכמות יראת האל. ולדעתי ראשית התבואה רמז על הנבחר, כי מנבחר הדבר יקרא ראש על כך מעלתו, וירמוז על החכמה האלהית, והונך על שאר החכמות, כי הון כינוי לריבוי הממון: וימלאו אסמיך שבע, אבלי היא לשון לווי והתראה להשפיע לזולתו, שהוא תכלית החכם: חהו כבד את ה' מהונך, כמו שדרשו אהני לבריך במאי דאהנייך, כלומר ימלאו אסמיך להיות מהם שפע לאחרים, וכן יקביך יפרוצו לשם התירוש, והוא היין המשמח אלהים ואנשים, דרשו רז"ל הביאני אל בית היין (שיר השירים ב' ד') למרתף גדול של סיני, לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי (לקמן ט' ה').

פרשה חמישית, והיא כוללת ח' פסוקים, והם מן פסוק (יא) מוסר ה' בני אל תמאס, עד סוף פסוק (יח) ותומכיה מאושר:

הכוונה שלא לקוץ במוסר ותוכחת, כי הם יביאוהו לשלימות החכמה, ועל ענין זה האריך בשבח החכמה ובספור מעלותיה, וביאור המקראות בפרט הוא זה.

(יא) מוסר ה' בני אל תמאס, המוסר יחלק למינים, פעם יאמר על ערבות הנהגת האדם וטעם מדותיו החזק במוסר ואל תרף, כלומר במוסר הנטוע בלבך מכח טבעך, ואל תרף ממנו לסבות קלונות שבעיסוק, או לסבת יועצי רע ידיחוך להתיקך ממנו והפך מוסר רע לעוזב אורח, וזה מורגל מאד בלשון אדם, יאמרו תמיד על בעל זאת המדה שהוא בעל מוסר, ופעם יאמר על תוכחת דברים ולימוד הנהגות מדות שמע בני מוסר אביך (לעיל א' ח'), שמעו בנים מוסר אב (לקמן ד' א'), והוא קרוב לענין הראשון, כי בעל המוסר יאמר עליו כן, על שפעולותיו נאות במי שמקבל תוכחת וסדר ההנהגה שרה מגדוליו וחכמיו. ועל זה ת"א השמיעך את קולו ליסרך (דברים ד' ל"ו), לאלפותך, וכן כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך (שם ח' ה'), כמה דמאלף גבר ית בריה ה' אלהך מאלף לך, והוא תרגום הוראה ולימוד, ראה למדתי אתכם (שם ד' ה'), חזי דאלפית יתכון, יורו משפטיך (שם ל"ג י'), כשרין אלין דילפון דינך, ופעם יאמר על תוכחת בגערה ונזיפה, יוסר לץ לוקח לו קלון (לקמן ט' ז'), ותוכחת הלץ היא בגערה, כמו שאמר בן חכם מוסר אב (לקמן י"ג א'), ר"ל יקבל מוסר אב, ולץ לא שמע גערה, ר"ל לא יקבל גערת אביו ופעם יאמר על תוכחה בהכאה והכאבה ויספתי ליסרה אתכם (ויקרא כ"ו י"ח), תרגמו אנקלוס לשקאה יתכון, אל תמנע מנער מוסר כי תכנו בשבט לא ימות (לקמן כ"ג י"ג), אבל מה שיאמר לפעמים מוסר במקום מאסר והתקשרות כמו מוסר מלכים פתח (איוב י"ב י"ח), אינו מזה הענין. והתוכחת לא תאמר לעולם אלא בתוכחות הבאה לו מזולתו אבל תאמר על שלשת המינים האחרונים פעם בתוכחת דברים הוכח תוכיח את עמיתך (ויקרא י"ט י"ז), והוכיח אברהם את אבימלך (בראשית כ"א כ"ה), ופעם בגערה ודרך ריב, ועם ישראל יתוכח (מיכה ו' ב'), לכו נא ונוכחה (ישעיה א' י"ח), ופעם בתוכחת הכאה ויסורין, והוכח במכאוב (איוב ל"ג כ'): ובפרשה זו רמז על המין האחרון ר"ל במוסר ה', ובתוכחתו הכאבתו ואופני משפטו ענשו הבאים עליו ויגיד עליו ריעו מוסר ה' בני אל תמאס, ונאמר עוד כי הוא יכאיב ויחבש ימחץ וידיו תרפינה (איוב ה' י"ח), והזהירו שלא ימאס ניסוריו, וכן לא יקוץ בתוכחותיו,

ר"ל

יב כי את אשר־יאהב יהוה
יוכיח וכאב את־בן ירצה:
יג אשרי אדם מצא חכמה
ואדם יפיק תבונה:
יד כי טוב סחרה מסחר־כסף
ומחרוץ תבואתה:
טו יקרה היא מפניים
וכל־חפציך לא ישוו־בה:

(מפנינים ק')

(יב) דען ווען דער עוויגע ליעבט, שטראפט ער, אונד וועם, וויא דער פאטער דעם זאהן, ער וואהל וויל.

(יג) הייל דעם מענשען, דער וייז־הייט געפונדען, אונד דעם מענשען, דער איינזיכט געוואננען!

(יד) דען בעזזער דער פערקעהר אום זיא, אלז פערקעהר אום זילבער, אונד מעהר אלז גאלד איהר ערטראג.

(טו) טהיירער איזט זיא אלז פער־לען, אונד אלל דיינע קאסטבארקיי־טען קאממען איהר ניכט גלייך.

רש"י

ועל תקון. מלשון קלתי בחיי (ראשית כ"ז): (יב) וכאב את בן ירצה. שרוצה בבנו להטיב לו ויפייסהו לאחר שמכהו בשבט כן יערב לך הטובה אחר המכה: (יג) אשרי אדם מצא חכמה ואדם יפיק תבונה. שלומד חכמה עד שסגורה היא להוציא בפיו: (יד) כי טוב סחרה מסחר כסף. כל חליפין שאדם מחליף בסחור' זה נוטל זה וזה נוטל זה. אבל האומר לחבירו שנה לי פרקך ואני אשנה לך פרקי כמלאו שניהם ביד כל אחד ואחד: חרוץ. מין זהב הוא: (טו) כל חפציך. כל חמדותיך: לא ישוו בה. לא יהיו שוין

ר"מ המאירי

ר"ל ג"כ לא ימאס כמו שתרגום תמאסו תקוצון (ויקרא כ' ט"ו), ולא יהרהר אחר מדותיו ולא ישא פנים לעצמו לומר היאך אני ראוי לדין זה, כי כן מדרכיו ית' לדקדק עם אוהביו בדקדוק רב, וסביביו נשערה מאד (תהלים נ' ג'), מלמד שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה, רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה ע"כ אפקוד עליכם את כל עונותיכם (עמוס ג' ב'): והוא אמרו (יב) כי את אשר יאהב ה' יוכיח, ר"ל שיעניש[ה]ו למעט סיבה עד שיקבל דינו ממנה במליאות הזמן הכלה: וכאב את בן ירצה, כלומר ואח"כ ייטיב לו וירצהו כאב הרוצה את הבן אחרי הכותו. וי"מ ירצה כמו ישלים עד ירצה כשכיר יומו (איוב י"ד ו'), ופירושו עד שישלים יומו כשכיר, וכן כי נרצה עונה (ישעי' מ' ב'), אז תרצה הארץ את שבתותיה (ויקרא כ' ל"ד), ואת כמו עם כלומר האל מדקדק עם אוהביו כמו שהאב מדק־ק עם הבן אשר ישלים, כלו' אשר כוונתו להשלימו מצד ראותו בו סימני הבחירה. וכן פירשו לענין זה מלשון רצון ממש, כלומר האל מוכיח את אוהביו כדרך האב המוכיח את הבן: אשר ירצה, ר"ל אשר יבחר בו: ואמר (יג) אשרי אדם מצא חכמה, כלומר שהתוכחת והעונש יביאהו לפשפש במעשיו וישוב מכל דרך רע, וכבר אמרו ז"ל פשפש ולא מצא יתלה בביטול תורה כלומר ואז יעיר נפשו להתעסק בתורה ובחכמה שהיא תכלית הכוונה וכלל ההצלחות וסופן, וע"ז האריך בשבח החכמה באמרו, אשרי אדם מצא חכמה, ואדם יפיק תבונה, תיוחד למה שמתבונן בעצמו על מה שהוא לומד, ובחכמה אמר מצא ר"ל אחר היגיעה מציאה מחפוש, לא יגעתי ומצאתי אל תאמין: ואמר (יד) כי טוב סחרה מסחר כסף ומחרוץ, ר"ל מזהב תבואתה, ר"ל פרי הנמשך ממנה, וכפל הענין ואמר: (טו) יקרה היא מפנינים, וכל חפציך לא ישוו בה, ר"ל שהשגת הדברים שתחפוץ בהם לא ישוו בה כלומר לא ידמו בה, כדרך אל מי תדמיוני ואשוה (ישעיה מ' כ"ה), כלומר לא יהיו שוים כמותה. והענין ברחוק הדמיון כי אין להעריך הדבר הכלה בדבר הקיים, ורז"ל דרשו דרך משל בשאר סחורות, אדם מוכר מרגליות בדמים, זה נוטל

טז אֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָהּ
בִּשְׂמֹאולָהּ עֹשֶׁר וְכָבוֹד:
יז דְּרָכֶיהָ דַרְכֵי־נֹעַם
וְכָל־נְתִיבוֹתֶיהָ שָׁלוֹם:
יח עֵץ־חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ
וְתֹמְכֶיהָ מְאֻשָּׁר:

(טז) דיער דער טאַגע איזט אין איהרער רעכטען, אין איהרער לינקען רייכטהום אונד עהרע.
(יז) איהרע וועגע זינד פריינדליכע וועגע, אונד אַלל איהרע שטייגע — הייל.
(יח) איין בוים דעז לעבענז איזט זיא דען אַן איהר פעזטהאַלטענדען, אונד דיא זיא ערפאַזזען זינד זעליג געפריזען.

רש"י

בשוויה ודמיהן נדמיה: (טז) בימינה. למיימינים בה ועוסקים בה לשמה. ארך ימים וכל שכן עושר וכבוד. ולמשמאילים בה שעוסקים שלא לשמה. מכל מקום עושר וכבוד יש: (יח) למחזיקים בה. לאוחזים בה. כמו וישלח ידו ויחזק בו (שמות ד'): ותומכיה מאושר. המתקרבים לה וכן

ר"מ המאירי

דמיו של זה, וזה נוטל מרגליתו של זה וזה וזה אין בידו אלא אחת, שסחרו של תורה אינו כן, לימד את חבירו לא חסר כלום לימד זה לחבירו מקרא, וחבירו לימד לו תלמוד זה וזה שתיהם בידיהם: כי טוב סחרה מסחר כסף, ולכוונת, ייעוד הגמול אמר (טז) ארך ימים, כלומר שכל המחזיק בה נגמל בכל מיני הגמול, והזכיר היותר חביבים והם אורך הימים והעושר והכבוד, וימינה ושמאלה דרך משל, לומר שכל חלקיה מכל צד מסבבים הגמול בדברים הנזכרים: ואמר (יז) דרכיה דרכי נועם, ר"ל עריבות ונעימות: וכל נתיבותיה שלום, ר"ל נתינת סדר והנהגה ושלום בין בני אדם: (יח) עץ חיים היא, ר"ל החכמה שהחיים יוצאים ממנה לנפש כצאת הפרי מן העץ לצורך הגוף: ותומכיה, ר"ל סועדיה ועוזריה המשתדלים בקיומה: מאושר, ואמר תומכיה לשון רבים, ומאושר לשון יחיד, ר"ל כל אחד ואחד מהתומכים מאושר זהו פשט המקראות:

ובדרך הנסתר פי' זולתי: מוסר ה' על החלק השני, ר"ל תוכחת הדברים בלימוד הנהגות המדות ובכלל רמז על כל חלקי התורה ומצותיה שלא יקוץ בהם, ר"ל שלא יהיו עליו לטורח: כי את אשר יאהב ה' יוכיח, כלומר שירבה לו בתוכחת ובמוסר כדי להביאו לשלימות, כאמרם ז"ל רצה המקום לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות, שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר, כלומר שאלמלא התור' ורבוי מצותיה לא היה האדם מגיע לשלימות לעולם, כי היה נמשך אחר טבע חומרו אשר הועד בבעליו כי יצר לב האדם רע מנעוריו, ולא היה נמלט מידו רק יחיד או יחידים להפלגת מזג טבעם וקלות הכנתם עם רוב השתדלותם וזריזותם בלימודם, כענין האבות הקדומים ולפיכך לבחירתו בהם הרבה לזרעם אחריהם תורה ומצות, בהם הערות רבות ימלט בהם כל איש משחיתותיו ויגיע למה שהיתה הכונה במציאותו: וכאב את בן ירצה. פירושו ישלים על אחת מן הדרכים שביארנו: וזהו שסמך לו אשרי אדם מצא חכמה, כי הרבות במוסר בתוכחות הנזכרים יסבב זה: וטוב סחרה על הדרך שביארנו, שאין להמשיל הדבר הכלה בקיים ובנצחי, וקרא תכלית החכמה תבואה כמו שביארנו למעלה לדמיון היות החכמה חיי הנפש והיות התבואה חיי הגוף: וכל חפציך, רומז על חפצי הגוף: וייחס אורך ימים בימינה, רומז אל השגת אמתותיה שההתעסקות בהם הם ימים באמת: ובשמאלה, רומז אל שלימות המדות, וייחס להם העושר שהוא ההסתפקות שהוא ראש לכל המדות המעולות, או אולי יקרא ימינה היודעים והשלימים, ושמאלה המקיימים אותה דרך קבלה: וכן דרכיה דרכי נועם, רומז אל החלקים העיוניים, ודעת לנפשך ינעם, לחזות בנועם ה': וכל
נתיבותיה

יט יְהוָה בְּחָכְמָה יָסַד אָרֶץ
כּוֹנֵן שָׁמַיִם בִּתְבוּנָה׃
כ בְּדַעְתּוֹ תְּהוֹמוֹת נִבְקָעוּ
וּשְׁחָקִים יִרְעֲפוּ־טָל׃

(יט) מיט וויזהייט האט דער עוויגע דיא ערדע געגרינדעט, דיא הימּמעל בעפֿעזטיגט מיט נייזט.
(כ) דורך זיינע איינזיכט ווארדען דיא טיעפֿען געשפּאלטען; אונד טרייפֿעלן טהויא דיא וואָלקען.

רש"י

כל לשון סמיכה שבספר זה שהוא אוחז בה: (יט) ה' בחכמה יסד ארץ. על פי התורה והיא התורה והיא התבונה והיא הדעת. ואחר שכל העולם נברא בהם לכך אל ילוזו מעיניך. יתעקמו מנגד עיניך. להסירם שכנגדך:

ר"מ המאירי

נתיבותיה שלום, אל המדות המושכלות הנותנות סדר והנהגה ביניהם: או שלום מענין שלימות ורומז אל המקובלות אשר לא תשלם האמונה זולתם, כי כשיאמין מה שיכריחהו ההרגש או המפורסם או העיון, על הדרך שביארנו במה שזכרנו מן האמונות בסוף סנהדרין לא תשלם האמונה עד שיכריחהו הקבלה להאמין בו, ואינו מכוון בזה לומר מה שיכריח ההמוני להאמין בדרך קבלה מה שידעהו החכם דרך חקירה ועיון, והוא מה שהידיעה דרך עיון קשה יכבדה ולא ישיגוה דרך רוב בני אדם, כמו שאמרו חכמי המוסר, האמת כבד, ע"כ נושאיו מעטים, ולכן צריך שיאמינו הם בקבלה מה שידיעהו בעל העיון בחקירתו, וכאמרם ז"ל אשר לא יקים את דברי התורה שנאמר אשר לא ילמד לא היה לעולם תקומה, וכן אמרם ז"ל עץ חיים היא למחזיקים בה, אלו נאמר לעמלים בה לא היה לעולם תקומה שכל זה אין צריך לאומרו ואיך תשלם האמונה זולת זה, אלא שאני מכוון לומר שהאמונה לא תשלם עד שיאמין מה שאף החכמים לא ישיגוה חק בקבלת התורה והנבואה, ועל זה אמר שנתיבותיה שלום ר"ל שלימות האמונה. או אמר כן על כלל החכמה שאחריתה שלום אע"פ שתחלתה עמל, והוא שאמרו חכמי המוסר אחרית הכסף והזהב עמל ויגיעה, ואחרית החכמה המנוחה והשלום: ועץ חיים, רומז להיות פריו קודש הלולים ואכל וחי לעולם קיים מתמידים ונצחיים: ותומכיה מאושר, רומז אל תכלית ההצלחה, וכבר ידעת שכל זה החלק הראשון להיות כלו בשבח החכמה הנסתר בהם קרוב לנגל' מאד, לא יצטרך ברוב העניינים רק תוספת ביאור:

פרשה ששית, כוללת (יז) פסוקים, והם מן פסוק (יט) ה' בחכמה יסד ארץ, עד סוף פסוק (לה) וכסילים מרים קלון: הכוונה בה ג"כ לשבח החכמה להזהיר להשתדל עליה, וייעוד הגמול עליה, וכן באזהרה על שלימות המדות כאמרו: (פסוק כז) אל תמנע טוב מבעליו, והפסוקים הנמשכים אחריו, וייעוד הגמול ג"כ, וביאור המקראות בפרט:

(יט) ה' בחכמה יסד ארץ, נראה לי שהבי"ת במקום בעבור, כלומר בעבור החכמה והתבונה והדעת נברא העולם, והכל כפל הענין ור"ל שהמציאות כלו מכוון על זה, אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה ל"ג כ"ה) וכן אמרו בדרש כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל (ש"א ב' ח'), מצוקי ארץ אלו העוסקים בתורה שהם יסודותיהם של עולם, וישת עליהם תבל, שבשבילם נברא, כלומר שתכלית הכונה במציאות הוא השלימות, והוא אצלי ג"כ אמרם מלמד שהקב"ה הביט בתורה וברא את העולם, כלומר הבטתו במעלת התורה והשגת דעותיה הביאתהו לברוא את העולם, ועל זה נקראת התורה ראשית דרכו וקדם מפעליו, כי התכלית נקרא התחלה על צד אחד כי הוא המגיע להתחלות: יסד ארץ, רומז על עולם היסודות, ושמים על עולם הגלגלים, והזכיר הארץ תחילה כהולך ממטה למעלה, מדבר על הקרוב ואח"כ על הרחוק, וכן (כ) בדעתו, אצלי בעבור דעת אותו ובלע"ז (פירש"בירא"ל), והחכמה והתבונה והדעת בכאן הם שמות נרדפים: תהומות

נבקעו

כא בְּנִי אַל־יָלֻזוּ מֵעֵינֶיךָ
נְצֹר תֻּשִׁיָּה וּמְזִמָּה׃
כב וְיִהְיוּ חַיִּים לְנַפְשֶׁךָ
וְחֵן לְגַרְגְּרֹתֶיךָ׃
כג אָז תֵּלֵךְ לָבֶטַח דַּרְכֶּךָ
וְרַגְלְךָ לֹא תִגּוֹף׃
כד אִם־תִּשְׁכַּב לֹא־תִפְחָד
וְשָׁכַבְתָּ וְעָרְבָה שְׁנָתֶךָ׃

(כא) מיין זאהן, לאס זיא ניכט דיי־נען אויגען ענטריקקען, מערק' אויף פערשטאנד אונד איבערלעגונג.

(כב) אונד זיא ווערדען דאז לעבען זיין דיינער זעעלע, אונד אנמוטה דיינעם האלזע.

(כג) דאן געהזט דוא זיכער דיי־נען וועג, אונד דיין פוס שטאסט ניכט אן.

(כד) ווען דוא דיך ניעדערלעגזט, צאגזט דוא ניכט; אונד ליעגזט דוא, זא איזט דיין שלאף זיס.

רש"י

(כ) ירעפו. כמו יטפו: (כב) ויהיו חיים לנפשיך. שהרי עץ החיים היא: וחן לגרגרותיך. שהרי זה שבחה האומר למעלה וענקים לגרגרותיך: (כג) לא תגוף. ל' כשלון אשופי"רה בלע"ז achopper (בל"א straucheln) וכן פן תגוף באבן (תהלי' צ"א) וכן בטרם יתנגפו רגליכ' (ירמי' י"ג) וכן ונגפו אשה הרה (שמות כ"א): (כד) ושכבת וערבה שנתיך. ותנעם שנתיך כשתישן

ר"מ המאירי

נבקעו, רומז על הקוות המים והבקעם לבד אחד, או להבקע הצורים לצאת משם נהרות לצורך העולם, ויאמר הבקיעה לתהומות דרך השאלה, כי כן דרך הלשון להפוך לשון הפועל בנפעל דרך הפלגה, או הוא חסר וראוי להיות מעיינות תהומות נבקעו: ושחקים מונח הנה על העבים דרך השאלה כי כל דבר גבוה על הארץ נקרא שמים, וגם יש אומרים שהוא חסר וראוי להיות ועבי שחקים: ירעפו טל, כמו יטפו וי"מ כמשמעו שברא העולם בחכמה העליונה ובשכל כענין בדבר ה' שמים נעשו (תהלים ל"ג י') כי רצונו הוא דברו וחכמתו ודעתו, והוא אמרם ז"ל תורה אומרת אני הייתי כלי אומנותו של הקב"ה: וי"מ שמלת בחכמה שבה אל העולם, כלומר שבראו עם חכמה ר"ל עם ענין טבעי שלא לסור מדרך בריאתם, ולהיות להם העמדה וקיום בעמידת הארץ בסבוב הגלגל וזריחת השמש ושקיעתו וסדרי ירח וכוכבים לאור הלילה:

וי"ל בדרך נסתר: בחכמה, באמצעות החכמה, ורמז למציאות השכל באמצעות השכל הנפרד, ואפשר שזהו ענין אמרם הביט בתורה וברא את העולם, כי החכמה והשכל לפעמים שמות נרדפים יאמרו על ענין אחד, וכן אמרו מסתכל בפמליא של מעלה והוא ענין מאמר הפילוסוף שאמר יעיין בעולם השכלים הנפרדים כמו שהביאוהו מגדולי חכמינו, ואע"פ שזה נאות לדרך נסתר, הראשון אצלי נאות לפי הפשט ולהתקשרות המקראות: והוא שאמר אחריו (כא) בני אל ילזו מעיניך, כלומר אחר שהחכמה והתבונה בתכלית זאת המעלה שכל המציאות מכוון לכך, אל ילוזו מעיניך, וילוזו הוא לשון נטיה, כלומר תהיה שקידתך בהשתדלותך עליהם עד שלא תניחם לנטות מנגד עיניך: והוא ענין נצור תושיה ומזימה, והם שמות מונחים לחכמה כמו שהתבאר: ואמר (כב) ויהיו חיים לנפשך, בדרך הנגלה הוא מיעד לו הגמול להאריך חייו, כי הנפש לפעמים תאמר על כלל הגוף. ולפי הנסתר אפשר שרומז על חיי הנפש: וחן לגרגרותיך, המשך מליצה, כי הצואר נראה לכל, כאלו יאמר, שבהם תמצא חן בעיני כל רואיך: ואמר (כג) אז תלך לבטח דרכך, ר"ל בדרכך, ורגלך לא תגוף בשום מכשול: וכן (כד) אם תשכב לא תפחד, אבל תשכב

כה אַל־תִּירָא מִפַּחַד פִּתְאֹם
וּמִשֹּׁאַת רְשָׁעִים כִּי תָבֹא׃
כו כִּי־יְהוָה יִהְיֶה בְכִסְלֶךָ
וְשָׁמַר רַגְלְךָ מִלָּכֶד׃
כז אַל־תִּמְנַע־טוֹב מִבְּעָלָיו
בִּהְיוֹת לְאֵל יָדְךָ לַעֲשׂוֹת׃
כח אַל־תֹּאמַר לְרֵעֲךָ ׀ לֵךְ
וָשׁוּב וּמָחָר אֶתֵּן וְיֵשׁ אִתָּךְ׃

(כה) פירכטע דיך ניכט פֿאר פלאֶצליכעם שרעקקען, אונ׳ פֿאר דעם וועטטער איבער פֿרעפֿלער, זאָ עז נאַהעט.
(כו) דען דער עווינע ווירד דיינע שטיטצע זיין, אונד דיינען פֿוס וואַהרען פֿאָר דער שלינגע.
(כז) וויינגרע דיא וואָהלטהאַט ניכט דעם זיא געביהרט, ווען עז אין דער קראַפֿט דיינער האַנד שטעהט זיא צו טהון. (כח) שפריך ניכט צו דיינעם נאֶכסטען: געה׳ אונד קאָם וויעדער, אונד מאָרגען וויל איך געבען; ווען

רש״י

שלא תירא מפחד פתאום: (כה) ומשואת. כשתבוא על הרשעים: (כו) כי ה׳ יהיה בכסלך. במבטחך: דבר אחר בדברים שאתה כסיל בהם. כן מצאתי בירושלמי: (כז) אל תמנע טוב מבעליו. אם ראית חבירך חפץ להטיב לעניים אל תמנעהו: בהיות לאל ידיך להחדילו. ד״א אל תמנע טוב מבעליו אל תמנע צדקה מן העני: בהיות לאל ידיך לעשות. צדקה שמא יבא יום ואין לאל ידיך: (כח) וכן אל תאמר לרעך. לעני: ויש אתך. מה תתן לו. ורבותינו פירשו לך ושוב על שכר שכיר: (כט) אל תחרש על רעך. אל

ר״מ המאירי

לבטח, וערבה שנתך, הפך המתפחד אשר בעת שכבו תדד שנתו מעיניו: ונמשך לענין זה ואמר (כה) אל תירא מפחד פתאום ומשואת רשעים, ר״ל מהשייתם כי תבא עליך מענין כשאון מים כבירים (ישעי׳ י״ז י״ב). או הוא ענין השאה ושממון: (כו) כי ה׳ יהיה בכסלך, ר״ל במבטחך, ושמר רגלך מלכד, ר״ל שלא ילכדוך הרשעים עם כל שאונם. ואפשר לפרש בכסלך, לשון כסילות, כלומר אף אם תחטא לפעמים יפעל אל עמך וישמר רגלך מלכד, וכל זה לפי הנגלה ייעוד הגמול להאריך חייו ולהשמר מן הנזקין, ולפי הנסתר ירמוז על קיוי הנפש מתוך שקידתו, והוליכם לבטח רומז על צאתו מזה העולם וכן אם תשכב וכו׳, בהתהלכך תנחה אותך ובשכבך תשמור עליך, ופחד פתאום, רמז על אבדון נפש בשעתה בנוח הרוח, ושואת רשעי׳, ר״ל השואה היא הבאה להם במותם בכרת נפשם, כי תבא, כלומר כשתפקד בביאתם ושמירת הרגל מלכד הנזכר מנפול בשחיתות שחת ואבדון. או יאמר כל הענין בהלכת הלימוד, ר״ל שבשקידתך בתורה ובחכמה תלך לבטח, ורגלך לא תגוף בהטעאות כוזבות, ושואת רשעים, המון המתנגדים במופתי כזביהם, ובכסלך אפשר לפרש שיעזרך בדברים שאתה נכשל בהם, ושמר רגלך מלכד, ר״ל מהלכד ברשת מופתיהם הכוזבים, ואף רבותינו ז״ל רמזו פירוש זה: ואמרו בכסלך, אפילו בדברים שאתה כסיל בהם: ואחר זה נעתק משלמות החכמה הקודם במעלה לשלימות המדות לפי הנגלה ואמר (כז) אל תמנע טוב מבעליו, בהיות לאל ידך לעשות, רוצה בו שלא ישיב פני השואל, אחר שבידו להפיק רצונו, וקרא השואל בעליו אחר שהנשאל מחוייב בכך, ואחר שהזהירו להפיק רצון השואל חוזר ומזהירו שבל יאריך לו זמן, אחר שהדבר בידו שלא להטריחו יותר מדאי ולביישו: והוא אמרו (כח) אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך, ואפשר לפרש שני פסוקים אלו בדרך נסתר לשלימות החכמה להזהירו שישפיע מחכמתו לזולתו, וקרא בעליו התלמיד ההגון המוכן לכך,

והזהיר

כט אַל־תַּחֲרֹשׁ עַל־רֵעֲךָ רָעָה
וְהוּא־יוֹשֵׁב לָבֶטַח אִתָּךְ׃
ל אַל־תָּרוֹב עִם־אָדָם חִנָּם
אִם־לֹא גְמָלְךָ רָעָה׃
לא אַל־תְּקַנֵּא בְּאִישׁ חָמָס
וְאַל־תִּבְחַר בְּכָל־דְּרָכָיו׃
לב כִּי תוֹעֲבַת יְהוָה נָלוֹז
וְאֶת־יְשָׁרִים סוֹדוֹ׃

תריב ק׳

דוא עוהאזט. (כט) ווינגע ניכט באָזעז געגען דיינען נאָכזטען, דער אונבעזאָרגט בייא דיר וואָהנט.

(ל) האַדרע ניכט מיט איינעם מענשען אָהנע אורזאַך, ואָ ער דיר ניכטז באָזעז צוגעפינט.

(לא) בעניידע ניכט דען געוואַלטטהאָטיגען, אונד האַבע וואָהלגעפאַללען אַן קיינעם זיינער וועגע;

(לב) דען איין גרייעל איזט דעם עוויגען דער פערקעהרטע, אַבער מיט דען רעדליכען איזט ער פערטרויט.

רש״י

תחשוב ותיכוז ממשמעות חרישה מה דרך החורש מכין מקום לזמן הזריעה. אף החושב רעה מכין מקום תחבולות בלבו איך יעמוד ויעשנה: (ל) אל תריב עם אדם. להתלונן עליו: אם לא גמלך רעה. שעבר על המצוה הכתובה בתורה ואהבת לרעך כמוך (ויקרא י״ט) ומי שהוא רשע רשאי אתה לשונאו: (לא) אל תקנא באיש חמס. לעשות כמעשיו אם תראהו מצליח: (לב) כי תועבת ה׳ נלוז. מעוות בדרכיו: ואת ישרים סודו. ועם ישרים

ר״מ המאירי

והזהיר שלא לאחר זמנו בזה: ואמר (כט) אל תחרוש על רעך רעה, והוא יושב לבטח אתך, הושאל לשון חרישה על הכנעת האדם מחשבתו ושכלו להרע לחבירו, כי כמו שהיות האדם בחרישתו מזיז ומניע העפר והוא ללורך הזריעה להוליא משם מה שהכוונה בו, כן הכנעת המחשבה להביאה לידי מעשה המכוון לו יקרא חרישה, והענין כאלו אמר שלא תניע מחשבתך כלל להרע לו, אחר שהוא יושב לבטח אתך: וכפל הענין באמרו (ל) אל תריב עם אדם חנם אם לא גמלך רעה, ומן התימה שנראה מפשט הכתוב שאם גמלו רעה, מותר לריב עמו, וכן שאם אין רעו יושב לבטח אתו, הותרה לו הרלוע׳ לחרוש עליו רעה ומה לורך לומ׳ שלא יזיק למי שלא יזיקנו, ואפש׳ ש׳ תריב אפי׳ להתלונן עליו בדברי תרעומת ותוכחת אם לא נתברר לך מה שאמרו לך עליו, וכן אל תחשוב עליו לקושרו בפועל רע כנגדך אם הוא יושב לבטח אתך, אבל שתדינהו לכף זכות. ולפי הנסתר נראה, שמזהיר המלך הזקן שלא ימנע בגבורתו טוב מבעליו, ר״ל מן הילד המסכן עם היות לא׳ ידו לעשות לרוב גבורתו, וכן שלא יפותה אליו במתוק לבנו אחר רלונו על סמך הזמן הבא כי אולי לא יפנה, וכבר אמר החכם לתלמידו דרך הערה, הזמנים שלשה, העובר ולא ישוב אליך עוד, העומד והנה שם לדרך פעמיו, העתיד ולא תדע אם תגיע אליו והוא ענין חרישת הרע עליו: ואמרו והוא יושב לבטח אתך, ר״ל שנשכים לתת לו חקו ולא להמיתו לגמרי, וכן אם לא גמלך רעה, כלומר שלו נופל לך להתנכל להמיתך לגמרי וטוב שתריבה על זה, פנימות גם הוא באבוד גופו קודם זמנו, וא׳ תהי לדיק הרבה ואל תתחכם יותר: ואמר על דרך כלל, (לא) אל תקנא באיש חמס, כלומר לעשות כמותו מכל מה שתראה בהצלחתו עם פעולותיו הרעות וכן, ואל תבחר בכל דרכיו, כלומר אפילו במחשבתך לא יהי׳ פעולותיו נבחרות בעיניך: (לב) כי תועבת ה׳ נלוז, ר״ל מי שלבו נטוי מדרך האמת, ותועבה לשון שקוץ ורחוק, כלומר שהוא המרוחק ממנו, ואת ישרים סודו׳, ר״ל עלתו וחיבותו והתדבקותו, כי מלת סוד תאמר לפעמים על עלה ודבר סתר, וסוד אחר אל תגל (לקמן כ״ה ט׳), ופעם על חברת בני אדם זה בזה, סוד מצחקים (ירמיה ט״ו י״ז),

סוד

לג מְאֵרַת יְהוָה בְּבֵית רָשָׁע
וּנְוֵה צַדִּיקִים יְבָרֵךְ׃
לד אִם־לַלֵּצִים הוּא־יָלִיץ
וְלַעֲנִיִּים יִתֶּן־חֵן׃
לה כָּבוֹד חֲכָמִים יִנְחָלוּ
וּכְסִילִים מֵרִים קָלוֹן׃

(לג) דער פלוך דעז עוויגען איזט אים הויזע דעז פרעפלערז, אבער דעז גערעכטען וואהנונג זעגנעט ער.
(לד) וויא ער דיא שפאטטער צום געשפאטטע מאכט, זא פערלייהעט ער גונזט דעם דעמיטהיגען.
(לה) עהרע בעזיטצען דיא ווייזען, אבער דיא טהארען טוישען שאנדע איין.

ד׳

א שִׁמְעוּ בָנִים מוּסַר אָב
וְהַקְשִׁיבוּ לָדַעַת בִּינָה׃

(א) הארעט, זאהנע, דיא צוכט דעז פאטערז, אונד מערקעט אויף, וויזהייט צו ערקעננען.

רש״י

סודו: (לד) אם ללצים. אדם נמשך אחריהם לסוף אף הוא יהי׳ לץ עמהם: ולענוים יתן חן. אם לענוים יתחבר סוף שיתנו מעשיו חן בעיניהם של בריות: (לה) כבוד חכמים ינחלו. וכסילים מרים קלון. לעצמו מפרים קלון לחלקו:

ד (א) שמעו בנים מוסר אב. הקב״ה: (ב) נתתי לכם. הנביא

ר״מ המאירי

סוד בחורים (פסו׳ י״א) בסוד ישרים (תהלים קי״א א׳), והוא קרוב לענין הראשון, והוא נאמר על ענין התקברות עלה. ולפי הנסתר יתכן מן הענין הראשון, והמשיך דבריו בזה ואמר: (לג) מארת ה׳ בבית רשע, ר״ל קללה וחסרון: ונוה צדיקים יברך, והברכה הוא תוספ׳ ושלימות, וי״מ כי תועבת ה׳ נלוז, ואע״פ שנראהו מלליא הנה סוד ה׳ עם הישרים כענין ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו (דברים ז׳ י׳) להיות בסוף מארת ה׳ בבית רשע, ונוה צדיקים יברך, רומז אל התכלית: (לד) אם ללצים הוא יליץ, כלומר יעמידם וישאירם ויפרסמם במה שהם לפי מה שיגיעם, וכדרך אני ה׳ פתיתי את הנביא (יחזקאל י״ד ח׳), העמדתיו בחזקת מפותה, כלומר שפרסמתי ענינו, ותסיתני בו (איוב ב׳ ג׳) העמדתני בחזקת מפותה, וכן והצדיקו את הצדיק, והרשיעו את הרשע (דברי׳ כ״ה א׳), למה תתענו (ישעי׳ ס״ג י״ז), ורבים כן, כלומר שישלם להם גמול הליצנות. ולענוים, ר״ל השלמים, כי מלות תארי האדם לטוב או לרע יתחלפו תמיד מזה לזה, יתן חן, כלומר שהכל יכירו מעלתו ושלימותו, ואמר (ה) כבוד חכמים ינחלו, כלומר שיכובדו בעיני הכל: אבל הכסילים מרים קלון, ר״ל ירימון קלון על נפשם שיקילום כל רואיהם. וכסילים, ר״ל כל אחד מהם. או נפרש כי הקלון הוא שירימם ר״ל פחותי הזמן לא שאר בני אדם, וקרא הפחותים בתכלית קלון להפלגה על דרך הנני אליך זדון (ירמי׳ נ׳ ל״א), וי״א שהוא חסר, וראוי להיות איש קלון, ואין בזה צורך, וכן יש לפרש, וכסילים ר״ל כל אחד מהם ירים ויגבה קלון ופחיתות ולא ישבחו החכם כי לא יכירו מעלתו, וזהו ביאור הפרשה לפי הנגלה ולפי הנסתר. וכבר ביארנו שכל אלו הפרשיות שבחלק הראשון להיות רוב עניניהם בשבח החכמה הנסתר מהם קרוב לנגלה מאוד:

פרשה שביעית והיא כוללת תשעה פסוקים והם מן פסוק (א) שמעו בנים מוסר אב, עד סוף פסוק ט׳ עטרת תפארת תמגנך: הכוונה בה ג״כ לשבח החכמה, אמר

ד (א) שמעו בנים מוסר אב, ר״ל לדברי המוסר שאומר לכם לרומז על מעלות

המדות

ב כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם
תּוֹרָתִי אַל־תַּעֲזֹבוּ׃
ג כִּי־בֵן הָיִיתִי לְאָבִי
רַךְ וְיָחִיד לִפְנֵי אִמִּי׃
ד וַיֹּרֵנִי וַיֹּאמֶר לִי יִתְמָךְ־דְּבָרַי
לִבֶּךָ שְׁמֹר מִצְוֺתַי וֶחְיֵה׃

(ב) דען גוטע לעהרע געב' איך אייך, מיינע אונטערווייזונג פֿער־לאַזזעט ניכֿט.

(ג) דאַ איין זאָהן איך וואַר, צאַרט אונד איינציג, מיינעז פֿאַטערז, מיינער מוטטער,

(ד) אונטערוויעס ער מיך אונד שפראַך צו מיר: עז ערפֿאַזזע מיינע וואָרטע דיין הערץ, וואַהרע מיינע געבאָטע, אונד דוא לעבזט.

רש"י

מתנבא ומדבר בשליחותו של הקב"ה והרי הוא כפיו: (ג) כי בן הייתי לאבי. אם תאמר שלמה היה שונא הבריות שהזהירן על הגזל ועל העריות דבר שנפשו של אדם מתאוה להם לכך נאמר כי בן הייתי וגו' רך ויחיד וגו' שהיה אוהב אותי יותר: (ד) ויורני על כך ויוכיחני ויאמר לי יתמוך דברי לבך. ולפי שהוכיחני בדברי אלו ולכך אני מזהירכם על כך. (רבי יוסף קר"א). ד"א כי בן הייתי לאבי. הנביא אומר בן הייתי להקב"ה שהשרה רוחו עלי. ומצינו שקראו הקב"ה לשלמה בן שנאמר אני אהיה לו לאב וגו' (שמואל ב' ז'): רך ויחיד לפני אמי. לפני אומתו אני נבחר וחביב. כבן רך ויחיד. לכך ויורני

ר"מ המאירי

המדות: והקשיבו לדעת בינה, כלומר אמרי בינה שאומר ורומז לחכמה: (ב) כי לקח טוב, פירוש למוד טוב, ונקרא לקח על שנודע לאיש זולתו: נתתי, עבר במקום עתיד כלומר לקח טוב אני נותן לכם בדברי: תורתי אל תעזובו, כמו בני תורתי אל תשכח, ומלת תורה נאמרת על פנים רבים, תאמר על תכונת הדבר על איזה צד נעשית, זאת תורת העולה (ויקרא ו' ב') לפעמים תאמר על התורה סתם ותורתך לישראל (דברים ל"ג י'), תורת ה' תמימה (תהלים י"ט), זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג' כ"ב), ופעם על חלק מחלקי התורה והוא שלימות המדות, תורת חכם מקור חיים (לקמן י"ג י"ד), ופעם על חלק המיוחד ממנה ותורה יבקשו מפיהו (מלאכי ב' ז'), והוא שנאמר עליה שקדמה לבריאת עולם ושנברא בה העולם, ופעם תאמר על הוראה ולמוד, על פי התורה אשר יורוך (דברים י"ז י"א) ר"ל על פי ההוראה, ומזה יקרא אפי' הוראה אחת תורה, וכן כל אחד מפרטי התורה, והוא ענין שנאמר בל"ר מצותי ותורותי (בראשי' כ"ו ה') החקים והתורת (ויקר' כו מו) ועל זה הצד תיוחס שם התורה לאדם, בני תורתי אל תשכח, ומזה נאמר הנה תורתי אל תעזובו כמו שאמר ג"כ בני לחכמתי הקשיבה ולתבונתי הט אזנך (לקמן ה' א'), כי התורה תאמר דרך כלל כמו חכמה ותבונה ואין מזה הכרח להיות זה מאמר האל אבל מאמר החכם, ואף משה רבינו ע"ה אמר יערוף כמטר לקחי (דברים ל"ב ב'): ואמר אחר כן (ג) כי בן הייתי לאבי, רך ויחיד לפני אמי, נראה שבא להעיר האדם שלא יתרשל מן הלימוד לעברו או למעלתו אבל שיקח הוראה ממנו, והוא אמרו, כי בן הייתי לאבי, כלומר שאני הייתי הבן הנבחר אצלו ושהנחילני המלכות, וכן הייתי רך ומעונג ויחיד לפני אמי שלא ראתה לפניה בן זולתי, ואעפ"כ עם רוב חיבתם היו מיסרים ומוכיחים אותי כמו שבא מתוכחת אמו בסוף הספר, ולא הזכיר הנה פרט תוכחת האם לכבוד האב, והזכיר תוכחת האב ואמר (ד) ויורני ויאמר לי יתמך דברי לבך, כלומר יהי לבך תומך וסועד לדברי ר"ל שתקיימם: שמור מצותי וחיה, ר"ל ותחיה, ובא וחיה כמו ומות בהר (דברים ל"ב נ'), שפירושו ותמות, או הוא צווי גמור, כלומר סבב לעצמך הקיים בקיום דברי, וכמו שאמר דע את אלהי אביך ועבדהו (דה"א כ"ח ט')

ה קְנֵה חָכְמָה קְנֵה בִינָה
אַל־תִּשְׁכַּח וְאַל־תֵּט מֵאִמְרֵי־פִי׃
ו אַל־תַּעַזְבֶהָ וְתִשְׁמְרֶךָּ
אֱהָבֶהָ וְתִצְּרֶךָּ׃
ז רֵאשִׁית חָכְמָה קְנֵה חָכְמָה
וּבְכָל־קִנְיָנְךָ קְנֵה בִינָה׃

(ה) ערווירב קלוגהייט, ערווירב ווייזהייט, פֿערגיס ניכֿט, אונד ווייכֿע ניכֿט פֿאָן דען שפריכֿען מיינעז מונדעז.
(ו) פֿערלאַזע זיא ניכֿט, אונד זיא ווירד דיך בעוואַהרען; ליעבע זיא, אונד זיא ווירד דיך בעהיטען.
(ז) דער קלוגהייט ערזטעז איזט: ערווירב קלוגהייט, אונד מיט אַלל דיינם אייגענטהום ערווירב ווייזהייט.

רש"י

אני: (ו) אל תעזבה וגו'. אהבה. אהוב אותה: (ז) ראשית חכמה קנה חכמה. תחלת חכמתך למוד מאחרים קנה לך שמועה מפי הרב ואח"כ בכל קניניך קנה בינה. התבונן בה מעצמך מהשכיל הטעמים דבר מתוך דבר:

ר"מ המאירי

ט'), ומכאן ואילך הם דברי שלמה, או הם דברי דוד שהיה שלמה אומר על שמו כמספר מה שהורהו, אלא שהראשון כראה יותר, ואמר (ה) קנה חכמה קנה בינה, וקנין יאמר על פנים רבים, יאמר ברוב על דבר קנוי מאחר במחיר, השדה אשר קנה אברהם (בראשית כ"ה י') שדות בכסף יקנו (ירמי' ל"ב מ"ד). ופעם על בחירת האדם בחבירו והתאהבהו אליו עד שמתוך זה משך לבבו עד שהתחבר האחר אליו, וכל שכן בהנטות חסדו עליו יאמר שהוא קנוי לו, כמאמר חכמי המוסר קנה בני חורין בנועם מדותיך ובמתק לשונך, ואמר אחר, קנה העניים בהטבתך להם והעשירים בנועם דבריך, ומזה עם זו קנית (שמות ט"ו ט"ז), עדתך קנית קדם (תהלים ע"ד ב'), ופעם יאמר על התחדשות דבר אחר ההעדר, אם שלא בדרך הטבע, באומרו קונה שמים וארץ, ואם בדרך הטבע, כמו קניתי איש את ה' (בראשית ד' א'), ופעם יאמר על השתדלות האדם לקדש בעצמו הנהגה או למוד כמו שקראו חכמי ההגיון מדות האדם הקבועות בו קנין: ומזה נאמר הנה קנה חכמה קנה בינה, כלומר השתדל השתדלות חזקה וטורח בעצמך טורח יתר לקדש בעצמך חכמה ובינה. וחכמה יאמר על לימוד חכמה, ובינה על דבר אחר ברדיפת שמות: ואמר אחר כן אל תשכח ואל תט מאמרי פי, כלומר אחר שתקנה חכמה ובינה לא תתרשל מהיותך שוקד עליהם שלא תסבב בעצמך שכחתם, ודרך כלל אל תט מאמרי פי, ויש לפרש קנה מקור, ואל תשכח מוסב על הקנין, כלומר קנות חכמה ובינה לא תשכח: (ו) אל תעזבה, מוסב על החכמה, ופי' אל תעזוב מלקנותה, או שאם קניתיה אל תעזבה: ותשמרך, אפשר שהוא ייעוד הגמול, כלומר תשמרך מכל נזק, או אולי מוסב על הלימוד, כלומר תשמרך מכל שגיאה ומכל התנגדות כוזב: וכפל הענין אהבה, ותצרך: יאמר (ז) ראשית חכמה קנה חכמה, נראה לי שמלת ראשית פירושה מגזרות ראש, ואמר שמבחר החכמה הוא הבא ממנה בטורח ובעמל ובהשתדלות רב, והוא כאמרו אף חכמתי עמדה לי (קהלת ב' ט') ודרשו בו חכמה שלמדתי באף היא עמדה לי: והוא אמרו ובכל קנינך קנה בינה, כלומר הן בקנין כחותיך ומדותיך וטבעך הן בקנין נכסיך, הכוונה שתטרח ותתעמל בה בכל לבך ובכל נפשך ובכל מאדך. או נפרש הקנין כדרך האמור בדברים קנוי מזולתו, והזהירו ללמוד תחלה מזולתו, כדי שלא יכנס בלמוד בשבוש, כי השבוש הנשקע בתחלת הלימוד קשה לפרוש, שנשתא דעל על, ובתלמוד ירושלמי אמרו כל תורה שאין לה אב אינו תור', וכן ביארנו בקהלת חיבורינו באמרו טובה חכמה עם נחל' (קהלת ז' ט"ו), ואמרו ובכל קנינך לפי' זה נפרשהו כן ועם כל קנינך, כלומר אע"פ שתלמד מזולתך טרח בעצמך והשתדל להתבונן בעצמך ויהי' קנה בינה מן המין שפירשנו תחל'. וי"מ שהוא חסר בי"ת, כלומר בראשית חכמה קנה

ח סַלְסְלֶהָ וּתְרוֹמְמֶךָּ׃
תְּכַבֵּדְךָ כִּי תְחַבְּקֶנָּה׃
ט תִּתֵּן לְרֹאשְׁךָ לִוְיַת־חֵן
עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת תְּמַגְּנֶךָּ׃

(ח) האַלטע זיא האָך אונד זיא ווירד דיך ערהעבען, זיא ווירד דיך צו עהרען ברינגען, ווען דוא זיא אומאַרמזט; (ט) ווירד אויף דיין הויפט זעטצען איינען אַנמוטהיגען קראַנץ, איינע ציערענדע קראָנע צום שמוקקע ווירד זיא דיך אומגעבען.

רש"י

(ח) סלסלה. חפשה היה חוזר עליה לדקדק בה כמו כבוצר על סלסלות (ירמיה ו') החוזר והולך בכרם ומשיב ידו לבקש את העוללות ובלשון חכמים מסלסל בשערו: (ט) תתן לראשך לוית חן. חברת חן. כמו לוית חן הם

ר"מ המאירי

חכמה, או שאות הבי"ת שבכל קנינך מושכת חברתה אע"פ שקודמת לה, כמו שביארנו למעלה וראשית חכמה הוא יראת ה' כאמרו ראשית חכמה יראת ה' (תהלי' קי"א י') ואמר כשתרצה ותשתדל בחכמה העיונית, השתדל בה ביראת ה', כלומר שתהיה יראת ה' קודמת לה, כענין כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת.

ובדרך נסתר אפשר שקרא ראשית חכמה המושכלות הראשונות שמהם יבאו המופתים למושכלות הקנויות והמתחדשות מהן ולומקות אחריהן, כלומר בהקדמות שמלמד המושכלות הראשונות תקנה החכמ': ובכל קנינך קנה בינה, כלומר בתולדות המתחדשות לך מהם קנה בינה, ר"ל השגת האמתות: ואמר אח"כ (ח) סלסלה ותרוממך, תכבדך כי תחבקנה, וסלסלה פירשו בו הפוך והפך בה מלשון מסלסל בשערו, הנאמר בתלמוד בענין מהפך במזייה, כלומר שתחזור עליה ותהפך עניניה בחפוש סתריה ואז תרוממך על הגדולים והרמים, וי"מ סלסלה ענין הרמה מענין סולו לרוכב וכו' (תהלים ס"ח ה'), כלומר הרימוה וכבדוה והיא גם כן תרוממך כי מכבדי אכבד, ואולי לפרש סלסלה מלשון סלסול האמור בדברי רז"ל, כלומר כשתחבקנה חכמה סלסלה במדות נכבדות ואז תרוממך כמו שביארנו בתחלת חיבורנו, וכענין מה שנאמר בתלמוד כתיב יערף כמטר לקחי, וכתיב תזל כטל אמרתי, ותירצו הא בתלמיד הגון, הא בתלמיד שאינו הגון, שדמה התלמיד ההגון לטל, שעם היות הטל נוזל תמיד יום יום לא יקוץ האדם בו לרוב ערבותו, כן התלמיד המוכתר במדות עם היות האדם מתמיד חברתו אף ללא צורך לא יקוץ בו לעולם, והתלמיד הבלתי הגון יקוץ האדם בחברתו ולא יבקשהו רק לעת הצורך ההכרחי להוראת מאכלו ומשתיו, ואחר שהוציא ממנו המבוקש לו מאתו בחברתו ימאסהו וירחיקהו כדמיון המטר שלא יבקשהו האדם רק לעת הצורך הכרחי ובהרוותו את הארץ יקוץ בה לשעתו: כי תחבקנה, מורה על דבוק חביב: (ט) תתן לראשך לוית חן, ר"ל חבור חן בהזדווג החכמה והמוסר: עטרת תפארת תמגנך, ר"ל תמגן לך, ופירושו תמסור לך, על הדרך שאמרו חכמי המוסר הטורח בחכמה ובמוסר יקנה העטרת והנזרים, יעשו מזהב לשון המדברת וינחו בראשי האוהבים:

ובדרך נסתר תרוממך, תעלה אותך מעלה מעלה אורח חיים למעלה למשכיל. ותחבוק מורה הדבוק התמידי בהתאחד שכלו במושכלות: תתן לראשך, קרא השכל ראש כי התכלית יקרא על צד אחד התחלה כמו שביארנו: ועטרת תפארת, כענין לצדיקים יושבין ועטרותיהם בראשיהם, ויושבים ר"ל שצורתם קיימת ומתמדת כדרך ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה (זכריה ג' ז'), והוא ענין כליל תפארת בראשו נתת, וכן ביום ההוא יהיה ה' לעטרת צבי ולצפירת תפארה לשאר עמו (ישעיה כ"ח ה'), זהו באור הפרשה הנגלה והנסתר שבה כי קרוב הוא כמו שבארנו:

י שְׁמַע בְּנִי וְקַח אֲמָרָי
וְיִרְבּוּ לְךָ שְׁנוֹת חַיִּים׃
יא בְּדֶרֶךְ חָכְמָה הֹרֵתִיךָ
הִדְרַכְתִּיךָ בְּמַעְגְּלֵי־יֹשֶׁר׃
יב בְּלֶכְתְּךָ לֹא־יֵצַר צַעֲדֶךָ
וְאִם־תָּרוּץ לֹא תִכָּשֵׁל׃
יג הַחֲזֵק בַּמּוּסָר אַל־תֶּרֶף
נִצְּרֶהָ כִּי־הִיא חַיֶּיךָ׃
יד בְּאֹרַח רְשָׁעִים אַל־תָּבֹא
וְאַל־תְּאַשֵּׁר בְּדֶרֶךְ רָעִים׃
טו פְּרָעֵהוּ אַל־תַּעֲבָר־בּוֹ
שְׂטֵה מֵעָלָיו וַעֲבֹר׃

(י) הארע, מיין זאהן, אונד נים אן מיינע אויזשפריכע, אונד פיעל ווירסט דוא האבען יאהרע דעז לעבענז.
(יא) אויף דען וועג דער וויזהייט האבע איך דיך געוויעזען, דיך בע־ טרעטען לאזזען דיא רעכטען געלייזע.
(יב) דאס ווען דוא געהעסט, דיין שריטט ניכט בעענגט ווירד, אונד ווען דוא לייפסט, דוא ניכט שטרויכעלסט.
(יג) האלטע פעסט אן דער צוכט, לאס ניכט דאפאן, בעוואכע זיא, דען זיא איזט דיין לעבען.
(יד) אויף דעם פפאדע דער פרעפלער געהע ניכט, אונד שרייטע ניכט אויף דעם וועגע דער באזען.
(טו) לאס איהן פאהרען, בעטריטט איהן ניכט; ווענדע דיך אב פאן איהם, אונד געה' פאראיבער.

רש״י

לראשך: (יב) בלכתך לא יצר צעדך. מי שהיכו מרחיק רגליו קרוב ליפול: (יג) החזק במוסר אל תרף. אחוז בתורה כמו והחזק את ידך בו (בראשית כ״ד) וישלח ידו ויחזק בו (שמות ד׳): (יד) באורח רשעים אל תבא. אל תאשר ל׳ תדרוך. כמו באשרו אחזה רגלי וכן וכבון יכין לאשורו (איוב כ״ג): (טו) פרעהו. בטלהו: שטה מעליו. סור: (טז) כי לא ישנו. אינם

ר״מ המאירי

פרשה שמינית, והיא כוללת עשרה פסוקים והם מפסוק: (י) שמע בני וקח אמרי, עד סוף פסוק: (יט) ולא ידעו במה יכשלו:
והכוונה בה גם כן נאזהרה על השתדלות שלימות החכמה והמדות ולהרחיק מן החברה המונעת זה:

ואמר (י) שמע בני, ר״ל קבל דברי ואז ירבו לך שנות חיים אם בזה ואם בבא על הדרך שהתבאר: (יא) בדרך חכמה הוריתיך, רומז אל מה שהזכיר משלימות המדות, ואחר שהמשיל סדר לימודו והדרכתו לדרך המשך הלשון: ואמר (יב) בלכתך לא יצר צעדך, כלומר הדרך אשר הכינותי לך היא דרך ישרה, שלא תמצא בה רכסים ומכשולות שמצדם תצטרך להצר צעדך ולקצר פסיעותיך, אבל תוכל ללכת בה בהרחבה: וגם אם תרוץ לא תכשל בה, המשל שהוריתיך אמרת אלוה צרופה מאין בלבול ומחשכים, אבל דעת ברור ירוץ קורא בו מאין ערוב ספק וקושיא: (יג) החזק במוסר אל תרף, רומז על שלימות המדות: נצרה כי היא חייך, רומז אל החכמה, ונצרה לווי מן הקל, והדגוש לתפארת וחיר״ק הנו״ן זרות בה, וראוי להיות קמ״ץ חטוף, כי שלווי לזכר נצור, והזהירו מן החברה הרעה כי היא מונעת כל שלימות: ואמר (יד) בארח רשעים אל תבא, כלומר שאף במעמדם אל תבא: ואל תאשר, כמו לא תצעד, ר״ל לא תכנים אשורך ופעמי רגלך בו. וי״מ אל תאשר וכו׳, שלא תאשרהו, ר״ל שלא תשבחהו עד שידמה הישר בעיניך, וגם כשיזדמן לך דרכם במקרה: (טו) פרעהו, ר״ל חזור למפרע אל תעבר בו, וכן שטה מעליו, ר״ל מעל אותו

הדרך

טז כִּי לֹא יִשְׁנוּ אִם־לֹא יָרֵעוּ
וְנִגְזְלָה שְׁנָתָם אִם־לֹא
יִכְשׁוֹלוּ׃ (יכשילו ק')
יז כִּי לָחֲמוּ לֶחֶם רֶשַׁע
וְיֵין חֲמָסִים יִשְׁתּוּ׃
יח וְאֹרַח צַדִּיקִים כְּאוֹר נֹגַהּ
הוֹלֵךְ וָאוֹר עַד־נְכוֹן הַיּוֹם׃
יט דֶּרֶךְ רְשָׁעִים כָּאֲפֵלָה
לֹא יָדְעוּ בַּמֶּה יִכָּשֵׁלוּ׃

(טז) דען זיא שלאַפֿען ניכֿט, ווען זיא ניכֿט באָזעז צו געפֿינט, אונד איהר שלאַף איזט אירנען גענאָממען, ווען זיא ניכֿט צום פֿאַלל געבראַכֿט.
(יז) דען זיא עזזען בראָד דעז פֿרעפֿעלז, אונד טרינקען וויין דער געוואַלטטהאַט.
(יח) דאָך דער פֿפֿאַד דער גערעכֿטען איזט וויא דאַז ליכֿט דעז פֿריהראָטהז, דאַז איממער העללער ווירד, ביז צו טאַגעזהאֶהע. (יט) דער וועג דער פֿרעפֿלער איזט וויא דונקעל, זיא וויזזען ניכֿט, וואָראַן זיא שטרויכֿעלן.

רש"י

יכולין לישן: (יח) ואורח צדיקים כאור נוגה. שהולך ומאיר מעמוד השחר עד נכון היום עד חצות היום שסוף בירורו של יום: (יט) דרך רשעים באפילה לא ידעו במה יכשלו. פתאום יבא להם מכשול ולא ידעו להזהר

ר"מ המאירי

הדרך: ועבור, ממנו, ואפשר לפרש אורח רשעים, הנהגתם כלומר לא יספיק שלא תעשה העבירות כמוהם, אבל תקון בכל מדותיהם והנהגותיהם: פרעהו, ר"ל שישנה במדותיו עד שיהיו מופרשות ממדותיהם, הכל משל לרוב ההרחקה והוא ענין מה שביארתי בחבור התשובה על אמרו לפעולות אדם בדבר שפתיך אני שמרתי ארחות פריץ (תהלים י"ז ד'), כלומר מרוב חפצי בעזיבת החטאים הפלגתי בתשובתי עד שבענין תשובתי (והוא הרמוז) בדבר שפתיך שמרתי, והתבוננתי בכל פעולות האדם איזה מהם תמשיך לב האדם לרע ולקנין איזו מדה מגונה, ודקדקתי בענייניהם עד שמנעתי מעצמי כל ארחות פריץ אף בקצת הפעולות שאין התלות עבירה בהם, והוא אצלי ענין שינוי מעשה המיועד עליו שקורע גזר דינו של אדם, ר"ל שנוי הנהגה אף בדברים שאין בהם עבירה, וסיפר מדותיהם דרך להרחיק האדם מהם: אמר (טז) כי לא ישנו אם לא ירעו, וישנו חסר יו"ד אחת, ראוי להיות בשני יו"דין יישנו ושרשו ישן, כלומר לא יכלו לישן עד שירעו, כלומר כ"כ הם מוטבעים בפעולות הרע שלא ינוח לבבם ולא תתקרר דעתם אם לא ירעו, כענין לא ישכב עד יאכל טרף (במדבר כ"ג כ"ח): ונגזלה, שנתם לגמרי אם לא יכשילו: (יז) כי לחמו לחם רשע. ר"ל כי הורגלו כל ימיהם ללקוח לחם רשע, כלומר בגזל וחמס: ויין חמסים ישתו, ר"ל שיגזלוהו ויחמסוהו: ולפי הנסתר קרא אורח רשעים חיל המלך הזקן אמר כל תאותם לבקש מה שהורגלו והטבעו בו, ועל זה אמר (יח) ואורח צדיקים כאור נגה, כלומר כאור ברור בקר לא עבות בלי שום מסך מבדיל, אבל כאור הבקר אשר הולך ואור ר"ל הולך ומתוסף באור, עד נכון היום, ר"ל עד עצם היום והוא חצי היום, ולא דמהו לאור כל היום שמחצי היום ואילך היום נוטה להעריב והאור מתמעט, אבל זה האור מתחזק עד אשר יוסיף אורו עד שמגיע לתכלית שלימות האורה: (יט) דרך רשעים, בהפך והוא באפילה ובחשכה עד שלא יראו ההרכסים והמכשוליות ויכשלו ולא ידעו קודם הכשלם במה יכשלו, כי לא ראו הרכסים והמכשולות, וכן שכלותם ושעדר דיעתם יכשילם, זהו ביאור הפרשה לפי הנגלה וכבר נרמז מה שיש מן הנסתר בתוכם:

כ בְּנִי לִדְבָרַי הַקְשִׁיבָה לַאֲמָרַי הַט־אָזְנֶךָ׃
כא אַל־יַלִּיזוּ מֵעֵינֶיךָ שָׁמְרֵם בְּתוֹךְ לְבָבֶךָ׃
כב כִּי־חַיִּים הֵם לְמֹצְאֵיהֶם וּלְכָל־בְּשָׂרוֹ מַרְפֵּא׃
כג מִכָּל־מִשְׁמָר נְצֹר לִבֶּךָ כִּי מִמֶּנּוּ תּוֹצְאוֹת חַיִּים׃
כד הָסֵר מִמְּךָ עִקְּשׁוּת פֶּה וּלְזוּת שְׂפָתַיִם הַרְחֵק מִמֶּךָּ׃

(כ) מיין זאָהן, מערקי אויף מיינע רעדען, מיינען אויזשפריכען נייגע דיין אָהר;
(כא) דאַס זיא ניכט ענטריקקען דיינעם אויגע! בעוואַהרע זיא אין דיינעם הערצען.
(כב) דען לעבען זינד זיא דענען, דיא זיא געפינדען, אונד דעם גאַנ־צען לייבע אַרצנייא.
(כג) מעהר אַלז אַללעז בעוואַהרונגז־ווירדיגע בעוואַכע דיין הערץ, דען פאָן איהם נעהט דאַז לעבען אויז.
(כד) שאַפפע פאָן דיר קרוממע רעז מונדעז, אונד פערציעהען דער ליפ־פען ענטפערנע פאָן דיר.

רש"י

ממנו: (כ) בני לדברי הקשיבה וגו': (כב) למוצאיהם. ל' מציאה: (כג) מכל משמר. מה שאמרה תורה השמר נצור לבך (תעביר עליו) בין עבירה קלה. בין עבירה חמורה. כי ממנו (תוצאות חיים) כי מאותה שהוא קל יהיו לך חיים ושכר גדול אם תקיימנו. כך דרש ר' תנחומא: (כד) הסר ממך עקשו' פה. לא תעשה דבר שילעיזו בו הבריות ויעמיקו עליך פיהם: עקשות פה. לשון עקום. כמו תם אני ויעקשני (איוב ט') ונמצאה שפיה עקומות

ר"מ המאירי

פרשה תשיעית, והיא כוללת שמונה פסוקים, והם מן פסוק (כ) בני לדברי הקשיבה, עד סוף פ' (כז) והסר רגלך מרע:

והכוונה בה גם כן להזהר על שלימות החכמה והמדות:

אמר (כ) בני לדברי הקשיבה, והוא חסר מלת אוזן, כלומר הטה אזנך להיות קשבת, וכן בכל מקום שתמצא לשון זה, ואב לכולם להקשיב לחכמה אזנך (לעיל), וכפל הענין באמרו: לאמרי הט אזנך: (כא) אל יליזו, הוא מבנין הפעיל והוא מענין נטיה, וחסר מלת התועים או המליזים, כלומר אל תתן כח למסיתים שיהו מטים אמרי ותוכחותי מנגד עיניך, אבל יהיו תמיד לנגד עיניך, והמשל על עיני השכל, ופי' הענין ואמר שמרם בתוך לבבך: (כב) כי חיים הם למוצאיהם, רומז אל שלימות החכמה אשר החיים הנצחיים ממנה: ולכל בשרו מרפא, וראוי לשמור מה שהוא לו חיים, וכן הם לכל בשרו מרפא, ובשרו שב אל המוצא, ונראה כי חיים הם למוצאיהם רומז אל שלימות המדות: ואמר אח"כ (כג) מכל משמר נצור לבך, וכבר ידעת שמלת לב תאמר לפעמים על שכל האדם, ופי' הדבר, יותר מכל דבר נשמר נצור שכלך שלא יטה מן הדרך אשר הוריתיך ימין ושמאל. ולי נראה משמר ענין בלבול מלשון שמרים (ובלע"ז אנבר"ק), כלומר נצור שכלך מכל בלבול, כלומר שלא תבלבלהו בעסקי העולם. או לדרך נסתר שלא תבלבלהו בהטעאה ובמופת כוזב, כי ממנו תוצאות חיים, וראוי לך להזהיר בו, וכל זה על שלימות החכמה: ואמר על שלימות המדות (כד) הסר ממך עקשות פה, פי' עוות המאמר, כי פה יאמר לפעמים כענין מאמר פיך ענה בך (ש"ב א' ט"ז), ירשיעך פיך (איוב ט"ו ו'), על פי ה' (במדבר ט' י"ח), כלומר השמר שלא יוכל שום אדם ליחס לך מאמר מעוות,

ויפורש

כה עֵינֶיךָ לְנֹכַח יַבִּיטוּ
וְעַפְעַפֶּיךָ יַיְשִׁרוּ נֶגְדֶּךָ:
כו פַּלֵּס מַעְגַּל רַגְלֶךָ
וְכָל־דְּרָכֶיךָ יִכֹּנוּ:
כז אַל־תֵּט יָמִין וּשְׂמֹאול
הָסֵר רַגְלְךָ מֵרָע:

(כה) פֿאָרוואֶרטז שויען דיינע אויגען, אונד געראַדעאויז פֿאַר דיך הין זייען דיינע בליקקע.
(כו) געראַדע ריכֿטע דאַז געליינע דיינע פֿיזזע, אונד אַלל דיינע וועגע זייען פֿעזט.
(כז) ביינע ניכֿט אויז צור רעכֿטען אונד צור לינקען, האַלטע אַב דיינען פֿוס פֿאָם באָזען.

רש"י

ועקושות: ולזות שפתים. עקמימות שפתים. שלא ירקיבו הבריות פה עליך: (כה) עיניך לנכח יביטו. יסתכלו אל האמת ואל היושר: יישירו נגדך. יסתכלו על היושר ליישר דרכך נגדך: (כו) פלס מעגל רגליך. שקול דרכך הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה ואז כל דרכיך יכונו: אל תט ימין ושמאל. מן המשכל הטוב:

ר"מ המאירי

ויפורש זה על שלימות המדות באיזה דבר נאמר שלא כראוי, או על השלימות החכמה בשום דבר יפול תחת השגיאה והטעאה, וענין ולזות שפתים הרחק ממך, ולזות פירשוהו לשון נטייה, מענין אל יליזו מעיניך, כלומר והשפתים, גם כן לשון שפה אחת ודברים אחדים (בראשית י"א א'), ושפתי רננות יהלל פיך (תהלים ס"ג ו'), כלומר דברי רננות ופירושו נטיית הדבור, כלומר דבור נוטה מן האמת, ויש לפרש לזות הפוך, מענין כל מכבדיה הזילוה (איכה א' ח'), כרום זולות (תהלים י"ב ט'), כלומר מאמר נבזה, או פירוש לזות שפתי האחרים שלא ידברו עליך דברי בזיון:

ובדרך נסתר תפרש עקשות פה ולזות שפה על מאמרי' נדחים והקדמות כוזבות, וי"מ לשון עקשות בכל מקום התעקל והתעכב על ענין אחד והעמדת דעתו על ענין אחר על כת גדוליו ויועליו: ואמר אח"כ (כה) עיניך לנכח יביטו ועפעפיך יישירו נגדך, כלומר שלא תעוותו להביט הנה והנה, אבל שתהיה הבטתם בקו ישר, והוא משל על עיני השכל אם על המדות, והוא ללכת בדרך הממוצעת, ושלא יטה אחר הקצוות, ואם על שלימות השכל, שלא יעקל שכלו בהטעאות והוא בעלמו ענין, ועפעפיך יישרו נגדך, ועפעפיך י"מ שהוא אישון העין, וכן תרגום יונתן ועפעפיו יזלו מים, וגלגלי עינוהי יגרון מיא, ויהיה הביאור הנה, שאישוניך יישירו הבטתם נגדך, כלומר בקו ישר, וי"מ שהם הדלתים אשר סבוב העין, אשר הם נסגרות ונפתחות תמיד ויושלו הנה על העינים עצמם, להיות פתיחתם התחלת הראות, ועיקר הלשון הוא ענין נוגה בעפעפי שחר (איוב ג' ט'), שפירושו נוגה השחר ואורו נגזר מענין תעופה כבקר תהיה (שם י"א י"ז), והוא גם כן ענין: (כו) פלס מעגל רגליך וכל דרכיך יכונו, כלומר שבפלסך אורחותיך יכונו כל דרכיך, אם לנגלה ואם לנסתר: והוא ענין (כז) אל תט ימין ושמאל הסר רגלך מרע, אם לשלימות המדות כן כל קצה, אם איננו על דרך רפואה הוא רע, ואם על שלימות השכל כל שכן שהוא רע והעדר האמת, וי"מ לענין נסתר: פלס מעגל רגליך, מישקול כל דרכיו ויתבונן, כי הוא מורכב מגוף ומנפש ויתן לכל אחד חקו הראוי לו במשקול ובזה ישיג השכוון, והוא ענין וכל דרכיך יכונו, וזהו ביאור הפרשה לנגלה ולנסתר:

ה.

א בְּנִי לְחָכְמָתִי הַקְשִׁיבָה
לִתְבוּנָתִי הַט־אָזְנֶךָ׃
ב לִשְׁמֹר מְזִמּוֹת
וְדַעַת שְׂפָתֶיךָ יִנְצֹרוּ׃
ג כִּי נֹפֶת תִּטֹּפְנָה שִׂפְתֵי זָרָה
וְחָלָק מִשֶּׁמֶן חִכָּהּ׃
ד וְאַחֲרִיתָהּ מָרָה כַלַּעֲנָה
חַדָּה כְּחֶרֶב פִּיּוֹת׃
ה רַגְלֶיהָ יֹרְדוֹת מָוֶת
שְׁאוֹל צְעָדֶיהָ יִתְמֹכוּ׃

ה.

(א) מיין זאָהן, מערק' אויף מיינע קלוגהייט, מיינער וויזהייט נייגע דיין אָהר.

(ב) דאַס דוא דיר מערקעזט איבער־לעגונג, אונד דיינע ליפפען קענגט־ניס בעוואַהרען.

(ג) דען פאָן האָניגזיים טרייפלען דיא ליפפען דער פרעמדען, אונד גלאַט־טער אַלז אֶל איזט איהר גוימען;

(ד) אַבער הינטערהער זינד זיא ביט־טער וויא ווערמוטה, שאַרף וויא איין דאָפפעלשניידיגעז שווערט.

(ה) איהרע פיסע שטייגען ניעדער צום טאָדע, אַן דער האֶללע האַלטען איהרע שריטטע פעזט.

רש"י

ה (א) בני לחכמתי הקשיבה וגו': (ג) כי נופת תטופנה. לשון מתוק: שפתי זרה. אפיקורסים: וחלק משמן חכה. לשון חך: (ה) רגליה

ר"מ המאירי

פרשה עשירית והיא כוללת כ"ג פסוקים והם מן קאפ' ה' פסוק (א) בני לחכמתי הקשיבה, עד סוף פסוק (כג) וברוב אולתו ישגה.

והכוונה בה להזהירו בהשמר מלכת אחר עצת אשה זרה, וישמח בחלקו עם הראויה לו, ועם היות הנגלה טוב, וכבר ביארנו שהמשיל החומר הבלתי נאות, הנרדף אחר בקשת המותרות, באשה זרה המדיחתו בחלק שפתיה לכל דרך רע. והפך באשת חיל ואילת אהבים, ועל זה אמר:

ה (א) בני לחכמתי הקשיבה, לתבונתי הט אזנך. והוא הקדמת דברים והערה למתלמד, שהוא בא ליסרו ולהוכיחו שיאזין לדבריו: ואמר (ב) לשמור מזמות, י"מ מזמות במ' השמוש, נופל על הענין שבא לדבר בו. כלומ' השמר מן המזמות, מהכשל עם האשה אשר הוא בא להזכיר ענייניה ואין צורך בכך, אבל מזמות ר"ל מחשבות, כלומר לשמור מה שאזהירך, ממה שכבר התבוננתי בו והשגתי אורחותיו, וכן ודעת שפתיך ינצרו (לקמן י"ד ג') הדעת שאומר, ויקים הנצירה לשפתים דרך השאלה, וכן ושפתי חכמים תשמורם (לקמן י"ד ג'). או אולי הוא אזהרה שיהא דבורו בשמירת אלו הענינים: ואמר (ג) כי נפת תטפנה שפתי זרה, וחלק משמן חכה. ר"ל דבורה, כלומר כי יערב ענייניה וימתיק מאד בעיניך, ובנקל תפתה לה, אם לא תשמור ממנה ואחר כן תמלאנה, (ד) מרה כלענה, וכן חדה כחרב פיות, ר"ל מוכנת להשקית כמוה, ומרה וחדה תאר לאשה, כלומר היא נראית מתוקה, ובאחריתה תמלא שהיא מרה וחדה: וכן (ה) רגליה ירדות מות, כלומר מוכנות לירד למות, וצעדיה להיות תומכים לשאול, ר"ל מתקרבים ונתמכים בו, ר"ל שהאחרית רע בכל מיני הכליון והאבדון וכוונתו בו בבקשת כל מותר מגונה, אלא שנשא משלו באשה זונה בהיות התענוג ההוא מבוקש אצל הכסילים יותר והוא ריש כל מרעין, וכן להמשיל החומר באשה זונה בהמשך לבבה בחלוף הצורות תמיד. והזהיר שיתבונן בתחלת פעולתו מה שימשך ממנו באחרית, וזה פועל שכלי והוא הפך הפועל הטבעי,

כי

ו אֹרַח חַיִּים פֶּן־תְּפַלֵּס
נָעוּ מַעְגְּלֹתֶיהָ לֹא תֵדָע׃
ז וְעַתָּה בָנִים שִׁמְעוּ־לִי
וְאַל־תָּסוּרוּ מֵאִמְרֵי־פִי׃
ח הַרְחֵק מֵעָלֶיהָ דַרְכֶּךָ
וְאַל־תִּקְרַב אֶל־פֶּתַח בֵּיתָהּ׃

(ו) דען פאר דעז לעבענז, אויף דאס דוא ניכט גראדע ריכטעזט, שוואנקען איהרע געלייזע; דוא מערקוט'ז ניכט. (ז) אונד נון, קינדער, הארט אויף מיך, אונד וויכעט ניכט פאן דען אויזשפריכען מיינעז מונדעז.
(ח) האלטע פערן פאן איהר דיינען וועג, אונד נאהע ניכט דער טהירע איהרעז הויזעז.

רש"י

יורדת מות שאול צעדיה יתמוכו. לשון קורבה: (ו) אורח חיים פן תפלס. כך דרשוהו חכמים טלטל הקב"ה מתן שכרן של מצות לא פירשו כדי שלא ירחם אדם מצוה שמתן שכרה מרובה וידבק בה ויניח שאר המצות. וזה פתרונו כדי שלא תפלס אורחות התורה אי זה ליקח ואי זו להניח לכך נעו מעגלותי' הניע הקב"ה פי' נתיבותיה ולא הודיעם. זהו מד"א אבל לפי סדר המקראו' שכתוב אחריו: (ז) ועתה בנים שמעו לי ועל תסורו מאמרי פי: (ח) הרחק מעליה דרכך. נראה שעדיין לא הפסיק בענין אשה הזונה וכן יש לפרש אורח חיים פן תפלס אל תשקל אורח חיים אלל אותה זרה לומר איזו לעשות זו

ר"מ המאירי

כי הטבע נכסף לכל הנאה קרובה ישיגנה לשעתו, וירחיק כל מעלה עם הכירו אותה אחר שלא ישיגנה רק בעמל ויגיעה. והשכל בראותו הנאה קרובה ישיגנה לשעתה, יביטו עיניו מרחוק איך יפול דבר ומה שימשך ויתחייב ממנה באחרית ולא יערב לו לחם שקר אם אחרי אכלו ממנה ימלא פיהו חצץ, וכן בפעולת המעלות לא יחוש אם הטורח רב והעמל גדול, אחר שיכיר כבודו באחרית, ועל זה הזהיר שיתבונן אחרית דבר מראשיתו, ואמר אחר כן: (ו) אורח חיים פן תפלס, נעו מעגלותיה לא תדע. ומלת תפלס נראה שהיא לנקבה נסתרת, וכן מלת תדע, וחוזר על האשה הנזכרת, כלומר אם אולי בדרך זרות תתחרט לפעמים ותבא לפלס מעגלותיה ולשקול מעלת דרך החיים בלבבה, תכף ינועו מעגלות לבבה מזאת המחשבה, עד שלא תדע ושלא תרגיש באותה מחשבה כלל, או מלת תדע לשון זכר לנמצא כלומר שלא תרגיש אותה. בהתהפכה מהר הענין, שכל כך נשקעה בדרכיה הרעים שלא תוכל לשוב מהם, כענין היהפוך כושי עורו ונמר חברבורותיו. גם אתם תוכלו להטיב למודי הרע (ירמי' י"ג כ"ג). ובדרך נסתר נראה לי, שבא להזהירו לשמור דרכי התורה בכל חלקיה, ולא ימנעוהו טענות החולקים המתנגדים, ואם הם ערבים לאוזן, כאמרם שאני מינות דמשכה, וזהו ענין: נפת תטופנה שפתי זרה, ואחריתה וכו', ולזה אמר לדעתי ארח חיים פן תפלס, כלומר אם תבא באורח חיים, ר"ל קיום דרכי התורה ומצותיה, שהם בודאי אורח ונתיב להתהלך לפני ה' בארצות החיים אם תבא לפלס אורחותיה עד שתחשוב לאמת כל חלקיה במופת, עד שלא תשקיע אמונתך בה, עד שתמצא בה מופת יניאך זה לידי מבוכה, ואולי לידי כפירה, כי מעגלות התורה בקצת חלקיה נעים ונדים מזה, לא תדע, ר"ל לא תשיגם על צד מחשבתך, ושב לענין האשה ואמר: (ז) ועתה בנים שמעו לי ואל תסורו מאמרי פי (ח) הרחק מעליה דרכך, ואל תקרב אל פתח ביתה, והזהירו על הראשונה שבארבעת מיני הדיעות הנכתבים אצל החכם, והוא שהפילוסוף אמר שהנהגת האדם בבחינת דרכיו ומועצותיו חלוקה לארבע מינים. הראשונה, השמר מן העצה ר"ל שלא יצטרך לה. השנייה, העצה קודם לדבר, כלומר שאם לא נשמר מזה, יקח עצה קודם שיבא

הענין

ט פֶּן־תִּתֵּן לַאֲחֵרִים הוֹדֶךָ
וּשְׁנֹתֶיךָ לְאַכְזָרִי׃
י פֶּן־יִשְׂבְּעוּ זָרִים כֹּחֶךָ
וַעֲצָבֶיךָ בְּבֵית נָכְרִי׃

(ט) דאס דוא ניכט פרעמדען גע־
בעוט דיינע בליטהע, אונד דיינע
יאָהרע דעם באַרבאַרען.
(י) דאס ניכט פרעמדע זיך זאַטטיגען
דיינער קראַפט אונד דיינע געווערבע
אים הויזע דעז אויזלאַנדערז.

רש״י

או זו: כי מעגלות הזונה נעו לשאול. ולא תדע להזהר עד אשר תנוע ותפיל: (ט) פן תתן לאחרים הודך. פן תפנה לבך לאלהים אחרים לתת להם

ר״מ המאירי

הענין שהוא מתירא עליו. השלישית, העצה עם הדבר, כלומר אם לא התישב בעצה עד שכבר הגיע עליו מה שנתירא ממנו, ישתדל בדבר עם הענין, ר״ל קודם שישתקע אותו ענין לגמרי. הרביעית והיא הפחותה, העצה אחר הדבר להנצל ממנה* כפי מה שיוכל, כמו שנאמר דרך משל בדרכי הרפואה, שראוי לאדם שיתנהג בהנהגת הבריאות להשמר מן הפירות ומן המאכלים הרעים עד שיעמיד מזג יסודותיו ביושר, שלא יצטרך לרפואה להשמרו מן החליים ומסבותיהם, ואם לא נשמר מזה ומתיירא בביאת החלאים אחר שהבנין הוא שנתם, ישתדל לבטל הסבה קודם שתפעל הראוי לה מצד פעולתה, הן בהקזה אם הסבה תהיה ברבוי הדם, הן במרככים ובמשלשלים, אם היה בסבת מותר וכיוצא באלו, ואם לא נשמר מזה וכבר התחילו החלאים לבא, ישתדל ברפואתם קודם השתקעם. ואם לא נשמר מכל זה, ישתדל במה שיוכל ברפואות חזקות להנצל, ואם הדבר קשה אולי ברוב השתדלות ינצל. וכן בענייני הנהגת האדם, ראוי לאדם שישמור עצמו שלא יצטרך לעצה, והוא שישמר מכל מדה מגונה ומכל דבר גורר עבירה, אע״פ שאינו גוף עבירה, כי המדות הרעות ימשכו העבירות, והוא אמר הוי משכי העון בחבלי השוא (ישעי׳ ה׳ י״ח), אבל יגביר שכלו על תאותו עד שתשוב יראתו לו טבע שני, והוא אמרו לבב עקש יסור ממני רע לא אדע (תהלים ק״א ה׳). ואם לא נשמר מזה, ישתדל בהכנעת יצרו לצום ולהתפלל עד שאם יזדמן עבירה לידו ינצל ממנה להכנעת יצרו, ואם לא נשמר מרוב העונות ראוי לו להשתדל בתשובה בטרם ישתקע במעשיו הרעים. ואם לא נשמר מכל זה והשתקע במעשיו הרעים, ישתדל ברפואת נפשו ברפואות חזקות, ר״ל הפלגת התשובה על הדרכים שכבר ביארנו בחבור התשובה. ולבקירת הראשונה שבעצות אמר הרחק מעליה דרכך, כלומר ריחוק גדול עד שלא תראנה ולא יעלה ענינה בלבך, כי המראה סבת ההרהור וההרהור סבת העבירה. ועל העצה השנית אמר: אל תקרב אל פתח ביתה, כלומר אם לא הרחקת הריחוק הראוי, וראית בשביה מלחמת יצרך אשת יפת תואר וחשקת בה, כבוש יצרך והשמר פן תקרב אל פתח ביתה והוא רמז לעבירה: (ט) פן תתן, כלומר אם תכשל בה, ימשך ממנה לפי הנגלה שתתן הודך לאחרים, ואמר הודך על הממון שהוא כח האדם והודו וכבודו, כאמרם למה נקרא שמו יקום, שמעמיד את האדם על רגליו*, והוד לפעמים כמו כח, הוד נחרו אימה (איוב ל״ט כ׳), הוד מלכות (דניאל י״א כ״א), ורמז לפי הנגלה על אנשי המשפט שיענישוהו ויקחו את כל אשר לו: ושנותיך לאכזרי, ר״ל כל מה שהתעלמת בשנותיך יהיה לאכזרי, והוא בעצמו ענין הפסוק שאחריו (י) פן ישבעו זרים כחך, ועצביך, ר״ל ועמלך, בבית

---

* עיין פ״ק דב״ב דף ד׳ בתר דעבדין מתמלכין וכו׳: (מפי אמו״ר הרה״ג מהור״ר זעליגמן בער נר״ו חונה בק״ק וו״ב ואגפי׳).

* כך נדרש על הפסוק דברים י״א ו׳ במדרש ילקוט. ובזה נתיישב לשון חכמים בשלהי כתובות דף ק״ח ע״ב: הפוסק מעות לחתנו ופשט לו את הרגל וכו׳ עיין הרב מברטנורא שם. (מפי הנ״ל אדמו״ו הגאב״ד נר״ו).

יא וְנָהַמְתָּ בְאַחֲרִיתֶךָ
בִּכְלוֹת בְּשָׂרְךָ וּשְׁאֵרֶךָ׃
יב וְאָמַרְתָּ אֵיךְ שָׂנֵאתִי מוּסָר
וְתוֹכַחַת נָאַץ לִבִּי׃
יג וְלֹא־שָׁמַעְתִּי בְּקוֹל מוֹרָי
וְלִמְלַמְּדַי לֹא־הִטִּיתִי אָזְנִי׃
יד כִּמְעַט הָיִיתִי בְכָל־רָע
בְּתוֹךְ קָהָל וְעֵדָה׃
טו שְׁתֵה־מַיִם מִבּוֹרֶךָ
וְנֹזְלִים מִתּוֹךְ בְּאֵרֶךָ׃

(יא) אונד דוא ווירסט יאַממערן אין דיינען שפּאֶטען טאַגען, וועני צו ענדע געהט מיט דיינעם לייב אונד דיינם פלייש, (יב) אונד ווירסט שפרעכען: וויא מאָכטע איך ציכט האַזזען, אונד מיין הערץ צורעכטוויזונג פערווערפען, (יג) אונד ניכט האֶרען אויף דיא שטיממע מיינער פיהרער, אונד מיין אָהר ניכט נייגען מיינען לעהרערן.

(יד) אום איין וועניגעז בין איך היינייננעראַטהען אין אַללעז אונהייל, אין מיטטען דער פערזאַממלונג אונד דער געמיינדע! (טו) טרינק וואַזזער אויז דיינער גרובע, אונד פליעסענדעז אויז דיינעם באָרן.

ר ש " י

תפארת הודך ושבחך: ושנותיך לאכזרי לשר של גיהנס: (י) פן ישבעו זרים כחך. כגיתי הבעל הגונין ממון בשקריהס ובפחזותס: ועלבך. ויגיעך שבעלבת וטרחת בו: בבית נכרי. בבית עובד ע"א של עובדי כוכבים: (יא) ונהמת באחריתך. סוף שתנהוס באחריתך: (יד) כמעט הייתי בכל רע. כפשע ביני ובין גיהנס (כלומר בשביל דבר מועט הייתי עכשיו בכל רע שלא שמעתי לקול מורי שאלו שמעתי להס לא אירע בי כך. מרבי יוסף קר"א): (טו) שתה מים מבורך. מבור שנתן לך הקב"ה לחלקך היא תורת משה.

ר"מ המאירי

נכרי, אמר זרים במקום אחרים, וכיחך במקום הודך, ועצביך במקום שנותיך, ונכרי במקום אכזרי, כי הנכרי הוא במקום אכזרי באמת. או נפרש פן תתן לאחרים הודך, כלומר אחר שתעשה העבירה תתן לאחרים הודך ותצטרך לעבה השלישית, או אולי תשתקע בהס, והוא ענין פן ישבעו זרים כחך, כלומר לשון שביעה שמורה השתקעות, ואז תצטרך לרביעית, וזהו: (יא) ונהמת באחריתך וגו':

ולדרך הנסתר אחר התקלנו, קרא המלך הזקן ואילו זרים ונכרים, והודו וכחו על שכלו, שהי' ראוי להמשך ממנו הוד וכח, ושנותיו ועצביו לזמן טורח למודו שהיה לריק והודיעו חרטתו בסוף ושלא יוכל להשתדל בהסרתו, ואמר ונהמת באחריתך, ר"ל תשאג, והוא ענין לעקה גדולה, משל על חרטתו בעת הזקנה: בכלות בשרך ושארך, ר"ל ג"כ בשרך ושארך כי שאר הוא בשר, וכפל הענין בלשון אחר: ואז תאמר בנפשך (יב) איך שנאתי מוסר, וכן ולא שמעתי בקול מורי וגו': ולדרך הנסתר כ"ל שאמר בשרך על הגוף, ושארך על הנפש, מלשון השארות, כלומר שיכיר אבדן נפשו ויתחרט: והוא ענין ואמרת איך שנאתי מוסר ותוכחת נאץ לבי, ולא שמעתי לקול מורי, ולמלמדי לא הטיתי אזני: וסוף דברי חרטתו (יד) כמעט הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה. ואלולי באות הבי"ת שבמלת בתוך, שהיא במקום מן, כמו והנותר בבשר ובלחס (שמות ח' ל"ב) שפירושו מן הבשר ומן הלחס, ואמר לולי שהותיר הא־ל שריד לי ותקותי להתבונן על מה שקדמתי מן המרי. כמעט הייתי בכל רע, ר"ל ברע שכל הרעות נכללות בו, והוא אבדן הנפש מתוך קהל ועדה, על דרך והאבדתי את הנפש ההיא מקרב עמה (ויקרא כ"ג ל'), כלומר שתכרת הנפש ותבטל מתכונת

טז יָפוּצוּ מַעְיְנֹתֶיךָ חוּצָה
בָּרְחֹבוֹת פַּלְגֵי־מָיִם׃
יז יִהְיוּ־לְךָ לְבַדֶּךָ
וְאֵין לְזָרִים אִתָּךְ׃
יח יְהִי־מְקוֹרְךָ בָרוּךְ
וּשְׂמַח מֵאֵשֶׁת נְעוּרֶךָ׃
יט אַיֶּלֶת אֲהָבִים וְיַעֲלַת־חֵן
דַּדֶּיהָ יְרַוֻּךָ בְכָל־עֵת
בְּאַהֲבָתָהּ תִּשְׁגֶּה תָמִיד׃
כ וְלָמָּה תִשְׁגֶּה בְנִי בְזָרָה
וּתְחַבֵּק חֵק נָכְרִיָּה׃

(טז) עז ווערדען איבערשטראָמען דיינע קוועללען אויף דיא פלורע, אינ'ז ווייטע דיא וואַזזערבאֶכע.

(יז) זיא ווערדען דיר אַלליין געהאָרען, אונד ניכטז האַבען פרעמדע נעבען דיר.

(יח) עז ווירד דיינע קוועללע געזעגנעט זיין, אינד פרייע דיך דעז ווייבעז דיינער יוגענד,

(יט) דער גאַצעללע דער ליעבע אונד דער אַנמוטהזפאָללען געמזע; דיך בעפריעדיגען איהרע רייצע יעדערצייט, אין איהרער ליעבע בערוישט דוא דיך בעשטאֶנדיג. (כ) אונד וואַרום וואָללטעזט דוא דיך פערגעזזען, מיין זאָהן, מיט איינער פרעמדען, אונד אומאַרמען דען שאָס דער אויזלאֶנדערין?

ר״ש״י

בורך מים מכונסים: ונוזלים. מתוך בארך. מים חיים כלומר תחלה כמים מכונסים ולבסוף נובעין הם והולכין: (טז) יפוצו מעינותיך חוצה. סוף שתקנה תלמידים ותורה הוראות ברבים וילא לך שם. ברחובות עיר תפוליג' פלגי מימיך: (יז) יהיו לך לבדך. אתה לבדך תתכבד בהם ולא יחלוק אחר עמך לפי שאמר למעלה פן ישבעו זרים כחך אמר כאן יהיו לך לבדך ומתוך כך: (יח) יהי מקורך ברוך ושמח מאשת נעוריך. היא התורה שלמדת מנעוריך: (יט) תשגה תמיד. ראיתי בדברי ר' משה הדרשן. תשגה תעסוק תמיד והוא לשון ערבי והביא ראיה כמו לבקש שגויה לבקש עסק. ולא ידעתי

ר״מ המאירי

נפשות החסידים. ואחר שהזהיר על האשה הזרה, הזהירו לפי הנגלה להדבק במיוחדת לו, כשהיא ראויה והגונה וכשרה: ואמר דרך משל (טו) שתה מים מבורך, דמה האשה לבור מים, מצד היות האשה לאיש צורך גדול בהתמדה, כצורך המים לתשמיש המאכלים. ובמשל הארמי כמזהיר האדם שלא לבזות את אשתו אמרו, בירא דשתית מיניה מיא, לא תשדי ביה קלא: ונוזלים מתוך בארך, רמז על התחדשות ותוספת אהבה בינו לבינה יום יום, כהיות מי הבאר נובעים בכל יום, כי הבור נאמר על מים מכונסי' ובאר על מים נובעים: (טז) יפוצו מעינותיך חוצה, ברחובות פלגי מים, רומז על השתלא לו בארות ממנה בנים הגונים ובנות מקוטעות תבנית היכל: (יז) יהיו לך לבדך, רומז אל היות אהבתה מתאחדת לו לבדו, חלילה פן תשא עיניה לזולתו, וייעד לה שבואת ההנהגה: (יח) יהי מקורך ברוך, ושמח באשת נעוריך, ושמחה, כמו ותשמח: וקראה (יט) אילת אהבים ויעלת חן, לרוב חמדתה: דדיה ירווך בכל עת, לרבות תשוקתו: באהבתה תשגה תמיד, ר״ל תשתעשע, מלשון שגיון לדוד (תהלים ז' א'), שהוא לשון שעשוע וטיול: (כ) ולמה תשגה בני בזרה, הוא מענין שגגה וחטא: ותחבק חק נכריה, ר״ל שתדבק בה:

ובדרך הנסתר, כבר ידעת שהתורה והחכמה נמשלו למים, הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נ״ה א'), וכבר התבארו בזה במדרשות ובדברי החכמים הרבה פנות,

הא

כא כִּי נֹכַח ׀ עֵינֵי יְהוָה דַּרְכֵי־
אִישׁ וְכָל־מַעְגְּלֹתָיו מְפַלֵּס׃
כב עֲוֺנוֹתָיו יִלְכְּדֻנוֹ אֶת־הָרָשָׁע
וּבְחַבְלֵי חַטָּאתוֹ יִתָּמֵךְ׃
כג הוּא יָמוּת בְּאֵין מוּסָר
וּבְרֹב אִוַּלְתּוֹ יִשְׁגֶּה׃

(כא) דען גענענוואָרטיג דען איינען דעז עווינען זינד דיא וועגע דעז מאַנגעז, אונד אַלל זיינע געלייזע וואָגט ער אַב. (כב) דיא אייגענען מיזזעטהאַטען פאַנגען איהן, דען פרעפלער, אונד פאָן דען באַנדען זיינער זינדע ווירד ער געפאַסט. (כג) ער שטירבט אויז מאַנגעל אַן צוכט, אונד אין זיינער טהאָרהייט פיללע טוימעלט ער דאַהין.

רש"י

איפה נשנית. ורבותינו פירשו לשון משגה כמשמעו בעבור אהבתה תהיה שוגג בשאר עסקיך. כי היא משמרת על שלך אמרו עליו על ר' אליעזר בן פדת שהיה דורש בשוק התחתון וסדינו מוטל בשוק העליון. פעם אחת בא אדם אחד ומלא נחש כרוך עליו: (כא) כי נכח עיני ה' דרכי איש וגו' מפלס. שוקל דרכיו וידע כמה עונות וכמה זכיות בידו: (כב) עונותיו ילכדנו. כמו ילכדוהו. ובחבלי חטאתו יתמך. יתלה שהחלוי נתמך בחבל שהוא תלוי בה: (כג) הוא ימות באין מוסר. בשביל שלא לקח מוסר:

ר"מ המאירי

האמת מהם היותם משקה ראוי לכל אדם בריא או חולה, ומצוי בכל עת בלא טורח, והוא הכרחי לכל תשמיש האדם, וכן שאין הגדול מתבייש לומר לקטן השקני מים, כך אין הגדול מתבייש לומר למדני פרק אחד, וכן שהמים ינקו הגוף מכל חלאה, כן התורה תנקה הנפש מכל חטא, וכן שהמים אם יודע לשוט בהם מוליא מתוכם אבנים טובות ומרגליות, ואם אינו יודע בהם סוף שהוא מתבלע, כן בלימוד התורה, החכם הזהירו הנה להקדים יראתו לחכמתו, שלא יבלבלהו עומק החכמה. והמשיל האמונות המקובלות לבור שמימיו מכונסין, ושאחר התיסדו והשתקע לבבו באמונתו ירבה בלימוד המחקר כפי רצונו ויוסיף לקח והתבוננות: והוא ענין ונוזלים מתוך בארך, ואז יפוצו מעיינותיו חוצה, להשפיע מחכמתו לזולתו, כטבע כל חכם שלם בלימודו. ואח"כ הזהירו, להועיל בהשפעתו במכתבו לבאים אחריו, עד שימציא חכמתו לכל כאלו יכין ברחובות פלגי מים, לשאוב שם כל מבקש ה': ואמר אחר כן יהיו לך לבדך, כלומר שבסוף ישתדל באחריתו, להשיג מבוקשו ולהתאחד במושכלות, או רצה באמרו, ואין לזרים אתך, על חלק כחות הגוף, כלומר יהיו כל כחותיך לתועלתך: ואין לזרים, ר"ל הכחות המופתים בך חלק ונחלה, רק לצורך הכרח גדול: ואז יהי מקורו ברוך, ר"ל שלם, ויגיעהו תכלית השמחה מאשת נעוריו, ר"ל מהכנתו הנולדת עמו אשר יצאה לפועל במיועד לה מאת בוראו ית': ואמר אילת אהבים בנמשך במשל השקט: ודדיה ירווך, משל על ענין ההשפעה: ואמר אחר כן (כא) כי נכח עיני ה' דרכי איש לפקוד עליו כדרכיו, אם בזה ואם בבא, וכל מעגלותיו מפלס, להשיב לו כמעלליו: (כב) עונותיו ילכדונו את הרשע, ר"ל ילכדוהו: ובחבלי חטאתו יתמך, כלומר במה שהבין לעצמו יהיה כל מסעדו, וענין בחבלי חטאתו יתמך, ר"ל שיפקד בהם: (כג) הוא ימות באין מוסר, ר"ל בעבור העדר המוסר והתוכחה ממנו, וברוב אולתו ישגה, ר"ל וכן ימות בסבת רוב אולתו אשר ישגה בה:

ו׳

א בְּנִי אִם־עָרַבְתָּ לְרֵעֶךָ
תָּקַעְתָּ לַזָּר כַּפֶּיךָ׃
ב נוֹקַשְׁתָּ בְאִמְרֵי־פִיךָ
נִלְכַּדְתָּ בְּאִמְרֵי־פִיךָ׃
ג עֲשֵׂה־זֹאת אֵפוֹא בְּנִי וְהִנָּצֵל
כִּי בָאתָ בְכַף־רֵעֶךָ
לֵךְ הִתְרַפֵּס וּרְהַב רֵעֶיךָ׃

ו׳

(א) מיין זאָהן, ווען דוא געבירגט פֿיר דיינען נאֶכֿזטען, דיינע האַנד איינגעשלאַגען פֿיר איינען פֿרעמדען,

(ב) ביזט דוא פֿערשטריקקט אין דיא צוזאַגען דיינעז מונדעז, געפֿאַנגען אין דען צוזאַגען דיינעז מונדעז.

(ג) טהוע דען דיעז, מיין זאָהן, אונד רעטטע דיך, דאַ דוא געראַטהען ביזט אין דיא האַנד דיינעז נאֶכֿזטען: געהע, ווירף דיך צו פֿיסען, דאַן מאַנוט דוא דיינעם נאֶכֿזטען טראָטצען.

רש״י

ך (א) בני אם ערבת ערבות ממון כמשמעו פירשו רבותינו: (ג) לך התרפס. התר לו פס יד לשלם לו ממונו ורהב רעך. ואם אין לו ממון עמך

ר״מ המאירי

הפרשה י״א, כוללת חמשה פסוקים והם: מן פסוק (א) בני אם ערבת לרעך. עד סוף פסוק (ה) וכצפור מיד יקוש:

הכוונה בהם לפי הנגלה, שלא יביאהו רוב מוסרו להשחית את נחלתו, כ״ש במה שלא הגיעהו הנאה ושום צורך לעצמו, כי זה מוסר פתיות ולא מוסר השכל ואע״פ שגמילות החסד ממצות התורה, ובפרט בהלואת כסף לאחיו, לא נאמר אלא במשכון, לא על פה או לערוב לו ערובה. והזהיר תחלה, להזהיר ממה שהנאתו ובקשת תענוגיו יביאהו להכשל בו, כענין באשה זרה, ועתה בא להזהירו ממה שמוסרו יביאהו להכשל בהשחתת נחלתו ללא שום הנאה שתגיעהו, ואם אולי עשה כן ישתדל להוציא עצמו מן השעבוד ההוא בכל השתדלות שיוכל. והקדים תחלה:

ך (א) בני אם ערבת לרעך, כלומר אם ערבת איזה ערבות לרעך, ר״ל לאוהבך, או תקעת לזר כפיך, ר״ל שערבת למי שאינו אוהבך, ולשון תקיעת כף הוא, שמנהגם היה לקיים כל דבר לתת ידו על יד חבירו, * והענין אם ערבת לרעך, או אם תקעת לזר כפיך, הנה (ב) נוקשת באמרי פיך, ואין עצה רק שישתדל להנצל מן השעבוד ההוא, וכפל הענין ואמר נלכדת באמרי פיך. או אפשר שענין נוקשת שב לענין אם ערבת לרעך, ונלכדת, לענין תקעת לזר כפיך, וענין המוקש יאמר לפעמים על הכנת הפח, לא על הלכידה הגמורה, כאמרו שמרני מידי פח יקשו לי (תהלים קמ״א ט׳), כלומר הכינו לי להיות לי למוקש, והלכידה תאמר על לכידה גמורה, ומכד שהאוהב דרכו להקל על אוהבו ולהדריכו במה שיוכל אמר נוקשת, כלומר אמרי פיך הכינו לי פח, כלומר שאתה קרוב ליתבע בערבות ההוא, אף על פי שהאוהב אפשר שיקל מעליך, אבל בערבות הזר אמר נלכדת לכידה גמורה, ומזה תמלא הענין תמיד, כמעט שנמנע האדם בחק האדם להמנע מכל מערוב ערובה לפעמים, ולא הזהירו תחלה שלא יערוב ערובו לרעהו, כי זה כמעט נמנע, אבל הזהירו שאחר שערב לו ישתדל בהנצל מזה. ואמרו במקום אחר אל תהי בתוקעי כף (לקמן כ״ב כ״ה), פירושו לא תתמיד בזה עד שתמנה בתוקעי כף: ואמר (ג) עשה זאת איפוא בני והנצל, איפוא, ר״ל עתה: כי באת בכף רעיך, כלומר בידו אתה ואין

---

* אמר המעתיק הלשון הזה אינו מדוקדק, והרוצה לידע חומרו וגודל אסורו של תקיעת כף יעיין בטו״ת חות יאיר בהשמטת דף רס״ט ע״ב עיין עליו ובשארי המקומות.

ד אַל־תִּתֵּן שֵׁנָה לְעֵינֶיךָ
וּתְנוּמָה לְעַפְעַפֶּיךָ׃
ה הִנָּצֵל כִּצְבִי מִיָּד
וּכְצִפּוֹר מִיַּד יָקוּשׁ׃

(ד) גאָנגע ניכט שלאף דיינען אוי־גען, ניכט שלוממער דיינען לי־דערן.

(ה) רעטטע דיך וויא איין חירש אויז דער האַנד, אונד וויא איין פֿאָגעל אויז דער האַנד דעז פֿאָגעלשטעללערז. —

רש"י

אלא שנוקשת באמרי פיך לדבר לו קשות הרבה עליו רעים. לבקש ממנו שימחול לך. דבר אחר בני אם ערבת לרעך. אחר שנעשית ערב להקב"ה שהוא רעך כדכתיב זה דודי וזה רעי (שיר ה') וקבלת עליך בסיני וערבות מוהב באלה ובשבועה לשמור מצותיו: תקעת לזר כפיך. שהשיב ותסור מדרכיו ותדבק באפיקורסים ללכת בדרכיהם. נוקשת באמרי פיך שתקעת כף להדבק עם הזרים: עשה זאת איפה בני והנצל. הואיל ובאת בכף רעך בסיני וקבלת אלהותו עליך: לך התרפס. הכנה לפניו כאסקופה הנרפסת ונדרש' ורהב רעך. הרבה רעים שיתפללו עליך לפניו. וכן נדרש במדרש תילים: (ה) הנצל כצבי מיד. מהר והשמט משם כצבי הנמלט מיד האדם: (ו) לך

ר"מ המאירי

עוד עצה רק להשתדל בהצלה, אובא כי, במקום אע"פ, כלומר אף על פי שאתה בידו, יש תקוה על זה והוא אמרו, לך התרפס, ר"ל עשה עצמך אליו מרמס, מלשון ברגלה רפסה (דניאל ז' ז'), כלומר הכנע אליו: ורהב רעיך, כלומר הרהיבהו והשליטהו על עצמך, ובא אליו בתחנון שיקל מעליך ויאריך כך: (ד) אל תתן שינה לעיניך, כלומר שלא תנוח מהשתדל, עד אשר תוציא משפטו לאור: (ה) הנצל, ברוב זריזותך וקרירותך, כהנצל הצבי מיד לרוב קלות תנועתו: וכצפור מיד יקוש, יקוש פעול, מבנין הקל, אושם, כמו פח יקוש. זהו ענין הפרשה לא שיכוין למנוע גמילות חסדים מבני אדם, רק שעם גמילות חסדו יזהר שלא יעשהו כדרך השחתת נחלתו, ושאם בא בתוך שערי זאת המבוכה, שישתדל בזריזות בהצלתו, ורעיך כתוב ביו"ד, ואף עפ"כ הוא לשון יחיד, ואינו מוסב רק על מי שערב לו הערובה, והוא שאמרו במסרה, לית עוד מלא, ומכל מקום רז"ל פירשוהו לשון רבים, ופירשו ורהב אותיות הרבו, כלומר הרבה עליו רעים, והוא הנכון לפי הנסתר כמו שנבאר.

וי"ל לדעת זה, לרעיך בעבור רעיך, ושתשוב מלת רעיך על הלוה. וכן לזר בעבור הזר, ולפרש נוקשת ונלכדת על הדרך שפירשנו. כי כשערב בעבור אוהבו, ירקיק האוהב בגידתו בו, וישתדל בהוציאו מערבותו, ובזר אמר נלכדת, וכי באת בכף רעך, ר"ל ביד הלוה, שאם לא יפרע נכנסת אתה במקומו, ולך התרפס למלוה, והרבה עליו רעים, או ללוה שישתדל בכך. והקכם לפי הנגלה כוון בזה דרך כלל, שיזהר האדם שלא יכניס עצמו במה שאין לחבירו חוק עליו, בדבר שהשחתת נחלתו מלויה בו, ותפס הענין בענין הערבות, שהוא הדבר היותר מלוי בענינים אלו, והוא הענין בכל הדומה לו, זהו ביאור הפרשה לפי הנגלה.

ולפי הנסתר יראה, שאחר שדיבר בפרשה שלפניה, בשלשה מיני הנהגת העצה, אמר על הרביעית, שאם נלכד בפחיתות פעולותיו, שישתדל השתדלות חזקה בהצלה. וקרא המלך הזקן רעך, כי אחיו הוא בן אמו, וקראו ג"כ זר, לפי שאינו מבוון לעצמו, כענין ובא שיה מלך גדול (קהל' ט' י"ד), כלומר כשלו בא מחוץ, ר"ל שאינו מכוון לעצמו להיות נאמן בכל הבית, והבן הוא הילד המסכן, וידוע שכל בני חיל המלך הגדול לווים ממנו תמיד, וגם הבן צריך להמשך אחריהם לפעמים לערוב ערובה כבי הצורך ההכרחי. והנה לבין בני אדם תמיד על נמשך אחר חבירו באין מדם העה, באותו

שנית

ו לֵךְ אֶל־נְמָלָה עָצֵל רְאֵה דְרָכֶיהָ וַחֲכָם׃

(ו) געה צור אמייזע, פֿױלער. זיעהע איהרע וועגע אונד ווערדע קלוג.

רש"י

אל נמלה עצל וגו'. וחכם והתחכם: (ז) אשר אין לה קצין. שיוכיח אותה

ר"מ המאירי

שהוא עיקר בהנהגה ההיא יקרא לוה, כאמרם ז"ל אחד לוה מן האדם כאלו לוה מן המקום, ולהמשך הכמשל יקרא הנמשך אחריו ערב, ולזה לא הזהירו לגמרי לא תערוב לו ערבה כלל, אבל אמר במקום אחר אל תהי בתוקעי כף, כלומר שלא יתמיד בכך. ואמר הנה לתשלום הנהגת העצלות, ובפרט על העצה הרביעית, אם ערבת לרעך ותקעת לזר כפיך, עד שנוקשת ונלכדת באמרי פיך, ור"ל בבקשת תאותיך עד שנשתקע' בהם, ואמר נוקשת על התחלתו בהנהגה הרעה עד שסכין לעצמו הפח והיקוש ונלכדת על השתקע בה עד שנלכד לגמרי, והזהירו להשתדל בהצלה, כי באת בכף רעך ונטמעת ונשקעת בהנהגתו, לך התרפס, כלומר שתכניע יצרך, והרהב והשלט רעיך היושבים לפניך, ואם הם מעט, ואז אתה ורעיך היושבים לפניך תנצחוהו, ונלכד בהשתדלות חזקה והוא ענין אל תתן שינה וגו', וכן אמר על רוב הזריזות כצבי מיד וגו':

הפרשה י"ב, כוללת שנה פסוקים: והם מן פסוק (ו) לך אל נמלה עצל, עד סוף פסוק (יא) ומחסרך כאיש מגן:

הכוונה בהם לפי הנגלה להיות האדם חרוץ במעשיו וזריז בכל פעולותיו, ושיזהר שלא להתרשל מהשתדל בקנות הממון בכדי צרכו וצורך ביתו בקריצות וזריזות בעוד יש לאל ידו, ויקוה לעת הזקנה שלא יוכל לטורח ולהתעמל, וצריך לו שהנעורים יכלכלו את השיבה:

ואמר (ו) לך אל נמלה עצל וגו', דרך המופית וכל המדברים ברוח הקודש להראות לנוכחים דוגמא מן השפלים בערך לנוכחים, כדי להיות הנוכחים נושאים קל וחומר בעצמם, ויתעורר לבם קחת מוסר, כענין מה שאמר כי עברו איי כתים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד, וראו הן היתה כזאת ההמיר גוי אלהים והמה לא אלהים ועמי המיר כבודו בלא יועיל (ירמיה ב' י'), וכן ענין מה שנודע שיונדב בן רכב צוה את בניו שלא ישתו יין, וכאשר היו ישראל ממרים את פי האל ומסרבין בדברי הנביאים, אמר האל לירמיה, שילך לבני יונדב וישקה אותם יין כאמרו לך והשקות אותם יין (ירמיה ל"ה ב'), כלומר הראה עליהם כאלו תרצה להשקותם, והלך להם במצות האל בנבואה ויאמר שתו יין, ויאמרו לו חלילה לא נשתה יין כי יונדב אבינו צונו לאמר לא תשתו יין, ויאמר ה' לירמיה הלוך ואמרת לבני ישראל, הלא תקחו מוסר כי הוקם את דברי יונדב בן רכב שצוה את בניו לאמר לא תשתו יין. ואנכי שלחתי לכם את נביאי השכם ושלוח ולא שמעתם בקולי, ולפעמים על זה הדרך יראה להם דוגמא מאחר בעלי חיים שאין להם שכל ובטבע מונח נמצא להם דרך ישר במה שהנוכחים יעותוהו, כענין ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו, ישראל לא ידע, עמי לא התבונן (ישעיה א' ג'), ועל דרך זה אמר הנה, לך אל נמלה עצל, ומלת הליכה תאמר על פנים רבים, תאמר על הרוב להעתיק האדם או הבעל חיים ממקום למקום, וילכו שניהם יחדו (בראשית כ"ב ח'), ויסע אברם הלוך ונסוע (שם י"ב ט'). ופעם תאמר להתנועעות כל גוף והעתקו ממקום למקום, אע"פ שאינו בעל חיים, והמים היו הלוך וחסור (שם ח' ה'), ופעם תאמר להתפשטות ענין קול, קולה כנחש ילך (ירמיה מ"ו כ"ב), מפיו לפידים יהלוכו (איוב מ"א י'), ופעם תאמר להסתלקות השגחת האל, אלך אשובה אל מקומי (הושע ה' ט"ו), ופעם תאמר להמשכת האדם אחר איזה מדה, הולך עקשות פה, ופעם תאמר על הנעת שכל האדם, להתעורר לאיזה דבר ולהזדרזו, נלכה ונעבדה (דברים י"ג ז'), לכו נרננה

ז אֲשֶׁר אֵין־לָהּ קָצִין
שֹׁטֵר וּמֹשֵׁל׃
ח תָּכִין בַּקַּיִץ לַחְמָהּ
אָגְרָה בַקָּצִיר מַאֲכָלָהּ׃
ט עַד־מָתַי עָצֵל ׀ תִּשְׁכָּב
מָתַי תָּקוּם מִשְּׁנָתֶךָ׃
י מְעַט שֵׁנוֹת מְעַט תְּנוּמוֹת
מְעַט ׀ חִבֻּק יָדַיִם לִשְׁכָּב׃

(ז) ווא, דיא קיינען פיהרער, פאָגט אונד געביעטער האַט,

(ח) בערייטעט אים זאָממער איהר בראָד, זאַממעלט אין דער ערנטע איהרע שפייזע.

(ט) וויא לאַנגע, פוילער, ווילזט דוא ליעגען? וואַן ווירזט דוא אויפשטעהען פאָן דיינעם שלאַפע?

(י) איין וועניג שלאַף, איין וועניג שלוממער, איין וועניג דיא אַרמע פערשראַנקען צום רוהען!

רש"י

ויאזרנה וויליא מידה אם תגזול דבר מחברתה ואעפ"כ: (ח) תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה. מזונה. כל אחת ואחת אינה גוזלה מחבירתה: (י) חבוק ידים שישן חובק ידיו. אברצא"ר abbracciare בלע"ז (מלשון

ר"מ המאירי

לה' (תהלים כ"ה א'), לכו חזו מפעלות ה' (שם מ"ו ט'), ויזה אמר לך אל נמלה עצל, כלומר הזדרז להגיע שכלך, להתבונן בענין הנמלה, ולראות דרכיה, עד שתקנה לעצמך זריזות וחריצות ממה שתראה בעניינה. ואמר דרכיה בלשון רבים, כיש בפעולותיה הרבה עניינים, אחת שרוב הנהגתה במשאה הוא שתביאהו דרך פיה ותלך לצד פניה, וכאשר יכבד עליה המשא, היא סומכת את רגליה הראשונים בארץ, וגוררת משאה עליה ברגליה האחרונים והולכת דרך אחוריה, וכן שהעידו עליהם, שמעולם לא תגזול אחת לחברתה דבר, וכן כי באספה גרעיני התבואה, תחתוך הגרעין לשני חלקים, מיראתה שמחמת לחות הגשמים היורד עליהם יצמחו, ואם פעם ירד הגשם על מאכלה, אחר עבור הגשם תוליאהו לרוח ותנגבהו שם עד שתשוב משתמר: (ז) אשר אין לה קצין שוטר ומושל, שיקבלו הנהגה ממנו, וזה משל שאין להם שכל להתנהג על פיו, רק כח דמיוני לבד, ואע"פכ עורכת כל הערכות ומשתדלת כל צדדי ההשתדלות אשר הזכרנו להכין מאכלה, ועוד חכמה גדולה כי תטרח בו קודם שיצטרך לה ותכינהו בקיץ לצורך החורף, כאשר ידעה כי בחורף לא תמצאהו, והוא אמרו: (ח) תכין בקיץ לחמה, אגרה בקציר מאכלה, כלומר בקיץ לצורך החורף, ואתה בן אדם העצל מלבקש מחיתך, איך לא תבוש ולא תקח מוסר ודעת מקטני הבריות ומשפלי בעלי החיים: והוא אמרו (ט) עד מתי עצל תשכב, ר"ל עד מתי תאהב מנוחה, ומתי תקום משנתך, ר"ל משינת עצלותך: ואמר (י) מעט שנות מעט תנומות, ויראה לי, שהוא כענין הלווים הבלתי מכוונים לעשות הדבר, רק להמנע ממנו, כמו שמח בחור בילדותך (קהלת י"א ט'), כלומר ותראה איך יקרך בסוף, וכן עולותיכם ספו על זבחיכם ואכלו בשר (ירמיה ז' כ"א), באו בית אל ופשעו (עמוס ד' ד') וכן רבים, ודרך העצל לבקש מנוחה ולומר אישן מעט ואתנמנם מעט. וידוע מדרך משכב הלילה, שבתחילה יישן האדם שינת קבע, ואחר השינה הגדולה הוא ישן שינה קלה ומתעורר תמיד וחוזר, לשון סירוגין סירוגין, והשינה ההיא תקרא תנומה, ובעת השקר בהתעוררו לגמרי יאבק בעצמו בתוך מטתו, ויחבק ידיו זו בזו, ואמר כמתלוצץ עליו כדי לעוררו להקשיב למוסר אזנו: מעט שנות, כלומר התרשל משמוע ומלקבל דברי, והוציא כל היום במעט שנות ובמעט תנומות ובמעט חבוק ידים לשכב ולנוח, כלומר שהכל ימעט בעינך, אבל כשיצטרפו כולם, יעבור
כל

יא וּבָא כִמְהַלֵּךְ רֵאשֶׁךָ וּמַחְסֹרְךָ כְּאִישׁ מָגֵן׃

(יא) אונד אנקאממט וויא איין וואנדרער דיינע ארמוטה, אונד דיין מאנגעל וויא איין געוואפפנעטער. —

רש״י

איסקליאה umfassen) וברש״י כ״י פליי״ר בלע״ז plier (בל״א etwas falten): (יא) ובא כמהלך רישך. אם תעשה כן יבא חסרונך ודבר שאתה רש ממנו יבא לך מיד כאדם המהלך מהר ומחסרונך יבא ויתמלא כאיש מגן הבא מהר להגין על אדוניו המקראות אלו עקרן משל על המתעצלין

ר״מ המאירי

כל היום לבטלה: (יא) ובא כמהלך רישך, כלומר ויקרך זה, שיגיעך הרש והקלון, ויבואך פתאום כמהלך, ר״ל כמהלך הלוך חזק שמגיע מהר למקום חפצו. וי״מ כמהלך, כאורח הבא לאדם פתאום, וכן מחסורך יבא כאיש מגן, ר״ל כפרש מזויין הבא להלחם, שמרוצתו קלה. וי״ל מעט שנות גווי גמור, כלומר מעט בשינה ובעצלה, והרבה בתעורה ובזריזות, וכן מעט חבוק ידים, ר״ל במנוחה, והתמיד ביגיעה והתעמלות, ואז אם יבא לך ריש מצד המזל, או מצד רוב הוצאתך לרוב טיפולך, לא יתעכב עמך, כי זריזותך יציל ממנו בעזר האל, אבל יבא כמהלך, כל עמת שבא כן ילך, וכן מחסורך כאיש מגן המתפקד משכנגדו ובורח מהר, והראשון נכון אבלי לפי המשך המקראות. ויש לפרש עוד ובא כמו ואם יבא, ומחסירך מחובר עם רישך, כלומר המעט בשינה, ר״ל בבטול ובעצלה והרבה בתעורה ובזריזות, ואז כי יבא כמהלך, ר״ל פתאום רישך ומחסורך, אתה תהיה כאיש מגן, להסתר מהם, זהו ביאור המקראות לפי הנגלה:

ובדרך הנסתר בא להעיר להשתדל בלימוד החכמה, וידוע שלימוד החכמה צריך השתדלות חזקה וטורח רב, ואף כשיגיע לשלימות, צריך לו שקידה והתמדה, שלא תשכח ממנו כאמרם ז״ל יום תעזבני יומים אעזבך. ובברייתא של אבות אמרו, (נ״ל שכוונתו על אבות דר׳ נתן), יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנים ולשכחה בשתי שנים. וכן שלימות שלימוד, עיקר תועלתו אינו לשעתו רק לקץ הימין, בהגיע תור האדם המעלה, וכן שאם לא יטרח בו בעודו בזה העולם אנוש לשברו רפואות תעלה אין לו, כאמרם ז״ל העולם הזה דומה לערב שבת והעולם הבא דומה לשבת, מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת, מי שלא טרח בערב שבת מהיכן יאכל בשבת, וכן שהעולם הזה דומה ליבשה והעולם הבא דומה לים, אם אדם מכין ביבשה יאכל בים, ומי שאינו מכין ביבשה מהיכן יאכל בים, וכן אמרו בשיירה שהיתה מהלכת בדרך, כיון שבא להעריב בא הבורגני אצלם ואמר להם הכנסו בבורגן מפני הלסטים ומפני חיה רעה, והן אומרים אין דרכה של שיירה ליכנס בבורגן, כיון שהלכו בא עליהם אישון לילה ואפלה, ורואים חיות רעות מחזרות ובאות וליסטים הולכים ומזדיינים, חזרו להם אצל הבורגני ומבקשים ממנו שיפתח להם ויכנסו בבורגן, והוא משיבם לא כך אמרתי לכם, הכנסו בבורגן מבעוד יום, ואתם אמרתם אין דרכה של שיירה ליכנס בבורגן. מעתה אין דרכו של בורגן לפתוח בלילה ואין דרכו של שיירה בבורגן. ומצד אלו הענינים נשא משלו בענין הנמלה, שכל אלו הדרכים אצלה. והוא אמרו בלשון ריבוי דרכיה, כלומר שהיא טורחת הרבה בבקשת מחייתה, וכאשר השיגה ידה משתדלת בשמירה, וכן שיש לה התבוננות, להכין בעת היכולת כדי שתמלאהו בהעדר היכולת, והוא הענין בבקשת הממון בכדי הצורך ובבקשת החכמה: וענין אשר אין לה קצין שוטר ומושל, רוצה בו שאין לה שכל להתנהג בו על פיו כמו שביארנו, ולהעיר לאדם שיש לו קצין שוטר ומושל בגופו, כי המלכות כמו שידעת שלשה מינין. הראשון מלך על המדינה, והשני מלכות כל איש בביתו, והשלישית מלכות כל איש בכחות גופו, ושלשתם צריך המלך לעכסיסי הנהגה שכליות ומעלה: והנה ייחס שלשת מיני שולטנות באדם. ואמלי בבאורם, כי אלו השלשה שהזכיר הם

יב אָדָם בְּלִיַּעַל אִישׁ אָוֶן הוֹלֵךְ עִקְּשׁוּת פֶּה:

(יג) איין רוללאָזער מענש, איין מאַן דער אונטהאַט, געהט אומי הער מיט געקריממטעם מונדע,

ר"מ המאירי

מדרגות זו למעלה מזו כסדר כתיבתם, כי הקצין למטה מכולם, והשוטר למעלה מן הקצין ולמטה מן המושל, והמושל למעלה מכולם, וזה כי הקצין אינו ממונה מצד המלכות רק מצד העם, לצורך פרט שנה או שנתים, או להנהגת מלחמה, והיית לנו לקצין (שופטים י"א ו'), לא תשימוני קצין עם (ישעיה ג' ז'), קציני סדום ועם עמורה (שם א' י'), ר"ל מנהיגי העם, כל קציניך נדדו יחד (ישעיה כ"ב ג'). והשוטר ממונה מצד המלכות, ואקח את ראשי שבטיכם וגו', ואתן אותם ראשים וכו', ושוטרים לשבטיכם (דברים א' ט"ו), וכן אם תשים משטרו בארץ (איוב ל"ח ל"ג). ומושל הוא המלך או הממונה במקומו, להנהגה כללית בכל מלכותו. וכבר ידעת נכח השכל האנושי, שיחלק לשני מינים, מעשיי ועיוני, והמעשיי הוא אשר בו יבחר האדם הטוב מן הרע, והעיוני הוא אשר יבחר בו האמת מן השקר. וכן ידעת שהמעשיו יחלק לשני מינין, האחד אשר בו ישתדל בדבר שירצה לעשותו, איך יערים לעשותו כנגרות והמליקות ועבודת האדמה ויתר המלאכות, וזה הכח מיוחד באדם גם כן, ואע"פ שזה השכל הוא מן הכח המדמה, כבר ידעת כי פעל הכח המדמה אשר באדם, עם היותו מן הנפש המרגשת, אינו כפועל הכח המדמה עם היותו מן הנפש המרגשת אשר בבעלי חיים ולא ממינו. וכבר המשילו חכמים הענין לשלשה מקומות מאורים, האחד בא עליו אור הירח והאיר, והשני בא עליו אור הנר והאיר, והשלישי זרחה עליו השמש והאיר, שלשתם נכללו בענין האור, ואין האור האחד ממין האור האחר כלל, ולכן יבואו מפועל הכח המדמה אשר באדם תחבולות רבות, כמו שהתבאר במקומו, וזה כמין החלק הראשון שבעניני השכל, והוא צריך הרבה למין האדם ולכחות הגופיות, המשימים אותו עליהם לקצין אלא שאין הכוונה בו כלל, לא ירצה לקרבן אשה לה': והשני הוא אשר בו יבחר המדות הטובות בכבוד אב ואם והשבת אבדה והתרחק מן הרעות הגניבה וגזלה ורציחה, אשר בכל אלה יאמר טוב ורע, לא אמת ושקר. וזה נבחר מן הראשון וקודם לו במעלה, אלא שהראשון קודם לו בטבע, וזה אם היותו נבחר ונרצה להנהגה ולמבוא לרעהו הטוב ממנו, אינו מכוון לעצמו, וגם הוא מפועל המדמה מן הכח המתעורר אשר ממנו, והוא הנמשל הנה בשוטר, שהוא ממונה מצד המלכות להנהגת העם. והשלישי הוא השכל העיוני, אשר בו ידע האמת מן השקר, מדרגה אחר מדרגה עד עלותו להשיג הצורה הנפרדת בעיקר אלילותה מה שיוכל להשיג ממנה, כי לא יוכל להשיג כל מהותה בעודו דבק בחומר, והוא הנקרא מושל, ושיו הוא נושא את נפשו, ועל זה העידו שלא תפיל העצלה עליו תרדמה, להתעיא נפשו כוונת מציאותו וידעך נרו כאישון חושך. והוא אמרו במקו' אחר, אוגר בקיץ בן משכיל, נרדם בקציר בן מביש (לקמן י' ה'). והריש והחסרון משל להעדר הידיעה והלימוד, מאי עני, עני בדעת, עטרת חכמים עשרם, אולת כסילים אולת:

הפרשה י"ג, כוללת ארבעה פסוקים: והם מן פסוק (יג) אדם בליעל איש און, עד סוף פסוק (טו) פתע ישבר ואין מרפא:

הכוונה בהם להודיע קצת המדות הרעות אשר הם נרשע כוונה ממנו שנבוראתו שהם מדות רעות והנהגת איש עקש ונבל, יזהרו השומעים מעשותם, אע"פ שיש בהם שאינם גוף עבירה, מפני שהם מורות על מזג רע וגאוה וזדון, גוררות קשות מהם ומושכות כסיל לעבירות גדולות ומעשים מגונים. ואמר החכם הידיעה בדבר שהוא רע, חצי התשובה, וכן ההודעה בדבר שהוא רע, חצי התוכחת. כלומר שמאחר שהאדם יודע שהוא רע, הדבר קרוב להכניע יצרו ולשוב ממנה, וא"כ כשהחכם מודיע שהוא רע, ושהוא מעשה הנבלים, הוא כתוכחת ואזהרה שלא יעשנה.

(יג) ומלת בליעל סומכת על מי שהוא מופלג ברשע, וזדון בדרך ערמה והתנכלות, וקשה

יג קֹרֵץ בְּעֵינָו מֹלֵל בְּרַגְלָו מֹרֶה בְּאֶצְבְּעֹתָיו׃ (ברגליו ק')

יד תַּהְפֻּכוֹת בְּלִבּוֹ חֹרֵשׁ רָע בְּכָל־עֵת מִדְנִים יְשַׁלֵּחַ׃ (מדינים ק')

טו עַל־כֵּן פִּתְאֹם יָבוֹא אֵידוֹ פֶּתַע יִשָּׁבֵר וְאֵין מַרְפֵּא׃

(יג) ווינקט מיט דען איינע, שארט מיט דען פיסען, צייגט מיט דען פינגערן.

(יד) האט ראנקע אים הערצע, שמיערעט אונהייל צו אללער צייט; שטיפטעט צאנקערייען אן.

(טו) דארום קאממט פלאטצליך זיין שטורץ; יאהלינגז ווירד ער אומגעבראכען אהנע היילונג.

רש"י

לעסוק בתורה: הולך עקשות פה. ההולך בעקימת שפתים: (יג) וקורץ בעיניו. רמיזות של מרמה: מולל ברגליו. כלומר מספסף זה על זה: ומורה באצבעותיו. כלם מן לשון רמזים הם זה כופל על העין וזה כופל על הרגל וזה כופל על האצבעות העיקר מדבר על הרשעים: (יד) מדינים ישלח. בין אדם לחבירו: (טו) פתאום ופתע. לשון תוכחה היא ולא ידע את המפלה הקרובה׳

ר"מ המאירי

וקשה הלב מהשיב חמתו ורשעו לתוכחת או לכבוד בוש אדם, כשמו כן הוא, ר"ל שאינו עולה ממכולות מחשבותיו הרעות, והוא כן בליעל מדבר אליו (ש"א כ"ה י"ז). ר"ל שלא היה אדם יכול להשיבו מכעסו ומחמתו, פן יהיה דבר עם לבבך בליעל (דברים ט"ו ט׳), כלומר שתקשה ערפך ותאמץ לבבך מאחיך האביון, ותתנכל עליו במחשבתך להמנע מהלוותו לקרבת שנת השמיטה: ואיש און, רולה בו איש שקרן וכזבן, ומתנכל תמיד לרמות הבריות, כענין מחשבות אונך (ירמיה ד׳ י"ד), והודיע מדות נבלותם שישתדלו להפיק רלונם. ואמר תחלה שהאיש הבליעל וא"ש האון יתנהג באלו המדות, תחלה הולך עקשות פה, כלומר יחזיק בטענותיו המרומות לא ישוב מפני כל, ואם יראה שיוכל לנלח, לעקש הישרה ולהפיק רלונו במחלוקתו אז טוב לו, ואם אין מתנכל בערמה ומתהפך בתחבולות בחשאי שלא ירגישו מתנגדיו עד אשר ישיג מבוקשו. ואמר על זה שהוא (יג) קורץ בעיניו, מולל ברגליו, מורה באצבעותיו, שכל או רמיזות לאמריש הרעה ומחשב השקרות, וכשנשמר מלדבר הוא רומז באחת ממיני הרמיזות: והזכיר תחלה קרילת העין, שהוא יותר נקלה ומשגת לרמוז ברחוק, ואם יראה שלא יספיק לו ליקרב למי שכוונתו לרמוז אליו וירמוז לו ברמיזת הרגל. ומלת מולילה, ר"ל רמישה מן וקטפת מלילות (דברים כ"ג כ"ו), שאדם רומס התבואה בין ידיו. וי"מ אותו לשון דיבור, כלומר שמדבר ברגליו, ר"ל שהוא מכנה הרמיזות לדיבור, אחר שהפעולה היולאת ממנה היא כדבור, והוא מלשון מלין, מי מלל לאברהם (בראשית כ"א ז׳), ואם יראה שלא יספיק לו רמישת הרגל, כי יחשוב אולי מקרה הוא, יורה באצבעותיו, ואם לא יעלה כל זה בידו: יד) תהפכות בלבו, כלומר יתהפך במחשבותיו על איזה לד יתנכל על בעל מחלוקתו: חורש רע בכל עת, ר"ל מניע, כי כמו שהחורש מניע העפר ללורך זריעה, כן זה מניע הרעות להתעולל עליו. ויש לפרש תהפוכות בלבו, שמרמה אחרים לדבר בפיהם, ותהפוכות בלבו, ואם לא ימלא עליו תנואות ישלח מדנים, בין בעלי מחלוקתו ובין זולתם להיותם מריבים ומתקוטטים, להיות פניהם איש אל אחיו לבקש רעתו והוא יתילב מנגד: (טו) על כן, בסוף ירגישו עליו, ופתאום יבא אידו, פתע ישבר ואין מרפא: ומדינים ישלח, לשון התפשטות, ויש מפרשים לשון הבערה, כמו שלחו באש מקדשך (תהלים ע"ד ב׳), ואת העיר שלחו באש (שופטים א׳ ח׳), וזהו לשון לחרחר ריב, ר"ל להדליקו, כי חרחור לשון חום ושריפה, ותוכו נחר (יחזקאל ט"ו ד׳), והעלמות יחרו (שם כ"ד י"ד): ואידו, ר"ל שברו, כמו שפירש אחריו פתע ישבר. וענין ואין מרפא, כי כלם יקומו עליו לרוע מדותיו,

טז שֶׁשׁ־הֵנָּה שָׂנֵא יְהוָה
וְשֶׁבַע תּוֹעֲבוֹת נַפְשׁוֹ׃
יז עֵינַיִם רָמוֹת לְשׁוֹן שָׁקֶר
וְיָדַיִם שֹׁפְכוֹת דָּם־נָקִי׃
יח לֵב חֹרֵשׁ מַחְשְׁבוֹת אָוֶן
רַגְלַיִם מְמַהֲרוֹת לָרוּץ לָרָעָה׃
יט יָפִיחַ כְּזָבִים עֵד שָׁקֶר
וּמְשַׁלֵּחַ מְדָנִים בֵּין אַחִים׃

תועבת ק׳

(טז) זעקס זינד׳ז, דיא דער עוויגע האַסט, אונד זיעבען זינד זיינער זעעלע איין גרייעל.
(יז) האָכבליקקענדע אויגען, פֿאַלשע צונגע, אונד האֶנדע, דיא פֿערגיעסען אונשולדיג בלוט.
(יח) איין הערץ, דאַז שמיערעט גערדאַנקען דעז אונהיילז, פֿיסע, בעהענדע צום באֶזען צו רעננען.
(יט) איין לינען־שוואֶטצער, פֿאַלשער צייגע, אונד ווער צאַנק שטיפֿטעט אונטער ברידערן. —

רש״י

ליפול עליו: (טז) שש הנה שנא השם ושבע תעבות נפשו. כלומר גם השביעית עמהם: (יט) יפיח, לשון דבור הוא כי כל דבור ברוח הפה הוא:

ר״מ המאירי

לא ינוחו ולא ישקוטו ולא יתנו פוגת להם עד יעלו עפר על ראשו. זהו ביאור קשת הפרשה לפי הנגלה, ולדרך הנסתר, קרא המלך הזקן בליעל, וידוע שהוא ורעיו מתנכלים בכל מיני התנכלות ותחבולות להפיק רצונם ולמלא תאותם בכל עת, ואף רז״ל דרשו, מדינים ישלח בין האדם ובין בוראו:

הפרשה י״ד כוללת ארבעה פסוקים, והם: מן פסוק (טז) שש הנה שנא ה׳ עד סוף פסוק (יט) ומשלח מדינים בין אחים. הכוונה בהם שאחר שהודיע דרכי הבליעל מזכיר מה שהוא שנתו, והוא ענין הגאוה:

ואמר (טז) שש הנה שנא ה׳, ר״ל שהן מרוחקות אצלו מאד, ושבע, כלומר ויש בהן השביעית שהיא סבת הכל, ועליה אמר שהיא תועבת נפשו, ר״ל ריחוק רצונו, ונפשו, פי׳ רצונו, כמו אין נפשי אל העם הזה (ירמי׳ ט״ו א׳), אם יש את נפשכם (בראשית כ״ג ח׳), ושש ושבע, בא כדרך על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו (עמוס ב׳ ו׳), שאינם בין כלם אלא ארבעה, וכן הנה אינם אלא שבע, והזכיר השביעי שהוא סבת הכל תחלה, והוא (יז) עינים רמות, מורה על הגאוה וכמו גבה עינים ורחב לב (תהלים ק״א ה׳) וענינו בקשת הגלוח בכל דבר לא לכוונת המציא האמת, רק להתנשא על האחרים ולהשפילם ולדכאם תחת רגליו, והיא המציאה את הבליעל שהזכרנו בערמה ובהתנכלות שהיא גוררת אחריה השש אחת אחת, כי לרוב הגאוה יצטרך לתמוך גאותו בדברי שקר, להתפאר ולהשתבח במה שאין בו ולהשפיל בו האחרים ולהחזיר בגאותו כל זולתו לתהו ובהו, והיא השנייה שבשבע, ותהיה סבה לשלישית והיא שפיכות דם נקי, כי המריבות סבת הרציחות, וכן הם סבה לרביעית, להיות לבבו חורש על האחרים מחשבות און, לכל דבר שיוכל להתנכל עליו, והיא סבה להוציא מחשבתו לפועל מעשה, והיא החמישית להיות רגליו ממהרות לרוץ לרעה, להוציא מחשבתו לפועל, והיא הששית ר״ל לדבר כזבים בעדות שקר, ועד שם דבר, כמו לא תענה ברעך עד שקר (שמות כ׳ י״ג), והוא חסר בי״ת, יפיח כזבים בעדות שקר, להתנכל עליו ולהתגולל עליו, לשום לו עלילות דברים. וי״ל עד שקר, דיבור שקר, מלשון האזינה עד (במדבר כ״ג כ״ב), שפירושו לדעת קצת כמו דברי, ואע״פ שכבר אמר לשון שקר, שענינו בהגבהת עצמו ובהשפלת האחרים כמו שביארנו, אבל בזה רמז לדבר סרה על האחרים, והיא סבת השביעית לשלוח מדנים אף בין אחים. ויש מפרשים כי לשון שקר היא השביעית הגורמת לכלם, כי הגאוה לא ישתמש בה האדם רק בכזב, בנשאו עצמו והשפילו האחרים כמו שביארנו.

ושפיכות

כ נְצֹר בְּנִי מִצְוַת אָבִיךָ
וְאַל־תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אִמֶּךָ׃
כא קָשְׁרֵם עַל־לִבְּךָ תָמִיד
עָנְדֵם עַל־גַּרְגְּרֹתֶךָ׃
כב בְּהִתְהַלֶּכְךָ ׀ תַּנְחֶה אֹתָךְ
בְּשָׁכְבְּךָ תִּשְׁמֹר עָלֶיךָ
וַהֲקִיצוֹתָ הִיא תְשִׂיחֶךָ׃

(כ) היטע, מיין זאהן, דאז געבאט דיינעז פאטערז, אונד לאזע ניכט פאן דער וויזונג דיינער מוטטער.
(כא) קניפפע זיא אן דיין הערץ בעשטאנדיג, בינדע זיא אום דיי־נען האלז.
(כב) ווען דוא געהעסט, ווירד זיא דיך לייטען, ווען דוא דיך הינלעגסט, ווירד זיא איבער דיך וואכען, אונד ערוואכסט דוא, ווירד זיא זיך מיט דיר אונטער־

רש"י

(כא) ענדם. לשון קשר הוא. כמו אענדנו עטרת לי (איוב ל"א):
(כב) בהתהלכך. בחייך: תנחה אותך. כמו תנהיגך: בשכבך. בקבר: והקצות היא תשיחך. לתחיית המתים לעמוד בדין היא תשיחך. תלין בערך:

ר"מ המאירי

ושפיכות דמים הוא ג"כ במדבר כזב ובתחבולה, ויפיח כזבים, הוא כענין האונאות והקסמים, והיא סבה לעדות שקר ושלוח מדנים שהוא ברכילות ובדברי כזב. וזהו ענין הנגלה, והנסתר אתה ממשיך בו הענין שרמזנו בשלפניה:

הפרשה ט"ו כוללת ארבעים ושלשה פסוקים, והם: מן פסוק (כ) נצור בני מצות אביך, עד סוף קאפ' ז' יורדות אל חדרי מות:

הכוונה בהם לפי הנגלה, להשמר מן האשה הזונה, והאריך בספור חלקת אמריה ודרך הדחתה ופתויה במתק אמריה ואיך יקריבו באחרית אם יפותה אחריה. וכבר ביארנו בשלפני דרך הנסתר הוא ממשיל החומר הבלתי נאות, לאשת איש זונה אשר כונתה להחליף הלורות תמיד, וא"כ בביאור הנגלה יתבאר הנסתר, שכוונת החכם להזהיר האדם לבלתי היותו נמשך אחר תאוות החומר, שהיא האשה הנלבבת עמו על ימינו לשטנו לפתותו ולהדיחו בחלק שפתיה. ומעתה אין צורך רק לבאר פשטי המקראות לפי הנגלה, כי ימשוך בו כל ענייני תכונת דבר הזונה בפתותה השכלים, ואין מקום לבאר בנסתר רק מה שכתבנו דרך כלל, כי אחר שהמשיל החומר לזונה, המשיך בו כל הלצונות המורגלים אצל הזונה, לא שיהי' בכל פרט ופרט מהם כוונה נסתרת. כמו שביארו מגדולי חז"ל, שאין לשאול בכל פרט ופרט, מה נכלל תחתיו מן הנסתר, כגון שתאמר מה תחת אמרו, זבחי שלמים עלי, מה תחת אמרו, צרור הכסף לקח בידו, וכן בפרטים רבים. כי הכוונה דרך כלל שהחומר רודף אחר התאוות ותחבולות לפתות בעליו ולהדיחו, כדרך שהאשה הזונה מפתה ומדחת השכלים, ואחר שכן סדר הדברים, יקייבהו לספר תכונת דבריה, אלא שצריך לבאר לפי הנסתר, שהוא לא הזהיר רק על הזרה והנכריה, להודיע שאין הכוונה' לעזוב החומר לגמרי, רק שלא ישתמש בו זולתו להעמדתו עד בא קצו: והחל בענין זה

ואמר (כ) נצור בני מצות אביך ול תטוש תורת אמך, והוא כענין מה שביארנו בפסוק שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך, ועל שניהם, ר"ל על מצות האב ותורת האם אמר: (כא) קשרם על לבך תמיד, ר"ל שלא תשכחם: ענדם על גרגרותיך, ר"ל על צוארך, משל שיתעסק בהם תמיד, כלומר שיעמידם גם כן במקום נגלה, ושיראה אותם תמיד ויתעסק בהם, והענידה היא ענין קשירה כמו שנאמר למעלה, קשרם על אצבעותיך, ויתכן שבא בהפך אותיות, מענין התקשר מעדנות כימה (איוב ל"ח ל"א), וי"מ אותו מלשון עדי עדים (יחזקאל ט"ז ז'): ואמר (כב) בהתהלכך תנחה

אותך

כג כִּי נֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אוֹר וְדֶרֶךְ חַיִּים תּוֹכְחוֹת מוּסָר׃
כד לִשְׁמָרְךָ מֵאֵשֶׁת רָע מֵחֶלְקַת לָשׁוֹן נָכְרִיָּה׃

רעדען. (כג) דען איינע לייכטע איזט דאז געבאט, אונד דיא ווייזונג איין ליכט, יא איין וועג דעז לעבענז זינד ערמאהנונגען דער צוכט; (כד) דיך צו וואהרען פֿאַר דעם באָזען ווייבע, פֿאַר דער גלאַטטען צונגע דער אויזלאָנדע·

רש"י

(כג) כי נר מצוה ותורה אור· כמו שהאור מאיר לעולם תמיד כך התורה עומדת זכותה לעולם אל האדם וזכות מצוה לפי שעה כאור הנר. ד"א כי נר מצוה וגו'· מצות האב הוא נר. כל מי שמקיים מצות אביו כאלו נוטל נר בידו להדליק במקום חשך ואם אבד שום דבר שם הוא מוצאו לאורו וכן מי שהוא מקיים הוראת אמו הורה היא לו כן הוא אומר אל תטוש תורת אמך. וכן הוא ודאי שמקרא זה מדבר במצו' אביו ואמו דכתי' (לקמן כ') מקלל אביו ואמו ידעך נרו באישון חשך ואם נר של אדם (כוהה) ידעך כשאין מקיים מצות כמו כשמקיים מצוה מאיר נרו ר' יוסף קרא: ודרך חיים תוכחות מוסר· תוכחות המוסר הם מטים את האדם לחיים· כמו שהם דרך החיים: (כד) לשמרך מאשת רע. התורה תשמרך מן מנהג רע ועל כרחך לא דבר

ר"מ המאירי

אותך, ידוע כי מצות האב השלימות השניה, כי ראוי ליחס השלימות היותר נכבד לאב, הן לפי הנגלה הן לפי הנסתר, וא"כ מצות האב רומז על השלימות האחרון, ואע"פ כן ביאו בלשון מצוה, והיה ראוי יותר בלשון תורה, כי מלת תורה יותר מאחדת ללימוד שכלי, כענין כי נר מצוה ותורה אור, כבר ביארנו שהתורה שם משותף, וכשיאמר תורת אם, ר"ל תכונת הנהגתה, וכן כשיאמר מצוה אצל האב. רוצה בו על הדבר אשר יצוה, ועל מצות האב אמר, בהתהלכך תנחה אותך וגו'. והזכיר בזה שלשת מיני תכונות שבעמידת האדם, שבכל זמנו הוא עם אחת מהם, והם הליכה ושכיבה שבכללו העמידה והשינה, ואמר בהתהלכך תנחה אותך, שלא תכשל בהליכתך, ולא תגוף באבן רגלך: ובשכבך, ר"ל בעת תנומתך שאינך יכול לשמור עצמך, היא תשמור עליך, והקיצות היא תשיחך, כלומר תשיח עמך אם תפחד, והוא משל בהבטחה מכל מיני הפחד. ורז"ל דרשו בהתהלכך בשעת מיתה, בשכבך לעולם הבא, והקיצות היא בתחית המתים, והוא נכון לענין הנסתר: ואמר אחר כן (כג) כי נר מצוה ותורה אור, ודרך חיים תוכחת מוסר. ומצוה ותורה הנאמרים בפסוק זה אינו נאמר על מצות האב ועל תורת האם האמורות בתחלת הפרשה, אבל על מצות ותורה סתם, שהכל בכלל מצות האב, והמצוה רמז לשלימות המדות שבכללן המצות הנותנות סדר והנהגה בין בני אדם, והמנע ההיזק מקצתם לקצתם, וחיוב ההנהגה בטוב המדות והזהר מהפכן, ותורה רמז לשלימות השכל, שבכללו הפנות העיוניות. ויחס הנר למצוה והאור לתורה ליתרון מעלת התורה, והוא מה שאמרו רז"ל מצוה בפני תורה כנר לפני חמה. וי"מ כי נר מצוה רמז למצות האב, ר"ל לתוכחת האב לבנו, ותורה אור, לתורה סתם בכללה, ותוכחת האב דמה לנר שהוא כלה בכלות הנר, ככלות תוכחת האב במותו, והתורה כשמש, כענין לעולם ה' דברך נצב בשמים (תהלי' קי"ט פ"ט), וכן שהנר לא יאיר למרחוק, כתוכחת האב בבני ביתו, והתורה תאיר לכל העולם כשמש בחצי השמים: ואמר דרך חיים תוכחת מוסר, ותוכחת מוסר הוא שם כפול, כמו אדמת עפר (דניאל י"ב ב') ורוצה שתוכח' המוסר לשומעיהם הם דרך חיים. והתחיל עתה בספור תוכחת האשה: ואמר (כד) לשמרך מאשת רע, כלומר שהתוכחת ישמרהו מאשת רע, ורע הוא שם לא תאר, כלומר אשה שיש בחברתה

כה אַל־תַּחְמֹד יָפְיָהּ בִּלְבָבֶךָ
וְאַל־תִּקָּחֲךָ בְּעַפְעַפֶּיהָ׃
כו כִּי ׀ בְעַד־אִשָּׁה זוֹנָה עַד־
כִּכַּר־לָחֶם וְאֵשֶׁת אִישׁ
נֶפֶשׁ יְקָרָה תָצוּד׃
כז הֲיַחְתֶּה אִישׁ אֵשׁ בְּחֵיקוֹ
וּבְגָדָיו לֹא תִשָּׂרַפְנָה׃
כח אִם־יְהַלֵּךְ אִישׁ עַל־הַגֶּחָלִים
וְרַגְלָיו לֹא תִכָּוֶינָה׃
כט כֵּן הַבָּא אֶל־אֵשֶׁת רֵעֵהוּ
לֹא יִנָּקֶה כָּל־הַנֹּגֵעַ בָּהּ׃

רין. (כה) לאַס דיך ניכט געליזטען איהרע שאָנהייט אין דיינעם הערצען, אונד דאַס זיא דיך ניכט איינגעהמע מיט איהרען בליקקען. (כו) דען דורך איין בוהלערישעז וייב (קאָממט מאַן הערַאב) ביז אויף איינען לאַיב בראָד, או' דאַז פרעמדע עהעווייב שטעללט דער עדלען זעעלע נאַך. (כז) שיטטעט יעמאַנד אין זיינען שאָאָס פייער, דאַס זיינע קליידער ניכט ברעננען?

(כח) אָדער געהט יעמאַנד אויף קאָהלען, דאַס ער זיך דיא פיסע ניכט פערברעננט?

(כט) זאָ ווער צו דעם ווייבע זיינעז נאָכזטען קאָממט: ניכט אונגע־שטראַפט בלייבט, ווער זיא בע־

רש"י

שלמה אשה רעה זו כנגד ע"א מעובדי כוכבים שהיא שקולה כנגד הכל שאם תאמר אשה זונה ממש וכי כל שכרה ושבחה של תורה שאומר' מן הזונה לבדה אלא ע"כ זו ע"א מעובדי כוכבים שהיא חמורה כנגד הכל: מחלקות. לשון מטחות עינים של לשון נכריה: (כה) ואל תקחך. ואל תטול חכמתך ממך בעפעפי עיניהם שקורצת בהם בעפעפים: (כו) כי בעד אשה זונה עד ככר לחם. ליד עניות וחוסר כל טוב: (כז) היחתה איש. היש אדם גחלים איש בשפולי בגדיו ולא ישרפו כל לשון חתיית גחלים לשון שאיבה הוא כמשמעה כשממלא הכלי בתוך המדורה: (כט) אל אשת רעהו. כמשמעו. ואף על

ר"מ המאירי

רע: וכן מחלקת לשון נכריה, ר"ל רכות דבריה וערבותם, ונכריה תאר ללשון לא לאשה, כי באשת איש הוא מדבר, ואין צורך לנכריה אלא שהוא תואר ללשון, ונכריה ר"ל שמתנכרת לבעלה, ומעתה הזהר בזה: (כה) אל תחמוד יפיה בלבבך, ר"ל שלא יעלה ענייניה במחשבתך: ואל תקחך בעפעפיה, ר"ל שלא תסיר לבך מאחרי בנועם הבטתה, שהוא אחד ממיני היופי, כמו שאמר עיניך יונים (שיר ד' א'), ושאר מיני היופי בלורית הפנים, ותכונת האברים, וגובה הקומה וערבות הקול, והדור השער ושאר הפרטים שנכללו בהפכה בשיר השירים כולם נכללו במלת יפיה: ואמר (כו) כי בעד אשת זונה עד ככר לחם, ר"ל כי בעבור אשה זונה יבא המתאוה אחריה לטמיון, עד שיצטרך לחזור על הפתחים אחר ככר לחם: ואמר ואשת איש נפש יקרה תצוד, כלומר תסבב להנפש להלכד ברשת האבדון, כענין הנפשות תצודדנה (יחזקאל י"ג י"ח), ונפש יקרה לא נאמר על פרט, אבל הוא דבר השוה לכל נפש, שכל נפש תקרא יקרה מצד הצור אשר ממנו חוצבה, או רצה שאפילו הנכבד והחשוב ילכד בה: ואמר (כז) היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה, ויחתה מבנין הקל, ובא כדרך יעשה, ופירושו יבעיר, מלשון גחלים אתה חותה על ראשו (לקמן כ"ה כ"ב), כלומר היבעיר איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפה: וכן (כח) אם יהלך איש על הגחלים ורגליו לא תכוינה, (כט) כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה, אבל ישא עונו.

ל לֹא־יָבוּזוּ לַגַּנָּב כִּי יִגְנוֹב
לְמַלֵּא נַפְשׁוֹ כִּי יִרְעָב׃
לא וְנִמְצָא יְשַׁלֵּם שִׁבְעָתָיִם
אֶת־כָּל־הוֹן בֵּיתוֹ יִתֵּן׃
לב נֹאֵף אִשָּׁה חֲסַר־לֵב
מַשְׁחִית נַפְשׁוֹ הוּא יַעֲשֶׂנָּה׃
לג נֶגַע וְקָלוֹן יִמְצָא
וְחֶרְפָּתוֹ לֹא תִמָּחֶה׃

ריהרט. (ל) מאַן ואָללטע דען דיעב ניכֿט פֿערשפּאָטטן, ווען ער שטיהלט, אום זיינע גיערך צו שטיללען, דאַ איהן הונגערט. (לא) אונד ווירד ער בעטראָפֿפֿען, זאָ בעצאַהלט ער דאַז זיעבענפֿאַכֿע, ער גיעבט אויך אַללעז גוט זיינעז הויזעז. (לב) (דאָך) ווער דיא עהע בריכֿט מיט איינעם ווייבע, איזט זיננלאָז, ווער זיין אייגנער פֿערדערבער איזט, טהוט דאַז; (לג) פלאַגע אונד שאַנדע פֿינדעט ער, אונד זיינע שמאַך ווירד ניכֿט אויזגעלאָשט.

רש"י

ע"א מעובדי כוכבים יש לדרשה: (ל) לא יבוזו וכו': ונמצא ישלם וגו': נואף אשה וגו'. שלשתם מחוברים בדבור אחד אם יגנוב הגנב גנבה אין לבזותו כל כך כמו הנואף למה כי לרעבון נפשו הוא עושה ואולי אין לו מה יאכל. וכשנמצא יש לו תקנה בתשלומין ולכל היותר שבעתים ישלם כלומר תשלומי כפל הרבה ואפילו חמשים על אחד ויש מפרשים שבעתים כמו גונב שור וכליו וטבחו שמשלם חמשה בקר ותשלומי כפל על הכלים (הרי שבעה): (לא) את כל הון ביתו יתן. ואפילו צריך למכור כל אשר לו על זה מכל מקום יש לו תקנה ומתחלה מחמת רעב עשה אבל נואף אשה חסר לב הוא שהרי לא לרעבון עשה. ומשחית נפשו הוא יעשנה הזמה: (לג) נגע וקלון ימצא. על עובדי

ר"מ המאירי

וזה שהמשיל ענין אחד בשני נושאים, האחד היקחה איש אש בחיקו וגו', והשני אם יהלך איש על הגחלים וגו'. לפי הנגלה הוא כפל ענין ללא צורך, אבל לפי הנסתר יראה לי, שהוא אין כונתו בענין אשה לבד, אבל בבקשת כל מותר, כענין בלל מנהג החומר הבלתי נאות. וידוע שיש מהם מונעים שלימות המדות, וע"כ אמר תחלה: ובגדיו לא תשרפנה, והבגדים הן קנין לגוף, לא עצם הגוף, וכן המדות, ולכן נמשלו לבגדים, קציעות כל בגדותיך (תהלים מ"ה ט'), הבגדים הצואים והלבש אותך מחלצות (זכריה ג' ד'). ור"ל דרשו, וירח את ריח בגדיו (בראשית כ"ז כ"ז), מלמד שריח בגדותיהם של צדיקים, מעין העולם הבא. ואחר כך רמז אל שלימות השכל, שהאחר קודם לו בזמן ובטבע, ועליו אמר: ורגליו לא תכוינה, כלומר שתגיע עדיו ויבהל: ואמר (ל) לא יבוזו לגנב כי יגנוב, למלא נפשו כי ירעב. ואמר זה להפליג בהפלגת חרפת הנואף וענשו בזה ובבא. ואמר הנה הגניבה עם היותו עון גדול, מ"מ לא יבוזו לו תכלית הבזיון, שידינוהו שלחסרון מאכלו עשה למלא נפשו כי ירעב, וכי יגנוב מחובר למלא, כלומר לא יבוזו הבריות לגנב כ"כ, אבל יאמרו כי יגנוב למלא נפשו, כי ירעב כלומר כאשר ירעב, וכן שאם נמצא שאין בעל הגניבה משתדל במיתתו, לא שמתפיים עמו, ואף כשישלם הרבה יותר מן הראוי, או שיצטרך לו כל הון ביתו לתשלומיו, מכל מקום דבר הניתן להשבון ולפיוס הוא, וכן שמתכפר לו בכך: אבל (לב) נואף אשה הוא חסר לב באמת, ולא יעשנה רק מי שלא יחוש להשחתת נפשו העונש הנצחי. וכן שכל העולם מבזים אותו, שאין בו צד להתגלגלות, כדרך הגנב שתולין בו מצד החסרון: ולכן אמר: (לג) נגע וקלון ימצא, ונגע רומז אל העונש, וקלון אצל הבריות: וחרפתו לא תמחה, לא לשמים ולא לבריות. וכן שבעל ריבו

מסתדל

לד כִּי־קִנְאָה חֲמַת־גָּבֶר
וְלֹא יַחְמוֹל בְּיוֹם נָקָם׃
לה לֹא־יִשָּׂא פְּנֵי כָל־כֹּפֶר
וְלֹא־יֹאבֶה כִּי תַרְבֶּה־שֹׁחַד׃

ז׳

א בְּנִי שְׁמֹר אֲמָרָי
וּמִצְוֹתַי תִּצְפֹּן אִתָּךְ׃
ב שְׁמֹר מִצְוֹתַי וֶחְיֵה
וְתוֹרָתִי כְּאִישׁוֹן עֵינֶיךָ׃
ג קָשְׁרֵם עַל־אֶצְבְּעֹתֶיךָ
כָּתְבֵם עַל־לוּחַ לִבֶּךָ׃
ד אֱמֹר לַחָכְמָה אֲחֹתִי אָתְּ
וּמֹדָע לַבִּינָה תִקְרָא׃

(לד) דען אייפערזוכט, דאז איזט דיא וואוטה דעז מאננעז; דער שאנט ניכט אם טאגע דער ראכע.
(לה) ער זיעהעט קיין לאזעגעלד אן, אונד וויללינט ניכט איין, זא פיעל דוא געשענקע ביעטעזט.

ז׳

(א) מיין זאהן, וואהרע מיינע אויז שפריכע, אונד מיינע געבאטע פערבירג בייא דיר.
(ב) וואהרע מיינע געבאטע, דאס דוא לעבעזט, אונד מיינע וויזונג וויא דאז מאננליין דיינעז אויגעז.
(ג) קניפפע זיא אום דיינע פינגער, שרייבע זיא אויף דיא טאפעל דיינעז הערצענז.
(ד) שפריך צור ווייזהייט: מיינע שוועזטער ביזט דוא; אונד פערוואנדטע נעננע דיא איינזיכט.

רש״י

כוכבים ועל גילוי עריות הנגעים בהם: (לד) כי קנאה. מתקנא לו להפרע בו חמתו של הקב״ה שהוא גבור על כל: ולא יחמול ביום נקם: (לה) לא ישא פני. לכל ממון לכפר על אשר כפר בו ונדבק בעובדי כוכבים ומזלות ורבותינו דרשו לא יבוזו לגנב. זה המתגנב מאחר חבירו והולך לבית המדרש ועוסק בתורה: ונמצא ישלם שבעתים. סופו שמתמנה דיין ומורה הוראות שאין שבעתים אלא תורה שנאמר מזוקק שבעתים (תלים י״ב):
ז (א) בני שמור אמרי ותורתי ומצותי כאישון עיניך. שחור של עין שהוא דומה חושך כמו אישון לילה: (ד) אחותי את. קרבנה אליך: מודע.

ר״מ המאירי

משתדל בהריגתו כמו שיוכל: (לד) כי קנאה חמת גבר, כי הקנאה שהוא מקנא לו, סבת חמת הבעל: ולא יחמול ביום נקם, ר״ל ביום שיזדמן לו לנקום נקמתו: וכן (לה) לא ישא הבעל פני כל כופר, להצילו בשבילו: ולא יאבה כי תרבה שחד, כלומר שאינו דבר הניתן להשבון ולמחילה. ועד כאן דבר בעונש המגיעו, ורז״ל דרשו הענין על ע״ז. וקורא אותה אשת איש, לפי שהיא מיוחדת לעם נכרי, אשר חלק ה׳ אלהיך אותם לכל העמים, והוא קרוב לנסתר. ומכאן התחיל לדבר בספור דרכי התורה, והקדים ג״כ פתיחה להעירו, לקבל דבריו ואמר:
ז (א) בני שמור אמרי ומצותי תצפון אתך. וכבר ביארנו ענין תצפון אתך למעלה: ואמר (ב) שמר מצותי וחיה, כלומר ותחיה: ותורותי כאישון עיניך, מוסב על מלת שמור, וכן שמור תורתי שמירה מעולה, כשמירת אישון העין שהוא האבר היותר חביב שבאדם, ואמר על דרך משל, על מצותי ותורתי: (ג) קשרם על אצבעותיך, כלומר במקום הנראה, שתזכרם תמיד: ועם זה כתבם על לוח לבך,

ה לִשְׁמָרְךָ מֵאִשָּׁה זָרָה
מִנָּכְרִיָּה אֲמָרֶיהָ הֶחֱלִיקָה׃
ו כִּי בְּחַלּוֹן בֵּיתִי
בְּעַד אֶשְׁנַבִּי נִשְׁקָפְתִּי׃
ז וָאֵרֶא בַפְּתָאיִם אָבִינָה
בַבָּנִים נַעַר חֲסַר־לֵב׃
ח עֹבֵר בַּשּׁוּק אֵצֶל פִּנָּהּ
וְדֶרֶךְ בֵּיתָהּ יִצְעָד׃
ט בְּנֶשֶׁף־בְּעֶרֶב יוֹם
בְּאִישׁוֹן לַיְלָה וַאֲפֵלָה׃

(ה) דאס זיא דיך וואהרען פֿאר דעם פֿרעמדען ווייבע, פֿאר דער אויזלאֶנ־דערין, דיא גלאטטע רעדען פֿיהרט.

(ו) דען דורך דאַז פֿענסטער מיינעז הויזעז, דורך מיין גיטטער שויטע איך הינויז;

(ז) אונד ערבליקקטע אונטער דען איינפֿאֶלטינגען, בעמערקטע אונטער דען זאֶהנען איינען אונפֿערשטאֶנדיגען יינגלינג. (ח) דער גינג א־מהער אויף דעם מארקט, נעבען איהרער עקקע, אונד שריטט איינהער אויף דעם וועגע צו איהרעם הויזע; (ט) (באַלד) אין דער דאֶממערונג, אם אבענד דעז טאַ־געז, (באַלד) אין דער דיכטער נאַכט

רש"י

קרוב כמו בועז מודעתנו (רות ג') כלומר קרבני אצלך תמיד: (ז) אבינה. הבחנתי וראיתי: (ח) אצל פנה. של פנה זונה וע"א מעובדי כוכבים והנה

ר"מ המאירי

שהוא העיקר, על דרך והיו עיני ולבי שם כל הימים (מ"א ט' ג'), וכן תנה לבך לי: ועיניך דרכי תצורנה (לקמן כ"ג כ"ו), תן לי לבך ועיניך, ואמר אדע דאת די לי: (ד) אמור לחכמה אחותי את, כלומר שתקשור באהבתה קשר אהבת הקורבה שלא תפרד: ומודע לבינה תקרא, מודע ענינו חבר, שיש לו עמה מתיקות חברה ושייכות והיא אהבה חזקה, ואמר שתהיה אהבתו חזקה לבינה, כאהבת החברה. והזכיר אהבת החברה, לחזק האהבה כל עוד שהיא נמשכת, לא שמלמד שלפעמים היא מתפרדת, והזכיר אהבת האחות שאינה מתפרדת, כלומר שתהיה האהבה חזקה ושלא תפרד. והתחיל בתוכחתו ואמר: (ה) לשמרך מאשה זרה, מנכריה אמריה החליקה, כלומר שמור מלותי, ואז תשמר מאשה זרה: ואמר (ו) כי בחלון ביתי, בעד אשנבי נשקפתי: (ז) וארא בפתאים, אבינה בבנים נער חסר לב: (ח) עבר בשוק וגו': (ט) בנשף בערב יום וגו': (י) והנה אשה לקראתו וגו', התחיל לספר ענייני הזונה ותכונת דבריה, איך היא יודעת לפתות ולרכות לב הכסילים, ואיך הם נראים נדקים בחלק שפתיה. וסיפר הענין כאלו הוא בעצמו ניאהו מחלון ביתו ומאשנבו להפליג באזהרה, ולחזק התאמתות הדבר אצל השומע שיאמין בו כאלו הוא בעצמו ראה. אבל הכל משל לראיה שכלית וידיעת הדבר בבריאה שהוא כן: והוא אמרו (ו) כי בחלון ביתי בעד אשנבי נשקפתי, כלומר שהייתי מביט דרך שם ומעיין בדרך. ואשנב, נאמר על חלון קטן, ובאה מלת נשקפתי, מבנין נפעל לחוזק ההבטה, כמו הנדברים בך (יחזקאל ל"ג ל'), בי נשבעתי (בראשית כ"ב ט"ז): (ז) וארא בפתאים, ר"ל התבוננתי בהם, וכן אבינה בבנים, ר"ל הבחורים, וראיתי יוצא מתוכם נער חסר לב, והוא קורא אותו חסר לב, על שם פעולתו, שהיא פעולת פתי וחסר לב: ואמר (ח) עובר בשוק אצל פנה, ר"ל אצל פנתה, כי הה"א במפיק, וכמו ארוכה מארץ מדה (איוב י"א ט'), כמו מדתה ודומיהם, ומורם לבלות שאול (תהלים מ"ט ט"ו), כמו לבלותם, וכן מכספם כתבונם (הושע י"ג ב'), וכן לוכד חכמים בערמם (איוב ה' י"ג). ומלד שהזונה נרוב עומדת בקרן זוית, אמר אצל פנה: ודרך ביתה יצעד, כלומר שמכוין צעדיו, ופסיעותיו לדרך ביתה: (ט) בנשף בערב יום, פי' נשף לילה. כמו ויקומו

בנשף

י וְהִנֵּה אִשָּׁה לִקְרָאתוֹ
שִׁית זוֹנָה וּנְצֻרַת לֵב׃
יא הֹמִיָּה הִיא וְסֹרָרֶת
בְּבֵיתָהּ לֹא־יִשְׁכְּנוּ רַגְלֶיהָ׃
יב פַּעַם ׀ בַּחוּץ פַּעַם בָּרְחֹבוֹת
וְאֵצֶל כָּל־פִּנָּה תֶאֱרֹב׃
יג וְהֶחֱזִיקָה בּוֹ וְנָשְׁקָה לוֹ
הֵעֵזָה פָנֶיהָ וַתֹּאמַר לוֹ׃

אונד דעז דונקעלז. (י) אונד זייהע, איין ווייב קאַם איהם ענטגעגען, אים אַנצוגע דער בוהלערין, אונד פֿערשטאָקקטען זיננעז. (יא) זיא טאָבט אינד איזט אונבאֶנדיג, אין איהרעם הויזע ווייליען איהרע פֿיסע ניכֿט.
(יב) באַלד אויף דען גאַססען, באַלד אויף דען פּלאֶטצען, אונד אַן יעדער עקקע לויערט זיא.
(יג) אונד זיא פֿאַסט איהן אונד קיסט איהן, מיט פֿרעכֿעם אַנגעזיכֿט שפּריכֿט זיא צו איהם:

רש"י

אשה כמשמעה. ד"א אחד מן המסיתים: (י) שית זונה. כמו (שמות ל' י') שתותיהם. כלומר ערות זונה: ונצורת לב. כמו (ישעיה א') עיר נצורה המוקפת כרכו' כן לבה של זו מוקפת זימה אולת: (יא) וסוררת. סרה

ר"מ המאירי

בנשף (מ"ב ז' ה') ובערב יום, כפל הענין. וי"מ אותו כמו מקוד, כמו בערב: באישון לילה ואפלה, פירושו בשקרות הלילה, כמו באישון חושך (לקמן כ' י"ט), שפירושו בשקרות וחשך: (י) והנה אשה לקראתו, כלומר שהקדימה לצאת לקראתו: שית זונה ונצורת לב, נראה לי לפרש שית זונה, פסיעות הזונה ודרך הליכה, שמדקדקת בפסיעותיה, מענין וגם דרך (תהלים כ' כ"ב). וי"מ שית זונה, תקון זונה, והוא חסר בי"ת, כלומר בתקון זונה ובקשוטיה, כענין ותשם בפוך עיניה (מ"ב ט' ל'), שפירושו לדעת קצת, ותתקן בפוך עיניה. וי"מ מלשון וחשופי שת (ישעיה כ' ד'), כלומר ערה בערגבותיה, וכן פירש נצורת לב, דקות הבטן. והעיקר לפרש ונצורת לב, מלשון ובנצורים ילינו (ישעיה ס"ה ד'), ונצורי ישראל להשיב (שם מ"ט ו') כעיר נצורה (שם א' ח'), שפירושו לשון חורבן. ולב יאמר לפעמים במקום שכל, שמלד שהלב משכן השכל, יקרא השכל על שמו, קונה לב ר"ל חריפות שכל ודעת, וי"מ לב כמו רצון, כמו אחרי לבבכם (במדבר ט"ו ל"ט) ונצורת, מלשון שמירה, כלומר באה לקראתו בשבה יתירה, כאלו היא שמורה לו מרצונה, ר"ל מיוחדת לאהבתו ולתשוקתו. ואמנם קשר הפסוקים יראה כפי' הראשון. והוא אמרו: (יא) הומיה היא וסוררת, בביתה לא ישכנו רגליה, פעם בחוץ פעם ברחובות, ענין הומיה, ר"ל מתאוה היא לראות המיית העולם ושאון בני אדם, ומתוך כך היא יצאנית: וסוררת, ר"ל סרה ונוטה ללכת ארחות עקלקלות, הנה והנה, והוא ענין, בביתה לא ישכנו רגליה, אבל הולכת תמיד: (יב) פעם בחוץ, ר"ל בשווקים מקום קבוץ ההמון, או בחוץ לעיר: פעם ברחובות, מקום קבוץ הנכבדים: ואצל כל פנה תארוב, ר"ל אצל כל פנה, שהוא מקום חברותיה, תארוב בשאלין, לדעת מי ומי ההולכים: ורגליה, לשון נקבה: וישכנו, כדרך יתנו יקר (אסתר א' כ'), ילאו בנות שילה (שופטים כ"א כ"א). ואחר שסיפר תכונתה שב לאמרו: והנה אשה לקראתו, ואמר גם שפגעה בו: (יג) והחזיקה בו, ואפשר לפרש שאמרו והנה אשה לקראתו, כלומר כי היא ידעה עת בואו ומקדמת לקראתו: והומיה לבקשו, וסוררת, ר"ל נוטה בדרכים הנה והנה עד שתמצאהו, ובמוצאה אותו, החזיקה בו ונשקה לו לרוב עזותה והפלגת פתויה: והעיזה פניה ותאמר לו, ר"ל אלו הדברים שיזכיר והם: (יד) זבחי שלמים עלי, היום שלמתי נדרי: ומלת שלמים, רוצים בו אף בקרבנות

המזבח

יד זִבְחֵי שְׁלָמִים עָלָי
הַיּוֹם שִׁלַּמְתִּי נְדָרָי׃
טו עַל־כֵּן יָצָאתִי לִקְרָאתֶךָ
לְשַׁחֵר פָּנֶיךָ וָאֶמְצָאֶךָּ׃
טז מַרְבַדִּים רָבַדְתִּי עַרְשִׂי
חֲטֻבוֹת אֵטוּן מִצְרָיִם׃
יז נַפְתִּי מִשְׁכָּבִי
מֹר אֲהָלִים וְקִנָּמוֹן׃
יח לְכָה נִרְוֶה דֹדִים עַד־הַבֹּקֶר
נִתְעַלְּסָה בָּאֳהָבִים׃

(יד) מאַהלאָפּפער ליעגען מיר אָב, הייט'ע בעצאַהל' איך מיינע גע־ליבדע.
(טו) דאַרום גינג איך אויז, דיר ענטגעגען, דיך אויפצוזוכען, אונד דאַ פינד איך דיך.
(טז) מיט טעפּפיכען האָב' איך געשמיקקט מיין בעטט, מיט גע־שטיקקטען פאָן גאַרן אויז מצרים.
(יז) בעשפרענגט האָב' איך מיין לאַגער מיט מיררהען, אַלאָע אונד צימממט.
(יח) קאָם, לאָס אונז שוועלגען אין ליעבע ביז אַן דען מאָרגען, אונז ערגאָטצען אין לוזט.

רש"י

מן הדרך: (יד) זבחי שלמים עלי. כלומר סעודה גדולה הכינותי כי היום הקרבתי נדרי ושלמי: (טו) ואמצאך כדי שאמצאך: (טז) מרבדים. בגדי חופש וצוי ודוגמתו בסוף הספר שנאמר מרבדים עשתה לה: רבדתי ערשי. קשטתי: חטבות אטון מצרים. מהוללות בגדי כלי פשתן חשובין שבאים ממצרים ששם הפשתן מצוי כדכתיב בספר (ישעיה כ"ו) ובושו עובדי פשתים: אטון. תרגום מיתריהם אטוניהם: (יז) נפתי משכבי. הנפתי הריח כמניף בסודר בבית מבושם להביא הריח מלמעלה למטה. ודוגמ פי' לשון

ר"מ המאירי

המזבח ענין רצוי ופיוס נגזר ממלת שלום. וזה שהעולה כלה כליל, לא שעורה לכהנים, וחטאות ואשמות, אמורים למזבח ובשר לכהנים, והרי אין לבעלים בכל אלו הנאה של כלום. אבל השלמים יש בו רצוי אצל כלם, שהאמורים למזבח וחזה ושוק לכהנים, והבשר לבעלים, ונמצאו הכל נהנים בו, ולכן האשה משאלת שם שלמים, למה שהכינה לנואפים. כלומר התניתי אהבה עמך, ולשמוח ולהשתעשע בזבחי שלמים, והנה עתה שלמתי נדרי: (טו) על כן יצאתי לקראתך, לשחר פניך ואמצאך, ר"ל לחלות פניך, מפני שרוב התפלות בשחר, הושאל בתפלה לשון שחר, אף שלא בשעת השחר. או פירושו מצד קדימתה, כי כל דבר שאדם מקדים לעשותו מושאל עליו לשון זה, מצד שהשחר שעה קדומה ליום, כענין נקדמה פניו (תהלים צ"ה ב'), ורוצה בו יצאתי לקדם פניך: ואמצאך, ועתה אחר שמצאתיך, הנה הודעתיך כי: (טז) מרבדים רבדתי ערשי, והבי"ת בשתי המלות במקום פ"א, כי אותיות בומ"ף מתחלפות, והוא מענין רפידתו ארגמן (שיר ג' י'), שפירושו הצעתו רפדתי יצועי, שפי' הצעתי בערשי מצעות של בגדי זהב: ואמרו חטובות אטון מצרים שב על הערש, לומר שהבדים והכרעים חטובות, ר"ל מתוקנות יפה במעצד, ומתוארות במקוגה, ושהם מסורגלות באטון מצרים. ותרגום מיתריהם אטוניהון, כלומר בחבלים נאים העשויות במצרים. וי"מ חטובות לשון הגבהה, כלומר עשויות בשררה, האמירך תרגומו חטבך: וכן (יז) נפתי משכבי מור אהלים וקנמון. ונפתי לשון הטבה והזלה, כענין הזאה וזלוף, ומענין גשם נדבות תניף אלהים (תהלים ס"ח י"א), כמו תטיף. ולא יתכן רק בדבר לח, ולכן פירשו בו, כלומר הנה זלפתי והזיתי משכבי,

במי

יט כִּי אֵין הָאִישׁ בְּבֵיתוֹ
הָלַךְ בְּדֶרֶךְ מֵרָחוֹק׃
כ צְרוֹר הַכֶּסֶף לָקַח בְּיָדוֹ
לְיוֹם הַכֶּסֶא יָבֹא בֵיתוֹ׃
כא הִטַּתּוּ בְּרֹב לִקְחָהּ
בְּחֵלֶק שְׂפָתֶיהָ תַּדִּיחֶנּוּ׃
כב הוֹלֵךְ אַחֲרֶיהָ פִּתְאֹם
כְּשׁוֹר אֶל־טֶבַח יָבוֹא
וּכְעֶכֶס אֶל־מוּסַר אֱוִיל׃

(יט) דען דער עהעמאַן איזט ניכט צו הויזע, ער איזט פֿערררייזט אין דיא פֿערנע.

(כ) דען געלדבייטעל האַט ער מיט־גענאָממען, אויף דען טאַג דעז מאָנדפֿעזטעז קאָממט ער היים. —

(כא) זיא פֿערלייטעט איהן דורך איהר פֿיעלעז גערעדע, דורך דיא גלאֶטטע איהרער ליפּפּען פֿערפֿיהרט זיא איהן. (כב) ער פֿאָלגט איהר יאָה־לינגז, וויא איין שטיער צור שלאַכט־באַנק געהט, אונד וויא אין פֿעזזעלן צו (זיינער) שטראַפֿע דער טהאָר,

רש"י

קטור. ואם שאין לו דמיון: (יט) כי אין האיש בביתו. ראיתם שסילק הקב"ה שכינתו וכל טוב נתן לעמים: (כ) צרור הכסף. הטובים שנהם הרג: ליום הכסא. לזמן המועד הקבוע וכן בכסא ליום חגנו (תלים פ"א): (כא) הטתו. לאותו חסר לב אליה: ברב לקחה. שהיא למודה להרגיל בכך אנשים: בחלק שפתיה. בדבור חלקלק תדיחנו מן הדרך: (כב) וכעכס. זה אדם כחש: אל מוסר אויל. ככחש הממהר לרוץ בשליחות הקב"ה. ליסר האויל המחויב למקום ב"ה כן זה רץ אחריה עד שנכשל בה ויפלח חלה את

ר"מ המאירי

במי וורדים עם אבקת רוכל: ומעתה (יח) לכה נרוה דודים עד הבקר, נתעלסה באהבים, ומלת לכה היא כמו בא, ואם נראית בהפך, כי ההליכה ענינה ההעתק ממקום למקום. אפילו מחוץ לפנים, כמו שאמרו רז"ל בענין הוצאת שבת, כל עקירת חפץ ממקומו הוצאה מקרי, כלומר אף ההכנסה נקראת הוצאה: ונרוה, כמו נשבע ירויון מדשן ביתך (תהלים ל"ו ט'), ודודים, כמו אהבים, כי טובים דודיך (שיר א' ב'): ונתעלסה, ענין שמחה, כאלו הוא באות זי"ן, יעלזו חסידים בכבוד (תהלים קמ"ט ה'), והנה מלאנו הענין בשלש אותיות, באות הזי"ן כמו שזכרנו, יעלזו חסידים. יעלוז שדי וכל אשר בו (שם צ"ו י"ב), שמחי ועלזי (צפניה ג' י"ד) ובאות הצד"י עלץ לבי (ש"א ב' א'), בעלוץ צדיקים (לקמן כ"ח י"ב), עליצותם כמו לאכול עני במסתר (חבקוק ג' י"ד), ובאות הסמ"ך כנף רננים נעלסה (איוב ל"ט י"ג), נתעלסה באהבים, וזה כי אותיות ס"ז ש"ץ מתחלפות. והענין שהיא מבטיחתו שיוכל להשתעשע עד הבקר: והוא ענין (יט) כי אין האיש בביתו, הלך בדרך מרחוק, ואמרו האיש, ולא אישי, מגד שאינו נחשב בעיניה: ומרחוק, פי' הלך לו בדרך זה ימים, עד שהוא עתה רחוק מאד. ושמא תאמר אולי הגיע עת שובו, לא, כי: (כ) צרור הכסף לקח בידו, לקנות סחורתו: ליום הכסא, ר"ל לזמן קבוע ומיועד לו: יבא ביתו, ולא קודם. וי"מ כסא, כמו חג מענין בכסא ליום חגינו (תהלים פ"א ד'), והנה הגליס תכונת דברי הזונה: ואמר אח"כ (כא) הטתו ברוב לקחה, פירשו בו לקחה הפוך אותיות כמו חלקה, ר"ל ברוב חלקת שפתיה וכמו שסמך לו: בחלק שפתיה תדיחנו, ואין צורך כי כל דבר לקוח מפי אחר, יאמר עליו לשון לקח: ואמר אחר כן (כב) הולך אחריה פתאום, כשור אל טבח יבא, וכעכס אל מוסר אויל: (כג) עד יפלח חץ כבדו כמהר צפור אל פח, ולא ידע כי בנפשו הוא, כלומר הנה הלך אחריה

פתאום

כג עַד יְפַלַּח חֵץ כְּבֵדוֹ
כְּמַהֵר צִפּוֹר אֶל־פָּח
וְלֹא יָדַע כִּי־בְנַפְשׁוֹ הוּא׃
כד וְעַתָּה בָנִים שִׁמְעוּ־לִי
וְהַקְשִׁיבוּ לְאִמְרֵי פִי׃
כה אַל־יֵשְׂטְ אֶל־דְּרָכֶיהָ לִבֶּךָ
אַל־תֵּתַע בִּנְתִיבוֹתֶיהָ׃
כו כִּי־רַבִּים חֲלָלִים הִפִּילָה
וַעֲצֻמִים כָּל־הֲרֻגֶיהָ׃
כז דַּרְכֵי שְׁאוֹל בֵּיתָהּ
יֹרְדוֹת אֶל־חַדְרֵי־מָוֶת׃

(כג) ביז איין פפייל דורכבאָהרט זיינע לעבער; וויא איין פאָגעל אין דיא שלינגע איילט, אונד ניכט וויים, דאַם עז אום זיין לעבען געשעהן איזט.
(כד) אונד נון, קינדער, האֶרעט אויף מיך, אונד מערקעט אויף דיא שפריכע מיינעז מונדעז;
(כה) עז שווייפע ניכט צו איהרען וועגען דיין הערץ, אונד אירדע ניכט אומהער אויף איהרען שטייגען.
(כו) דען פיעלע האַט זיא הינגע־שטרעקקט ערשלאַגען, אונד צאַהל־רייך זינד דיא פאָן איהר געווירגטען.
(כז) דיא וועגע צור האֶללע זינד איהר הויז, זיא שטייגען ניעדער אין דיא קאַממערן דעז טאָדעז.

רש"י

כבדו: (כג) כמהר צפור לרוץ אל הפח ואינו יודע כי הפח נפרש שם בנפש של צפור: (כד) ועתה בנים שמעו לי הלא חכמה תקרא הלא התורה מכרזת עליכם דברים האמורים למטה בענין:

ר"מ המאירי

פתאום, וסבב בזה לעצמו, אבדות ומות, תחת חשבו לסבב לעצמו שעשוע ותענוג. וקרהו מקרה הצפור, שמראים לו בליל חמיץ, וממהר ללכת אחריו, ובאותו התחבולה יביאוהו בנקלה אל מקום השנק. והנה הוא ישוב, שיקראוהו לאכול, והוא קרוי להאכל כן העכס אל מוסר אויל, ר"ל לתוכחת האויל הנזכר. או הוא מלשון פתחת למוסרי, תהלים קט"ז ט"ו), ר"ל לאסור אותו: ועכס שם לכבלי הרגל, והוא כאשה תכשיט, וברגליהם תעכסנה (ישעיה ג' ט"ז), ואמר דרך משל, שהעכס שנתפתה בו, בראותו אותו באשה, הושם לכבל ברגליו. וענין כשור וכעכס, פירושו כי ענין השור בבלילו, וענין האויל בעכס לאחד: ואמר עד יפלח חץ כבדו וגו', כלומר שלא ירגיש, עד יפלח חץ כבדו. משל על מה שיגיעהו מן העונש, והנה מיהר הוא בעצמו מיתתו: כמהר צפור אל פח, מצד התבואה שהוא רואה בו: ולא ידע כי בנפשו הוא, ואחר שהודיעו דרכי פתויה ומקרה האחרית, חזר והזהיר כדרך כל מאריך בתוכחת, שמקדים לפתוח באזהרה ומסיים בה: ואמר (כד) ועתה בנים שמעו לי, והקשיבו לאמרי פי. כלומר אחר שהודעתיכם איך יקרה לעושה זאת: (כה) אל ישט וגו', חזר לדבר נגד היחיד, כלומר לכל אחד מן השומעים: וישט, לשון נטיה, כלומר לא יטה לבך לדרכיה: אל תתע, ר"ל אל תתעה ללכת בנתיבותיה: (כו) כי רבים חללים הפילה, ועצומים כל הרוגיה, ר"ל רבים ואע"פ שלשון זה מורה תוקף, הוא ג"כ ענין הרבוי, כי הרבוי סבת התוקף, וירבו ויעצמו (שמות א' ז'), או הוא ענין חזוק, כלומר שאפילו הנכבדים נהרגו לזאת הסבה, כענין ונפש יקרה תצוד: ואמר (כז) דרכי שאול ביתה, כלומר הדרכים הנוטים לביתה, הם כדרכי שאול: יורדות אל חדרי מות, משל על רוע הנהגתה, זהו ענין פתוי האשה ואחרית הנפתה בה, ובכלל זה, כל עונשי העולם, בהתפתות האדם אחר בקשת תענוגי תבל, והנמשך אחר הסתותיה. וחכמי המוסר אמרו, תבל נמשלת לזונה ידועה לובשת בגדי כלה נגועה, הפוך בעיניה וששק במתניה, התוף בידיה והקבלים במידיה תשיר ושירותיה

פקיתות

ח׳ ח׳

א הֲלֹא־חָכְמָה תִקְרָא וּתְבוּנָה תִּתֵּן קוֹלָהּ׃

(א) רופט ניכט דיא קלונהייט, אונד לאסט דיא וויזהייט ניכט איהרע שטיממע ערשאללען?

ר״מ המאירי

פקיעות, תשמח בשמועותיה תוגות ואנחות, וכן בכל ענין יזהר מהמשך אחר טבע החומר, כמו שהקדמנו:

הפרשה ט״ז כוללת ל״ו פסוקים, מן פסוק (א) הלא חכמה תקרא וגו׳ עד סוף פסוק (לו) כל משנאי אהבו מות. הפרשה כולה מדברת על לשון החכמה, ר״ל כאילו החכמה מדברת, ולכן הנגלה והנסתר בה ענין אחד, והכוונה בה הוא שכבר ידעת שההויות המורכבות הם ד׳ מינים, הראשון הדומם, והוא שאין בו כח הצמיחה כאילנות, ולא כח התנועה כבעלי חיים, ולא שום כח מוסיף על היסודות, רק התערבם והתמזגם בעצם ההוא עד שהפסיד כל אחד מהם צורתו ושבו עצם אחד. והשני הוא הצומח, והוא מוסיף על הדומם בכח הצמיחה והיא צורתם העצמית מעמדת עצמיותם ומוציאה לאור הויתם, וממנו יתפשטו כחות גופיות הזן והמגדל והמוליד כדומה. השלישי המרגיש, והוא מוסף על הצמיחה בכח ההרגש והתנועה, והיא צורת הבעל חי העצמית, וממנה יתפשטו כחות חמשת החושים אשר בהם כח ההרגש, ויש להם הרגש חיצון ופנימי, והחיצון יקרא הרגש סתם, והפנימי יקרא הכח המדמה, וממנו הכח המתעורר להרחיק הדבר המזיקו ולכוון את הנאות לו, ובכלל בחירת דבר או התרחק ממנו, ומשם יפרד ענין האהבה והשנאה והכעס והרצון והרחמנות והאכזריות והרבה מאלו המקרים הנפשיים. והרביעי הוא הכח השכלי, וכבר ביארנו שהשכל האנושי יפרד למעשי ולעיוני, ושהמעשי הוא מפעולת הנפש המרגשת ומחלק המדמה והמתעורר שבה, אבל זכרוהו בשכל האנושי לפי שאינו על זה הדרך בשאר בעלי חיים, ומצד שהאדם ישתתף עם הבהמות בטבע הנפש המרגשת ומדותיה והוא הטבע, ויש לנו יתרון עליהם בשכל ראוי לו להשליט השכל על הטבע, והוא המשל הנשוא באמרו עיר קטנה ואנשים בה מעט, ובא אליה מלך גדול וסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים ומצא בה איש מסכן וחכם ומלט הוא את העיר בחכמתו, ודרשו רז״ל עיר קטנה זה הגוף, מלך גדול הוא יצר הרע, ואמר ובא אליה כאילו בא אליה ממקום אחר מצד שלא היתה הכוונה להיותו בעיר, וקראו גדול לרוב התגברותו וריבוי סיעתו בכחות הגוף, ובנה עליה מצודים ר״ל מגדלים חזקים עד שימשך לרוב תקפו טבע כל בני העיר אליו, ועם זה הודיע שהילד המסכן ימלט העיר בחכמתו, אם ימאן לתתו לעבור בגבולו, והוא אמרו אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח, כי מרפא יניח חטאים גדולים (קהלת י׳ ד׳), כלומר אם יתגבר המושל והוא המלך הנזכר אל תניח מקומך מהשתדל בתיקון, כי מרפא והוא השתדלות התיקון בהקמת המסכן והמשלתו יהי׳ סבה להנחת חטאים גדולים. או פירושו שאם תראה התגברותו בך לפי הטבע המונח בך בעיקר יצירתך, אל תמנע מהשתדל בהכנעתו בהקמת הילד המסכן הוא השכל. ולאלו הענינים אחר שדיבר החכם בעסקים הזונה ובחלק אמריה ואיך יפותה לב הכסיל אליה, אם מצד טבעו המונח בו, אם לרוב פתויה שכל זה נכלל בתגבורת המלך הזקן ותוקף השתדלותו הודיעו דרך השתדלותו ברפואה, הן אם כבר נפל ברשתה, הן אם יירא לפי טבעו מלכו עליו בחמה, והוא שיגביר שכלו ויכניע הקמים עליו ידבר עמים תחתיו בחריצות השכל ובנעימות דבריו ג״כ, והנה נגידי אמרי שפר אשר לשכל כנגד שפתי חלקות אשר לחומר, ויבחן המשכיל דבר מי יקום, ועל זה נשא משלו כאלו השכל יכריז ויודיע שהבחירה ביד האדם להשמר מכל רע, ויודיע ויפרסם מעלתו לזרז השומעים לאהבו ולדבקה בו, שרי ליה לאינש לאודועי נפשי באתרא דלא ידעין מתיה, ומעתה אין צורך רק לבאר פשטי המקראות ונשא על זה משלו ואמר:

ח (א) הלא חכמה תקרא, ותבונה תתן קולה, כלומר לבני אדם שישמעו

דבריה

ב בְּרֹאשׁ־מְרוֹמִים עֲלֵי־דָרֶךְ
בֵּית נְתִיבוֹת נִצָּבָה׃
ג לְיַד־שְׁעָרִים לְפִי־קָרֶת
מְבוֹא פְתָחִים תָּרֹנָּה׃
ד אֲלֵיכֶם אִישִׁים אֶקְרָא
וְקוֹלִי אֶל־בְּנֵי אָדָם׃
ה הָבִינוּ פְתָאִים עָרְמָה
וּכְסִילִים הָבִינוּ לֵב׃

(ב) אַן דער שפּיטצע דער האָהע, אַם וועגע, איננערהאַלב דער שטייגע שטעללט זיא זיך אויף.
(ג) אַן דער זייטע דער טהאָרע, אַן דער אָפֿפֿנונג דער שטאַדט, אַם איינגאַנג דער טהירען שרייעט זיא.
(ד) צו אייך, מאָננער, רופֿע איך, אונד מיינע שטיממע ערגעהט אַן דיא מענשענקינדער.
(ה) לערנט, איינפֿאָלטיגע, וויטץ, אונד טהאָרען לערנט פֿערשטאַנד.

רש"י

ח (ג) לפי קרת. הקרה הכתובה על השער ויושבים עליה: תרונה תזעק מה היא אומרת: (ד) אליכם אישים אקרא: (ו) שמעו כי נגידים

ר"מ המאירי

דבריה וילכו אחר עצתה: (ב) בראש מרומים עלי דרך בית נתיבות נצבה, פירוש בראש מרומים בראש המקומות הגבוהים כדי להשמיע דבריה לכל הנצבים תחתיה, בית נתיבות, ר"ל מקום פרשת דרכים שרוב שבילי העיר פתוחים לו, כדי שישמעו קולה כל הולכי העיר: ואמרו (ג) ליד שערים לפי קרת מבוא פתחים תרונה, יד האמור הנה פירושו ליד הדלת, מלשון שתי ידות לקרש האחד (שמות כ"ו י"ז) ענין לפי קרת, פירושו שפה, מלשון על פי מדותיו (תהלים קל"ג ב'), שפה יהיה לפיו סביב (שמות כ"ח ל"ב), וקרת פי' עיר, לשון תרגום עיר קרתא, כלומר במקום שערי העיר התקועים בזוית העיר להשמיע לנכנסים וליוצאים: מבוא פתחים תרונה, ר"ל לכל יחיד ויחיד בפתח ביתו תרונה, ר"ל תזעק והה"א נוספת, והראוי תרון, כמו שביארנו בפסוק חכמות בחוץ תרונה, והנה כלל בזה כל המקומות שבני אדם מצויין בהם, כי לפעמים כשהמושל או החכם יכוין להשמיע דבריו לכל העם יעלה למקום גבוה ויצוה לאסוף אליו כל העמים לשמוע דבריו, והוא ענין ראש מרומים, ולפעמים לא יכוין לכל זה אלא שידבר במקום שפרשת דרכים מצויה בו ואסיפת עם כענין הרחובות והמקומות הפנויים, ולפעמים בשער העיר מקום שבני אדם נכנסים ויוצאים בו, ולפעמים בפתח ביתו, ורצה בזה שהחכמה תודיע זה בכל מיני הודעה:

ויש מפרשים כי אמר תחלה בראש מרומים כי בתחלת הלימוד היא רחוקה ממנו, כלומר יצטרך לעלות ללמודה בראש מרומים, ובסוף ליד שערים, כלומר מקום סמוך ומזומן, כענין לא נפלאת היא ממך ולא רחוקה (דברים ל' י"א), ומה שאמר והיא רחוקה ממני (קהלת ז' כ"ג), הוא מלד שהיה מבקש לבוא עד תכלית המחקר, והנה ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב י"א ט'). וי"מ בראש מרומים על שלימות השכל, וליד שעורים על שלימות המדות: ומעתה יתחיל בסיפור תכונת הדברים: ואמר (ד) אליכם אישים אקרא, וקולי אל בני אדם, קרא הנכבדים אישים, וההמון בני אדם, כי כל זמן שיסמוך לשון בני אדם ללשון איש, יאמר האיש על הנכבד גם בני אדם גם בני איש (תהלים מ"ט ג'): ואמר (ה) הבינו פתאים ערמה, וכסילים הבינו לב, פירש הבינו פתאים ערמה והתחכמות להסיר הפתיות מכם, כי הערמה הוא ההתחכמות בהפך הפתיות, כמו שביארנו בפסוק לתת לפתאים ערמה: ולב שם משותף, יאמר על אביר הלב מתופפות על לבביה (נחום ב' ח'), ופעם על הרצון אחרי לבבכם, ופעם על פנימיות הדבר לב השמים (ש"ב י"ח י"ד), ופעם על השכל קונה לב (לקמן י"ט ח'), ופעם על המחשבה לבם הולך (יחזקאל ל"ג ל"א), וכלם

סנה

ו שִׁמְעוּ כִּֽי־נְגִידִים אֲדַבֵּר
וּמִפְתַּח שְׂפָתַי מֵישָׁרִים׃
ז כִּֽי־אֱמֶת יֶהְגֶּה חִכִּי
וְתוֹעֲבַת שְׂפָתַי רֶשַׁע׃
ח בְּצֶדֶק כָּל־אִמְרֵי־פִי
אֵין בָּהֶם נִפְתָּל וְעִקֵּשׁ׃
ט כֻּלָּם נְכֹחִים לַמֵּבִין
וִישָׁרִים לְמֹצְאֵי דָעַת׃
י קְחוּ־מוּסָרִי וְאַל־כָּסֶף
וְדַעַת מֵחָרוּץ נִבְחָר׃

(ו) האָרעט, דען העררליכעז וויל איך רעדען, אונד מיינע ליפפען טהון זיך אויף מיט ריכטיגעם.
(ז) דען וואַהרהייט רעדעט מיינע קעהלע, אונד מיינער ליפפען אַבשייא איזט פרעפעל.
(ח) ריכטיג זינד אַללע שפריכע מיינעז מונדעז, אין איהנען איזט ניכטז פערדרעהעט אינד קרום.
(ט) זיא אַללע זינד איינלייכטענד דעם איינזיכטיגען, אונד איינפאַך דענען, דיא ערקעננטניס געפונדען.
(י) נעהמעט מיינע צוכט אונד ניכט זילבער, אונד ערקעננטניס איזט פאָרציגליכער אַלז גאָלד.

רש"י

אדבר דברי נגידות וחשיבות: (ח) נפתל ועקש. עקמומיות: (י) מחרוץ. ממיני הזהב הוא: (יא) מפנינים. מרגליות: לא ישוו בה. לא ידמו

ר"מ המאירי

סנה אחת, ומלד שהלב משכן השכל והרצון והמחשבה. והוא בפנימות הגוף, ר"ל באמצע הגוף וכל שאר האיברים סביבו: וענין וכסילים הבינו לב, אפשר שהוא יורא, כמו הבן להבין את המראה (דניאל ח' ט"ז)؛ כלומר שתבינו בלבבכם דברי. או הוא בודד, ר"ל שכל, כלומר הבינו שכל ורומז על דברי השכל שתאמר החכמה. או פירושו הבינו פנימיות הדבר, ר"ל המכוון בו, ולא יספיק בם הקליפה לבד ר"ל הנגלה, כאמרו לב נבון יבקש דעת (לקמן ט"ו): ואמר (ו) שמעו כי נגידים אדבר, ומפתח שפתי משרים, י"מ נגידים, תואר והוא חסר המתואר, היה ראוי לומר דברים נגידים אדבר, ר"ל דברים חשובים ונכבדים, ויש לפרשו מלשון תרגום משכו נגידו, כלומר דברים מושכים את הלב. ולדעתי אין בו חסרון, אבל הוא שם דבר בפלס חבלים נפלו לי בנעימים (תהלים ט"ז ו'), כלומר דברי מתוק וחשיבות, (ובלע"ז כובלי"דש). וי"מ אותו כמו נכוחים מלשון נגד, שענייני כמו נוכח, וכן הם נכוחים מלשון נוכח, כלומר הולכות על סדר בקו ישר ונכוחו: ומפתח שפתי, ר"ל תחלת דברי משרים, ר"ל דברי יושר: (ז) כי אמת יהגה חכי, ותועבת שפתי רשע, ייחס ההגיון לחיך אולי דרך השאלה כענין אם חכי לא יבין הוות (איוב ו' ל'), או אולי מצד שים לחיך מקום בקצת אותיות, והם אותיות גיכ"ק יחס לו הדיבור: ותועבת שפתי רשע, כלומר שאמאס וארחיק הדיבור ברשע: והוא ענין (ח) בצדק כל אמרי פי, אין בהם נפתל ועקש, ר"ל אין בהם מאמר מעוות ומעוקל: (ט) כלם נכוחים למבין, וישרים למוצאי דעת, נכוחים פירושו מכוונים, וישרים נגזר מלשון נכח ה' דרככם (שופטים י"ח ו'), כלומר דברים מסודרים על קו יושר ונכוחי כמו שביארנו, והוא הפך נפתל ועקש (ובלע"ז אדר"י לאטי"ן), והענין שאע"פ שהסכלים לפעמים יבינום בהפך כוונתם, או שלא ישיגו המכוון בדברי, מ"מ למבין הם נכוחים: וישרים למוצאי דעת, ר"ל למי שיגיע ומלא, כי ישרים דרכי ה', וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם: ולכן אמר (י) קחו מוסרי ואל כסף, ודעת מחרוץ נבחר, כלומר השתדלו בלימוד תוכחתי ולא בקנין הכסף, וקחו לשון קבלת לימוד, קח נא מפיו תורה (איוב כ"ב כ"ב), וכן השתדלו בקנין הדעת יותר מקנין החרוץ הנבחר, ר"ל הזהב

יא כִּֽי־טוֹבָה חָכְמָה מִפְּנִינִים
וְכָל־חֲפָצִים לֹא יִשְׁווּ־בָהּ׃
יב אֲנִֽי־חָכְמָה שָׁכַנְתִּי עָרְמָה
וְדַעַת מְזִמּוֹת אֶמְצָא׃
יג יִרְאַת יְהֹוָה שְׂנֹאת רָע
גֵּאָה וְגָאוֹן ׀ וְדֶרֶךְ רָע
וּפִי תַהְפֻּכוֹת שָׂנֵאתִי׃
יד לִֽי־עֵצָה וְתוּשִׁיָּה
אֲנִי בִינָה לִי גְבוּרָה׃

(יא) דען בעזער איזט ווייזהייט אַלז פערלען, אונד אַללע קאָזטבאַרקייטען קאָממען איהר ניכט גלייך.

(יב) איך ווייזהייט, בעזיטצע דען וויטץ, אונד קונדע זיננרייכער געדאַנקען פינדע איך.

(יג) (אויך) פורכט דעז עוויגען, האַסט דעז באָזען; שטאָלץ, האָפפאַהרט אונד באָזען וועג, אונד דען מונד דער ראָנקע האַזזע איך.

(יד) בייא מיר איזט ראַטה אינד אויזפיהרונג; איך בין דיא איינזיכט, האַבע דיא שטאָרקע.

רש"י

לסויה: (יב) שכנתי ערמה. הלא ערמה שכיון שלמד אדם תורה נכנס בו ערמומית של כל דבר: (יג) יראת ה' שנאת רע. זהו המוסר שהחכמה

ר"מ המאירי

הנבחר: (יא) כי טובה חכמה מפנינים, שהם הדבר היקר שבכל הנמצאות: וכל חפציהם לא ישוו בה, כלומר אפילו שתשיג כל מה שתחפוץ בעולם אינו כלום בערך החכמה, אמרו ז"ל דדא ביה כלא ביה דלא דא ביה מה ביה, וכן אמרו ז"ל דעה קנית מה חסרת דעה חסרת מה קנית: ואמר (יב) אני חכמה שכנתי ערמה, ודעת מזימות אמצא, תאמר לפעמים מלת ערמה כענין מרמה ותחבולות רמאות, ויעשו גם המה בערמה (יהושע ט' ד'), מפר מחשבות ערומים (איוב ה' י"ב), והנחש היה ערום, וכן על המשתדל והמתנכל להרע, על עמך יערימו סוד (תהלים פ"ג ג'), ועם זה ייחסוהו לחכמה מצד כלל ענינה ועיקר הנחתה, והוא שעיקר ענינה, אמנם יאמר על התחכמות והסרת הפתיות כאמרו לתת לפתאים ערמה ופתי יערים, ועל זה הצד כל מי שמתחכם בענייניו יאמר עליו ערום, כל ערום יעשה בדעת (לקמן י"ג ט"ז), ותבחר לשון ערומים (איוב ט"ו ה'), כי גם מלת חכמה תאמר לפעמים על המרמה והמתחכם להרע, כמו הבה נתחכמה לו, חכמים המה להרע (ירמיה ד' כ"ב), ויונדב בן שמעה אחי דוד איש חכם מאוד האמור במעשה אמנון (ש"ב י"ג ג'), ועם זה כשיאמר חכמה שהם יוחק ענינו בשכל ובדעת נבחר, וכן הענין במלת ערמה, ואמר עם זה אני חכמה שכנתי ערמה, כלומר באדם מתעמל ומתחכם ומתבונן במחשבתו ומקדד שכלו לבא עד תכונתו: ודעת מזימות אמצא. כלומר ובזה רוצה לומר בערמה אמצא דעת מזימות, ר"ל כל חכמה עמוקה שתצטרך למחשבה ולהתבודדות: ואמר (יג) יראת ה' שנאת רע, גאה וגאון ודרך רע ופי תהפוכות שנאתי, פירושו הודיע שיראת ה' ראוי להקדים לחכמה, ואמר דרך כלל שהיא שנאת כל רע, ולכן שנקה עצמה שהיא שונאת גאה וגאון, והם שמות כפולים לגאוה שהיא ראש לכל המדות הרעות: ודרך רע, ר"ל הנהגת אדם רע: ופי תהפוכות, ר"ל דבר כזב, ואפשר שרמז על הלימוד לומר שהמשתדל בו צריך תחלה ליראת ה', שהחכמות כל יגיעיו לא ימצאוה בתדשה ובשבתם, אבל צריכה אורך זמן ואורך הלעות, וצריך כך צריך שתהיה יראתו קודמת, עד שלא יבלבלהו הלימוד המחקר בדבר ממנו, ושיסנא גאה וגאון, אבל שישפיל עצמו אצל החכם כדי שישפיעהו מחכמתו, ודרך רע ר"ל מדה רעה כי שלימות המדות לורך גדול והכרחי לשלימות השכל: ופי תהפוכות רמז על מחלקות הטעאות וכיצוח שלא ישתבש מתוכם: ואמר אח"ב (יד) לי עצה ותושיה, אני

בינה

טו בִּי מְלָכִים יִמְלֹכוּ
וְרֹזְנִים יְחֹקְקוּ צֶדֶק׃
טז בִּי שָׂרִים יָשֹׂרוּ
וּנְדִיבִים כָּל־שֹׁפְטֵי אָרֶץ׃
יז אֲנִי אֹהֲבַ֫יהָ אֵהָב
וּמְשַׁחֲרַי יִמְצָאֻנְנִי׃
יח עֹשֶׁר־וְכָבוֹד אִתִּי
הוֹן עָתֵק וּצְדָקָה׃

(טו) דורך מיך רעגיערען קאָניגע, אונד געקראָנטע נעבען גערעכטע געזעטצע.

(טז) דורך מיך הערשען דיא הערען, אונד זינד פירזטען אללע ריכטער דער ערדע.

*אהבי

(יז) איך ליעבע, דיא מיך ליעבען, אונד דיא מיך אויפזוכען, פינדען מיך.

(יח) רייכטהום אונד עהרע זינד בייא מיר, שטאַטטליכעז גוט אונד גליקק.

רש"י

מכרזת לבריות: (טו) בי מלכים ימלוכו. שהדיינים והמשפטים הני מלמדם: (יז) אהב. כמו אוהב: אהבי אהביה כתיב. אמר הקב"ה אני אוהביה של תורה אוהב. זו שמעתי מרבי אהרן בשם ר' נתן: ימצאונני. נו"ן יתירה

ר"מ המאירי

בינה לי גבורה, פי' לי עלה שלא תמלא עלה כי אם בחכמה. ויש לפרשו ענין השגחה ועיון מלשון איעצה עליך עיני (תהלים ל"ב ח'), שפירושו בעיני, כלומר אשגיח עליך בעין שכלי: ותושיה, גם מורה על אמתת החכמה, מלשון ישית כמו שהתבאר באמרו יצפון לישרים תושיה (לעיל), ואולי רמז במלת עלה על שלימות המדות, ותושיה על שלימות השכל כענין שמע עלה וקבל מוסר למען תחכם באחריתך (לקמן י"ט כ'): אני בינה, כלומר שההתבוננות שאדם מתבונן בחכמה בעצמו אינו כלום, בזולת קדימת החכמה ואף שהתבוננות בחכמה היא חכמה, ולזה אמר לי בינה ולי גבורה, רומז לתכלית השלימות והיא גבורה לעלות אל הר ה' עיר גבורים עלה חכם: (טו) בי מלכים ימלוכו, שלא יוכלו להתנהג בטכסיסי המלוכה ולהנהיג ההנהגה הגדולה המסורה להם רק בחכמה: וכן, ורוזנים יחוקקו צדק, ר"ל יחוקקו בארצם חוקים מדוקדקים ומיושרים: וכן הענין באמרו (טז) בי שרים ישורו, ונדיבים כל שופטי ארץ, כלומר ונדיבים וכל שופטי ארץ כולם ישורו בי, ר"ל ינהיגו מדותיהם בחכמה, כי אין לשום דבר עמידה בזולתה: (יז) אני אוהבי אהב, ומשחרי ימצאונני, כוונת הענין שלא יתרשל האדם מן הלימוד, מיראתו לכובד המשא בעורק הלימוד והצטרך לאורך הזמן והקדמות ארוכות, כי אין זה רק דרך העצל, אבל הזריז החרוץ בלימוד לא יפחד מכל זה, יגעתי ולא מצאתי אל תאמין. וידוע כי גדר האהבה הוא התקרבות הדעות והתאחדם, ר"ל הסכימם לדעת אחת, וכן ידוע בחכמה מאמר יום תעזבני יומים אעזבך, והענין הוא שבהתחלת האדם מן הלימוד מלד קושי טבעו בלימוד יצטרף עמו אח"כ קושי החכמה ודקותה, והוא כמי שבורח מחבירו אל המערב, וחבירו ידע בברחו וברח הוא ג"כ להתרחק ממנו לצד המזרח, ונמצאו שכל אחד במהלך יום אחד רחוק מחבירו מהלך ב' ימים, אבל אם יתקרב וידריך עצמו בלימוד ערבות החכמה ומתק אמריה יערבו לו מעט מעט עד שסיבת ערבתה תישרהו ותעזרהו, ולזה אמר אני אוהבי אהב, כלומר שאתקרב למתקרבין אלי ולא אמנע עצמי מהם, אבל אבא לקראתם, לא ארפם ולא אעזבם עד שאביאם אל בית אמי ואל חדר הורתי, והוא ענין ומשחרי ימצאונני כלומר המשכימים לשקוד על דלתותי ימצאונני וישיגוני: ואמר (יח) עושר וכבוד אתי, הון עתק וצדקה, בא להזהירו שלא יתרשל מן הלימוד לצרכו לקנות ממון ולעשות חיל שיסתפק בו וינחל בו כבוד,

כי

יט טוֹב פִּרְיִי מֵחָרוּץ וּמִפָּז
וּתְבוּאָתִי מִכֶּסֶף נִבְחָר׃
כ בְּאֹרַח צְדָקָה אֲהַלֵּךְ
בְּתוֹךְ נְתִיבוֹת מִשְׁפָּט׃
כא לְהַנְחִיל אֹהֲבַי ׀ יֵשׁ
וְאֹצְרֹתֵיהֶם אֲמַלֵּא׃

(יט) בעזזער מיינע פרוכט אלז גאלד אונד געדיעגענעז גאלד, אונד מיין ערטראג איזט פארציגליכער אלז זילבער. (כ) אויף דעם פפאדע דעז רעכטז וואנדלע איך, אינמיטטען דער שטייגע דער געביהר;
(כא) צו פערלייהען מיינען פריינדען האבע, אונד איהרע שאטצע פיללע איך.

רש"י

חמשים שערי בינה אמליאנו: (כא) להנחיל אוהבי יש. יש אתי נחלה רבה:

ר"מ המאירי

כי אם יחכם לא יחסר כל בחכמתו, כי בעל החכמה יש אתו עושר וכבוד והון עתק וצדקה, ונ"ל בפירושו שלא ימנע בפזרו ממונו לצדקה לעניים, אכן כן ירבה וכן יפרוץ, כי החכמה כוללת כל המעלות, אם אין תורה אין קמח. אם יש תורה יש קמח. והנה בחלום שלמה נאמר לו (במלכים א' ג'), שאל מה אתן לך. ושאל לו לב שומע לשפוט את העם להבין בין טוב לרע, ונאמר לו יען אשר שאלת את הדבר הזה ולא שאלת לך ימים רבים, ולא שאלת לך עושר וכבוד, ולא שאלת את נפש אויביך, הנה עשיתי כדברך, נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך וגו', וגם אשר לא שאלת נתתי לך גם עושר גם כבוד. ובדרש אמרו על זה משל למלך שאמר לשושבינו כל שאתה תובע דבר אחד הרי הוא נתונה לך מעכשיו: אמר בלבו הריני תובע דבר אחד שעל ידו אני גובה ממנו את הכל, תבע לו את בתו, כך אמר שלמה אם נותן לי חכמה הכל מסור בידי, הוי גם אשר לא שאלת נתתי לך גם עושר גם כבוד, ועל זה אמר ג"כ: (יט) טוב פריי מחרוץ ומפז, ותבואתי מכסף נבחר: ואמר אחר כן (כ) באורח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט: (כא) להנחיל אוהבי יש, ואוצרותיהם אמלא, ויש לי בו ב' פירושים, האחד בענייני המדות ובפרט בענין הצדקה, ואהלך פועל יוצא כענין אדריך, כלומר אני אדריך השומע לי שילך באורח הצדקה, ועם כל זה לא שיפזר ממונו, אבל בתוך נתיבות משפט, ר"ל שיכלכל דבריו במשפט ובדרך ממוצעת המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. ובתוך נתיבות משפט ר"ל שיערב מדת הצדקה בתוך נתיבות משפט: ואמר להנחיל אוהבי יש, כלומר בזאת המדה נמצאתי עושה המוטל עלי, וקרני ירום בכבוד, עד שכל ימי יתן לי האל להנחיל אוהבי די סיפוקם, והוא ענין מלוי האוצרות ובא כענין פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד וקרנו תרום בכבוד (תהלים קי"ט ט'), והשני והוא הנכון רומז אל הלימוד, ומוסב לענין מה שביארנו (לעיל) בפסוק אני אוהבי אהב, והכוונה באורח צדקה אהלך, להמציא לכל מבקש, ואולי בתוך נתיבות משפט ר"ל לכל אחד כפי הראוי לו, לפי טוב מזגו ולפי מדרגתו בשכל ובעיון, וכמאמר חכמי המוסר שאמרו שאל בחכמה שאלת השוטים. ושמור שמירת הנדיבים, כלומר כשתבא להתלמד לפני החכם לא תחוס עלי כבודך להתרשל משאול ספקותיך מיראתך פן תהיה לבוז, אבל שאל וחקור על כל מה שיסופק לך, ואפילו היתה שאלתך שאלת השוטים, כלומר כשתבא להתלמד לפני החכם, אבל כשתזכה בהשלמת הלימוד ותגיע למעלת השפעתך לזולתך שמור שמירת הנדיבים, כי מדרך הנדיב שלא להיות כל בני אדם שוים בעיניו, אבל לרב ירבה ולמעט ימעיט, הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו, וכן בענין החכמה, ראוי לחפש לתת לכל תלמיד חוקו איש כפי אכלו לקטו. וחכמי המוסר אמרו בשם חכם אחד שאמר אני הקצב והחכמה הצאן ואתם הקונים ואתם ההמון הכלבים. רוצה בזה אני הקצב שמנתח השה ועושה ממנו נתחים ראויים וחתיכות מהם גדולות ומהם קטנות, בעבור ימצא כל איש כפי הראוי לו, גדולה לגדול והקטנה לקטון, והחכמה הצאן,

כב יְהוָה קָנָנִי רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ
קֶדֶם מִפְעָלָיו מֵאָז׃
כג מֵעוֹלָם נִסַּכְתִּי מֵרֹאשׁ
מִקַּדְמֵי־אָרֶץ׃
כד בְּאֵין־תְּהֹמוֹת חוֹלָלְתִּי
בְּאֵין מַעְיָנוֹת נִכְבַּדֵּי־מָיִם׃

(כב) דער עוויגע האט מיך געאייגנעט אלז דען ערזטלינג זיינעז וועגעז, דאז ערזטע זיינער ווערקע זייט דער אורצייט. (כג) פאן עוויגקייט הער וואורדע איך געזאלבט, פאם בעגינן אן, זייט דען אנפאנגען דער ערדע.
(כד) דא נאך קיינע טיפען ווארען, ווארד איך געצייגט, דא נאך ניכט קוועללען ווארען, וואזערבעשווערט.

רש"י

(כב) ראשית דרכו. קודם בריאתו של עולם: (כג) נסכתי מראש. לשון נסיכי בני אדם (יחזקאל ל"ב): (כד) חוללתי. נבראתי: (כה) בטרם

ר"מ המאירי

כלומר שעל דרך שהטבח מנתח הצאן, אני מנתח החכמה כדי לתת לכל תלמיד כפי הראוי לו, ואתם הקונים, כלומר קחו לכם איש אשר כברכתו ברך אותו אביו, וההמון הכלבים שמלקטים העצמות והדברים שאינם ראויים לימכר, וכן ההמון ילקטו מדברי החכם המשלים והדברים המונחים מעטי התועלת לפי ענייניהם, ועל זה אמר להנחיל אוהבי יש, ואוהב הוא כנוי לחכם אשר התקרב אליו להתחכם הוא ראוי למסור לו כל עניני החכמה, ועליו אמר שיושפע מן החכמה כאלו היא שלו, עד שתיוחס אליו לגמרי, וזהו לשון נחלה, והוא ענין מה שאמרו ז"ל כתוב בתורת ה' חפצו, וכתוב ובתורתו, לא קשיא בתחלה תורת ה' ולבסוף תורתו שלו, והוא ענין ואוצרותיהם אמלא, כלומר אשפיעם מן החכמה עד שימלאו אוצרותיהם, עד שיושפעו בדרך שאף הם יוכלו להשפיע לאחרים, וזהו ענין התמלאות אוצרו. ויש לפרש להנחיל אוהבי יש, על התכלית האחרון, כלומר דבר שיש לו ישות, ר"ל נצחיות וחוזק מציאות: ואמר ג"כ בשבח החכמה (כב) ה' קנני ראשית דרכו, יש לפרשו כדרך שביארנו באומרו ה' בחכמה יסד ארץ, בעבור החכמה, כלומר שכוונת המציאות כולו בשבילה, והוא התכלית נקראה ראשית על צד התכלית, וכמו שביארנו שהתכלית יקרא התחלה מצד אחד, והוא להיותו מניע התחלות, ואם נפרש שברא המציאות בחכמתו ובשכלו, יאמר בהכרח שהיא קדמה למציאות, והוא אמרם, תורה אומרת אני הייתי כלי אומנותו של הקב"ה. והנראה שרמז אל השכל הנאצלי הנפרד המוציא שכל האדם מן הכח אל הפועל, ושכל האדם מיחל בתכליתו לדבקה בו, אליו ישגיח אליו יתבונן, והיא המדרגה העליונה שבשכל האנושי עד פה יבוא שכלו ולא יוסיף, אבל למעלה ממנו בשאר הצורות, וכל שכן הסבה הראשונה אין בכח השכל האנושי להשיג דבר ממהותם רק שאפשר לו להשיג במחקרו בדרכי המופתים הנחקרים על פי הקדמות צודקות ענין מציאותם, ר"ל שהם נמצאים, ומפני שהוא כולל עולם הנפרדים קראו ראשית דרכו וקדם מפעליו, כלומר הבריאה הקדומה שבמפעליו: והוא ענין, (כג) מעולם נסכתי מראש, ונסכתי מבנין נפעל, כלומר שהבורא יתברך נסכני והשליטני מראש, ר"ל מהתחלת הבריאה: ומקדמי ארץ, כלומר מקודם בריאת העולם, וקרא העולמות ארץ לשפלותם בערך אל עולם הנפרדים כמו שיקרא לתחתונים חלק האויר שמים, לגובה ערכו בערך אלינו, ואולי אל זה רמזה תורה בפתח דבריה בענין בראשית, כלומר שבאמצעות ראשית הנבראים ברא את השמים ואת הארץ, ר"ל שני העולמות. וכל הפרשה נמשכת לזה הענין, אלא שהכל האריכה בסיפור פרטים והמשך סדר דברים עד שכללו הפרטים כל פרטי בריאות מעשה בראשית, ועל כלם אמר שם אני כלומר שבאמצעותו עושה הכל, והוא ענין בהכינו שמים שם אני: והחל בפרטיו ואמר (כד) באין תהומות חוללתי, וחוללתי הוא מן

הבנין

כה בְּטֶרֶם הָרִים הָטְבָּעוּ
לִפְנֵי גְבָעוֹת חוֹלָלְתִּי׃
כו עַד־לֹא עָשָׂה אֶרֶץ וְחוּצוֹת
וְרֹאשׁ עַפְרוֹת תֵּבֵל׃
כז בַּהֲכִינוֹ שָׁמַיִם שָׁם אָנִי
בְּחֻקוֹ חוּג עַל־פְּנֵי תְהוֹם׃
כח בְּאַמְּצוֹ שְׁחָקִים מִמָּעַל
בַּעֲזוֹז עִינוֹת תְּהוֹם׃

(כה) בעפֿאָר דיא בערגע איינגעזענקט וואורדען, פֿאָר דען היגעלן וואַרד איך געצייגט.

(כו) נאָך האַטטע ער ניכֿט געמאַכֿט ערדע אונד פֿלורען, אונד דען בעגין דעז שטויבעז דעז ערדענרונדעז.

(כז) אַלז ער דען הימעל בערייטעטע, וואַר איך דאַ, אַלז ער דענקרייז צאָג איבער דיא פֿלאֶכֿע דער טיעפֿע:

(כח) אַלז ער בעפֿעזטיגטע דיא וואָלקען דאָראָבען, אַלז זיך טהירמטען דיא קוועללען דער טיעפֿע;

רש"י

הרים הטבעו בתוך המים: (כו) ארץ וחלות. ארץ ישראל ושאר ארצות. וראש עפרות תבל. אדם הראשון: (כז) בחוקו חג על פני תהום. כשרקע חוג הארץ על המים. חוק גבול בל יעבר: חוג לשון הקף. כמו ובמחוגה יתארהו (ישעיה מ"ד) קונפ"אש בלע"ז Compase (בל"א Zirkel): (כח) בעזוז. כשהגביר מעיינות תהום: (כט) בשומו לים חוקו. וגזר על

ר"מ המאירי

הבנין שלא נזכר פועלו והוא מענין יצירה, כלומר שנבראתי בזולת מציאות היסודות, והזכיר המים מפני שיסוד האש והאויר אינם מושגים בחוש, הוא בעצמו ענין באין מעינות נכבדי מים, ר"ל ריבוי המימות, מלשון כבד מאוד במקנה בכסף ובזהב (בראשית י"ג ב'), יכבדו בניו (איוב י"ד כ"א), כלומר שיהיו רבים, ולכן לועזים אותו כענין פלגי מים והוא שם. וי"מ נכבדי, תואר למעיינות, כלומר מעיינות חזקו המים, ר"ל מרוב המים, ומעיינות לשון זכר כמו תהומות: (כה) בטרם הרים הטבעו, ר"ל השקעו כענין טבעו בארץ שעריה (איכה ב' ט'), על מה אדניה הטבעו (איוב ל"ח ו') ואולי נאמר לשון טביעה בשקיעת הארץ להיות הארץ על המים: לפני גבעות חוללתי, ר"ל קודם, כי מלת לפני תאמר על פנים שונים פעם על קדימות זמן, לפני מלוך מלך בישראל, לפני גבעות חוללתי, ופעם על קדימת דרך או מקום, וישלח יעקב מלאכים לפניו, הנה אנכי שולח מלאך לפניך (שמות כ"ג כ'), ר"ל שילך לפניך, עברו לפני, ויעבור מלכם לפניהם (מיכה ב' י"ג), ופעם על עמידת האחד לפני האחד, ותעמודנה לפני משה ולפני אלעזר הכהן, יעמוד משה ושמואל לפני (ירמיה ט"ו א'), ופעם על מציאות הדבר, ומשלם לשונאיו אל פניו (דברים ז' י'), רוצה לומר בעודו במציאותו, ולפני גבעות הוא מן הענין הראשון: והוא אמרו (כו) עד לא עשה ארץ וחוצות, ועשה פירושו תיקן, או ענין בריאה ממש, וחוצות הם רחובות הגדולות: וראש עפרות תבל, כלומר התחלת עפרות תבל, ותבל הוא כלל הארץ המיושבת, ועפרות נאמר על פרטי האקלימים שבה: (כז) בהכינו שמים שם אני, ר"ל שבאמצעותי כוננו, ורמז על עולם הגלגלים: בחוקו חוג על פני תהום, בחוקו הוא מפעלי הכפל, והי' ראוי להדגיש כמו ועל ספר חקה (ישעי' ל' ח'), אלא שבא ברפיון להקל הקריאה, וכמוהו בחוקו מוסדי ארץ, וחוג ר"ל שעת שכונו להיות מבדיל בין מים למים, רמז לענין יהי רקיע: (כח) באמצו שחקים ממעל, ר"ל בתתו להם אומץ וחוזק לעמוד לעד לעולם, וכן בעזוז עינות תהום, בעזוז מקור, כלומר בתתו להם עוז, כי היסודות ג"כ בעצמם לא יעמדו,

ועינות

כט בְּשׂוּמוֹ לַיָּם ׀ חֻקּוֹ
וּמַיִם לֹא יַֽעַבְרוּ־פִיו
בְּחוּקוֹ מוֹסְדֵי אָֽרֶץ׃
ל וָאֶהְיֶה אֶצְלוֹ אָמוֹן
וָאֶהְיֶה שַׁעֲשֻׁעִים יוֹם ׀ יוֹם
מְשַׂחֶקֶת לְפָנָיו בְּכָל־עֵֽת׃
לא מְשַׂחֶקֶת בְּתֵבֵל אַרְצוֹ
וְשַׁעֲשֻׁעַי אֶת־בְּנֵי אָדָֽם׃
לב וְעַתָּה בָנִים שִׁמְעוּ־לִי
וְאַשְׁרֵי דְּרָכַי יִשְׁמֹֽרוּ׃

(כט) אַלז ער דעם מעערע שטעללטע דאַז געזעטץ, אונד דאַס דאַז וואַזזער ניכט איבערשרייטע זיינע אופער; אַלז ער איינפּינגטע דיא גרינדפּפייֿלער דער ערדע; (ל) דאַ וואַר איך בייא איהם איין פּפלעגלינג, אונד וואַר זיין ערגאָטצען טאַג פיר טאַג, שפּיעלענד פֿאָר איהם צו אַללער צייט;

(לא) שפּיעלענד אויף זיינעם ערדבאַלל, אונד האַבע מיין ערגאָטצען מיט דען מענשענקינדערן.

(לב) אונד נון, קינדער, האָרעט אויף מיך, אונד הייל דענען, דיא מיינער וועגע וואַהרען.

רש"י

ים סוף כשבראו על מנת להבקיע לפני משה: בחקו מוסדי ארץ. בחקו מלשון חקו כמו על כפים חקותיך (שם מ"ט) וכן ומחק הארץ (יחזקאל מ"ג): (ל) אמון. גדילה אצלו לשון האמונים עלי תולע (איכה ד'): יום יום. אלפים שנה: (לא) משחקת בתבל ארצו. כל דורות הרשעים שהיו מאדם ועד נח ומנח עד אברהם הייתי משחקת עליהם. ושעשועי. לפיתי עד בא דור המדבר ויקבלוני: (לב) ועתה בנים שמעו לי ואל תפרעו. ולא תבטלו מוסרי:

ר"מ המאירי

ועינות כמו מעיינות, והעי"ן באה בקיר"ק דרך זרות: (כט) בשומו לים חקו, ר"ל חוק בל יעברנהו, רמז להקוות המים: והוא ענין ומים לא יעברו פיו, ר"ל דברו ורצונו, בחוקו מוסדי ארץ, ר"ל בתתו להם חק שלא ימוטו, והכל חוזר לענין גם אני: (ל) ואמר אח"כ ואהיה אצלו אמון, ביאורו אצלי שידוע שהנפרד הוא אמון בחיק האל ועומד סביבו, כאמרו ונורא על כל סביביו (תהלים פ"ט ח'): ואהיה שעשועים יום יום, שעשועים הוא ענין שמחה, כדרך ישמח ה' במעשיו, והוא כאמר דרך המשלה אצל השם כמו שיאמר בהפכו ויתעצב אל לבו: יום יום, פירושו בלא הפסק: והוא ענין משחקת לפניו בכל עת, כי מלת השחוק אע"פ שנאמרת לפעמים בענין הלעג תאמר לפעמים לענין השמחה, וכמוה ושחקתי לפני ה' (ש"ב ו' כ"א): ואמרו (לא) משחקת בתבל ארצו, ושעשועי את בני אדם, הוא נמשך יפה למה שביארתי הענין בשכל הנפרד, אחר שכל האדם נפרד ממנו, ולהיותו נותן צורה לבני אדם, ומוציא שכלם מן הכח אל הפועל והוא התחלתו, אמרה על עצמה שהיא משחקת בתבל ארצו, והוא לדעתי פועל יוצא כלומר משמחת בתבל ארצו, ופירוש בתבל ארצו במיושב שבארצו, ואמר בתבל כלומר ולא בכולה, כאמרו כי ביצחק יקרא לך זרע, ולא כל יצחק, והוא אמרו אחריו ושעשועי את בני אדם, כלומר החשובים, כי בני אדם כשלא יבא במקרה סמוך למלת איש או אישים רומז על החשובים, כמאמר החכם עתה באו בני אדם. זהו ביאור המקראות לדעתי, ואף רז"ל דרשום על התורה והתורה לפעמי' מונחת על החלק המיוחד שבה, ורומז למה שביארנו.

והנה עתה חותמת התורה בדברי תוכחתה בנועם דבריה, ואומרת (לב) ועתה
בנים

לג שִׁמְעוּ מוּסָר וַחֲכָמוּ
וְאַל־תִּפְרָעוּ׃
לד אַשְׁרֵי אָדָם שֹׁמֵעַ לִי
לִשְׁקֹד עַל־דַּלְתֹתַי יוֹם ׀ יוֹם
לִשְׁמֹר מְזוּזֹת פְּתָחָי׃
לה כִּי מֹצְאִי מָצָאִי חַיִּים
וַיָּפֶק רָצוֹן מֵיְהוָה׃
לו וְחֹטְאִי חֹמֵס נַפְשׁוֹ
כָּל־מְשַׂנְאַי אָהֲבוּ מָוֶת׃

(לג) האָרעט אויף דיא צורעכט־
ווייזונג אונד ווערדעט ווייזע, אונד
ענטאַרטעט ניכט.

(לד) הייל דעם מענשען, דער אויף
מיך האָרט צו וואַכען אַן מיינען טהי־
רען טאַג פיר טאַג, צו וואַהרען דיא
פפאָזטען מיינער איינגאַנגע.

(לה) דען ווער מיך געפונדען, האַט
לעבען געפונדען, אונד האַט גנאַדע
נעוואָננען פאָם עוויגען;

(לו) אַבער ווער מיך פערפעהלט,
בערויבט זיך זעלבער, אַלל מיינע
האַזזער ליעבען דען טאָר.

רש"י

(לד) לשקוד לשמור על דלתי. להכנס ראשון לבית המדרש ולבית הכנסת ולצאת אחרון:

ר"מ המאירי

בנים, אחר שהודעתי לכם תכלית החכמה, שמעו לי ואשרי דרכי ישמורו, וכבר ידעת במלת אשרי שהיא נאמרת על קבוץ הצלחות, ובפרט על ההצלחה האמיתית: וכן (לג) שמעו מוסר וחכמו ואל תפרעו, ורוצה בה לדעתי דרך פשט. כי אין אדם אפר בשמען נגידים ופניניס שלא ישמח בהם ולא יערבו לו, ולכן ידעתי כי שמחתם לדברי, אבל קבלום בדרך שתחכמו, והוא ענין ואל תפרעו, כלומר אל תשובו אחור להעביר השמחה לשעתה ולהתיאש אח"כ ממנה: כי (לד) אשרי אדם שומע לי, ואולם ייעד לשומע שהוא צריך לשקידה ר"ל התמדת הלימוד והעיון, והוא אמרו שבכלל קבלת דבריה הוא לשקוד על דלתותיה ולשמור מזוזות פתחיה יום יום, והשמיעה בכל אלו המקראות לשון קבלה כמו שמעני, וישמע אליה אלהים (ראשית ל' ל"ב), והצורך בהתמדת הלימוד פי' זולתי, כי שאר המלאכות אין החלק מהן תלוי בחלק האחר, שאם הוא עושה מלאכה ראויה לעשרה ימים הנה בראשון נשלמה עשירית המלאכה, ואם יבטל קצת זמן מ"מ כל אשר ישוב עליה ימצא העשירית עשוי, לא יצטרך לחזור, אבל התורה אם יפסיק בה ויבטל זמן הכל נשכח, וכן שאם תיעד זמן זמן בלימוד החכמה על הדרך שאמר בברייתא של אבות יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנים לא תחשוב שהחלק העשירי ממנה ילמד בשנה הראשונה, אבל בראשונה ישיג מעט ובשנייה כפליים, וכל עוד שיתעסק בה תקל הבנתו וימצא לפניו נתיב החכמה דרך סלולה, ויפה לו שעה אחת מאורך זמן בהתחלה, ומתוך כך כל אשר ימעט בשקידה יפסיד מה שאין בו שיעור ומה שאינו ניתן להשבון: ואמר (לה) כי מוצאי מצא חיים, כלומר החיים האמיתיים: ויפק רצון מה', ר"ל שהוציא רצונו לאור וקיים, ומה' כמו מאת ה', כלומר בעזרו, כמו מה' היתה לו (מ"א ב' ט"ו); (לו) וחוטאי חומס נפשו, פירשוהו כמו חוטא לי, ואלו היה מאמר האל היה ראוי לומר כן, אבל חטאי האמור הוא על החכמה והשכל, ולדעתי אמר חוטאי, משום העברת הכוונה, קולע אל השערה ולא יחטיא (שופטים כ' ט"ז), כלומר החוטא בענייניה ולא תעלה הכנתו בידו כראוי חומס נפשו ומסבב לה אבדון והכרת: והוא ענין כל משנאי אהבו מות, כלומר מתקרבין אליה כאלו אסנו: זהו פירוש הפרשה לדעתי, והנגלה והנסתר בה אחד:

ט.

א חָכְמוֹת בָּנְתָה בֵיתָהּ חָצְבָה עַמּוּדֶיהָ שִׁבְעָה:

ט.

(א) דיא ווייזהייט האט איהר הויז ערבויט, האט איהרע זיעבען זיילען אויזגעהויען.

רש"י

ט (א) חכמות בנתה ביתה. בחכמה בנה הקב"ה את העולם: חצבה עמודיה שבעה. שבעת ימי בראשית ד"א שבע ספרים שיש בתורה. ויהי

ר"מ המאירי

הפרשה י"ז כוללת י"ח פסוקים, מן פסוק (א) חכמות בנתה ביתה, עד סוף פסוק (יח) בעמקי שאול קרואיה. הכוונה בהם שאחר שהזכיר פרטי האשה הזרה וכח הדחתה, ונועם דברי החכמה וכח הדרכתה והישרתה כלל הענין שתיהם ביחד בפרשה זו, כשופט שאחר שומעו דברי הריבות ורוצה ליתן את הדין, מספר טענות שני האנשים אשר להם הריב, וגומר את הדין, לחייב את האחד ולזכות את שכנגדו: ואמר

ט (א) חכמות בנתה ביתה, חצבה עמודיה שבעה, חכמות לשון רבים, ובנתה לשון יחיד, ר"ל כל אחת מהן, ואפשר שקרא החכמה דרך כלל חכמות, להיותה כוללת מינים רבים, והוא כאלו אמר החכמה מכינה עניניה על הסדר, ורומז בזה אל ענין סדר הלימוד שהאדם צריך שישלים עצמו תחלה, והוא ענין בנין הבית, כי השלימות הוא סבת הבנין החזק והמדור הנכחי, וידוע בבנין הבית שאין מציאותו אלא בהשגחתו על הסדר, תחלה היסודות, ואחריו הכותלים, ואחריהם העלייה, ואחריה תקרת הגג, וכן בחכמות צריך שיקחם על הסדר: והוא ענין חצבה עמודיה שבעה, מלת חצבה עיקר הנחתה, כענין כריתה כמו על החוצב בו (ישעי' י' ט"ו), אל צור חוצבתם (שם נ"א א'), אבל יושאל מזה לעניין הבנת העניינים להביאם אל סדר ישר, ובלע"ז אדרע"צ. ומזה אצלי חצבתי בנביאים (הושע ו' ה'), וכן הנה שהכינה שבעה עמודי החכמה להעמידם בלימודו על הסדר, ומספר השבעה לא בא בדקדוק רק שהוא ראש מספר ומתיחס כלשון בני אדם לכל מספר יולדת השבעה (ירמי' ט"ו ט'), כלומר אותה שהיתה יולדת הרבה, כמו שבע ביום הללתיך (תהלי' קי"ט קס"ד), כלומר הרבה פעמים שבע תועבות בלבו (לקמן כ"ו כ"ה), כי שבע יפול צדיק וקם (לקמן כ"ד ט"ז), שבעה עינים (זכרי' ג' ט'), שבע כחטאתיכם (ויקרא כ"ו כ"א), וכן הנה פירושו שהעמידה כל עמודי החכמה על סדר נכון וישר, ואולי רמז לארבעה חלקי התורה, להווית מציאות השלשה עולמות. וכבר ביארנו בקצת חיבורנו בארבעה חלקי התורה, הראשון מהם בהאמנת הפנות המקובלות הבלתי מושגות במופת כחידוש העולם והשגחה וגמול ועונש ושינוי הטבעים במופתים, והוא החלק הנרמז בעדות השם, והשני הפנות העיוניות המושגות במופת לחכמים כמציאותו יתברך ואחדותו ושוללות כל גשמות ממנו, שהוא אחד מעמודי התורה להאמין בהם מדרך קבלה, ואם לא ישיג ידיעתם מצד העיון, והוא הרמוז בענין פקודי השם, והשלישי חלק המצות השכלית המשלימות סדר והנהגה בין בני אדם כבבוד אב ואם, וכבוד החכמים והמתנות והצדקו' ומניעת הנזק כרציחות והגניבות, והוא החלק הנכלל במצות ה'. והרביעי חלק המצות השמעיות שאין הטעם בהם ניכר רק ליחידי הסגולות, והוא שנאמר עליהם שאומות העולם משיבין עליהם ויצר הרע מקטרג בהם, כענין מאכלות האסורות ולבישת כלאים ושחקים בכלל והוא החלק הרמוז ביראת ה'. ואלו הם ד' עמודי התורה, ואחר שיעלו בידו ותקדם יראתו באמונתם ובקיומם ראוי לו להשתדל בלימוד המחקר, עד שישיג ענין השלשה עולמות, עולם היסודות תחלה, ואחריו עולם הגלגלים, ואחריו עולם המלאכים, מה שבטבע האנושי להשיג בו, וזהו גמר בנין הבית, ועל זה נאמר לדעתי חצבה עמודיה

ב טָבְחָה טִבְחָהּ מָסְכָה יֵינָהּ
אַף עָרְכָה שֻׁלְחָנָהּ:
ג שָׁלְחָה נַעֲרֹתֶיהָ תִקְרָא
עַל־גַּפֵּי מְרֹמֵי קָרֶת:
ד מִי־פֶתִי יָסֻר הֵנָּה
חֲסַר־לֵב אָמְרָה לּוֹ:
ה לְכוּ לַחֲמוּ בְלַחֲמִי
וּשְׁתוּ בְּיַיִן מָסָכְתִּי:

(ב) האט געשלאכטעט איהר שלאכטפיעה, האט געמישט איהרען וויין, אויך אנגעריכטעט איהרען טיש.
(ג) זיא שיקקט איהרע מאַרגדען אויג לאָסט איינלאַדען, אויף דען פאַר שפרינגען דער האָהען דער שטאַדט.
(ד) ווער איינפאָלטיג איזט, קעהרע היער איין, (ווער) אונפערשטאָנדיג, דען שפריכט זיא אַן:
(ה) קאָממט, עזזעט פאָן מיינעם בראָדע, אונד טרינקעט פאָם וויין, דען איך געמישט.

רש"י

בשבוע האחרון ספר לעצמו: (במסכת שבת): (ב) טבחה טבחה מסכה יינה. מזוגה במים כמו יין חזק שאינו ראוי לשתות חי: אף ערכה שלחנה. כל יצירת לה ויכס: (ג) שלחה נערותיה. אדם וחוה. ד"א משה ואהרן: (ד) מי פתי יסור הנה. וילמוד אותו ויחכם: (ה) לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי.

ר"מ המאירי

שבעה. או אמור בשלשה האחרונות שישתדל בידיעת החכמות לימודיות טבעיות אלהיות. או אפשר שרמז בעמודי החכמה לשבע חכמות, אלא שראוי לכלול חלקי התורה בעמודים, כי הם העמודים אשר כל הבית נכון עליהם, וכבר פירשו זולתי בו דברים אחרים לא נתיישבה דעתי בהם. ואחר שסיפר בשלימות החכם סיפר עוד באחרונה שבמדרגות החכמה והוא השפעתו לזולתו, ואמר גם שמכין עצמו להכין מנות הראויות לתת לכל אחד ואחד כפי ענייני: וזהו ענין (ב) טבחה טבחה, וענין הטבח ידוע שמנתח לאיברים ראויים להתכבד, ונתיכות דקות עד שימצא כל איש חקו הראוי לו כמו שכתבתי למעלה, ועל זה הזכיר לשון ההכנה בלשון טבח. ואפשר ג"כ שהוא הדמיון במזיגת היין, כי הממסך לשון מזג כי אותיות גיכ"ק ואותיות זסשר"ץ מתחלפות, והיין ידוע שמזיגתו אין שוה לכל אדם שכל חלוקה הרבה מאד לפי טבע בני אדם, ועל זה אמר מסכה יינה, כלומר לכל אדם הראוי לו, ולולי זה הדמיון לא נאוה לסמוך מזיגת היין לשחיטה, או אפשר שהטביחה נאמרות על הבישול ואע"פ שעיקר הנקתה על הזביחה והנתוח, פעם תאמר על עניין הבישול לדעת גדולי המדקדקים, כאמרו ויאמר שמואל אל הטבח תנה את המנה וכו' וירם הטבח את השוק והעליה וישם לפני שאול (שמואל א' ע' כ"ג כ"ד) פירשו הטבח המבשל, וכן בלשון ערבי קורין מבשל טבך, והכ"ף לערבי כקו"ף לעברי. וענין טבחה טבחה, הכינה בישולה, וסמך מזיגת היין להכנת הבישול כראוי: ואף ערכה שולחנה, עד שיהא הכל סדור לפניה להשביע לכל רעב כחוקו הראוי לו, ואפשר שהכנת השולחן נאמר על הלחם והנה הטבח בבשר ומזיגת היין ועריכת השלחן בלחם הסעודה מתוקנת לכל הצריך בה, והגיע עת שיקרא בני אדם לאכול ולשתות: והוא ענין (ג) שלחה נערותיה תקרא, והכל משל להכין עצמו להשפיע לזולתו מה שחננו האל בידיעה: ותקרא, פירושו על יד נערותיה תקרא: על גפי מרומי קרת, פירושו על כנפי, מלשון בכנפות הארץ (איוב ל"ח י"ג), כלומר שעל יד נערותיה תקרא ותצעק על קצות מרומי קרת, ר"ל כל קריה וקריה הנה והנה שיבואו לאכול, והוא ענין מי פתי וגו' לכו לחמו בלחמי וגו': ונערותיה, משל לתלמידים שעל ידם ישמע שם החכם הולך וגדול ויבואו לפניו מקצות הארץ לשמוע חכמתו, וכאילו הוא יקרא: ואמר (ד) מי פתי יסור הנה, לתת לפתאים ערמה: וחסר לב אמרה לו ג"כ שיבוא

וימלא

ו עִזְבוּ פְתָאיִם וִחְיוּ
וְאִשְׁרוּ בְּדֶרֶךְ בִּינָה׃
ז יֹסֵר לֵץ לֹקֵחַ לוֹ קָלוֹן
וּמוֹכִיחַ לְרָשָׁע מוּמוֹ׃
ח אַל־תּוֹכַח לֵץ פֶּן־יִשְׂנָאֶךָּ
הוֹכַח לְחָכָם וְיֶאֱהָבֶךָּ׃
ט תֵּן לְחָכָם וְיֶחְכַּם עוֹד
הוֹדַע לְצַדִּיק וְיוֹסֶף לֶקַח׃

(ו) לאָזזעט דיא בעטהאָרונג, דאַס איהר לעבעט, אונד שרייטעט אויף דעם וועגע דער ווייזהייט. —

(ז) ווער דען שפאָטטער בעלעהרט, האָלט זיך שימפף, אונד ווער דען פרעפלער צילכטיגט — זיינען שאַנדפלעקק.

(ח) ריגע ניכט דען שפאָטטער, דאַס ער דיך ניכט האַזזע, ריגע דען קלוגען, אונד ער ווירד דיך ליעבען.

(ט) גיעב דעם קלוגען, אונד ער ווירד נאָך קלוגער, גיעב דעם גערעכטען קונדע, אונד ער ווירד אַן וויזזען צונעהמען.

רש"י

ביין שמזגתי: (ו) עזבו פתאים וחיו. את דרך הפתיות: ואשרו. לשון פעם. כמו באשורו אחזה רגלי (איוב כ"ג): (ז) ומוכיח לרשע מומו. מום היא למוכיח שזה מחרפו ואינו שומע לו הוא אזהר' שאסור לדבר עם המסיתי' לעבוד אלילים מעובדי כוכבים ואפי' להוכיחו ולקרבם: (ט) תן לחכם ויחכם עוד. לתלמיד הגון (שכם). ומדרש אגדה נאמר לנח מכל הבהמה הטהורה וגו' (בראשית ז') וכשיצא ויקח מכל הבהמה וגו' (שם) אמר מה ראה הקב"ה להרבות באלו אלא שרצה שאקריב מהן. הודע לצדיק חכמה. והוא יוסף

ר"מ המאירי

וימלא חסרונו: והוא ענין (ה) לכו לחמו בלחמי, ושתו ביין מסכתי, ולכן פי' בואו, כמו שביארנו בענין לכו נרוה דודים: ואמר (ו) עזבו פתאים וחיו, פירשו בו שהוא חסר, כלומר אתם הפתאים עזבו הפתיות. ולדעתי פתאים שם, כמו תאהבו פתי (לעיל) שפירושו פתיות, כלומר אתם הקרואים אם תרצו שיסעד לבבכם במאכלי ותהנו בו, עזבו פתיות: ואשרו בדרך בינה, ר"ל לכו מלשון תמוך אשורי במעגלותיך (תהלים י"ז ה'), שפי' פסיעותי וצעדי, וכן אשרו כמו צעדו, והוא בנוי מן הקל: וחיו, כמו ותחיו, כלומר עזבו פתיות ותחיו. ואח"כ הודיע שמטכסיסי החכם השלם אע"פ שמטכסיסי שלימותו להיות ביתו פתוח לרוחה לכל הבא לדרוש את ה', ישמר מן הליצים אשר אין כוונתם וחפצם בלימוד כלל: והוא ענין (ז) יוסר לץ, ר"ל מוכיח לץ לוקח לו קלון, ר"ל לוקח לעצמו קלון, כלומר שיקנתרהו וירבהו על תוכחתו: וכן ומוכיח לרשע מומו, ר"ל על מומו הוא לוקח לעצמו קלון: והוא אומרו (ח) אל תוכח לץ פן ישנאך, כלומר כי הוא ישנא כל שונא דרכיו: הוכח לחכם, ר"ל לפיקח הרוצה להתחכם: ויאהבך, כי יכיר התועלת בדבריך ויאהבך עליהם, ובכלל ויאהבך שיקבל דבריך, כי האהבה קירוב הדעות הוא ושיווי הרצון, כמו שביארנו בקבלת חיבורנו על אומרם את אויבים בשער (תהלים קכ"ז ה'), אפילו אב ובנו, רב ותלמידו שנושאים ונותנים זה עם זה בהלכה נעשו שונאים זה לזה כלומר שכל ריחוק הדעות הוא שנאה, והוא שאמרו שם עוד ולא זזו משם עד שנעשו אוהבי', שנא' את והב בסופה (במדבר כ"א י"ד), כלומר שאב ובנו ורב ותלמידו אינם חולקים מצד הניצוח רק מדרך חקירת האמת, ומתוך המשא ומתן יבררו האמת ויסכימו לדעת אחד והוא ענין שנעשו אוהבים: ואמר (ט) תן לחכם ויחכם עוד, כלומר זהו הראוי להוכיחו וללמדו, כי לא די שיקבל מוסרך ויקח לימודך, אבל שיוסיף עליו ויבין דבר מתוך דבר. ואולי תן לחכם ויחכם עוד, רומז על שלימות המדות, כי לפעמים יאמר חכם על המדות כאומרו בישישים חכמה (איוב י"ב י"ב): הודע לצדיק

ויוסיף

י תְּחִלַּת חָכְמָה יִרְאַת יְהוָה
וְדַעַת קְדֹשִׁים בִּינָה:
יא כִּי־בִי יִרְבּוּ יָמֶיךָ
וְיוֹסִיפוּ לְּךָ שְׁנוֹת חַיִּים:
יב אִם־חָכַמְתָּ חָכַמְתָּ לָּךְ
וְלַצְתָּ לְבַדְּךָ תִשָּׂא:
יג אֵשֶׁת כְּסִילוּת הֹמִיָּה
פְּתַיּוּת וּבַל־יָדְעָה מָּה:
יד וְיָשְׁבָה לְפֶתַח בֵּיתָהּ
עַל־כִּסֵּא מְרֹמֵי קָרֶת:

(י) דער אנפאנג דער ווייזהייט איזט פורכט דעז עוויגען, אונד קונדע דעז היילינגען איזט איינזיכט.
(יא) דען דורך מיך ווערדען דיינער טאגע פיעל זיין, אונד זיך דיר מעהרען יאהרע דעז לעבענז.
(יב) ווען דוא קלוג ביזט, ביזט דוא דיר קלוג, אונד ביזט דוא איין שפאטטער, טראגזט דוא'ז אלליין.
(יג) דאז טהאריכטע וויב טאבט אומהער, דאז איינפאלטיגע, דאז ניכטז וויס,
(יד) אונד זיטצט אם איינגאנג איהרעז הויזעז, אויף איינעם שטוהל, אויף דען האהען פאר דער שטאדט,

רש"י

לקח מדעתו ועל שמועתו: (י) תחלת חכמה יראת ה' ודעת קדושים. היא עיקר הבינה: (יא) ויוסיפו לך שנות חיים. שנים של חיים של פרנסה ועושר:

ר"מ המאירי

ויוסף לקח, רומז על שלימות החכמה, ורמז ג"כ באמרו תן לחכם ויחכם עוד, שלא להאריך בלימודו יותר מדאי, אבל בדברים נוחים כוללים הרבה בלשון קצר, כל שכן שלא לכפול דבריו. ואמרו ז"ל אין מפרשים לחכם, ואח"כ בא להזהירו שאף להגון שבהם לא ילמד חכמתו עד שיראהו שלם ביראה, כמאמרם כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו, חכמתו מתקיימת: והוא אומרו (י) תחלת חכמה יראת ה', ודעת קדושים בינה, כי היראה לחכמה כיסוד לבנין, שאם אין יסוד אין בנין, חבל על דלית ליה ביתא ותרעא לביתא עביד: יראת ה', רומז על חלק המצות השמעיות: ודעת קדושים, על השכליות הנותנות סדר והנהגה במניעת היזק שלהם מקצתם, כמו שנאמר בספר איוב (כ"ח כ"ח), הן יראת ה' היא חכמה, וסור מרע בינה, כלומר שיראת ה' שתחלת החכמה, וסור מרע התחלת הבינה, וחכמה ובינה הנה שמות נרדפים על ענין אחד, וכן הוא תחלת חכמה יראת ה', וכן דעת קדושים שהוא סור מרע תחלת בינה, וחכמה ובינה ג"כ הנה דבר אחד. ואפשר לפרש דעת קדושים, ידיעת הקדושים, ר"ל הנפרדים, מענין נערץ בסוד קדושים רבה (תהלים פ"ט ח'). ובינה יאמר הנה על האחרונה שבמדרגות, ורמז על שני קצוות, ר"ל על תחלת החכמה ועל סופה, ואמר שתחלתה יראת ה', וסופה דעת קדושים, והכל אזהרה על הקדמת היראה, כלומר שלא תגיע לסוף החכמה והוא דעת קדושים אם לא קדמתך היראה לכל חכמה. ואחר שגלה סדר ההנהגה בלימוד, חזר להורות לימוד החכמה ללומדים, ר"ל על אמרו לכו לחמו בלחמי: ואמר (יא) כי בי ירבו ימיך, ויוסיפו לך שנות חיים, והוא על דרך שביארנו, שכל שהם בלא חכמה אינם ימים ולא שנות חיים: והפליג באזהרה ואמר (יב) אם חכמת חכמת לך, כלומר כי אתה הוא המשיג בה תועלת וכבוד: ולצת לבדך תשא, ר"ל אם לצת לבדך תשא את העונש, ואחר שהשלים סיפור נועם דרכי התורה וסדר דבריה, חזר על סיפור דרכי המתנגדות המפתה והמדחת בני אדם לסור אליה ואמר: (יג) אשת כסילות הומיה, כלומר הומיה וצועקת פתיות: ובל ידעה מה, כלומר צועקת בדברי פתיות שאף היא בעצמה אינה יודעת מה: (יד) וישבה לפתח ביתה, ר"ל בפתח, כי הלמ"ד במקום

בי"ת

טו לִקְרֹא לְעֹבְרֵי־דָרֶךְ
הַמְיַשְּׁרִים אֹרְחוֹתָם׃
טז מִי־פֶתִי יָסֻר הֵנָּה
וַחֲסַר־לֵב וְאָמְרָה לּוֹ׃
יז מַיִם־גְּנוּבִים יִמְתָּקוּ
וְלֶחֶם סְתָרִים יִנְעָם׃
יח וְלֹא־יָדַע כִּי־רְפָאִים שָׁם
בְּעִמְקֵי שְׁאוֹל קְרֻאֶיהָ׃

(טו) איינצולאַדען דיא דעז וועגעז געהען, דיא איהרע גראַדע שטראַסע ציעהען.

(טז) ווער איינפֿאֶלטיג איזט, קעהרע היער איין, אונד ווער אונפֿערשטאֶנדיג איזט, דען שפריכֿט זיא אַן:

(יז) געשטאָהלענעז וואַזער איזט זיס, אונד היימליכֿעז בראָד איזט ליעבליך.

(יח) אַבער ער וויים ניכֿט, דאַס דאָרט דיא שאַטטען זינד, אין דען טיעפֿען דער האֶללע איהרע געלאַדענען.

רש"י

(טז) חסר לב. (ומי חסר לב): ואמרה לו. הדברים הללו: מה אמרה לו. מים גנובים ימתקו. אין טעם ביאת פנויה כטעם אשת איש אף לענין המינות מים גנובים ימתקו שהיו יראים לעשות בגלוי ועושין בסתר:

ר"מ המאירי

נ"א לפעמים: על כסא מרומי קרת, ר"ל על מושב מרומי קרת, כלומר שתכין מושבה שם: (טו) לקרוא לעוברי דרך המישרים אורחותם, כלומר שהולכים בדרך ישר, ואין לבם לפנות אליה, וצועקת להם, (טז) מי פתי יסור הנה, כלומר היא משתדלת להביאם אליה כאלו צועקת להם כן, ומכל שלא ישגיח בה רק הפתי, ייחס כן לדיבורה, כאלו היא קוראתו בשם פתי וחסר לב: (יז) מים גנובים ימתקו, ר"ל שהפתי וחסר לב נפתים אליה, כי מים גנובים ימתקו: ולחם סתרים ינעם, כלומר שהעבירה בסתר מתוקה לו: (יח) ולא ידע, הפתי הנדח והנפתה בדבריה: כי רפאים שם, ר"ל שכל הבאים אליה לא ישובון ולא ישיגו אורחות חיים, כי דרכי שאול ביתה, והוא שאמר הנה: בעמקי שאול קרואיה: וכל זה משל על החומר הבלתי נאות, הנמשל לאשה זונה לסבה שהזכרנו, ומפתה את האדם בבקשת המותר והתענוג, ושקיעתו בהרחקת כל מיני חכמה ובביטול כל מודעי. ואפשר לפרש שכל ענין הפרשה רומז על ענין הלימוד, והענין הראשון המיוחס לחכמות, תורה על סדר ההנהגה בחכמה ובלימוד על הדרך שביארנו. והענין השני באשת כסילות רומז על הבלתי שלם המתנכר לעצמו בהכניס עצמו במה שאין ראוי לו, ואמר עליו שהוא הומה ומקשקש בפתיות בל ידע מה, ולא הזכיר עליו בנין בית ולא טבחת טבח ועריכת שולחן, אבל עמידתו בפתח הבית בחצר החיצונה, לא אל תוך הבית, ולא הביאהו המלך חדריו, ולא אמר על גפי רק על כסא, כי אין שמעו בכנף הארץ, ומשם יקרא לעוברי דרך המישרים אורחותם בהתחלת לימודם, ותקראם ותשכם בטענות גנובות לו, ובספרי סתירות מלא למתנגדים, והפתי נפתה לבו למתיקותם, ולא ידע כי רפאים שם, ר"ל שהם סבת המות הנצחי. ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת המות, ואת הטוב ואת הרע ובחרת בחיים.

ומהנה נשלם ענין החלק הראשון, ויבא החלק השני בע"ה, ואיננו הולך על סדר דברים נמשכים בפרשיות כראשון, אבל כל הפסוקים מפורדים אין בהם התקשרות והרכבה זה עם זה, רק הרכיבות שכנות, וכל פסוק ופסוק שבהם ענין בפני עצמו לבד מעט שיתקשרו קצת פסוקים זה עם זה, אלא שברוב דבריו לפי הנגלה מייעד באמונת גמול ועונש, הערות קצתם בהנהגה מדינית וקצתם בעניינים תוריים מצורף אל מה שבהם מן הנסתר בשני מיני השלימיות: וזה החלק הולך על חלוקת ד' סדרים, האחד

שהפסוק

י.

א מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה
בֵּן חָכָם יְשַׂמַּח־אָב
וּבֵן כְּסִיל תּוּגַת אִמּוֹ׃

י.

(א) שפריכע שלמה'ס.
איין קלוגער זאהן ערפרייט דען פא־טער, אבער איין טהאריכטער זאהן איזט דער גראם זיינער מוטטער.

רש"י

י (א) משלי שלמה בן חכם ישמח אב. זה הקב"ה. ד"א אביו משה: ובן

ר"מ המאירי

שהפסוק יורה על ב' ענינים שהם למשונה והפך להפך, כענין זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב (לקמן י' ז'), בן חכם ישמח אב, וכסיל אדם בוזה אמו (שם ט"ו כ'), ומזה רוב הפסוקים שמתחילת החלק עד בן חכם ישמח אב, והסדר השני שכל הפסוק נמשך על ענין אחד, כענין אוזן שומעת תוכחת חיים, בקרב חכמים תלין (שם ל"א) נפש עמל עמלה לו, כי אכף עליו פיהו (לקמן ט"ז כ"ו): וכן משיב דבר בטרם ישמע, אולת היא לו וכלימה (לקמן י"ח י"ג), ומזה רוב הפסוקים מן בן חכם עד סוף החלק, אלא שיתערבו ביניהם מן המין הראשון לשני ומן השני לראשון. והסדר השלישי והרביעי הם מיעוט פסוקים מתערבים בין אלו ב' מינים הא' והוא הסדר השלישי שיורה על ב' דברים, אבל שניהם ממין אחד, יראת ה' מוסר חכמה, ולפני כבוד ענוה (לקמן ט"ו ל"ג): משכיל על דבר ימצא טוב, ובוטח בה' אשריו (לקמן ט"ז כ'): לחכם לב יקרא נבון, ומתק שפתים יוסיף לקח (שם כ"א), נפש ברכה תדושן, ומרוה גם הוא יורה (לקמן י"א כ"ה). והאחד והוא הסדר הרביעי הוא מזה המין ובהפך זה, ר"ל שיורה על ב' ענינים ג"כ, אבל שניהם ממין הגנות, איש תהפוכות ישלח מדון, ונרגן מפריד אלוף (לקמן ט"ז כ"ח), לועג לרש חרף עושהו, שמח לאיד לא ינקה (לקמן י"ז ה'), עקש לב לא ימצא טוב, ונהפך בלשונו יפול ברעה (שם כ'), קורץ עין יתן עצבת, ואויל שפתים ילבט (י' י'), מכסה שנאה שפתי שקר, ומוציא דבה הוא כסיל (י' י"ח). ודע שיש הרבה פסוקים מפוזרים בחלק הזה ממין החלק הראשון, כענין החכמה ופתי, האשה הסכלית וזירוז האשה החכמה, ומשם תבין בכל אלו ענין הנסתר בפסוקים ההם. וכן בקצת פסוקים שנזכר ענינם במשל החלק הראשון: כענין אוגר בקיץ בן משכיל, נרדם בקציר, בן מביש, שכבר תדע ענינו מענין הנמלה, אבל רוב המקראות הם מוסרים ומפוזרים, מהם נגלה לבד כענין בעבור סופה ואין רשע וצדיק יסוד עולם. ומהם הנסתר לבד, כענין יודע צדיק נפש בהמתו, אוצר נחמד ושמן בנוה חכם, ומהם יועיל בנגלה ובנסתר, ומהם שהוא בעצמו יבאר המכוון בו, כחומץ לשינים, וכעשן לעינים, כן העצל לשולחיו (י' כ"ו), דלף טורד ביום סגריר, ואשת מדינים נשתוה (לקמן כ"ז ט"ו):

והנה הראיתיך סדר הענין דרך כלל, והמבין יכיר דמיון המקראות איזה יכוון בו בנגלה לבד, ואיזה בנסתר לבד, ואיזה בשניהם, ואיזה תכיר המכוון בהם ממה שביארנו בחלק הראשון, ויבאר כפי שכלו, והחלק הזה הוא מזה הפסוק עד גם אלה משלי שלמה, אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה (לקמן כ"ה א'), והקל במוסריו ואמר בדרך כלל: *

י (א) בן חכם ישמח אב, ובן כסיל תוגת אמו, כבר ביארנו שמדרך הלשון להזכיר

---

* א"ה שמעתי מפי אדמ"ו הגאב"ד מהור"ר יצחק דוב נר"ו, פירוש על פסוק זה ע"פ מאמר חכמינו ז"ל רוב בנים הולכים אחר אחי האם ואם כן כשהבן הוא חכם, אז אפילו שמחת האב כפולה מצד בנו ומצד אחי אשתו. ובן כסיל הוא ביותר תוגת אמו מצד הבן ומצד אחיה הקרוב לה יותר שבבעלה ודו"ק ודפ"ק:

ב לֹא־יוֹעִילוּ אוֹצְרוֹת רֶשַׁע וּצְדָקָה תַּצִּיל מִמָּוֶת׃

(ב) עז פראממען ניכטס איננע־ רעכטע שאטצע, אבער גערעכ־ טינקייט רעטטעט פאם טאדע.

רש"י

כסיל תוגת אמו. תמיד הוא עם אמו בבית ורואה את שטותו ומצירה. ולפי המשל בן כסיל כמו ירבעם בן נבט: תוגת אמו. תוגת כנסיותו: (ב) לא יועילו אוצרות רשע. שהיה משתבח בעשרו שנאמר ויאמר אפרים אך עשרתי וגו' (הושע י"ב): וצדקה תציל ממות. ואם תאמר צדיק שיבזבז נכסיו לצדקה

ר"מ המאירי

שני נושאים וליחס נשוא אחד בכל אחד, שכוונתו ג"כ ליחס שני נשואים לכל אחד מהן, שלא שדרך צחות רוצה לכפול דבריו כדרך חלוק, והביאנו על זה דוגמא, אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה (תהלים צ"ז י"א), שאין הכוונה לצלול השמחה מן הצדיק, ואור מן הישר, אבל הכוונה ליחס שניהם לשניהם, ליתן את האמור של זה בזה, כאלו הוא מאמר אחד, אור זרוע ושמחה לצדיק ולישרי לב, אלא שמטבעים המליצה לכפול הענין במלות שונות, וכן הנה הכוונה שהבן החכם ישמח מולידיו ר"ל האב והאם, והכסיל הוא תוגת שניהם ג"כ, אלא שמדרך צחות יחס האחת לאב והאחרת לאם, או אפשר לבאר הנה שמחת המולידים בבן חכם הוא הצלחת לימודו, וזה דבר שהכרתו ובקיאותו תלויה באב, ולכן תלה השמחה באב, ואחר שיחס השמחה לאב ייחס בהפכו התוגה לאם דרך צחות, וכן בהתמדת הבן באולת עד שיוליד תוגה למולידיו, ברוב הבנים לא תגלה בחיי האב, כי הוא יתמיד לתת עליו אתו ומוראו ולא תגלה רעתו כל כך, אבל אחר מיתת האב תגלה רעתו, ואז הוא תוגת אמו: ואמר אחר כן (ב) לא יועילו אוצרות רשע, וצדקה תציל ממות, קרא אוצרות רשע, כשאינו מספק מהם לצדקה ואמר שהשם יענישיהו ולא יועילו לו, אבל בשבעה דרכים ינוסו ממנו, אבל כשיעשה מהם צדקה כמשת ידו, השם יעמידהו בידו, ואף כי תקרב יד המהומות עליו תענה בו צדקתו ויצילהו מכמה מקרים ומכמה סבות הן ממות הן שאר סבות כי המות הוא כלל לכל מיני הצרות, כמו שביארנו בקצת חיבורנו, ויצלל ממקצתם או מכולם כפי רצון האל, אם לאהבת בני אדם עליו, אם מצד גמול האל. ויש לפרש אוצרות רשע, שבעליהם מתקבלים אותם ברשע ובגזל וחמס, ואמר שלא יועילו לו, אף כי יבא מצד גזלותיו וחמסיו לסכנת מות: וצדקה ר"ל היושר, מלשון צדק ויושר, כלומר הממון שנתקבץ ביושר הוא יעמוד והוא המציל מפני הסבות, והנה הועילנו בנגלה שבעל הנכסים יועיל מהם לצריכים לכבוד האל אשר הצליחו בקניינו, כאמרו כבד את ה' מהונך (לעיל), ואז"ל מלח ממון חסר, וכן שיזהר שלא לקבץ הון באון ורמיה ולא בגזל וחמס, אבל ביושר ובתום לבב ובנקיון כפים, אז"ל הרוצה להתעשר יתעסק באמונה, וכן אמרו הרוצה שיתקיימו נכסיו יטע בהם אדר, וחכמי המוסר אמרו היושר הכנת העושר:

ובדרך נסתר רומז למה שאמר במקום אחר, אל תהי צדיק הרבה, ואל תתחכם יותר (קהלת ז' ט"ז) שרמז באומרו אל תהי צדיק הרבה שלא לסגף החומר יותר מדאי, וכל שישתמש בו כפי הצורך ההכרחי. ובאומרו אל תתחכם יותר רומז לרוב התחכמות, וכבר ידעת בבנין התפעל שיאמר לפעמים על ייחסו המקרה לעצמו ואיננו בו, כמו מתעשר ואין כל (לקמן י"ג ז') ר"ל שהוא מייחס העושר לעצמו ואיננו בו, וכן מתרושש והון רב (שם), וכן המתחכם רוב התחכמותו יביאהו להצדיק מופתים כוזבים והטעאות מדרכי הניצוח, והטעאה יביאוהו לידי הריסה או כפירה ולדבר סרה על סודות התורה, וצדקה רומז על דברים נאמרים בצדק ויושר לא בהטעאה וניצוח, והם יעמידוהו על שרשי האמת, ויצילהו מן המות הנפשי, וע"ז אמר גם כן

אוצר

ג לֹא־יַרְעִיב יְהוָה נֶפֶשׁ צַדִּיק וְהַוַּת רְשָׁעִים יֶהְדֹּף׃

(ג) דער עוויגע לאָסט ניכט דארבען די זעעלע דער גערעכטען, אבער די גיער דער פרעפלער שטאָסט ער פאָרט.

רש"י

מהיכן יתפרנס: (ג) לא ירעיב ה' נפש צדיק והות רשעים יהדוף. ידחוף

ר"מ המאירי

אוכל נחמד ושמן בנוה חכם כמו שיתבאר: ואמר (ג) לא ירעב ה' נפש צדיק, והות רשעים יהדוף, אפשר שהוא בא כענין מה שלפניו, כלומר שלא ימנע מקנינת הדלים, להיותו חס על ממונו ומתירא מהתמוטטו, וכן שלא יתדל בקיבוץ הממון בגזל ובחמס ושאר מיני אונאות לזאת הסבה, כי כל עוד שיעשה המוטל עליו בקנינת הדל ובהזהר מן האונאות לא ירעיבנו ה', אבל יצליחנו בכל דרכיו, וכאשר יחסרו ויתמעטו ממונם במה שמוטל עליהם כפי הראוי כן ירבה וכן יפרוץ: והות, פירשו בו ממון ונקראת כן לרשע על שם שהוא חושב שהממון עיקר ענינו והוא בעיניו כאלו הוא עצם הוויתו, כאמרו יעוז בהוותו, (תהלים נ"ב ט') ר"ל שיתגאה בעושרו, ואומרו בהוותו ר"ל ג"כ במה שהוא חושב עליו שהוא עיקר הוויתו, או פירושו קנינו, כלומר במה שנתהוה לו ממנו, והוא ענין שהאל יהדוף וידחה ממונם, כה אמר ה' צבאות המה יבנו ואני אהרוס (מלאכי א' ד'), ואפשר לפרש אף לזה הפירוש הוותו כמשמעו, ל' שבר כמו הוות בקרבו, וכן יעוז בהוותו ברעתו ושברו שהוא עושה לאחרים ויקרא ממון הרשע הוותו על שם סופו שהוא לו לשבר ולשואה, כאמרו עושר שמור לבעליו לרעתו (קהלת ה' י"ב), ע"ד שנקראו אלילי הגוים עצבים רוצה לומר על ששמחים בהם ויתעצבו בו באחרית. ויש לומר שהפסוק ענין בפני עצמו, רומז למה שאמר במקום אחר, צדיק אוכל לשובע נפשו, ובטן רשעים תחסר (לקמן י"ג כ"ד), וזה ממה שידעת שחומר האדם הוא חומר שאר בעלי החיים מצד הרכבתו רוצה לומר שהוא מורכב ממה שהורכב חומר שאר בעלי חיים אלא שנזדכך יותר ומרוב הזדככו, אי אפשר לו בלי מזון ושאר הנאות גופיות וכאשר בעלי חיים, אלא שנזדכך יותר זכוך, ומרוב הזדככו הוא דק וראוי לקבל מה שיבדילהו מהם, וכמו שיש יתרון לחומר האדם על חומר שאר בעלי חיים מצד הזדככו, כן מעלת חומר הצדיק על מעלת חומר הרשע לרוב הזדככו אע"פ שהוא ממינו, ולזה הרשע נמשך אחר טבעו וגסות חומרו, ולכן הצדיק אף אם ימלא ביתו כסף וזהב לא יבקש המותר, ויספיק לו במזון ובשאר ההנאות העמדת גופו וקיום נאות לו והוא מכוין לזה ושם אורחותיו לפי מה שצריך לו לפי טבעו, ובזה עומד שבע לעולם, כאמרם ז"ל מרעיבו שבע, וייחס הענין לשם כי כל הדברים הבאים מצד הטבע מיוחסים לו יתברך, והוא כאלו אמר שהצדיק לא יעמוד רעב, והרשע בהפך ולא ישבע לעולם: כאמרו ובטן רשעים תחסר, כלומר כי כוונתו בבטנו לעולם שהוא חסר ולא יחזיקנו בשבע לעולם, ואם אכל אלף פעמים הוא אומר אינו דומה לאוכל מאה פעמים לאוכל מאה פעמים ואחת, וירגיל עצמות בזאת המדה עד שלא ישבע לעולם, כאומרו משביעו רעב, והוא ענין והות רשעים יהדוף, והוא מענין הויה, כלומר מה שהם משביעים עצמם לקיום הווית גופם השם יהדפהו וידיחהו עד שלא ישביעם, מדה כנגד מדה. או פירוש הוות מענין שבר, וכבר ידעת שהמזון נקרא שבר, כאמרו שבר רעבון בתיכם (בראשית מ"ב י"ט), ופירשו קצת מדקדקים שנקרא כן מפני שהוא שובר הרעב, ולזה אמר שהוא יהדוף שברו רוצה לומר שלא יועילהו ולא ישביעהו, ונמצא שהצדיק לא יעמוד רעב לעולם, והרשע לא יעמוד שבע לעולם:

ובדרך נסתר כבר ידעת שהושאל אל החכמה לשון אכילה, לכו לחמו בלחמי (לעיל), לך אכול בשמחה לחמך (קהלת ט' ז'), בטנך תאכל (יחזקאל ג' ג'), וכן על חסרון החכמה רעב לא רעב ללחם (עמוס ח' י"א), והוא נמשך לנסתר שלפניו ורומז שהחכמה ראוי לקבלה בדעות מיושרות, ובלא התחכמות ביותר מדאי, כי

אז

ד רָאשׁ עֹשֶׂה כַף־רְמִיָּה
וְיַד חָרוּצִים תַּעֲשִׁיר׃
ה אֹגֵר בַּקַּיִץ בֵּן מַשְׂכִּיל
נִרְדָּם בַּקָּצִיר בֵּן מֵבִישׁ׃
ו בְּרָכוֹת לְרֹאשׁ צַדִּיק
וּפִי רְשָׁעִים יְכַסֶּה חָמָס׃

(ד) לאֶזזיגע האַנד מאַכט אַרם, אַבער דיא האַנד דער פֿלייסיגען מאַכט רייך.

(ה) איינזאַממעלט אים זאָממער איין פערשטאַנדיגער זאָהן, עז שלוממערט אין דער ערנטע איין שאַנדבאַרער.

(ו) זעגנונגען קאָממען אויף דאַז הויפט דער גערעכטען, אַבער דען מונד דער פרעפֿלער בעדעקקט גע־וואַלטהאַט.

רש"י

אותם ותפול: (ד) רש עושה כף רמיה. מי שעני בתורה מורה הוראות שקר: כף רמיה מאזנים של רמיה לפי פשוטו משמע בתגרים: ויד חרוצים. ישרים שחורצים דבר באמתו ומשפטו בלא עולה: (ו) ופי

ר"מ המאירי

אז ידמה ברעתו כאומרו על זה למה תשומם (קהלת ז' ט"ז), וקראו הוות רשעים כי הנמשך לרוב ההתחכמות הוא שבר והוא שואה ומשואה: (ד) ראש עושה כף רמיה ויד חרוצים תעשיר, בא אות האל"ף במלת ראש להשלים הנח בחילופו כמו וקאם שאון (הושע י' י"ד), וכף פי' כף מאזנים וביאורו נראה שבא להזהיר האדם לעשות כל מעשיו באמנות, ושבזה יצליח בכל דרכיו, כמו שביארנו במקראות שלפניו, ואמר בהפך שלא יצליח ויתמוטט מנכסיו, ואמר ע"ז שהעושה כף רמיה הוא ראש, כלומר שלא יצליח: ויד חרוצים תעשיר, קרא חרוצים העושים מעשיהם ביושר, ולשון חריצות מענין גזירה ומשפט, כלומר אנשים שמעשיהם נגזרים ונחתכים על חוק ידוע לא יעברוהו, כמו משפטך אתה חרצת (מ"א כ' מ'), כמו גזרת, בעמק החרוץ (יואל ד' י"ד) תרגום במישר פלוג דינא, כלומר הדין הנחתך והנגזר ביושר ואמר שידם תעשיר, ופירושו תעשיר בעליה, ואפשר לפרשו פועל עומד, כמו שנאמר גדלו ויעשירו (ירמיה ה' כ"ז), וכן ברוך ה' ואעשיר (זכריה י"א ה'), או ביאורו שבא להעיר האדם שאע"פ שהזהירו מהמיית הממון בדרך אונאה מכל מקום לא יתעצל בו פן יגיעהו ריש וקלון, עד שההכרח יביאהו למאמר המשורר שאמר אקבץ הון בצדק או בעון, כי הריש עושה כף רמיה, אבל יד חרוצים ר"ל זריזים וקלי התנועות תעשיר, (ובלע"ז אספי"רטין), מלשון לא יחרץ כלב לשונו כלומר לא יניע לשונו ולא יזיזנה לקום כנגדם ואמר עליהם שיגדלו ויעשירו:

ובדרך הנסתר רמז שאף ע"פ שהזהירו על רוב התחכמות לא יתעצל בחכמה עד שיהיה רש ונסכל ממנה, כי ירא מזה לסתירת דיעות אמתיות במופתים כוזבים, לא תוכן הטעאתם אללו, והוא ענין כף רמיה, כלומר הכרעה כוזבת והפך: ויד חרוצים תעשיר, ותספיק בעליו לאמר לו פתח וגם תוכל לבטל ההכרעה הכוזבת וקלותה את כפה, ומלת חרוצים בקמ"ץ רחב בדרך זרות, ונכלל בזה הפסוק לפי הביאור השני מן הנגלה, ולפי הנסתר אמרו למטה הון עשיר קרית עוזו, מחיתת דלים רישם: ואמר אחר כך: (ה) אוגר בקיץ בן משכיל, נרדם בקציר בן מביש, אוגר פירושו אוסף, ומביש יוצא, רוצה לומר מביש פני אביו להכלימו, וכבר ביארנו הראוי בביאורנו לנגלה ולנסתר בפרשה לך אל נמלה עצל: (ו) ברכות לראש צדיק, ופי רשעים יכסה חמס, אפשר לפרש שבא לייעד גמול לצדיק ועונש לרשע: חמס, עם היות עיקר הנחתו לענין הגזל יאמר לפעמים לענין גילוי השחתה נחמסו עקביך (ירמיה י"ג כ"ב), ופעם יאמר בענין תרעומת האדם על חבירו חמסי עליך (בראשית ט"ז ה'), ופעם יאמר בענין השחתה ויחמוס כגן שוכו (איכה ב' ו'), יחמוס כגפן בסרו (איוב ט"ו ל"ג), וכסוי עם היות עיקר הנחתו על הלבשו

ז זֵ֣כֶר צַ֭דִּיק לִבְרָכָ֑ה וְשֵׁ֖ם רְשָׁעִ֣ים יִרְקָֽב׃

(ז) דאס געדאכטניס דעס גערעכטען איזט צום זעגען, אבער דער נאמע דער פרעפלער פערוועזעט.

רש״י

רשעים יכסה חמס. שחמס רמיה על פיהם ויהרגם: (ז) זכר צדיק לברכה. המזכיר צדיק יברכו: ושם רשעים ירקב. רקבון עולם בשמם

ר״מ המאירי

והמכסה יאמר לפעמים בענין העלמה, המכסה אני מאברהם, וכוסה קלון ערום (לקמן י״ב ט״ז), ופעם יאמר בענין מילוי, כמים לים מכסים (ישעיה י״א ט׳), כלומר שממלאים את הקרקע עד שהוא מכוסה שלא יראה בו קרקע, וחמס הנה פעל והפה פעול, כלומר שהחמס ימלא פי הרשע. והכוונה שהברכות ינוחו לראש צדיק מצד גמול צדקתו, וקללה והשקתה ודומיהם ימלאו פי הרשע, וגופו מצד שהפה הוא פתח לגוף הזכיר בו הפה על שם עונש כללו כל הגוף לרוב רשעו ורוע מפעליו. או נפרש חמס כמשמעו בגזילות וחמסים ולשון כסוי כמשמעו בענין העלמה, ובא להודיע שמדת הצדיק בחניכתו על הדלים להעלים מתנותיהם הן בעת המתנה ליתנה בסתר, הן אחריה שלא לפרסמה, וכמאמר החכם שלוה לבניו אל תשקיתו מתנותיכם בהזכירכם אותם ובהתפאר עליהם, ולהעיר האדם על זה אמר ברכות לראש צדיק, כלומר שמה שנודע מצדקותיו לא מצד דיבורו, אבל מצד הברכות שיברכוהו המקבלים שלא בפניו תמיד ויתמידו בזה, יכירו השומעים כי לא נקנס הוא, אבל הם יכסו לצדקותיהם, כמו שפי הרשע יכסה ויעלים החמס, והגזילה שהוא מתמיד בהם, ואין קלות הפסוקים הפכיים. או אפשר לפרש ראש הפסוקים כפירוש האחרון וסופו כפירוש הראשון, כלומר ששניהם עם היותם מוכנים להסתיר מעשיהם יודעו מצד העולם, הצדיק מצד הברכות שיברכוהו, והרשע מצד הקללות שיאררוהו בהתמלא גופו השקתה וקלון, או בא חמס כענין תרעומת כלומר שהצדיק ילאה לברכות שיברכוהו בני אדם, ופי הרשעים ילאה מהתגלגל על רוב הקוראים חמס עליו: ובענין החכמה אפשר שבא להעיר להחכם להשפיע לזולתו אחר שהשלים עצמו, וקרא הנמנע מזה רשע, כענין מונע בר יקבוהו לאום וברכה לראש משביר (לקמן י״א כ״ו), והכוונה ברכות לראש צדיק כלומר שכולם מברכים אותו בהגיע ממנו תועלת ושלימות, ופי רשעים יכסה חמס ר״ל שהוא מעלים חכמתו למונעה מבני אדם הראויים לה הוא חמס, וחומס בזה נפשו ונפש זולתו, וכמו שלוה אחד מחכמי המוסר אל תמסרו החכמה למי שאינו ראוי לה פן תחמסוה, ואל תמנעוה מאנשים הראויים לה פן תחמסו אותם: ואמר אחד למוד חכמתך למי שאינו יודע ולמד ממי שיודע ואז תדע מה שלא ידעת ותזכור מה שידעת: (ז) זכר צדיק לברכה, ושם רשעים ירקב, ידוע שהרקב הוא סבה להמחות צורת הדבר ולאבוד זכרו, ואמר כי פעולת הצדיק תעמיד זכרו לעד, כאמרם ז״ל צדיקים אפילו במיתתם קרויים חיים: וחכמי המוסר אמרו לא מת מי שהחייהו דבריו, כי זכרו יוודע ויתפרסם התמדת חייו בחיים שהם עיקר החיים, אתהלך לפני ה׳ בארצות החיים, אבל שם הרשעים ותקפם יהיה כדבר שיגנו הרקב, שבהמחות הצורה נמחה שמו ואבד זכרו. ויש בזה הערה תוריות להזכר בעתו מעשה הצדיקים לטוב ולייחס להם ברכה וחיים עד העולם, כדי שילמדו השומעים מעניניהם, וכן מעשה הרשעים שיזכירום בעתם לרע ולייחס להם קללה ורקבון, כעניין בזכירת ענין יציאת מצרים, וענין מרדכי ואסתר, ותשמונאים ובניו והדומים לאלו, זכור את אשר עשה לך עמלק, מחה אמחה את זכר עמלק הנה שלוה בזכירת עניינו ובמחיית זכרו כי הזכרתו לרע הוא מחייב זכרו, וכבר נודע עניינו באכזריותו הגדול אשר קרך בדרך וגו׳, עד ואתה עיף ויגע וגו׳:

ובדרך נסתר, ידוע שהיצר הרע נטוע בלב האדם מיום הולדו, והוא באדם

ח חֲכַם־לֵב יִקַּח מִצְוֹת וֶאֱוִיל שְׂפָתַיִם יִלָּבֵט:

(ח) ווער קלוגען זיננעז איזט, ניממט געבאָטע אַן, אַבער דער טהאָריטע שוואַטצער איזט פֿאַן זיננען.

רש"י

שאין אדם חפץ להזכיר שמו והוא משתכח מאליו: (ח) חכם לב יקח מצות. משה רבינו שכל ישראל היו עוסקין בביזת מצרים והוא היה עוסק במצות שנאמר ויקח משה את עצמות יוסף וגו' (שמות י"ג): ואויל שפתים ילבט. לשון יגיעה. ויש בספרי בפרשה ויהי העם כמתאוננים (מדבר י"א)

ר"מ המאירי

ראש צרים והוא אכזרי לשכל להכניעו ולמלוך עליו בחכמה עם היותו חלוש ויעף ויגע ולא ירא אלקים בתחלת עיונו, ולזה ידומה דרך משל לעמלק להיותו ראש צרים לישראל, ראשית גוים עמלק, ולהיות נודע באכזריותו הגדול, ונמנע מכל אדם שלא יהיו כל כחותיו נעבדים לו, וכאשר הקל השכל לפעמו ולצמוח מעט והנה עליו חיל המלך הזקן לתפוש אותו, גרם עיקר שרשוהי בארעא שבוקו, ולכן האדם הנבחר ישתדל בעצמו ויעשה גם הוא לביתו ויתגבר בכחו ויפריח אחר הגזה הצמח בו, ומתחתיו יצמח ובנה את היכל ה' ולא נשאר הצמחים הנובלים, אבל שיצמח בהתמדה עד שיתן פריו קדש הלולים לה' בהגיע לאחרית המדרגות, והנה זכרו לברכה לעד ולעולם, אבל הרשע לא ישתדל בלימוד וישתקע בהנהגותיו אשר גדלו שמלך עליהם ולא סר מאחריו, מכר לצמיתות לו, בלבבו בית מושב עיר חומה, וכל זה גרם לו התרשלו בלימוד והעדר לחלוחית התורה והמצות ממנו, עמלק יושב בארץ הנגב בית המנוגב מכל טובה, כי חסרון הלימוד הוא מנוגב מכל טובה, כמו שדרשו רבותינו ז"ל בפרק ב' של תמורה, וילכדה עתניאל בן קנז ויתן לו את עכסה בתו לאשה, ויהי בבואה ותסיתהו לשאול מבית אביה השדה, ותצנח מעל החמור (יהושע ט"ו י"ז וגו'), מה החמור זה כיון שאין נותנין לו מאכל באבוסות בשעתו מיד הוא צועק, כך אשה כיון שאין לה תבואה בתוך ביתה מיד צועקת ותאמר לו הבה לי ברכה, כי ארץ הנגב נתתני, בית המנוגב מכל טובה ואין בו שלא תורה בלבד, ונאמר גם ויתן לה כלב את גלות עליות ואת גלות תחתיות, וכך אמר לה, מי שכל רזי עליונים ותחתונים שלו יבקש ממני מזונות, כלומר אינו צריך לכך, אבל מי שאין בו תורה הוא המנוגב, והוא היבש והוא משכן העמלקי האכזר ראש צרים, ולכן ייעד לו השארו בשאול מטה רמה ותולעה, והוא ענין ושם רשעים ירקב, כלומר שלא ישאר ממנו רק הרקבון: (ח) חכם לב יקח מצות, ואויל שפתים ילבט, פירש זולתי בענין ילבט אחד מארבע ענינים, האחד מענין עוות כלומר יתעוות ויתעקל בדבריו, והשני ענין מכשול כלומר יכשל בדבריו, והשלישי לשון מהירות יותר מדאי כלומר שימהר בענין תיכף העלותו במחשבתו ולא יתבונן בעצמו היאך יעשנה, והרביעי כמו פוסח כלומר עומד נבוך במה שצווהו גדוליו ויהי' פוסח על שתי הסעיפים אם לא יעשה אם יעשה ולא יוכל לבחון האמת. ושני אלו הלשונות האחרונות מלשון הערב, וביאור הפסוק יראה מלשון האחרון, חכם לב יקח מצות, כלומר יבין מיד מה שנצטווה עליו ויעשהו, וחכם לב יקרא מי שהוא מוכן למעלות וקל ההבנה, אע"פ שלא נתבררה חכמתו עדיין, והאויל בסתם יקרא אויל שפתים, מפני שבדיבורו יבחן האוילות והכסילות, גם אויל מחריש חכם יחשב, ואמר שהאויל בהפך חכם, והוא שלא יבין הדברים, ולהעדר חכמתו יעמוד נבוך, וכמוהו ועם לא יבין ילבט, (הושע ד' י"ד), ובלע"ז לועזין אותו כמו יעמוד נבהל, (איסטרונ"ט), ולענין מה שפירשוהו לשון מהירות נפרש בהפך חכם לב כשיבוא בדבר יקחנו במחשבתו להתבונן איך יעשוהו: ואויל שפתים ימהר לעשותו בלא התבוננות, ולפעמים יפול בה, (ובלע"ז איספופ"טאם). ויש לפרש חכם לב יקח מצות, כלומר שיתקיימם, והטעם לא יקל לומר אני אזהר במה שזאת המצוה

ט הולך בתום ילך בטח
ומעקש דרכיו יודע:
י קורץ עין יתן עצבת
ואויל שפתים ילבט:

(ט) ווער אין איינפאלט וואנדעלט, וואנדעלט זיכער, אונד ווער קרוממע וועגע געהט, מוס עז ביסען.
(י) ווער מיט דען אויגען ווינקט, פעראנלאסט קראנקונג, אוי דער טהארילטע שוואטצער איזט פאן ווינגען.

רש״י

אמרו נתלבטנו בדרך: (ט) ומעקש דרכיו יודע. ישבר ויתיסר כמו ויודע בהם אנשי סכות (שופטים ח׳): (י) קורץ עין יתן עצבת. המסית אדם

ר״מ המאירי

סנה למניעתה, כענין אני ארבה ולא אסור, והפך באויל שפתים שסר לבו, כלומר ילבט בשפתיו ובדבריו לומר כן.

ובדרך הנסתר רומז על מצות התורה השמעיות והמצות התוריות, וחכם לב יקחם דרך קבלה, ואויל שפתים ילבט בהם הן שיתעוות או יכשל לדבר בהם סרה, הן שיעמוד נבוך עליהם, וילבט מענין עוות או מענין מכשול, ובא להזהירו על כל אחד ואחד מאלו, כי כל שיודיע שהוא ממדת החכם הוא כמזרז לעשותו, וכל שיודיע שהוא ממדת הסכל הוא כמזהיר שלא לעשותו: (ט) הולך בתום ילך בטח, ומעקש דרכיו יודע, ביאורו שההולך בתום כלומר שנמנע לעשותו כל רע ילך בטח ולא יירא משום אדם, ומעקש דרכיו לעשות און ומרמה יתיירא בעצמו ולבסוף יודע טיבו ותגלה רעתו ותוקח נקמה ממנו כפי הראוי: ויש לפרש הולך בתום ר״ל שאינו הומה אחר קנין הממון ביותר ממה שאין צריך לו ולביתו ילך בטח ולא יצטרך לתחבולות, אבל מעקש דרכיו להשתדל בהרבות נכסים להתגדל ולהשתרר יודע, ר״ל ישבר, כי יחשוב להתגאות ברוב עשרו, וישתדלו רבים עליו להשפילו, ויודע מענין ויודע בהם את אנשי סוכות (שופטי׳ ח׳ ט״ז). ואפשר עוד לפרש הולך בתום, ר״ל המתמיד להיות פעולותיו בתום לבב ילך בטח, אף לפעמים אם יקרה לידו שום דבר מראה פנים לדונו לכף חובה, או שיצא עליו קול בכך, ידינוהו לכף זכות מצד מה שנודע טבעו בתום ויכזיבו הנאמר עליו, או יאמרו שלא כיון בכך, ומי שדרכו להתעקש בדרכיו, אף במה שיחשוב לרמות העולם יודע ענינו, כי כל העולם יתבונן על מעשיו לחזקם עליו ולא יוכל להתעלם, או פירושו ישבר.

ובדרך הנסתר הוא כענין מה שלפניו, שהולך בתום ונשען על אמונת הקבלה והתורה במה שאין יד המופת שולטות בו ילך בטח, כלומר יעמוד בחכמות בטוח שלא יעמוד מופת אמת להכזבתם, ומעקש דרכיו לפסוק בהם עד שישיג ענינים מצד החקירה יודע כלומר ישבר: (י) קורץ עין יתן עצבת, ואויל שפתים ילבט, קורץ יאמר ברוב בענין כריתה, קרץ מצפון בא, מחומר קורצתי, ופעם על כדנוד העינים או נדנוד השפה דרך שקרות ותחבולה להזיק בני אדם בסתר וברמיזות, לפי שירא לעשות כן בגלוי קורץ בעיניו וקורץ בשפתיו, ובכלל זה כל מי שמזיק או גורם ומסבב להזיק בחשאי ובסתר: ואמר שהוא יתן עצבת, ר״ל עצבון ורוגז לסובלי הנזק, כי העושה בגלוי אדם נשמר ממנו ומשתדל בהצלה, אבל זה שמזיק בפתע ובסתר לא ישמר האדם ממנו, וכמו שאמרו רבותינו ז״ל בתלמוד סוטה, שאמר ינאי המלך לבתו, בתי אל תתיראי מן הפרושים אלא מן הצבועים, הדומים לפרושים שעושין מעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס. ואחד מחכמי המוסר היה מתפלל בכל יום שומרני מאוהבי, כלומר מהמראים עצמם כאוהבים, שאילו מן האויבים אף אני יודע להשמר מהם, והוא אמרו ואויל שפתים ילבט כלומר כי אחר שיגלה רעתו בשפתיו אף הוא יהיה אצל בני אדם בחזקת מעוות ומקולקל ישמרו ממנו, ואינו ממין האמור למעלה אצל חכם לב יקח מצות.

יא מְקוֹר חַיִּים פִּי צַדִּיק
וּפִי רְשָׁעִים יְכַסֶּה חָמָס׃
יב שִׂנְאָה תְּעֹרֵר מְדָנִים
וְעַל כָּל־פְּשָׁעִים תְּכַסֶּה אַהֲבָה׃
יג בְּשִׂפְתֵי־נָבוֹן תִּמָּצֵא
חָכְמָה
וְשֵׁבֶט לְגֵו חֲסַר־לֵב׃

(יא) איין קוועלל דעז לעבענז איזט דער מונד דעז גערעכטען, אבער דער מונד דער פרעפלער שיטצט געוואלטטהאט.

(יב) האס ערוועקקט צאנק, אבער אללע פערגעהונגען בעדעקקט דיא ליעבע.

(יג) איף דען ליפפען דעז איינזיכטיגען ווירד ווייזהייט געפינדען, אונד דיא רוטהע פיר דען ריקקען דעז אונפערשטאנדיגען.

רש"י

בקילותיו לרעה: (יא) מקור חיים פי צדיק ופי רשעים. פיהם יכסה חמס שבלב' שמחליקין את שפתיהם ושנאה טמונה בלבם ואין פתרון מקרא זה דומה לפתרון העליון והענין יורה עליהם: (יב) שנאה תעורר מדנים. אפי' עבירה שנתכה לשכחה נזכרת ע"י מרבית עוונו' באה שנאה אחרונ' ומעוררתן שכן יחזקאל הוכיח את ישראל על עבירות מצרים ואומר להם איש את שקוצי עיניו השליכו וגו' (יחזקאל כ') כמה (שנים היתה) שנאה זו כנוס' ולא הזכיר' להם הקב"ה עד עכשיו שהרבו עבירות על פשעיה': (יג) בשפתי נבון תמצא חכמה. כשאדם מוכיח לנבון משיב לו הטאהי כגון דוד שאמר לנתן חטאתי

ר"מ המאירי

ולענין נסתר קרא המתכבל להרוס אושיות התורה בבקשו החקירה על הפנות המקובלות קורץ עין, ואומר על זה יתן עצבת כלומר שיביאהו לידי מבוכה, ולכן העירו להזהר מזה, ואויל שפתים ר"ל שלא יזהר מזה, אבל יוציא בזה רוחו ילבט וירשיעהו פיהו ומאמרו: (יא) מקור חיים פי צדיק, ופי רשעים יכסה חמס, אמר שפי הצדיק מקור חיים להיות נובע ממנו חכמה ודעת לכל מבקש את ה', כי הצדיק נמצא לכל דורשיו, אבל החמס שהורגלו בו הרשעים, והשתקעו בעניינו מכסה פיהם, ר"ל סוגר פיהם שלא לבקש מהם דברי חפץ, והנגלה והנסתר בזה אחד: (יב) שנאה תעורר מדנים, ועל כל פשעים תכסה אהבה, אמר שהשנאה תעורר קטטות ודברי ריבות, אף בדברים קלים בלתי רגילים להתקוטט עליהם, כי מרוב שנאת האדם לאדם יקדשהו אף בדבר קל ואף על השגגות ויתקוטטו עמו תמיד, והאהבה בהפך שתכסה אף על הפשעים שהם הזדונות והמרדים, והוא הערה להתרחק מן השנאות שיביאו האדם לחרחר ריב בחנם, עד שימשכו ממנה סבות חזקות נקוטי וברשע ובנזק מופלג, וכן שיתרחק ממשאו וממתנו.

ובדרך הנסתר השנאה תאמר על חילוקי הדעות, כמו שפירשנו בענין את אויבים בשער, ומהאהבה תאמר על שווי הרצון והתאחדות הדעות והסכימם לענין אחד ואמר שהריחוק בדעות תעורר מדנים על ענין דרישת החכמה וסודותיה, ואמרו רז"ל רבו מחלוקות בישראל נעשית תורה כשתי תורות, ואמר אח"כ שאם מחלוקותם לשם שמים, ר"ל בירור האמת ולא לכוונת ניצוח, אז יכוין כל אחד מהם לברר האמת מתוך משאם ומתנם ויסכימו בסוף לדעה אחת, כמו שביארנו על אמרם לא זזו משם עד שנעשו אוהבים, ולזה אמר על כל פשעים תכסה אהבה כלומר מה שחוזר החולק על האמת והסכים לדעת חבירו שהוא האהבה יכסה ויעלים מה שנכשל תחלה בדברו ויפיס מלתו כאלו לא נאמרה, וזה הערה שכלית לבל ישתדל התלמיד להעמיד דעתו לכוונת הניצוח רק על צד בירור האמת: (יג) בשפתי נבון תמצא חכמה,

ושבט

יד חֲכָמִים יִצְפְּנוּ־דָעַת
וּפִי אֱוִיל מְחִתָּה קְרֹבָה:
טו הוֹן עָשִׁיר קִרְיַת עֻזּוֹ
מְחִתַּת דַּלִּים רֵישָׁם:

(יד) דיא וייזען בערגען ערקענטניס, אבער דער מונד דעז נארען נאהען שרעקקען.
(טו) דאז פערמאגען דעז רייכען איזט זיינע שטארקע פעזטע, דער שרעקקען דער ארמען איזט איהרע ארמוטה.

רש"י

(שמואל ב' י"ב) ושבט לגו חסר לב אבל חסר לב אינו שומע עד שילקה כמו פרעה: (יד) חכמים יצפנו דעת. ישמרוה בלב' שלא ישכחוהו: (טו) הון עשיר • בתורה: קרית עזו. היא לו: מחיתת דלים רישם. עניותם שלא

ר"מ המאירי

ושבט לגו חסר לב, הוא כענין אומרו תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה (לקמן י"ז י'), כלומר בשפתי נבון תמצא חכמה, להשיב למוכיחיו דבר ולהביא עליהם בתוכחתם ברכת טוב, והכסיל אף כי ילקו אותו תמיד לא ישמע ולא יקבל.
ובדרך הנסתר הערה בדרישת החכמה שיהא הלמוד משתדל לפי מה שיראה שצריך בהשתדלות, כי לפעמים יספיק לאחד בלמודו יום או יומים, מה שלא יספיק לחברו שנה או שנתים לרוחב לבבו, קלות הבנתו וחידוד פי חרב שכלו והפלגת כח הזכרונות שבו והחסך להפך, והוא אמרו בשפתי נבון תמצא חכמה, דרך משל שתכף שיגיעו דברי מלמדו בשפתיו מיד יבין להם ויתקבם עליהם לשעתו והנה גנוזים במקום המשתמר בחדרי לבבו, וחסר לב שהוא בהפך יצטרך מלמדו בשפתיו להכניסם בשבט על גיו, ואף גם זאת אחר הלאות והעמל. ובא להעיר מי שהוא על זה כד המעות שלא יתיאש בזה עד שיתרשל מקנות החכמה, אבל שיכין עצמו לטורח יתר עד שישיג המבוקש, ואין לו התגלגלות בקושי לבבו, כי לכל יש תקוה ואחרית ברוב טורח ועמל. וכבר ביארנו בילדותינו בחיבור התשובה בחלק התשובה שבו בפ"ד שפקיחות האדם בהבנותיו ימצא באַרבע דרכים חלוקים בשמות, בור, ורק, ועם הארץ, וגולם, והקשה מכולם הוא נקרא בור והוא האיש שאין לו חלק במעלות לא במדות ולא בשכליות, לא מצד השתדלות ולא מצד הכנת טבעו, והנה זה השם יורה עליו מענין השדה שנקר' בור כשהיא בלתי זרועה ובלתי נחרשת, אחר שלא נזרע ולא הוכן לקבל הזרע, וכל שכן כשהאדמה קשה בחרישתה, וזה האיש יצטרך להשתדלות רב, כהצטרך לבעל השדה בשדהו לתקנו בריבוי החרישות, ואעפ"כ אמרו חכמי המוסר ברוב העבודה יתקן האדם הארץ השוממה והמליחה והסולידה והצמיחה, ולהיות תחלת ההשתדלות בזה, לעשות לו רב שוקט בגערה ובהכאה ומשחרו מוסר, וע"ז אמר ושבט לגו חסר לב: (יד) חכמים יצפנו דעת, ופי אויל מחיתה קרובה, ר"ל שהחכמים לא יהיו נמהרים לדבר, אבל יצפנו דעתם עד שיראו עת לדבר: ופי אויל מחיתה קרובה, יקפצו לדבר בלא עתו ודבריהם להם למחיתה, הערה שלא לדבר רק אחרי ראותו שדבריו ראויים להשמע הן מצד עצמו והן מצד הדברים, והוא אמרו חז"ל במקום אחד כתוב בלבי צפנתי אמרתך (תהלים קי"ט י"א) וכתוב בשפתי ספרתי (שם פסוק י"ג), ולא קשי' כאן ברשות כאן שלא ברשות. ויש מפרשים חכמים יצפנו דעת, יחקו אותם בלבם שלא ישכח מהם, ופי אויל מחיתה קרובה, קרא שכחת הדבר אצלו מחיתה, ואמר שחכמתם לא יחקו אותם בלבם רק בפיהם ובשפתם והנה היא קרובה להשכח:
ובדרך הנסתר רמז על סודות התורה שהם צפונים אצל חכמים ולא יגלו אותם במקומות בלתי נאותים להם, ופי אויל מחיתה קרובה, שידברו בהם בפרהסיא וישמיעם למי שאינו מבין ויכשל אחר דבריהם כאז"ל במס' אבות, חכמים הזהרו בדבריכם, כמו שביארנוהו במקומה במסכת אבות: (טו) הון עשיר קרית עוזו, מחיתת דלים רישם, רצה בזה כי ההון יעמידהו לבטח בהיות האדם בטוח בערי

המדבר

טז פְּעֻלַּת־צַדִּיק לְחַיִּים
תְּבוּאַת רָשָׁע לְחַטָּאת׃
יז אֹרַח לְחַיִּים שׁוֹמֵר מוּסָר
וְעֹזֵב תּוֹכַחַת מַתְעֶה׃

(טז) דער ווערקלאָהן דעז גערעכטען איזט פֿירלעבען; דער ערטראַג דעז פֿרעפֿלערז — פֿיר דיא זינדע. (יז) דען פֿאַד צום לעבען (געהט), ווער צוכט אַכטעט; ווער אַבער ערמאַהנונג פֿערלאָסט, געהט איררע.

רש"י

עסקו בתורה היא מחיתתם: (טז) פעולת צדיק לחיים. כמשמעו. ומדרש אגדה שלמה עשה פעולת המקדש לחייהם של ישראל לכפרתן: ותבואת רשע. תבואתו (ס"א הנאתו) של מנשה שהכניס בו הסמל היא היתה לחטאת: (יז) ארח לחיים. השומע מוסר היא הדרך לחיים: ועוזב תוכחת מתעה.

ר"מ המאירי

שמנלר, והוא הערה להשתדל בקנינים כפי הצורך להעמדת הגוף, ואפשר שהכל בא להעיר לאדם לשום בטחונו באל ולא בדבר אחר, ולכן לא יבטח עושר בעשרו ולא ידאג העני בעניו, כי הכל תלוי ברצון האל, והוא דבק עם אמרו אחריו פעולת צדיק וגו', כלומר הון עשיר קרית עוזו כלומר שהוא בוטח בו כמגדל עוז, והרש ירא ברישו ודואג עליו, ושניהם תועים, כי הכל לפי רצון האל, והוא אמרו פעולת צדיק לחיים:

ובדרך הנסתר כבר ידעת הנבוא בעיר קטנה, וקרא הנה הון עשיר השלימות בחכמה ואמר שהיא אליו קרית עוזו, וכבר רמזנו עניינו למעלה בפסוק רש עושה כף רמיה וכו' כמו שכתבנו למעלה: (טז) פעולת צדיק לחיים, תבואת רשע לחטאת, אמר שפעולת הצדיק נוטה לדרך חיים, ומורה על מחשבתו שהיא זכה ונקייה, וקרא תבואת רשע המחשבה, ואמר שאף מחשבתו אינה אלא לחטאת, וכל שכן המעשה. ולדעתי קרא המחשבה תבואה, כידוע שתבואת השנה הבאה נקראת תבואה, ואותה של שנה עברה נקראת עבור, ועל כן הוא קורא המחשבה תבואה, כלומר שהמעשה עתיד לבוא, או אפשר שקרא תבואה הדיבור, על דרך תבואת שפתיו ישבע (לקמן י"ח כ'), ואמר שהצדיק לא בשפתיו לבד יכבד האל, אבל בשפתיו ובלבבו ובמעשיו, אבל הרשע אפילו בדיבורו יקל בכבוד האל אף כי במעשה:

ובדרך הנסתר לדעתי לקח בצדיק לשון פעולה מפני שהיא מלה כוללת לכל פועל ולכל מעשה, ואמר שכל פעולות הצדיק, אפילו מה שיראה מהם פעולה המונית כלם מכוונות לדרך חיים, כלומר שאם יתעסק לפעמים בהנאות גופניות אין כונתו בהם רק להעמדת גופו ולצורך הכרחי לקיום הנפש, וכן בכל פעולותיו אף בפעולות ההמוניות, על דרך וכל מעשיך יהיו לשם שמים, וכן אמרו ואהבת את ה' אלהיך בשתי לבבות, אחד יצר טוב ואחד יצר הרע, ועל דרך זה אמרו בדרש, וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאוד זה יצר הרע, וכי יצר הרע טוב, אתמהא מלמד שאלמלא יצר הרע לא היה העולם מתקיים: ובהפך זה אמר תבואת רשע לחטאת, והתבואה היא כמשל לפרי האדם, וידוע שפרי האדם הוא שלימות שכלו, ואמר שהרשע אפילו בעת השתמשו בשכליות יחטא בהם וכ"ש בהתעסקו בהמוניות, לחטאת, פירוש לחסרון, מלשון אבני אחטנה (ראשית ל"א ל"ט), ולזאת הכוונה אפשר לפרשו על אסיפת הממון שכוונתו בה לחטאת, ר"ל להשתרר ולהתגדל על שכיניו, כענין מה שביארנו במשל הנזיר בפסוק בכל דרכיך דעהו וכו': (יז) אורח לחיים שומר מוסר, ועוזב תוכחת מתעה, מוסר הוא התוכחת ואמר שהשומר תוכחת מוכיחיו נוטה לדרך חיים, והעוזב את התוכחה מתעה, ר"ל מתעה עצמו או אף אחרים עמו, ולי נראה לפרש מתעה המוכיחים, רוצה לומר שהם מתרשלים בתוכחתו ויניחוהו למקרה סכלותו ולעשות מה שלבו חפץ ולא יהיה לו מדריך בשלות וישחקו בעבירותיו:

יח מְכַסֶּה שִׂנְאָה שִׂפְתֵי־שָׁקֶר וּמוֹצִא דִבָּה הוּא כְסִיל׃

(יח) ווער האַס פערהעהלט, איזט ליגענהאַפטער ליפפען, אינד ווער נאַלי רערע אויזברינגט, דער איזט איין

רש"י

את עלמו ואת אחרים: (יח) מכסה שנאה שפתי שקר. החנף שפתיו שקר. ומכסה שנאה בלבו: ומוציא דבה הוא כסיל. לעז שיהו אנשים דוברין בו

ר"מ המאירי

ובדרך הנסתר קרא הנה שלימות המדות מוסר, ואמר שהוא דרך ושביל ומבוא לשלימות השכל שבו הקיים, והפכו ועוזב תוכחת מתעה: (יח) מכסה שנאה שפתי שקר, ומוליא דיבה הוא כסיל, ואמר שהשונא את חבירו בלבבו ומעלימה ממנו בדבריו הוא ענין ספתי שקר, כדרך שאמר דוד חלקו מחמאות פיו וקרב לבו (תהלים נ"ה כ"ב): ומוציא דיבה, הוא שמוליא על חבירו קול באיזה דבר מגונה, או יספר בגנותו לכוונת לשון הרע, לא לכוונת התרחק אחרים ממנו, וזה שהסיפור בגנות המדות, או בגנות בעליהן לכוונה שיזהרו האחרים מהתערב עמהם ומלישב במעמדם, והוא ממה שראוי לכל מקנא לכבוד השם, והנמנע מזה יקרא חונף, אחר שיקרים בראותו פועל מגונה וימנע עלמו מהוכיח עליו, וכל שכן אם ישבח בעל המדות המגונות אף ע"פ שלא ישבח פרטי בעליו, וכל שכן אם ישבחנו בפני אחרים עד שמתוך שבחיו ילמדו מדרכיו, אבל מכל מקום אחר שישבחנו אף בינו לבין עלמו יקרא חונף, שזה יהיה סיבה להשקיעו במעשיו, כאמרו בפה חונף ישחית רעהו (לקמן), וכל שכן אם יתחבר עמו ויתמיד בחברתו, וכ"שכ אם ישבח גוף הפועל הרע, או שיכסהו, אבל ההרחקה בהולאת הדיבה הוא אם בהולאת קול עליו בשקרות, או בסיפור בגנותו אף בדבר אמת, אחר שאין כוונתו רק לגנותו לבד, לא להרחיק שום אדם ממנו, וייחס עליו בזה שם כסיל, כי ינוא מזה לתחרות וקטטה ואולי ימשך לעלמו מזה היזק רב:

ובדרך נסתר רמז, במכסה שנאה שפתי שקר, ענין ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו (תהלים ע"ח ל"ו), וכן בפיו ובשפתיו כבדוני, ולבם רחקו ממני (ישעיה כ"ט י"ג) והוא שיתפלל בפיו, ובלבו ילייר לו גשמות או אחד מן הדברים המשוללים ממנו. ומוציא דבה, רמז על מי שירחיב לשונו, בהרבות עליו ית' תארים, כי כלם נמנעים ממנו, ונמלאים מאתו לברואיו. וכבר ידעת ענין, ההוא דנחית קמיה דרבי חנינא, אמר האל הגדול הגבור והנורא האדיר עד אמר ליה סיימתיה לכולי שבחיה דמרך, השתא האל הגדול הגבור והנורא, אי לאו דאמרינהו משה, ואתו רבנן ותקנוהו, לא הוי אמרינן להו ואת שבקתיה ליה כולי האי. משל למלך שיש לו אלף אלפי דינרי זהב, ומקלסין אותו בשל כסף והלא גנאי הוא לו, וכבר ידעת מה שפירש בו הרב המורה לדק במה שאמר ומקלסין אותו בשל כסף, כלומר שבחו במה שאינו מאותו המין. והוא אבלי ענין נורא תהלות כלומר שאנו יראים אף להללו מצד התארים, ובקושי התירו באלו השלש תיבות שאמר משה רבינו, ר"ל הגדול הגבור והנורא, לדבר מעט כלשון בני אדם לתקוע בלבם אמתת מציאותו יתב' ומלכותו על שלשה עולמות. ואל יקשה בעיניך ענין שלש עשרה מדות, כי הם תאר לפעולותיו, ר"ל המדות הבאות מצד הפעולות היולאות מאתו, לא שיהיו תארים לו חלילה, והוא ענין הודיעני נא את דרכיך, ר"ל המדות הבאות מפעולותיך בהנהגת העולם וראוי לכל מנהיג לאחוז בשנשיהם וללכת בנתיבותיהם. וכנמשך לדברים אלו אפשר לפרש בנגלה בענין מכסה שנאה שפתי שקר, מי שמתחסד בעיני העם, ובקרבו ארבו לכחש בעמיתו או לעבור עבירה בסתר, וכמו שאמרו בדרש לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא שלא תהא מניח תפילין והולך וגונב, מתעטף בטליתך והולך ומרמה את הבריות, ובתלמוד המערב העידו, חד בר נש אפקיד גביה חבריה מודלא דדינרי, אתא תבע ליה מיניה וכפר ביה, אמר לא לך הימנית, אלא להלין דברי שך הימנית. וכבר אמרו, כל העובר עבירה בסתר כאלו דוחק רגלי שכינה, כלומר כאלו מלייר בשכלו

יט בְּרֹב דְּבָרִים לֹא יֶחְדַּל־
פָּשַׁע
וְחֹשֵׂךְ שְׂפָתָיו מַשְׂכִּיל׃
כ כֶּסֶף נִבְחָר לְשׁוֹן צַדִּיק
לֵב רְשָׁעִים כִּמְעָט׃

טראָר. (יט) בייא פֿיעלעם גערעדע ענטגעהט מאַן פֿערזעהען ניכט, אבער עז שאָנט ויינער ליפפען דער פֿערשטאָנדיגע.

(כ) אויזערלעזען זילבער איזט דיא צונגע דעז גערעכטען; דאַז הערץ דער פֿרעפֿלער איזט פֿערוואָררען.

רש"י

על חבירו: (יט) ברוב דברים לא יחדל פשע. המרבה דברים מביא חטא:

ר"מ המאירי

העדר ידיעת השם והיא השנאה וברחוק ממנו ית': (יט) ברוב דברים לא יחדל פשע וחושך שפתיו משכיל, ענינו שאף החכם אין ראוי לו להאריך יותר מדאי, אף בדברי חכמה, כי הלשון קרובה להכשל, ועל כך רחוק שלא יכשל בהרבותו דברים, כאמרם ז"ל, כל המרבה דברים מביא חטא. ויש מפרשים שהוא נמשך לפסוק שלפניו ר"ל מכסה שנאה וגו', ולמה שביארנו בו תחלה בדרך הנגלה, כלומר שהוא מתראה עמו כאוהב, ומתכבל להמיתו או להזיקו, ומוציא דבה עליו, ואמר שאף כשיבא להתנכל מדבתו שהוציא עליו ברוב דברים של רצוי, אע"פ שזה יקבל פיוסו ויתרצה אליו: לא יחדל הפשע, אבל המונע שפתיו מלדבר שום רע על חבירו הוא המשכיל והנשמר מכל דבר רע, כמאמר שומר פיו לשונו שומר מצרת נפשו (לקמן כ"א כ"ג). ולפי מאמר חכמי המוסר, פירוש זולתי, שהוא בא להזהיר האדם, באמר שמעלת האדם על שאר בעלי חיים בדבור, ראוי לו שלא ישתמש בזה החלק הנכבד בענינים פחותים המגונים כרכילות ולשון הרע ודומיהם, ובכלל זה רוב עניני הדבור, עד שאחד מחכמי המוסר היה במושב חבירים, והוא נודע אלמים בלשון מדברת גדולות ונאות, ועם כל זה היה מתמיד בשתיקה, ושאלוהו מה סבת שתיקתו עם שלמותו בדבור. והשיבם חקרתי על אופני הדברים ומצאתים חלוקים על ארבעה פנים. מהם דברים שתקוה תועלתם ותירא מאחריתם, בהיות הדבור כבוד או תועלת לאחד, וקלון או נזק לאחר. ומהם שלא תקוה תועלתם ולא תירא מאחריתם, כענין כל שיחה בטלה. ומהם דברים שלא תקוה תועלתם ותירא מאחריתם, והוא הוצאת דיבה ורכילות וכיוצא בהם. ומהם שתקוה תועלתם ולא תירא מאחריתם, והוא הדבור בתורה ובתפלה ובמוסר ובחכמה והנמשך אחריהם. כל עוד שאני במושב חברי ואשמע דבריהם, אני בוחן מאיזה חלק הם, ואם אמצאם מזה המין, אענה אף אני חלקי, ואם לא אמצאם מזה המין אחריש מהם. ואמרו עליו, נקן זה האיש בחכמתו עד שחסר שלשת רבעי הדברים, ועל זה פירשו ברב חלק הדברים לא יחדל פשע, וחושך שפתיו מדבר בהם משכיל. כלומר לא יוציא דבריו רק לתועלת, והנה נרבוי שאר הדברים, ימעט הדבור בתועלת.

ובדרך נסתר נראה, שרמז ג"כ על ענין הרחקת התארים. וכבר ידעת במלת רב, שאע"פ שעקר הנחתה בענין הרבוי כמו ורב שלום בניך (ישעי' כ"ד י"ג), לרוב על פני האדמה וכיוצא בהו לאלפים, פעם יאמר על ענין חשיבות, על כל רב ביתו (אסתר א'), קרית מלך רב (תהלים מ"ח ג'), ר"ל מלך נכבד, והוא נאמר על דוד, וכן רבתי בגוים (איכה א'), ורבי המלך (ירמיה מ"א א'), וכבר פירשו קצת המדקדקים מזה, ותשועה ברוב יועץ (לקמן), כלומר בחשיבות עצה. ואמר ברב דברים בהאריך אותו ית' בדבר חשיבות והגדלה לפי מחשבתך, לא יחדל פשע, כמו שביארנו בענין נורא תהלות. או נפרש שהזהיר המתלמד מרוב התחכמות, שלא לדרוש במופלא, ושלא לחקור במכוסה, וחושך שפתיו מהדבור בנסתרות משכיל:

כא שְׂפְתֵי צַדִּיק יִרְעוּ רַבִּים
וֶאֱוִילִים בַּחֲסַר־לֵב יָמוּתוּ׃
כב בִּרְכַּת יְהוָה הִיא תַעֲשִׁיר
וְלֹא יוֹסִף עֶצֶב עִמָּהּ׃

(כא) דיא ליפפען דעז גערעכטען לייטען פֿיעלע, אַבער דיא נאַררען שטערבען אַן אונפֿערשטאַנד.
(כב) דער זעגען דעז עוויגען, דער מאַכט רייך, אונד ניכטז טהוט מעהר דאַבייא דיא מיהע.

רש"י

חושך שפתיו. הוא משכיל: (כ) כסף נבחר לשון צדיק. שיודע להוכיח: לב רשעים כמעט. שאינו שומע לתוכחת צדיק ומדרש ר' תנחומא אומר על עדות הנביא שאמר שקרא על המזבח בבית אל. וירבעם אע"פ שיבשה ידו לא קבל תוכחה. שנאמר (מלכים א' י"ג) חל נא את פני השם אלהיך וגו' ולא אלהי וגו' (שם) ותשב ידו כבראשונה עומד ומקטיר לע"א ואף בסוף כן: (כא) שפתי צדיק ירעו רבים וגו'. שרבים אוכלים בזכותו ובתפלתו: (כב) ברכת ה' היא תעשיר. ולא יוסיף עצב עמה. אין צריך להתייגע

ר"מ המאירי

(כ) כסף נבחר וגו', הפסוק הזה והפסוק שלאחריו נקשרים, אמר שהצדיק והוא האיש השלם, לשונו כסף נבחר, והוא ראוי לדבר שדבריו באים בשווי וביושר ובנקיות מאין סריכו' ומאין הריסה ומבוכה, וכאילו הכסף נבחר מאין סיג, כדרך צרופה אמרתך מאד (תהלים קי"ט קל"ט), ואמר שדבורו ראוי וצריך לו: (כא) שפתי צדיק ירעו רבים, רוצה לומר שינהיגו אותם: ורבים, פירשו עם רב, או פירושו נכבדים. ואמר על כסף נבחר לשון צדיק, לב רשעים כמעט, כלומר מעט ישיג שכלם מהם, ולב במקום שכל. ואולי לפרש שהוא דבור בלתי נשלם, ונסמך על המבין, כמו כי כל האנשים הרואים את כבודי וכו', אם יראו את הארץ וכו' (במדבר י"ד כ"ב כ"ג), השותים במזרקי יין (עמוס ו' ה') לא תטהרי אחרי מתי עוד (ירמיה י"ג כ"ז), וכן הנה ולב רשעים כמעט, שהם מהפכים דבריהם ומשחיתים אותם. ועל שפתי צדיק ירעו רבים: ואמר ואוילים בחסר לב ימותו, כלומר בחסרון שכל. או הוא תואר ופירושו בסבת חסר לב, כלומר בסבת המלמד אותם לבלתי הועיל, הפך לשון הצדיק:

ובדרך נסתר אמר, כסף נבחר לשון צדיק, שאומר פיו ולשונו בהרחקת האחרים ודומיהם, ולב רשעים כמעט על הדרך שהתבאר בנגלה, ושפתי צדיק ירעו רבים, רומז על השפעת חכמתם, כענין ורעו אתכם דעה והשכל (ירמיה ג' ט"ו): (כב) ברכת ה' וגו', הערה למשתדל בקנין העושר, שבראותו עצמו מצליח לא ייחס הדבר להשתדלותו, רק למי שנתן לו כח והערת רצון בהשתדלותו שסדר עניניו על אופני הצלחה, כמו שכתוב בתורה השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך, פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת, ובקרך וצאנך ירביון ורם לבבך, ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה, וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל. ועל זה אמר ברכת ה', כלומר הברכה וההצלחה הבאה מאתו, היא תעשיר, ולא יוסיף עצב עמה. ואמר לשון יוסיף כי ברכה לשון תוספת הפך מארה, שהיא לשון חסרון, כלומר שכל הצלחה שבאה מאתו יתברך לא יוסיף בתוספתו עמל, אבל יבואוהו עניניו במנוחה:

ובדרך נסתר, ברכת ה' רומז על השלימות האחרון, והוא העושר והכבוד הנצחי, המזוקק בלא שום סיג ובלא שום עצב, ואמר לשון יוסיף כי השלימות בא בתוספת מדרגה אחר מדרגה, ואמר שבתוספת האחרון לא יתערב בה שום סיג

ובלא

כג כִּשְׂחוֹק לִכְסִיל עֲשׂוֹת זִמָּה
וְחָכְמָה לְאִישׁ תְּבוּנָה׃
כד מְגוֹרַת רָשָׁע הִיא תְבוֹאֶנּוּ
וְתַאֲוַת צַדִּיקִים יִתֵּן׃
כה כַּעֲבוֹר סוּפָה וְאֵין רָשָׁע
וְצַדִּיק יְסוֹד עוֹלָם׃

(כג) זאָ וויא עז איין שערץ איזט דעם טהאָרען, טיקקע צו פֿעראיבען, זאָ קלוגהייט דעם פֿערשטאֶנדיגן מאַננע. (כד) וואָפֿאָר דעם פֿרעפֿלער באַנגט, דאַז קאָממט איבער איהן; וואַז דיא גערעכֿטען וינשען, ווירד געוואַהרט. (כה) ווען דער שטורמווינד הערביי־פֿאָהרט, איזט דער פֿרעפֿלער דאַהין, אַבער דער גערעכֿטע איזט איין עווי־גער גרונד.

רש"י

להעשיר בו די בברכה מה שהוא מברכו: (כג) כשחוק לכסיל עשות זמה. זמה עצת חטאי': וחכמה כשחוק לאיש תבונה. כלומ' קלה היא בעיניו לעשות: (כד) מגורת רשע. מה שהוא ירא יבא לו דור הפלגה אמרו פן נפוץ (בראשית י'). וסופן כתיב ויפץ ה' אותם משם (שם): ותאות צדיקים יתן. מי שבידו ליתנה (לתת): (כה) כעבור סופה ואין רשע. פתאום בא עברת רוח

ר"מ המאירי

ובלא שום עצב: (כג) כשחוק וגו', זמה יאמר לפעמים על מחשבה, כמו זמת אולת חטאת (לקמן), ר"ל המחשבה בענין האולת תביא לידי חטאת. ופעם תאמר על הניאוף בפרט, כמו שנאמר תמיד על עריות זמה היא. ופעם תאמר על דרך כלל, על כל מעשה רע כמו זמות יעץ (ישעיה ל"ב ז'), והכל יוצא ממקום אחד, והוא ענין המחשבה הן לטוב הן לרע, וכל אחד מתבאר לפי מקומו. ואף אונקלוס תרגם באותם האמורים בתורה עצת חטאין, וכן הלועזים לועזים אותם גם, כדרך שלועזין במלת נבלה. והנה לפי ענינו נאמר על כל מעשה רע, ואמר שהכסיל נקל בעיניו לעשות העבירה בשחוק והשתעשעות ולא יביט לאחרית, כי ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ: וחכמה לאיש תבונה, כלומר אבל איש תבונה מתחשב בענין ומבין לאחריתו ושומר משמרות נפשו. ויש לפרש זמה מענין מחשבה, ואמר שהכסיל תכף שעלה דבר אחד במחשבתו ממהר לעשותו, והוא לו כשחוק הבא לאדם בלא שנה, רק על ידי איזה מחשבה, אבל איש תבונה מתחשב עליה בטרם יעשנה, וכל אלו הערות מדיניות צריכות מאד להנהגת האדם:

ובדרך נסתר אמר שהכסיל מיקל על שלימות המדות ומתפאר שהוא יגיע לשלימות השכל עם חסרון מדותיו, וזה אצלו כשלון וגובה רוח, אבל איש תבונה הנכסף להגיע אל שלימות, הוא מדקדק במדותיו ומשתדל להשלים עצמו בהם תחילה. וכבר ביארנו במלת חכמה, שהיא מונחת לפעמים, על מדות האדם והנהגותיו, בישישים חכמה, וכן בכל דבר שאדם מתחשב עליו, גם בדברים המלאכותיים, כמו וכל אשה חכמת לב: (כד) מגורת וגו', נראה שהוא נמשך עם פסוק שלפניו במה שאמר שהרשע נקל בעיניו עשותו המזימתה, ואין ספק שאחר שעשאה הוא מתירא מן העונש, אם מצד בני אדם, אם עונשה מסורה להם, אם בעונש תוריי: ולכן אמר מגורת רשע היא תבואנו: ואמר ותאות צדיקים יתן, כלומר וכן בהפך, מה שהצדיק מתאוה ומיקל במעשיו, השם יתן לו כחפצו, וכן בנסתר אמר שישתקע הרשע בעבירות, על סמך שלא ימנע על זה משלימות השכל ירגיש וירצה לשוב, ולא יוכל מרוב השתקעו בהנהגותיו הרעות, כמאמר היהפוך כושי עורו ונמר חברבורותיו, גם אתם תוכלו להטיב למודי הרע (ירמיה י"ג כ"ג), ואז יכיר בחסרונו ויירא מן המות השכלי, והיא תבואנו: ותאות צדיקים, שהיא הקיום השכליים: יתן, והוא שסמך לו הפסוק של אחריו: (כה) כעבור וגו', שביאורו לפי הנגלה, שהרשע יאבד קל מהרה כעבור

סופה

כו כחמץ לשנים וכעשן לעינים כן העצל לשלחיו:
כז יראת יהוה תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה:

(כו) וויא עזיג פיר דיא צאהנע, אונד וויא רויך פיר דיא אויגען, זא דער טראגע פיר דיא איהן אויזזענדען.
(כז) דיא פורכט דעז עוויגן מעהרעט דיא טאגע, אבער דיא יאהרע דער פרעפלער ווערדען פערקירצט.

ר"מ המאירי

סופה, והיא נשיבת הרוחות והסערות, שמניעים הדברים קל מהרה, כאמרו כמוץ גנבתו סופה (איוב כ"א י"ח), ונמלא שלא יוכל להציל עצמו מן הסבות, מלד העונש, והצדיק יגין אף בעד אחרים, והוא לאחרים כיסוד לכותל: ועולם רומז על כל ימי חייו, כי עולם יאמר על פנים רבים, פעם יאמר על המציאות כלו, עולם חסד יבנה (תהלים פ"ט ג'), וכן פירשו רבים אל עולם, כלומר אדון כל המציאות, ופעם על חלק מן המציאות, ומתחת זרועות עולם (דברים ל"ג כ"ו), רומז על הגלגלים, שהם זרועות ועמודים לעולם כיסודות, ופעם על הזמן הכללי, ימלוך ה' לעולם, ופעם על חלק זמן, אם זמן ארוך כענין כי מעולם שברתי עולך (ירמי' ב' כ'), שפירושו מזמן רב, ואם לזמן קצר, כשיעור חיי האדם, או קרוב לזה, לעולם בהם תעבודו (ויקרא כ"ה מ"ו), ועבדו לעולם (שמות כ"א ו'), וכן הנה יסוד עולם, ר"ל כל ימי חייו: ויש מפרשים יסוד כמו חוזק, כלומר שהרשע רוח קימעא סוברתו, רוצה לומר שבמעט צרה יכלה כחו, והוא כענין כעבור סופה, והצדיק לבו חזק לתלאות מדעתו, שכל עניני העולם הזה הבל:

ובדרך נסתר אמר, שהרשע ישואל למקרים ויכלה כעבור סופה, שאין לה שום השארות אחר עברה, כן אין להם תקוה ואחרית: וצדיק יסוד עולם, רוצה לומר נצחי עומד לעד: (כו) כחומץ וגו', הערה מדינית שלא ימסור האדם עסקיו רק לחריץ ולזריז, לא לעצל, שאם ימסרם לעצל, לא די לו שלא יועילוהו אבל יזיקוהו, והוא כחומץ לשינים, שהוא סבור מצד שהוא טוב בקצת חליי השן, שיהיה גם כן טוב לו והוא מזיק, וכן כעשן לעינים, שהוא סבור ליסכות בחומו, והעשן מזיק לו יותר מהנאתו:

ובדרך נסתר רמז אל החכם השלם, שמטבעו להשפיע מחכמתו לזולתו ומעוררו להשתדל בזה בתלמיד הגון, ויקרא הרב שולח, כדרך להשיב אמרים אמת לשולחיך (לקמן כ"ב כ"א), והתלמיד יקרא שליח, וכשיזדמן לו תלמיד מתנהג בקרירות, לא שיהיה עצל ולא שיהיה נמהר, אבל חרוץ מקבל החכמה בזריזות וקרירות ומתבונן בה ובסודותיה ומכסה מהם הראוי להסתירו, אז יהיה המשלח בהשיג בו המכוון, ועל כיוצא בזה נאמר בזה הספר כצנת שלג ביום קציר, ציר נאמן לשולחיו ונפש אדוניו ישיב (לקמן כ"ה י"ג), ודמה החכם השלם ליום קציר, לשתי סבות. האחת בהגיעו לסוף שלימותו, כעת הקציר, והאחרת כי יבער רוב השפע בלבו כחום הקציר, וכמו שצנת שלג מניחה החום הטבעי, כן כשימצא תלמיד נאות ומקבל ומשכיל יניחהו לחומו, והוא אמרו ונפש אדוניו ישיב, ר"ל יניח, מלשון בשובה ונחת (ישעיה ל' ט"ו), וכמוהו לדעת רבים משיבת נפש, וכשיזדמן לו עצל ובלתי נאות, לא די לו שלא תנוח בו דעתו ולא יתקרר חומו, אבל יוקדש לו כהות בעיני השכל וקהוי בשינים, ותפש השכים, להיותם אחד מכלי הדבור לצורך הלמוד. ובמדרש חזית אמרו שניך כעדר הקצובות (שיר ד' ב'), מלין קליבין, כלומר דברים מחותכין ומסודרין ונאותים בלשון הלמוד:

(כז) יראת ה' וגו', זו הערה תוריית מייעדת בגמול ועונש להודיע שבקיום דרכי התורה והמצות יוסיפו ימים, כאמרם בקצתם למען יאריכון ימיך, וההפך להפך:

ולענין נסתר רומז ביראת ה' על שלימות המדות, ובהתגדלו עליהם מימי עלומיו, יצליח וימהר בימי השלימות וארכו ימי שלימותו שהם נקראים ימים באמת,

והפך

כח תּוֹחֶלֶת צַדִּיקִים שִׂמְחָה
וְתִקְוַת רְשָׁעִים תֹּאבֵד׃
כט מָעוֹז לַתֹּם דֶּרֶךְ יְהוָה
וּמְחִתָּה לְפֹעֲלֵי אָוֶן׃
ל צַדִּיק לְעוֹלָם בַּל־יִמּוֹט
וּרְשָׁעִים לֹא יִשְׁכְּנוּ־אָרֶץ׃
לא פִּי־צַדִּיק יָנוּב חָכְמָה
וּלְשׁוֹן תַּהְפֻּכוֹת תִּכָּרֵת׃
לב שִׂפְתֵי צַדִּיק יֵדְעוּן רָצוֹן
וּפִי רְשָׁעִים תַּהְפֻּכוֹת׃

(כח) דיא ערוואַרטונג דער גערעכ־טען ברינגט פֿריידע, אַבר דיא האָפֿפֿ־נונג דער פֿרעפֿלער שווינדעט.
(כט) איינע שוטצוועהר איזט דער איינפֿאַלט דער וועג דעז עוויגען, אַבער איין, שרעקקען דען איבעלטהאֶטערן.
(ל) דער גערעכטע ווירד אין עוויג־קייט ניכט וואַנקען, אַבער דיא פֿרעפֿ־לער בלייבען ניכט וואָהנען אים לאַנדע.
(לא) דער מונד דעז גערעכטען שפּראָזזעט ווייזהייט, אַבער דיא צונגע דער ראֶנקע ווירד פֿערטילגט.
(לב) דיא ליפּפּען דעז גערעכטען קעני־נען וואָהלוואָללען, אַבער דער מונד דער פֿרעפֿלער — ראֶנקע.

רש״י

סערה נכרת הרשע ממקומו: (כח) תוחלת צדיקים שמחה. סופה מתקיימת ושמחים: ותקות רשעים תאבד. כי לא תבוא: (כט) מעוז לתום דרך ה׳ ומחתה הוא לפועלי און. שאינן הולכין בה והיא נפרעת מהם: (ל) צדיק לעולם בל ימוט. כשהוא מט אין מטתו מיטת עולם כי יפול וקם: (לא) פי צדיק ינוב חכמה. ידבר. לשון ניב שפתים (ישעי׳ נ״ז): (לב) שפתי צדיק ידעון רצון. יודעים לרצות ולפייס את בוראן ויודעים לרצות את הבריות ולהטיל שלום ביניהם:

ר״מ המאירי

וההפך להפך: (כח) תוחלת וגו׳, גם זה הערה תוריית, לומר שהצדיק יגיע למה שתוחלתו עליו ויבטח בה, ותקות רשעים תאבד:
ולענין נסתר רומז על הקיים הנצחיים, שהצדיק מיחל להם, ותקות רשעים תאבד, אין להם תקוה ואחרית, והוא ג״כ ענין הפסוק שלאחריו: והוא (כט) מעוז לתום דרך ה׳, ומחתה לפועלי און. מלת תום הנה תואר, וכמוהו לאם קום. (ב״א כ״או) שהוא כמו קם, וכן המבליג שוד על עז (עמוס ה׳ ט׳), כלומר שדרך ה׳ ר״ל קיום החכמה והתורה מעוז ומבצר להם: ומחתה לפועלי און, על שלא ילכו בה ולא יקיימו מצותיה, הן בעולם הזה וביעוד גמול ועונש, להיות לצדיק מעוז, ולהפכו מחתה ושבר, הן בעולם הבא להיות לצדיק מעוז ומגדול ישועות, וההפך להפך. והוא בעצמו ג״כ ענין אמרו אחר כן: (ל) צדיק לעולם וגו׳, אם בזה לעולם רומז לימי חייו, וכן ורשעים לא ישכנו ארץ, כמייעד עונש העתיקים ממנה ולסור לרדת שאול מטה, אם בבא לעולם רומז על הקיים הנצחיים, ולא ישכנו ארץ על הכרתם מהם, על דרך לעולם יירשו ארץ (ישעי׳ ס׳ כ״א), שנדרש על קיום העה״ב: (לא) פי צדיק וגו׳, הלועזים לועזים מלת ינוב, כמו ידבר מענין ניב שפתים. ובאמת נאות ללועזו כן, אבל הפירוש הוא יוציא פרי חכמה, והוא נגזר מתנובה, שהוא ענין הוצאת פרי, הן בתבואה הן בעשבים, והכונה שפי הצדיק יוציא פרי חכמה, רוצה לומר שיוציא שכלו לפועל, אבל לשון תהפכות היא תכרת שאינה יכולה להוציא כח שכלה לפועל, והוא בעצמו ענין הפסוק הסמוך לו: והוא (לב) שפתי צדיק ידעון רצון, כלומר ידעון לדבר ברצון ר״ל המרוצה והמכוון: ופי רשעים תהפכות, מה שאינו מכוון,

והנגלה

יא׳

א מֹאזְנֵי מִרְמָה תּוֹעֲבַת יְהוָה
וְאֶבֶן שְׁלֵמָה רְצוֹנוֹ׃
ב בָּא זָדוֹן וַיָּבֹא קָלוֹן
וְאֶת־צְנוּעִים חָכְמָה׃
ג תֻּמַּת יְשָׁרִים תַּנְחֵם
וְסֶלֶף בֹּגְדִים וְשָׁדֵּם׃

יא׳

(א) דיא וואַגשאַלע דעז בעטריגז איזט דעם עווינען איין גרייעל, אַבער ריכטיגעז געוויכט זיין וואָהלגעפאַללען.

(ב) קאָממט איברמיטה, זאָ קאָממט שמאַך; אַבער מיט דען בעשיידענען — ווייזהייט.

(ג) דיא רעדליכען לייטעט איהרע איינפאַלט, אַבער דיא פערראָטהער צערשטאָרט איהרע אַרגליזט.

רש״י

יא (ב) בא זדון ויבא קלון ואת צנועים חכמה. תבא חכמה: (ג) תומת

ר״מ המאירי

והנגלה והנסתר בשני אלו הפסוקים קרוב זה לזה, אלא שרבותינו ז״ל דרשו בידעון רצון, שיודעים לרצות את הבריות ולהטיל שלום ביניהם:

יא (א) מאזני מרמה תועבת ה׳, ואבן שלימה רצונו, זה הפסוק עם היות הדבר ידוע שהוא ממצות התורה, לא יראה לומר שתהיה כונת שלמה ע״ה להזכיר בזה הספר מצות מיוחדות ופרטיות, אלא שאפשר לפי הנגלה, שיש בה הערה למלכים ולשופטים ולחכמים בעלי ההוראה, שלא יפסקו את הדין בשום דבר על פי אמתלאות ודמיון הדברים מזו לזו, כייקרה מן השגיאה אחת מה שלא ישיבו בכמה, רק על פי עדות נכון וברור, והוא הנקרא הנה אבן שלימה.

ולדרך נסתר נראה שהכוונה בו על ההזהר שלא להתגולל על הפנות התוריות במופתים כוזבים, כמו שיעשו המתנגדים, והם נקראים מאזני מרמה, ולא ישתמש בחקירה על דרכי הכתוב, רק במה שהמופת עוזר לקבלה, כענין הפנות העיוניות, והם הנקראים אבן שלימה, אבל כל מופת שיראהו סותר דבר מן הפנות התוריות יחזיקהו במופת כוזב כמו שהתבאר לחכמים. או הכוונה על הגוף והנפש, להנהיג שניהם כל אחד כראוי לו, ר״ל שיתן לגוף חוקו ולנפש חוקה, ולא יחסר אחד מהם מחוקו הראוי לו, אבל יתן אבן שלמה וצדק לכל אחד כפי הראוי: (ב) בא זדון וגו׳, הערה שכלית להתרחק מחברת הרשעים והפחותים, שלא ילמד ממעשיהם להשת רע במדותיהם המגונות המונעות כל שלימות, ושידבק עם החכמים והצדיקים, וזה הפסוק חסר שתי מלות, והם: בא איש זדון ויבא קלון ועם צנועים תבא חכמה, ולבן התרחק מן הרשעים, כדי שתתרחק מן הקלון, והתדבק עם החכמים, למען תשיג מהם כבוד וחכמה, כדרך הולך את חכמים יחכם, ורועה כסילים ירוע (לקמן י״ג). ויש מפרשים ואת צנועים חכמה להשמר מן הקלון, והעיקר כפירוש הראשון, ולי עוד בו פירוש אחר הערה להיות האדם שוקד בלימוד ולא יפנה לבו לבטלה, ולא בעסקי העולם רק כפי מה שיקייב עליו ההכרח. וזדון אצלי כאמר על ביטול התורה ממה שהמשתדלים בביטולה נקראו זדון, כאמרו זדים הליצוני עד מאד ומתורתך לא נטיתי (תהלים קי״ט נ״א), כלומר השתדלו עלי להיותי מכת ליצים נעדרי הלימוד, כי הלץ יאמר על נעדר הלימוד, אם חכמת חכמת לך, ולצת לבדך תשא, ואמר ואני עם כל זה ומתורתך לא נטיתי. ומזה תמצא בנוסח תפלת חנוכה גבורים ביד חלושים וגו׳ עד וזדים ביד עוסקי תורתך. ולזה אמר בא זדון, רוצה לומר בטול התורה מצד הרצון ובבלתי הכרח, שזה הוא זדון באמת. וענין ויבא קלון על דרך ובוזיקלו (ש״א ב׳ ל׳): ועם צנועים, והם יושבי אוהלים, שוקדים על דלתות התורה יום יום, נכנס תמצא החכמה: (ג) תומת ישרים וגו׳, סלף הוא

ענין

ד לֹא־יוֹעִיל הוֹן בְּיוֹם עֶבְרָה
וּצְדָקָה תַּצִּיל מִמָּוֶת׃
ה צִדְקַת תָּמִים תְּיַשֵּׁר דַּרְכּוֹ
וּבְרִשְׁעָתוֹ יִפֹּל רָשָׁע׃
ו צִדְקַת יְשָׁרִים תַּצִּילֵם
וּבְהַוַּת בֹּגְדִים יִלָּכֵדוּ׃
ז בְּמוֹת אָדָם רָשָׁע תֹּאבַד
תִּקְוָה
וְתוֹחֶלֶת אוֹנִים אָבָדָה׃

(ד) עס פֿראָממט קיין פֿערמאָגען אם טאַגע דעז צאָרנז, אַבער גערעכטיגקייט רעטטעט פֿאָם טאָדע.

(ה) דיא גערעכטיגקייט דעז אַרגלאָזען עבנעט זיינען וועג, אַבער אין זיינען פֿרעפֿעל פֿאֶללט דער פֿרעפֿלער.

(ו) איהרע גערעכטיגקייט רעטטעט דיא רעדליכען, אונד אין איהרער האַבזוכט ווערדען דיא פֿערראֶטהר געפֿאַנגען.

(ז) מיט דעם טאָדע דעז פֿרעפֿלען מענשען שווינדעט (איהרע) האָפֿפֿנונג, אונד דיא ערוואַרטונג דער זאָהנע איזט געשוואונדען.

רש"י

ישרים תנחם. תנהלם: וסלף בוגדים ישדם. ישדדם: (ו) ובהוות בוגדים ילכדו. בהוות שהם עושים הם נלכדים והמקרא מסורס הוא כלומר והבוגדים בהוות ילכדו: (ז) במות אדם רשע תאבד תקוה. כל הבוטחים בו: ותוחלת אונים אבדה. תוחלת בניו שהם אונו אבדה כי בזכותו לא תבוא

ר"מ המאירי

ענין עוות ועקל, והוא מייעד דרך גמול ועונש שתומת הישרים תנחם, רוצה לומר תנהלם ותשמרם מן הצרות ומן הסכנות, אף מאותם שהיו ראוים לבוא מצד המערכה או מצד המקרה: וסלף בוגדים ישדם, רוצה לומר ישבב להביא להם כלה ושוד מצד העונש, ואף ע"פ שלא התחייב כן מצד המערכה או המקרה:

ובדרך נסתר, תמת ישרים, בהתמלע דרכי לימודם על צד ראוי, תנחם בדרך ישר ללכת אל עיר מבצר, ולעלות אל עיר גבורים. וסלף בוגדים, ר"ל התעקשם בדרכי הטעאה והנילוז ישדם ויביאם לידי מבוכה, או אולי לידי הריסה וכפירה. או בא ענין תמת ישרים על שלימות המדות, והוא ינחם, לשלימות השכל, וסלף בוגדים, בחסרון מדותיהם ישדם: (ד) לא יועיל וגו', גם זה מדרכי הייעודים וההבטחות, וקרא יום עברה יום המות, ואמר שהצדקה תצילהו, ממה שאין הממון יכול להצילו:

ובדרך נסתר יפורש בו מה שפירשנו למעלה בפסוק לא יועילו אוצרות רשע, וצדקה תציל ממות; וענין הפסוק הסמוך לזה, ר"ל (ה) צדקת תמים וגו', יפורש בו בנגלה ובנסתר, מה שהתבאר בפסוק תומת ישרים תנחם וסלף בוגדים ישדם, והוא גם ענין הפסוק הבא אחריהם: (ו) צדקת ישרים תצילם, ובהוות בוגדים ילכדו, והוא חסר אות או מלה, והראוי ובהוותם בוגדים ילכדו, או ובהוות מעשיהם, ר"ל בשואת מעשיהם בוגדים ילכדו, או בא בהוות מוכרת, כדרך עיר תהלת (ירמי' מ"ט כ"ה): (ז) במות אדם רשע וגו', אונים שם תאר במשקל טובים ור"ל כואבים, וקראם כן על שם סופם. ולפי הנגלה כוון להערה תוריית להזהיר האדם על איחור התשובה, ר"ל שלא יקח בעצמו מתון בענייניה, ולא יאמר לכשאפנה אשנה, שמא לא יפנה, והודיעו שאם לא ישוב בחייו, הנה במותו תאבד תקותו, שאין תשובה לנפש אחר ממתה, והוא שתרגם יהונתן דרשו ה' בהמצאו, תבעו דחלתא מן קדם ה', בעוד דאתון קיימין. והוא שאמר שבמות אדם רשע, תאבד תקותו ואבדו עשתונותיו. וכן תוחלת אונים אבדה, כי הוא כפל הענין. וכבר הערכנו

בזאת

ח צַדִּיק מִצָּרָה נֶחֱלָץ וַיָּבֹא רָשָׁע תַּחְתָּיו׃
ט בְּפֶה חָנֵף יַשְׁחִת רֵעֵהוּ וּבְדַעַת צַדִּיקִים יֵחָלֵצוּ׃

(ח) דער גערעכטע ווירד אויז דער נאָטה גערעטטעט, אונד דער פרעפ־לער קאָממט אן זיינע שטעללע.
(ט) מיט דעם מונדע פערדירבט דער הייכלער זיינען נאָכזטען, אבער דורך איינזיכט ווערדען דיא גערעכטען גע־רעטטעט.

רש"י

להם טובה. אבל במות צדיקים יש לבניהם מבטח בצדקתם: (ח) צדיק מצרה נחלץ. במות רשע ולמקרא העליון זה מחובר: (ט) בפה חנף. חנף המסית חבירו בדרך רע משחיתו בפיו: ובדעת צדיקים יחלצו. הצדיק נחלץ ממנו בדעת התורה. שהזהירה עליו לא תאבה לו וגו' (דברים י"ג):

ר"מ המאירי

בזאת הערה בחבור התשובה. או נפרש שתאבד תקותם מפני שכל תקותם אינו אלא בענייני העולם הזה.

ולפי הנסתר נמשך למה שאמר בפסוקים שלמעלה ממנו, ר"ל וסלף בוגדים ישדם, וברשעתו יפול רשע, ובהוות בוגדים ילכדו, וביאור במה שייחס לרשע שיסודד ויפול וילכד, שהענין בכלם שבמותו תאבד תקותו ואבד נכחו ותוחלתו מה'. ויש מפרשים לפי הנגלה, אונים בנים, כלומר שאבדה תוחלת אף מבניו, כדרך שאמר אני ראיתי אויל משריש וגו' ירחקו בניו מישע (איוב ה' ג' ד'): (ח) צדיק מצרה נחלץ וגו', לענין נגלה הוא כענין שביארנו בתומת ישרים תנחם וסלף בוגדים ישדם, בא לייעד דרך השגחה וגמול ועונש, שהצדיק נחלץ מן הצרה שהיתה נגזרת לבוא עליו מצד מערכת הכוכבים, או מן הבאה דרך מקרה, וינצל מצד זכותו: ויבא רשע תחתיו, ר"ל במקומו, אע"פ שלא היה ראוי לה מצד הכוכב, וכן שלא היתה באה לו מצד המקרה אבל מדרך העונש, ובא כענין ואתן אדם תחתיך (ישעי' מ"ג ד'):

ובדרך נסתר ידוע, שהמלך הזקן משתדל בכל כחו להכניע הילד המסכן להביאו אל בית אמו, לאכול ולשתות בבית אחיו הבכור להתנכל עליו עד שיסבב מיתתו, והוא ענין צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו (תהלים ל"ז ל"ב), והילד כאשר קננו האל דעה בראותו כי ישיתהו אחיו בן אמו יירא לנפשו פן ימות גם הוא כאחיו, ויתגבר מעט מעט עד אשר לרוב התגברותו נחלץ מצרת ממשלת חבירו ונהפך, כי בא רשע תחתיו ר"ל תחת ממשלתו לנהגו כחפצו, לבל ישתמש בו רק כפי הצורך ההכרחי: (ט) בפה חנף וגו', מלת חנף שבה אל האדם, לא אל הפה, ופה הוא מוכרת, והענין כאלו יאמר, החנף ישחית רעהו בפה, רוצה לומר בדיבור, וחנף ענינו רשע בלב ומרמה העולם, להיותו חלק בדבריו, והוא הערה להזהר מחברתו, כהזהר מחברת האפעה, ועל זה אמר, החנף ישחית רעהו המתחבר עמו בדיבורו, כי יחליק אליו לשונו, ויבטח בו, ואח"כ ירמהו וירגילהו עד יורידהו שאול: ובדעת צדיקים יחלצו מחברתו, כי לא יתקעו בחברת אדם בהכר דבר שפתים ילכד עד שיתברר להם ענינו מכל וכל. והוא כענין שאמר כל אדם יהיו בעיניך כליסטים, והוי מכבדן כרבן גמליאל. ולי עוד בזה פירוש והוא שנכלל בהנהגת החנף שבראותו את רעהו נמשך אחר המדות המגונות, לא די שלא יוכיחהו, אבל שישבח מעשיו בינו לבינו, ויהיה לו סבה שיתקעו במעשיו וכמלא משחית רעהו, והצדיקים, רוצה לומר המוכן להיות צדיק, ישקול בבחינתו איך הוא משבחו על זה, ויתבונן בעצמו כי אורב הוא לו ויסתלק מחברתו, והוא ענין אמרם, אהב את המוכיחים ושנא את המשבחים:

ובדרך נסתר שב לענין המלך הזקן, כי הוא לפעמים מלך ואדון, ולפעמים אח ורע, ולפעמים רשע ונבל וחנף, ויש עוד שמות רבים מונחים עליו, ואמר

י בְּטוּב צַדִּיקִים תַּעֲלֹץ קִרְיָה
וּבַאֲבֹד רְשָׁעִים רִנָּה׃
יא בְּבִרְכַּת יְשָׁרִים תָּרוּם
קָרֶת
וּבְפִי רְשָׁעִים תֵּהָרֵס׃
יב בָּז־לְרֵעֵהוּ חֲסַר־לֵב
וְאִישׁ תְּבוּנוֹת יַחֲרִישׁ׃

(י) ווען עז דען גערעכטען וואהלגעהט, יויכצעט דיא שטאדט, אונד ווען דיא פרעפלער אונטערגעהן, איזט יובעל.
(יא) דורך דען זעגען דער רעדליכען ווירד איינע שטאדט ערהאהעט, אבר דורך דען מונד דער פרעפלער ווירד זיא צערשטארט.
(יב) עז שמאהעט זיינען נאכסטען דער אונפערשטאנדיגע, אבער דער מאן פאן פערשטאנד שווייגט.

רש"י

(יא) תרום קרת. תתקיים תקרת הבית נמנעה מלפול בעוד שהיו מלכי יהודה ישרים העמידה תפילתם את בית המקדש: (יב) ואיש תבונות יחריש. כשמבזהו החסר לב. כמו שאול דכתיב (שמואל י"א) ויבזהו ולא

ר"מ המאירי

שברוב חלקת שפתיו והכנת תענוגיו ידיח רעהו וישחיתהו, והצדיק והוא הילד המסכן, בדעתו ובשכלו יחלץ ממנו, ומלט הוא את העיר בחכמתו: (י) בטוב צדיקים וגומר: (יא) בברכת ישרים וגו', אלו שני הפסוקים ענינם אחד, ולפי הנגלה אמר, שבטוב צדיקים, רוצה לומר בהצלחתם, תעלוץ קריה, ר"ל כל העיר העשירים והעניים, כי העשירים יישירו דרכיהם בסדר נכון, והעניים כי יחמלו עליהם, והוא ענין באבוד רשעים רנה, כי הצלחתו תמשילהו להמסר העם תחת הנהגתו ויעוות סדר הנהגתם, אף יקשו לבם לעניים שלהם, ולכן באבדם הן בגוף הן בממון הוא רנה ושמחה לעם, והוא בעצמו ענין בברכת ישרים תרום קרת, כלומר שבהצלחתם תתרומם העיר ותתנשא בכבוד, ובפי רשעים תהרס, רוצה לומר ובגאות רשעים, כלומר כשהם מצליחים למלאת תאותם, כי הפה יאמר על רצון הלב כמו הדיבור, וכאמרו פה אחד, שביאורו רצון אחד ובהסכמה אחת, וכן שהפה ישאל מה שהרצון נמשך עליו:

ובדרך נסתר, כבר ידעת משל הנשוא בעיר קטנה וכו', ובא אליה מלך וכו', ומצא בה איש מסכן, ומלט הוא את העיר וכו', כמו שאמרו בה עיר קטנה זה הגוף וכו', ועל העיר ההיא אמר הנה שבטוב צדיקים ובברכת ישרים, והוא הצלחת הילד המסכן ואחזות מרעהו, תרום ותבנה ותכונן, ובהפך בהצלחת המלך הזקן וחייליו תהרס: (יב) בז לרעהו וגו', הערה למשכיל, שלא יהיה שום אדם נבזה בעיניו, עד שיקללהו ויבזהו או ילולצוהו, כדרך גלית לדוד, והעם לשאול, וייחס לעושה זאת חסר לב, כי בזה תבער כאש חמתו ומתנכל עליו בכל עת על פרשי רגליו יתחקקה ונמצא מסכן עצמו ללא תועלת, וכן שהזמן מתהפך תמיד, משפיל אף מרומם, ואולי יסבב על עצמו מה שעשה לרעהו, ועל זה אמר ואיש תבונות יחריש כענין מחריש לדעת, כלומר מתבונן בעצמו ומקוה לכך, כן איש תבונות יתבונן כי חליפות הזמן ותהפוכותיו רבות, ולזה לא יבזה לשום אדם. או הפירוש כלו נמשך, ואמר איש תבונות יסבול למבזהו ויחריש לרעתו עד ראותו מקום לנקום:

ולי עוד במלת יחריש, מענין חורש רע (לקמן י"ח כ"ב), וכמוהו בענין דוד, כי עליו שאול מחריש הרעה (ש"א כ"ג ט'), כלומר משתדל לחרוש עליו רעה במרמה ובתחבולות, ורבותינו ז"ל אמרו אל תהי בז לכל אדם וכו', שאין לך אדם שאין לו שעה:

יג הוֹלֵךְ רָכִיל מְגַלֶּה־סּוֹד
וְנֶאֱמַן־רוּחַ מְכַסֶּה דָבָר׃
יד בְּאֵין תַּחְבֻּלוֹת יִפָּל־עָם
וּתְשׁוּעָה בְּרֹב יוֹעֵץ׃

(יג) ווער אַלז פֿערלײמדער אומהער־געהט, ענטהיללעט געהײמניזזע, אַבר אײן טרײעז געמיטה פֿערבירגט דיא זאַכֿע.
(יד) אָרמע לענקונג אונטערליעגט אײן פֿאָלק, אַבער זיעג (ווירד איהם) דורך פֿיעלע ראַטהגעבער.

רש"י

הביאו לו מנחה ויהי כמחריש: (יד) באין תחבולות. כשאדם בא על

ר"מ המאירי

ובדרך נסתר כאשר שילד המסכן בו לרעהו, ואינו משתדל להסיר פגמו שעליו, הוא הוראת חסרון שכל, ואולי ישתקע בהנהגתו, עד אשר ירבע בדלתו, ועבדו לעולם. אבל כשהילד איש תבונות יקרים ויתבכל עליו, עד יכניע ממשלתו תחתיו וחי לעולם: (יג) הולך רכיל וגו', עם היות בזה הערה תוריית, מאמרו לא הלך רכיל, כיון הוא להערה מדינית שהיא לורך גדול בקיום הייסוב, כי זה סבת הריסת כל מלב אהבה, והשקתת כל מעמד חכמה, והגעת קטטות ומלחמות, ישבבו כל מיני הרעות עד שפיכות דמים, כמאמר הנביא אנשי רכיל היו בך למען שפך דם (יחזקאל כ"ב ט'), ואין חילוק בזה, בין שיהיה הדבר המספר דבר אמת או דבר שקר. וכבר עיין זולתי בזה הפסוק עיון נאות במה שהעתיק בנאמן רוח מלת סוד, במלת דבר, ולא אמר בשניהם סוד, או בשניהם דבר, ופירש על הרכילן שהוא מונח על השונא בתכלית, ומתראה כאוהב, עד שבהתראותו כאוהב חבירו בוטח בו, ואינו נשמר מלדבר לפניו, ואף הוא מכוון בהתראות אהבתו אליו, ולדעת צפוני לבבו, לבעבור שבב לו את הרעה, ואמר עליו מגלה סוד, לומר שהוא מגלה אף מה שנאמר לו בסוד, ונאמן רוח, הוא האוהב הנאמן, יכסה ויעלים אף הדבר, רולה לומר אף מה שאמר לפניו בלא שום אזהרת סוד, אחר הכירו שיש בגלויו איזה צד של היזק, ואף רבותינו ז"ל נמשכו לזאת הכוונה באמרם במסכת יומא באומר דבר לחבירו שהוא בבל יאמר עד שיאמר לו חבירו לך אמור, וחכמי המוסר אמרו, אל תשיאכם לשון רכיל וקורץ על האוהבים, כי לולי אמונת אהבתם לא ישתדלו המקנאים עליהם: ובענין הסוד אמרו, יהי סוד נגדך סתום, ובאוצר שבלך חתום, ואמרו על אחד שהיה מגלה סודו לחכם אחד, ואמר לו הבנת, אמר הן אבל כבר שכחתי, זהו הדרך הנגלה בפסוק זה.

ובדרך נסתר הערה, שלא יגלה החכם סודות התורה, למי שאינו ראוי להם, והם הסודות שידיעת אמתתם מזקת להמון ומועילה לשרידים אשר ה' קורא, והעושה כן יקרא הולך רכיל: ונאמן רוח מכסה אותם ומעלימם, מהבלתי ראויים להם: (יד) באין תחבולות וגו', בהרבה מקומות הזהיר החכם על מיני התחבולות, וסמך להם לפעמים ענין עלה או מחשבה או שניהם, ורמז עליהם באמרו הנה באין תחבולות יפל עם ותשועה ברוב יועץ, ובמקום אחר מחשבות בעלה תכון ובתחבולות עשה מלחמה (לקמן כ' י"ח), ובמקום אחר מחשבות לדיקים משפט תחבולות רשעים מרמה, ובמקום אחר כי בתחבולות תעשה לך מלחמה, ותשועה ברוב יועץ (לקמן כ"ד ו'), ובמקום אחר הפר מחשבות באין סוד, וברוב יועצים תקום (לקמן ט"ו כ"ב), וענין תחבולה הוא התהפכות האדם בעצמו במחשבותיו ורעיוניו באיזה מבוכה, איזה דרך יבחר בה לעצמו או לאחר, הן בדברי חכמה, הן בעלה המונית בהנהגה, הן במלחמה, והוא מלשון חבילות, כלומר אסיפת דעות ומחשבות להביא הענין למצרף, הן היחיד בעצמו על עניניו, הן גדולי העיר על הנהגותיהם, ולזה ימשכו ענין מחשבות ועלות ותחבולות. ובזה הערה כללית לכבור ולאנשי עיר ועיר, כשיתחדש להם דבר שיתיעלו בניהם ויגלו דעותיהם,

איך

טו רַע יֵרוֹעַ כִּי־עָרַב זָר וְשֹׂנֵא תֹקְעִים בּוֹטֵחַ׃

(טו) צעררישטעט ווירד ער, ווען ער זיך פערבירגט פיר איינען פרעמדען; אבער ווער דאַז האַנטאיינשלאַגען האַססעט, איזט זיכער.

רש"י

ישראל ואינן נותנין לב להבין ולהתעצות ולעשות תשובה יפול עם: (טו) רע ירוע. הרשע יתרועע אשר ערב לבו לעובדי כוכבים ומזלות: ושונא תוקעי'. תוקעים כף למשיאיהם וללכת בעצתם. ורבותינו דרשוהו בערבות ממון:

ר"מ המאירי

איך יתנהגו עליו ויבחרו להם הטובה שבעצות, וכן היחיד כשיתחדש לו דבר עם אחרים, הן בעסקים שביניהם, הן בקנאה ותחרות המזדמן ביניהם, הן בכל ענין שיפול בו מבוכה, הן בעניני המלחמות, הן בעניני ההנהגה, לתת סדר ביניהם ושאר דברים הנמשכים לזה, ועל זה אמר, באין תחבולות יפול עם, ואמר ותשועה ברוב יועץ, ויש לפרש, ברוב עצה, ויהיה יועץ שם דבר, כפלם ואת היותר הקדמנו (פ"א ט"ו ט"ו), או נפרש בחשיבות עצה, ויהיה רוב, מענין כל רב ביתו, וכן פירשוהו קצת מדקדקים. לו יהיה יחיד במקום רבים, כלומר ברוב יועצים:

ובדרך נסתר אתה יודע כי המלכיות שלשה, מלך המדינה ומלך בבית ומלך בגוף האדם בעצמו, רוצה לומר שהמלך במדינתו, צריך שישתדל בהנהגת אנשיו ולתת סדר ביניהם וצריך בזה תחבולות ומועצות לקרב הדעות ולמלוך עליהם, פעם בחמה ופעם דרך פיוס, וכן האדם בביתו, בהנהגת אשתו ובניו ובנותיו ועבדיו ושכיריו, לתת שלום וסדר ביניהם, וכן כל אדם בעצמו, להשליט כחות גופו קצתם על קצתם, ולהכניע קצתם תחת קצתם. ולהנהיג כל אחד כראוי לו, ולתת לכל אחד ואחד חוקו, עד שמתוך הנהגותיו יעלה שכלו מעלה מעלה וראשו מגיע השמימה, והנה ה' נצב עליו, וזה צריך לתחבולות ולמחשבות ולעצות, כי אלו תאמר שימית המלך הזקן לגמרי אי אפשר, כי אף כשימשול עליו, צריך הוא להעמידו לצורך קיום גופו ומינו, אבל צריך שיתבונן במחשבותיו, ויתיעץ במה ימשך אחריו, ואיך ומתי, ושיתיש כחו מעט מעט, עד שימלט את העיר בחכמתו, כמו שנכפל הרבה פעמים ענין המשל הכתוב בענין עיר קטנה, ואם אין לו תחבולה בזה, יפול העם תחת ממשלת זקן וכסיל ויספה בעונו עמו, וקראו עם, כי הילד המסכן ורעיו היושבים לפניו הם בתוך העיר העם הנבחר לנחלה לו יתברך, אשר לא מרובם חשק ה' בהם, כי הם המעט, רק מאהבתו אותם, כשישמרו אמרתו ובריתו ינצורו. ויש עוד באלו המקראות כלם דרך נסתר, והוא במלחמת התורה והחכמה, ובפרט בפנות המקובלות, אשר לא תושגנה במופת, והמתנגדים יחשבו להביא מופת על סתירתם. ואנו המאמינים צריכים מחשבות ועצות ואסיפת דעות, עד שמתוכם נתברר לנו באמת, שאין מופת לסתירתם וכן שאם אין מופת גם כן בקיומם יתברר לנו מתוך העיון שסותרם סובל יותר חקירות ויותר קושיות מאשר בקיומם, כשיונחו שתי קצוות הסותר, וזה לגודל ענינו ועומק עיונו עם התגברות המתנגד צריך לכל מיני מחשבות ועצות, ואז תגיענו מהם תשועת נפשנו מיד שונא, והוא ענין דברי רשעים ארוב דם, ופי ישרים יצילם (לקמן י"ב ו'), כלומר שאורבים לדמינו ומתנכלים להמיתנו מיתה נצחית, ופי ישרים יצילם, רוצה לומר יציל עושקיהם מידם, וכן נאמר על זה מחשבות צדיקים משפט, ותחבולות רשעים מרמה (לעיל), כי המתנגדים באים עלינו בעקיפין על אלו הדברים לסתרם במופתים כוזבים, שאין להם עמידה לפי האמת: (טו) רע ירוע כי ערב זר ושונא תוקעים בוטח, רע הוא שם דבר, מענין רעה התרועעה ארץ (ישעיה כ"ד י"ט), וירוע הוא עתיד מבנין נפעל מזה הענין, ופרשו רעע, מפעלי הכפל, כלומר

שבר

טז אֵשֶׁת חֵן תִּתְמֹךְ כָּבוֹד וְעָרִיצִים יִתְמְכוּ עֹשֶׁר׃

(טז) איין האָלדעס ווייב ערהאָלט דיא עהרע, אונד שטאַרקע ערי האַלטען רייכטהום.

רש"י

(טז) תתמוך כבוד. כנסת ישראל תקרב תמיד לכבוד הקב"ה ותורתו:

ר"מ המאירי

שכר גדול ישתכר האדם, כאשר ערב לזר, ושיעבד עצמו במה שאין הנאה מגעת לידו וללא תועלת. ושונא תוקעים, רוצה לומר תוקעי כף בעד זולתם ורצה לומר נבונה בדעתו חלוק מדעתם ומתרחק מעשות כן, בוטח, רוצה לומר עומד לבטח, והוא כמו בטוח, כי הוא פועל עומד. ולא היה ראוי להמצא ממנו פעול, ומה שמצאנו כי בך בטוח (ישעיה כ"ו ג'), אמרו עליו שהוא תאר במשקל פעול, והערת הפסוק הן לנגלה הן לנסתר, כבר ביארנוה בפרשת בני אם ערבת לרעך:

(טז) אשת חן וגו', התמיכה היא מלה מונחת על השתדלות העמדת הדבר, לא על המצאת הדבר. וידוע במדות הצריכות להנהגת הבית מאמר חכמי המוסר והוא, כי כאשר יאות לאנשים מדת הנדיבות, כן יאות לנשים מדת הצמצום והסדר, ועם כל זה ממדות נשי חיל להיות שמחות בנדיבות בעליהן, ולהניח להם מקום על זה, והוא שסיפרו במדות נשי חיל, כששאל מלך אחד לחכם מחכמיו, שיספר לו המדות הטובות אשר בהם תתהלל האשה, אמר אליו העוזבת מדת אביה ומתנהגת במדות אישה הטוב, המאירה פניה בעת שיכעיסנה, העובדת בעלה בעת חסרונו כמו בעת עשרו, ובימי זקוניו כימי נעוריו, הכבדות רגליה לצאת מביתה, וקלות ידיה לעשות מלאכתה בין שפחותיה, הבורחת מישיבת נשי המדינים, האומרת ברצונה שבעתי, השמחה בבני אורח אשר יכנים בעלה בביתה ומכבדת ועובדת אותם בכל כחה, והביאו על שמחתה בנדיבות ביתה מאמר רבקה, כששאל לה, היש בית אביך מקום לנו ללין, השיבה היא, גם תבן גם מספוא רב עמנו, גם מקום ללון: וכבר דקדקו רבותינו ז"ל בשנוי הלשון, ואמרו ללין לינה אחת, ללון כמה לינות, וזה שהם הבינו ללין שם בפלס בין לינה, וכן לין לינה, והיא השיבה ללון, מקור כלומר כמה שתרצה. ונראה עוד לפרש דרך פשט, כי הוא שאל ללין, מבנין הפעיל, כלומר השתדלי להלינני שם, והיא השיבה ללון, כלומר מעצמך בלא רשות. וכן הביאו על ענין זה מאמר דבורה, מים שאל חלב נתנה. ונראה לי בהערת הפסוק שהוא על זירוז מדת הנדיבות הראויה לנכבדים ולחשובים, ואמר שהיא צריכה לאשה בעלת שתי מדות חשובות, ושתיהן לדעתי נכללו בתמיכת הכבוד, האחת שתסדר בהוצאה, כי האיש הנכבד כשיראה בביתו אנשים נכבדים, תמעט בעיניו כל הוצאה, ופורץ גדר לצאת ממדת נדיבות למדת הפיזור. והאשה ראוי לה שתשום ארחות המאכל והמשתה, ותכין בעין יפה הצריך ותצניע השאר, ותשים משפטיה לפניו, לכלכל דבריו במילוע, ואמרה לו אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהיך ויכלת עמוד, וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום. והשנית שתראה עצמה שמחה בביאתם, ותעבדם בשמחה ובטוב לבב, כי בזה עיקר השמחה לבעל נכבד ולאורחים, ובזה תתפרסם מעלת נדיבותם על אחת כמה וכמה. והמשורר אמר בנועם חרוזותיו, משבח בית נדיב נכבד, אשר נשיו כאישיו אוהבות גר וטובי לב בעוברי הארחות, אדונים הם ולבם כעבדים, ולעבוד להם נשיהם כשפחות. והכבוד נאמר רוב פעמים על השבח והגדולה, שים נא כבוד לה' (יהושע ז' י"ט), כלו אומר כבוד (תהלים כ"ט ט'), ויאמר לפעמים על הממון, ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה (ראשית ל"א א'), ופעם יאמר על הנפש ויגל כבודי (תהלים ט"ז ט'), יזמרך כבוד (שם ל' י"ג), ואע"פ שכלם נגזרות מענין אחד, מכל מקום יתרחב הלשון בו על אלו הענינים בפרט. ואשת חן כוללת שני דברים, אם חן מצד יפיה ומתק דבריה, כענין שקר החן, ושכל ודעה, כענין שכל טוב יתן חן (לקמן י"ג ט"ו), ואמר

יז גֹּמֵל נַפְשׁוֹ אִישׁ חָסֶד
וְעֹכֵר שְׁאֵרוֹ אַכְזָרִי׃
יח רָשָׁע עֹשֶׂה פְּעֻלַּת־שָׁקֶר
וְזֹרֵעַ צְדָקָה שֶׂכֶר אֱמֶת׃

(יז) עז ערצייגט זיך זעלבער גו־טעז דער ליעברייכע, אבער זיינען לייב פערדערבט דער גרויזאמע.
(יח) דער פרעפלער ערווירבט ניכ־טיגען ערווערב, אבער ווער גערעכ־טיגקייט זעט, זיכערן לאהן.

רש"י

(יז) גומל נפשו. גומל טובה לקרוביו: איש. שהוא חסיד ועוכר שארו אכזרי. והאכזרי הוא עוכר את קרוביו: (יח) רשע עושה פעולת שקר.

ר"מ המאירי

ואמר שאשת חן תתמוך ותעמוד כבוד ביתה והן בענין השכל ופרסום השם למעלתה, הן בממון לדעתה ושכלה, ואני לועז במלת תתמוך (שוסטי"ן). ולא דבר בזה נדיבות בעלה, כי בהזכר מעלת האשה בנדיבות נודע שהיסוד והשורש מאתו, ובהפך זה הנבלים, ואמר עליהם, ועריצים יתמכו עשר, ועריצים נאמר על נותני חתיתם ומטילים אימה בגאוה ובזות, ואמר שהם יתמכו העשר לבד, לא יכוונו רק לקנין הממון להתגבר על רעיהם. ולא הוצרך להזכיר פחיתות האשה, כי מה תעשה היא עם נבלותו ופחיתותו ופחזותו:

ובדרך נסתר, קרא החומר הנאות, השומע לקול מלחשים ומסכים לדבר יועצים אשת חן, ובזה תתמוך כבוד, רוצה לומר הנפש ונותנת לה מקום להפיק רצונה ולהשלים חוקה, אבל כשהוא בלתי נאות ובני חילו עריצים הם סועדים רדיפת ההנאות הנקראת לפעמים עושר, על שם בקשת המותרות ועוזרים לרעה:

(יז) גומל נפשו וגו', בזה הערה נפשיות להרגיל טבעו ברחמנות ובקנינת הדלים, וגומל בלא מלת תשלום נאמר על המתחיל בחסד, או בהפכו אם גומלים אתם עלי (יואל ד' ד'), כי רעה גמלוך (ראשית נ' י"ז), וחסד הוא עשייה לפנים משורת הדין, לטוב הלב ולמדת הרחמים, ואכזריות הוא קשי הלב להמנע מעשות הטוב והוא הפך החסד, ושאר יאמר לפעמים על גוף האדם ובשרו, ככלות בשרך ושארך (לעיל), ופעם על הקרוב, שארה הנה (ויקרא י"ח י"ז), והוא על דרך שנאמר על הקרוב, עצמי ובשרי אתה, ופעם יאמר על הממון, ואשר אכלו שאר עמי (מיכה ג' ג'), ופעם על מזון בפרט, שארה כסותה ועונתה, ופעם על הנפש להיותה הדבר הנשאר מן האדם, והנה יאמר על הקרובים, ואמר שאיש החסיד גומל נפשו, רוצה לומר מכין אותה לקבלת גמול בהתמידו והרגילו אותה למעשים הטובים וקנינת הדלים אף לזרים וביתר ממה שאין לו חוק עליו, והאכזרי בהפך שהוא נמנע מזה אף במה שהוא מתחייב בו, כגון בניו וקרוביו ומקשיח לבו מהם וזהו, ועוכר שארו אכזרי, ר"ל שהוא משחיתם בהקשיח לבו מהם:

ובדרך נסתר קרא המכוון ארחותיו להשלים עצמו, איש חסד. וגומל נפשו הכונה שנותן לגוף חוקו, כפי מה שצריך ממנו לקיום הנפש, ולא שימיתהו לגמרי. ושארו, רוצה לומר גופו ובשרו או נפשו, שבהשחיתו הגוף הוא אכזרי לנפש, ובא כענין טוב אשר תאחוז בזה, וגם מזה אל תנח את ידך (קהלת ז' י"ח). או נפרש גומל כמו מגדל, ר"ל משלים גדול נפשו, ומעתיקה מן התענוג הבלתי צריך והבלתי נאות, כענין גמולי מחלב (ישעיה כ"ח ט'), ביום הגמל את יצחק, שענינם השלמת הגדול ביניקה. ואמר שאיש החסד המרחם על נפשו, מגדל נפשו, כלומר מנהיגה בדרך שתעתק מעט מעט, ממותרי התענוגים, והאכזרי על נפשו, עוכר שארו בבקשת התענוג ורדיפת התאוות וההנאות. ואמר החכם השחית נפשו ימיתה, והממית נפשו יקייה: (יח) רשע עושה וגו', אמר כמייעד גמול ועונש, שהרשע עושה פעולתו שקר ודבר כזב. וזוכר להצליח בה, והאל יסכל עצתו, ונעשית

פעולתו

יט כֵּֽן־צְדָקָה לְחַיִּים
וּמְרַדֵּף רָעָה לְמוֹתוֹ׃

כ תּוֹעֲבַת יְהוָה עִקְּשֵׁי־לֵב
וּרְצוֹנוֹ תְּמִימֵי דָרֶךְ׃

(יט) איינע שטיטצע איסט גע־
רעכטיגקייט צום לעבען; ווער אַבער
דעם באָזען נאַכיאַגט, (יאַגט) אין
זיינען טאָד.

(כ) איין גרייעל דעם עוויגען זינד,
דיא טיקקישען הערצענס, אַבער זיין
וואָהלגעפאַללען, דיא פאָן אונטאַ־
דעליגעם וואַנדעל זינד.

רש"י

פעולתו של רשע משקרת לו כששכור שתתקיים בו הצלחתו והכל אבד: וזורע צדקה שכר אמת. והזורע צדקה היא פעולה של אמת כי בודאי בטוח הוא שיקבל פעלו בסוף: שכר. קרוי"ל Eclusse בלע"ז (בל"א Wasserschleuse): כאדם הסוכר את המים כדי ללקוט דגים ובטוח שימצא שם דגים הרבה ודומה לו כל עושה שכר אגמי נפש (ישעיה י"ט): (יט) כן צדקה לחיים. אמתה של צדקה סופה לחיים כמו כן בנות צלפחד

ר"מ המאירי

פעולתו שקר ודבר כזב. וזורע צדקה, רוצה לומר הצדיק המכין ארחותיו לכל מעשה טוב שכרו אתו, והוא ענין שכר אמת, כלומר שמצרף ה' מחשבתו אליו כמעשהו, ונמצאת מחשבתו מוציאה פרי אמת, ושכר מלשון שכרך הרבה מאד, אלא שנשתנה סמיכותו משו"א ופת"ח לשם נקודות:

ובדרך נסתר רומז הערה על שלימות המדות, ואמר שהרשע עושה פעולתו שקר, רוצה לומר מעשים מגונים בפחיתות מדותיו, וצדקה באה הנה במקום מדות הגונות, כדרך וענתה בי צדקתי, ומצד שבשלימות המדות דרך ושביל לשלימות השכל, דמה שלימות המדות לזריעה, שהיא מבוא והכנה ללקיטת הפרי, ושכר נאמר לפעמים כענין פרי, כי השכר נמשך מן הפעולה כפרי מן הזריעה, ואמר שזורע צדקה, והוא המשלים עצמו במדותיו, הוא סבת לקיטת פרי אמת, ר"ל שלימות השכל. ולי בו עוד, שהרשע אף במעשה הטוב, יעשהו על צד כונה פחותה לתכלית רע, להתגדל או להתגבר על אויביו וכיוצא בזה, אבל הצדיק כוונה בכל פעולתיו לתכלית טוב ולעבודת האל, וכשזורע זורע לכוונת צדקה, וכשקוצר קוצר על צד כוונת אמת, להשתמש בו כפי הצורך ההכרחי, כמו שכתבנו במשל הנזיר, שמצא אדם קוצר, ושאלו מה סבת קצירתו, כמו שכתבנוהו למעלה בפסוק בכל דרכיך דעהו: (יט) כן צדקה לחיים וגו', מלת כן תאמר לפעמים במקום דמיון, ממני תראו וכן תעשו (שופטים ז' י"ז), ויושביה כמו כן ימותון (ישעי' נ"א ו'), ויעשו כן החרטומים, ופעם לרמיזה על ענין מיוחד לקחת ממנו טעם לאיזה דבר, על כן לא יאכלו בני ישראל, רומז על היותו צולע לענין האבקו עמו, ושבסבת אותו ענין לא יאכלו. ופעם במקום אשר, צדקה ממני כי על כן לא נתתיה ר"ל כי עשתה זה על אשר לא נתתיה. ופעם על הזדמן הענין כנגד המכוון, וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ. ופעם במקום טוב, לא כן אנחנו עושים (מ"ב ז' ט'), ופעם על דבור ברור ונכון, כן בנות צלפחד דוברות, כן מטה בני יוסף דוברים, ולא מצאו להם כן (שופטים כ"א י"ד) ר"ל דבר ברור. ומזה אמר הנה כן צדקה לחיים, כלומר דבר נכון וברור שהצדקה היא רמז על המדות הטובות, והוא דרך ומבוא לחיים: ומרדף רעה, ר"ל שנמשך אחר הפועל הרע הוא למותו, והוציא הנמשכות אחריהם בלשון רדיפה. על דרך שכר ירדופו (ישעי' ה' י"א), והנגלה והנסתר בו קרוב: (כ) תועבת ה' עקשי לב וגו', (כא) יד ליד לא ינקה רע וגו', שני פסוקים אלו נקשרים, הראשון א"כ ביאור וידוע כי העקשות הלב ועקשיותיו במסורת ברית התורה או התוכחה, הוא

כא יָד לְיָד לֹא־יִנָּקֶה רָּע
וְזֶרַע צַדִּיקִים נִמְלָט׃
כב נֶזֶם זָהָב בְּאַף חֲזִיר
אִשָּׁה יָפָה וְסָרַת טָעַם׃
כג תַּאֲוַת צַדִּיקִים אַךְ־טוֹב
תִּקְוַת רְשָׁעִים עֶבְרָה׃
כד יֵשׁ מְפַזֵּר וְנוֹסָף עוֹד
וְחוֹשֵׂךְ מִיֹּשֶׁר אַךְ־לְמַחְסוֹר׃

(כא) האנדפאלל צו האנדפאלל — דער בּאזע בלייבט ניכט אונגעשטראפט; אבער דער זאמע דער גערעכטען ענטריננט.

(כב) איין גאלדנער נאזענרינג אם ריזזעל דעז שווינז, (זא) איין שאנע וויב, דאז ארנע אגמוטה איזט.

(כג) דער וואונש דער גערעכטען איזט נור גוטעז, דיא האפנונג דער פרעפלער איזט (גאטטעז) צארן.

(כד) מאנכער שפענדעט אונד ווירד נאך רייכער, אונד מאנכער שפארט איבער נעביהר נור צום מאנגעל.

רש״י

דוברות (מדבר כ״ז): (כא) יד ליד. כלומר מיד הקב״ה לידו תבוא לו שכר פעולתו ולא ינקה מן הרעה אשר עשה: (כב) נזם זהב באף חזיר. שמלכלך אותה באשפות. כן תלמיד חכם הסר מן הדרך הטובה: וסרת טעם. פורש מן התורה: (כג) תקות רשעים עברה. בטוחים ומקוים לגהינם: (כד) יש מפזר. ממונו כגון לצדקה: ונוסף עוד. וחושך עצמו מיושר. אך

ר״מ המאירי

תועבת ה׳: ורצונו תמימי דרך, ר״ל בתמימות שהוא הפך עקשות. אבל אמר אחר כן דרך עונש, יד ליד לא ינקה רע, כלומר שלא יתאחר ענשו, אבל יבואהו תכף לפעלו, אלא אם כן איזה זכות תולה לו, כי כל דבר תכף יקרא יד ליד, והצדיק ימשך גמולו לזמן רב, אף לבניו מצד הנהיגו אותם בדרך ישרה, כענין כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו׳. או פירושו הערה שלא להרהר אחר מדותיו ית׳, בראותו העדר הסדור בין בני אדם, כענין צדיק ורע לו, רשע וטוב לו. ויניקה כמו יכרת, ואמר שנקמת הרשע לא תגיע לשעתה, אבל מועד שמור לו, וכן הצדיקים אם יתמהמה השלמתו יקבה לו, כי גם זרעו ימלט, כענין ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם (תהלים ל״ז כ״ה).

ובדרך נסתר אמר שצריך להשתדל בגילוי המתנגד בשקידה גדולה, כי לא יכריתו טענותיו על נקל, אבל מעט מעט, ולבסוף זרע צדיקים ר״ל מחשבותיו במה שישיב עליהם ימלטו משקיעותם, והמחשבה תכונה בענין זריעה, כי היא הכונה והשתדלות לדיבור ולמעשה: (כב) נזם זהב וגו׳, נזם הוא תכשיט האף, וכאשר יונח באף החזיר, הנה הוא ילכלכהו בהיותו נוקר באשפה ושקיעתהו, וכן האשה כשהיא סרה מטעם ומשכל, הנה היופי גם נמאס. הערה בזה לחכם או משכיל, המקלקל חכמתו מצד מדותיו, כאמרם ז״ל ראיתם פלוני שלמד תורה היאך מעשיו מקולקלי׳ וכו׳, וכן מה שאמרו כאן בתלמיד שאינו הגון, כמו שהתבאר, והנה החכמה מחוללת ונבאשת עמו, והיא כנזם זהב באף חזיר:

ובדרך נסתר נכלל בזה מי שמהותו נאות ונכון לקבל החכמה, ומטרידו בעסקי העולם עד שימנעהו מתלמוד תורה לגמרי: (כג) תאות צדיקים אך טוב, תקות רשעים עברה, הוא נקשר עם הפסוק שלמעלה הימנו, הן בנגלה הן בנסתר, והכוונה כי הצדיק אין מחוקו להתאוות רק למעשים הטובים, והרשעים כל מה שהם מקווים מפעולותיהם אינו רק עברה וכעס, ורומז ג״כ שהצדיק כל מעשיו אף בהתעסקו בחומריות ובהמוניות, הכל לתכלית כוונתו מעולה, והרשע כל

כה נֶפֶשׁ־בְּרָכָה תְדֻשָּׁן וּמַרְוֶה גַּם־הוּא יוֹרֶא׃
כו מֹנֵעַ בָּר יִקְּבֻהוּ לְאוֹם וּבְרָכָה לְרֹאשׁ מַשְׁבִּיר׃

(כה) איין פריינגעבינעז הערץ גע־דייהעט, אונד ווער טראנקעט, ווירד וועלבער געטראנקט.
(כו) ווער געטראידע צוריקקראלט, דען פערווינשט דאז פאלק. אבער זע־גען קאממט אויף דאז הויפט דעזזען, דער נאהרונג פערקויפט.

רש"י

למחסור יהיה לו: (כה) נפש ברכה. שהוא וותרן בממונו. וכל לשון ברכה פישו"ן בלע"ז puisant (בל"א stark): ומרוה. שמשביע את העניים: גם הוא יורא ישבע טוב: (כו) מונע בר. שלומד תורה: (כז) שוחר טוב.

ר"מ המאירי

מעשיו, אפי' בפעולות הטובות פונות לתכלית רע: (כד) יש מפזר וגו': (כה) נפש ברכה וגו': (כו) מונע בר וגו', שלשתם ענין אחד, ולפי הנגלה הערה על ענין הצדקות והבטחה, כי האל יוסיף ממונו בחסרו אותו לצדקות ומתנות, כענין כי בגלל הדבר הזה יברכך, וכאמרם מלח ממון חסר. ונהפך זה הנמנע מזה יחסרהו האל מדה כנגד מדה, והוא ענין וחושך מיושר אך למחסור, וכן אמר על זה, נפש ברכה ר"ל הנפש המשפעת ברכה לצריכים לה, תדושן כי האל יגמלהו, שיוסיף חילו ודשנו ושמנו, ומרוה ר"ל משביע העניים גם הוא יורא, ובאה מלת יורא הא"ף במקום ה"א, ופירושו שהוא השפך כמו ירוה, כלומר שהאל יגמלהו שהוא ירוה וישבע ג"כ בזה ובבא, כענין ירויון מדשן ביתך (תהלים ל"ו'). וי"מ בו, שהוא מענין יורה ומלקוש, כלומר שעיניהם של עניים נשואות אליו, כמו שעיני העם נשואות למטר, בעת שצריכים אליו. ולי בו עוד לפרשו, מענין ההלכה, מלשון ירה בים, והיא הערה שעם היות הנבחר בהנהגה ללכת בדרך הממוצע, מ"מ בהרבה מדות ראוי לנטות אחר הקצה האחרון, ובפרט במדת הצדקה, כמו שאמר הנה בהבטחה יש מפזר ונוסף עוד, וכן נפש ברכה, כי מלת ברכה מורה על תוספת יתר על חוק הרגיל, ואמר שהנדיב הגמור הנקרא מרוה, מחוקו לתת לכל מבקש כפי הראוי לו, קרוב או רחוק, לאח ולנכרי, והוא כענין שלח לחמך על פני המים (קהלת י"א א'), או נפרשהו מענין לימוד, והכוונה שהנדיב עם היות מחוקו לתת לכל מבקש, מחוקו ג"כ שלא להשוות מתנותיו, אבל שיהיה שם אורחותיו בהם, לבכור כבכורתו ולצעיר כצעירתו, חכם כחכמתו וכסיל כאולתו, ועל זה אמר שהוא יורה וידריך כפי כחו כל מתנותיו להיותם על צד הראוי, ובכפל ענין אמר על הפך הנדיב, והוא הכילי, מונע בר, ר"ל שמונע תבואתו מליהנות בה שום אדם, יקבוהו לאום, ר"ל קללת העם עליו, וברכה לראש משביר, ר"ל מזמין השבר, ושבר הוא מזון, ונקרא כן על שם ששובר הרעב והמזמין את השבר, אם למכירה אם למתנה, לפי הראוי, הוא הנקרא משביר, ולענין החכמה כל זה הערה לשלם, להשפיע מחכמתו כפי הראוי, שזהו סוף ענין החכם, ואמר עליו שהוא מפזר ונוסף, והוציא זה בלשון יש מפזר, כי אין עוד פיזור שיהיה הענין נוסף, מצד הפיזור על דרך הטבע, אם לא על צד הגמול. ולכן אמר בלשון מיעוט יש דבר אחד שפיזורו מוסיף בו, וזה ידוע כי בלימודו לזולתו יוסיף לקנות חכמה בהתחדד שכלו להשיב לשואלים, וכן שבהמנעו נאמר וחושך מיושר אך למחסור, כי כשימנע מן הלימוד, אף הוא שוכח הרבה ממה שלמד, וחכמתו מעלה חלודה, וכענין מה שאמרו בירושלמי רבי יוחנן הוה אמר לתלמידיו, באו ונפשפש בהלכות שלא יעלו חלודה, ואפשר שזהו ענין מה שאמר שלמה בספר קהלת אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל וחיילים יגבר ויתרון הכשר חכמה (קהלת י' י'), כלומר אם הברזל קהה, ר"ל מעלה חלודה כשלא יתמידו השחזתו, והוא ענין לא פנים קלקל, כלומר כשלא לוטשו פני

הברזל

כז שֹׁחֵר טוֹב יְבַקֵּשׁ רָצוֹן
וְדֹרֵשׁ רָעָה תְבוֹאֶנּוּ׃
כח בּוֹטֵחַ בְּעָשְׁרוֹ הוּא יִפֹּל
וְכֶעָלֶה צַדִּיקִים יִפְרָחוּ׃
כט עוֹכֵר בֵּיתוֹ יִנְחַל־רוּחַ
וְעֶבֶד אֱוִיל לַחֲכַם־לֵב׃

(כז) ווער נאַך גוטעם פֿאָרשט, זוכט וואָהלוואָללען, אונד ווער נאַך אונהייל טראַכֿטעט, איבער דען קאָממט עז.

(כח) ווער זיינעם רייכֿטהום פֿערטרויט, דער שטירצט; אַבער וויא לויב גרינען דיא גערעכֿטען.

(כט) ווער זיין הויז פֿערערבט, ווירד ווינד בעזיטצען; אונד קנעכֿט ווירד דער דוממע בייא דעם קלוגען.

רש"י

החפץ להדריך את הבריות בדרך טובה ומוכיח ומיסר אותם: יבקש רצון. הוא חפץ שיהיה הקב"ה רוצה בה ומתפייס עמם רצון אפיימינ"ט בלע"ז appaisement (בל"א besänftigen): (כט) עכר ביתו ינחל רוח.

ר"מ המאירי

הברזל, ואמרו וחילים יגבר, פירושו ולא חיילים יגבר, שמלת לא הסמוכה לפנים, מושכת עצמה ואחרת עמה, כמו ולא יבאו לראות וכו' ומתו (במדבר ד' כ'), כלומר ולא ימותו, וכן אמר שסבת עזוב השקדתו מונעת שלא יוכל לגבר חיל כראוי לו, כל שכן חכמה שהיא צריכה להזמנה והכנת כחות האדם והזמנה גדולה והכנה יתירה, שבהתרשל האדם על זה, יעלה חכמתו חלודה. והכשר הוא ענין הכנה, ורוצה בו אם הברזל הוא כך, כש"כ שצריך יתרון הכשר בחכמה, והוא ענין האמור במס' שבת, כל חכמה שאין עמה מלאכה סופה בטלה, כי הלימוד מועיל לזכירה, והעדרה סבת השכחה. ונפש ברכה תדושן, ר"ל תתענג בתענוג האמתי, וגם הוא יורא, יפורש בו אחד משני הענינים שנתקדשו לי בבאורו, והוא שמחוקו להדרש לכל שואל, ואולם לכל אחד כפי הראוי: ומונע בר חכמתו, יקבוהו לאום בהשאיר אחריו קללה, ובהפך ברכה לראש משביר: (כז) שוחר טוב וגו', מלת טוב הנה שם דבר, לא תואר, ודרישת הדבר וחקירתו בזריזות תאמר בלשון שחר, כי הזריז בדרישת איזה דבר משכים עליו בשחר. ועל זה הדרך יצא ענין ביקור מגזרת בקר, ומזה ושחרתני ואינני (איוב ז' כ"א), כלומר דרשתני בזריזות ולא מצאתני, אלי אתה אשחרך (תהלים ס"ג ב'), אדרשך בזריזות, ואמר שמי שהוא דורש בזריזות ומתעמל בחריצות על המעשה הטוב, יבקש רצון, ר"ל יגיעהו עזר אלהי למלאת תאותו כלומר יבקש תאותו וימצאנה, ובהפך דורש רעה, הוא המתעסק ומשתדל ברעה תבואנו. ובדרך החכמה שהחוקר במחקר הטוב והנאות ישיג המכוון כאלו יבקשנו וימצאנו, וההפך להפך. ולי עוד לפרש בו דרך פשט הענין דבור המוני, כלומר שוחר טוב הוא מי שיבקש רצון האל, כדרך שבני אדם אומרים על מי שיזדמן לו איזה הצלחה לטוב לו קם היום: (כח) בוטח בעשרו וגו'. הערה שאין לאדם להסיר בטחונו מהאל בבטחונו בעשרו, ואמר בוטח בעשרו עד שמה' יסור לבו, הוא יפול ממחשבתו, והצדיק שהוא בוטח באל ולא בעשרו, יפרח כעלה כלומר יפרחו ויגדלו יום יום:

ובדרך נסתר הזהיר המתלמד להשתדל ללמוד מפי חכם מובהק, ולא יבטח בעשרו ר"ל בהכנתו הטבעית ובקלות הבנתו. ורז"ל אמרו בירושלמי של פסחים, כל תורה שאין לה אב אינה תורה. והבוטח בעשרו יפול ממועצותיו בהתעותו ובנטותו מני דרך, והצדיקים המשתדלים בלימודם לקבלו מזולתם, מן הגדולים המובהקים, כעלה יפרחו, כלומר שילך גדולם על הסדר, וישמר מנטות מדרך היושר, כדרך שהפרי נשמר על ידי העלה: (כט) עוכר ביתו ינחל רוח, ועבד אויל

ל פְּרִי צַדִּיק עֵץ חַיִּים
וְלֹקֵחַ נְפָשׁוֹת חָכָם׃
לא הֵן צַדִּיק בָּאָרֶץ יְשֻׁלָּם
אַף כִּי רָשָׁע וְחוֹטֵא׃

(ל) דיא פֿרוכט דעז גערעכטען איזט איין בוים דעז לעבענז, אונד זעעלען ערווירבט דער קלוגע.
(לא) זיעהע, דעם גערעכטען אויף ערדען ווירד פֿערגאָלטען, וויא פֿיעל מעהר דעם פֿרעפֿלער אונד זינדער.

רש"י

אדם עצל שינחיל רוח תמיד ואינו יגע בתורה ולא במלאכ' סוף עוכר את בני ביתו שאין להם מה לאכול: (ל) פרי צדיק. גמול פירות מעשה הצדיקים עץ חיים הם לעולם: ולוקח נפשות חכם. מי שהוא חכם קונה לו נפשו' שמלמדם דרך טוב והרי הם לו כאלו קנאם כענין שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י"ב): (לא) הן צדיק בארץ ישולם. למה יבטח הרשע בשעה שמצלחת לו הלא הוא רואה שהצדיק משתלם שכר העבירה שבידו בעודו על הארץ בחיים ואף כי רשע וחוטא וכ"ש שסופו של רשע להשתלם לו בחייו או במותו:

ר"מ המאירי

לחכם לב, הערה מדינית להזדרז ולהשתדל במלאכת ביתו ועבודת נחלתו, והמתרשל בזה וכל שכן הכסיל המאבד ממונו בידים, ינחל רוח, כלומר נחלתו הבל וריק: ועבד נראה לי שהוא גם דבר. מלשון עבודה, כלומר נחלת האויל ועבודתו תגיע ליד חכם לב, כי לשפלותו או לעצלותו ישאר עני, וימכור את כל אשר לו, והפקח המשכיל יקנה ממנו בלא הון ולא ירבה במחיריו, וזולתי פי' שהאויל יהיה עבד לחכם לב, כלומר שלרוב עניותו ימכור לו לעבד:

ובדרך נסתר אפשר שרמז בעוכר ביתו, מה שרמז בעוכר שארו, כי הגוף נמשל כבית וכעיר ויכנס רוח כימות ולא בחכמה, וחכם לב השומר ביתו מן העוכרים, יכניע האויל להיות לו לעבד, ישר אל מלאך רע ויוכל: (ל) פרי צדיק וגו', ביאורו פרי צדיק כפרי עץ חיים, כי הצדיק עצמו כעץ חיים, ר"ל כמו שהעץ מוציא הפרי בעתו, והוא עקר הכוונה בו, כן הצדיק נותן פריו בעתו, ופריו הוא החיים הנצחיים, והוא תכלית השלימות האחרון והוא עץ החיים אשר התמדת אכילת עץ הדעת ממית אותו, כאמרו כי ביום אכלך ממנו וגו', ופירושו ביום שתשימהו מאכלך, והוא מי שקובע סעודתו עליו ומשביע עצמו ממנו יותר מדאי, כי אז ימיתהו וימנעהו מאכילת עץ החיים אשר פריו מתוק לאשר חכו ממתקים, ואכל וחי לעולם. והעיר החכם אחר השלימו נפשו להשפיע מחכמתו לזולתו, והוא אמרו לוקח נפשות חכם, ובא לוקח במקום קונה, וקונה על אחד מהפנים שהוזכרו רוצה בו מחדש ומשלים הנפשות הוא המוליד הוא המקדש הוא המעמיד הווייתם. כאמרו ואת הנפש אשר עשו בחרן, ואמר שמדרך החכם ומחוקו לחדש נפשות ולהשכילם להיותם אלו נולדים בדומה, זהו ביאור הפסוק לדעתי, והנגלה בו אחד עם הנסתר: (לא) הן צדיק וגו', הערה תוריית שלא ליחס לראות בחקוית', ברצותו העדרת הסדור בין בני אדם, כענין צדיק ורע לו רשע וטוב לו, כי מועד שמור לכל. ועל כן אמר, הן צדיק יקרוהו פגעים ונסיונות בנפש וברכוש ישולם בהם על המעט שאירעו מן המרי, לבעבור שבב לו חיים הנצחיים לעולם הבא באין סיג ומסך מבדיל כלל, כל שכן שהרשע והחוטא, ר"ל המתמיד לחטוא, בישולם על מעשיו למועד שמור, ומה שתראה מהצלחתו בהצלחות המדומות הוא ג"כ תשלום על המעט שאירעו מן הזכות ומן הפועל הטוב, כמו שנודע בדרכים תוריית ידועים, על הצד שהאריכו הקבור הגדול במסכת אבות. ומלת ישולם מענין תשלומין, כלומר יקבל

תשלום

יב.

א אֹהֵב מוּסָר אֹהֵב דָּעַת
וְשׂוֹנֵא תוֹכַחַת בָּעַר:
ב טוֹב יָפִיק רָצוֹן מֵיְהוָה
וְאִישׁ מְזִמּוֹת יַרְשִׁיעַ:
ג לֹא־יִכּוֹן אָדָם בְּרֶשַׁע
וְשֹׁרֶשׁ צַדִּיקִים בַּל־יִמּוֹט:

יב.

(א) ווער צוכט ליעבט, ליעבט ערקענטניס. אבער ווער צורעכטווייזונג האסט, בלייבט אונוויסענד.

(ב) דער גוטע געווינט וואהלגעפאללען פאם עוויגען, אבער דען טיקקישען מאן פערדאממט ער.

(ג) דער מענש בעשטעהט ניכט דורך פרעפעל, אבער דיא ווארצעל דער גערעכטען וואנקט נימּמער.

רש"י

יב (ב) טוב יפיק. מוציא מן הקב"ה נחת רוח להביא טובה לעולם. ואיש מזמות ירשיע. בעל עלילות ירשיע מחייב את הבריות להביא רעה וכן הוא אומר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה (קהלת ט'): (ג) לא יכון אדם

ר"מ המאירי

תשלום, ומלת בארץ, רומז על זה העולם, ואפשר לפרש ישולם מענין שלימות, מלשון לא שלם עון האמורי, ושלמו ימי אבלך (ישעיה ס' כ'), וכל חפצי ישלים (שם מ"ד כ"ח), וכבר מצאנוהו מן הדגש, ושלם את הבית (מ"א ט' כ"ה), ומי עור כמשולם (ישעיה מ"ב י"ט), וכן אפשר לפרשו מענין שלום, הסכן נא עמו ושלם (איוב כ"ב כ"א), השלימה את יהושע (יהושע י' ד'), ומצאנוהו ג"כ מן הדגש ושלא נזכר פועלו וירא מצוה הוא ישולם (לקמן י"ג י"ג), ולאלו שני הצדדים היה אפשר לפרש הפסוק דרך נסתר אלא שאין סוף הפסוק נקשר עמו, ולפירוש הראשון אפשר, שמלת בארץ דבקה עם הצדיק, וקרא השלם במדות ומשולל מן השלימות האחרון, צדיק בארץ, כלומר שכל צדקתו בעניני העולם הזה וכל יתרונו תחת השמש והוא אם ישולם ויגמל בחסרונו, מה גם הרשע אשר יחסר כל בו:

יב (א) אוהב מוסר וגו', המוסר והתוכחת באים הנה על שלימות המדות, והדעת על שלימות השכל, ובער על העדר הידיעה והיותו נסכל מן החכמה, נגזר מלשון בעיר שהוא תרגום בהמה, כי הוא ניקר בלילון נמשל כבהמות. וידוע ששלימות המדות מבוא ושביל לשלימות השכל, ולכן אמר אוהב מוסר, ר"ל מסכים דעתו לדבקה בו, אוהב דעת, ואז ישיג ארחות חיים, והפכו והוא שונא תוכחת ישאר בער ונסכל הידיעה. זהו ביאור המקרא לפי הנסתר, והנגלה בו דברים פשוטים, שהמוסר והתוכחת שמות נרדפים, ומי שאוהב התוכחת אוהב דעת לקבל עצה ולסדר עניניו על אופני הנהגה ישרה ובעילת התועלת וכבוד והההפך להפך: (ב) טוב יפיק רצון מה', ואיש מזימות ירשיע: (ג) לא יכון אדם ברשע ושורש צדיקים בל ימוט, שניהם דבקים מורים על ענין אחד. אמר שהטוב ר"ל בעל המעשה הטוב, יוציא מה שיהיה בו רצונו מה', כי יגמלהו האל כצדקו, להפיק רצונו ולמלא תאותו: ואיש מזימות, ר"ל מתחשב ומתהפך בתחבולותיו, ירשיעהו האל, ר"ל יעמידהו על חוק הרשע, בגזול ממנו כל תאותו: כי לא יכון האדם אלו ברשע ובפעולת הרשע, ולכן ושורש הצדיקים, ר"ל התמדתו וגדולו על מעשה הטוב, בל ימוט, אלא יקבל תגמולו עליו.

ובדרך נסתר קרא השלם טוב, ואמר שהשלם כל השתדלותו בהפיק רצון האל, ומ"ש שנמלת מה', יפורש יפיק המכוון מאתו, והוא שלימות השכל שהוא תכלית המדרגות והאחרונה שבהם, ויבודל עצמו מכל עסק זולת המכוון, ואיש

מזימות

ד אֵשֶׁת חַיִל עֲטֶרֶת בַּעְלָהּ
וּכְרָקָב בְּעַצְמוֹתָיו מְבִישָׁה׃
ה מַחְשְׁבוֹת צַדִּיקִים מִשְׁפָּט
תַּחְבֻּלוֹת רְשָׁעִים מִרְמָה׃
ו דִּבְרֵי רְשָׁעִים אֱרָב־דָּם
וּפִי יְשָׁרִים יַצִּילֵם׃
ז הָפוֹךְ רְשָׁעִים וְאֵינָם
וּבֵית צַדִּיקִים יַעֲמֹד׃

(ד) איין וואַקקערעז ווייב איזט דיא קראָנע איהרעז מאַננעז, אַבער וויא פֿראַס אין זיינען געביינען איזט דיא שאַנדבאַרע.

(ה) דיא געדאַנקען דער גערעכ־טען זינד דאַז רעכט, דיא אַנשלעגע דער פֿרעפֿלער דער בעטרוג.

(ו) דיא רעדען דער פֿרעפֿלער זינד מייכעלמאָרד, אַבער דער מונד דער רעדליכען רעטטעט זיא.

(ז) אומגעשטירצט ווערדען דיא פֿרעפֿלר אונד זינד ניכט מעהר, אַבער דאַז הויז דעש גערעכטען בלייבט שטעהען.

רש"י

ברשע. לא יתנסם: (ד) וכרקב. תולעת הנכנס תוך העצמות ומוחק אותם כן אשה מבישה ורעה שמעשיה בושים: (ו) דברי רשעים ארב דם. יעצים לרצוח נקיים או על ידי עדות שקר: ופי ישרים כששומעים את עצתם יגלו לנרדפים שמגלים את עצתם או אם עדים הם מזימין אותם: (ז) הפוך רשעים. כמו להפוך כמהפכת רגע נהפכים: ואינם. כלים.

ר"מ המאירי

מזימות, ר"ל שמחשב ומטריד לבבו בעניני העולם ירשיע, ר"ל יהמה, כענין ולא ימלט רשע את בעליו (קהלת ח' ח'), וסמך לו שבזאת ההנהגה לא יכון לנגד עיני האל, ושורש צדיקים, ר"ל השורש האמתי והעמוד אשר הבית נכון עליו, לא ימוט לעולם ועד: (ד) אשת חיל וגו', רצה בזה שאשת החיל, הבעל מתכבד ומתעטר בה, והמבישה היא, לבעלה כרקב בעצמותיו, שהוא חולי שאין לו רפואה. ומבישה נאמר על אשה בלתי נשמעת לקול בעלה, אבל שהיא מסרבת בדבריו, ורצה בו שהיא מבישה אותו מחביריו מסברו, מענין אל תבישני משברי (תהלים קי"ט קט"ז), וכבר כתבנו למעלה בפסוק אשת חן תתמוך כבוד קצת המדות המיוחסות לנשי החיל ובהפך, כאשר שאל המלך לאחד מחכמיו, ספר לי את הראויות לשאת מן הנשים, השיבו המורדת על בעלה, המתפארת בפעלה, המסתתרת באכלה, המתנשאת באשר אין לה, המתחזקת בסכלותה ומתרפה בתמותה, השמהרת לענות, היוצאת לריב מהר, המשתדלת להרוס ומתרשלות לבנות:

ובדרך נסתר כבר רמזנו שהחומר הנאות והמוכן הכנה טבעית לקבל הצורה על צד נאות, ידמה לאשת חיל, והפכו לאשה סוררת ואשת מדינים וכעס, ודרך כלל נמשל לאשת איש זונה, מצד שהחומר לא ימצא בלא צורה, כמו שאשת איש לא תמלט מהיות לאיש, והזונה עם היותה אשה אשת איש אחד, תבקש איש אחר תחליף ותמיר בו בעלה הראשון ותפתהו בחלקת שפתיה ותמשכהו בחבלי לוף אמרותיה, וכן החומר תמיד פושט צורה ולובש צורה כמו שנודע לחכמי הטבע: (ה) מחשבות צדיקים משפט תחבולות רשעים מרמה: (ו) דברי רשעים וגו': (ז) הפוך רשעים וגו', הנגלה בפסוקים אלו דברים פשוטים, יאמר שהצדיק לא די, שלא יעשה מעשה רע, אלא אף במחשבתו לא יצייר שום דבר רע, אבל כל מחשבותיו משפט וצדק, והרשע מכין כל מחשבותיו לרע ומשתדל להוציאם אל הפועל בתחבולות ובמרמות וכל דבריהם לארוב דם, להזיק לבני אדם בכל צד שיוכלו עליו, ופי רשעים, ר"ל דבר עצתם יצילם מהם, עד שהאל יהפוך רשעים ואינם, ר"ל לשעתם, ובית צדיקים יעמוד:

ח לְפִי שִׂכְלוֹ יְהֻלַּל־אִישׁ
וְנַעֲוֵה־לֵב יִהְיֶה לָבוּז׃
ט טוֹב נִקְלֶה וְעֶבֶד לוֹ
מִמִּתְכַּבֵּד וַחֲסַר־לָחֶם׃

(ח) געמאָס זיינעם פֿערשטאַנדע
ווירד איין מאַן געפריזען, אַבער איין
שראָבענער קאָממט צו שפּאָטט.
(ט) בעזזער דער גערינגע, דער
איינען קנעכט האַט, אַלז וועער פֿאַר-
נעהם טהוט אונד אַן בראָד דאַרבט.

רש"י

כגון סדום: ובית צדיקים יעמוד. יתקיים: (ח) לפי שכלו יהולל איש. אם חכם מעט או הרבה הכל לפי שכלו יטול שכרו: ונעוה לב. שהניע לבו לגמרי מן התורה הוא יהיה לבוז: נעוה כמו נעותי משמוע (ישעיה כ"ח). וכן בן נעות המרדות (שמואל א' כ') וי"ל נעוה מי שלבו נעוה מגזרת נעוכר. כאשר יאמר זעוה מגזרת זע: (ט) טוב נקלה בעיניו ונעשה עבד לעצמו. ממתכבד בעיניו ואומר גנאי הוא לי לעמול במלאכה שאני מבני אדם גדולים

ר"מ המאירי

ובדרך נסתר כבר ביארנו בענין שני הפסוקים, ר"ל מחשבות צדיקים ודברי רשעים למעלה בפסוק באין תחבולות יפול עם, והענין בעצמו בפסוק השלישי, כלומר שטענות מופתי הכזב אשר יגולו עלינו בפנות המקובלות אין להם קיום והעמדה כמו שהתבאר, ובית צדיקים יעמוד ר"ל בנין התור' ביסודות הפנות התוריות שנה נשאר קיים על הכרח מופתיהם וטענותיהם: (ח) לפי שכלו יהולל איש וגו', כבר ביארנו בפסוק אם תבקשנה ככסף, שהשלימיות ארבעה, הראשון שלימות הקנין והעושר. והשני שלימות הגוף בגבורתו ובריאותו ויופיו ושלימות תכונת איבריו, והשלישי שלימות המדות, והרביעי שלימות החכמה והשכל. ורמזנו על פחיתות השנים הראשונים ומיעוט ערכם, וביארנו שהשלישי עם היותו שלימות נכבד אין בו תכלית המכוון, והיתר שהשכל תלוי עליו הוא הרביעי, והוא הראוי להללו, וכמו שאמר הנביא אל יתהלל חכם בחכמתו, ואל יתהלל הגבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו (ירמיה ט' כ"ג), והכונה שם בחכמה שהיו אנשי הדור ההוא מיחסים לעצמם באמרם, חכמים אנחנו ותורת ה' אתנו (שם ח' ח'), כלומר מסודרי ההנהגה באופני היושר, ואמר שהחכמה ההיא והגבורה והעושר אין בהם כדי להתהלל ולהשתבח כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי (שם ט' כ"ג), ר"ל השכל בתכלית מה שאפשר בשכל האנושי להשיגו מן הנפרד, והוא השגת התחלתו, ואף גם זאת לא בידיעת כל מהותו כי לא יוכל להשיגו כאשר הוא בעודו דבק בחומר, אך שאר השכלים אשר למעלה מזה במדרגה, אי אפשר לשכל האנושי להשיג מהם כלל, כ"ש הסבה הראשונה אלא שמציאותם ומציאות הסבה הראשונה, ר"ל שהם נמצאים, אפשר להשיג בדרכי המופת בהקדמות צודקות ואמתיות, וע"ז אמר בזה שתי המלות, ר"ל השכל וידוע אותי, וע"ז אמר הנה שהאיש אינו מהולל רק לפי שכלו, לא לשאר הקניינים, ולכן נעוה לב, ר"ל מעוות השכל יהיה לבוז באחריתו. זהו המכוון בנסתר, והנגלה בו דברים פשוטים, שבהיות האדם משכיל ונבון, יהולל מכל שבני אדם יקבלו תועלת בשכלו ובהנהגתו ועלתו מצרף להיותם מכירים מעלתו ותכונתו והפך להפך: (ט) טוב נקלה וגו', הערה שעם השפילו שלימות העושר ושלימות תכונת הגוף צריך להשתדל בהם, ר"ל להשתדל בקנין ובהתמדת בריאותו להעמיד הגוף, וזה ממה שידוע שהאדם לפי זכות חומרו צריך השתדלות רב והכנת מזונו ומלבושיו והתמדת בריאותו ושלימותו. ועבד בכאן פירושו מלשון עבודה, ונקלה הוא הפך מתכבד, ר"ל לא נקלה בעצמו, אבל שהוא נקלה בעיניו ומעמיד עצמו בחזקת נקלה, בהתעצלו לעבוד עבודתו, ממי שהוא מתכבד

ומיקר

י יוֹדֵעַ צַדִּיק נֶפֶשׁ בְּהֶמְתּוֹ וְרַחֲמֵי רְשָׁעִים אַכְזָרִי:

(י) דער גערעכטע ווייס, וויא זיינעם פֿיעה צו מוטה איזט, אַבער דעז פֿרעפֿלערז הערץ איזט גרויזאַם.

רש״י

וסופו להיות חסר לחם: (י) יודע צדיק נפש בהמתו. מה בהמתו וכו׳

ר״מ המאירי

ומיקר עצמו לבלתי השתדל בקנין, והוא חסר לחם. או יפורש ועבד לו כמשמעו, והוא הערה שלא ישען אדם מכל וכל על מלאכת עבד ושפחה, רק בעיניו יראה ובאזניו ישמע ובלבבו יבין, ומשל ההמון עין הבעלים דומן על פני האדמה, ורז״ל אמרו בפרק כל הבשר דסייר נכסיה משכח אסתירי. ואמר טוב נקלה, ר״ל שמיקל עצמו במלאכתו, עם היות לו עבדים שאפשר להשליך יהבו עליהם, ממתכבד וחסר לחם. וי״מ לו כמו לעצמו, כלומר טוב נקלה והוא עבד לעצמו ממתכבד וחסר לחם.

ובדרך נסתר נמשך למה שאמר, לפי שכלו יהולל איש, כלומר שאין שבח האדם רק על שלימות החכמה, ואמר טוב נקלה וגו׳, קרא נקלה על צד מחשבת החושב בו, אשר בראותו אותו עני ודל יבוז לו, כאמרו חכם בעיניו איש עשיר ודל מבין יחקרנו (לקמן כ״ח י״א), כמו שיתבאר ומדרך הלשון להקרא הדבר על צד מחשבת בני אדם עליו, כהקרא האלילים אלים, על צד מחשבת עובדיהם, וידוע שבהתגבר הילד המסכן יבוז המלך הזקן לעבד לו, והיא הכונה שימיתהו לגמרי, כי הוא צריך לו לעשות מלאכתו, לפי הצורך ההכרחי בהעמדת גופו, אבל שישיבנו לעבד לו נכנע תחת ידו להשתמש בו למה שירצה, ובלעדיו לא ירים איש את ידו ואת רגלו, רק כפי מה שיבוא הצווי עליו מאתו, ולזאת הסבה קראו עבד, מצורף אל היות בו מדת העבד עבדא בהפקרא ניחא ליה, זילא ליה שכיחא ליה פריצא ליה, כמו שנקרא ג״כ לזאת הסבה במשלי החכם כנעני, ואמר שזה שהתגבר על המלך הזקן המשחית, שעליו נאמר הוא שטן הוא מלאך המות הוא יצר הרע עד אשר השיבו לעבד לו, טוב וקרוב אל הכונה יותר ממי שהוא מתכבד, ר״ל בעושר ונכסים ושאר השלמות מדומות, וקראו מתכבד מפני שאין ליחס על אלו כבוד אחר שאינם השלמה אמתית רק התכבדות להיותם השלמות מדומות לא אמתיות: וחסר לחם, ר״ל חסר החכמה והשכל, מענין לכו לחמו בלחמי: (י) יודע צדיק וגו׳. הידיעה תאמר על פנים שונים, תאמר על הרוב בידיעת הדבר, ולא ידע יעקב, והם לא ידעו, ידעתי כי כל תוכל (איוב מ״ב ב׳) ופעם תאמר במקום השגה והבנה, טרם ידע את ה׳ (ש״א ג׳ ז׳), ופעם במקום הכרה, הידעתם את לבן, מודע לאישה (רות ב׳ א׳), ומזה אשה יודעת איש וידע אדם ומצד לשון נקיה לקח המכוון בו בלשון הכרה, ופעם על הגדלת האדם והבחירה בו, ידעתיך בשם, ופעם על הרגש, תבואהו שואה לא ידע (תהלים ל״ה ח׳), ופעם במקום השגחה, מה אדם ותדעהו, ופעם במקום שכל, לדעת את ה׳, ופעם במקום שבירה וכריתה, וידוע חולי (ישעיה נ״ג ג׳), וידע אלמנותיו ועריהם החריב (יחזקאל י״ט ז׳), מעקש דרכיו יודע (לעיל). ולפי הנגלה יהיה ביאורו הנה, בענין השגחה, ובהמתו רמז לדלת העם, אדם ובהמה תושיע ה׳ (תהלים ל״ו ז׳), וכבר ידעת מאמר רז״ל בני אדם הדומים לבהמה, והכונה הערה על מדת הרחמנות, כלומר שהצדיק מעיין ומשגיח בענייני העיר ומשתדל בפרנסתם, ורחמי רשעים אכזרי, כלומר שאינם מרחמים כלל. או נפרש בהמה ממש ודרך הפלגה אמר, שהצדיק משגיח אף בבהמתו, והרשע אכזרי אף על הבנים:

ובדרך נסתר קרא הנפש החיונית בהמתו, והוא מענין השגחה והתבוננות, כלומר שאינו ממיתה לגמרי, רק משגיח ומתבונן בענינה, להנהיגה כפי הצורך ההכרחי, כי כמו שמעלת חומר האדם יתר על מעלת חומר שאר בעלי חיים, להזדככו יותר, כן מעלת חומר הצדיק יתירה על מעלת חומר הרשע, ולזכות חמרו ולדקותו יעזוב המותרות וינהיג נפשו ותאותו כפי הראוי בחוקה, וזה חמלה ורחמים על

הנפש

יא עֹבֵד אַדְמָתוֹ יִשְׂבַּע־לָחֶם
וּמְרַדֵּף רֵיקִים חֲסַר־לֵב׃
יב חָמַד רָשָׁע מְצוֹד רָעִים
וְשֹׁרֶשׁ צַדִּיקִים יִתֵּן׃
יג בְּפֶשַׁע שְׂפָתַיִם מוֹקֵשׁ רָע
וַיֵּצֵא מִצָּרָה צַדִּיק׃

(יא) ווער זיינען אַקקער בעשטעללט, האַט זאַטט בראָד, ווער אַבער לעערען דינגען נאַכיאַגט, איזט זיננלאָז.
(יב) דעז פֿרעפֿלערז געליזט איזט דער פֿאַנג דער באָזען; אַבער דען גערעכטען גיבט ער וואורצעל.
(יג) אים פֿערגעהן דער ליפפען איזט דער פֿאַללשטריקק דעז באָזען, אַבער דער נאָטה ענטגעהט דער גערעכטע

רש"י

ביתו לריכים: (יא) עובד אדמתו ישבע לחם. כמשמעו: לפי משלו שחוזר על תלמודו תמיד שלא ישתכח: (יב) חמד רשע. להיות כזון ומתפרנס ממלוד רשעים שלדן את הבריות בגזלה וחמס: ושרש לדיקים יתן. מה שהוא ראוי ליתן והוא הפרי: (יג) בפשע שפתים. בפשע שפתי דור

ר"מ המאירי

הנפש, אבל הרשע לגסות חמרו ולהשתקעו בהמשך אחר טבעו, לא ישבע לעולם ומתמיד ברדיפת ההנאות, ומייחס זה לרחמיו על נפשו, והנה רחמיו אכזריות. וי"מ יודע מענין כריתה ושבירה, ונפש מלשון תאוה, כמו אם יש את נפשכם כלומר ומשבר כחותיו תאות הנפש הבהמיות להספיקה במה שראוי לחוקה לבד, והכל א': (יא) עובד אדמתו וגו', הנגלה הערה מדינית להיות האדם זריז ומזורז בתקון ענייני קנייניו ויובטח כי בהשתדלותו ובחריצותו בעזר השם ימלאו פני ארצו תנובה: ומרדף רקים לעמוד עמהם בבתי המשתאות ושאר מקומות שברדיפת ההנאות, ומתרשל בתקון נכסיו וקנייניו חסר לב. ובאה מלת מרדף, במקום רודף, כמו ומרדף רעה (לעיל), ורדפה את מאהביה (הושע ב' ט'), והנסתר בו שלא יתגלגל בהמנעו מן הלימוד בקושי הבנתו וחסרון מזג הכנתו הטבעית, כי ברוב חריצותו והשתדלותו ישיג המכוון, והוא אמרו עובד אדמתו ישבע לחם. והוא בעצמו משל חכמי המוסר על זה ברוב העבודה יתקן האדם ארץ שוממה ומליחה והולידה והצמיחה, כמו שכתבנו למעלה, והתבונן באמרו אדמתו, ולא אמר עובד אדמה: (יב) חמד רשע וגו', מצוד רעים, פירושו נוה רשעים מלשון לבית מצודות (תהלים ל"א ג'), ענינים מגדלים גבוהים ובצורים, או מערות שבסלעים הגבוהים, ולהיות ביתם חזק בעיניהם ולא ידמו בעצמם התהפכות הזמנים, קרא בתיהם על צד מחשבתם מצודות. ואמר שהרשע חומד לדור באהלי רשע, ר"ל להתדבקות עם רשעים וארח לחברה עם פועלי און: ושרש צדיקים יתן, חסר, כלומר יתן פריו להתחבר עם הצדיקים, כל זה הערה להזהר מחברת הרעים, כי חברתו תעיד עליו מי הוא. וחכמי המוסר אמרו המופת על האנוש חברתו, והנה ישי אמר לדוד כששלחו לדעת שלום בניו, ואת ערובתם תקח (ש"א י"ז י"ח), ותרגם יונתן וית טיבהון תילף, כלומר תדע ותתבונן, מי ומי שהם מתמידים להתערב עמהם להיות חברתם אתם, ובזה אדע הנהגתם:

ובדרך נסתר קרא הגוף מצוד רעים, שהוא משכן הכחות הגופניות, כי הטבע נמשך אחר הדברים האהובים אצלו, ושרש צדיקים יתן פריו ופנה למעלה עיניו ולבו להתהלך לפני ה' בארצות החיים. וי"ל הפסוק על הרשע, ויתן כמו יעזוב, כרדי נתן ריחו (שה"ש), כלומר שהרשע חומד מצוד רעים ועוזב שורש צדיקים. ולי בו עוד לפרש מצוד מענין גזילה, מלשון צוד צדוני (איכה ג' נ"ב), שנאחזים במצודה (קהלת ט' י"ב), והכונה שהרשע חומד לגזול ולחמום כמנהג הרשעים שדרכם לגזול, אבל הצדיק לא די שלא יגזול, אבל דרכו שיתן משלו, כי שורש צדיקים דרכו לתת ולא

לגזול

יד מִפְּרִי פִי־אִישׁ יִשְׂבַּע־טוֹב
וּגְמוּל יְדֵי־אָדָם יָשׁוּב לוֹ׃
טו דֶּרֶךְ אֱוִיל יָשָׁר בְּעֵינָיו
וְשֹׁמֵעַ לְעֵצָה חָכָם׃
טז אֱוִיל בַּיּוֹם יִוָּדַע כַּעְסוֹ
וְכֹסֶה קָלוֹן עָרוּם׃

(יד) פאן דעז מונדעז פרוכט ווירד מאן זאטט דעז גוטען, אונד וואז דעז מענשען האנדע געטהאן, פערגילט מאן איהם.

(טו) דער וועג דעז נארען דינקט איהם גראדע; אויף ראטה אבער הארט דער קלוגע.

(טז) דער נארר — צו זעלבינער שטונדע גיעבט זיך זיין ארגער קונד; אבער עז פערבירגט דיא בעשימפפונג דער קלוגע.

רש"י

המבול שאמרו מה שדי כי נעבדנו (איוב כ"א). בא להם מוקש רע ונח הצדיק יצא מצרה: (יד) מפרי פי איש. משכר פיהם של עוסקי תורה אוכלים טוב בעולם הזה והקרן קיימת להם לעה"ב: (טז) אויל ביום יודע כעסו. ביום שהוא כועס בו ביום מודיע כעסו שהוא מתגרה ומחרף חבירו ברבים ואין מעצור לרוחו: אבל הערום כוסה קלון ואינו ממהר לריב. ומדרש אגדה ביום שנברא אדם הראשון נודע סורחנו והקב"ה שהוא ערום לא רצה לשחת בריותיו כסה קלונו ודחה לגזרתו מיום של אדם ליום שלו שהוא אלף שנה:

ר"מ המאירי

לגזול, והכוונה בו הערה להשמר ממיני החמסים ולהזדרז במתנות ובדרכי הנדיבות:

(יג) בפשע שפתים מוקש רע וגו', הנגלה הערה להיות האדם שומר פיו ולשונו, כי הלשון ידיעת חולי המכשול, ובהכשלה תסבב רעה גדולה למדבר, ואמרו חכמי המוסר שמור פיך כשמור האישון, כי מות וחיים ביד לשון, הרבות אומר הכנת מכשול ופוקה, והשתיקה ריוח והצלה מפיקה, ואמר על זה שבפשע שפתים יזדמן מוקש רע למדבר, והצדיק נשמר מזה ונמלט מצרה כענין שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו:

ובדרך נסתר הערה לשמור פיו ולשונו ממכשול, יחס התארים עליו ית', והצדיק יוצא מצרה וכל דיבורו עליו ית' דרך שלילה, לא דרך חיוב: (יד) מפרי פי איש ישבע טוב וגו', הנגלה מיעד בגמול ועונש, ומפרי הוא סמוך, כלומר מפרי פי האיש, ר"ל מהנמשך מדבריו ישבע טוב וגמול ידי אדם ישיב לו הא-ל כפי מעשיו אם טוב ואם רע. ולי בפירושו היות מלת מפרי מוכרת, כלומר האיש השלם ישבע טוב מן הפרי, כלומר שיגמל ממעשיו בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא: והנסתר בזה עם הנגלה אחד, כי פרי הצדיק הוא הקיים, והוא ישבע מהם לעד ולנצח: (טו) דרך אויל ישר בעיניו וגו', הנגלה הערה על קבלת התוכחת, שישמע לעצת מוכיחיו, כי דרך אויל ישר בעיניו להיות הטבע נמשך אחר הדברים האהובים אצלו כמו שביארנו, וישנא התוכחת וישתקע במעשיו ולא יוכל עוד למלט נפשו מרוע הנהגתו. וחכמי המוסר אמרו אני אוהב מי שיודיעני מומי, כלומר שההודעה בדבר שהוא רע הוא חלי התוכחת, ובעל העצה כשיראה את האויל שדרכו ישר בעיניו, יודיעהו שהוא דרך רע ויוכיחהו ויזהירהו לנטות ממנה:

ובדרך נסתר קרא הנמשך אחר המתנגדים עלינו בסודות התורה, אויל, ושומע לעצה, חכם, ועצה סתם רומז לעצת ה', והיא קיום דרכי התורה: (טז) אויל ביום יודע כעסו וגו', נותן לאדם דעת שיכסה קלונו ולא יפרסם חרפתו אם קללהו אם חרפהו אדם, כי מה יוסיף לו כשיפרסם קלונו, ולכן אמר אויל ביום, ר"ל

בפרהסיא

יז יָפִיחַ אֱמוּנָה יַגִּיד צֶדֶק
וְעֵד שְׁקָרִים מִרְמָה׃
יח יֵשׁ בּוֹטֶה כְּמַדְקְרוֹת חָרֶב
וּלְשׁוֹן חֲכָמִים מַרְפֵּא׃

(יז) ווער וואהרהייט שפריכט, פערקינדעט דאז רעכטע; אבער איין ליגענהאפטער צייגע — טריגליכעז.
(יח) מאנכער שטאסט רעדען אויז, וויא שווערטשטיכע; אבער דיא צונגע דער ווייזען איזט היילונג.

רש"י

(יז) יפיח אמונה יגיד צדק. מי שמדבר אמונה מגיד בדין עדות צדק לזכות

ר"מ המאירי

בפרהסיא ובעין כל יודע כעסו לכל, ויתפרסם קלונו על ידי צעקתו. והערום כוסה קלון, ועברתו שמרה עד בא עתה, וי"ש ביום באותו היום עצמו ויודע כעסו בטהירות ובלא שום מתון:

ובדרך נסתר האויל כשתתחדש לו איזו מבוכה בדברים עמוקים יודע לכל מבוכתו מיד, ויפרסם קלונו ויביא עצמו לידי הריסה או כפירה, אבל הערום כשיקרהו ספק ותתחדש לו מבוכה יכסה קלונו ויתבונן בדבר מעט מעט, עד יערה עליו רוח ממרום וישיג ארחות חיים: מן פסוק (יז) יפיח אמונה יגיד צדק, ועד שקרים מרמה, עד סוף פסוק (כב) ועושי אמונה רצונו, כלם נמשכים לענין אחד, ואין מן הצורך להאריך בכל פסוק ופסוק בפרט: יפיח, הוא לשון דיבור, ויפיח כזבים ומפני שזאת המלה עיקר הנחתה על רוח, כאמרו הפיחי גני באי הרוח ופקי והדבור הוא על ידי רוח כאמרו וברוח שפתיו שפירושו בדבר שפתיו, נקרא הדיבור כן: והכוונה הערה שלא ללמד לשונו דבר שקר וכל שכן הקכס, ואמונה הנה כמו אמת, כדרך אמונת אומן שהוא לשון אמת וקיום, ואמונה ענו שבטיך כלו באמת ויושר ואמר שהחכם המעותד להגיד צדק, מחוקו שיפיח אמונה, כלומר שיתמיד בדיבור האמת ולא ימלא בו כזב, פן יחשד גם על האמת, כך עונשו של בדאי אפילו אומר אמת אין שומעין לו, ועד שקרים דרכו להיות כל דבריו במרמה. או פירושו מי שדרכו לדבר אמת, הוא יגיד צדק, וכל דבריו ראוי להאמין בהם, כיהם נאמרים בצדק ויושר, אבל הדובר שקרים אין ראוי להאמין בדבריו, כי כל דרכיו מרמה. ואין הכונה בעד שקר, עדות הבא להמית או להזיק לפני הדיינין והשופטים, אבל שדרכו לדבר שקרים, כיכל דבר שהוא תחת שני אפשרים, והוא מספר הענין על אחד מחלקי האפשר, יאמר בו לשון עדות:

ובדרך נסתר, אמונה הוא מענין והאמין בה', והוא נאמר על דבר א"א לבררו במופת, אבל שאדם נסמך בו על הקבלה ועל עדות התורה, וכבר ביארנו בארוכה בקבלת חבורינו, שזו היא אחת מחלקי התורה הנכלל בעדות ה' שנאמר עליה שהיא נאמנה, שהוא חלק האמונה בפנות התוריות והמקובלות שאין האמנתם מתבררת במופת, ולכן יאמר על הדיבור לשון עדות, אחר שלפי המחקר היא תחת שני חלקי האפשר. והעיד החכם שאותו שיפיח וידבר אמונה, ר"ל שמאמין בדברי קבלה ושלבו ג"כ בטוח שאין מופת לסתירתה, ואם יביא המתנגד אליו מופת ולא יוכל הוא להכזיבו, יתלה הענין בחסרון ידיעה ולא יפקפק בהם, הוא יגיד הצדק והנכון, כמו שיוסם עליה דוד שהיא נאמנה, ומי שייעד עליה בשקר לעזור האויב, הוא מרמה ושקר, וכבר ביארנו בחבורינו בענין עשרת הדברות שחמש אחרונות דומות לחמש ראשונות, ויש ביניהם דמיון והתיחסות, ובא לא תענה ברעך עד שקר, כנגד זכור את יום השבת, וידעת שאמונת חדוש העולם הוא מזה החלק, והזהיר עליה ברמז שלא יעיד בה שקר: או נכרש בנסתר, שהוא נמשך למה שאמר, וכוסה קלון ערום, כלומר שמתחכם מעט מעט להסיר מבוכתו עד שישיג מבוקשו, וכל אלו הפסוקים כולם נמשכים לאלו הענינים, הן בנגלה הן בנסתר: ואמר (יח) יש בוטה, ר"ל

יט שְׂפַת־אֱמֶת תִּכּוֹן לָעַד
וְעַד־אַרְגִּיעָה לְשׁוֹן שָׁקֶר׃
כ מִרְמָה בְּלֶב־חֹרְשֵׁי־רָע
וּלְיֹעֲצֵי שָׁלוֹם שִׂמְחָה׃
כא לֹא־יְאֻנֶּה לַצַּדִּיק כָּל־אָוֶן
וּרְשָׁעִים מָלְאוּ רָע׃
כב תּוֹעֲבַת יְהוָה שִׂפְתֵי־שָׁקֶר
וְעֹשֵׂי אֱמוּנָה רְצוֹנוֹ׃

(יט) דיא ליפפע דער וואהרהייט דאט בעשטאנד איף דיא דויער; אבער איף איינען אוגענבליקק דיא צונגע דער ליגע.

(כ) בעטרוג איזט אים הערצען רע־רער, דיא באזעז שמיערען, אבער אין דענען, דיא צום פֿריערען ראטהען, איזט פֿריירע.

(כא) דעם גערעכטען בעגעגנעט קיינע אונטהאט, אבער דיא פֿרעפֿ־לער זינד פֿאלל דעז באזען.

(כב) איין גרייעל זינד דעם עווינען דיא ליפפען דער ליגע, אבער דיא טרייע איבען, זיין וואהלגעפֿאללען.

רש״י

הזכאי: (יח) יש בוטה. מדבר. כמו לבטא בשפתים (ויקרא ה׳): כמדקרות חרב. שמשכסך את הבריות וגורם להם להרוג ולשון חכמים המביא שלום בין אדם לחבירו. מרפא למבטא ההוא: (יט) שפת אמת תכון לעד. תתכסס ותתקיים: ועד ארגיעה למעט רגע. הוא כלה והולך שהשקר אין לו רגלים: (כ) מרמה בלב חורשי רע. ומתוך שהם טרודים במחשבותם של תרמית אין לה׳ שמחה וליועצי שלום שמחה: (כא) לא יאונה

ר״מ המאירי

שדבר שהוא כמדקרות חרב, כענין מוליא שם רע והולך רכיל, והוא מנהג הרשע ידבר אף על מי שסבור לעמוד אתו בברית, ובהפך ולשון חכמים, והוא מרפא בדבר טוב, אף על המרוחקים מהם, וירפאו בזה מלך האהבה:

ובנסתר ג״כ יש בוטה על הפנות שהזכרנו, כמדקרות חרב מתוך מבוכתם והריסתם. ולשון חכמים ירפאו המכה בטוב שכלם, וכן (יט) שפת אמת תכון לעד, כי האמת אין בו סתירה עולמית, ואם פעם יצא מתנגד ברוב פלפוליו כענין החכמות, או ברוב תקפו בהמוניות לדמות כן שיקרא לא קאי: ועד ארגיעה לשון שקר, יש לפרשו בהרגה פנים ובכלם ועד כמו ולעד, כי למ״ד ולעד מושכת אחרת עמה, כענין מאל אביך ויעזרך ואת שדי ויברכך, שהוא ומאת שדי, כן הוא שפת אמת תכון לעד, ולעד ארגיעה לשון שקר, וארגיעה הוא כנוי למדבר בעדו, כאלו אמר שלמה לעולם אשקיט לשון שקר, כלומר אמנענה אם שלא אשמיענה, ר״ל שלא אקבל דבריה, אם שאעניש בעליה כדרך שהשומעים ימנעו מזה, וארגיעה שלשון הליך להרגיעו (ירמיה ל״א ב׳), או פירושו אשבר ואכתת, מענין רוגע הים (ישעיה נ״א ט״ו), עורי רגע (איוב ז׳ ה׳), או פירושו מענין וברגע שאול יחתו (שם כ״א י״ג), כי רגע באפו (תהלים ל׳ ו׳), והוא הפך תכון לעד, ופירושו שפת האמת תכון לעד, ולעולם תבטל שפת שקר כרגע, כלומר שאכירנה לשעתה:

ובנסתר הוא כענין מה שלפניו: וי״מ לפי זה ארגיעה שם דבר בתוספת אל״ף כמו אכזב, ועד כפשוטו, כלומר שפת אמת תכון לעד, ולשון שקר עד רגע: וכן ענין (כ) מרמה בלב חורשי רע וליועצי שלום שמחה, כלומר שהרשעים המניעים מחשבתם לרע כל עניניהם במרמה, ויועצי השלום שמחה וזה כשלפניו אם לנגלה בהמוניות, ואם לנסתר בסודות, ויועצי השלום פי׳ מנהיגי שכלם לסמוך על הקבלה במה שאין יד העיון שולטת, ושמחה הוא רמז לשמחת עולם, ועליהם אמר: (כא) לא יאונה וכו׳, אם לפי הנגלה, ניעוד גמול ועונש, ואם בנסתר, שלא יזדמן להם

מכשול

כג אָדָם עָרוּם כֹּסֶה דָּעַת
וְלֵב כְּסִילִים יִקְרָא אִוֶּלֶת׃
כד יַד־חָרוּצִים תִּמְשׁוֹל
וּרְמִיָּה תִּהְיֶה לָמַס׃
כה דְּאָגָה בְלֶב־אִישׁ יַשְׁחֶנָּה
וְדָבָר טוֹב יְשַׂמְּחֶנָּה׃

(כג) איין קלוגער מענש פערבירגט (זיינע) איינזיכט, אבער דאז הערץ דער טהארען שרייעט אויז (זיינע) נאררהייט.

(כד) דיא האנד דער פלייסיגען ווירד הערשען, אבער דיא לאזינע ווירד דיענזטבאר.

(כה) קוממער אים הערצען דעז מאננעז בייגט עז, אבער איין גוטעז ווארט ערפרייט עז.

רש"י

לצדיק. לא יארע. לא תזדמן לו עבירה בלי דעת: (כג) אדם ערום כוסה דעת. אפי' בחכמתו הוא צנוע וכל שכן לדברי שטו' הוא מכסה. אבל לב כסיל יקרא אולת. מכריז אולת בקול רם: (כד) יד חרוצי'. ישרים: תמשול. תעשיר: (כה) דאגה בלב איש ישחנה. ישיחנה מדעתו. ודבר טוב ישמחנה יעסוק בתורה והיא תשמח את הדאגה שבלבו ותצילנה ממנה ולדברי האומר ישיחנה לאחרים כך סופו של מקרא ודבר טוב שינחמנו חבירו ישמח את הדאגה:

ר"מ המאירי

מכשול בעיונם, כי ישמרו עצמם מהדבור במה שלא יושג, וע"ז אמר ג"כ: (כב) תועבת ה' שפתי שקר, ועושי אמונה רצונו. לנגלה אמונה כמו אמת, ורוצה בו עושה פעולות אמת, באין סיג עמל ואון:

ובנסתר אמונה ממש, ועושי אמונה פירושו מתקני האמונות התוריות, ומשימי רכסי המתנגדים לבקעה, להדריך בני אדם בהם: (כג) אדם ערום וגו', הערה לבל יהיה האדם נמהר להוציא מחשבתו לפועל עד יאריך המתון בהתבוננות ויביא מחשבתו למצרף, ואמר אדם ערום כסה דעת, כלומר אף מחשבה המונחת בדעת, ושאינה בסבת כעס וחימה ונקמה, רק בהתחשבות על עניניו אע"פ כן לופן אותה בלבו, עד שיביאנה למצרף, ולב כסילים יקרא אולת, ר"ל שאף קודם גמר המחשבה יכריזנה בפיו, ואף במחשבת כסילות ויחשוב להוציאה מיד לפועל:

ובדרך נסתר יפורש בו הענין בעצמו שפירשנו בפסוק אויל ביום יודע כעסו וכוסה קלון ערום: (כד) יד חרוצים תמשול וגו', החריצות מלה מונחת על התנועה, והזריזות בהשתדלות עניניו וכן בחריצות שלא יתערב שום זיוף, אבל ביושר ומשפט, כי חריצות הוא כולל ענין תנועה, מלשון לא יחרץ כלב, וענין גזרה ומשפט, משפטיך אתה חרצת (מ"א כ' מ'), ובאמת ידי העושה זאת תעשרנה ותמשולינה. ורמיה לדעתי הוא תואר וחוזר על היד, וכמוהו לשון רמיה, ולשונם רמיה בפיהם, ואמר שהיד הרמיה תתדלדל ותתמוגג, ולמס מלשון התכה, וחם השמש ונמס, וכמוהו ובחוריו למס יהיו (ישעיה ל"א ח'), וכן והיתה למס (איכה) ורמיה הפך חריצות בשני הענינים, כי עם היות עיקר הנחתו לענין רמיה ושקרות, תאמר לפעמים על העשות הדבר הצריך זריזות בעצלה ובהתרשלות, ארור עושה מלאכת ה' רמיה (ירמיה מ"ח י'), ומזה אצלי לא יחרוך רמיה צידו, כמו שיתבאר בסמוך. ומ"מ כל שלא נעשה הענין בזריזות הראוי לו יקרא רמיה, והנסתר בזה קרוב לנגלה, וכבר ידעת צורך החריצות בלימוד וההכרח ביושר הגרסא והסברא והקבלה: (כה) דאגה בלב איש ישחנה ודבר טוב ישמחנה. ני"ת בלב מושכת עצמה ואחרת עמה במלת ודבר, כאלו אמר ובדבר טוב ישמחנה. הערה שלא ידאג האדם למקרים ולא יעצב בהם יותר מדאי, ויכיר כי העולם הבל, אין להרבות שמחה בהצלחותיו, ולא להרבות דאגה בשנותיו, ואם מצד רכות טבעו תשתקע הדאגה בלבו, ישתדל

בהעמטתה

כו יָתֵר מֵרֵעֵהוּ צַדִּיק וְדֶרֶךְ רְשָׁעִים תַּתְעֵם׃
כז לֹא־יַחֲרֹךְ רְמִיָּה צֵידוֹ וְהוֹן־אָדָם יָקָר חָרוּץ׃

(כו) ש פֿערוואַרטט זיינען נאָכסטען דער גערעכטע; אַבער דער וועג דער פֿרעפֿלער פֿיהרט זיא אירע.
(כז) דער לאָססיגע ערגאַטטערט ניכט זיין ווילדפרעט; אַבער דעז מענשען עדלעז גוט איזט פֿלייס.

רש"י

(כו) יתר מרעהו צדיק. הצדיק מוותר מדותיו ועובר עליה' יתר לריי"ם large בלע"ז (בל"א freigebig): ודרך רשעים. שהיא למודה להרע היא תתעם: (כז) לא יחרך. מחובר למקרא שלפניו כלומר דרך רשע תתעהו ולא יחרוך אם צידה של רמיה שלו לא יצליח בתרמיתו ולפי שדבר בלשון ציד נופל בו ל' חריכה שהציד המצליח צד את העופות וחורכן באש: והון אדם יקר חרוץ. מקרא מסורס הוא והון אדם שהוא חרוץ יקר הוא. ממון אדם כשר יקר הוא חרוץ עושה אותו. כמו יד חרוצים תעשיר (לעיל י'):

ר"מ המאירי

נהמעטתה, וישחנה כמו יכניענה, ודבר טוב ישמחנה, כלומר בדבר טוב, והיא נתינת לבו בדרכי האל והתעסק בהם, ישמחנה ר"ל ישמח הדאגה, כלומר ישיבנה לשמחה בהפך ענינה, כדרך לפניו תדוץ דאבה (איוב מ"א י"ג), הפכת מספדי למחול לי (תהלים ל' י"ב):

ובדרך נסתר ידוע שהמבוכה והספק מולידים דאגה, וזה להסירה בדבר טוב, היא משענת הקבלה והנבואה, והוא נמשך למה שהתבאר למעלה. ורז"ל דרשו ישחנה כאלו היא בשבולת, ודרשו בו ישיחנה לאחרים, ואולי רמזו בו להשיג ספקותיו לחכמים השלימים וישען על מה שיודיעוהו במבוכותיו: (כו) יתר מרעהו צדיק וגו', הערה שלא לכפור במעלת השלם, ואם יראוהו קשה יום ובלתי מצליח, ושלא להדבק ברשעים עם כל הצלחתם. ואמר שהצדיק יתר ומשובח מרעהו הבלתי צדיק, ומה שאין בני האדם ההמוניים נמשכים אחריו, הוא מצד שדרך רשעים בהצלחתם תתעה אותם שלא לסור מדרכם, כאמרו על כן יזבח לחרמו ויקטר למכמרתו כי בהמה שמן חלקו ומאכלו בריאה (חבקוק א' ט"ז):

ובדרך נסתר יפורש על הילד המסכן, שהוא יתר מרעהו העומד על ימינו עם רוב בני חילו, ומעשה תקפו וגבורתו, אבל הנהגת הרשעים והשתקעותם על מה שגדלו תתעם בהליכתם בל ידעו ללכת אל עיר, והוא הערה להשתדל ולעזור על תגבורתם הילד עד אשר נכר משרשיו ויפרה ומגזעו יצא חוטר ועשה פרי למעלה: (כז) לא יחרוך רמיה צידו וגו', נראה לי שהוא הערה להזהר מן העצלה כי העצלה תזכר לפעמים בשם רמיה, כמו שפירשנו למעלה בענין ורמיה תהיה למס, והעד כי בסוף הפסוק שהוא הפך תחלתו, אמר והון אדם יקר חרוץ, והחריצות הוא הפך העצלה, ופירוש הענין איש עושה מלאכתו רמיה, ר"ל בעצלה ובהתרשלות, לא ישיג אף ללחם חוקו, וצידו הוא מענין צדה לדרך, ונבנה היחיד בלא תוספת ה"א, כמו שמצינו ויקחו האנשים מצידם (יהושע ט' י"ד), ואמר שלא יגיע להכין לו צידו ולחם חוקו, ולא יחרך, כלומר לא יבשל או לא יאפה, כי איננו צידו והוציאה בלשון חריכה, שהיא התחלת הכנת הבשול דרך צלות, שלא ישיג להכנת צרכו. וי"ל מענין צידה, כלומר אף כשיזדמן צידה לידו אין לו במה יחרוך: והון אדם יקר חרוץ, הוא הפוך, כלומר הון אדם חרוץ, הוא יקר, כלומר גדול ורב, כמו כבד מאד, ותרגום כבד יקירא, ויש שפי' רמיה על המקבץ הונו בשקר, שלא ישיג ליהנות ממנו וצידו מלשון ציד חיה. והגזילה תקרא כן לפעמים, על שהצידה נעשית בתחבולה ובמרמה, ואמר לא

כח בְּאֹרַח צְדָקָה חַיִּים וְדֶרֶךְ נְתִיבָה אַל־מָוֶת׃

יג.

א בֵּן חָכָם מוּסַר אָב וְלֵץ לֹא־שָׁמַע גְּעָרָה׃
ב מִפְּרִי פִי־אִישׁ יֹאכַל טוֹב וְנֶפֶשׁ בֹּגְדִים חָמָס׃

(כח) אויף דעם פפאדע דער גערעכ־טיגקייט איזט לעבען. אונד אויף איה־רעם געבאהנטען שטייגע איזט דער טאָד ניכט.

יג.

(א) איין קלוגער זאָהן הארט אויף דיא צוכט דעז פאטערז, אבער דער שפאָטטער ניכט אויף דען פערווייז.
(ב) פאָן דעז מונדעז פרוכט איסט מאן דאז גוטע; אבער דער פערראֶ־טהער ניער איזט נאך געוואלטטהאט.

רש"י

(כח) באורח צדקה חיים. ודרך נתיבה. של צדקה: אל מות. לא ימות:
יג (א) בן חכם מוסר אב. מקרא קצר הוא בן חכם שואל ואוהב מוסר אב וי"א בשביל מוסר האב הוא חכם. ולץ לא שמע גערה שאינו מקבל תוכחות: (ב) מפרי פי איש יאכל טוב. משכר תורתו בעה"ז יאכל והקרן קיימת לעה"ב יאכל: ונפש בוגדים חמס וחפץ בוגדים חמס כמו אם יש את

ר"מ המאירי

יחרוך רמיה צדו, כלומר לא ישאר בידו עד שיגיע לחרוך אותו, כי יגזלוהו מידו, או יברח ממנו, ר"ל שלא יהנה ממנו, קיל בלע ויקיאנו (איוב כ' ט"ו), וההפך בחרוץ, ורומז על המקבלו ביושר, כמו שביארנו שהחריצות כולל הנהגת יושר, ושתיהן הערות טובות, הראשונה הערה מדינית והשנית הערה תוריית:
ובדרך נסתר רמז על העצל בבקשת החכמה, והוא שנאמר עליו עושה מלאכת ה' רמיה, או יתבאר בענין ההטעאות וההכרעות הכוזבות, כדרך שביארנו בענין עושה כף רמיה, והכוונה שב על הרמיה לא יגיע למבוקש, והון החרוץ יקר מכל כלי חמדה, כענין יש זהב ורב פנינים וכלי יקר שפתי דעת (לקמן כ' ט"ו), ואף רבותינו ז"ל פירשוהו על המלמד רמאי בהטעאות ובדרכי הגלות, והוא אמרם ציד הרמאי לא יחיה וכו' מדה כנגד מדה: (כח) בארח צדקה חיים וגו', הדברים פשוטים שמדרך הצדקה ימשכו החיים מצד הגמול, ובדרך נתיבתה, ר"ל של הצדקה, אלמות ר"ל אין בה צד מות. ובי"ת באורח מושכת עצמה ואחרת עמה במלת ודרך, כלומר ובדרך, ודרך נתיבה לשון כפול, כמו אדמת עפר. או פירושו בדריכת נתיבתה: ובדרך נסתר אורח צדקה, רומז על שלימות המדות דרך כלל, ואמר שממנו ימשך השלימות, שהוא החיים הנצחיים שאין בהם מות:
יג (א) בן חכם מוסר אב ולץ לא שמע גערה, זו הערה כוללת לקבל דברי המלמד לאדם דעת, הן בהנהגה הן בחכמה והוא חסר מלת ישמע, כלומר בן חכם ישמע מוסר האב ותוכחתו, אף בדברים נחים, והלץ לא יקבל אף אם נאמרו לו דרך גערה, ושמע הוא מענין קבלת דברים. או פירושו גם על שמיעת האוזן, שהאב בשיראה סרבנותו וקשי ערפו אף הוא מתיאש מתוכחתו ולא ייסרהו. ונראה עוד לפרשו בזולת חסרון מלת ישמע, והענין בן חכם הוא מוסר האב, ר"ל שהאב שאין מעשיו מתוקנים, כשרואה חכמת הבן, הוא בוש ממנו ומנפשו, ומתקן מעשיו לסבתו, כמלא שהבן החכם מקבל תוכחת מעצמו ומכל מוכיחיו, ואף כי הוא סבה לתקן זולתו מן הראויים להוכיחו: והלץ בהפך ר"ל שלא יקבלהו מעצמו ולא ממוכיחיו, וכל שכן שלא יגרמו תקון לזולתם: (ב) מפרי פי איש יאכל טוב, ונפש בגדים חמס כבר פירשנו ענינו למעלה בפסוק מפרי פי איש ישבע טוב, וכנגד מה שאמר למעלה

ג נֹצֵר פִּיו שֹׁמֵר נַפְשׁוֹ
פֹּשֵׂק שְׂפָתָיו מְחִתָּה־לוֹ׃
ד מִתְאַוָּה וָאַיִן נַפְשׁוֹ עָצֵל
וְנֶפֶשׁ חָרֻצִים תְּדֻשָּׁן׃

(ג) ווער ויינען מונד בעוואַכט, בעוואַהרעט זיינע זעעלע; ווער זיינע ליפּפּען אויפרייסט, בערייטעט זיך פערדערבען.
(ד) דער טראֶגע—זיינע זעעלע ווינשט אונד ניכטז איזט דאַ; אַבער דיא זעעלע דער פלייסיגען ווירד געזאֶטטיגט.

רש"י

נפשכם (בראשית כ"ג) אל תתנני בנפש צרי (תהלים כ"ז): (ג) נוצר פיו שומר נפשו. פושק שפתיו. פותח שפתיו לדבר תמיד כל רוחו מן ותפשקי רגליך (יחזקאל ט"ז) לשון רחב: (ד) מתאוה ואין נפשו עצל. מתאוה נפשו לכל טוב ואין: ונפש חרוצים תדושן. ישרים האוכלים יגיע כפיהם. זהו משמעו לפי פשוטו.

ר"מ המאירי

וגמול ידי אדם ישיב לו, אמר הנה, ונפש בגדים חמס, כלומר ונפש בוגדים תאכל חמס, ר"ל שכל אחד יאכל פרי מעלליו, ותבואת שפתיו ישבע: (ג) נצר פיו שומר נפשו, פשק שפתיו מחתה לו, נפשו פירושו גופו לפי הנגלה, או נפשו ממש לפי הנסתר, כי נפש יאמר פעם על גוף האדם, ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י"ב ה'), ועל כל נפשות מת (ויקרא כ"א י"א), אחד נפש מחמש המאות (במדבר ל"א כ"ח). ופעם על הרצון, אם יש את נפשכם (בראשית כ"ג ח'), ופעם על הנפש המיוחדת. ופשק פירושו פותח, ורומז על הדבר כמו שמור פתחי פיך (מיכה ז' ה'), וכונת הענין כלו הן בנגלה והן בנסתר ביארנוהו בפסוק ברוב דברים לא יחדל פשע וחושך שפתיו משכיל: (ד) מתאוה ואין נפשו עצל, ונפש חרצים תדשן, הוי"ו במלת נפשו יתירה כוי"ו ותפתח ותראהו את הילד, שענינו ותראה את הילד, אלא שבאה ההודעה אחר הכנוי, וכן הוא ענינו נפש עצל, ופירשו בו שהיא הערה להשתדל בקנין כפי הצורך, עד שלא יתדלדל כל כך שיחסר לו מזונו, והודיעו הקלון אשר יזדמן לו בהתרשלו מזה והוא, שמתאוה נפשו לכל מאכל ואין, ונפש החרוץ תדושן, ר"ל תרוה ותשבע, עד שתהיה דשנה ושמנה:

ובדרך נסתר יש לפרשו כן בעולם הבא, כי העצל בלימוד החכמה, נכסף להתענג מזיו כבוד האל, וריקה נפשו, ונפש חרצים תדושן, כדרך שמעו שמוע אלי ואכלו טוב ותתענג בדשן נפשכם הנה עבדי יאכלו, ולי עוד בפירושו הן לפי הנגל' הן לפי הנסתר, שהוא מפליג בהערה ומודיע כמתמיה עליו על התרשלותו, אחר שאף הוא מכיר מעלת הקנין ועל זה אמר, מתאוה ואין וכו', כלומר שאין עצל בעולם שלא יתאוה לאסוף ולכנוס עד שיתעשר, אם יוכל להצליח להיות לו כן בלא עמל ובלא השתדלות רב, אבל כשיודיעוהו שיצטרך בהשתדלותו עמל גדול כרכיבת הים והליכת המדברות וטורח המלאכות ונדוד השינה ומיעוט המאכל ושאר הגלות, ועם כל זה יעמוד כמטרה לחצי הסבות והמקרים יהיה הספור בעיניו לטורח וישאר בפחיזותו, ונמצא שהוא מתאוה להתעשר בלא עמל, כי לא נעלמה מעלת הקנין מעיניו, ולרוב עצלותו נמצא חושק בלתי משיג. וכן בענין החכמה, אין בעולם רק ופוחז, שאם תשאלהו התכסוף להיות שלם במקרא ובמשנה ובתלמוד ובשבע חכמות שלא ישתוקק בזה השתוקקות רב, ואע"פ שאמר חכמה ומוסר אוילים בזו, הנה ביארנו שבזיונם מצד הכרתם שלא יוכלו להשיגה, ואלו יחשבו עליו שישיגוה בלא עמל, אין ספק שיתאוו הרבה לכך, אבל כשיודיעוהו שהוא צריך במקרא ובדקדוק זמן כך, ובתלמוד כך ובשאר החכמות כך וכך, אורך ההקדמות והצלעות והתמדת השקידה ובטול התענוגים וההנאות, ועם כל זה יצטרך אחרי ההשגה ג"כ לשקוד על דלתיהן יום יום, להמלט מפח השכחה, יתעצל ותברח תשוקתו כבני מיד איש וכצפור מיד יקוש. והנה סוף מזהירו אחר שאף הוא מכיר במעלתם,

ר"ל

ה דְּבַר־שֶׁקֶר יִשְׂנָא צַדִּיק
וְרָשָׁע יַבְאִישׁ וְיַחְפִּיר׃
ו צְדָקָה תִּצֹּר תָּם־דָּרֶךְ
וְרִשְׁעָה תְּסַלֵּף חַטָּאת׃

(ה) דאזווארט רעדלינג האסט דער גערעכטע; דער פרעפלער מאכט שימפף אונד שאנדע.

(ו) דיא גערעכטען היטעט דיא איינפאלט אים וואנדעל, אבער דיא פרעפלער פעררעהעט דיא זינדע.

רש"י

ולפי משלו לעתיד יראה בכבוד ת"ח ויתאוה ולא ישיג לו: (ה) דבר שקר ישנא צדיק. והצדיק שונא דבר שקר אבל הרשע מקבלו: יבאיש ויחפיר. את הבריות בכך: (ו) ורשעה תסלף חטאת. כמו חוטא ועל שהוא רשע גמור קראהו חוטא ומשמעותו את החוטא תסלף רשעתו. תקלקל אותו ותשפילהו כל סלוף קלקול וכשלון הוא כמו (לקמן י"ט) אולת אדם תסלף דרכו תבות

ר"מ המאירי

ר"ל במעלת הקנין לנגלה, ובמעלת החכמה לנסתר, שיתבונן הכבוד המושג מהם באחרית והתועלת הנמשך, ויהיה כל העולם קל בעיניו, והימים כימים אחדים באהבתו אותה: (ה) דבר שקר ישנא צדיק, ורשע יבאיש ויחפיר, כבר ביארנו שהודעת הדבר הרע שהוא רע, חלי התוכחת וכן הודעת הדבר הטוב שהוא טוב, הוא חלי הערה, ולכן שלמה ברוב דבריו לא יבואו דבריו לווי מוחלט, אבל הודעה על הדבר הטוב שהוא טוב, להעיר האדם לעשותו, והודעה על הדבר הרע שהוא רע, הערה להמנע מעשותו. ואמר הנה שהצדיק שונא כל דבר שקר, והשקר הוא לפעמים שם דבר, שקר ענה באחיו (דברים י"ט י"ח), או עשיתי בנפשי שקר (ש"ב י"ח י"ג). ולפעמים תאר, שקר הסוס (תהלים ל"ג י"ז), וכשהוא שם דבר יונח על שני ענינים האחד השקרות והכזב, והשני הענין שוא וחמס אכן הנה לשקר עשה (ירמי' ח' ח'), לשקר שמרתי (ש"א כ"ה כ"א), שקר רדפוני, והנה לפי הנגלה הוא שם דבר וענין שקרות, והרשע משקר בדבוריו ובעניניו עד שיהיו לבני אדם באוש וחרפה ויבאיש ויחפיר הנה עומדים, כמו הבאישו נמקו (תהלים ל"ח ו'), ולא הבאיש ורמה לא היתה בו, וכן החפיר לבנון (ישעיה ל"ג ט'), כי לא תחפירי (שם נ"ד ד') והענין שיהיו נמאסים לבני אדם, כי רוב המיאוס יככה לביאוש ולשרחון להתרחק האדם ממנו, כאשר תרחק מן הדבר הסרוח, כאמרו להבאישני ביושב הארץ (בראשית ל"ד ל') כלומר להמאיסני להם, עד שיתרחקו ממני, כי נבאשו בדוד (ש"ב י' ו'), וכן לרוב הפחיתות, ויעש באושים (ישעיה ה' ב'), ותחת שערה באשה (איוב ל"א מ'). וי"מ שניהם יוצאים, כמו יבאיש יביע, אשר הבאשתם את ריחנו (שמות ה' כ"א), בן מביש ומחפיר (לקמן י"ט כ"ו), כלומר שהרשע יבאיש הצדיק ויחפירהו על הכירו בו שהוא שונאו למעשיו ולמדותיו, ואפשר שהכל שב אל הצדיק, והרשע הוא פעול, כלומר שהצדיק שונא כל דבר שקר, ומביש ומבאיש הרשע אצל ב"א, בהודיעו על מעשיו שהם מגונים ונשחתים ונפסדים. ולענין החכמה הצדיק השונא כל דבר שקר, הן מהדבר שקרות בעצמו, הן שיולא מפי השקר המתנגדים במופתים כוזבים והטעאות, הן כל דברי ריק ושוא, ואין עמלו של בשלימות החכמה קיום מה שצריך לקיימו בדרכי התורה, והרשע המתנגד יספר חקיו כמתלוצץ וחושב להבאישם בעין חכמיו בעיונו ובמופתי כוזביו: (ו) צדקה תצר תם דרך, ורשעה תסלף חטאת, כבר ביארנו למעלה בפסוקים מעוז לתם דרך ה', שבאה שם מלת תם תאר על משקל השם, כמו לחם חום, המצליח שוד, טוב אתה, ובפסוק זה בא בקמ"ץ חטף במקום חול"ם, והוא תאר אצל המדקדקים וכן אצלם חטאת, כמו איש חטאת, וכוונת הפסוק אצלם ביעוד גמול ועונש כדרכו ברוב מקומות, ולדקה ורשעה שמות כלליים זה לטוב וזה לרע. ואמר

שהצדקות

ז יֵשׁ מִתְעַשֵּׁר וְאֵין כֹּל מִתְרוֹשֵׁשׁ וְהוֹן רָב׃

(ז) מאנכער טהוט רייך אונד האט ניכטז; טהוט ארם בייא גראסעם פערמאגען.

רש"י

עלין רעה: (ז) יש מתעשר ואין כל. מראה עצמו עשיר. ד"א יש אדם שהוא מתעשר בסופו ואין לו כלום בתחילתו. ויש שהוא בא לידי עניות ממון גדול. ד"א מתעשר בגזל עניים וסוף אין לו כלום. ויש מתרושש ע"י שפיזר

ר"מ המאירי

שהצדקות ר"ל הנהגה הטובה תצור התם בדרכיו והישר במעשיו מכל רע, ורשעה ר"ל ההנהגה רעה תעוות ותקלקל איש החטא, ר"ל שתסבב לו עונש ונקמת האל:

ובדרך נסתר אבלי לפרש, תם דרך, שם כמשמעו כמו בתום לבבי, וכן רשעה תסלף חטאת, בלא חסרון מלת איש, ומלת תום תאמר על שלימות, פעם על שלימות פרטי אם במדה אם בהנהגה ישרה ובלא התעקשות, כמו בתום לבבי, או אף בשלימות הגוף, כמו תם וישר, אם על זמן נשלם כמו כיום תמים (יהושע י' י"ג), תמימות תהיינה, ופעם תאמר על השלימות הגמור, כמו תורת ה' תמימה, אשרי תמימי דרך, וכן חטאת, פעם יאמר על החטא והעון, ומחטאתי טהרני (תהלים נ"א ד'), חטאת יהודה (ירמי' י"ז א'), ופעם על העברת החטא והנזהר ממנו, כמו שנקרא הקרבן חטאת, וכן הכהן המחטא (ויקרא ו' י"ט), כלומר מסיר החטא הוא יתחטא בו. ועל זה נקראת הזאה כן, ופעם יאמר על העונש, זאת תהיה חטאת מצרים וחטאת כל הגוים (זכרי' י"ד), כמו לא שלם עון האמורי (ראשית ט"ו ט"ז) ר"ל עונשו, ולפעמים בענין חסרון והעדר השגת המכוון, וחוטאי חומס נפשו (לעיל ח' ל"ה), והייתי אני ובני שלמה חטאים (מ"א א' כ"א), אל השערה ולא יחטיא (שופטים כ' ט"ז), ובא הנה תום במקום שלימות, וחטאת בהפכו, וצדקה על שלימות המדות, ורשעה בהפכו. ויודע שלימות המדות הוא סבה לשלימות השכל וכל שכן שהיא מעמידתו אחר השגה, ולכן אמר צדקה, ר"ל שהוא מעמידו על מכונו. או כפרש תצור תפריח כנצר מטעו (ישעי' ס' כ"א), שהוא נאמר על יציאת הענף, כלומר שהוא סבתו, ורשעה ר"ל ההנהגה הרעה, תקלקל ותעות חסרונו, ר"ל שאף מעט ממה שהשיג יתעופף כעוף וישחת לסבת הנהגתו הרעה: (ז) יש מתעשר ואין כל, מתרושש והון רב, גם זאת אבל קצת המפרשים תוכחת על מניעת הגזילות והחמסים ומייעד עונש עליהם, והערה על הצדקות ומיני המתנות הראויות ומייעד גמול עליהם. ואמר על זה יש מי שהי' עני ונתעשר וסופו שאין לו כלום, והוא המתעשר בגזילות וחמסים, ומייעד עליו ואין כל, כלומר שסופו להשאר עני, כל עומת שבא כן ילך (קהלת ה'), קמח בלי יעשה קמח, אולי יעשה זרים יבלעוהו (הושע ח' ז'), וכן יש שהוא עשיר ונתרושש וסופו שיבא להתעשר, והוא אותו שהתרשש לרוב מתנותיו וצדקותיו, וייעד עליו והון רב, כלומר שהאל יעליהו מעלה מעלה דרך גמול. וי"מ שהיא הערה המונית לקרילות לאסוף ולכנוס ולשמירתו אחר השגתו, כלומר יש מתעשר לרוב קרילות, שלא היה לו כלום מקודם, ויש מתרושש לרוב פזורו אחר שהיה לו הון רב. וי"מ מתעשר, שמחזיק עצמו כעשיר, והוא עני, ומתרושש והון רב, שמחזיק עצמו כרש והוא עשיר, ועל דרך האמת זהו אחד מאופני בנין התפעל, ר"ל שמסבב מקרה איזה דבר לעצמו ואיננו בו, כמו מתהלל במתת שקר, שהוא מסבב לעצמו מקרה התהלה ואיננו בו, וכן הוא הנה מתעשר ר"ל מסבב מקרה העושר לעצמו, ואומר לכל שהוא עשיר ואין לו כלום, ומתרושש ר"ל מסבב מקרה העוני לעצמו לומר שהוא עני ויש לו הון רב. והכוונה להודיע ששתיהן מדות מגונות ראוי להמנע מהם, כי המתעשר יגרום לעצמו הוצאות בלתי צריכות, יתדלדל מהם עד שלא יוכל עוד להתעלם, והמתרושש יגרום לעצמו כילות ופקיחות, ומניעת הצדקות והנדבות: ובדרך נסתר אתה מפרשו כפירוש השלישי לומר שיש מי

שמחזיק

ח כֹּפֶר נֶפֶשׁ־אִישׁ עָשְׁרוֹ
וְרָשׁ לֹא־שָׁמַע גְּעָרָה׃
ט אוֹר־צַדִּיקִים יִשְׂמָח
וְנֵר רְשָׁעִים יִדְעָךְ׃

(ח) מאַנכעם איזט זיין רייכטהום דאַז לאָזעגעלד פיר זיין לעבען, וואָהרענד דער אַרמע קיינע דראָהונג האָרט.
(ט) דאַז ליכט דער גערעכטען ברעננט פראָהליך, אַבער דיא לייכ־טע דער פרעפלער ערלישט.

רש"י

ונתן לאביונים והון רב מוכן לו: (ח) כפר נפש איש עשרו. עשרו של אדם הוא כופר נפשו שעושה ממנה לצדקה: ורש לא שמע גערה. ובלבד שלא ישמיע גערה לרש שנותן לו ואינו מכלימו. ד"א כפר נפש איש עשרו תורתו. ורש בדברי תורה: לא שמע גערה. אינו יודע לסור מן הרעה לפי שלא נזהר. ומדרש אגדה על מחצית השקל מדבר שהטיל הכתוב על כל ישראל והשוה בן דל ועשיר שאין הרש שומע גערה וכלימה מן העשיר לאמר לו. חלקי גדול מחלקך בקרבנות צבור: (ט) ידעך. לשון קפילה שהשלהבת קופלת

ר"מ המאירי

שמחזיק ומכריז עצמו כחכם, ואין כל, הערה להשמר מלימודו ומדעותיו ומסברותיו, כהשמר מן הסכנות. ויש יודע הרבה ושלם בחכמה ומעלים חכמתו, והוא ג"כ חולי רע במניעת הבר, כמו שביארנו בפסוק מונע בר יקבוהו לאום וגו', ורז"ל אמרו כי רבים חללים הפילה, זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה, ועצומים כל הרוגיה, זה תלמיד שהגיע להוראה ואינו מורה, ואמרו ז"ל הלמד תורה מן הזקנים, דומה לאוכל ענבים מבושלות ושותה יין ישן, והלמד תורה מן הבחורים, דומה לאוכל ענבים קהות ושותה יין מגתו, ר"ל קהות שמקהות שיני האדם, ושותה יין מגתו, שהוא מבלבל הדעת והשכל, ודי בזה למה שרמזנו עליו: (ח) כפר נפש איש עשרו, ורש לא שמע גערה, התקשרות ראש הפסוק עם סופו קשה, ומה שנראה לפרש בהערה תוריית, הוא שבא להעיר העשיר בשני דברים, אחת שיתן מכספו כפי הראוי לדלים ולעניים, והשני שלא יכלימהו בדבריו, יתן או לא יתן, ורז"ל אמרו בפרק ראשון של ב"ב, הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות, והמפייסו בדברים מתברך באחת עשרה, ועל זה אמר כמייעד גמול, כפר נפש איש עשרו, כלומר להציל לו מרעהו בשכר מה שנתן לעני, ובלבד שבאותו הרש לא שמע גערה, הכונה להזהר שלא להכלימו מתוך דבריו, ואפשר שהיא הערה המוגית לעשיר, להשמר מן הקטטות והריבות, כי רבים מקנאים ומתחקים על שרשי רגליו, להביא מכמניו ט גנזי המלך לכפר נפשו, והרש אין לו מקנא ולא ישמע גערת אויב ומתנקם:

ובדרך נסתר קרא הנה החכמה עושר, ואמר שאם לפעמים יעמוד נבוך על אחת מהפנות וישתומם על המראה, וילכד בפח הספק והמבוכה, הנה חכמתו כפר נפשו לה' להשיב את נדחו בפקידתו ובהתבודדותו ותכלית מחקרו ויצרף דעותיו עם עצמו או עם גדולים ממנו, כי חכמתו תושיבהו בין נגידים ימסרו לו דעותיהם וסודותיהם, כמחוייב למי שראוי להם, אבל הרש העני הגמור המשולל מכל חכמה, ישאר במבוכתו לא ישמע עליה אף גערה, כי במה נחשב הוא: (ט) אור צדיקים ישמח, ונר רשעים ידעך, לפעמים תאמר מלת אור על רוב הצלחה, ליהודים היתה אורה, ועל הדרך שמלת חשך מורגלת לפעמים על רוב הצלה, במחשכים הושיבני (איכה ג' ו'), וה' יגיה חשכי (ש"ב כ"ב כ"ט), צר ואור חשך בעריפיה (ישעיה ה' ל'), והלשון יתיר על מה שישמח האדם עליו שייחסו השמחה לדבר, שהאדם שמח בו, וההפך להזכיר שם עצבון לדבר שאדם עצב עליו, כמו איפת רזון זעומה, שעל שם שהאדם עצב בפחיתותה וחסרונה, תיוחס עליה שם זועמה, ועל הפכו

י רַק־בְּזָדוֹן יִתֵּן מַצָּה
וְאֶת־נוֹעָצִים חָכְמָה׃
יא הוֹן מֵהֶבֶל יִמְעָט
וְקֹבֵץ עַל־יָד יַרְבֶּה׃

(י) נור דורך טראָטץ גיעבט עס האַ־
דער, אבער בייא דענען, דיא זיך
בעראַטהען, איזט איבערלעגונג.
(יא) פערמאָגען דורך טרוג נימט
אַב; ווער אַבער זאַממעלט דורך
מיהע, פערמעהרעט.

רש"י

ונכרתת: (י) רק בזדון יתן מצה. מחלוקת: ואת נועצים. ועם השומעים בעצה תלין חכמה: (יא) הון מהבל ימעט. עושה גרסתו חבילות.

ר"ש המאירי

אמרו ז"ל טפה שוחק, ועל זה אמר ישמח, כלומר שיוסיף יום יום, עד שיהיה בתכלית שלימותו, כאומרו כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום (לעיל), והשלחת הרשע קראו נר להיותו למטה מן האור, ואמר שאף שנר הוא ידעך, ר"ל יכבה מעט מעט עד שיכבה. וזה הרעה לבחור הדרך הישרה. והדרך הנסתר בו פירשנוהו בחלק הראשון בפסוק הבא אחריו, ר"ל דרך רשעים כאפלה, לא ידעו במה יכשלו:

(י) רק בזדון יתן מצה, ואת נועצים חכמה, מחוק ההנהגה המדינית, שצריך שיהיה דבור האדם רוב הפעמים בנחת ולא בכעס וטרוניא, אלא שלפעמים צריך לפי העניינים, שיהא האדם מראה עצמו כעוס ובעל דברי ריעות להטיל אימה למעותדים לתוכחתו, או לפעמים אחת קשה ואחת רכה, הכל לפי הצורך, והענין כמו שאמרו ז"ל על כעס בלתי כאות ר' פלוני היה בזע מנוי למירמי אימתא על איכשי ביתיה, ולזה אמר מלת רק, כלומר מי שאינו מדבר רק בזדון וטרוניא, יתן מצה כלומר יזמין וימציא ריב ומצה, ועם נועצים ר"ל העושים מעשיהם בעצה ובהסכמת חכמה ודעת, לשקול במאזני צדק על איזה דבר ראוי לדבר בכעס וטרוניא, ועל איזה במענה רך ובדברים נחים, וזדון הנה ר"ל טרוניא ושטף מענין המים הזדונים (תהלים קכ"ד ה'):

ובדרך נסתר קרא ג"כ זדון, הדבור בחכמה במהירות וקפיצה וטרוניא ובלתי התישבות הדעות, והוא בודאי יסבב הריב והמחלוקת, וההפך בנועצים והמתישבים על דעות במתון ובאורך מחשבה, כי עמהם חכמה ותושיה: (יא) הון מהבל ימעט, וקובץ על יד ירבה, יקרא תמיד בלשון העברי התחלף מלה במלה לקלת דמיון שביניהם, והנה שוא ושקר וכזב, מלות מונחות על השקרות, שוא ידברו איש את רעהו (תהלים י"ב ג'), שקר ענה באחיו (דברים י"ט י"ח), ולא ידברו כזב (צפני' ג' י"ג). ולפעמים יונחו במקום הבל וריק, כלומר דבר שאינו כלום, או שאינו מעלה ולא מוריד, שקר החן כלומר הבל החן, לשקר עשה כלומר בחנם, לשוא צרף צורף (ירמיה ו' כ"ט), כלומר בחנם, אך הבל בני אדם, כזב בני איש (תהלים ס"ב י'), כלומר הבל, והענין שהשקרות ג"כ הבל ותוהו ודבר שאינו. וכן מלת הבל מזה הצד תאמר הנה במקום שקר, ופירושו הערה שהממון הקנוי בשקרות ובגזל וחמס, ימעט, ומי שיקבצנו על יד, ר"ל מעט מעט וביושר ובלא שום סיג של מרמה ירבה. וי"מ בחלוף ה"א בחי"ת, ואף רז"ל פירשוהו בדברי תורה בענין זה, ר"ל חלוף ה"א בחי"ת, והוא שפירושו בו שאם עושה גרסתו חבילות משתכח, ואף בענין הממון אתה מפרשו כן, כי הקונה חבילות חבילות, ובפתע הדבר מוכיח שנתערב בו איזה מין של תקבולה, וההפך בקבוצו מעט מעט. ולי נראה שאין בקלות הפסוקים הפכיים, אבל כפל ענין הערה לעצל שלא יתרשל מתוך רעיוניו עד שיעמוד נרדם, אבל שישתדל בעניניו בחריצות, ועם הבטחון באל נקל לצאת מאפלת העוני והדלות לאור גדול, והון בסתר מורה רבוי ממון, ואמר כמה פעמים יתחדש הון מהבל, אשר ימעט, ר"ל מדבר מועט, וכן במה שהם מקבלים

יב תּוֹחֶלֶת מְמֻשָּׁכָה מַחֲלָה לֵב
וְעֵץ חַיִּים תַּאֲוָה בָאָה׃
יג בָּז לְדָבָר יֵחָבֶל לוֹ
וִירֵא מִצְוָה הוּא יְשֻׁלָּם׃

(יב) האָרפֿען, דאַז זיך אין דיא לאַנגע ציעהט, מאַכט דאַז הערץ קראַנק; אַבער איין בוים דעז לעבענז איזט איין ערפֿיללטער וואונש.
(יג) ווער דאַז וואָרט פֿעראַכטעט, וועהע איהם! אַבער ווער דאַז געבאָט פֿירכטעט, דעם ווירד געלאָהנט.

רש"י

ימעט. שישתכח ממנו מעט מעט: (יב) תוחלת ממושכה. מבטיח עצמו על חבירו ואינו עושה: מחלה לב מביאים חולי ללב: ואין מחלה זה שם דבר כמו (שמות כ"ג) והסירותי מחלה מקרבך אלא כמו (ויקרא י' א') מעלה גרה: ועץ חיים תאוה באה. מסורס הוא כלומר תאוה באה הרי הוא כעץ חיים תוחלת שהוחיל הקב"ה לישראל ולפה שישובו והם לא שבו סוף באה להם למחלה לב וכשתאוותן באה שהם עושין רצונו עץ חיים היא להם: (יג) בז לדבר יחבל לו. הבוזה אחד מדברי תורה סוף מתמשכן עליו: וירא מצוה הוא ישולם. יקבל שכר. ומדרש תילים דורש בז לדבר יחבל לו על דוד שאמר לפני הקב"ה רבונו של עולם מה הכאה בשוטים שבראת אמר לו חייך סוף שתצטרך לשטות כשבא לפני אכיש להשתגע ויורד רירו אל זקנו וגו'

ר"מ המאירי

פרוטה פרוטה, עד שמרבים הון גדול. ובענין החכמה תפרשהו על אחד משני אלו האחרונים, האחד בדברי רז"ל, והוא הערה ללמוד החכמה על הסדר, מדרגה אחר מדרגה על הדרך המסודר אצל החכמים, ולא שיהרוס לעלות, ויקדים המתאחר, כי זה סבה למכשולות מאד. והשני שלא יתרשל להתיאש מצד ראותו קושי לבנו ומיעוט הבנתו, כי כמה פעמים ראינו אנשים קשים בלימודם בתחלתם ומצליחים בסופם, עם רוב התמדה ושקידה מעט מעט: (יב) תוחלת ממשכה מחלה לב, ועץ חיים תאוה באה, מחלה אינו שם דבר, רק בינוני מבנין הפעיל, כמו מחליאה והכוונה לפי הנגלה הערה מוסריית לכל נדרש, שיבטיח את דורשיו בהקפת מחלתם שלא יאחר מתנתם, כי השואל יבוקש בשאלתו, וכל המשך הזמן יכאב את לבו אם יצטרך להתבייש פעם אחרת או אם ידחהו בקש, ואם יפיק לו תאותו למועד אשר ייעדו, הנה הוא כעץ חיים, ר"ל כעץ הנותן פריו בעתו, אשר זמן נתינת פריו לא יכזב ולא יתאחר, והפרי הנה הוא קיי הנשאל, והוא שאמרו חכמי המוסר, מתנת הנדיב מהרה, ואמר אחד לאחד מנדרשיו, או הן עושה פרי או לאו מניח. וראוי לו שיתן כפי הראוי למקבל, אם מעט ואם הרבה לא יאחר. והיא הכונה בנסתר, הזהיר השלם, שלא יהיה מונע נר, אבל ימלא עצמו לכל שואל כפי הראוי לו, ואז הוא כעץ חיים, נותן פריו לכל אחד בעתו. ויש לפרש הענין בתוחלת הבא מצד עצמו, הערה שלא יתרשל מצד בטחנו על הזמן הבא ויאריך מועד לעצמו לומר לכשאפנה אשנה, שמא לא יפנה וימות, לא בחכמה ולא בחיל, ונמצא אכלו הפך עץ החיים: (יג) בז לדבר יחבל לו, וירא מצוה הוא ישלם, לפי דעת ההמוני יראה הנה מלת מצוה על כל תוכחת, הן לווי מצד אדון ומושל, הן תוכחת ואזהרה מצד מולידיו או מלמדיו, או חכמיו וזקניו, ואמר שלא יהא בז לדבר עצה שיתנו לו דרך תוכחת ועצה, וכ"ש אם יבוא למצות אדון ומושל, ולא יקום מעבור עליו, או שיתיאש מלקיימה, יחבל לו, כלומר ישחת ויגזק בעבור הדבר ההוא: וירא מצוה הוא ישלם ר"ל יעמוד בשלום ובשלוה, והוא כענין הירא את דבר ה' הניס וגו', ואשר לא שם לבו ויעזוב וגו' (שמות ט' כ' כ"א), וכבר

מלאכו

יד תּוֹרַת חָכָם מְקוֹר חַיִּים
לָסוּר מִמֹּקְשֵׁי מָוֶת׃
טו שֵׂכֶל־טוֹב יִתֶּן־חֵן׃
וְדֶרֶךְ בֹּגְדִים אֵיתָן׃

(יד) דיא לעהרע דעז ווייזען איזט איינע קוועללע דעז לעבענז, אויזצו־ווייכען דען שלינגען דעז טאָדעז.
(טו) איין פיינעז בענעהמען שאַפפט גונזט, אַבער דיא ווייזע דער פערראַטהער איזט רויה.

רש״י

(שמואל ב׳ כ״ח): (יד) תורת חכם מקור חיים. שהוא מלמדת: לסור ממוקשי

ר״מ המאירי

מצאנו זאת הפעולה מענין שלום מן הדגוש, ושלם נות צדקך (איוב ח׳ ו׳), ובכלל זה שלא יבוז לשום אדם, שאין לך אדם שאין לו שעה, כמו שביארנו במקומו במסכת אבות:

ובדרך נסתר נראה לי שרמז במלת מצוה, על מצות התורה, כלומר מי שתהיה אחת מן המצות קלה בעיניו, ולא יקום לקיימה, יחבל לו, אם מצד עונש לפי דרכי הדת, אם מצד העדר ממנו השכר הנמשך מן המצוה ההיא, שהוא אולי דבר גדול. וירא מצוה הוא ישלם, ר״ל יעמוד בלא מבוכה, כי ישיג המכוון ממנה, המשל בזה אולי זכירת יום השבת בקדוש היום הרמוז זה במצות זכור את יום השבת קלה בעיניו אחר ששובת בו ממלאכה, והנה הנמשך ממנו פרסום אמונת הקדוש, בזכרו כי ששת ימים עשה ה׳ את השמים ואת הארץ, ויכל ביום השביעי, ובביטולו יתיאש מזה ג״כ ולא ישקיע האמונה בלבו וישאר פוסח, וכיוצא בדברי מניעת ספור ההגדה בלילי פסח, הרמוזה במצות והגדת לבנך קלה בעיניו, והנה הנמשך ממנה אמנת יכלתו ית׳ במופתים ושנוי הטבעים וכן כמה מצות, ואמרו ז״ל הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה, ואמרו ששכר מצוה מצוה, כלומר שהנמשך לך מקיום המצוה, ואם היא קלה בעיניך גדול יתר מאד והוא עיקר המצוה, ולי בו עוד לפרש דבר ומצוה על כלל המצות השמעיות או השכליות, שבהם שלימות המדות, ואמר שאם יבוז להם ויחשוב לעלות לשלימות החכמה ולהשגות אמתות הפנות התוריות והעיוניות בזולתם, יחבל לו ויכשל בזה, ומי לנו גדול משלמה שאמר, אני ארבה ולא אסור ונכשל, וירא מצוה הוא ישלם, כלומר יגיע מזה לשלימות, ובאה מלת ישולם מענין שלימות, מלשון ותשלם כל המלאכה (מ״א ז׳ נ״א), כי מצאנוהו מן הדגוש, ושלם את הבית (שם ט׳ כ״ה) מי עור כמשולם (ישעי׳ מ״ב י״ח). או נפרש ישלם מענין תשלום הגמול מלשון תשלם לאיש כמעשהו (תהלי׳ ס״ב י״ד) וכמהו לצדיק בארץ ישולם (לעיל):

(יד) תורת חכם מקור חיים, לסור ממוקשי מות, כבר ביארנו למעלה בפסוק כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו, שמלת תורה נאמרת על כמה פנים, מהם על הוראה ולמוד בכל דבר, ומהם על שלימות המדות, ולפי דעת ההמוני שעצת החכם והוראתו הדרך ילכו בה, היא מקור חיים לנמשכים אחר עצתו, וינצלו בה מכל מכשול ופוקה, המביאים לפעמים לידי מות. ועיקר הכוונה רמז בו שהתורה ר״ל החלק האחד ממנו והוא החלק המצות הנותנות סדר והנהגה בקיום הישוב שהוא שלימות המדות, והוא המקור שממנו יוצא שלימות השכל, שהיא החיים, והפכו מוקשי מות, והוא בעצמו ענין הפסוק הנאמר למטה, יראת ה׳ מקור חיים, לסור ממוקשי מות, כי יראת ה׳ הוא מיוחד לשלימות המדות:

(טו) שכל טוב יתן חן, ודרך בוגדים איתן, הערה כוללת להיות נשמע לדברי החכם ולא יסרב לתוכחתו ולדבריו, ואמר שכל טוב, ר״ל שלימות שכל החכם יתן חנו בעיני כל רואיו וכל שומעיו, עד שמחוקים להיותם נשמעים לדבריו וקרא המסרב בוגד, כי הבגידה מונחת על היות האדם מפקר בברית, מי שהוא מחוייב בכבודו, אם לחכמתו אם ליתרונו עליו, אם מצד ברית כרותה ביניהם, ואמר על זה ודרך

בוגדים

טז כָּל־עָרוּם יַעֲשֶׂה בְדָעַת
וּכְסִיל יִפְרֹשׂ אִוֶּלֶת׃
יז מַלְאָךְ רָשָׁע יִפֹּל בְּרָע
וְצִיר אֱמוּנִים מַרְפֵּא׃

(טז) יעדער קלוגע האנדעלט מיט פערשטאנד אבער דער טהאר לעגט נארדהייט דאר.
(יז) איין פרעפעלער באטע פאללט אין אונגליקק, אבער איין טרייער געזאנדטער (ברינגט) היילונג.

רש"י

מות: (טו) ודרך בוגדים איתן. קשה לו ולאחרים: (טז) כל ערום יעשה בדעת. מעשהו. כגון דוד יבקשו לאדוני המלך נערה יפה וגו' (מלכים א' א'): וכסיל יפרוש אולת. זהו אחשורוש (מגילה ב') ויפקד המלך. יודעים היו שלא ישא לכולם ומי שהיה לו בת מטמינה: (יז) מלאך רשע יפול ברע. כגון בלעם שאמר לו הקב"ה לך עם האנשים והרשיע להשיא לבלק

ר"מ המאירי

בוגדים איתן, כלומר שדרכם קשה מלפרוש הימנו, ולכן הזהירו שלא ישתקע בהם שאם יעשה כן לא יוכל להעתק עוד, כאמרו חנוך לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה (לעיל). ואמר הנביא היהפוך כושי עורו ונמר חברבורותיו, גם אתם לא תוכלו להטיב למודי הרע (ירמי' י"ג כ"ג), ובדרש אמרו לאדם שהיה שט על פני המים, אומרים לו מעט בהליכה שלא תיגע בחזרה, וכן אמרו על מי שהוא מוחלט בעבירות אינו יכול לחזור ואין לו מחילה עולמית, וכמו שהארכנו בעניינים אלו בילדותינו בחבור התשובה: (טז) כל ערום יעשה בדעת, וכסיל יפרוש אולת, יפורש בו הענין בעצמו כמו שפירשנו למעלה בפסוק אדם ערום כוסה דעת, ולב כסילי' יקרא אולת, הן בנגלה הן בנסתר, ויפרוש אולת פירושו יפרסמנה, כי המפרסם הוא כפורש דבר הנה והנה, וי"מ יפרוש רשת האוילים שילכד בה: (יז) מלאך רשע יפל ברע, וציר אמונים מרפא, מלאך קמוץ האל"ף מפני שהוא מוכרת. כלומר המלאך שהוא רשע, והוא הערה שלא למסור סודותיו ועסקיו, למי שמדותיו רעות ומגונות ובלתי ראוי לבטוח בו ויפול כמו יקנה, מענין על פני כל אחיו נפל כלומר ישכנו כל מחשבותיו לרע, ולא די שלא יועיל להוליא לאור מה ששלחתו בעבורו, אבל שיזיק, והשפך בציר אמונים שהוא מרפא לנפש שולחו, ר"ל שיפיק תאות משלחו:

ובדרך נסתר אפשר שקרא התלמיד מלאך, כי הוא כשליח למלמדו, וידוע כי השלם טבעו רותח להשפיע מחכמתו כאמרו והיה בלבי כאש בוערת וגו', ונלאתי כלכל (ירמי' כ' ט'), וכשימלא תלמיד נאמן רוח, ראוי לקבל השפע ההוא, הוא אללו מרפא, ועליו אמר ציר אמונים מרפא, כאמרו על זה במקום אחר ונפש אדניו ישיב ר"ל יניח, והשפך המלאך רשע, והוא הסרבן והחולק והמקנתר לא יקבל תועלת אבל יזוק ויפול ברע. או נפרש בדרך נסתר שהמלאך המכוון בראשונה בבריאת האדם לפי הזדככות חומרו עם היותו מקבל לורה נקרא מלאך ה', ולפי דבקותו בחומר הוצרך להשתתף עם רעהו הגדול ממנו ונקרא מלך זקן, ונקרא כסיל ואויב ושטן וכיולא בשמות, והוא שיכוין להטעות את רעהו ולהדיחו ולהוליכו בדרך לא טוב. ורבותינו ז"ל קראוהו מלאך רע, כאמרם שני מלאכי שרת מלווין לאדם בכל יום, אחד טוב ואחד רע, ועם שקוראם רע נתכוהו בכלל מלאכי השרת, כי הוא כשחננו האל מכל משרתיו עושי רלונו, כשיכנע לאחיו ויענה אמן לדבריו ויקרא אז ציר אמונים, אבל כשיקשה לבו ויכניע את אחיו תחתיו, יקרא מלאך רשע ורע, ובסופו יפיל ברע, ר"ל יחנה ויפל ברע וכל קדושים עמו, ובהפך חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם: (יח) ריש וקלון פורע מוסר, ושמר תוכחת יכבד, ריש שם דבר, והפסוק חסר מלה, כלומר רש וקלון ימצא פורע מוסר, והיא הערה כללית לכל דבר, והוא שהפורע מוסר,

ר"ל

יח רֵישׁ וְקָלוֹן פּוֹרֵעַ מוּסָר
וְשׁוֹמֵר תּוֹכַחַת יְכֻבָּד׃
יט תַּאֲוָה נִהְיָה תֶּעֱרַב לְנָפֶשׁ
וְתוֹעֲבַת כְּסִילִים סוּר מֵרָע׃
כ הָלוֹךְ אֶת־חֲכָמִים וְחָכָם
וְרֹעֶה כְסִילִים יֵרוֹעַ׃

הולך ק׳ יחכם ק׳

(יח) אַרמוטה איגר שאַנדע רעם, דער צולט פֿערווירפֿט; אַבר ווער צורעכֿט־ווייזונג בעאַכֿטעט. ווירד געעהרט.
(יט) איין איבערוואונדענע געליזט איזט דער זעעלע זים; אַבער דען טהאָרען איזט איין גרייעל, פֿאָם באָזען צו וויכֿען.
(כ) ווער מיט קלוגען אומגעהט, ווירד קלוג, אַבער ווער זיך צו טהאָרען געזעללט, צערשעללט.

רש״י

עלה רעה לכך נפל נהרג: וציר אמונים מרפא זה משה רבינו: (יח) ריש וקלון. דלות וקלון באין על פורע מוסר: (יט) תערב לנפש. כשבא תאותו לו לאדם היא ערבה לנפשו ולכך תועבת כסיל לסור מרע לפי שערב להם למלא תאותם: נהיה. הוה. ד״א תאוה נהיה הקב״ה מתאוה שיעשו ישראל רצונו ובהיות תאותו באה ערבה לו ותועבת רשעים שיסורו מרעתם למלאות תאותו: (כ) הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים. המחבר לו כסילים

ר״מ המאירי

ר״ל תוכחת כלומר שמשיגו אחור ומשליכו אחרי גווימלא רש וקלון, אם בהמוניות רש וקלון ממש, ואם בעיוניות מאי עני עני בדעת, וההפך שומר תוכחת, כלומר שישמע לקול מוכיחיו להמשך אחר עצתם יכבד: (יט) תאוה נהי׳ תערב לנפש, ותועבת כסילים סור מרע, נהיה תאר לנקבה מבנין נפעל, והיא הערה להזהר מהמשך אחר התאות וההנאות הגשמיות, בזולת הצורך ההכרחי, והודיעו שהוא צריך בזה להשתדלות רב, מצד היות הטבע נמשך אחריהן מאד, ונהיה פירושו הווה, ומתחדשת באדם מעת הולדו, כאמרו ז״ל יצר הרע גדול מיצר טוב שלש עשרה שנה, כלומר שיצר הרע תקוע בלבו של אדם משעה שנולד, ויצר טוב אינו נכנס בלבו עד י״ג שנה, ואמר שהתאוה הנבראת באדם, ערבה מאד לנפש, ר״ל הנפש המתאוה, והדבר קשה לפרוש, שתועבת הכסילים הוא לסור ממנה, כלומר שכל דרך אחרת נמאסת להם, להמשך הטבע אחריהם, ולזה הוא צריך לאזהרה יתירה ולהשתדלות גדול. ולי עוד בו פירוש לפרש נהיה מלשון נהייתי ונחליתי (דניאל ח׳ כ״ז), ונפש רומז על הנפש המשכלת, וידוע שמצד השתתפו בחומר, צריך להעמיד החומר על מתכונתו, ושלא להמית תאותו לגמרי, אבל שימעיטנה שלא להמשיך אחריה, רק לפי הצורך ההכרחי, וע״ז אמר, תאוה הנשברת והנכנעת שלא תתגבר לשאול רק כפי הצריך, היא תערב לנפש, ר״ל היא תכשר ותיטב בעיני השכל, אבל הכסילים ירחיקו לסור ממנה, רק למלא חפצה בכל אשר תאוה, והוא שנה להשחית נחלתם: (כ) הולך את חכמים יחכם, ורעה כסילים ירוע, גם זו הערה כוללת הן בהמוניות הן בתוריות הן בעיוניות, כי חכמה שם מתפשט על כל דבר חכמה, אף במלאכותיות כמו שהתבאר, ואמר שהולך עם חכמים ומתחבר עמהם והנמשך אחר פעולותיהם, כענין והלכת בדרכיו, יחכם כאחד מהם, ורועה פירושו מלשון חברה, ואהבה ואחוה ורעות, רועה זונות, רועה זוללים, וכן אשר רעה לו (שופטים י״ד כ׳), כלומר שנתנו לעצמו לרע, כלומר המתחבר עם הכסילים להיות עמהם לאוהב ולרע, ירוע, ר״ל ישבר מלשון רוע התרועעה ארץ, והוא לשון נופל על לשון• ויש לפרש רועה כמו מנהיג, ואמר דרך הפלגה, הולך את חכמים, שנעשה טפל וטפל להם ונמשך אחריהם, ורועה כסילים אע״פ שהוא ראש להם והולך לפניהם בחוק הרועה ושהם טפלים וטפלים לו, ירוע, ומכאן אמרו הוי

כא חַטָּאִים תְּרַדֵּף רָעָה וְאֶת־צַדִּיקִים יְשַׁלֶּם־טוֹב׃
כב טוֹב יַנְחִיל בְּנֵי־בָנִים וְצָפוּן לַצַּדִּיק חֵיל חוֹטֵא׃

(כא) דיא זינדער פערפאָלגט דאָז באָזע, אַבער דיא גערעכטען בעלאָהנעט דאָז גוטע.
(כב) דער גוטע פערערבט אויף קינדעז-קינדער, אונד אויפבעוואַהרט דעם גערעכטען בלייבט דער רייכטהום דעז זינדערז.

רש"י

להיות לו ריעים: ירוע. ירוצץ: (כא) חטאים תרדף רעה. אדם רשע רשעתו רודפתו עד השמדו: (כב) טוב ינחיל. את זכותו ואת ממונו לבני בנין אבל חוטא אינו מנחיל לבניו כי לצפון חילו וממונו לצדיק כמו שכתוב ותשם

ר"מ המאירי

זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים, שזנב ארי ארי, וראש שועל שועל: (כא) חטאים תרדף רעה, ואת צדיקים ישלם טוב, תרדף בודד, ואם הוא מן הדגוש, כמו ורדפה את מאהביה (הושע ב' ט'), והיא הערה תוריית מייעדת גמול ועונש, ואמר שהרעה שהחטאים עושים תרדף אחריהם ותשיגם ר"ל שיענשו, ואת צדיקים ישלם צורם להם טוב על מעשיהם:

ובדרך נסתר נראה לי שהיא הערה בהזהר מהמשך אחר התאוות הגופניות ושלא ישתקע בהם, עד שכשיחשוב לחזור ולא יוכל. ואמר שהרשע ר"ל ההנהגה הרעה, אשר נתגדל עליה ונשתקע בה, תרדף אחריו, ר"ל שלא תניחהו להבדל ממנה, וכבר ביארנו כיוצא בזה בילדותנו בחבור התשובה, בענין מאמר הנביא שאמר הוי משכימי בבקר שכר ירדופו, מאחרי בנשף יין ידליקם (ישעי' ה' י"א), ובבקר אמר זמן הבחרות ונשף זמן הזקנה, וידליקם מענין הרדיפה, מלשון כי דלקת אחרי (בראשית ל"א ל"ו), אע"פ שאינו מבניינו ואמר שהם בבחרותם ובתחלת רוע הנהגתם ירדפו התאוות, ר"ל שימשכו אחריהם בחוזק, והוא ענין שכר ירדופון ובעת הזקנה כשיחשבו לסור מהם התאוות, ירדפו אותם ולא יניחום מהמשך אחריהם, והוא יין ידליקם, כלומר ירדפם עד שיביאם אל בית היין, להיות דגלם עליהם אהבה, והכל משל על שהפרישה אחר ההשתקעות קשה מאד, והוא ענין מאמר, אם לא עכשיו אימתי לדעת גדולי חכמינו ז"ל, כלומר אם לא אקנה המדות והמעלות בימי הבחרות, מתי אשתדל בקניינם, אם בימי הזקנה, קשה הוא בעת ההוא לסור מן התכונות שהורגל אדם בהם, מפני שקנינים והמדות כבר נתחזקו ונתישבו, ולפי זה נבאר ישלם מענין שלום כמו ישלים, וכמוהו ושלם נות צדקך (איוב ח' ו'), כמו שכתבנו למעלה, וביאורו כי הטוב. ר"ל המנהג הטוב שנתגדלו עליו, ישלים ביניהם ובין תאותם להמשך אחריו על צד נאותו, והוא כפי הצורך ההכרחי לבד: (כב) טוב ינחיל בני בנים, וצפון לצדיק חיל חוטא, באה הנה מלת טוב תאר, והיא הערה תוריית שהאיש הטוב יעמוד חילו, עד שינחיל ממנו בני בניו וכ"ש בניו, ושממון החוטא צפון לו כמאמר ולחוטא נתן ענין לאסוף ולכנוס לתת לטוב לפני האלקים (קהלת ב' כ"ו), וכן יכין וצדיק ילבש (איוב כ"ז י"ז):

ובדרך נסתר רמז על השפעת חכמתו לזולתו, עד שיוליד בנים ובני בנים כדמותו כצלמו, כמאמר רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך, וקרא חיל חוטא, טענות החולקים במופתי כוזביהם, ואמת שהם לפנים לצדיק להמיתם באמרי פיו, או נפרש חיל חוטא בני האדם אשר נקרו באחיהם הקטן, ואמר שהוא צפון לצדיק, ר"ל הילד המסכן להכניעם תחתיו, על דרך אמרם ומלחמה לצדיקים לעתיד לבא: (כג) רב אוכל ניר ראשים, ויש נספה בלא משפט. ניר ביאורו חרישה, נירו לכם ניר (הושע י' י"ב), וראשים פירושו נכבדים ובעלי עושר, והיא הערה מדינית להשתדל בקנינים, כי ברוב ההשתדלות

כג רַב־אֹכֶל נִיר רָאשִׁים וְיֵשׁ נִסְפֶּה בְּלֹא מִשְׁפָּט׃

(כג) פיללע פאָן שפייזע (גיעבט) דער אַקקער דעם אַרמען, וואָהרענד רייכטהום וועגגעראַפֿט ווירד דורך אינגעביהר.

רש"י

אסתר את מרדכי על בית המן: (כג) רב אוכל ניר ראשים. ראיתי במסורת הגדולה רב אוכל שלשים ושלשה רב קמצין וזהו חטף קמץ ומחובר עם אוכל במקף. ואוכל ראיתי שם נקוד פתח (ר"ל סגול שהוא פתח קטן) וטעמו לעילא. כמו את כל אוכל השנים הטובות (בראשית מ"א) ולפי נקודתו זה פתרונו: הרבה תבואה באה לעולם ע"י ניר אנשים דלים כלומר הרבה תורה יוצאה על ידי תלמידים שרבותיהם למדין מהם מתוך פלפולם שמפלפלים בהלכה: ויש נספה. ויש הרבה מהם שהם כלים מן העולם בשביל לא משפט שאינן נוהגין כשורה. ורבותינו פירשו במסכת חגיגה. ויש נספה על שלוחו של מלאך המות שמחליף שם בשם וממית את שלא הגיע זמנו אבל אם

ר"מ המאירי

ישיג חפצו, והענין חרישת בעלי העושר, ר"ל השתדלותם בעבודת האדמה, הוא סבת רב אוכל, כענין ורב תבואות בכח שור (לקמן י"ד ד'), ואמרו ויש נספה בלא משפט, יש נספה כלומר נחסרון התבואה בלא משפט, ר"ל מלד שאינו זריז במשפט המלאכות, כמו שאמרנו ג"כ בענין הזריעה ויסרו למשפט (ישעי' כ"ח כ"ו). אבל אכלי לפרש בו כענין מאמר אם עושק רש וגזל משפט ולדק תראה במדינה אל תתמה על החפץ, כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם (קהלת ה' ז'), כלומר ואופני משפטיו ית' נעלמים ממנו, וכן אמר הנה אע"פ שלפעמים נראה משתדל לעבודת האדמה שלא יכליה, נתרשל מה שייך הכח, אבל יש לפעמים נספה בלא משפט טבעי, זולתי ברלון הש"י, אשר אופני דרכיו נעלמים ממנו, וכן י"ל שלא ייחס לזה ספק ומבוכה בהשגחה, כי גבוה וגו', ואופני דרכיו נעלמים ממנו. ובדרך נסתר י"ל ראשית על השלמים, והגעת שכלם לזולתם נקרא ניר, והכל משל על החכמה שמעו משוע אלי ואכלו טוב (ישעי' נ"ה ב'), ואמר שהתמדתם בהשפיע חכמתם יוליד רב חכמה בזמן, והיא הערה להמשך אחריהם על דלתותיה'. וענין יש נספה על הדברים שביארנו שהמתרשל מזה יבלה ויעות ולא בחכמה, אם שימנע מזה בראותו לפעמים משתדלים בלימוד בלא הלכה, אם שישתדל אבל לא במשפט שאינו מובהק בהנהגת הלימוד על הסדר הראוי לו, על דרך שביארנו בנגלה, ואפשר לפי דרך הנסתר שבא להעיר האדם שישתדל להיותו למד בפני השלם, ולא מן החסר שלא ישגה בשגיאותיו ובהטעאותיו, והוא ענין ניר הראשים הוא ישביר רב אוכל, ולא ניר הפחותים והחסרים, והוא ענין יש נספה בלא משפט, כלומר שמזגו והכנותיו הטבעיות ישרות, והוא לוקה בחסרון המלמד. וי"מ לפי הנגלה, שהוא הערה שלא להתודע לרשות, שאין מקרבין את האדם אלא להנאתם, וכן שלא יהא לבו הומה לקניית ממון רב, שרוב ממון עיני הראשים נשואים עליהם לחמדו, והוא אמרו רב אכל, ר"ל רוב ממון הוא ניר ראשים, כלומר שיקחוהו לעלמם, כאילו הוא חרישת הראשים וזריעתם, ויש נספה לעזוב לאחרים קילו בהכרח ואונס ובלא משפט. ובספר המוסר פירשו שהוא הערה על רוב המאכל, ושהוא סבת החליים, וניר ראשים פירושו ריוח הרופאים, וקראם ראשים כאמרם ג"כ עליהם שים רופאיך בראש מזונך, יעמידו שלותך ויבינוך על כנך: והבלתי נזהר מזה אמר, שהוא נספה בלא משפט, כלומר לסבת בלתי כלכל דבריו במשפט. וי"מ ניר מלשון ניר לדוד עבדי (מ"א י"א ל"ו), ואמר שרוב העושר ועשיית הלדקה, גורם לו להיות מושל על הדלים והעניים, והס"ף יתירה, כמו ראש עושה כף רמיה ויש נספה בלא משפט, שלא יקרהו להשיג מן העשיר כלום,

ואע"פ

כד חוֹשֵׂךְ שִׁבְטוֹ שׂוֹנֵא בְנוֹ
וְאֹהֲבוֹ שִׁחֲרוֹ מוּסָר׃
כה צַדִּיק אֹכֵל לְשֹׂבַע נַפְשׁוֹ
וּבֶטֶן רְשָׁעִים תֶּחְסָר׃

יד.

א חַכְמוֹת נָשִׁים בָּנְתָה בֵיתָהּ
וְאִוֶּלֶת בְּיָדֶיהָ תֶהֶרְסֶנּוּ׃

(כד) ווער דיא רוטהע שפארט, האסט זיינען זאהן; אבער ווער איהן ליעבט, זוכט איהן היים מיט ציכטיגונג.
(כה) דער גערעכטע איזזעט זיך זאטט; אבער דער בויך דער פרעפ־לער דארבט.

יד.

(א) איין קלוגעז וייב בויעט איהר הויז, אבער דיא טהארהייט רייסט עס מיט איינגען האנדע נידער.

רש"י

כן הוא אין ענין סוף הפסוק לראשו: (כד) חושך שבטו. סופו שסונא את בנו שרואהו בסופו יוצא לתרבות רעה: שחרו מוסר. תמיד לבקרים מייסרהו: (כה) לשובע נפשו. דומה שיהא שבע (ס"א ונכתב תחתיו) תחסר אינו דומה שיהא שבע:
יד (א) חכמות נשים בנתה ביתה. חכמת נקוד פתח שאינו שם דבר. אלא החכמות שבנשים בונות את בתיהם שמתקיימות על ידיהן כמו אשתו של און בן פלת. כמו שמפורש בפרק חלק: ואולת. ואשה שוטה בידיה

ר"מ המאירי

ואע"פ שהוא מכניע עצמו לעשיר ולנכבד. וי"מ רב אכל, כלומר רוב התבואות הם לראשים ולעניים ניר, כלומר שיספיק להם רוב התבואות, כאלו חרשו וזרעו, ובהפך זה יש שחרשו וזרעו, ולא תבא להם התבואה כראוי, אבל תמעט זריעתם ויכלה קצירם: (כד) חושך שבטו שונא בנו, ואהבו שחרו מוסר, זה מוסר כוללי כולל כל אדם שיתמיד בתוכחת בנו ויגדלהו על דרך ישר, כענין חנוך לנער וגו', ואמר שהמונע שבטו מלייסר את בנו הוא שונאו, כלומר שמונע שלימותו, או פירושו שסופו שישנאהו על רוע מעשיו, ואוהבו שחרו מוסר, ר"ל שיבקרהו בכל בקר לייסרו, ר"ל שיוכיחהו בהתמדה: ובדרך נסתר יש פירש הענין על היצר, שהחושך שבטו ממנו ויניחהו להתגדל על פי דרכו, ולא ישתדל להגביר השכל עליו, הוא שונאו, ואוהבו ישחרהו בתוכחותיו, ושחרו רומז על התחלת גדולו. כמו שביארנו במשכימי בבקר, ומוסר רומז על שלימות המדות: (כה) צדיק אכל לשבע נפשו, ובטן רשעים תחסר, כל מה שצריך בביאור זה הפסוק, הן לנגלה הן לנסתר ביארנו למעלה בפסוק לא ירעיב ה' נפש צדיק וגו' (לעיל י' ג'):*
יד (א) חכמות נשים בנתה ביתה, חכמת הקי"ת בפת"ח והוא תואר לנשים החכמות בסמיכות ר"ל כל אחת ואחת מחכמות הנשים בנתה ביתה כלומר בבנינה תעמוד ביתה כלומר שתזהר בהריסתו, והעמדת הדבר על מכונו יונח עליו לפעמים שם הפעולה, כמו שמצינו אז יבנה שלמה (מ"א י"א ז'), ואז"ל מכיון שהי' בידו

*) א"ס שמעתי מפי חכם אחד פי' נאה על פסוק צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר, ר"ל שהצדיק הבוטח בה'. הוא אוכל לשובע נפשו, ולא ידאג ממה נאכל למחר, אבל בטן הרשעים, אשר לא יבטחו בה', ודואגים תמיד מה נאכל למחר תחסר, כענין עומר לגלגולת במן, שנאמר ויאמר משה אליהם איש אל יותר ממנו עד בקר וגו', ויותירו אנשים ממנו עד בוקר, ויקצוף עליהם משה. ולדעתי כיון לזה המתרגם האשכנזי.

ב הוֹלֵךְ בְּיָשְׁרוֹ יְרֵא יְהוָֹה
וּנְלוֹז דְּרָכָיו בּוֹזֵהוּ:

ג בְּפִי־אֱוִיל חֹטֶר גַּאֲוָה
וְשִׂפְתֵי חֲכָמִים תִּשְׁמוּרֵם:

(ב) ער וואנדעלט אין זיינער נעראַ־ הייט, דער דען עוויגען פירכטעט, אַבער אויף קרוממען וועגען, ווער איהן פעראַכטעט.

(ג) אים מונדע דעז נאַררען איזט דער שטאַקק פיר (זיינען) האָכמוטה; אַבער דיא ליפפען דער קלוגען בע־ וואַהרען זיא.

רש"י

תהרסנו תהרס ביתו זו אשתו של קרח: (ב) הולך בישרו ירא. מי שהוא ירא ה'. ומי שהוא נלוז דרכים כלומר עקום דרכיו: בוזה להקב"ה: (ג) בפי אויל חוטר גאוה. כגון פרעה שאמר (שמו' ה') מי ה' אשר אשמע

ר"מ המאירי

למחות ולא מיחה מעלה עליו הכתוב כאלו בנאו, הורה שהעמדת הדבר הוא בהמלאותו: ואולת, תואר על האשה, כלומר שהסכלית והאולת תהרסנו בידיה, ר"ל ברוע הנהגתה, כי המסבב את הדבר יקרא ג"כ פועל, כמו אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי (במדבר ד' י"ח), ר"ל אל תהיו סבה לכרתם, וכן כאן תסבב הריסתו, וזה הערה לחקור בנשואי אשה ולבחור מהן נשי חיל, כאשר כבר הזכרנו מדותיהם או המגודלות בחיקם ובהנהגתם, ואמרו חכמי המוסר אל תקח אשה לעושר או ליופי, כי העושר ילך וישאר הדופי. ואמר אחר בחר בת מעשים, על ילידת מתיחסים, כי האשה בטוב מפעלותיה, ואביה ואמה בטוב טעמה, ואל תקח אשה לרוב חילה, פן תשתבך כעבד לה, משכלת במסכנות טוב מאולת במלכות, כי המשכלת תבנה ביתה במעשיה, ואולת תהרסנה בידיה: ובדרך נסתר נמשך לפסוקים שלמעלה ממנו, בשקרו מוסר, ובלדיק אוכל לשובע נפשו וגו', שהמוסר כולל כל שלימות מדות, ובלעדיו לא ירים ראשו שלימות השכל, כי הוא שנתי, והבית יבנה בו שהוא המדור השכלי, וכבר ידעת שהחומר נמשל באשה, וכשיזדכך עד היותו מוכן לקבל הצורה יקרא אשת חכמה ובונה הבית בטוב המדות, ואז תקרא לשכל לאמר למה תעמוד בחוץ ואנכי פניתי הבית, וההפך בהפך: (ב) הולך בישרו ירא ה', ונלוז דרכיו בוזהו, נמשך לענין שלפניו, כלומר הירא ה' והוא המשלים עצמו במדותיו ובלתי נמשך אחר ההנאות והתאוות, הולך ביושר בדרך שלולה אורח חיים למעלה למשכיל: ונלוז דרכי האל ית' ר"ל המעוות מדרכיו לסור ולנטות מהם: בוזהו, כענין כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר. או פירושו בוזהו כלומר שאחר שישתקע ברוע הנהגותיו ולא יוכל לשוב, ויבוז לשלימות מצד שרואה עצמו שלא ישיגהו, כענין מה שביארנו לעיל בפסוק חכמה ומוסר אוילים בזו: (ג) בפי אויל חוטר גאוה, ושפתי חכמים תשמורם, חוטר ענינו בד קטן, מתחיל בצמיחה ולומח מעט מעט: תשמורם, השורק במקום חולם, כמו ישפוטו הם (שמות י"ח כ"ב), לא תעבורי מזה (רות ב' ח'). תתים שלאתה (יחזקאל כ"ד י"א), ואמר שבפי האויל ובדבריו חוטר גאוה, ויוסיף עליה יום יום בדברו גבוהות גאה וגאון על שאר בני אדם, עד שישנאוהו ויסבב אליו נזקים וצרות גדולות: ושפתי חכמים תשמורם, כלומר שתשמור כל אחת מהם אותם מלדבר רע על שכיניהם, ולא יביאו עצמם לידי נסיון. ויש לפרש חוטר מטה ושבט, תרגום מטה חוטרא. ופי מלשון דבור, והבי"ת כמו בעבור כלומר בשבת דבור האויל גבוה גבוה יגרום לעצמו שיבוא עליו חוטר גאוה להכותו כלומר שימלא גאים ממנו שישלמו את גמולו, והחכמים ישמרו מזה, ובכל זה הערה על מדת גאוה, ואמר החכם מי שישפל בנפשו הגביהה, ומי שיתגאה בה השפילה, וכבר הרחבנו בדרכי הגאוה מה שראוי להרחיקה מכל וכל, ומה שראוי לקצת בני אדם להשתמש בה, ומה ענינה עם ענין שררה, ויקרת רוח ושפלות ונקיות הדעת, הרחבה מיוסדת בילדותנו בחיבור התשובה:

ד בְּאֵין אֲלָפִים אֵבוּס בָּר
וְרָב־תְּבוּאוֹת בְּכֹחַ שׁוֹר׃
ה עֵד אֱמוּנִים לֹא יְכַזֵּב
וְיָפִיחַ כְּזָבִים עֵד שָׁקֶר׃

(ד) וואָ קיינע רינדער, איזט דער פוטטערשטאַלל ריין, אַבער איינע פיללע פאָן ערנטע איזט אין דער קראַפט דעז שטיערז.
(ה) איין וואַהרהאַפטער ציינגע, ווער ניכט ליגט; ווער אַבר ליגען שפריכט, איזט איין פאַלשער צייגע.

רש"י

נקילו: תשמורם. כמו תשמרם תשמור את החכמים: (ד) באין אלפים אבוס בר. באין שוורים האבוס ריקם שאפילו תבן אין מלוי בבית: בר. נקי וריקם כלומר במקום שאין תלמידי חכמים אין הוראה נמצאת כהלכה: (ה) ויפיח כזבים. ותמיד מדבר כזב עד שקר: (ו) בקש לץ חכמה:

ר"מ המאירי

ובדרך נסתר קרא המתנגד אויל, ואמר שנפיו חוטר גאוה להתנשא עלינו בעיון מכד שאינו מאמין רק מה שיקייבהו המופת וימציאהו ההקש ויולדהו השכל, ובזה יתנשא להרוס אשיות התורה ופנותיהם בדברים שאין יד העיון שולטות: ושפתי חכמים תשמורם, ר"ל שאין מדבריהם סתירה מופתית לפי האמת: ותשמורם, אפשר על המתנגדים ר"ל שלא יוכלו להרוס על פנות הדת ויסודותיה, כלומר שישמרו אותם ולא תעלה בידם שום מבוכה עליהם, או על עצמם כמו שפירשנו: (ד) באין אלפים אבוס בר, ורב תבואות בכח שור, י"מ בר מלשון לשבור בר (בראשית מ"ב ג'), ר"ל תבואה הנמרקת והנפרדת מן התבן והקש, ומלת באין מושכת עצמה ואחרת עמה, כלומר באין אלפים אין אבוס בר, ואבוס הוא האוצר שמשימין בו התבואה, פתחו מאבוסיה (ירמיה נ' כ"ו): אלפים. פירושו שוורים שגר אלפיך (דברים ז' י"ג), והוא הערה להשתדל בעבודת האדמה, והוא הענין בכל קנין, אלא שלקח אחד מהם לדוגמא, ואמר באין אלפים ר"ל אם לא יכין לו שוורים לעבודת האדמה, אין לו אוצר של תבואה, ובהפך רב תבואות בכח שור, ר"ל בריבוי השוורים, כי כח יבוא לפעמים במקום ריבוי. או פירושו תוקף וכח ממש. וי"מ הפסוק בלא חסרון, ופי' בר נקי, מענין נקיון שינים (עמוס ד' ו'), ובלשון תלמוד נקי מנכסיו. או מלשון והאדמה לא תשם (בראשית מ"ז י"ט), שתרגומו לא תבור, ואבוס הוא אבוס ממש, והוא המקום שאוכלות שם הבהמות, וחמור אבוס בעליו (ישעיה א' ג'), כלומר באין אלפים נשאר האבוס בר ונקי וריק ונעור, וכל זה הערה להזהר ממדת העצלות ולהשתדל בקניניס: ובדרך נסתר קרא השלימים אלפים, ושור שהוא אצל זריעת החכמה וקצירתה כשוורים בעבודת האדמה, אף כי יש ביניהם רמז מכד המלות בלימוד ובעיון, ואאלפך חכמה (איוב ל"ג ל"ג), תשורי מראש אמנה (שה"ש ד' ח'), והוא נמשך למה שלפניו, והכוונה כי בהעדר החכמים, אבוס התלמידים משולל מן השלימות, וכן תמשיך כל הענין, ואף רז"ל דרשוהו כן, במקום שאין תלמידי חכמים שכויין אין הוראה יוצאת כהלכה: (ה) עד אמונים לא יכזב, ויפיח כזבים עד שקר, אמונים שם דבר, לא תואר, ור"ל בדברים אמתיים, כמו אמת אמונת אמן: ויפיח, פירושו דיבר, והנגלה דברים פשוטים אין בהם צורך ביאור, ואמר שהעד האמתי לא יכזב בשום דבר, והשקר ירבה כזבים ריבוי גדול, והיא הערה להזהר מחברת באלו החשונים בכך, ושלא לדבר בפניהם. או אפשר שקשר הפסוק הוא מסופו לראשו, כלומר מי שלא יכזב, ר"ל שאינו רגיל לדבר כזבים הוא עד אמונים וראוי לבטוח בעדתו, ומי שיפיח כזבים כלומר שהרגיל בזה הוא עד שקר, כי גם בעדתו יכזב: אבל בדרך נסתר נ"ל אמונים כמו אמונות, רומז על הפנות אשר אין לנו בהם רק קבלה ולד אמונה, ולכן ענייניהם נופלים תחת העדות, והוא בענין שביארנו (לעיל) בעדות ה' נאמנה, וכשיעידו עליהם שתי כתי עדים

ו בִּקֶּשׁ־לֵץ חָכְמָה וָאָיִן
וְדַעַת לְנָבוֹן נָקָל׃
ז לֵךְ מִנֶּגֶד לְאִישׁ כְּסִיל
וּבַל־יָדַעְתָּ שִׂפְתֵי־דָעַת׃
ח חָכְמַת עָרוּם הָבִין דַּרְכּוֹ
וְאִוֶּלֶת כְּסִילִים מִרְמָה׃

(ו) דער שפאָטטער זוכט נאַך ווייזהייט, זיא איזט ניכט דא, אַבער דעם איינזיכטיגען איזט דיא ערקענטניס לייכט.

(ז) ענטפערנע דיך פאָן דעם טהאָריכטען מאַן, אונד דען דוא קעננזט (אַלז) ואָנדער פערשטאֶנדיגע וואָרטע.

(ח) דיא קלוגהייט דעז פאָרזיכטיגען איזט: אויף זיינען וועג מערקען, אונד דיא נאַררהייט דעז טהאָרען איזט: דער בעטרוג.

רש"י

כשהוא צריך ל החכמה אינו מוצאה בלבו: (ז) לך מנגד לאיש כסיל. לא תתחבר תמיד אללו: ובל ידעת. סופך שלא ידעת חכמה: (ח) חכמת ערום הבין. שהוא חכם להבין דרכו. לפלס אורחותיו• ואולת כסילים היא

ר"מ המאירי

ומכחישות זה את זה, עכ"פ האחת מהם אמת, ושכנגדה שקר, והזהיר שלא לפקפק בהם, ולהדבק אחר המעיד בקיום דרכי האמונות, כי אמונים רצונו לומר המעיד על האמונות לא יכזב, והמעיד עליהם בשקרות יפיח כזבים, ואין ראוי להאמין בהם: (ו) בקש לץ חכמה ואין, ודעת לנבון נקל, תאמר לפעמים הבקשה על מה שאדם שואל בפיו מזולתו, לא נקשת דבר, כמו מידי תבקשנו (בראשית י"ג ס'), או פעם על חקירת הדבר אם הן או אם לאו, כמו ויבוקש הדבר (אסתר ב' כ"ג), וממנו יתפשט על החפוש, אם תבקשנה ככסף, (משלי ב' ד'), ובקשתם ולא תמצא (הושע ב' ח'), ופעם בענין התאוה על הדבר בלבו ורצות בו, אותה אבקש (תהלים כ"ז ד'), ומזה יאמר על הש"י, בקש ה' לו איש כלבבו, ר"ל להמליך איש כלבבו, ומזה יאמר הנה, בקש לץ חכמה ואין, כלומר שהתאוה לה ולא יוכל להשיגה לשעתה, אבל היות הענין כבד אצלו מנעהו מזה היות לאויל חכמות, וחכמי המוסר אמרו האמת כבד, על כן נושאיו מעטים, והנבון צופה ומביט לאחרית ואינו חושש לטורח ועמל, ומדריך עצמו בזה עד שהכל נקל אצלו. וכבר התבאר ענין זה הפסוק למעלה בפסוק מתאוה ואין נפשו עצל ונפש חרוצים תדושן: (ז) לך מנגד לאיש כסיל, הערה כללת להתרחק מן הכסיל בכל ענין של מו"ם בין באמוניות הן בחכמות, כי כל דבריו עמל וכעס וקנטור, ולך מנגד ר"ל להתרחק ממנו, ואפילו בפגעך בו נטה על ימינך או על שמאלך: ובל ידעת שפתי דעת, י"מ שפסוק הזהיר בתחלתו על התרחק ממנו במשא ומתן המוני, ובסופו במשא ומתן של ד"ת. ומנגד משמש במקום שנים, כלומר מנגד לכסיל ומנגד כל שלא ידעת משפתיו שפתי דעת, וי"מ הכל בענין אחד, ובל ידעת, כלומר התרחק מן הכסיל במו"מ ואף אם הוא יניעך וישאלך, השמט ממנו כאלו לא ידעת שפתי דעת. ולי עוד לפרש שהוא מזהירו להרגיל עצמו לומר לא ידעתי, כלומר ושפתי הדעת הוא שתאמר שלא ידעתי, וזה יועיל אף בהמוניה, חמית חמר אוכם, לא אוכם ולא חיוור: (ח) חכמות ערום הבין דרכו, ואולת כסילים מרמה, מטכסים כל משכיל ומקוק כל נבון להכיר ערכו בערך זולתו, הן בהמונית להשתפל לפני גדוליו כחוק וכשורה, הן בחכמות להתנהג בהם כפי ענינו ללמוד וללמד, וכבר ביארנו במלת ערמה שהיא מונחת על התחכמות והתיישב המחשבות על איזה ענין, ולזה אמר על חכמת ערום שיבין דרכו, ר"ל ענינו וערכו בהיקש אל זולתו. וכבר ביארנו במלת חכמה שמונחת אף בדברים המוניים וכל אשה חכמת לב (שמות ל"ה כ"ה), ואולת שם דבר כלומר אולת הכסילים, שאם נפרש הענין בהמוניית הם מתנאים ומשתררים ביתר

מן

ט אֱוִלִים יָלִיץ אָשָׁם וּבֵין יְשָׁרִים רָצוֹן׃

י לֵב יוֹדֵעַ מָרַּת נַפְשׁוֹ וּבְשִׂמְחָתוֹ לֹא־יִתְעָרַב זָר׃

(ט) (צווישען) טהאָרען איזט דיא שולד דאָלמעטש; אַבער צווישען רעדי ליבֿען דאַז וואָהלוואָללען.

(י) דאַז הערץ פיהלט זיינען אייגנען גראַם, אויך אין זיינע פֿריידע קאַן זיך קיין פֿרעמדער מישען.

רש"י

המרמה שבלבם סופם שמביאתם לידי טפשות: (ט) אוילים יליץ אשם. שהם חוטאים שצריכין לתת ממון למי שחטאו לו וילין בעדם האשם שהם מביאים בממונם לו כמו הפלשתים שנ' (שמואל א' ו') קחו לכם טחורי זהב ועכברי זהב והבאתם לאלהי ישראל אולי יקל ידו מעליכם: אשם אמכד"א Amende בלע"ז (בל"א Geldstrafe): ובין ישרים רצון. אפיי"מינט בלע"ז (עיין לעיל י"א כ"ז). הקב"ה מרוצה להם: (י) לב יודע מרת נפשו. טרחו

ר"מ המאירי

מן הראוי להם, ואם נפרשהו בחכמות שמחזיק עצמו ביותר ממה שאינו, הוא מרמה ושקר ואינו מתקבל לבריות, כי האמת יעשה דרכו ומודיע עצמו לשעתו. ובתלמוד המערב אמרו לורבא מרבנן דאזיל לאתר ומוקרין ליה בגין תרי מיכלי, בעי מימר הון בחדא מיכלא, אנא חכים, ומיכלא פירושו מסכתא, ואמר שהתלמיד ההולך למקום ומכבדין אותו כבוד הראוי למי שבקי בשתי מסכתות או ביותר, והוא אינו בקי אלא באחת צריך שיאמר להם אני איני בקי אלא באחת. וזולתי פירש הענין בנוכח החכמה. והבין, כמו תבין והוא יוצא, כלומר שהחכמה תבינהו הדרך הראוי להחזיק בו, ואולת כסילים, לא תורם ולא תלמדם רק און ומרמה: (ט) אוילים יליץ אשם, ובין ישרים רצון, פי' אוילים כל אחד מן האוילים: יליץ, הוא ענין ערבות ומתיקות מה נמלצו לחכי (תלים קי"ט ק"ג), ואם איננו משרשו כלומר האויל כשחטא יחזיק מה שעשה כפעולת יושר, וימתיק ויעריב פעולתו להמון ויראה פנים למה שעשה שלפי הראוי עשה, ובין ישרים, לא יערב ולא ימתק רק הפועל הטוב, והוא נקרא רצון מצד שהוא רצון הישרים. ובנגלה הערה שלא יטעה האדם בפעולותיהם להאמין בהם, אבל יכריע פעולותיהם לדונם כפי הידוע מעניינם, על הדרך שביארנו במקומו, כענין הוי דן את כל אדם לכף זכות, שלא נאמר אלא במי שענייני בלתי נודע, אבל הנודע ברשע ובפקיחות ראוי לדונו לכף חובה, אף במה שאפשר לדון פעולתו לזכות ג"כ, ואף כשיתנצל הוא עליה ויראה פנים לסבות עשותו אותה: ובנסתר, ידוע כי המתנגד יטעים דבריו ויתאשם במתוגת הלשון במופתים וראיות עד שהשומע יחשבם כדברים מזוקקים, ולכך צריך להזהר מהם: ובין ישרים, ר"ל בסוד ישרים לא יקובל רק רצון, ר"ל הדבר המכוון והאמיתי. וי"ל יליץ כפשוטו ר"ל ידבר, שהאויל לא ידבר רק רע, ואשם, פי' דבר חטא, ובין ישרים לא ידבר רק רצון ר"ל דברים מרוצים, והיא הערה להתרחק מחברתם ואף משמיעת דבריהם, וכן בענייני החכמה בעצמה. או נפרש לדעתי אשם דברים בטלים, מלשון תאשם שומרון (הושע י"ד א'), שהוא מענין שממה, כלומר דברים שוממים ובטלים, והישרים בדברי תועלת ושלימות. ורצון פי' שלימות מלשון אז תרצה הארץ את שבתותיה (ויקרא כ"ו ל"ד). וי"מ שהוא הערה להמנע מלשון הרע, ואמר שהאויל יחפש המומין, תשב באחיו ידבר (תלים נ' כ'), ולא יזכיר עליו רק האשם והחטא אשר ידע, ובין ישרים נהפך ולא יזכירו בו רק הטוב, כמאמר חכמי המוסר שהי' אחד מן החכמים עובר עם תלמידיו וראו נבלה אחת, ואמרו התלמידים כמה מוסרחת נבלה זו, ואמר להם כמה לבנים שיניה, ולדעתי יש סעד לפי' זה, אמרו אוילים יליץ אשם, ובין ישרים וגו', כלומר שהאוילים לא

די

יא בֵּית רְשָׁעִים יִשָּׁמֵד
וְאֹהֶל יְשָׁרִים יַפְרִיחַ׃
יב יֵשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר לִפְנֵי־אִישׁ
וְאַחֲרִיתָהּ דַּרְכֵי־מָוֶת׃

(יא) דאז הויז דער פרעפלער ווירד
פערטילגט, אבער דאז צעלט דער
רעדליכען גרינט.
(יב) מאנכער וועג איזט גראדע פאר
איינעם מאננע, אבער אם ענדע זינד
עז וועגע צום טאדע.

רש"י

ויגיעו שעמל בתורה לפיכך בשמחתו לא יתערב זר כשיקבל שכרו לעתיד:
(יב) יש דרך ישר לפני איש. עושה עבירה ואומר אין בה עבירה: ד"א יש דרך
ישר לפני איש. דרך עגל ישרה היתה בעיני עשו שהיה איש שדה. ואחריתה

ר"מ המאירי

די שאם ישמעו שיקרישו לו אבל שהם עצמם ידברו כזב, אבל הישרים לא סיף דבר
שלא ידברו הם, אבל שאף לא יניחו לשום אדם שידבר במעמדם וביניהם רק טוב:
(י) לב יודע מרת נפשו, ובשמחתו לא יתערב זר, הערה לנרדף בצרות הזמן שידע
להכין למלאות לב חזק להעלים צרותיו ולא יודיע צערו לרבים, וכן נהפך ברוב
הונו ומערבו כי יעשיר וכי יקום שילו לא יתראה בזה יותר מדאי, אבל יעשה ענייני
בחשאי ובצניעות ולא בהומיה יתירה, ועל הראשונה אמר לב יודע מרת נפשו, ר"ל
שמחזק בעל המוסר שלבו לבד יודע מרירות נפשו ומשתדל להעלימו כל עוד שיוכל,
שלא ישוב נקלה בעיניהם: ועל השנייה אמר ובשמחתו לא יתערב זר, כלומר לא
ירבה בהומיות עד שידעו הזרים עניינו, כי ברוב ידיעת הדבר והתפרסמו סבות
הנזק מצויות בו, כאמרם ז"ל אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין, וכן
אמרו רז"ל ליעול איניש קוויא בביתיה ולא ליעול בר נש: ובנסתר קרא המבוכות
והספקות מרת נפשו, ואמר שמחקו להתבונן בהם בעצמו עד שיוליאם לאור, וכן
בשמחתו והוא בעת הולאתו מבוכותיו לאור, לא יתפרסם מה שעמד נונך בו,
אולי יחשד להיותו נבוך על אמונתם בהיותו נבוך על טעמם ועל סבת הלטוותם.
ולי עוד בדרך נסתר לפרש יודע, לשון כריתה מלשון ויודע בהם (שופטים ח' ט"ז),
מרת ענין מרד, מלשון ותהיין מורת רוח (בראשית כ"ו ל"ה), ואם אולי אינגו
משרשו, והוי"ו שנמלת ובשמחתו יתירה כוי"ו ביום השלישי וישא אברהם את עיניו
(בראשית כ"ב ד'), והענין הלב המכניע מה שנפשו מורדת בו, והוא הנמשך אחר
החומר יותר מדאי, והוא יכניענה עד שתשיבנה למה שראוי לה כדת וכחוק, הוא
יגיע לשלימות אשר לא יתערב בו זר, והוא שלימות השכל אשר הוא לו לבדו ואין
לזרים אתו, כמו שביארנו (לעיל) בפסוק אם תבקשנה ככסף וכו'. ואפשר לפרש
לפי הנגלה שהוא נמשך לפסוק שלפניו, ר"ל אוילים ילין אשם, ולמה שפירשנו
בתחלה, כלומר שהאויל בפעולותיו הרעות יזייף בהם בני אדם, ויראה פנים שהם
טובות, ואמר על זה שאם יאמרו כן לבני אדם הוא יודע מרת נפשו, ר"ל לפון
לבו הרע, וקראו מרת נפשו על שם סופו, כי מרה תהיה באחרונה, והוא בעצמו
ענין ובשמחתו לא יתערב זר, אלא שקראה שמחה לפי מחשבתו שנעשית, והכוונה
שאם ירמה בזה את הבריות, לא ירמה האל ב"ה כי הוא יודע תעלומות לב:
(יא) בית רשעים ישמד, ואוהל ישרים יפריח, אמר זה דרך כלל כמייעד גמול
ועונש: ואוהל הוא מונח לבנין עראי, ובית לבנין קבע, ואמר שהרשעים אפילו
בנין הקבוע יהרסו, והישרים אף הבנין של עראי יפריח, ר"ל ישגיא ויצליח יום יום:
ובדרך נסתר אפשר שהבית והאהל רמז לעיר קטנה, והרשעים לחיל המלך
הסובב אותה, והישרים רמז למסכן החכם הנמלא בתוכה עם אחוזת מרעיהו
עם שרידי חרב. וקרא בנין המלך הגדול בית, ובנין הילד אוהל, כי רוב ענייניהם
על זה הגדר: (יב) יש דרך ישר לפני איש, ואחריתה דרכי מות, זה הפסוק הנגלה
והנסתר

יג גַּם־בִּשְׂחֹק יִכְאַב־לֵב וְאַחֲרִיתָהּ שִׂמְחָה תוּגָה׃
יד מִדְּרָכָיו יִשְׂבַּע סוּג לֵב וּמֵעָלָיו אִישׁ טוֹב׃
טו פֶּתִי יַאֲמִין לְכָל־דָּבָר וְעָרוּם יָבִין לַאֲשֻׁרוֹ׃

(יג) אויךביים לאַכֿען לײדעט דאַז הערץ, וועןַ אַם ענדע דיא פֿרײדע טרויער ווירד.

(יד) פֿאָן זיינעם וואַנדעל ווירד זאַטט, דער פֿערשטעללטע, אונד פֿאָן דעם, וואַז אַן אידם איזט, דער גוטע מאַן.

(טו) דער אײנפֿאֶלטיגע גלויבט יעדעז דינג, אַבער דער פֿאָרזיכֿטיגע מערקט אויף זיינען שריטט.

רש"י

וגו': (יג) גם בשחוק. שהקב"ה משחק עם עובדי כוכבים בעולם הזה יכאב לבם לעתיד לבא וכן הוא אומר ואתם תצעקו מכאב לב (ישעיה ס"ה): (יד) מדרכיו ישבע סוג לב. עשו: ומעליו איש טוב. יעקב: (טו) פתי יאמין. לדבריהם וכיסת אחריהם. ד"א בשחוק יכאב לב. שחיק לכסיל

ר"מ המאירי

והנסתר בו הערה אחת, כי ידוע שהטבע יבחר בתענוג ובחמדה, ויימאס בשקידה ובעמל, אלא שביד האדם להכניע טבעו ולשומו מרמס לשכלו, כאמרו ראה נתתי לפניך וגו' (דברים ל' ט"ו), ובחרת בחיים (שם ל' י"ט), ולכך אמר שיש מבני אדם בוחרים הדרך הרע והוא הישר בעיניהם, והנה אחריתה דרכי מות, ואמר דרכי מות בלשון רבים, כי הדרך הרע הוא בכללו רדיפת התענוג ובקשת המותר, והיא מתפשטת לכמה דרכים פרטיים שהם דרכי מות, אם מיתת הגוף מצד הטבע להיות כל מותר מזיק וממית כמה פעמים, אם שהמיתה רמז לעונש מצד שבקשת המותר כוללת העברת המצות הם מיתה נצחית לנפש: דרך, ימצא בלשון זכר ובלשון נקבה, ולזה אמר ישר שהוא לשון זכר, ואחריתה, שהוא לשון נקבה: (יג) גם בשחוק יכאב לב, ואחריתה שמחה תוגה, מלת גם באה לרבות, מחובר למה שביארנו בפסוק שלפניו, שבחירת הדרך הרע תביא את האדם למות, ורומז עכשיו שלא סוף דבר של סבות עשיית העבירות ורדיפת ההנאות הגופיות יקרה כן, כי גם בשחוק יכאב לב, כלומר שיש פעולות של הבל ושחוק שאינו ממיני התענוג והמותר, אבל שהם מיני שעשוע ושמחה וטיול, וצריך שיזהר ג"כ מהם, כי הם מושכים ההנאות והמותרות, ונמצא שאף בפעולות השחוק וההבל יכאב לב האדם ואחרית השמחה תוגה, והוא שאז"ל במס' אבות, שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה, ושחוק וקלות ראש הוא ישיבת הקרנות, והרבות שמחה עם הנשים ועם עמי הארץ, וכן אז"ל שינה של שחרית ויין של צהרים ושיחת הילדים וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ מוציאין את האדם מן העולם: ואחריתה, הה"א נוס', והענין ואחרי שמחה תוגה, או באה שהודעה אחר הכינוי, כמו ותראהו את הילד (שמות ב' ו'): (יד) מדרכיו ישבע סוג לב, ומעליו איש טוב. סוג, פעול מן הקל, והעבר כלו סג, וענינו נסוג מן השכל. כי לב יבוא לפעמים במקום שכל כמו שהתבאר, ואמר שהנסוג מן השכל יענש וישבע מדרכיו, כענין לפקוד לאיש כדרכיו, וכמעלליו ישיב לו (הושע ד' ט'), וי"מ ומעליו, מלשון ועלהו לא יבול (תהלים א' ג'), ואמר שהרשע ישבע מדרכיו, מהנהגותיו הרעות שהם דרך ושביל לעבירו' החמורות, וכן טוב, מטוב הנהגותיו הנדמות לעלה, והקרן קיימת לשניהם לעה"ב, בעונש וגמול הנצחיים. וי"מ ומעליו איש טוב, כלומר איש טוב יסור מעליו, ר"ל מעל אוהל הרשע, כענין סורו נא מעל אהלי הרשעים האלה (במדבר ט"ז כ"ו), והנגלה והנסתר בזה קרוב: (טו) פתי יאמין לכל דבר, וערום יבין לאשורו, אמר שהפתי יאמין לכל דבר שישמע, אם אפשר אם נמנע אם קרוב אם רחוק: וערום, המתחכם

לדעתו

טז חָכָם יָרֵא וְסָר מֵרָע
וּכְסִיל מִתְעַבֵּר וּבוֹטֵחַ׃
יז קְצַר אַפַּיִם יַעֲשֶׂה אִוֶּלֶת
וְאִישׁ מְזִמּוֹת יִשָּׂנֵא׃

(טז) דער קלוגע איזט בעהוטזאם אונד ווייכט דעם באזען אויז, אבער דער טהאר איבערנימט זיך אונד איזט זארגלאז.
(יז) דער יאהצארניגע בעגעהט טהארהייט, אונד דער ראנקעפאללע ווירד געהאסט.

רש"י

עשות זמה (לעיל י' כ"ג) וסופו יכאב לב סוג לב רשע כמו (לקמן כ"ו) כסף סיגים. סיג הוא שם הפסולת סוג הוא הכסף המעורב בפסולת: ומעליו איש טוב. וממעל לו לרשע יהי הצדיק: פתי יאמין לאנשי רכיל: וערום יבין לאשורו. ולפסיעותיו כלומר יצפה מלריב וימתין עד יודע לו על נכון: (טז) חכם ירא מן הפורענות: וסר מרע. מן הרעה: וכסיל מתעבר. מתחזק לעבור בחזקה: ובוטח. ומחליק ונופל בארץ (כמו בארץ שלום אתה בוטח ות"י את מתבטח ונופל. מחליק) (ירמיה י"ב ה') וי"מ בטחון ממש בהיכלו בוטח לומר לא תבואני רעה: (יז) קצר אפים. הממהר לנקום כעסו: איש

ר"מ המאירי

לדעתו יבין לאשורו, כלומר למצעדו משל שיתחכם על הדבר הנשמע אם אפשר אם נמנע אם קרוב אם רחוק, וחכמי המוסר אמרו אם המספר פתי, יהיה השומע פקח, ועם היותו זה הערה המונית, ראוי לכל משכיל לבחון בדעתו מה שראוי להאמין עיקר הענין: ובענין הנסתר אם באמונות אם בחכמות, באמונות שיזהר מהאמין הנמנעות בחקו יתברך ולא ישים בגדר האפשר מה שהמנעו טבע קיים, והערום יתבונן איזה מן הנמנע ראוי להאמין אע"פ שאפשרותו אינו קרוב כ"כ, כענין המופתים בשנוי הטבעים והפנות הנמשכות להם שאין למניעתם טבע קיים, ולא להכחשתם מופת חותך, וכ"ש שהאלקיות בסתירתם גדולות ובצורות וקשות יותר בבקיעתם נחת מזה לזה, ואיזה ראוי להרחיק מכל וכל כהתהפך הראשים בענין שהעצם מקרה או המקרה עצם, או שהאל יתגשם או ישתנה או יברא כמותו והדומים לאלו מהנמנעות במוחלט בטבע קיים. ובחכמות במה שאין לך אמונה תלוי בו להתחייב האמונתו מצד העיון כמציאות הנפד והעדרתו וכביטול החלק והמצאותו וכביטול מציאות הריקות וקיומו ואמונת ההעתק וקיומה וייחס החיות בצומח וכיוצא בהם כענין חלקי הנפש ובכלל מציאותה, ושאר דברים נסבלים חשבונם קצת הקדומים דברים אמיתים, ומייתן הקרש יקריבון ותהי להם לחכמה: (טז) חכם ירא וסר מרע, וכסיל יתעבר ובוטח, אמר שהמשכיל מפחד תמיד בכל ענייניו עד שיראתו ופחדו הביאוהו לחשוב מחשבות על פעולותיו בסדרם ובתבונתם, ואם יראה בהם נזק ישמר מהם אף כשהפעולה צריכה לו הרבה: וכסיל מתעבר, כלומר שאף בפעולה שאינה צריכה לו כ"כ, להראות גבורת לבבו הוא מראה עצמו כאלו הוא עצמו כועס על מניעתה, ועושה אותה פתאום, כאדם העושה דבר מתוך הכעס שעושה פעולתו במהירות: ובוטח, ר"ל שעושה אותם בלא שום יראה כאדם הבטוח אליה: ובענין החכמה חכם ר"ל משכיל המתלמד ומוכן להיות חכם ירא בהריסתה ובמהירות, ומכוין לקחת לימודו על סדר ישר מעט מעט, כי ירא לנפשו פן יכשל בעניינו: וכסיל מתעבר, כלומר מתחזק בעבור הגדר ומדלג ומקבץ ומבלבל לימודו, ולא יחוש למכשול, ובוטח לעצמו ונכשל. ויש לזה ג"כ הערה בענין תוריי שהמשכיל עם הגלות לו טעם המצוה וסבת הדבר לא יקל ראשו לומר אני ארבה ולא אסור וכיוצא בזה, והכסיל מתעבר ובוטח בעצמו ונכשל, המשל בזה אם המלך צוה שלא ילך שום אדם בנשף אלא א"כ נרו בידו, והדבר ניכר

יח נָחֲלוּ פְתָאיִם אִוֶּלֶת
וַעֲרוּמִים יַכְתִּירוּ דָעַת׃
יט שַׁחוּ רָעִים לִפְנֵי טוֹבִים
וּרְשָׁעִים עַל־שַׁעֲרֵי צַדִּיק׃
כ גַּם־לְרֵעֵהוּ יִשָּׂנֵא רָשׁ
וְאֹהֲבֵי עָשִׁיר רַבִּים׃
כא בָּז־לְרֵעֵהוּ חוֹטֵא
וּמְחוֹנֵן עֲנָיִים אַשְׁרָיו׃

(יח) דיא איינפאלטיגען ערווערבען טהארהייט; אבער דיא קלוגען קראָני־צען זיך מיט ערקעננטניס.

(יט) עז זינקען דיא באָזען פאָר דען גוטען, אונד דיא פרעפלער זינד אן דען טהאָרען דעז גערעכטען.

(כ) אויך זיינעם געשפיעלען ווירד דער אַרמע פערהאַסט, אַבער דעז רייכען פריינדע זינד פיעלע.

(כא) ווער זיינען נאכסטען פעראכ־טעט איזט איין זינדער; אַבער ווער נעגנען געבייגטע טילדטהאטיג איזט, הייל איהם!

רש״י

מזימות. מחשבות עלה רעה: (יח) יכתירו דעת. יעשוהו כתר לראשם וסוף: (יט) שחו רעים לפני טובים. לעתיד: (כ) גם לרעהו ישנא רש. אפילו לשוכניו ואוהביו: גם. לשון אפילו: ישנא רש. עם הארץ שאינו

ר״מ המאירי

וידוע לכל שסבת פורי הוא להרחיק הכנת הניזקין, אין ראוי אף לחכם ולחסיד לומר אני יש לי דעת להשמר מהנזק ואיני צריך לכך, כי נמלא בזה עבור מלות המלך שהיא כללית, שלפעמים לפי הסבות אפשר שיכשל במחשבתו: (יז) קצר אפים יעשה אולת, ואיש מזימות ישנא, נ״ל שהוא הענין בעצמו שכיון בו בפסוק שלפניו והעושה פעולותיו בדרך נמהר הוא הקורא אותו קצר אפים, ר״ל ממהר לכעוס, והוא שעושה פעולותו במהירות נראה כמי שעושה אותם מתוך הכעס, ר״ל ועל כן ייחס פעולתו בפועל כסילות ואולת: ואיש, נ״ל שהוא חסר למ״ד, ר״ל ולאיש מזימות ישנא, כלומר שקצר האפים ישנא איש מזימות ר״ל שהחכם הקרוי איש מזימות להיותו עושה פעולותיו במתון ובהתישבות, ומחשבות קצר אפים ישנאהו ומתרחק מהנהגתו, כי מלת השנאה תאמר לפעמים על חילוק הדעות. וי״מ ואיש מזימות מתכל במחשבות רעות, כי מזימות שם כללי למחשבות טובות ורעות, כמו שיקרא גם למלת ערמה ולמלת חכמה ע״ד שהתבאר, והכוונה בו כי המתכל דרכו לשנוא בני אדם דרך כלל: (יח) נחלו פתאים אולת, וערומים יכתירו דעת: (יט) שחו, רעים לפני טובים, ורשעים על שערי צדיק, הוא דבק ג״כ למה שלפניו, כי הכסיל המתעבר בקצר אפים הוא קורא אותם פתאים ובסופם ינחלו האולת ר״ל יאכלו פריו: וערומים, והם החכם הירא וסר מרע: ואיש מזימות לדעתי קרא ערומים, ואמר שהם יכתירו דעת, כלומר יעמידו הדעת בחזקת מוכתר ומשובח, כי בראות בני האדם ההצלחה הנמשכת בהנהגתם יודו ויכתירו שבח הדעת והחכמה כמו שאז״ל ראיתם פלוני שלמד תורה כמה מתוקנים מעשיו וכמו נאים, אשרי אביו שגדלו, אשרי רבו שלמדו חכמה. והוא אללי מה שאמר אחריו שחו רעים לפני טובים, ר״ל נכנעו והודו למעלתם, ולפעמים בהכירם התועלת והכבוד הם שוקדים על שעריהם לקחת תורה מפיהם. וי״מ יכתירו דעת, יקנו כתר הדעת לעצמם. ואפשר לפרש נחלו פתאים אולת, כלומר שהתאחזו בנחלת המלך הזקן. וערומים, יכתירו וימליכו הדעת, והוא הילד המסכן, ובהתגברותו שחו רעים לפני טובים וישתחוו לפניהם: (כ) גם לרעהו ישנא רש, ואוהבי עשיר רבים: (כא) בז לרעהו חוטא, ומחונן ענוים אשריו, גם אלו לדעתי דבקים, ואמר כי מנהג העולם לשנוא את הרש, אפילו למי שהיה רעהו מקדם

כב הֲלֹא יִתְעוּ חֹרְשֵׁי רָע וְחֶסֶד וֶאֱמֶת חֹרְשֵׁי טוֹב׃
כג בְּכָל־עֶצֶב יִהְיֶה מוֹתָר וּדְבַר שְׂפָתַיִם אַךְ לְמַחְסוֹר׃
כד עֲטֶרֶת חֲכָמִים עָשְׁרָם אִוֶּלֶת כְּסִילִים אִוֶּלֶת׃

(כב) געהען ניכט אירדע, דיא באָזעס שמיעדען? אַבער ליעבע אונד טרייע (לייטעט), דיא גוטעס זיננען.
(כג) אויז יעגליכער אַנשטרענגונג קאָממט איבערפלוס. אַבר געשוואַטץ דער ליפפען (פיהרט) נור צום מאַנגעל.
(כד) איינע קראָנע איזט פיר דיא קלוגען איהר רייכטהום, דיא נאַררהייט דער טהאָרען (בלייבט) נאַררהייט.

רש"י

יודע לנהוג כשורה: (כג) בכל עצב. בכל יגיע מלאכה יהיה ריוח אבל דברי השפתים אך למחסור: (כד) עטרת חכמים עשרם. שהם עשירים בתורה: ואולת כסילים אולת. קלקלתן של כסילים היא האולת שנתעללו מן החכמה:

ר"מ המאירי

ישנאהו וירחיקהו בדלותו, וכש"כ האחרים, והעשיר בהפך שירבו אוהביו ואף האחרים, ואין צ"ל אוהביו ומיודעיו מקדם, ואמר ע"ז שהיא מדה רעה: ובז לרעהו חוטא, אם חוטא מצד המלוה, אם חוטא בכוונתו לחשוב דלותו שיבוא מצד פתיותו, ואולי הדלות תחת אלהים הוא, והעובר לזה תחת אלהים: ומחונן ענוים, ר"ל עניים ושפלים דרך כלל אחריו, וכש"כ לאותן שהיו דבקיו ואוהביו מקדם:

ובדרך נסתר ידוע שהילד המסכן שנוי מרעהו, ואוהבי המלך העשיר רבים, ואפשר שכיון באמרו גם לרעהו כלומר לקנות חלקי הנפש, וייעד ע"ז שהוא חוטא: ושהמחונן, חיל הילד, והואשקראם ענוים אחריו ואחרי חלקו, ולחזקת הערת אלו הכוונות הן לנגלה הן לנסתר אמר: (כב) הלא יתעו חורשי רע, וחסד ואמת חורשי טוב, רצה בו שחורשי רע המתנהגים על הדרכים שהזכרנו טועים מדרך האמת, ולכן ישלחם ביד פשעם: וחסד ואמת יפגעו לחורשי טוב, ר"ל בלא שום תעייה ולכן ילכו בדרך ישרה במסילה העולה בית אל: (כג) בכל עצב יהיה מותר, ודבר שפתים אך למחסור, הערה כללית להמוניות ולשכליות: ועצב נאמר הנה בענין עמל, כמו ועצביך בבית נכרי (לעיל ה' י'), כלומר שבכל דבר שיתעמל בו וישתדל בעשייתו השתדלות בחריצות גדולה, תמצא בו ריוח ומותר, יגעתי ולא מצאתי אל תאמין: ודבר שפתים, כלומר מי שמכלה זמנו בדברי הבאי ילך הלוך וחסר יום יום. ואחד מחכמי המוסר צוה את בנו, אל תהי חכם בדברים, אבל הי' חכם במעשה, כי החכמה שבמעשה תועיל לך לעולם הבא, והחכמה שבדברים תשאר בכאן. ורז"ל פירשו עצב ענין דאגה מלשון כי נעצב אל דוד (ש"א כ' ל"ד), ופירושו הערה על מניעת השחוק והטיול על הדרך שביארנו למעלה, כי דבר שפתים מורה על ישיבת הקרנות ודיבור בעסקי העולם, שהם גורמים דברים אלו: ואמר ע"ז בכל עצב יהיה מותר, כלומר כל זמן שיעמוד האדם בעצמו מתקשב, ובאדם עצב יהיה תועלת, כי זה מדרך המתבונן, אשר לבו חוקר על הדברים: (כד) עטרת חכמים עשרם, אולת כסילים אולת, העטרה מציינת את נושאה, ונותן הבדל והכר בין הנושא ובין שאר בני אדם, וידוע בחוק מדת החכם שכמו שהוא נבדל משאר בני אדם, וניכר ומצויין ביניהם בחכמתו ובדעותיו, כן צריך שיהא ניכר בשאר הנהגותיו במשאו ובמתנו, בדיבורו ובהליכתו ובמלבושיו, אז"ל כל ת"ח שנמצא רבב בבגדו חייב מיתה, וכן הרבה כיוצא בדברים אלו, וידוע שא"א התיקרו בדברים אלו וכיוצא בהם אלא א"כ בעשר בכדי ההסתפקות, וכן צריך לעטר עצמו במדת הגבורה ויקרת רוח מעט, כדי שלא יהא כבודו נקל בעיני ההמון ויחשבוהו כאחד מהם, כאמרם ז"ל ת"ח צריך שיהא בו אחד משמונה בשמינית וכו',

ומעטרת

כה מַצִּיל נְפָשׁוֹת עֵד אֱמֶת וְיָפִחַ כְּזָבִים מִרְמָה׃

(כה) ועלען ערבייטעט איין וואהרהאפטער צייגע; אבער ווער לינגען אויזאגט, בעטרוג.

ר"מ המאירי

ומעטרת ליה כשאשא לשיבולתא, כלומר כמו שהקש שומר השיבולת, כן זאת המדה שומרת החכם שלא יזוזו ממנו עיני ההמון ותקל מעלתו בעיניהם, ולזה אמר שעטרת חכמים עשרם, שבזה יש לו מקום לציין עצמו בכדי שציונו וסימנו עטרה לו להבדיל בינו ובין זולתו מהמון העם. וזה הערה להשתדל בקנינים עד זה השיעור, ועל זאת הכוונה אמרו צדיקים ממונם חביב עליהם מגופם, כי החסרון גנאי גדול להם לסבת המנעם בזה מאלו הטכסיסים, כמ"כ אולי יצטרך לאחד משאר העם, כאמרם ז"ל למה ת"ח דומה לפני עם הארץ, לקיתון של זהב, סיפר עמו דומה לו לקיתון של כסף, נהנה ממנו דומה לו לקיתון של חרס, ועל זה הלך אמר לפי אחד מביאוריו טובה חכמה עם נחלה, ויותר לרואי השמש, קרא ההמון רואי השמש, כאז"ל הנודר מרואי החמה אסור אף בסומין, כלומר שכל בני העולם קרויין רואי השמש, ואמר שהחכמה טובה, ר"ל שלימה עם חברת הנחלה וכ"ש שהנחלה צריכה לו בשביל ההמון, שלולי זה לא יקרה חכמתו כראוי כמו שביארנו, וכבר פירשנו בו ענין אחר במקומו, אלא שבכאן פירשנוהו לפי הצורך לנו הנה: ואמר אח"כ אולת כסילים אולת, ורז"ל פירשו הראשון ענין לויה מלשון לוית חן והאל"ף מתחלפת ביו"ד כמשפטו, והוא הפך כמו יחדיו נאלחו (תהלים י"ד ג'), שפירושו נגאלו, וכן נתעב ונאלח (איוב ט"ו ט"ז), שפירושו נגאל, מענין חלאתה בה (יחזקאל כ"ד ו'), וכן לדעת קלת אנחת חרב מן חני כמעט רגע וגו' (ישעיה כ"ו כ'), כלומר תכשיט החכם הוא העושר, ותכשיט האויל הוא האולת, כי בו ג"כ יובדל משאר העם ויוכר ענינו לכל, וכן שהם מתפארים בכסילותם על הדרך שמתפארים החכמים בעשרם. וי"מ אולת כסילים אולת, כלומר שהחכמים כשיתערב עם חכמתם עושר הוא להם לעטרה, והכסילים כשיתערב עם כסילותם עושר תכפל אולתם, וקרא העושר שלהם אולת על צד שאולתם נמשכת ממנו, כלומר העושר שלהם הוא להם סבת אולת כפולה. ואפשר עוד לפרש אולת בשני פנים, האחד העדר ידיעה והוא הפך החכמה, כמו גם אויל מחריש חכם יחשב (לקמן י"ז כ"ח), ר"ל בעדר הידיעה, וכן ואוילים בחסר לב ימותו, והאולת הזאת נקרא בלשון לע"ז ראפלימ"נט, והשנית כסילות גמורה בכסלות ובכעס ובזדון לבו. והכוונה בו החכמים מתעטרים בעשרם מצד הכרתם מעלת העושר ועם כל חכמתם אינם כופרים במעלת העושר, ואולת הכסילים בכפרם מעלת החכמה הוא חסרון ידיעה והכרה שאינם מכירים מעלתם, והוא שאמרו חכמי המוסר שאלו לחכם אחד מי הם יותר גדולים החכמים או העשירים, אמר החכמים, אמרו לו א"כ מה לחכמים בפתחי העשירים יותר מן העשירים בפתחי החכמים, אמר מפני שהחכמים מכירים מעלת העושר, והעשירים אינם מכירים מעלת החכמה. או נפרש הנמשך לזה שחסרון הכרתם בסכלותם הוא האולת הגמורה כלומר שהם אינם מכירים סכלותם, אבל היא חכמה בעיניהם, והחכמים כשאין להם עושר מכירים בחסרונם. ואולת כסילים, ר"ל בלתי הכרתם שהוא סכלות, הוא האולת הגמורה, שאלו היו מכירים בסכלותם, אולי היו שבים ממנו, ועל זה הלך פירש זולתי, כי הכסילות ג' מינין, האחד שמכיר בסכלותו, ועליו נאמר וכסילים הבינו לב (לעיל), והשני שהוא חכם בעיניו וע"ז אמר תקוה לכסיל ממנו (לקמן כ"ו י"ב), והשלישי שכל האחרים סכלים בעיניו, וע"ז נאמר ואמר לכל סכל הוא (קהלת י' ג'), לפי אחד מפירושיו:

ובדרך נסתר קרא שפע הידיעה עושר, והיא עטרת החכם, כאמרם סיני ועוקר הרים סיני עדיף, הכל צריכין למרי חטיא, וקרא הכסילים המתחכמים אשר מצד פלפולם יחשבו לחלוק ולסתור, ויביאם לזה חסרון ידיעתם, והוא כאלו אמר שמיעוט חכמתם הוא יביאם לאולת גמורה: (כה) מציל נפשות עד אמת,

כו בְּיִרְאַת יְהוָה מִבְטַח־עֹז
וּלְבָנָיו יִהְיֶה מַחְסֶה׃
כז יִרְאַת יְהוָה מְקוֹר חַיִּים
לָסוּר מִמֹּקְשֵׁי מָוֶת׃
כח בְּרָב־עָם הַדְרַת־מֶלֶךְ
וּבְאֶפֶס לְאֹם מְחִתַּת רָזוֹן׃
כט אֶרֶךְ אַפַּיִם רַב תְּבוּנָה
וּקְצַר רוּחַ מֵרִים אִוֶּלֶת׃

(כו) אין דער פֿורכט דעז עווינען איזט איין פֿעסטער פֿערלאַס, אונד זיינען קינדערן איזט ער איינע צופֿלוכט.

(כז) דיא פֿורכט דעז עווינען איזט איינע קוועללע דעז לעבענז צו ענטגעהען דען שלינגען דעז טאָדעז.

(כח) אין דער מענגע דעז פֿאָלקעז בעשטעהט דער שמוק דעז קאָניגז, אַבער אים מאַנגעל אַן לייטען דער שטורץ דעז פֿירזטען.

(כט) לאַנגמוטה איזט (בייא) גראָסעם פֿערשטאַנדע, אַבער דער יאָהצאָרניגע טראָגט טהאָרהייט צור שויא.

רש"י

(כו) ביראת ה' מבטח עוז. כאמר באברהם כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (בראשית כ"ב) והבטיחו כי ברך אברכך וגו'. ולבניו יהיה הוא מחסה. שיחסו ויתכסו בצל זכותו: (כח) ברב עם. שהצבור זכאים הדרת הקב"ה היא: ובאפס לאום. כשאינם דבקים בו: מחתת רזון. חסרון רזנותו הוא כביכול נותן לאחרים: (כט) מרים אולת. מפריש לחלקו: (ל) חיי בשרים

ר"מ המאירי

ויפיח כזבים מרמה, בנגלה ידוע שהמעיד על דבר אמת הוא מציל בני אדם שאם יזכה את הנתבע, הנה יצילהו, ואם יחייבהו הנה מציל את עשוקיו ושאר בני אדם ממנו, וההפך במדבר כזבים, ונפשות פירושו גופות ובלע"ז פרשו"נאש:

ובדרך נסתר רמז, למה שביארנו בעדות ה' נאמנה, והוא בענין האמונות המקובלות, שהם נופלות תחת גדר העדות כמו שהתבאר, ואמר שהמעיד עליהם באמת הוא מציל נפשות, ר"ל נפשות ממש, וההפך בהפך: (כו) ביראת ה' מבטח עוז, ולבניו יהיה מחסה: (כז) יראת ה' מקור חיים, לסור ממוקשי מות, שניהם דבקים. ובנגלה היא הבטחה מיועדת בגמול לומר שיראת ה' יהיה לאדם מבטח עוז, כלומר מבטח של מבצר ועוז, ר"ל בטחון חזק, עד שאף לבניו יהיה אותו מבצר למחסה כענין לו ולזרעו אחריו, וכן שתהיה לו מקור חיים, לסור ממוקשי מות, וכבר פירשנו שהחיים מלה מונחת תחלה על החיים, ואחריהן על ריבוי מיני התענוגים והשמחות, ומות על המיתה ואחריה על כל רבוי הצרות: ובדרך נסתר יראת ה' רומזת על שלימות המדות, ובשלימות ההוא מבטח ותוחלת לשלימות האחרון, שהוא העוז והמבצר, ושיהיה מחסה לבניו, על דרך כי ידעתיו למען אשר יצוה וכו', וכאמרו למעלה טוב ינחיל בני אדם, וכן כפל הענין ואומר שהיא מקור חיים, ר"ל המקור שממנו יצאו החיים האמתיים, לסור ממוקשי מות, ר"ל המות הנצחי: (כח) ברב עם הדרת מלך, ובאפס לאום מחתת רזון: (כט) ארך אפים רב תבונה, וקצר רוח מרים אולת. בנגלה הערה למלך, למשוך לב העם לאהבתו, וכמו שאמר החכם לאחד המלכים, השתדל שתהיה מולך בלבות בני אדם, לא בגופות לבד, וברב עם אפשר שפירושו ברב ממש, ר"ל בעממין מרובין ותגבורת חיילות, יש הדר וכבוד למלך, וזה יהיה באהבתם אותו שכולם ימציאו עצמם לכבודו לכל אשר יצוה. או אפשר לפרש ברב, כמו בקשיבות כלומר בקשיבות העם באהבתם אותו, הדר וכבוד למלך, ובאפס לאום מחתת רזון, ורזון פירושו מלך מענין רוזנים, כי הם שתי גזרות, רזן ורזון, על משקל גדול, וגם בקבוץ יוכל להשתמש במלת

רוזנים

ל חַיֵּי בְשָׂרִים לֵב מַרְפֵּא
וּרְקַב עֲצָמוֹת קִנְאָה׃

לא עֹשֵׁק דָּל חֵרֵף עֹשֵׂהוּ
וּמְכַבְּדוֹ חֹנֵן אֶבְיוֹן׃

לב בְּרָעָתוֹ יִדָּחֶה רָשָׁע
וְחֹסֶה בְמוֹתוֹ צַדִּיק׃

(ל) לעבען דעז לייבעז איזט איין געלאַזזענעז הערץ, אַבער קנאָכֿענ־פראַס איזט אייפערזוכט.

(לא) ווער דען אַרמען בעדריקקט, לאֶסטערט זיינען שאֶפפער, אַבער ווער איהן עהרט, איזט מילדטהאֶטיג געגען דען דירפטיגען.

(לב) אין זיינע באָזהייט ווירד היינאַבגעשטאָססען דער פרעפלער, אַבער אים טאָדע נאָך איזט דער גערעכטע געבאָרגען.

רש"י

לב מרפא. לב בשר שהוא רופא את הרעב ועובר על מדותיו הוא חיי בריותיו של הקב"ה שהן בשר ודם: ורקב עצמות קנאה. אדם בעל חמה. רקבון עצמות הוא לכל: (לב) וחסה במותו צדיק. כשימות הוא בטוח שיבא לגן עדן: (לג) בלב נבון תנוח חכמה. תשכון ותשקיט בנחת לשון מוחכה ומרגוע. ובקרב כסילים תודע. מעט חכמה שבלבו מכריזה אסתרא

ר"מ המאירי

רזונים, כמו במלת רוזנים, כלומר שבאפס לאום, הוא מחתת האדון ושברו. וי"מ רזון שם דבר מזה הענין ג"כ ר"ל מחתת האדנות, ועל זה אמר ארך אפים, כלומר כשהמלך ארך אפים לעם, ומתישב בתוכחתם הוא רב תבונה, וקצר רוח כלומר נמהר בכעסו לשעתו, מרים אולת פירושו לדעתי שהוא לכסילים להרים יד בו, כענין וירם יד במלך (מ"א י"א כ"ו), כלומר שמרד בו. וי"מ מרים אולת מגביה ומאסר אולת. וי"מ מרים אולת במגלה אותה ומפרסמה לכל אדם, וכן י"מ בו לשון תרומה, כלומר שמפריש לעצמו חלק האולת: ובדרך נסתר ברב עם כלומר כשנכנעו כחות הגוף לעבודתו יתהדר המלך השלם, והפך נשפך. וארך אפים, הוא הכובש את יצרו מהיותו רודף אחרי התאוות, רק אחר התישבות כפי הצורך, וקצר רוח ר"ל שתכף לתאותו רודף לחזר אחריה למלא תאותה, הוא מרים אולת: (ל) חיי בשרים לב מרפא, ורקב עצמות קנאה. מלת קנאה תאמר על פנים שונים, ברוב המקומות תאמר בענין קנאת איש מרעהו, ותקנא רחל באחותה, ופעם בענין התרעה, וקנא את אשתו, ופעם בענין כעס וחמה, יקניאוהו בזרים, וסמל הקנאה (יחזקאל ח' ג'), אל קנוא ונוקם (נחום א' ב'), ומזה נאמר הנה ורקב עצמות קנאה. ומרפא הט"ף במקום ה"א, כמו שמצינו מן הדגוש על כן הוא מרפא את אנשי המלחמה (ירמיה ל"ח ד'), וכן לדעת קצת, כי מרפא יניח חטאים גדולים (קהלת י' ד'), והוא שם דבר כמו רפיון, וכן אמר הנה, שהלב בעל רפיון, ר"ל לב רך, הוא חיי האדם, כי רכותו יביאהו לידי יראה, להשמר מכל מה שיפחד עליו, והכעס הוא התמימות בגבורת הלב, יביאהו לידי רקב עצמות, שהוא חולי כבד, משל על מיני הצרות הגדולות:

ובדרך נסתר, מרפא הוא בינוני, כלומר לב שמרפא ידי כחותיו, להמשך אחר תאותם, וקנאה הוא הפך זה: (לא) עושק דל חרף עושהו, ומכבדו חונן אביון: (לב) ברעתו ידחה רשע, וחוסה במותו צדיק, שניהם דבקים, לשון חרף מורה הפלגת הקלון, ומלבד שהעושק בכללו רע, אף עושק העשיר, ואמר שעושק הדל הוא כפול ומכופל ברע, ולזה יחם עליו, שהוא חרף עושהו, וחונן האביון הוא מכבדו. וזה הערה להשמר מהקלות הדלים, ולעשות אתם חסד וחנינה, וע"ז אמר,

לג בְּלֵב נָבוֹן תָּנוּחַ חָכְמָה וּבְקֶרֶב כְּסִילִים תִּוָּדֵעַ:
לד צְדָקָה תְּרוֹמֵם גּוֹי וְחֶסֶד לְאֻמִּים חַטָּאת:

(לג) אים הערצען דעז איינזיכטי־
גען רוהעט דיא קלוגהייט; אַבער
וואַז אין דער ברוזט דער טהאָרען
איזט, טהוט זיך קונד.
(לד) גערעכטיגקייט ערהאָהעט
איין פֿאָלק, אַבער דיא שאַנדע
דער נאַציאָן איזט דיא זינדע.

רש"י

בלגינ' קיש קיש קריא: (לד) צדקה תרומם גוי. ישראל: וחסד לאומים

ר"מ המאירי

שהעובר על זה הוא רשע וידחה ברעתו, והצדיק יבטח בקיום זה אף במותו, להיות מנוחלי העולם הבא: ובדרך נסתר, דל הוא הילד המסכן, וידוע שהעושקו חרף עושהו באמת, והחונן אותו מכבד עושהו, והעובר על זה ידחה ברעתו, כלומר ביום רעתו, יכלה בלא הכליון, והצדיק יחסה במותו, בשוב רוחו אל האלהים אשר נתנה: ופי' הפסוק עטרת חכמים עשרם, עד שנהעדר העושר מהם, הם מכירים בחרונם, ואולת כסילים ר"ל בקיום בלתי הכרתם שהוא סכלות הוא האולת הגמורה בקיום אף זה במותו להיות מנוחלי עולם הבא:

ובדרך נסתר ר"ל הוא הילד המסכן, וידוע שהעושקו חרף עושהו באמת, והחונן אותו מכבד עושהו, והעובר על זה ידחה ברעתו כלומר ביום רעתו יכלה בלא הכליון, והצדיק יחסה במותו בשוב רוחו אל האלהים אשר נתנה: (לג) בלב נבון תנוח חכמה, ובקרב כסילים תודע, אמר שהחכמה תנוח ותתישב בלב נבון כיין על שמריו וכשמן על פני המים, כלומר בלא שום בלבול ובלא שום מבוכה: ובקרב כסילים תודע, ר"ל תשבר ותתבלבל בספקות ומבוכות, וזה הערה למניעת רוב התחכמות וחקירה במופתים על הדברים שאין יד העיון משגת בהם, והנגלה והנסתר בו הוא אחד כי הוא מדבר בענין החכמה בפרט. וי"מ בלב נבון תנוח חכמה, בדבר המוצנע, כלומר שלא יפרסם עצמו בה ואינו מדבר בה רק לצורך, ובדיבור נאות ובשמירת הראוי לשמור בטכסיסי הדיבור, והוא ענין מי ומה ואיך ומתי ולפני מי, אבל כשהיא בקרב הכסילים ר"ל פחותי המדות תודע ר"ל שהיא מכריזה לכל דרך התפארות, וידבר בלא עתו ובלא סדר ובהשחתת כל הגדרים הצריכים בדיבור, וענין תודע ארז"ל איסתירא בלגינא קיש קיש קריא: (לד) צדקה תרומם גוי, וחסד לאומים חטאת, וי"ל חטאת כמו עונש על דרך זאת תהיה חטאת מצרים וחטאת כל הגוים (זכריה י"ד י"ט), ולאומים שהוא לשון רבים יורה על האומות. וגוי שהוא לשון אומה אחת יורה על העם המיוחד ר"ל ישראל, והפסוק הערה להזהר מן הגזילות והחמסים ואף כי יעשה מהם צדקות ומתנות, אין זה מברך אלא מנאץ ומצוה הבאה בעבירה גמורה היא, ועז"א הצדקה שישרא' והמוטבע במדותיהם עושים הוא התרוממות וכבוד לעושיהם, שעושים אותם מנכסיהם ומיגיע כפיהם, אבל חסד שעושין הלאומים והנמשכים אחר מדותיהם הוא חטאת, ר"ל עונש, שדרכם שטרוף טרף לגזול, גוזלים מזה ונותנים לזה. ואמר צדקה וחסד כי צדקה המונח על הצדקה הנעשית בדרך בינוני ולא בפיזור: וחסד, מורה על הפלגה ואע"פכ כל אשר ירבה בהן ירבה בעונשו, ובקצת מקומות קראו בה רז"ל כוונה אחרת, והוא שעם היות מדת הקנאה מדה רעה, ומ"מ ראוי לקנא בפעולות הטובות לחמוד עשייתם, כאז"ל קנאת סופרים תרבה חכמה, וכן אמר אל יקנא לבך בחטאים, ר"ל שאל יתקנא בהם להיות כמותם, כי אם בתורת ה' ר"ל בבעל יראת ה' ראוי לך שתקנא לעשות כמוהו מלאכת ה' תמיד, וגומר ולאומים הכל חוזר לשאר האומות, שהצדק' שהם עושים תרומם אותם, ותזכירם בטוב ביופר הנהגתם, וחסדם עונש לישראל, כענין כי עברו איי כתיים וראו וגו' (ירמיה ב' י'), הכוונה לקנא בהם במה שנידם מן הטוב ולהתביישׁ מטוב הנהגתם, כענין בושו והכלמו

מעונותיכם

לה רְצוֹן־מֶלֶךְ לְעֶבֶד מַשְׂכִּיל
וְעֶבְרָתוֹ תִּהְיֶה מֵבִישׁ׃

טו׃

א מַעֲנֶה־רַּךְ יָשִׁיב חֵמָה
וּדְבַר־עֶצֶב יַעֲלֶה־אָף׃
ב לְשׁוֹן חֲכָמִים תֵּיטִיב דָּעַת
וּפִי כְסִילִים יַבִּיעַ אִוֶּלֶת׃

(לה) דעז קאֶניגז וואָהלגעפֿאַללע ווירד דעם פֿערשטאֶנדיגען קנעכֿטע, אַבער זיין אונווילליע דעם שאַנדבאַרען.

טו.

(א) מילדע אַנטוואָרט ווענדעט אַב דען גרים; אַבער איין קראֶנקענדעז וואָרט ענטפֿלאַממט צאָרן.

(ב) דיא צונגע דער וויזען שפֿענדעט פֿיינען וויטץ; אַבער דער מונד דער טהאָרען שפרודעלט נאַררהייט.

רש"י

חטאת: הם עובדי כוכבים שנוטלים מזה ונותנים לזה: (לה) ועברתו תהיה לעבד מביש

ר"מ המאירי

מעונותיכם, וכן ענין הלא תקחו מוסר, שמדרך הנבואה והחכמה להוכיח הנכבדים בטוב הנהגת השפלים מהם כמו שהתבאר:

ובדרך נסתר צדקה מונח על עשיית הדבר בדרך ממוצעות צדקה ומשפט, צדק צדק תרדוף (דברים ט"ז כ'), וחסד מונח על הנטייה אל הקצה אחרון, והכל חוזר על התישרות העם והחפצים להשלים נפשם, וידוע בהנהגות המדות שהדרך ממוצעת היא רצויה בכל דבר. אך מי שהורגל במדות הרעות ונטה בהם אחר הקצה הראשון, צריך לו דרך רפואה להרגיל עצמו בדרך נטייה אל הקצה האחרון עד שישוב מוטבע בקצה ההוא, וישוב אח"כ בדרך הממוצע, וחכמי המוסר המשילו הענין לשבט כפוף מצד האחד שאם תרצה לתיישרו צריך שתכפופו מן הצד האחר ואח"כ ישוב ביושר, ולהדרכתם והיישרתם במדותיהם אמר צדקה, ר"ל ההליכה בדרכים הממוצעים, בכל מדות האדם תרומם גוי ותביאהו לשלימות האמתי, וחסד ר"ל שינטו לקצה הראשון הוא חטאת, ר"ל שהוא צריך לזה דרך טובה ודרך רפואה ואם כבר הוטבע ברעות, וחטאת הוא בא על מי שכבר חטא וצריך כפרה ותשובה מהמעשים ההם: (לה) רצון מלך לעבד משכיל, ועברתו תהיה מביש:

טו (א) מענה רך ישיב חמה, ודבר עצב יעלה אף: (ב) לשון חכמים תטיב דעת, ופי כסילים יביע אולת, שלשתם דבקים לענין אחד, הערה למלכים שלא לבחור באנשי עצתו המתעסקים בעבודתו רק מי שימצא בו שני דברים אלו, האחד היותו משכיל ונבון שיהא ראוי למלך לסמוך על עצתו ובהנהגתו ובכל דבריו ועסקיו במשפט. והשני שיהא נוח ערב בדבורו ומתוק בלשונו עד שינעמו דבריו לשומעים, וכש"כ למלך עצמו בדבריו ובתוכחותיו ובמועצותיו, ובלא שני הדברים בטחון לאדם להיותו נשמע לגדוליו, ובטחון לגדוליו בהצלחתם על פיו, וע"ז אמר רצון מלך, ר"ל רצוי ופיוס ואהבה לעבד משכיל, ועברתו תהיה למביש, ר"ל שהוא פתי ועצתו נבערה עד שיבוש היועץ ממנה משברו ותכזב תוחלתו, ואות הלמ"ד שבמלת לעבד משכת עצמה ואחרת עמה, ר"ל רצונו למשכיל ועברתו למביש. ואמר על השנייה מענה רך ישיב חמה. שבראות היועץ הנאמן שהמלך כועס ומתעבר על איזה דבר, אין לו עם כל שכלו להוכיחו ברוגז, כי אז יכפל כעסו, אבל ישיבהו במענה רך ובדיבור מתוק. ואפשר שמלת ישיב שהוא כמו יניח, ר"ל ישקיט מלשון בשובה ונחת תושעון (ישעיה ל' ט"ו): והוא אמרו ודבר עצב יעלה אף, ר"ל אם יוכיחו בעצב ובכעס אז יעשן אפו יותר ויותר: ועז"א דרך כלל לשון חכמים תטיב דעת, כלומר שאף על פי שהדעת תשוב בעצמו, מ"מ הלשון תטיבהו ותעריבהו יותר לשומעים

ג בְּכָל־מָקוֹם עֵינֵי יְהֹוָה
צֹפוֹת רָעִים וְטוֹבִים׃
ד מַרְפֵּא לָשׁוֹן עֵץ חַיִּים
וְסֶלֶף בָּהּ שֶׁבֶר בְּרוּחַ׃
ה אֱוִיל יִנְאַץ מוּסַר אָבִיו
וְשֹׁמֵר תּוֹכַחַת יַעְרִם׃
ו בֵּית צַדִּיק חֹסֶן רָב
וּבִתְבוּאַת רָשָׁע נֶעְכָּרֶת׃

(ג) אן אללען ארטען זינד דיא אויגען דעז עוויגען, שויעט דיא באזען אונד דיא גוטען.

(ד) ארצענייא דער צונגע איזט איין בוים דעז לעבענז; אבער פאלשהייט איין דערזעלבען איזט איין ברוך אינז הערץ.

(ה) איין נארר פערווירפט דיא צוכט דעז פאטערז, אבער ווער צורעכט־ווייזונג בעאכטעט, ווירד קלוג.

(ו) דאז הויז דעז גערעכטען (בירגט) גראסען שאטץ, אבר אים איינקאממן דעז פרעפלערז איזט צערריטטונג.

רש"י

טו (ד) וסלף בה שבר ברוח. כשסלף בלשון סופה להביא עליו שבר. שבא ברוח קדים המוכנת להפרע מן הרשעים כמו שנאמר ברוח קדים עזה (שמות י"ד) ברוח קדים אפיצ' (ירמיה כ"ח)· ברוח קדים תשבר אניות תרשיש (תילים מ"ח): (ו) בית צדיק חוסן רב. בית המקדש שבנה דוד הצדיק

ר"מ המאירי

לשומעים: ופי כסילים יביע אולת, מענין נחל נובע, ר"ל שאע"פ שהכסילות יפחות בעצמו, הלשון תקירהו, כהקיר ביר מימיה (ירמי' ו' ז'), ר"ל שתוסיפהו ותבעירהו יותר ויותר: ובדרך נסתר רמז במלת מלך על מלכו של עולם, ומשכיל על השלם, ומביש על מי שנאמר בוש מקבירו ונכזבה תוחלתו, ומענה רך על מי שנשמר מן ההריסות ונשען על התישבות הדעות כפי הענין המקובל בהם, והוא ענין לשון חכמים תטיב דעת, ודבר עצב על רוב התחכמותו ורוב החקירה, ועליה אמר ופי כסילים יביע אולת: (ג) בבכל מקום עיני ה', צופות רעים וטובים, רמז על אמונת ההשגחה, כענין ממכון שבתו השגיח על כל יושבי הארץ (תהלים ל"ג י"ד), ואמר בבכל מקום על דרך ואם יסתרו בקרקע הים (עמוס ט' ג'): (ד) מרפא לשון עץ חיים, וסלף בה שבר ברוח, מרפא פי' רפיון על הדרך שביארנו למעלה בפסוק חיי בשרים לב מרפא (לעיל י"ד ז'), והכוונה רפיון הלשון, ורכותה הוא עץ חיים: וסלף בה, כלומר כשימצא בה קלקול ועוות הוא שבר ברוח, כלומר ימצא לו שבר ר"ל ברוחו כמו רוח נשברה (תהלים נ"א י"ט). וי"ל שבר ברוח, כלומר ימצא לו שבר בסבת דבר קל, בענין אר"ז כל שיש בו גסות הרוח, רוח קימעא שוברתו, כי מרוב השונאים שיש לו בסבת סלף לשונו ישנאוהו ויתאקו על שרשי רגליו, ובמעט פשע יסבבו לו היזק רב: ובדרך נסתר יפורש בו מה שפירשנו בפסוק מענה רך ישיב חמה: ומלת ברוח ירמוז על הנפש המשכלת: ואמר אחריו (ה) אויל ינאץ מוסר אביו, ושומר תוכחת יערים, וזו הערה כוללת ואזהרה על קבלת התוכחות, ואמר שהכסיל ישנא בתוכחות האב, והנה כאן שתי מדרגות בפקיחות, אחת שיגאן בתוכחות אפילו לשעתה, והאחרת בתכחות האב שהוא המגדלו והמדריכו והמלמדו להועיל יותר מכל אדם, ובהפך במשכיל והמשתדל להערים ולהתחכם בתורתו, שומר התוכחות ושומר יורה שמשמרו לעולם, ותוכחת סתם יורה על תוכחת כל אדם ואין צריך לומר בתוכחת האב וכיוצא בו: ובדרך נסתר יפורש במוסר אביו מה שפירשנו (לעיל) בפסוק שמע בני מוסר אביך: ויערים ר"ל יתחכם ויתבכל על שכנגדו להכניעו תחתיו: (ו) בית צדיק חוסן רב· ובתבואת רשע נעכרת, בית חסר בי"ת כלומר בבית צדיק: חוסן לשון אוצר, נהרסו ממגורות (יואל א' י"ז), תרגום

חסניא

ז שִׂפְתֵי חֲכָמִים יְזָרוּ דָעַת
וְלֵב כְּסִילִים לֹא־כֵן׃
ח זֶבַח רְשָׁעִים תּוֹעֲבַת יְהֹוָה
וּתְפִלַּת יְשָׁרִים רְצוֹנוֹ׃
ט תּוֹעֲבַת יְהֹוָה דֶּרֶךְ רָשָׁע
וּמְרַדֵּף צְדָקָה יֶאֱהָב׃
י מוּסָר רָע לְעֹזֵב אֹרַח
שׂוֹנֵא תוֹכַחַת יָמוּת׃
יא שְׁאוֹל וַאֲבַדּוֹן נֶגֶד יְהֹוָה
אַף כִּי־לִבּוֹת בְּנֵי־אָדָם׃

(ז) דיא ליפפען דער ווייזען שטרייען ערקעננטניס אויז, אבער דאז הערץ דער טהארען איזט ניכטיגעז.

(ח) דאז מאהלאפפער דער פרעפלער איזט דעם עוויגען איין גרייעל; אבער דאז געבעט דער רעדליכען איזט זיין וואהלגעפאללען.

(ט) איין גרייעל דעם עוויגען איזט דעז פרעפלערז וועג; אבער וועה דער גערעכטיגקייט נאכשטרעבט, דען ליעבט ער.

(י) צוכט מיספאללט דעם, דער דיא באהן פערלאסט. ווער צורעכטוויזונג האזזעט, שטירבט.

(יא) גראב אונד פערוועזונג זינד דעם עוויגען געגענווארטיג; וויא פיעל מעהר דיא הערצען דער מענשענקינדער.

ר ש " י

חוסן רב ומגדל עוז לישראל: ובתבואות רשע נעכרת. ובהבאת ע"א שהביא מנשה בן נעכרת: (ז) שפתי חכמים יזרו דעת. יכתירו דעה. כמו זר זהב: לא כן. אינו זהב (אמת): (ח) זבח רשעים תועבה. בלק ובלעם: ותפלת ישרים. זה משה: (י) מוסר רע לעוזב אורח. יסורין קשים מוכנים לעוכר אורח של הקב"ה: (יא) שאול ואבדון נגד ה'. גנוז לפניו כל חסר

ר"מ המאירי

חסניא, וכן כתב לא יאצר ולא יחסן (ישעיה כ"ג י"ח), והפסוק הערה מיעדת גמול ועונש כמשפטו תמיד: ואמר בבית צדיק ימצא אוצר רב של תבואה, והפך ברשע ר"ל שאין לו אוצר ולא עוד אלא שאף במעט תבואתו ימצא בה תבואה נעכרת ונרקבת: ובדרך נסתר י"ל חוסן לשון תוקף מלשון החסון לנעורת (ישעי' א' ל"א), והכוונה להיות יראת האדם קודמת לחכמתו, ואמר בבית צדיק חוסן רב, ר"ל אמונה חזקה וקיימת והוא מלד שיראתו קודמת לחכמתו. ובתבואת רשע ר"ל אף בעיקר האמונה ימצא עבירות ובלבול. א' יפרש חוסן לשון נחלה, תרגום נחלה אחסנא, רב כמו חשוב ונכבד, ר"ל נחלה נכבדת, רומז על הפנות המקובלות: (ז) שפתי חכמים יזרו דעת, ולב כסילים לא כן, י"מ יזרו מלשון זר זהב, וא"כ יפורש בו מה שפירשנו בפסוק וערומים יכתירו דעת, או גם שפירשנו בפסוק לשון חכמים תטיב דעת: ולב כסילים לא כן, כלומר לא יזרו דעת אבל בהפך. וי"ל יזרו כמו יפזרו, כלומר שיפזרו חכמתם וילמדוה ויפילו מעיינותיהם חוצה, אבל לב כסילים יפזר לא כן, ר"ל בלתי כנים ובלתי אמתיים, ר"ל דברים בוזים, כי הרבה פעמים יזכר בלשוננו ענין חיוב בדרך שלילה, ואמר לא טוב עשה בתוך עמיו (יחזקאל י"ח י"ח), והוליכו בדרך לא טוב (לקמן ט"ז כ"ט), לא טובה השמועה (ש"א ב' כ"ד), שאין הכוונה לשלול הטוב רק לחייב הרע, ווזה מלת בלי שם (איוב ל' ח'), הפך אנשי שם, ועל דרך זה נקרא הרשע בליעל. והנגלה והנסתר בזה אחד. ולי עוד בביאור זה, כי החכם לא לבדו שסוף דבר במחשבתו ושהיא בידו, כאמרו לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון (לקמן ט"ז א'), אבל אף בשפתיו, והכסיל אף במחשבתו לא יצייר רק דברים כוזבים: (ח) זבח רשעים תועבת ה', ותפלת ישרים רצונו: (ט) תועבת ה' דרך רשע, ומרדף צדקה יאהב: (י) מוסר רע

יב לֹא־יֶאֱהַב לֵץ הוֹכֵחַ לוֹ
אֶל־חֲכָמִים לֹא יֵלֵךְ׃
יג לֵב שָׂמֵחַ יֵיטִב פָּנִים
וּבְעַצְּבַת־לֵב רוּחַ נְכֵאָה׃

(יב) דער שפּאָטטער ליעבט עז ניכֿט, דאַס מאַן איהן צורעכֿטוויזע, צו דעם ווייזען געהעט ער ניכֿט.
(יג) איין פֿראָהליכֿעז הערץ ערהייטערט דאַז אַנגעזיכֿט; אַבער דורך קוממער דעז הערצענז ווירד דער מוטה געבייגט.

רש"י

נתוכה: אף כי. קל וחומר הוא: (יג) לב שמח ייטיב פנים. אם תשמח לבו של הקב"ה. בלכתך בדרכיו ייטיב לך פניו לעשות כל רצונך ואם תעצבהו יראה לך רוח נכאה כמה דאת אמר ויתעצב אל לבו ויאמר ה' אמחה את האדם

ר"מ המאירי

לעוזב אורח, שונא תוכחת ימות: (יא) שאול ואבדון נגד ה', אף כי לבות בני אדם: (יב) לא יאהב לץ הוכח לו, אל חכמים לא ילך, כל אלו הפסוקים נמשכים לענין אחד, אמר שזבח הרשעים עם היות בו הולאה ועמל הוא תועבת ה', אחר שאין הכוונה נבחרת, והודיע שאין הכוונה הראשונה ממנו בקרבן, ומי יתן שלא יחטא האדם ולא יצטרך לקרבן, כמאמרו לא על זבחיך אוכיחך וגו' (תהלים נ' ח'), הנה שמוע מזבח טוב (ש"א ט"ו כ"ב), כי כל דרך רשע תועבת ה', אבל מרדף צדקה, ר"ל שמומר דרכי התורה הן במצוה והן במוסר יאהב, ואמר דרך קללה ועונש מוסר רע, ר"ל יסורין קשין. לעוזב אורח, ר"ל דרכי התורה: וכן שונא תוכחת ימות: שאול ואבדון נגד ה', שלא יוכל לברוח ממנו, או להעלים לבבו לפניו להתחסד לנגדו, כי כל דבר לא יכחד מן המלך, ואין לפניו מנוס, ואף אם יסתר בשאול ואבדון, ר"ל במעמקי ארץ, גם שם יד ה' תנחהו, ולא יוכל להסתר מלפניו, אף כי לא יוכל להעלים לבו, כי לבות בני אדם גלויים לפני ה', וכ"ז יגרום לו שנאת התוכחות כי לא יאהב ולא יסבול שיוכיחוהו: וכן אל חכמים לא ילך, לשמוע דברי מוסר ותוכחת כלומר לא לבד שלא יקבל הדברים, שאף העמידה עמהם נמאסת אצלו:

ובדרך נסתר קרא זבח רשעים סיגוף הגוף והמית החומר, ותפלת ישרים ר"ל המשפט והדין שהיצר עושה לעצמו ללכת בדרך ממוצעת לתת לכל אחד חוקו, ובלשון לע"ז (יודיי"מנט), כי לשון תפלה הוא לשון משפט ודין, ראה פניך לא פללתי (בראשית מ"ח י"א), כלומר לא שפטתי בבחינת לבי, ולא הכרעתי בשכלי שאראה עוד פניך, ויעמוד פנחס ויפלל (תלים ק"ו ל'), ר"ל שפט בעצמו והכריע בעצמו שראוי הוא לדקור את זמרי בחרב, אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים ואם לה' יחטא איש מי יתפלל לו (ש"א ב' כ"ד). כלומר מי יזקק להשפט בעדו, וכן כל לשון תפלה הוא בקשה מהאל ית' שלא ידינהו כמעלו, אבל שישפוט בעצמו איך יחמול עליו ואיך ינחהו במעגלי הרחמים והחסד, וכן הסכימו בה כל המדקדקים: ודרך רשע הוא הפך זבח רשעים, ר"ל שדרך רשעים הוא נטייה אל הקצה הראשון: ומרדף צדקה, רומז לנטייה ממוצעת אל הקצה האחרון, וקרא הנמשכים לזבח רשעים, ולדרך רשע עוזב אורח ושונא תוכחת, וייעד להם המיתה הנצחית. ומוסר רע רומז על סיגופי הגוף והוא ענין תרתי גיהנם, כלומר לצער בזה לסיגוף גופו, ובנא למות הנצחי, וכפל שאול ואבדון, שהוא יותר עמוק מן השאול, רמז למה שנכלל בדרך רשע שהוא קשה מזבח רשעים, ואמר שמתיהן רעות ובלתי מכוונות, ונגד ה', ר"ל רחוקות ממנו, והוא חסר מ"ם, והראוי מנגד ה', כי מלת נגד בלא מ"ם כמו לעומתו ונכחו, אבל שבתחובר עם מ"ם פירושו מרחוק, ואתה תתיצב מנגד (ש"ב י"ח י"ג), ותשב לה מנגד (בראשית כ"א ט"ז), ויעמדו מרחוק, ואמר שדרכיהם רחוקות מכוונתו ית', אף כי לבבות בני אדם הנמשכים אחריהם, והזכיר סבות זה והוא סבת שנאת התוכחת והתרחקו מן החכמים: (יג) לב שמח ייטיב פנים, ובעצבת לב רוח נכאה,

יד לֵב נָבוֹן יְבַקֶּשׁ־דָּעַת
וּפְנֵי כְסִילִים יִרְעֶה אִוֶּלֶת׃
טו כָּל־יְמֵי עָנִי רָעִים
וְטוֹב לֵב מִשְׁתֶּה תָמִיד׃
טז טוֹב־מְעַט בְּיִרְאַת יְהוָה
מֵאוֹצָר רָב וּמְהוּמָה בוֹ׃

(יד) דאַז הערץ דעז איינזיכטיגען זוכט ערקעננטניס, אַבער דער מונד דער טהאָרען ווייִדעט זיך אַן נאַררהייט.
(טו) דיא טאַגע דעז טריבזינניגען זינד אַללע אונגליקקליך, אַבער איין הייטערעז הערץ איזט איין שטעטעז גאַזטמאַהל׳
(טז) בעססער וועניג אין דער פורכט דעז עוויגען, אַלז איין גראָססער שאַטץ אונד אונרוהע דאַבייא.

רש״י

וגו׳: ורוח נכאה טלכ״ט בלע״ז (מפורש קהלת א׳ ו׳) רוח של זעף: (טו) כל ימי עני רעים. ואפילו שבתות וימים טובים דאמר שמואל שנוי וסת תחלת חולי מעים: וטוב לב. מי שלבו טוב בעשרו: משתה תמיד. כל שעותיו דומות לו ימי משתה ללמדך שיהא אדם שמח בחלקו. ורבותינו דרשו מה שדרשו בחלק: (טז) טוב מעט ביראת השם מאוצר רב ומהומה בו. קול בני אדם נועקים שנעשה האוצר מגזל וחמס. כמו (עמוס ג׳) וראו מהומות רבו׳

ר״מ המאירי

הערה להיות האדם שמח בחלקו ולא ירוץ נבהל להון ויספיק לו לחם חוקו, כענין ראש ועושר אל תתן לי (לקמן ל׳ ח׳), ואמר ע״ז כי לב שמח ייטיב פני האדם ויפהינם, ועצבון הלב תשים הנפש נכאה וכש״כ שהפנים רעים ודואגים:

ובדרך נסתר רומז בלב שמח בקיאותו בפקודים והרמוז בהם שנאמר עליהם שהם משמחי לב (תלים י״ט ט׳), כמו שביארנו במקומו, ועצבת לב רמז למבוכות ולספקות לרוב החקירה: (יד) לב נבון יבקש דעת, ופי כסילים ירעה אולת, הנגלה דברים פשוטים שהנבון יחזור אחר הדעת ויחפשנו ויבקשנו עד שישיגנו. ופי כסילים ירעה אולת, ר״ל ידרוש האולת ברצונו ובמחשבתו: ירעה י״מ כמו ירצה תרגום רצון רעוא, או כמו יחשוב, כלומר כל מחשבותיו לדרישת האולת מלשון רעיוני, ויחס המחשבה לפה, כמו הגות תחשוב לשונך (תהלים נ״ב ד׳). ואמר נבון בלשון יחיד, וכסילים בלשון רבים למיעוט הנבונים, וכן הזכיר בנבון לב ובכסיל פה, כי לב מורה על שכל ועיון, ולא רצה לייחס הנה לשון זה לכסיל: ובדרך נסתר אמר כי לב הנבון יבקש בדברי החכמים הדעת הצפון בהם, ולא יספיק לו ידיעת הנגלה לבד והשגת כוונתו, והנה קרא הנגלה בפיו, ואח״כ לבו ומחשבתו ועיונו יתבודד לבקשת הטוב הצפון ליראיו בתוכם, אבל פי הכסילים ירעה אולת, ורצה באולת סכלות החכמה והעדרה, כמו שכתבנו למעלה בפסוק אולת כסילים אולת, ר״ל יהגה בפיו הדברים בלא התבוננות באף כוונת הנגלה לא תעלה בידו: (טו) כל ימי עני רעים. וטוב לב משתה תמיד, לפי הנגלה דבק עם שלפני פניו, ר״ל עם פסוק לב שמח ייטיב פנים, ואמר כל ימי עני, והוא אותו שאינו שמח בחלקו רעים כי נבהל הוא להון, ועינו לא תשבע עושר, ויום יום יוסיף מכאוב נפשו לטובה, אבל טוב לב ר״ל השמח בחלקו משתה תמיד, ר״ל מסתפק ועומד בשמחה כאלו הוא במשתה תמיד: ובדרך נסתר נקשר עם מה שלפניו, ומאי עני עני בדעת, ואמר שהכסיל הרועה אולת, והוא העני המשולל מכל חכמה רעים, כי לא תפקחנה עיניו, לא ידע ולא יבין, וטוב לב ר״ל השלם בשכל משתה תמיד, כלומר שותה מנחל עדניו תמיד בלא הפסק: (טז) טוב מעט ביראת ה׳, מאוצר רב ומהומה בו, הנגלה שטוב לאדם מעט הון ביראת ה׳ ר״ל בזהיר מהתקבצו בגזל ובחמס: מאוצר רב ומהומה בו, ר״ל עושק רש וגזל משפט וצדק. או נפרש טוב מעט, שלא יתבטל

יז טוֹב אֲרֻחַת יָרָק וְאַהֲבָה־שָׁם
מִשּׁוֹר אָבוּס וְשִׂנְאָה־בוֹ׃
יח אִישׁ חֵמָה יְגָרֶה מָדוֹן
וְאֶרֶךְ אַפַּיִם יַשְׁקִיט רִיב׃

(יז) בעססער איין געריכט קרויט, וואָ ליעבע איזט, אַלז איין געמאַסטעטער אָכזע אונד האַם דאַבייא.
(יח) איין צאָרניגער מענש עררעגט צאַנק, אַבער דער לאַנגמיטהיגע שטיללעט דען שטרייט.

רש"י

ובתוכה ועשוקים בקרבה: (יז) טוב ארוחת ירק. לתת לעני ואהבה שם להראות לו פנים יפות: משור אבוס. להאכילו בשר שמן ויראה פנים זועפת: משור אבוס. שאובסין לו המאכל בפיו על כרחו כדי לפטמו. וכן ברבורים אבוסים (מלכים א' ד'). ויש למושלו כנגד קומץ מעט של עני שחביב מפר חטאת של רשע: (יח) איש חמה יגרה מדון. אדם שאין מעלר

ר"מ המאירי

יתבטל מכל וכל מלימוד התורה אבל שיהיה לו מעט ולא יתבטל בסבתו מלימוד התורה שהיא יראת ה', מאוצר רב ומהומה בו, ר"ל שכל זמנו יבלה בקיבוץ הממון ולא יתעסק בתורה, כי הביטול הוא המהומה הגדולה: ובדרך נסתר טוב מעט ידיעה בדרך המחקר ביראת ה' ר"ל עם האמנת הדברים דרך קבלה: מאוצר רב, ר"ל הבנת ידיעה גדולה בדרך המחקר ובו מהומה מבוכה ומביא הריסה וכפירה: (יז) טוב ארוחת ירק ואהבה שם, משור אבוס ושנאה בו. ארוחה הוא שם סעודה המורגלת בכל יום, והוא לשון נקבה, וטוב לשון זכר, וא"כ פירושו טוב לאדם שיסתפק בארוחת ירק ואהבה שם, משתהיה לו ארוחת שור אבוס ושנאה בו. ואבוס פעול מענין אבוס בעליו (ישעיה א' ג') כלומר שור מפוטם ועל שם שפיטומו על האבוס קרא המופטם אבוס. ואהבה ושנאה פי' במקום אהבה או במקום שנאה, כלומר טוב לו ארוחת ירק עם אוהביו, משור אבוס עם שונאיו. וי"מ אהבת לבו ושנאת לבו, כלומר טוב ארוחת ירק למי שאוכלה באהבת עצמו ובשמחה, משור אבוס בלב רוגז ועצב, שזהו שנאת עצמו וצרת עיניו. ורז"ל פירשוהו על מתן העני, שטוב להאכילו ארוחת ירק באהבה ובסבר פנים יפות, ממי שיאכילהו שור אבוס ויכלימהו בדבריו ובגערותיו. והוא הערה נכבדת יכשלו בו רבים, וכיוצא בו אמרו בתלמוד המערב על כיבוד האב, יש מאכיל אביו פטומות ומורידו לגיהנם, ויש מטחינו ברחיים ומנחל ג"ע, כיצד מאכילו פטומות ויורש גיהנם, חד בר נש הוה מאכיל לאביו פסיונין א"ל אביו ברא הלין מנא לך, א"ל סבא סבא אכול ודום כלביא אכלין ומודשין, נמצא מאכיל את אביו פטומות וטורדו מן העולם, כיצד מטחינו ברחיים ויורש ג"ע, חד בר נש הוה טחין ברחיים, אתא זימנא למות לטחוניא, כלומר שנלקטו להתקבץ לילך למלחמה, א"ל בריה אבא עלון את תחתי, אי מטית מבזיא טב לי אנא ולא את, אי מטית מילקי טב לי אנא ולא את, נמצא מטחינו ברחיים ויורש ג"ע, וכן אמרו כל הנותן פרוטה לעני מתברך בשש, והמפייסו מתברך באחד עשרה: ובדרך נסתר הוא בענין פסוק שלפניו, כלומר שטוב ארוחת ירק, ר"ל מעט לימוד ואהבה שם, ר"ל אהבת האל ותת לו כבוד בהאמנת כל מה שראוי להאמין בו, משור אבוס, ר"ל ידיעה מרובה ושנאה בו, ר"ל שנאת ה' בכפירת מה שראוי להאמין בו ית', וכבר ביארנו שור שנגזר מלשון עיון: (יח) איש חמה יגרה מדון, אמר שבעל חמה יגרה מדון ר"ל יערב המדון, כי במעט שנה יבער אפו לשעתו עד שיתגלה הריב ותבער החמה מכל צד, יגרה. יאמר לפעמים על הקטטה עצמה, ויותר כשהוא קשור עם אות הבי"ת אל תתגר בם (דברים ב' י'), ולפעמים תאמר על התעוררת הקטטה והריב, ענין ושכסכתי מצרים במצרים (ישעיה י"ט ב'), תרגום ואיגרי מצראי במצראי, ומזה נאמר הנה יגרה מדון, ר"ל יערב

הקטטה

יט דֶּרֶךְ עָצֵל כִּמְשֻׂכַת חָדֶק
וְאֹרַח יְשָׁרִים סְלֻלָה׃
כ בֵּן חָכָם יְשַׂמַּח־אָב
וּכְסִיל אָדָם בּוֹזֶה אִמּוֹ׃
כא אִוֶּלֶת שִׂמְחָה לַחֲסַר־לֵב
וְאִישׁ תְּבוּנָה יְיַשֶּׁר־לָכֶת׃

(יט) דער וועג דעז טראֶגען איזט ווי (מיט) דאָרנען פֿערציינט; אַבער דער פּפֿאַד דער רעדליכֿען איזט געבאַהנט.
(כ) איין קלוגער זאָהן ערפֿרייט דען פֿאַטער; אַבער איין טהאָריכֿטער מענש פֿעראַכֿטעט זיינע מוטטער.
(כא) נאַררהייט איזט איינע פֿריידע פֿיר דען אַ נפֿערשטאָנדיגען; אַבר דער מאַן פֿאָן איינזיכֿט געהעט געראַדע.

רש"י

לרוחו להאריך חמתו יגרה מדון: וארך אפים. שאינו ממהר להנקם ולריב: ישקוט ריב. שהוא כלה ושקט מאליו: (יט) דרך עצל כמשוכת חדק. דומה בעיניו כאלו הדרכים גדורים לפניו בגדר הדקים: משוכת. גדר כמו הסר משוכתו (ישעיה ה'): חדק. קוצים: ואורח ישרים סלולה. כבושה ומופלה. ומ"א היה דרכו כקוץ זה הנסבך בגיזת למר הם תעלהו מכאן הוא מתערה בכאן: (כ) בן חכם ישמח אב וכסיל אדם בוזה אמו. גורם לאמו שמבזים אותה: (כא) אולת. שמחה היא לחסר לב: (כב) הפר מחשבות

ר"מ המאירי

הקטטה והריב. או פירושו השתה והבערה כמו מגרה את הריב: וארך אפים ישקיט ריב, כי כשיאריך אפו ולא יענה לשעתו, יהיה שנה שישקוט הענין מאליו, וכל זה הערה להאריך האף ולכבישת כעסו: ובדרך נסתר קרא איש חמה יגרה מדון, המתנגד להרוס אישיות התורה במופתיו הבינונים, והחכם המתישב בדעתו ובלתי נמהר להשיב ינית רוגזו וישקיט ריבו, ויודיעהו כי אין בכל מופתיו מופת אמתי אשר יוכל לדחות בו אחת מכל הפנות התוריות כמו שהתבאר: (יט) דרך עצל כמשוכת חדק, ואורח ישרים סלולה, הערה להיות האדם זריז בעסקיו ובעניניו, ושלא להיות עצל בהם, ואמר דרך עצל כלומר כשיצטרך ללכת אל עיר, נעשה הדרך ההוא בעיניו כאלו הוא גדור בכל סביבותיו בגדר של קוצים שאינו יוכל לצאת ממנה. אבל אורח ישרים סלולה בעיניו, רוצה לומר מופנית מן האבנים שבה, (ובלע"ז אשפיר' גאדה), מענין הסוללות באו העיר (ירמי' ל"ב כ"ד), וי"ש דרוכה ורמוסה, כלומר שאדם רואה דרכו לפניו: ובדרך נסתר המתעצל בחכמה כאשר נבוך ופוסח ולא יוכל להוציא תעלומותיו לאור, ואורח ישרים סלולה וישרה לפניו, אין בהם נפתל ועיקש. ורז"ל דרשוהו על אומות העולם דרכו של עכו"ם כקוץ המסובך בצמר, כשאתה מטלטלן מכאן, הוא מתערה בכאן, כך אין אדם יוכל לצאת מתחת ידי עלילותיהם בלא ממון: (כ) בן חכם ישמח אב, וכסיל אדם בוזה אמו, הערה כוללת לבן שישתדל בחכמה ובשלימות ובכל מיני ההצלחה, והודיעו כי עם היות תכלית התועלת והכבוד בשלימותו לעצמו, יש לאביו ולאמו חלק גדול בו, וראוי לו להפליג בזירוז לכבדם. ונראה שהפסוק פתיחת דברים, או נמשך למה שפירשנו בענין העצל, כי בן חכם הוא הפכו. ואמר שהבן החכם ישמח אב, ר"ל ישבב לו שמחה למעלתו, וכסיל אדם נראה שהוא הפוך, כמו האדם הכסיל בוזה אמו, ר"ל גורם שתתבזה: (כא) אולת שמחה לחסר לב, ואיש תבונה ייַשר לכת, כמה פעמים ביארנו שבכל זמן שיודיע על אחת מן המדות שהיא ממדות הכסיל, או שהיא מעכבים הנהגת החכם, והוא הערה למאוס ברע, ולבחור בטוב, ואין צריך להשיב מה שכבר נאמר תמיד, ואמר הנה שהסכל יחסר לב, ר"ל חסר השכל שמחתו לשוט הנה והנה ולטייל עם בני גילו לאכול ולשתות ולשחוק ולהתענג באלו התענוגים

הפחותים

כב הָפֵר מַחֲשָׁבוֹת בְּאֵין סוֹד וּבְרֹב יוֹעֲצִים תָּקוּם׃
כג שִׂמְחָה לָאִישׁ בְּמַעֲנֵה־פִיו וְדָבָר בְּעִתּוֹ מַה־טּוֹב׃

(כב) גיעב נעראנקען אויף, דיא אוני בעראטהען; אבער בייא פיעלען ראטהגעבערן ווירוט דוא בעשטעה'ן.
(כג) פריידע ווירד דעם מענשען דורך זיינע מונדעז אנטוואָרט; אויך דאַז וואָרט צו רעכטער צייט, וויא טרעפפליך איזט'ז!

רש"י

באין סוד. בלא עצה לא תקום מחשבה: (כג) שמחה לאיש במענה פיו. כשמעו ע"י מענה רך ודבר נחת הבריות אוהבים אותו. ורבותינו דרשוהו על בעל גירס' מולאים בפיהם מענה אז תתקיים בם וישמחו: ודבר

ר"מ המאירי

הפתאים והמגונים, וזהו שמחתו ותכלית כוונתו, כי השמחה מונחת על השגת מה שיכוין האדם בו, והנבון יתבונן בעצמו איזו הוא הדרך ישרה ומהו התכלית המכוון, ומכין צעדיו ומיישר אורחותיו להשיג כוונתו, וזו הערה כוללת בהמוניות ונמוסיות ובשכליות, כי הוא משתדל להשיג כוונתו בכל מה שיוכל. ובענין החכמה יפורש ענין יושר לכת, על סדר הלימוד בהקדמות ובלימוד החכמות על סדרן ולהשמר מן הסריסה: (כב) הפר מחשבות באין סוד, וברוב יועצים תקום: (כג) שמחה לאיש במענה פיו, ודבר בעתו מה טוב, סוד יאמר לפעמים על העלמת הדבר והסתרו, סוד ה' ליראיו (תהלים כ"ה י"ד), כי אם גלה סודו (עמוס ג' ז'), וסוד אחר אל תגל (לקמן כ"ה ט'), ופעם יאמר על קיבוץ אנשים להתיעץ עצה ביניהם, הן לטוב הן לרע, על עמך יערימו סוד (תהלים פ"ג ד'), בסוד ישרים ועדה (שם קי"א א'), ועל סוד בחורים יחדיו (ירמיה ו' י"א), והנה הוא אמור בענין עצה, והוא הערה על עשיית הענינים במתון ובעצת גדוליו וזקניו, ואמר החכם לבנו התיעץ והתמהמה במעשיך, ואל תבהל ברוחך להוציא מחשבותיך לפועל, כי טוב שתנחם על התמהמך משתנחם על הבהילך, דבר שלא תוכל להשיבו, וע"ז אמר הפר מחשבות באין סוד, כלומר כל מה שיחשוב האדם להשיגו הוא מופר בעבור העשותו בלא עצה: וברוב יועצים תקום, ר"ל תתקיים המחשבה, וברוב פירושו בהרבה או בחשיבות עצה: ועז"א שמחה לאיש במענה פיו, ודבר בעתו מה טוב, כלומר שמחה לנועץ כשהשיג למענה פיו, ר"ל למה ששאל, כי מענה במקום דיבור, כמו וענית ואמרת (דברים כ"ו ה'), ויען איוב, הראשון (איוב ג' ב'), או פי' בעדות פיו, במה שהי' פיו מעיד לו על הדבר שישיגהו, וההשגה ההיא תהיה ברוב עצה: ודבר בעתו מה טוב, הורה על צורך העצה כי לפעמים יזדמן שהצליח האדם באיזה ענין, ויחשוב שאם יעשהו עתה ג"כ שיצליח בה ויקשה בזה לפעמים. כי העתים אינם שוים, ויצליח האדם בעת מן העתים בענין אחד, שיפסיד בו בזמן אחר, וכמה דברים ראוי לו לאדם להשתדל בזמן הבחרות שראוי להניחם בעת הזקנה, וכיוצא באלו מן הפרטים כמה וכמה. ולפי התחדשות הזמנים והשנות יתחדשו העצות, ולכן צריך האדם להתיעץ תמיד עם הזקנים אשר עברו עליהם נסיונות הימים, בישישים חכמה:

ובדרך נסתר יפורש סוד על ענין הראשון, והזהיר החכם שלא יהרוס המכוון בשנות גלות סודות התורה למי שאינו ראוי לכך, כי זה הריסה והפר המכוון אף במחשבות היועצים ר"ל במחשבות החכמים והעמדתם עניני התורה על מושב כנם הראוי להם להתקיים המכוון, והעיר שיש סודות שאין ראוי לגלותם לשום אדם בעולם אף לנבון שבנבונים, אלא שהחכם לפי מה שיגיע בהצלחת לימודו יתבונן בהם מדעתו עד שישיגם, ועז"א שמחה לאיש במענה פיו, כלומר במה שיתחדש לו מושכלו שהוא תכלית הכוונה, מה שאין ראוי להגיע לו מהשפעת זולתו, והודיעו

שישיגנה

כד אֹרַח חַיִּים לְמַעְלָה לְמַשְׂכִּיל
לְמַעַן סוּר מִשְּׁאוֹל מָטָּה:
כה בֵּית גֵּאִים יִסַּח יְהוָה
וְיַצֵּב גְּבוּל אַלְמָנָה:
כו תּוֹעֲבַת יְהוָה מַחְשְׁבוֹת רָע
וּטְהֹרִים אִמְרֵי־נֹעַם:

(כד) דער פֿאַר רעזולעבענז (גנעהט) אויפֿווארטז בייא דעם פֿערשטאַנדיגען, דאַמיט ער אויזווייכע דעם גראַבע אַבוואַרטז.
(כה) דאַז הויז דער האָפֿפֿאַרטיגען ווירד דער עוויגע ניערעררייסען, אונד פֿעסטשטעללען דען גרענצשטיין דער וויטטווע.
(כו) איין גרייעל דעם עוויגען זינד דיא גערזאַנקען דעז באָזען, אבער וואָהלגעפֿאַלליגע רעדען דיא ריינען.

רש"י

בעתו מה טוב. שואלים בהלכות הפסח ובהלכות החג בזמנו: (כד) אורח חיים למעלה למשכיל. כמו שרפים עומדים ממעל לו (שם) כלומר לפני

ר"מ המאירי

שישיגהו אם ישמור עשיית הדברים בעתם, ובהזהר מן ההריסה ומן הנמשך בה כמו"ל מנעו בניכם מן ההגיון, וכן אמר במס' חגיגה תא ואגמרך מעשה מרכבה, וא"ל אכתי לא קשאי, ואלו דברים סודיים נכבדים מאוד ליודעי חן. ויש בנגלה הערות אחרות, אמר שבמענה פי האדם כשהוא מענה רך ודיבור ערב ומתוק לבריות ישיג שמחה ואהבת הבריות, ועכ"ז אמר דבר בעתו מה טוב, כי לפעמים צריך שיכריח האדם עצמו אף בחוץ מטבעו לשנות בתכונת הדיבור, פעם דרך כעס, פעם דרך פיתוי, ופעם דרך שמחה ולשון הבאי, כאז"ל על ענין הכעס למירמי אימתא על אכפי ביתיה הוא דעביד, ודרך פיתוי ושפתי חלקות, מותר לשנות בדברי שלום, ודברי הבאי, כי הוו קלשי רבנן מן גירסא הוו אמרי מילי דבדיחותא.
וי"ל על הלימוד, ר"ל על הרב המלמד. ואללי במענה פיו לשון שפע ע"ד והארץ תענה את הדגן (הושע ב' כ"ד), והכסף יענה את הכל (קהלת י' י"ט), וכן לדעת קצת והאלהים יעננו בקול (שמות י"ט י"ט), שהיה עוזרו ומשפיעו בקול שאלמלא כן לא היה קולו נשמע. ואמר שמחה למלמד ולמלמדים ממנו בלשונו מושפע לדבר דבריו נכיון בלא בלבול: ודבר בעתו מה טוב, כי זה מצורך טכסיס הלימוד בדיבור ובדרשא שיהיה ענין דיבורו נאות לפי העת והזמן, כענין אמרם ז"ל שואל כענין ומשיב כהלכה, וכענין בספרים מדוייקים באות בי"ת, כלומר בענין המיוחד לאותו זמן הלכות פסח בפסח והלכות עצרת בעצרת וכו'. והזכיר הטכסיסין היותר גדולים שבטכסיסי הדיבור, כי מענה פיו כולל סדר הדברים ומהותם ואיכותם וערבותם דיבור המספרם והמגידם, ודבר בעתו כולל הזמן והעת והמקום:
ולפי דרך הנסתר לכלול נדבר בעתו ענין העתים אשר בספר קהלת, אלא שיארכו הדברים: (כד) אורח חיים למעלה למשכיל, למען סור משאול מטה, זה מיוחד לענין החכמה, ואמר שדרך חיים הנצחיים הוא שיעלה המשכיל דרך מעלה מדרגה אחר מדרגה על סדר מעלות הסולם בהקדמות והצעות נכונות להביאו לשלימות נצחי, כי בזה ישיגהו ויציל נפשו מרדת מטה ושחת ואבדון נפשו. או קרא שאול מטה התענוג העפרי, כלומר אורח החיים שיתעסק במעלת החכמה ויסור מהתענוגים העפריים. כי עפר הם ואל עפר ישובו: (כה) בית גאים יסח ה', ויצב גבול אלמנה: (כו) תועבת ה' מחשבות רע, וטהורים אמרי נועם. לפי הנגלה הערה תוריית מייעדת גמול ועונש ומדיניית בהיותה מזהרת בפרט על הגאוה שהיא סבת מקנאים ושונאים, עיניהם ולבם להתנכל על בעליה תמיד להתנפל עליהם עד אשר ישפילוהו ויכניעוהו עד עפר, ושפלי הרוח. עלו מעט מעט מעלה מעלה

כז עֹכֵר בֵּיתוֹ בּוֹצֵעַ בָּצַע
וְשׂוֹנֵא מַתָּנֹת יִחְיֶה:
כח לֵב צַדִּיק יֶהְגֶּה לַעֲנוֹת
וּפִי רְשָׁעִים יַבִּיעַ רָעוֹת:
כט רָחוֹק יְהוָה מֵרְשָׁעִים
וּתְפִלַּת צַדִּיקִים יִשְׁמָע:

(כז) ויין הויז פֿערדערבט, ווערנאַך
געווין גייצט, אַבער ווער בעשטעכֿינג
האַזזעט, ווירד לעבען.
(כח) דאַז הערץ דעז גערעכֿטען זיני
נעט נאַך, אום צו אַנטוואָרטען, אַבער
דער מונד דער פֿרעפֿלער שפּרודעלט
באָזהייטען.
(כט) פֿערן איזט דער עוויגע פֿאָן
דען פֿרעפֿלערן, אַבער דאַז געבעט
דער גערעכֿטען האָרט ער.

רש"י

החכם קשוטה ומוכנת אורח חיים: (כז) עוכר ביתו. שהוא בולע בלע: ושונא מתנות יחיה. מאחר שהוא שונא מתנות כ"ש ששונא את הגזל: (כח) לב צדיק יהגה לענות. יחשוב ויבין מה יענה קודם שישיב דבר:

ר"מ המאירי

עד התילכנו אישיות בתיהם מפחד, ולא יעלה שבט המקרים עליהם ויצליחו בתכלית ההצלחה, ואמר ע"ז בית גאים יסח ה', אם מצד העונש למה שימשך ממנו, והוא אמרו כי תועבת ה' מחשבות רע, אם למקרים המוטיים לשבאת בני אדם עליו: ויצב גבול אלמנה, ר"ל השפלים, ולקח אלמנה שהיא השפלה שבמין, וכן גבול כלומר אפילו מה שאינו בבית אלא חורבה הוא יציבה ויסבב בנינה: ויצב, יורה על שלימות בנינה, כי היסוד תחלת הבנין והצבות הדלתות תשלים הבנין, כאמרו בבכורו ייסדנה, ובצעירו יציב דלתיה (יהושע ו' כ"ו). אם דרך גמול לטהרת אמרי נעמה וזכותם, אם דרך מקרה נמשך מטוב הנהגתה: והוא שסמך אחריו תועבת ה' מחשבות רע, וטהורים אמרי נועם: ובדרך נסתר תכלית החכמה יקרא בית, כי הוא המדור הנצחי לנפש. וגבול הוא כמו שדה, והוא קודם בזמן לבית, ואפשר שהוא רמז לשלימות המדות, או לידיעת הטבעיות שהן קודמות להיות בזמן, כמו שנבאר בפסוק הכן בחוץ מלאכתיך ועתדה בשדה לך, אחר ובנית ביתך (לקמן כ"ד כ"ז), ואמר שהמתנגדים והם הנקראים גאים להיותם מגזמים ומתפארים להיות כל ענייניהם בהקש ובמופת, אף הבית שלהם, ר"ל תכלית חכמתם יסח ה'. ואלמנה, נגזר מלשון אלם והוא ענין שפלות, ואמר שהשפלים הנלחמים במלחמתם, הוא יציב גבולם וישלימהו עד תכלית הנצחיות, ובנותן טעם לזה אמר תועבת ה' מחשבות רע, וטהורים אמרי נועם. וי"ל בית גאים יסח ה' על גוף הרשע וממשלת כחותיו, וגבול אלמנה על נפש הצדיק, וקרא אלמנה לפי שאינה נשמעת למיעוט ערכה בעין ההמון: (כז) עוכר ביתו בוצע בצע, ושונא מתנות יחיה: (כח) לב צדיק יהגה לענות, ופי רשעים יביעו רעות: (כט) רחוק ה' מרשעים, ותפלת צדיקים ישמע, אלו הפסוקים הערה לשופטים ולדיינים להשתדל בכל כחם שלא יצא מתחת ידם דין בלתי מתוקן. בצע, נאמר לפעמים על הגזילות והחמסים, כלו בוצע בצע (ירמיה ו' י"ג), ובוצע ברך נאץ ה' (תלים י' ג'), ולפעמים על התועלת והנאה מה בצע כי נהרוג את אחינו (בראשית ל"ז כ"ו), ופעם על רדיפת העושר וחמדת קבוצו ביותר מן הצורך, אע"פ שאפשר שכולם סובבים על ענין אחד, וזהו ענין שונאי בצע (שמות י"ח כ"א), ופירשו בשונאים ממונם בדין, כלומר ששונאים ומרחיקים קיבוץ הממון רק כפי מה שצורך להם, ואם הם עשירים יסתפקו במה שחננם הש"י ית' ואין קירות לבם הומה לקנות עוד, ואומר עליהם שהם ראויים למנותם דיינים, כ"ש מלך במשפט יעמיד ארץ, ואיש תרומות יהרסנה (לקמן כ"ט ד'), פי' אם הדיין דומה למלך שאינו צריך לכלום, ר"ל שיהא שמח בחלקו ומסתפק בשלו, יעמיד ארץ, ואם דומה לכהן שמסייע בבית הגרנות יהרסנה. ואמר עתה שהדיין שדרכו לבצוע

בצע

ל מְאוֹר־עֵינַיִם יְשַׂמַּח־לֵב שְׁמוּעָה טוֹבָה תְּדַשֶּׁן־עָצֶם׃

(ל') ליכט דען אויגען (איזט, וויא) דאז הערץ ערפרייט; גוטע נאכריכט ניעבט מארק דעם געביין׃

רש"י

(ל') מאור עינים בתורה ישמח לב. ששואלין ממנו דבר ויודע מה להשיב

ר"מ המאירי

בצע הן בגזילות הן בהיותו חומד ממון הוא עוכר ביתו ר"ל מצד העונש: ושונא מתנות. ר"ל שונא השוחד יחיה, ואח"כ הזכיר הדיין להיותו מתון בדין, ע"ד מה שביארנו בתחלת מסכ' אבות בענין מאמר הוו מתונים בדין. ואמר לב צדיק יהגה לענות, ומלת יהגה והגיון בשפה מצורפת אל לב נאמרת על המחשבה, גם במלת דיבור ואמירה, וכן אמר לבי, ואמרתי אני בלבי (קהלת ב' ט"ו), דברתי אני עם לבי (שם א' ט"ז), שהכל ענין מחשבה, וכן הגיון לבי, והגות לבי (תהלים מ"ט ד'): לענות. פירשוהו קצת מדקדקים מלשון ענין ע"ד אמרו וראיתי את הענין אשר נתן אלהים לבני אדם לענות בו (קהלת ג' י"ד), אלא שהוא מקור ר"ל להתעסק בו ואות הלמ"ד שבו היא אות השימוש וזה האמור פה, כמו למנות ימינו (תהלים צ' י"ב), שפירושו למנין ימינו, וכן פנות קדים. ואות הלמ"ד הנה במקום בעבור כלומר לב צדיק כשיבא לפניו הדין, יחשוב מחשבת בעבור הענין ההוא עד שיוציא הדין לאמיתו קודם שיחתכהו: ופי רשעים יביע רעות, כלומר שיטה את הדין בשוחד, וכן שקופץ את הדין בלא מתון, ואם יטעה בו אינו מקפיד, ולכן רחוק ה' מרשעים, ר"ל שאינו מסכים עמהם, הפך אמרו, אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט. ותפלת צדיקים ישמע, אפשר לפרשו שיקבלו דינם ומשפטם, מענין פלילה כמו שביארנו למעלה. או פירושו תפלה ממש, כי כן דרך השופט להתפלל לאל שלא לבאת דין מעוות מתחת ידו, כמאמר ונתת לעבדך לב שומע (מ"א ג' ט'), וגדולי המדקדקים פירשו פסוק לב צדיק ענין בפני עצמו. ולענות, מגזרת לענה ורוש אע"פ שברבות היה ראוי לבוא בשו"א תחת הלמ"ד, כמו מנערה נערות, אולי בא דרך זרות. והענין כענין אמרו לב חכמים בבית אבל (קהלת ז' ד'), כלומר לב צדיק ישוב בצרות הזמן ובמסבות תלאותיו ויתבונן כי העולם הוא הבל וריק ויבין לאחריתו, ובזה יכנע לפניו ית', וירבה בתפלות ובכשרון המעשים, וישיג הטוב בהצלחת האמיתיות, ופי הרשעים יביע רעות, ר"ל ידבר דברים שישיגוהו מהם רבות רעות וצרות, ויש לפרש לענות כמו לענוה, כמו וענותך תרבני (ש"ב כ"ב ל"ו), שהוא בחט"ף פת"ח תחת העי"ן, ובחול"ם על הנו"ן, והוא כמו האמור במקום אחר וענותך תרבני (תהלים י"ח ל"ו) שהוא בפת"ח תחת העי"ן וקמ"ץ תחת הוי"ו. וי"מ לענות, כמו לדבר, כי העניה עם היות רוב ענייה נאמר בהשבת מענה תאמר לפעמים על התחלת הדיבור, ועניה ואמרת, מה ענה ה' (ירמיה כ"ג ל"ה), ושמואל ראה את שאול וה' ענהו (ש"א ט' י"ז), כלם יענו ויאמרו אליך (ישעי' י"ד י'), והענין על מה שאמרו למעלה וטהורים אמרי נועם. אמר שהצדיק והנבון אינו נמהר לדבר, אבל קודם שידבר יחשוב בעצמו אם יוכל לדבר כראוי וכנאות, ואם יש בידו כל הדברים הצריכים לדבר בפני הגדולים, כענין מה שפירשנו בפתיחת חיבורינו הגדול, על אמרם במה שהורשית התבונן, כלומר שאף שהורשית לדבר, התבונן בעצמך אם אתה ראוי לכך אם לאו, לפי העת והזמן והמקום כפי מה שהתבאר:

ובדרך נסתר קרא הנה ביתו, הגוף הנמשל במקום אחר לעיר קטנה, ורמז הנה על אמרו במקום אחר אל תהי צדיק הרבה וגו' (קהלת ז' ט"ז), כי טוב אשר תאחוז בזה וגו' (שם ז' י"ח), ואמר שהעוכר ביתו אוכל וכל עד שימיתיהו לגמרי הוא בוצע בצע, ר"ל שהוא חומס נפשו וגופו, כי הגוף כלי לנפש והשכל רוצה בקיומו, ובלבד שיסתפק בצורך ההכרחי ולא שיקח מתנות באדם מחוץ, וע"ז אמר

לא אֹזֶן שֹׁמַעַת תּוֹכַחַת חַיִּים בְּקֶרֶב חֲכָמִים תָּלִין׃

לב פּוֹרֵעַ מוּסָר מוֹאֵס נַפְשׁוֹ וְשׁוֹמֵעַ תּוֹכַחַת קוֹנֶה לֵּב׃

לג יִרְאַת יְהוָה מוּסַר חָכְמָה וְלִפְנֵי כָבוֹד עֲנָוָה׃

(לא) איין אהר, דאז חארט אויף לעבענלעהרען, וויר אינטער ווייזען וואהנען.

(לב) ווער צוכט פערווירפט, פערשמאהעט זיינע זעעלע, אבער ווער אויף צורעכטווייזונג הארט, געווינט פערשטאנד.

(לג) דיא פורכט דעז עווינען איזט אנלייטינג צור ווייזהייט, אונד פאר דער עהרע קאממט דעמוטה.

רש"י

ולפי פשוטו כמשמעו דבר שהוא תאוה למראות עינים משמח הלב ומלחלח תוגת הלב כגון גן ירק ונהרות המושכים: (לג) ולפני כבוד ענוה. הענוה גורמת שהכבוד בא:

ר"מ המאירי

ושונא מתנות יחיה, וע"ז אמר ג"כ לב צדיק יהגה לענות וגו', ר"ל יקשוב בענין ויתבונן בעצמו לתת לכל אחד חוקו. ופי רשעים המתרחב תמיד למאכלים ולתענוגים היתרים יביע רעות, ר"ל יביעם ממקור לבו הרע. ולכן רחוק ה' מרשעים, ותפלת צדיקים ישמע, על הדרך שביארנו למעלה בענין ותפלת ישרים רצונו: (ל) מאור פנים ישמח לב, ושמועה טובה תדשן עצם: (לא) אוזן שומעת תוכחת חיים, בקרב חכמים תלין: (לב) פורע מוסר מואס נפשו, ושומע תוכחת קונה לב: (לג) יראת ה' מוסר חכמה, ולפני כבוד ענוה, אלו הפסוקים הנסתר והנגלה בהם אחד, וידוע שמאור העינים מוליך האדם למחוז חפצו, והגעה אל מחוז חפצו היא השמחה, כי כל מה שמגיע למה שאליו תשוקתו וכוונתו הוא השמחה, וקרא הנה מאור עינים חלק המצות השכליות הנותנות סדר והנהגה בין בני אדם בהעזר קצתם בקצתם והמנע היזק קצתם מקצתם וסדר ההנהגה בטוב המדות והזהר מהפכן, והוא שנאמר עליהם מצות ה' ברה וגו', מלד שזה החלק מבוא לחלקים הנכבדים אשר הם תכלית הכוונה והשגתם היא השמחה השלימה, ולזה אמר הנה עליהם ישמח לב. ואמר שמועה טובה תדשן עצם, נראה שאמר זה על המצות השמעיות, והם שאמרו עליהם שהיצר מקטרג עליהם ואומות העולם משיבים עליהם. ומלת שמועה הנה במקום הבנה, כמו כי שומע יוסף, כלומר מי שהתחכם והתבונן עד שנגלו לו תעלומות שנתן יצאו לו מהם דברים מועילים תועלת גמורה באמונות ידושנו בהם עצמותיהם, והוא משל על רוב התענוג. ואפשר שאמר עצם על שהוא לשון חוזק ותוקף ועצמיות הדבר ויסודו ועיקרו ורומז על הנפש, וכפל הענין ואמר אוזן שומעת תוכחת חיים, ותוכחת סמוך, ר"ל תוכחת של חיים, כלומר המביאו לידי חיים, והוא שלימות המדות: בקרב חכמים תלין, והוא בעצמו ענין פורע מסור, ר"ל משליכו לאחור ולמפרע אחרי גוו מואס נפשו, ושומע תוכחת הוא קונה לב, ר"ל שכל ושלימות: וכן ענין יראת ה', ר"ל שלימות המדות הוא מוסר המביא לידי חכמה: ולפני כבוד, ר"ל קודם השגת הכבוד שהוא השלימות הגדול ענוה. ומלת ענוה נאמר הנה על כלל שלימות המידות, כי היא הראשונה והמעולה שבכולן, ואמר על האוזן תלין, כי האוזן בענין השמיעה נזכרת בכלל כל הגוף. או שענין לינה אינו נאמר על לינת הלילה והשכיבה לבד, אבל על כל התמדת ענין ודבקותו בו, בצוארו ילין עוז (איוב מ"א י"ג), ולנה בתוך ביתו (זכריה ה' ד'), עד מתי תלין בקרבך מחשבות אונך (ירמיה ד' י"ד):

טז.

א לְאָדָם מַעַרְכֵי־לֵב
וּמֵיְהוָה מַעֲנֵה לָשׁוֹן׃
ב כָּל־דַּרְכֵי־אִישׁ זַךְ בְּעֵינָיו
וְתֹכֵן רוּחוֹת יְהוָה׃
ג גֹּל אֶל־יְהוָה מַעֲשֶׂיךָ
וְיִכֹּנוּ מַחְשְׁבֹתֶיךָ׃

טז·

(א) דעז מענשען זינד דיא אַאָרדנוני־
גען דעז הערצענז, אַבער פֿאָם עווינען
קאָממט דיא אַנטוואָרט דער צונגע.
(ב) אַלל דיא וועגע דעז מענשען זינד
לויטער אין זיינען אויגען, אַבער דער
עוויגע ערמיזזעט דיא גזינונגען.
(ג) בעפֿיעהל דעם עוויגען דיינע
ווערקע, זאָ ווערדען דיינע ענטווירֿ
פֿע בעשטעהען.

רש"י

טז (א) לאדם מערכי לב. הוא סודר עצתו ודבריו בלבו: ומה' מענה לשון. כשבא להטיב הקב"ה משכילו בדבריו או אם זכה מזמן לו מענה טוב: (ב) ותוכן רוחות ה'. ומוכה הלבבות מי הטוב ומי הרע: גל אל ה' מעשיך. גלגל והשלך עליו צרכיך ויכונו מחשבותיך. ד"א גל אל ה' מעשיך

ר"מ המאירי

טז (א) לאדם מערכי לב, ומה' מענה לשון, הערה להיות האדם שומר פתחי פיו: מערכי לב הם הדברים שיסדר האדם עצמו במחשבותיו ויחשוב היותם מוציאם בפה בנקל על הדרך שחשבם בלבו ואינו כן, שכמה פעמים יסדר בלבו להוציא בלשונו ולא יזדמן לו לדבר מה שסידר בלבו, ולכן לא יסמוך כאלו הענינים על מערכי לבבו, עד שיוציאם בפה כמה פעמים כדי שיהיו שגורים בפיו, ושיבטח בזה בעזר אלהי, כי הוא משים שפה לנאמנים בעת שירצה, ופותח פה לאלמים לבחירתו בהם. או היא הערה שאע"פ שמוצא עצמו חכם, אם אינו בעל הלשון, ראוי לו להמנע מלדבר: מענה, לדעתי ענין שפע כמו והכסף יענה את הכל (קהלת י' י"ט), והארץ תענה את הדגן (הושע ב' כ"ד), ובלע"ז (בשטאמי"נט)· ואמר שאע"פ שמצד חכמתו יבואו מערכי לבבו כתקונם, מענה הלשון אינו תלוי בחכמה, ולכן יזהר מלדבר עד שיהיה בטוח בעצמו בשלימות מערכי לבבו ובעריבת מענה לשונו: ובדרך נסתר נראה שהוא קורא מערכי לב דרכי המחקר, כאז"ל עורכי הדיינים· ומענה ענין עדות, מלשון לא תענה ברעך עד שקר. ולב נאמר הנה במקום שכל, ואמר שדרכי החקירה לחקור כל דבר חכמה עם סותרו, והוא במה שהורשה החכם בו עד שיתאמתו לו הדברים מצד העיון הדק והמחקר האמיתי בדברים שכבר הוטבעו בהאמנתו מצד הקבלה, אך מה' מענה לשון, כלומר יש דברים לא תשיגם יד העיון, ואין לחכם בו רק ההשען על מה שהעידה התורה עליו, כי העדות ההוא מה' וראוי לסמוך עליו, כאמרו ע"ז לפי מה שפירשנו (לעיל בפסוק עדות ה' נאמנה: (ב) כל דרכי איש זך בעיניו, ותוכן רוחות ה': (ג) גול אל ה' מעשיך, ויכונו מחשבותיך, הערה להיות כל אדם שוקל פעולותיו בפלס היושר והמשפט, ולא ישא פנים לעצמו להתפתות אחר רצונו, כי כל דרכי איש, ר"ל כל אחד מדרכיו הוא זך בעיניו, ותוכן רוחות ה', ר"ל מביאן לחשבון ולמצרף, מענין ותוכן לבנים תתנו (שמות ה' י"ח). ואפשר שהזהירו שיגולו עליו מעשיו, ר"ל שיכוין כל מעשיו לעבודתו, ואז יכונו מחשבותיו, כענין וכל מעשיך יהיו לשם שמים:

ובדרך נסתר נקשר עם הפסוק שלפניו, כלומר שידע בחקירתו שכל אחד מן הסותרים זך וערב בעין בעליו, אחר שאין המופת מכריע על אחד מהם, וה' אשר לו נתכנו עלילות תכן נפשותינו ויפרס להכריע בעדותו אחד משני חלקי האפשר,

ואלינו

ד כל פָּעַל יְהוָה לַמַּעֲנֵהוּ וְגַם־רָשָׁע לְיוֹם רָעָה׃

(ד) אַללעז שַׁאַפְפט דער עוויגע צו זיינער בעשטיממונג; אַבער אויך דען פרעפֿלער פיר דען טאַג דעז אונהיילז.

רש"י

התפלל לפניו כל צרכיך: ויכנו. יתבוססו ויתקיימו: (ד) כל פעל ה' למענהו. הכל עשה בשביל קילוסו. כמו ענו לה' בתודה (תילים קמ"ז) ד"א להעיד עליו כלומר פעלו מעיד עליו על גבורותיו. שניהם בהגדת תילים. וגם רשע

ר"מ המאירי

ואליו הסמוך לבלתי סור ממנה ימין ושמאל, והוא בשרשו ענין גול אל ה' מעשיך, כלומר סבב וגלגל מעשיך אליו. ר"ל שתסמוך על דבריו במה שאין יד העיון משגת, ואז יכונו מחשבותיך בלא מבוכה ובלבול: (ד) כל פעל ה' למענהו, וגם רשע ליום רעה, י"מ למענהו כמו לענייננו, והוא הערה לשלול הבורא ית' מפועל הבטלה, וכבר ידעת שהפעולות יחלקו לד' מינים, פעולה שלא יכוין בה שום תכלית ופעולה, ופעולה שיכוין בה תכלית רע, ופעולה שיכוין בה תכלית טוב, אבל שלא ישיג המכוון שלו, ופעולה שיכוין בה תכלית טוב וישיגהו, ובאה הנה הערה לשלול שבורא ית' משלשת החלקים, ולייחס לו המין הרביעי, ואמר שכל דבר נברא לעניינו לא נברא דבר לבטלה, וזה דבר עיוני נודע למבינים, ולירך בו הערה תוריית ושכלית, ואמר וגם רשע ליום רעה, כלומר שתכלית בריאתו להיות מיוחד ליום רעה, ויאמר עליו שהש"י פעלו על זה שבבריאותו נתנה רשות ביד האדם לבחור בטוב או ברע, כאמרו ראה נתתי לפניך וגו' ובחרת בחיים (דברים ל' ע"ו י"ט), והוא מרה בבחירתו ועבר על רצון הבורא ית', ויהיה זה סבה להיות מוכן ומעותד ליום רעה, והודיע זה להוציא מלב השואלים למה לא ברא אלהים את האדם בדרך לא יוטבע בו רצון לבחור רק הטוב, והשאלה הזאת כאלו ישאל למה לא בראו במלאך, ולמה לא ברא הדומם צומח, או הצומח ב"ח, והב"ח מדבר. והתשובה בכולן כי האל ית' ברצונו גזר להמציא נבראים על מינים רבים, וברא המין האנושי סגולת כל הנבראים שבעולם התחתון ולירך בו רוח עליון לדעת טוב ורע ולבחור באיזה שירצה וכשיבחר את הרע, רעה תבואנו. וי"מ שהוא הפך כמו ויום רעה לרשע, ורז"ל דרשוהו במדרש תילים על ב' פנים. באחד פירשו למענהו מל' ענו לה' בתודה (תהילים קמ"ז ז'), שפירושו שבחו או הללו, כלומר כל פועל ה' לתהלתו ולשבחו, כענין כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו, יצרתיו אף עשיתיו (ישעי' מ"ג ז'), כלומר בראתיו מאין ליש, ויצרתיו בתיקוני איבריו ורוחו ונשמתו, אף עשיתיו בסיפוק צרכיו ובפרנסת השגחתו בו, וע"ז אמר והרשע גם הוא מציאותו לכבודי בהתעתדו ליום רעה. או פירוש רשע מענין בכל אשר יפנה ירשיע (ש"א י"ד מ"ז), ובלע"ז (בור"גינט), והוא נאמר על המתעסק בעניני העולם, ואמר שמציאותו לצורך השלם, כענין לתת לטוב לפני האלהים (קהלת ב' כ"ה), וכענין אמרם ז"ל כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל קנינא בני, וכן אמרו כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה, וכן אמרו אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה, ובא ליום רעה כדרך אשר חשכתי לעת צר (איוב ל"ח כ"ג). וי"מ וגם שע"י הרשע הוא נפרע מן הרשעים, כאמרו הוי אשור שבט אפי (ישעי' י' ה'), וכן פירשוהו שם מענין עדות, כלומר שפעולותיו מעידות על גבורותיו, ורמז שהאל ית' ניכר מצד פעולותיו, כמו שרמז השלם באמרו לריח שמניך טובים (שה"ש א' ג'), כלומר שהשכל האנושי אין בו כח להשיג אמתתו ומציאותו ית', אבל מכח מעשיו הנראים השיגו החכמים אמתת מציאותו ית' שהוא מנהיג העולם והממציא כל הנמצאים וזהו כענין ריח, שמצד הריח ניכרת מעלת הדבר המורק בלא משוש ובלא ראייה, והיא הערה לכל יערת עצמו להשיג מכבודו ית' זולת זה, ואמר שם שמן תורק שמך (שם). כלומר

מצד

ה תּוֹעֲבַת יְהוָה כָּל־גְּבַהּ־לֵב יָד לְיָד לֹא יִנָּקֶה׃

ו בְּחֶסֶד וֶאֱמֶת יְכֻפַּר עָוֹן וּבְיִרְאַת יְהוָה סוּר מֵרָע׃

(ה) איין גרייעל דעם עווינגען איזט יעגליכער האָכמיטהיגע; האַנדפאַלל צו האַנדפאַלל — ער בלייבט ניכט אונגעשטראַפט.

(ו) דורך ליעבע אונד טרייע ווירד דיא שולד געזיהנט, אונד דורך פֿירכט דעז עווינגען ענטווייכט מאַן דעם באָזען.

רש"י

עשה להמיתו ליום רעה וכל זה לקילוסו: (ה) יד ליד לא ינקה. מיד ליד בא לו גמול נותם לבו: (ו) וביראת ה' סור מרע על ידי יראת ה' סור מרע:

ר"מ המאירי

מלך הרים מכר לנו שמן תורק שמך, כלומר שאמת מציאותך מנוקה ומשופה מכל המקרים המשיגים את הגוף, ואמר על כן עלמות אהבוך (שם), כלומר נפשות הצדיקים החושקים, ואמר הנה וגם רשע ליום רעה כלומר שהרשע המיוחד בעיונו ומזגו להשיג מה שאין בכח השכל האנושי להשיגו נכשל ומעוות ליום רעה. או נפרש למענהו ג"כ לשון עדות, וכן ענין לריח שמניך פירשו בו קצת החכמים שהריח רמז לידיעת האדם האל ית' ודרכיו דרך קבלה מצד התורה, כענין לשמע אוזן שמעתיך (איוב מ"ב ה'), והוא ענין והריחו ביראת ה' (ישעי' י"א ג'), והוא ענין הרמוז בעדות ה' כמו שהתבאר: ואמר הנה כל פעל ה' כמו בתכלית, וכמו שפירשנו אנחנו בחיבור התשובה בפסוק כי זה כל האדם (סוף קהלת), כלומר זהו כלל האדם ותכליתו. וידוע שהדבר אמנם יאמן על אחד מד' דברים, המורגש והמפורסם והמוקש והמקובל. והמגורש והמפורסם האמין בו כל האדם, והמוקש האמין בו הפילוסוף, ובכל זה לא תשלם גדר האמונה עד שיאמין המקובל וזו היא אמונת בעל דת, והיא תכלית יסוד האמונה. ועז"א שתכלית פעולתו היא לעדות זו, בענין אמונת חידוש העולם, וידוע שזאת האמונה גוררת אמונת שינוי הטבעים והשגחה וגמול ועונש. והוא אמרו וגם רשע ליום רעה, וענין הפסוק הערת שכליות וקצתם תוריות, וכבר הבנת מתוך דברינו הנגלה בענייני הנסתר. ויש מי שהוסיף בענין נסתר שבא כל פעל ה' למענהו לבטל דעת הכופרים הקדומים שאמרו בחומר היסודות והמורכב מהם שהוא מעשה השטן אחר שיש בו הפסד, ובא להודיע שהכל טוב, ושהכוונה דרך כלל להתמיד המציאות כפי טבע הדבק והעדר בחומר לקבל צורה בהפסד צורה אחרת, ועל ההעדר ההוא רמז באמרו וגם רשע ליום רעה:

(ה) תועבת ה' כל גבה לב, יד ליד לא ינקה, הערה תוריית ומדיניית להרחיק מדת הגאוה, ויעד לבעליה העונש עליה לשעתה, ויד ליד פירושו כמו לאלתר, או מיד כלומר תכף לפעולות גאותו ישיג הענין שיונקן בו שלא ינקה בעל המדה ההיא מעונש רב, כאמרו ז"ל רוח קימעא שוברתו. וי"ל יד ליד, מעט מעט כ"שין תלמוד על יד על יד: וינקה לשון כריתה, כלומר לא יבא ענשו מעט מעט, אבל בפתע ובשטף גדול: ובדרך נסתר קרא ההורס והמיקל ראש לדרוש במופלא לחקור במכוסה גבה לב, כי זה יורה על גאוה ועזות מצח: (ו) בחסד ובאמת יכופר עון, וביראת ה' סור מרע, הערה תוריית בענין התשובה, אמר שבמעשה החסד והאמת יכופר העון לשוב ממנו, אך ביראת ה', ר"ל בשלימות המדות תמנע עשיית החטאים מעיקרם, וזהו סור מרע, ולכן הזהיר על שלימות המדות כדי שלא יחטא, והערה אחרת שאם חטא יזדרז על התשובה ויובטח שהתשובה מכפרת. וי"ל בחסד ובאמת יכופר עון כלומר שייעד כפרת החטא בסבת התשובה בדרכי האל ית' חסד, שמאחר שנתנה הבחירה ביד האדם לבחור בטוב ולמאוס ברע, נמצא קבלת תשובתו חסד הוא, אלא שמצד אחר אמת, ר"ל דבר לורך נקי המשפט, והוא להיות שבת מרותם

נטועה

ז בִּרְצוֹת יְהוָה דַּרְכֵי־אִישׁ גַּם־אוֹיְבָיו יַשְׁלִם אִתּוֹ׃
ח טוֹב מְעַט בִּצְדָקָה מֵרֹב תְּבוּאוֹת בְּלֹא מִשְׁפָּט׃

(ז) ווענדער עווינע וואָהלגעפאַללען האַט אַן יעמאַנדעז וואַנדעל, לאַססט ער אויך זיינע פיינדע מיט איהם פריעדען מאַכען.
(ח) בעזזער וועניג דורך גערעכטיגקייט, אַלז פיעל איינקאָממען דורך אונגעביהר.

רש"י

(ז) ברצות השם דרכי איש גם אויביו ישלים אתו. ירצה לו שיהיו שלימים

ר"מ המאירי

נטועה בלבו מדרך הבריאה, כאז"ל שמלא ג' פסוקים הללו נתמוטטו רגליהם של שונאי ישראל, חד ואשר הרעותי (מיכה ד' ו'), ואידך כחומר ביד היוצר כן אתם בידי (ירמיה י"ח ו'), ואידך והסירותי את לב האבן (יחזקאל ל"ו כ"ו), רצה בו שכל אלו הפסוקים יורו על החומר אשר אדני תכונתם הוטבעו עליו והוא סבה למרי ולעון, אלא שמלבד היות בחירת מעשיו נתונה בידו מדרך הבריאה ג"כ להרע או להטיב, היה מחוקו להתגבר על תאותו ולמשול ברוחו, וכענין אז"ל בראתי יצר הרע, בראתי לו תורה תבלין, ונמלאת קבלת התשובה חסד מלך ואמת מלך:

ובדרך נסתר קרא ענין האמנת השכות המקובלות חסד, והמושכלות אמת, ובזה לא יחסר דבר באמונה: והוא ענין יכופר עון, כלומר יעביר כל חסרון, כי לשון כפרה הוא לשון העברה אכפרה פניו: ועון הוא נאמר לפעמים על דבר חסר, כמו שפירשנו במלת חטאת, ובצד ביראת ה' סור מרע שהוא רמז על שלימות המדות:

(ז) ברצות ה' דרכי איש, גם אויביו ישלים אתו. הערה מדינית לרדוף השלום ולהרחיק הקטטות, ובאז"ל גדול השלום שאפילו עובד ע"ז מתכפר לו, שנאמר חבור עצבים אפרים הנח לו (הושע ד' ט"ז), ובגנאי המחלוקת שנאמר חלק לבם עתה יאשמו (שם י' ב'), וזה שכל זמן שהשלום ביניהם מתחברים זה לזה ונשמעים זה לזה ומשיבים זה את זה מדרך רעה לדרך טובה, ובעת הקטטות כל אחד הולך בשרירות לבו ובונה במה לעצמו, ועז"א שמהוראת רצון ה' בדרכי האיש להצליח דרכיו, לא סוף דבר שיעמיד אוהביו עמו על מצב האהבה והברית, כי גם אויביו ישלים אתו, ר"ל יביאם עמו בשלום ובברית האהבה: ובדרך נסתר נראה לפרש ברצות, מענין שלימות על הדרך שביארנו בענין וכאב את בן ירצה (לעיל), ואיש רומז אל המתחכם המתלמד, וקרא אויביו המלך הזקן ובני חילו, והיא הערה להכניע היצר ולהשבית שאור שבעיסה המעכב, ולבער מחדרי לבו חמירא דבני חילא, ולא להמיתם לגמרי מכל וכל, רק להמנעם מהתנשא ומהתגבר על היצר המסכן, ולתת לכל אחד חוקו הראוי לו, וזהו ענין ישלים אתו, ואמר שהשלימות האמתי יגיע האדם אליו בתת לכ"א חוקו הראוי לו, כענין ירא אלהים יצא את כלם (קהלת ז' י"ח): (ח) טוב מעט בצדקה, מרוב תבואות בלא משפט, י"א שהיא הערה להזהר מן הגזילות והחמסים. והכוונה טוב מעט ממון שיקנין בצדקה, ר"ל ביושר מרוב תבואות מקובצות בלא משפט רק בעול וחמס, ואפשר שהיא הערה המונית להיות האדם מסודר בהוצאותיו ומכלכל דבריו במשפט, ומלת צדקה מונח לפעמים על ההליכה בקו השוה כמו משפט. ואמר טוב מעט ממון, בהיות בעליו שם אורחותיו בשלום בהוצאותיו ממי שיש לו רוב תבואות, והוא מפזר ומוציא ממונו בלא משפט, ר"ל בלא מיצוע הדרכי' רק בפיזור ובדרך הומיה ושטות. וי"ל טוב מעט בצדקה ר"ל בנתינה ממנו צדקה לעניים כראוי, כדרך מלח ממון חסר מרוב תבואות בלא משפט, ר"ל בלא נתינת הראוי ליתן מהם, כענין אז"ל כדבעי ליה לא עבד: ובדרך נסתר קרא שלימות המדות צדקה ומשפט, ואמר שטוב מעט לימוד עם שלימות המדות מהרבות בזולתם, כי כל לימוד בלא שלימות המדות יתבלבל סדרו ויבוא ממנו לידי הריסה וביטול בה: או פי' טוב להתלמד מעט מעט בצדקה

ט לֵב אָדָם יְחַשֵּׁב דַּרְכּוֹ
וַיהוָה יָכִין צַעֲדוֹ׃
י קֶסֶם ׀ עַל־שִׂפְתֵי מֶלֶךְ
בְּמִשְׁפָּט לֹא יִמְעַל־פִּיו׃
יא פֶּלֶס ׀ וּמֹאזְנֵי מִשְׁפָּט
לַיהוָה
מַעֲשֵׂהוּ כָּל־אַבְנֵי־כִיס׃

(ט) דאז הערץ דעז מענשען איבערדענקט זיינען וועג, אונד דער עוויגע ריכֿטעט זיינען שריטט.

(י) איין צויבער איזט אויף דען ליפפען דעז קאָניגז, דעזזען מונד ניכֿט אונטרייא ווירד דעם רעכֿט.

(יא) וואַגע אונד וואַגשאַלען, וויא עז רעכֿט איזט, זינד זאַכֿע דעז עוויגען, זיין געשאֶפפט אַללע געוויכֿטשטיינע אים בייטעל.

רש"י

יעמו: (ט) לב אדם יחשוב דרכו. ללכת דרך ישר: וה' יכין צעדו. כמו ששנינו. הבא לטהר מסייעין לו: (י) קסם על שפתי מלך. על שפתי חכם היושב בדין: (יא) פלס ומאזני משפט וגו'. לשלם לאדם כפעלו: משפט. יוסטיל"ש Iustice בלע"ז (בל"א Gerechtigkeit) פרעון עונות האדם בפלס ומאזנים: ומעשהו כל אבני כיס. כאשר יש באבני כיס משקלות

ר"מ המאירי

ר"ל בסדר הראוי, מהרבה בלא סדר הראוי, כי הלימוד בבלתי סדר ישחית השכל ויבלבל תועלת הלימוד: (ט) לב אדם יחשב דרכו, וה' יכין צעדו, הערה תוריית לשום בטחונו בה' ית', ולא שיבטח בהשתדלותו לבד, אבל שידע ויכיר כי לא לאדם דרכו, ויתפלל לש"י תמיד להדריך פעולותיו לתועלת ולכבוד, ולזה הוא מזהירו על כך בדרך הודעה, כי כמה פעמים יחשב האדם דרכו ותופר מחשבתו, וא"כ יש לו לדעת כי אם יצליח בו, מה' היתה לו זאת, כענין וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל (דברים ח' י"ח). או אפשר שעכ"ז הוא מעוררו הערה מדינית. שלא יתרשל בעסקיו אבל שכלו ודעתו יחשב דרכו ויתבונן בעניניו תמיד, והוא יחשב דרכו ויבטח בה' שהוא יכין צעדו. ר"ל ידריך פעולותיו להגיע אל המכוון. או הוא הערה שתהיה מחשבתו נקיה ויבטח בה' שאם מחשבותיו זכות ונקיות הוא יוציאם למעשה, כענין הבא לטהר מסייעין אותו:

ובדרך נסתר הערה להיות שכל האדם חוקר ומתבונן להשיג החכמות בדרך מופתי, ועכ"ז ישים האל לנוכח פניו להכין צעדו והישרותו באמונות במה שאין יד המופת מגעת: (י) קסם על שפתי מלך, במשפט לא ימעל פיו, הערה המוגית להשמר מלעבור על מצות המלך, ומכל מעשה הנודע מחוקו העונשו עליו, אם יגיע לאוזן המלך, ואל יבטח בכפירת הענין, כי קסם על שפתי המלך, ר"ל בקסם ובנבואה להכיר הדברים ולבחון אמתתם: במשפט לא ימעל פיו, הוא ענין כל דבר לא יכחד מן המלך. וי"מ שהוא הערה אל המלך לדון במשפט, ולא בשום צד של הטייה, וקסם נאמר על גזירת הכוכבים, ואמר כי כמו שהקוסם מגיד משפט הכוכבים במאמר חותך, כן ראוי להמלך שידע אמתת הענין על בוריו, ואח"כ יחתך את הדין, כדי שלא יהא פיו מועל במשפט: ובדרך נסתר הוא נקשר עם הפסוק שלפניו, כענין אמרו וה' יכין צעדו, וקרא החכם השלם מלך, כענין כי בי מלכים ימלוכו (לעיל), והזהירו לקבל דבריו אף במה שאין יד המופת מגעת, וכאלו קסם על שפתיו, שידע כי לא ימעל פיו במשפטו ולימודו: (יא) פלס ומאזני משפט לה', מעשהו כל אבני כיס, פלס מלה מונחת על יושר המעגל והנתיב כמו פלס מעגל רגלך (לעיל), יפלס נתיב לאפו (תהלים ע"ח נ'), ומזה נקרא המשקל פלס, והוא מטיל הברזל

שוקלין

יב תּוֹעֲבַת מְלָכִים עֲשׂוֹת
רֶשַׁע
כִּי בִצְדָקָה יִכּוֹן כִּסֵּא׃
יג רְצוֹן מְלָכִים שִׂפְתֵי־צֶדֶק
וְדֹבֵר יְשָׁרִים יֶאֱהָב׃
יד חֲמַת־מֶלֶךְ מַלְאֲכֵי־מָוֶת
וְאִישׁ חָכָם יְכַפְּרֶנָּה׃
טו בְּאוֹר־פְּנֵי־מֶלֶךְ חַיִּים
וּרְצוֹנוֹ כְּעָב מַלְקוֹשׁ׃
טז קְנֹה־חָכְמָה מַה־טּוֹב
מֵחָרוּץ
וּקְנוֹת בִּינָה נִבְחָר מִכָּסֶף׃

(יב) איין גרייעל וויא רען קאָניגן פרעפעל צו פעראיבען, דען דורך גערעכטיגקייט ווירד איין טהראָן בעפעסטיגט.

(יג) וואָהלגעפאַללען דער קאָניגע זייען אויפריכטיגע ליפפען, אונד ווער גראַדע רעדעט, דען זאָלל ער ליעבען.

(יד) דער גרים דעז קאָניגז איזט איין טאָדעזענגעל, דאָך דער קלוגע מאַן פערזאָהנט איהן.

(טו) אים לייכטענדען געזיכט דעז קאָניגז איזט לעבען, אונד זיינע הולד גלייכט איינער וואָלקע דעז שפאָטרעגענז

(טז) ווייזהייט ערווערבען, וויא פיעל בעזזער איזט'ז אַלז גאָלד, אונד איינזיכט ערווערבען איזט פאָרציגליכער אַלז זילבער.

ר ש " י

גדולות וקטנות הכל לפי פעלו של אדם: (יב) תועבת מלכים עשות רשע. דבר תועבה הוא לדיינים ואין הגון להם לעשות רשע: (יד) חמת מלך. הוא כמלאכי מות כשלוחי מיתתם: ואיש חכם יכפרנה. יפייסנה: (טו) באור פני מלך חיים. מי שהקב"ה מסביר לו פנים חיים הוא לו לכך צריך אדם לייסר דרכו לפניו: ורצונו כעב מלקוש. מי שהוא מרוצה לו

ר"מ המאירי

שפוקלין בו, ובתוכו שנתות וסימנים עד כאן לליטרא, ע"כ לעשר ליטרות ע"כ לחצי ככר, ע"כ לככר שלם, וקורין אותו בלע"ז (רומנ"א), וי"מ שהוא בית יד של מאזנים, שלשון המאזנים תלוי בתוכו, ומאזני משפט כמו מאזני צדק, ר"ל בלי שום עוות, ואבני כיס, הם המשקלים העשוים לשקול בהם במאזנים ליטרא וחצי ליטרא, ומכד שהחנוני רגיל ליטלם בכיס אחד הוא קראם אבני כיס. וי"מ אבני כיס מלשון מכסת הערכך (ויקרא כ"ז כ"ג), ר"ל אבני מנין זה לליטרא וזה לחצי ליטרא. ולפי הנגלה היא הערה תורית מיעדת גמול ועונש, לומר שהאל יעניש כפי דרכיו, כענין כפעל איש ישלם לו (איוב ל"ד י"א), ואמר שכל פעולותיו בצדק וביושר, הצור תמים פעלו וגו', אל אמונה ואין עול:

ובדרך נסתר אמר שהאל ית' ממציא לכל נברא כפי הראוי לו לפי חוקו וטבעו, הן בעולם הנפרדים, הן בעולם הגלגלים, הן בעולם ההויה וההפסד ופרטיהם, וזה הערה לאדם היותו מורכב מגוף ונפש שיפלס חורקותיו לתת לכל אחד חוקו, ואע"פ שהנפש היא עיקר מהות האדם ועצמיותו למה שהוא מכוון במציאותו עכ"ז אחר שצריך לפי טבעה לשכון בגוף האדם, צריך לה שיקמצו על הגוף מצד חמלתה ואהבתה להעמידה על מתכונת השלוה עד תתן פריה: (יב) תועבת מלכים עשות רשע, כי בצדקה יכון כסא: (יג) רצון מלכים שפתי צדק, ודובר ישרים יאהב: (יד) חמת מלך מלאכי מות, ואיש חכם יכפרנה: (טו) באור פני מלך חיים, ורצונו כעב מלקוש: (טז) קנות חכמה מה טוב מחרוץ, וקנות בינה נבחר מכסף,

יז מְסִלַּת יְשָׁרִים סוּר מֵרָע
שֹׁמֵר נַפְשׁוֹ נֹצֵר דַּרְכּוֹ׃
יח לִפְנֵי־שֶׁבֶר גָּאוֹן
וְלִפְנֵי כִשָּׁלוֹן גֹּבַהּ רוּחַ׃
יט טוֹב שְׁפַל־רוּחַ אֶת־עֲנָיִים
מֵחַלֵּק שָׁלָל אֶת־גֵּאִים׃

(יז) דיא באהן דער רעדליכען איזט אויזוויכען דעם באזען, זיין לעבען בעוואהרט, ווער זיינע וועגע אכטעט.
(יח) פאר דעם פאללע (קאממט) שטאָלץ. אונד פאר דעם שטורצע האָכמוטה.
(יט) בעזזער דעמיטהיג אונטער ארמען אלז בייטע טהיילען מיט האפפאהרטיגען.
ענוים ק'

רש"י

רצונו טוב לו כעב המביא את המטר: (יט) טוב שפל רוח. טוב להתחבר

ר"מ המאירי

כל אלו הפסוקים הערה המורית להשמר מן החמסים ומיני הנזקים, עד שלא תקרבנו חמת מלך לרוע הנהגתו וסכלותו, ותגיענו אהבתו ורצונו מצד יושרו וחכמתו, ואע"ז תועבת מלכים עשות רשע, ר"ל שעשיית הרשע מתועב ביניהם, כי ביושר ובצדקה יכון כסא מלכותם, ובהפך באהבת הרשע ישפיל הכסא ויתפרק, ולכן רצונם בשפתי צדק, וכל אחד מהם יאהב כל מי שהוא דובר ישרים, ר"ל אמרים ישרים, והפך שינאו כל דובר שקרים, ותבער בו חמתו ועז"א חמת מלך מלאכי מות, ר"ל שברוב כעסו ילוה במיתתו פתאום: אבל ואיש חכם יכפרנה, ר"ל ישבירנה ויפוג כעסו בנועם דבריו, אם היועץ למתק עצתו, אם בעל הריב לנועם התנצלותו, ובהפך אמרו חמת מלך מלאכי מות: ואמר באור פני המלך חיים, כלומר כשיאיר המלך פניו אליו, בהסברת פניו הוראת חיים. וברצונו, ר"ל בפיוסו כשהמלך מראה עצמו מפוייס ממנו, אז הוא כעב מלקוש, ר"ל כעב הנותן מטר אחר הקצירה, מלקוש, יאמר על המטר המאוחר, וכמו שהעב ההוא משמח לבבות בני אדם, כן רצון המלך ופיוסו. ומצד שעיקר הפיוס, והרצון הוא מצד החכמה אמר ג"כ: קנית חכמה מה טוב מחרוץ. ר"ל מזהב: וקנות בינה נבחר מכסף, והוא כפל ענין: ובדרך נסתר קרא שלימות המדות צדקה, ושפתי צדק ודברים ישרים, וקרא עשות רשע חמת המלך ר"ל התרחק ממנו, כי הריחוק הוא הקצף הגדול, ואור פני המלך הוא התקרב אליו, כענין יאר ה' פניו אליך, ומלכים לשון רבים על החכמים השלימים המשפיעים לזולתם בדמותם ובצלמם, וכסא יאמר על מעלת השלימות והתנשאותו וידוע שבשלימות המדות יכון כסא השלימות האחרון, והדברים הנמשכים ע"ז הסדר. וי"מ לדרך נגלה שאלו הפסוקים הערה אל המלכים להזהירם על היושר ועל המשפט ולהזהר מהכעס שלא במקומו, ולמשוך לב העם בהסברת פניו, ובזה ירום הודו, ותנשא מלכותו, וימלא אז כי טובה חכמתו מחרוץ ומפז, ותועבת מלכים פירושו שדבר מתועב הוא להם עשיית הרשע, כמאמר החכם שאמר היושר מדה משובחת לכל אדם, ויותר במלכים, מלך במשפט יעמיד ארץ (לקמן כ"ט ד'), וכן רצון מלכים, ר"ל פיוס העם ממנו הוא, בהיות שפתיו צדק, ושיאהב דובר ישרים, והזהירו מן הכעס הבלתי כאות, והודיע כי הוא גורם סבות מזיקות מאוד עד שהיא כמלאך המות, והזהירו עוד שאם הגבירה רתיחת טבעו לכעוס, יהיה נוח לרצות, וכ"ש בתוכחת החכם ועצתו, ושימשוך לב העם באור פניו: (יז) מסילות ישרים סור מרע, שומר נפשו נוצר דרכו, הנגלה והנסתר בזה קרוב, אמר שמסילת הישרים ודרכם להגיע אל מעלה העליונה, והוא שישמרו מפחיתות המדות, ומי שיבחר לשמור נפשו שומר דרכו ואורחותיו מהשכל בהם, כי הם סבה לשלימותו, ובהבטל הסבה יבטל המסובב: (יח) לפני שבר גאון, ולפני כשלון גובה רוח: (יט) טוב שפל רוח את

כ מַשְׂכִּיל עַל־דָּבָר יִמְצָא־
טוֹב
וּבוֹטֵחַ בַּיהוָה אַשְׁרָיו׃
כא לַחֲכַם־לֵב יִקָּרֵא נָבוֹן
וּמֶתֶק שְׂפָתַיִם יֹסִיף לֶקַח׃

(כ) ווער אויפמערקט אויף איינ׳ע זאַכע, פינדעט גוטעז, דאָך ווער איך דען עווינען פערטרויעט הייל אידם!
(כא) ווער קלוגען זיננ׳עז איזט, הייסט איין וויזער; אַבער וואָהלרעדענהייט מעהרט בעלעהרונג.

רש״י

את ענוים ולהיות אתם שפל רוח מהיות מחלק שלל את גאים: (כ) משכיל ע״ד ימצא טוב. הנותן לב להתבונן על דבריו לפלס את דרכיו ימצא טוב. ובוטח בה׳ אשריו. כשהוא מפלס דרכיו ורואה בה מצוה שיש בה סכנה או חסרון כיס ובוטח בהקב״ה ועושה הטוב: אשריו. הן אשוריו שלו: (כא) לחכם לב יקרא נבון. שלמד חכמה מרבו יקרא נבון. סופו שיהיה נבון בדברים מפולפל בחכמתו ויקראו אותו נבון: ומתק שפתים יוסף לקח. כשאדם מטעים דבריו לתלמיד וממתיק דבריו בטעמים יוסיף לקח:

ר״מ המאירי

ענוים, מחלק שלל את גאים, הערה להזהר ממדת הגאוה, ושהיא סבה גדולה לשפלות האדם כי האדם יקיר להגביה את עצמו, והלך כנגדו להשפילו, כשיראוהו שתגשא ביותר מחוקו ומהראוי לו, ועז״א לפני שבר גאון, כלומר שהגאון הוא סבתי, וכן כשהאדם נכשל באיזה דבר, גבהות רוחו היה קודם כשלונו והיה זה סבתו, ולכן טוב לו לאדם להיות שפל רוח עם שאר ענוים הנכנעים, ולהתחבר עמהם, מהיותו מחלק שלל עם הגאים, והוא ג״כ ענין גאות אדם תשפילנו (משלי כ״ט כ״ג), והעד הנה פרעה אמר מי ה׳ אשר אשמע בקולו (שמות ה׳ ב׳), וסנחריב אמר מי בכל אלהי הארצות אשר הצילו את ארצם מידי (מ״ב י״ח ל״ה), וגלית אמר אני חרפתי מערכות ישראל וגו׳ (ש״א י״ז י׳), ונבוכדנצר אמר ומן הוא אלה די ישיזבינכון מן ידי (דניאל ג׳ ט״ו). וראה והתבונן מה אחריתם, ובהפכם לפני כבוד ענוה כמו שתראה אברהם אמר ואנכי עפר ואפר (בראשית י״ח כ״ז), משה ואהרן אמרו ונחנו מה (שמות ט״ז ז׳), ודוד אמר ואנכי תולעת ולא איש (תהלים כ״ב ו׳), גדעון אמר הנה אלפי הדל במנשה (שופטים ו׳ ט״ו), שאול אמר הלא בן ימיני אנכי (ש״א ט׳ כ״א), משה רבינו אמר מי אנכי כי אלך אל פרעה (שמות ג׳ י״א), ירמיה הנביא אמר הנה לא ידעתי דבר (ירמיה א׳ ו׳), עמוס הנביא אמר לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי כי בוקר אנכי (עמוס ז׳ י״ד) וראה מה אחריתם:

ובדרך נסתר היה קורא גאון וגבה רוח להפילוסוף המתחכם יותר מדאי, לתלות כל אמונתם ע״פ ההקש והעיון בחקירה מופתית, והוא סיבת ההריסה והכפירה והשבר והכשלון, ולכן טוב שפל רוח הנותן ידו לחקור במה שראוי לו, ועל שאר הדברים נסמך על הקבלה האמתית עם הענוים והשפלים והנכנעים המישבים דעותיהם על קו היושר וקבלת התורה: (כ) משכיל על דבר ימצא טוב, ובוטח בה׳ אשריו, ירמז בכאן מה שרמז למעלה באמרו לב אדם יחשב דרכו, וה׳ יכין צעדו, כלומר מי שמשכיל ומתבונן על הדבר האיך יעשהו, ולא שיעשהו בפתע פתאם ימצא טוב, ומ״מ לא ישים כל בטחונו בהשתדלותו לומר כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה, אבל ישים בטחונו באל ית׳ בכל עניניו: וכן בדרך נסתר רומז למה שביארנו בפסוק הנזכר, כלומר שהמשכיל והמתבונן למצוא כל מה שאפשר בעיונו ימצא טוב, והבוטח בה׳ להשען על אביו שבשמים ועל עדותו הנאמנה במה שא״א יד העיון משגת אשריו: (כא) לחכם לב יקרא נבון, ומתק שפתים יוסיף לקח:

כב מְקוֹר חַיִּים שֵׂכֶל בְּעָלָיו
וּמוּסַר אֱוִלִים אִוֶּלֶת׃
כג לֵב חָכָם יַשְׂכִּיל פִּיהוּ
וְעַל־שְׂפָתָיו יֹסִיף לֶקַח׃
כד צוּף־דְּבַשׁ אִמְרֵי־נֹעַם
מָתוֹק לַנֶּפֶשׁ וּמַרְפֵּא לָעָצֶם׃

(כב) איין קוועל דעז לעבענז איזט דער פֿערשטאַנד דעם אייגנער, אַבר דיא שטראָפֿע דער נאַררען איזט דיא נאַררהייט.
(כג) דער זין דעז קלוגען מאַכֿט זיינען מונד פֿערשטאנדיג, אונד דורך זיינע רעדע מעהרט ער בעלעהרונג.
(כד) האָניגזיים זינד האָלדע רעדען, זיס פֿיר דיא זעלע אונד היילזאַם פֿיר דען לייב.

רש"י

(כב) מקור חיים השכל לבעליו. וכן פתרון המקרא שכל הבעלים מקור חיים היא לו: ומוסר אוילים אולת. ייסורי אוילים על ידי אולת באים להם. וכן משמעו האולת יסורין הוא לאוילים: (כג) לב חכם ישכיל פיהו. לבו מלמד את פיו לדבר נחות: (כד) צוף דבש. מתוק דבש בריסק"א Brescca בלע"ז (היא לשון איטליית Honigseim): אמרי נועם. דברי

ר"מ המאירי

(כב) מקור חיים שכל בעליו, ומוסר אוילים אולת: (כג) לב חכם ישכיל פיהו ועל שפתיו יוסיף לקח: (כד) צוף דבש אמרי נועם, מתוק לנפש ומרפא לעצם, כל זה הערה לשלם להשפיע מחכמתו לזולתו, שזהו תכלית השלימות בחכמה. ועל זה אמר לחכם לב יקרא נבון, וקרא הנה חכם לב את אשר חכמתו בלבו לבד, מבלי שישפיע ממנו לזולתו, כלומר שלא יחשו לו שם חכם שלם עד שיראוהו משפיע לזולתו: ומתקשפתים, כלומר כשישפיע לזולתו, לא סוף דבר שיגלים גדר חכמתו בהשפעתו אבל שגם הוא בעצמו יוסיף לקח, כי עכ"פ הולאתו בפה ללמד לזולתו יועיל הרבה לזכרונות אף כי שיפתדל לחדד שכלו להשיב לשואלים. וי"ל יקרא נבון בענין אחר, כי מלת קריאה תאמר על כמה פנים, מהם קריאת הדבר בשם אחד, וזה שמו אשר יקראו, ולחשך קרא לילה (ראשית א' ה'), לראות מה יקרא לו (שם ב' י"ט). ופעם יאמר הקריאה לאחר שיבוא אליו, או לומר לו איזה דבר, מי אתה קריאת אל המלך (ש"א כ"ו ט"ו), קרא נא היש עונך (איוב ה' א'), ויקרא אל משה. ופעם על התפלה קורא לאלוה (איוב י"ב ד'), יקראני ואענהו (תהלים צ"א ט"ו), ופעם על קריאת ראשי העם קריאי מועד, קריאי עדה, קרואים והולכים (ש"ב ט"ו י"א), ופעם על קריאה בספר קרא נא זה (ישעיה כ"ט י"ב), ופעם על זימון בני אדם, יאכלו הקרואים (ש"א ט' י"ג), וקרא לך ואכלת מזבחו (שמות ל"ד ט"ו), ופעם על הכרזת הדבר רב אדם יקרא איש חסדו (לקמן כ' ו'), ופעם על ההזדמנות כי יקרא קן לפור (דברים כ"ב ו'), ותקראנה אותי כאלה (ויקרא י' י"ט), ומזה שנאמר הנה שהנבון הבא להתלמד יזדמן לפני החכם ויבוא לפניו ללמוד ממנו, והוא במתק שפתיו יועיל לו ולעצמו, כי אז יוסיף לקח, ויהיה שכלו אז מקור חיים, ר"ל כמקור שיביע מימיו כן יקיר ויביע חכמתו נסבת לימודו, ולהעיר התלמיד שלא יתבייש מלשאול לפניו: אמר מוסר אוילים אולת, ר"ל מה שהאויל חושב בעצמו, שמדרך המוסר ראוי להמנע שלא לשאול, אולת הוא, וכמו שאז"ל לא הביישן למד: ואע"ז לב חכם ישכיל פיהו, וישכיל פועל יוצא כמו אשכילך ואורך (תהלים ל"ב ח'), וכן נכתב מיד ה' עלי השכיל (דה"י א' כ"ח י"ט), כלומר שדבור הפה ישכיל לבו, כלומר יוסיף בשכל לבו וידריכהו בהבנת דברים נעלמים: ועל שפתיו, כלומר בשביל דיבור שפתיו יוסיף לקח: ועז"א צוף דבש אמרי נועם, כלומר שאמרי הנועם הם כצוף דבש ויתרים עליו כי הדבש מועיל במקלת, ומזיק במקלת

וזה

כה יֵשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר לִפְנֵי־אִישׁ
וְאַחֲרִיתָהּ דַּרְכֵי־מָוֶת׃
כו נֶפֶשׁ עָמֵל עָמְלָה לּוֹ
כִּי־אָכַף עָלָיו פִּיהוּ׃
כז אִישׁ בְּלִיַּעַל כֹּרֶה רָעָה
וְעַל־שְׂפָתָו כְּאֵשׁ צָרָבֶת׃
כח אִישׁ תַּהְפֻּכוֹת יְשַׁלַּח מָדוֹן
וְנִרְגָּן מַפְרִיד אַלּוּף׃
כט אִישׁ חָמָס יְפַתֶּה רֵעֵהוּ
וְהוֹלִיכוֹ בְּדֶרֶךְ לֹא־טוֹב׃

(כה) מאַנכֿער וועג דינקט דעם מעני־שען געראַדע, אַבער אַם ענדע זינד עז וועגע צום טאָדע׳

(כו) דער הונגער דעז אַרבייטערז אַרבייטעט פֿיר איהן, זיין מונד האַט איהן אַנגעשיררט.

(כז) דער מאַן דער רוכֿלאָזיגקייט גראָבט אונהייל, אונד איף זיינן ליפפן איזט עז וויא איין פֿרעזזענדעז פֿייער.

(כח) דער מאַן דער ראָנקע שטיפֿטעט צאַנק, אונד דער אָהרענבלאָזער טרעננט פֿערטרויטע.

(כט) דער געוואַלטטהאָטיגע בעטהאָרט זיינען נאָכֿזטען, אונד פֿיהרט איהן אויף איינעם וועגע, דער ניכֿט גוט איזט.

ר ש " י

תורה: (כה) יש דרך. שהוא ישר לפני איש: (כו) אמלה לו. לדרכי הוא עמל: כי אכף עליו פיהו. כשפיהו כופהו ותובע לו מאכל אז עמלו עומדת לו שאוכל מה שעמל כבר: (כז) ועל שפתיו כאש צרבת. הרעה כאש שורפת על שפתיו עד שמולאה בפיו וגו׳. צרבת כאש שורפה כמו (יחזקאל כ"א) ונצרבו בה כל פנים: (כח) ונרגן מפריד אלוף. ועל ידי ריגונו ותרעומתו

ר"מ המאירי

וזה מרפא לכל, והדבש הרבות לא טוב, וזה כל עוד שיוסיף בו יוסיף דעת, והדבש מתוק לפה. וזה מתוק לגוף ולנפש, ובא מלת עצם במקום גוף, ומרפא רמז שהחכמה תרפאהו מכל מדה מגונה. ורז"ל דרשו והסירותי מחלה מקרבך זה יצר הרע. זהו ביאור פסוקים אלו, והפסוק הבא אחריו ר"ל (כה) יש דרך ישר לפני איש, ואחריתה דרכי מות, כבר התבאר למעלה. ואפשר שהשיבו הנה לקשרו עם שלפניו שהחכמה מרפא לעצם, והכסילות עם היותו ישר וערב לבעליו, אחריתו לרע, כענין ערב לאיש לחם שקר, ואחר ימלא פיהו חצץ (לקמן כ׳ י"ז): (כו) נפש עמל עמלה לו, כי אכף עליו פיהו, אכף, הסכימו עליו שהוא כמו כפף, מלשון ה׳ זוקף כפופים (תהלים קמ"ו ח׳), ויהיה אכף וכפף שני שרשים בענין אחד, כמו עמל ועלל: ופי׳ פיהו כמו תאותו, וכי במקום כאשר, כמו כי תאמר בלבבך. והכוונה נפש עמל עמלה לעצמו ולתועלתו להסתפק בעמלתו כאשר תאותו כופפת עליו לשאול ממנו מלוי תאותה. ולדעתי לפירוש זה יהיה אכף לשון הכרח, ולשון רז"ל כופין אותו, כלומר כשתאותו תכריחנו להפיק רצונו. או פירושו מענין משא מלשון אוכף שעליה, כלומר כשתאותו תשליך יהבה עליו להפיק רצונה:

ובדרך נסתר שב לענין הערת השלם להשפיע מחכמתו לזולתו, ופיהו כמו דיבורו, וכי בא לנתינת טעם כמו הלוך הלכת כי נכסוף נכספת (בראשית ל"א ל׳). ואכף כמו גרם וסיבב, על הדרך שפירשו קצת מפרשים באמרו ואכפי עליך לא יכבד (איוב ל"ג ז׳), כלומר סבתי. ואמר שכשהגיע החכם לשלימות החכמתי, ויגיע עוד להשפעתו לזולתו, אז נמצא עמלו לעצמו ולתועלתו, והוא בא ללמד ונמצא למד, כי זה תכלית עניינו ומצרף ידיעתו, כי דיבורו גורם לו זה: (כז) איש בליעל כורה רעה, ועל שפתיו כאש צרבת: (כח) איש תהפוכות ישלח מדון, ונרגן מפריד אלוף: (כט) איש חמס יפתה רעהו, והוליכו בדרך לא טוב:

(ל) עוצה

ל עֹצֶה עֵינָיו לַחְשֹׁב תַּהְפֻּכוֹת
קֹרֵץ שְׂפָתָיו כִּלָּה רָעָה׃
לא עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת שֵׂיבָה
בְּדֶרֶךְ צְדָקָה תִּמָּצֵא׃
לב טוֹב אֶרֶךְ אַפַּיִם מִגִּבּוֹר
וּמֹשֵׁל בְּרוּחוֹ מִלֹּכֵד עִיר׃

(ל) ער דריקקט דיא אייגען צו, אום ראַנקע צו זיננען; ער קנייפּט דיא ליפּפּען צוזאַממען, האַט ער דאַז אונהייל בעשלאָזען.
(לא) איינע קראָנע דעז שמוקקעז איזט דאַז גרייזע הויפּט, אויף דעם וועגע דער גערעכטיגקייט ווירד עז געפונדען. (לב) בעזזער איין לאַנגמיטהיגער, אַלז איין העלד; אונד ווער זיין געמיטה בעהערשט, אַלז איין שטאָדטעבעצווינגער.

רש"י

מפריד ממנו אלופו של עולם: (ל) עוצה עיניו. לשון קריצה וכן איעצה עליך עיני (תהלים ל"ב): כלה רעה. פירוש כי כלתה אליו הרעה וגו' וגורם לבא רעה לעולם: (לא) בדרך צדקה תמצא. ע"י הצדקה מאריכין ימיהם:

ר"מ המאירי

(ל) עוצה עיניו לחשוב תהפוכות, קורץ שפתיו כלה רעה, אלו ד' פסוקים הם הערה להרחיק המדות המגונות, וכאשר האריך בפסוקים שלפניהם בשבח המשכיל והחכם, האריך הנה בגנות הרשע והכסיל. ואמר איש בליעל כורה רעה, ר"ל חורש רעה כי המחזיר אחר עשיית הרע לחבירו נקרא חורש רעה או כורה רעה: ועל שפתיו כאש צרבת, ר"ל בוערת, משל על דברי ריבות ר"ל מקרקרות ריבן צרבת תואר על משקל שלטת, והוא מענין קוס ושרפה, והוא כמו ונצרבו בה כל פנים (יחזקאל כ"א ג'), אבל צרבת המכוה הוא שם על משקל יבשת: ואיש תהפוכות, ביאורו הנה מהפך דברים מזה לזה, והוא ישלח מדון, ר"ל מגרה ומבעיר הריב: ונרגן, מן ותרגנו באהליכם (דברים א' כ"ז), דברי נרגן עניינם, האיש שכל מחשבתו להרע בריב ותלונה וסכסוך, והלועזים נוהגים ללעז במורכיל: ואמר שהוא מפריד אלוף, ר"ל שברכילותו מפריד אלוף מרעהו, והוא מלשון אלופי ומיודעי (תהלים נ"ה י"ד), או מפריד בעל מאשתו, מלשון אלוף נעוריה (לעיל), וכן אמר שהאיש בעל חמס יפתה רעהו, ללכת בדרכו ולהוליכו בדרך לא טוב: עוצה כמו עוצם, על דרך אמנה, אמנם. ר"ל סותם עיניו כדי להפליג במחשבתו, כי כן דרך המחשב לעצום עיניו שלא יפנה אנה ואנה, ואמר שהאיש הנותן לבו לחשוב תהפוכות וזדונות, וכן קורץ שפתיו, להזיק לחברו בחטאי, כילה רעה, ר"ל שהשלים הרעות, כי זה הוא גמר כל הרעות ותכליתן: ובדרך נסתר אחה מפרש כל זה על המלך הזקן, המתנכל לפתות רעהו בנכלי תחבולותיו, עד אם כלה כפי מחשבתו להמית גם אחיו אתו: (לא) עטרת תפארת שיבה, בדרך צדקה תמצא, עם הזהירו כלל בני אדם להרחיקם מן המדות המגונות, הזהיר על זה את הזקן בפרט, ובמאמר החכם שאמר אוי כמה מגונה הכסילות בזקן, וכן אמרו כי זקן אחד בא אל איש חסיד להתחנן לו שיוכיחהו ויורהו על מעשיו, והשיבו החסיד ואיה מוכיח ילמדך נקיקדך ולא הבין ושאל ממנו לבאר לו דבריו, ואמר לא הלבין הנורא השער השחור רק להזהיר ולהזכיר כי השיבות (ר"ל הזקנה) שלוחי המות, ודע כי חטא הנער חשוב חטא אחד, וחטא הזקן חשוב כאלף. והענין כי בעל השיבה כל זמן שמעשיו מתוקנים הוא כבוד גדול, וישתחוו לו בני אדם לזקנתו המתערבת עם טוב מעשיו, ועז"א עטרת תפארת שיבה, כלומר שהשיבה והשער הלבן הוא עטרת תפארת וסיבת נטלת כבוד מבני אדם, ובלבד כשתמצא הזקנה בצדקה, ר"ל ביושר ובמשפט ובמדות הגונות ובהזהר מהפכן, ובענין החכמה כיון להזהיר שלא יסמוך האדם על לימוד הילדים, הנמשל בשם' אבות לענבים קהות, ושיזהרו ללמוד לפני הזקנים הנודעים בשומקין, כי בהם תמצא החכמה

המיופרת

לג בַּחֵיק יוּטַל אֶת־הַגּוֹרָל וּמֵיְהוָה כָּל־מִשְׁפָּטוֹ׃

(לג) אין דען שאָאָס ווירד דאַז לאָאָז געשיטטעט, אַבער פאָם עוויגען קאָממט דיא נאַגצע ענטשיידונג.

יז.

א טוֹב פַּת חֲרֵבָה וְשַׁלְוָה־בָהּ מִבַּיִת מָלֵא זִבְחֵי־רִיב׃

(א) בעזזער טראָקקנעז בראָד אונד רוהע דאַבייא, אַלז איין הויז פאָלל מאַהלאָפפער בייא צאַנק.

רש"י

(לב) ומושל ברוחו. כובש את ילרו: (לג) בחיק יוטל את הגורל. בינו לבין עלמו אדם מטיל גורל: ומה' כל משפטו לבחור לכל אחד ואחד חלקו.

יז (א) טוב פת חריבה ושלוה בה. טוב היה להקב"ה להחריב ביתו ועירו והיה בשלוה מעבירותיהן של ישראל. מבית מלא זבחי ריב. שהיו

ר"מ המאירי

המיוסרת והוא משל הענבים המבושלות שנותנים פרים בעתם: (לב) טוב ארך אפים מגבור, ומושל ברוחו מלוכד עיר, זה הערה להזהר ממדת הכעס, שהיא ראש לכל מדות המגונות, וזהו ארך אפים, ר"ל שמתגבר בעלמו להאריך כעסו, וכן מושל ברוחו, הוא כפל ענין, ר"ל שיעלור קמתו, ואע"ז שהוא טוב מגבור, כי הגבור פעולת גבורתו רלונית באין הכרח טבעי, וכבישת האף הוא כנגד הטבע, וכן גדול מלוכד עיר, כי זה נמסר לו לבדו, וכבוש העיר בעזר זולתו:

ובדרך נסתר כלל בזה הערה על שלימות המדות, וידוע שכל גנות מדה ופחיתות פועל ורדיפת החטא והתאוות, והוא דרך כלל כעס וחרון, והכובש ילרו מהם, נקרא ארך אפים, וכ"ש מושל ברוחו, שהוא נאמר דרך כלל על הכובש את ילרו מן התאוות והמותרות. וידעת מה שכתבו חכמי המוסר שהמלכות שלשה מינים, מלך במדינה, ומלך בביתו, ומלך בגופו, כלומר שכל אחד מאלו לריכים למנהיג שינהיגו מה שמסור תחת הנהגתם הנהגה ישרה, המלך במדינתו ליסר הרעים ובעלי הפעולות המגונות, ולהכניעם ולהרחיק הנשארים מזה ולחזק ידי הטובים ההולכים בנתיב היושר. והאיש המלך בביתו להדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה ולהוכיחם תמיד להשמר מכל רע ולאחוז בכל מעשה יושר אנשים כראוי להם ונשים כראוי להן, וכן כל אדם מלך בגופו, להכניע כחותיו והמופתים המניאים אותו לרע, ולחזק ידי ילר הטוב להוליא מחשבתו לפועל, וכן אמר החכם שהמלך בגופו הוא החזק שבמלכיות, כי מלחמת טבעיו שהיא בתוך גופו חזקה מהמלחמה הבאה מבחוץ, וידוע שהשמר מהאויבים נקל מאד מהשמר מכחותיו הטבעיים, ואמר המשורר זדון לבי עשה לנפשי אשר לא יוכל אויבי עשוהו ולזה אמר טוב ארך אפים מגבור מלורף אל שהיות ממשלתו סבת שלימותו: (לג) בחיק יוטל את הגורל, ומה' כל משפטו, זה הערה שלא לבטוח בהשתדלותו לבד, רק שעם השתדלותו כפי כחו ישים כל בטחונו בהאל ית', ואמר שאף הדברים המתחלקים בגורל, שדרך להניח הגורלות בחיק ולקחת כל אחד מהם, עם כל זה מה' המשפט לברור החלק היפה לאשר ירלה, ואמרו ז"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים ויוטל לשון השלכה:

יז (א) טוב פת חרבה ושלוה בה, מבית מלא זבחי ריב, יפורש בו הן לנגלה והן לנסתר כענין מה שפירשנו בפסוק טוב ארוחת ירק ואהבה שם, וזולתי פירש דרך נסתר כי פת חרבה רמז לחכמת העולם העליון שהיא כדברים פשוטים ר"ל בלתי מורכבים אבל החכמה בעולם התחתון היא במורכבים, וקראם זבחי ריב, כי רוב ההרכבה היא סבת ההפסד, ושלוה בה, אותן שהן קיימים לעולם, כענין

עושה

ב עֶבֶד מַשְׂכִּיל יִמְשֹׁל בְּבֵן
מֵבִישׁ
וּבְתוֹךְ אַחִים יַחֲלֹק נַחֲלָה׃
ג מַצְרֵף לַכֶּסֶף וְכוּר לַזָּהָב
וּבֹחֵן לִבּוֹת יְהוָה׃

(ב) איין פערשטאֶנדיגער קנעכט הערשט איבער דען שאַנדבאַרען זאָהן, אונד מיט דען ברידערן טהיילט ער דאַז ערבע.

(ג) איין שמעלצטיעגעל פיר זילבער, אונד איין אָפֶען פיר גאָלד, אַבער דיא הערצען פריפט דער עוויגע.

רש"י

מקריבין זבחי ריב בביתו: (ב) עבד משכיל וגו'. על שהשכיל נבוכד נצר לפסוע שלש פסיעות לכבודו שלהקב"ה עלה לגדולה ומשל בישראל שהובישו מעשיהם וחלק נחלתם לעיניהם. ד"א גר צדיק טוב מאזרח רשע. ולעתיד לבא יחלק שלל ונחלה בתוך בני ישראל שנאמר והיה השבט אשר גר הגר וגו' (יחזקאל מ"ז): (ג) מצרף לכסף. כלי שצורפין בו כסף ועושין אותו מאפר מקלה על גבי חרס קרוי מצרף: וכור לזהב. כלי שצורפים בו את הזהב כלי שזוקקין בו את הזהב כמו קדירה שבורה קרוי כור: מצרף לכסף וכור לזהב. המצרף עשוי לצרף כסף למלאכתו וכן הכור לזקק הזהב. אבל הלבבות

ר"מ המאירי

עושה שלום במרומיו (איוב כ"ה ב'): (ב) עבד משכיל ימשול בבן מביש. ובתוך אחים יחלוק נחלה, הערה המונית שלא לבטוח ביחס זולתו, כי כל יחס זולתו באין יחס עצמו דבר בטל, ואמרו חז"ל, אמרו ליה לר' פרידא ר' פלוני דהוא בר בריה דר' אבטולס, דהוא עשירי לר' אליעזר בן עזריה, דהוא עשירי לעזרא קאי אבבא, אמר מאי כולי האי, אי בר אוריין ובר אבהן יאיי ויאיי, אי בר אוריין ולא בר אבהן יאיי, אי בר אבהן ולא בר אוריין אישא תיכליה, וכן שלא יבטח בעושר אביו ושאר מורישין, כי העושר באין שכל ומוסר דבר אובד לשעתו, ואמרו חכמי המוסר אל תתהלל בעושר יכלה ויחסר, רק בהשכל ודעת ומוסר. ועז"א כי עבד משכיל ימשול בבן מביש, ר"ל הבן הפחות יבייש יולדו ואף בין הבנים ההגונים כשהוא משכיל עד שיחלוק עמהם בנחלה, כלומר ירויח וילוה עמהם עד שלבסוף יהיה כאחד מהם בחלקי הממון: ובדרך נסתר ידוע כי הבן הוא עיקר הבית, והעבד בא אחר כן. וכן הענין במלך הזקן שהוא הבן הבכור הנולד ומומו עמו, והילד הטוב לא הגיע עד בן י"ג שנה, ובא מתחלתו כעבד דוחה לפני אדוניו, וכאשר הוא משכיל מתגבר מעט מעט, עד שיתגבר עליו ויכניעהו, ולא ימיתהו מכל וכל. אבל שיחלוק עם בני קילו שהם אחיו ובני אמו להשתתף בנחלתם כפי הצורך ההכרחי: (ג) מצרף לכסף וכור לזהב, ובוחן לבות ה', אמר כמו שיש כלי לצרף בו הכסף והזהב עד שיבחן ענינם בתוך המצרף והכור, כן האל בוחן לבות בני אדם, הערה למתחסדי' בעיני בני אדם ובקרבם ארבם, על הדרך שרמזו רבותינו ז"ל לענין זה לחזיר שפושט טלפיו ואומר ראו שאני טהור, וכן הרבה מהרמאים מניחים תפילין בראשיהם וציצית בבגדיהם, ויצילו כל פועלי און, וע"ז דרשו ז"ל לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, שלא יהא מניח תפילין והולך וגונב, ונושא ציצית בבגדו והולך ומרמה את הבריות, ובתלמוד המערב אמרו חד בר נש אפקיד גבי חד סב מודלא דדינרין ערובא דשבתא, במפקי דשבתא אזל קמיה תבע מדיליה, וכפר ביה, אמר לי' לא לך המינית אלא להלין דברישך המנית. ועל כיוצא בזה אמרו בתלמוד המערב שבסוף מס' ביכורים, טלית שהוא מתעטף בו, תהא בעיניך כמרדעת של חמור, וע"ז נאמר ויראת מאלהיך אני ה', וזהו ענין בוחן לבות ה': ובדרך נסתר הכסף

והזהב

ד מֵרַע מַקְשִׁיב עַל־שְׂפַת־
אָוֶן
שֶׁקֶר מֵזִין עַל־לְשׁוֹן הַוֹּת׃
ה לֹעֵג לָרָשׁ חֵרֵף עֹשֵׂהוּ
שָׂמֵחַ לְאֵיד לֹא יִנָּקֶה׃

(ד) דער באָזע מערקט אויף דיא ליפפע דעז אונהיילז, דיא ליגע האָרכט דער צונגע דעז פֿערדערבענז.
(ה) וועער דעז אַרמען שפּאָטטעט, לאָזטערט זיינען שאַפֿפֿער, וועער זיך דעז אונפֿאַללז פֿרייעט, בלייבט ניכט אונגעשטראָפֿט.

רש"י

שקב"ה זוקקן ובחנן ויודע מחשבותם: (ד) מרע. רשע: מקשיב על שפת שקר. מקבל לשון הרע ועדי שקר: מזין. מאזין מי שהוא משקר מאזין על

ר"מ המאירי

והזהב משל לתורה, והמצרף והכור משל לעיון ולהקשים המופתים, ובחינת הלבבות לאל ית'. הערה להאמין קבלת אמונות באין הקש מופתי, כמו שהתבאר: (ד) מרע מקשיב על שפת און, שקר מזין על לשון הוות, נראה שמלת מרע שהיא כמו רשע מלשון כולו חנף ומרע (ישעיה ט' ט"ז), ומזין כמו מאזין, ר"ל כמו שהרשע מקשיב על שפת און, ר"ל מטה אוזן לדברי שפה הדוברת און, וכפל הענין ואמר שקר מזין על לשון הוות, כלומר שנוטה אזנו לדבר לשון הוות ללכת אחר עצתם, והיא הערה למשכיל שיזהר מזה: ובדרך נסתר אמר זה כנגד היצר הרע. וי"מ מרע כמו חבר מלשון למרעהו (שופטים י"א כ'), כאלו אמר שהחבר המטה אוזן לשפת און לקבל רכילות על חבירו אל תבטח בו, כי הוא מאזין לכל שקר לעשות הוות, ר"ל להזיק בכל אשר יוכל. ואמרו חכמי המוסר אל תבטח בדובר שלום והוא יצפין רע, הרף ממנו כי כולו חנף ומרע. ואמרו גם כן השמר מדובר שלום בשפתיו, ואתה רחוק מכליותיו, ומאומר בפיו אשר אין בלבו ובקרבו ישים ארבו, כי יחנן קולו אל תאמין בו, וכן הזהיר הנה על חברתו ועל הבטחון בו, בהודיע מרמת דרכיו והנהגותיו: (ה) לועג לרש חרף עושהו, שמח לאיד לא ינקה, זו הערה תוריית כי המלעיג לרש יורה שמחשבתו עליו שסכלותו ופתיותו הביאהו לכך, וכן יורה שתולה הצלחת עצמו, בשכלו ודעותיו ויביאהו זה להתיאש ולהשליך האל אחרי גוו, וזה ענין לועג לרש חרף עושהו, והוא האמור בתורה ואמרת בלבבך כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה וגו' וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל (דברים ח' י"ז וי"ח), וכן השמח לאיד, יורה שאינו מתירא על עצמו שיבואהו שום נזק שירעד וישתומם עליו, ולכן לא ינקה לבסוף:

ובדרך נסתר אפשר שקרא היצר המסכן רש, ולועג ר"ל על שאינו נשמע לו, אבל נותן עצתו לאין, ומשים לאל מלתו. והוא ענין השמח לאיד, ר"ל מתענג בתאותיו שהם לו איד ושבר. ולי בו עוד לפרש רש הבלתי מאמין מצד העיון והחקירה, רק בדרך קבלה, ואמר על הלועג עליו שהוא חרף עושהו, שהוא יורה כי אין להאמין דבר אם לא יורה עליו המופת, ונמצא מכחיש הרבה מן הפנות התוריות חרף עושהו בכפירתו, וענין שמח לאיד, בחשבו לנגע המאמינים בקבלתם מצד חקירתו. ואמרו רבותינו ז"ל במדרש ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת (דברים כ"ז כ"ו), אלו נאמר אשר לא ילמד לא היה לעולם תקומה. עץ חיים היא למחזיקים בה, אלו נאמר לעמלים בה לא היה לעולם תקומה, ר"ל שאין הכל יכולים להשיג דרכי האמונה מצד העיון. ואמרו חכמי המערב האמת כבד, על כן נושאיו מעטים, ואין לחכם לדחות המאמינים מצד הקבלה. ולהשיע עצמו מאחוותם. וכבר ידעת מה שדרשו רז"ל בחלבנה שריחה רע ונכללה בסמני הקטורת להוראה שכל המאמינים באמונתו ית' כראוי, אע"פ שאינן חכמים, חולקים בין אחים לעולם הבא, כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדיו יחלוקו.

וכן

ו עֲטֶרֶת זְקֵנִים בְּנֵי בָנִים
וְתִפְאֶרֶת בָּנִים אֲבוֹתָם׃
ז לֹא־נָאוָה לְנָבָל שְׂפַת יֶתֶר
אַף כִּי־לְנָדִיב שְׂפַת־שָׁקֶר׃

(ו) דיא קראָנע דער גרייזע זינר קינדעזקינדער, אונד דער שמוקק דער קינדער איהרע עלטערן.
(ז) ניכט געציעמט דעם ניעדריגען דיא שפראַכע דעז אַדעלז, וויא פֿיעל וועניגער דעם עדלען דיא שפראַכע דער ליגע.

רש"י

לשון הוות: (ו) עטרת זקנים. כשרואים בני בניהם הולכין בדרך טוב: ותפארת בנים אבותם. כשאבותם לדיקים היא תפארת הבנים: (ז) שפת יתר. דברי גאוה: אף כי לנדיב. וכ"ש שלא נאה שפת שקר לנדיב:

ר"מ המאירי

וכן ידעת ארבעת מינים שבלולב, שהלולב יש בו טעם ר"ל בפריו ואין לו ריח, והוא משל על מי שבידו חכמה בלא מדות, כי המדות נמשלו לריח, כמו שהריח יורה על מעלת הדבר כן המדות יעידו על הבטחת החכמה, וההדס יש לו ריח ואין לו טעם, והוא משל על המוכתרים במדותיהם בלא חכמה, והערבה אין לה לא טעם ולא ריח, משל על שאין בידו לא חכמה ולא מדות, והאתרוג בעל הריח וטעם, משל לאיש השלם, והנה באו כל החסרים באגודה אחת להורות שכלם מתקרבים אל בתשובתם, אע"פ שאין לשלם להתערב עמהם, ואמרו ז"ל מאי טעמא מברכינן אלולב, הואיל ובמינו גבוה מכלם, ראה אמרו ובמינו, ולא אמר הואיל וגבוה מכלם, כי האתרוג גבוה מכולם במעלה, אבל אמר במינו, ר"ל באותם שיש עמהם חסרון, כי החכמה למעלה מהשאר, אבל כל החסרים נעשו אגוד' אחת, וברכו על האגודה להיותם הרבים, ועל הלולב שבה להיותו גבוה במעלה. עג' השאר שבמין: (ו) עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם, הערה לשלם להשתדל בהדרכת בניו לדרך הטוב, ועם היות החיוב לכל הקרוב קרוב קודם, ע"ז אמר עטרת זקנים, ר"ל החכמים, כענין אין זקן אלא מי שקנה חכמה, שכל זרעם המושגים מהם בחייהם יהיו חכמים כיולא בהם ובני מעלה, ועל הרוב אפשר להם להשיג בני בנים בשלימות, וכן הזהיר הבנים ללכת בעקבות אבותיהם השלימים עד שידעו להזכירם בתפארת בפרסום דברותיהם וחכמותיהם, ובדרך זה נמלא האב כבוד לבן, והבן כבוד לאב, ורז"ל דרשו משל לאדם שהיה מהלך במדבר עיף ויגע ורעב ולמא, ומלא אילן אחד במדבר שללו נאה ופירותיו מתוקים ואמת המים עוברת תחתיו, ישב בצילו, ואכל מפירותיו, ושתה ממימיו, בא ליפטר ממנו, אמר אילן אילן במה אברכך, אם אומר לך יהא צילך נאה הרי צילך נאה, יהיו פירותיך מתוקים הרי פירותיך מתוקים, תהא אמת המים עוברת תחתיך הרי אמת המים עוברת תחתיך, אלא יהי רצון שכל הנטיעות שאדם נוטה ממך יהיו כמותך, כך אף אתה השלם במה אברכך, אם אומר לך תזכה לתורה הרי זכית לתורה, תזכה לגדולה הרי זכית לגדול', לעושר הרי לך עושר, לבנים הרי לך בנים, אלא יהי רצון שכל לאלאי מעיך יהיו כמותך:

ובדרך נסתר קרא המשפיעים זקנים ואבות והמושפעים מהם בנים ובני בנים. ואפשר לפרש עליו משל האילן, והחכם הוא האילן, והיה כעץ שתול וגו' (תהלים א' ג'), והצל משל על המדות, והפרי משל לחכמה, ואמת המים להשקות לכל למא משל להשפעה לזולתו: (ז) לא נאוה לנבל שפת יתר, אף כי לנדיב שפת שקר, שפת יתר, ר"ל שפת גאוה ושררה, ונבל הוא הכילי הפך הנדיב, ואמר שהכילי לא נאוה לו לדבר גבוה. והנדיב ג"כ מגונה לו להתהלל באמת שקר, הן שלא נתן ואמר שנתן, הן שנתן ומפרסם מדותיו דרך הומיה וגזום. והיא הערה לכל אחד משניהם להשמר מאלו המדות הנזכרות: ובדרך הנסתר שפת יתר עניינו שפת החכמה, כי יתר לשון מעלה, כמו יתר מרעהו לדיק (לעיל), וכן יתר שאת

ח אֶבֶן־חֵן הַשֹּׁחַד בְּעֵינֵי בְעָלָיו אֶל־כָּל־אֲשֶׁר יִפְנֶה יַשְׂכִּיל׃

ט מְכַסֶּה פֶּשַׁע מְבַקֵּשׁ אַהֲבָה וְשֹׁנֶה בְדָבָר מַפְרִיד אַלּוּף׃

(ח) איין צויבער איזט דאָז געשענק אין דען אויגען דעז עמפפאַנגערז, וואָהין אויך עז זיך ווענדעט, מאַכט עז גליקק.

(ט) ווער דאָז פערגעהען בעדעקקט, זוכט ליעבע; אַבער ווער איינע זאַכע ווידער פאָרברינגט, טרעננט פערטרויטע.

רש"י

(ח) אבן חן. כשאדם בא לפני הקב"ה ושוחדו בדברים ושב לו: אבן חן ומרגליות היא בעיניו אל כל אשר יפנה ישכיל. בכל מה שיבקש ממנו מצליחו: (ט) מכסה פשע מבקש אהבה. אם יחטא איש לאיש. וזה מכסה עליו ואינו מזכיר לו חטאתו ואינו מראה לו פנים זעופות גורם לו שיאהב אותו: ושונה בדבר. שנוטר איבה ומזכירו כך וכך עשית לי מיד. מפריד אלוף אז מפריד ממנו אלופו של עולם שהוא הקב"ה שהזהירו לא תקום ולא תטור

ר"מ המאירי

(בראשית מ"ט ג'), ונבל הפך הנדיב, כאמרו לא יאמר עוד לנבל נדיב (ישעיה ל"ב ה'), וקרא המונע בר נבל, ואמר שאין החכמה ראוי לו אחר שמונעה מן הראויין לו, וכן לנדיב המשפיע מחכמתו אין ראוי לו לשפת שקר, ר"ל ללמד דרך הטעאה, או בזולת סדר והנהגה ראויה, או בליזה עד שימנע בסיבתו תועלת הלימוד: וי"מ שפת שקר, ההתעסק בענייני העולם, וידוע שזה ימנע לימוד החכמה, אי ספרא לא סייפא, אי סייפא לא ספרא, ועל החכמה והמוסר אמרו קשה מאוד להשיג שני קניים במרוצה אחת, כלומר שנהגת האחד עמל וכעס, ומה כי כשהשתדל להשיג שניהם ביחד: (ח) אבן חן השוחד בעיני בעליו, אל כל אשר יפנה ישכיל, הערה למלך ולשופט ולכל מנהיג שלא להתפתות בלקיחת השוחד, שהוא סיבה לעוור פקחים, ולסלף דברי צדיקים. ואמר בעליו אל הלוקחו כדרך אל תמנע טוב מבעליו (לעיל), ואמר שהשוחד בעיני הלוקחו כאבן יקרה שהיא נושאת חן בעיני כל רואים: אל כל אשר יפנה ישכיל, ר"ל בכל צד שיחזור להוציא הדין לאמתו יתבונן בעצמו לקחתו לתועלת המשחידו, ואינו רואה לו חובה. ועוד י"ל בעליו על הנותנו וישכיל כמו ויצליח כדרך לכל דרכיו משכיל (ש"א י"ח י"ד), למען תשכיל בכל אשר תלך (יהושע א' ז'), ואמר אבן חן שיש לו סגולה כן השוחד בעיני בעליו, ובכל אשר יפנה יצליח, כי השוחד יסלף דברי צדיקים. וסיפרו חכמי גאוני ספרד בקבלת ספרי קיבוריהם כי איש נכרי אחד היה לו דין עם אחד מעשירי העיר, וראה הנכרי את הדיין רוצה לדון את הדין לאמיתו, והעשיר קרן בעיניו והשחידו, והטה את הדין וזיכה את העשיר, וביום השבת היו כלם בבית הכנסת, והחזן היה קורא כי המשפט לאלהים הוא, וקם זה העשוק נרגז לפני כל הצבור, ויצעק צעקה גדולה ומרה, תכזב החזן תכזב, כי המשפט לעשירים הוא, עד שבקשו ראשי הקהל את הדבר וימצא והעבירו את הדיין והחזירו את הדין לאמיתו:

ובדרך נסתר כל פתוי והסתה יקרא שוחד, כאז"ל אפילו שוחד דברים, וישכיל כמו ישגיח ויביט מלשון רז"ל מסתכל, ואמר שפיתוי הנחש המשיא כאבן חן לאדם, עד שיביאנו המשיא למקום חפצו ואל כל אשר יהיה שמה רצונו ללכת, שמה יביטו ושם יתן עיניו ללכת עמו, ואמר זה דרך הערה להשמר מזה, כי לולא רוב שמירתו נקל הדבר להלכדו בפחי פתויו: (ט) מכסה פשע מבקש אהבה, ושונה בדבר מפריד אלוף, אמר שמטכסיס האוהב הנאמן לכסות על פשע חבירו, ואם נזדמנה לו שגיאה כנגדו להעביר לו, כמאמר החכם שאמר כשילך אוהבך עמך

בצדק

י תְּחַת גְּעָרָה בְמֵבִין
מֵהַכּוֹת כְּסִיל מֵאָה׃
יא אַךְ מְרִי יְבַקֶּשׁ־רָע
וּמַלְאָךְ אַכְזָרִי יְשֻׁלַּח־בּוֹ׃
יב פָּגוֹשׁ דֹּב שַׁכּוּל בְּאִישׁ
וְאַל־כְּסִיל בְּאִוַּלְתּוֹ׃

(י) איינדרינגליכער איזט איין פֿער־וויז בייא דעם פֿערשטאַנדיגען, אלז בייא דעם טהאָרען הונדערט שלאֶגע.

(יא) נור ווידערזעטצליכקייט זוכט דער באֶזע; זאָ ווערדע איין גרויזאמער באָטע געגען איהן לאָזגעלאַזען.

(יב) בעגעגנע איינעם איין באֶר, דער דער יונגען בערויבט איזט, נור ניכט איין טהאָר אין זיינער נאַררהייט.

רש"י

(ויקרא י"ט): (י) תחת גערה במבין. תחת זו טעמו למעלה בתי"ו מה שאין כן בכל המקר' לכך אני אומר שהוא שם דבר כמו תחת וכן פירושו הכנע' גערה ניכרת במבין יותר ממאה מכות שמכין את הכסיל: (יא) אך מרי יבקש רע. כלומר מי שכל דבריו מרי וסרבנות הוא יבקש רע: (יב) פגוש דוב שכול באיש. טוב לאדם שיפגע בו דוב משכל ואל יפגע בו אחד מן הכסילים

ר"מ המאירי

בצדק ובאמונה מקול לעוונו, אך אם הנאהב שונה בכך ראוי לו שיתרחק ממנו ועז"א מכסה פשע הוא מבקש אהבה, אך אם הנאהב שונה בפשעיו הוא סיבה להפריד הנכבד מאהבתו. ואמרו ועל כל פשעים תכסה אהבה, פירושו פשעים שאינן כנגד האוהב, אבל אם יתמיד לעשות כנגד האוהב יש לו להרחיקו ולהמנע מחברתו. והוא שאמרו חכמי המוסר אל תחליף חבר קדמון בחבר חדש כל עוד שתכיר שאהבתו עמך: ובדרך נסתר כאשר האח נכשל לפעמים בפיתוי האח הגדול ממנו, אין להפרד ממנו ולהכניעו ביותר מדאי, אבל שישמר ממנו אחרי כן, ומ"מ אם ישתדל בפתויו עד שיכוין להשקיעו לתאותו יפרד מהתחבר עמו, אבל ימשול עליו בכל כח עד שיכניעהו. וכבר ביארנו במקומו לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער (תהלים קכ"ז ה'), כלומר שלא יניחום ליכנס, כי אם יניחום ליכנס בתוך הבית, לא יוכל בעל הבית לגרשם: (י) תחת גערה במבין, מהכות כסיל מאה: (יא) אך מרי יבקש רע, ומלאך אכזרי ישולח בו: (יב) פגוש דוב שכול באיש, ואל כסיל באולתו, תחת, יש ספרים שקריאתו מלעיל, ר"ל שהטעם בתי"ו, ואף רש"י כתב כן בפירושו, עד שפירשו בו שזה שם דבר כמו נחת, כלומר הכנעת הגערה במבין יותר גדולה מהכות הכסיל מאה, אבל ברוב הספרים מצאנו הטעם בחי"ת, וכן כל המדקדקים כתבוהו אותן מפעל קל, מהם שכתבוהו בשורש חתה, כמו תחתה בפלס ותתע שהוא במקום תחתה, ומענין לחתות אש מיקוד (ישעיה ל' י"ד) והוא לשון לקיחה, כלומר תקח הגערה במבין מה שלא תקח הכאת מאה לכסיל. ואין נ"ל כן, שאלו היה כן הי' לו לומר תחת בפתיחת התי"ו כמו תעש תעל, ותתע הוא כן מפני שעי"ן הפועל גרונית, אבל אין לו לשרש זה פ"א הפועל גרונית, ולכך נראה כמו שכתבו קצת מדקדקים ששרשו נחת כמו תנחת בחיר"ק התי"ו, מענין ותנחת עלי ידך (תהלים ל"ח ג'), שהוא ג"כ בחיר"ק התי"ו מפעל קל. וכן מצאנוהו בחסרון הנו"ן מי יחת עלינו (ירמיה כ"א י"ג), ולולא החי"ת היו דגושים כמו יגש תגש, ועניינו שהגערה תרד ותחול במבין יותר מהכאת מאה בכסיל. ואין לפרש תחת מענין נפעל ולהיות שרשו חתת שאין הגערה נשברת אלא שוברת: ואמר אח"כ אך מרי יבקש רע, והוא חסר, כלומר איש מרי, או נפרש מרי תואר, כענין אל תהי מרי כבית המרי (יחזקאל ב' ח'), שהראשון תואר בפלס פתי, ואע"פ שזה בזו"א תחת המ"ם אפשר שהוא בפלס כסיל, כלומר אך

הממרה

יג מֵשִׁיב רָעָה תַּחַת טוֹבָה
לֹא־תָמִישׁ רָעָה מִבֵּיתוֹ:
יד פּוֹטֵר מַיִם רֵאשִׁית מָדוֹן
וְלִפְנֵי הִתְגַּלַּע הָרִיב נְטוֹשׁ:
טו מַצְדִּיק רָשָׁע וּמַרְשִׁיעַ צַדִּיק
תּוֹעֲבַת יְהוָה גַּם־שְׁנֵיהֶם:
טז לָמָּה זֶּה מְחִיר בְּיַד־כְּסִיל
לִקְנוֹת חָכְמָה וְלֶב־אָיִן:

(יג) ווער באֶזעז פֿערגילט פֿיר גוטעז, אויז דעזזען הויז וויכֿט דאַז אונגליקק ניכֿט.

(יד) איין וואַזזער דורכֿ· בריך איזט דער בעגין דעז צאַנקז; דאַרום בעפֿאָר עז הערויזבריכֿט, לאַם אַב פֿאָם שטרייט.

(טו) ווער דען שולדיגען פֿרייא שפּריכֿט, אונד ווער דען גערעכֿטען פֿערדאַממט, איין גרייעל דעם עוויגען זינד אַללע ביידע.

(טז) וואָצו געלד אין דער האַנד דעז טראָרען? ווייזהייט צו קויפֿען? דאַ איזט יאַ קיין פֿערשטאַנד.

רש"י

מעובדי כוכבים ומזלות המסית אותו לעבודת אחרים: (יד) פוטר מים ראשית מדון. שמתחיל במריבה· הוא כפותח חור בגדרי אבני אמת המי' והמים יוצאין בו. והחור הולך ומרחיב כן המדון הולך וגדל תמיד: ולפני התגלע. קודם שתתגלע חרפתך נטוש את הריב: (טז) למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה. ללמוד תורה: ולב אין. ואין בלבו לקיימה ואינו

ר"מ המאירי

הממרה ולא יקבל הגערה שבקש רע, והוא להוכח במיני היסורים ולהשתלח בו מלאך אכזרי, ולכן הזהר מחברותו, ואמר שאפילו בפגעו בו ראוי להתרחק ממנו: פגוש בדוב שכול טובה מפגיעתו, כי יגלגל בנקל מן הדוב יותר ממריבת הכסיל: דוב שכול נאמר על הנקבה, כי הזכר מן הבהמות וחיות לא יקרא שכול, אבל נאמר על הנקבה בלשון זכר כענין גלמוד גלמודה (ישעי' מ"ט כ"א), וכן שכול שכולה (שיר ד' ב'). וכל זה הערה להיות המבין מוכח בגערה ומבין ומקבל מוסר מוכיחיו, ולא יצטרך להכאה, ולזולתה ממיני התוכחות החזקות: ובדרך החכמה בא להעיר המתלמד שאם יכיר שטבעיו קשים, שיפליג בהשתדלותו, ולא שיספיק לו התמדת הלימוד והשקידה בו, כשיעור שיספיק למי שטבעיו קלים וחדים, ויזכור מאמר הפילוסוף שאמר יספיק לאחד זמן מועט ויצליח בו, מה שאינו יספיק לאחר כמה מן הזמנים, ולכן יש למתלמד לדעת דרך טבעיו, ויתנהג ויתעמל כפי מה שצריך להם, ולא יהי' כבעל מרי שיתיאש לקשי טבעיו, ולא יטריד עצמו בכך שיבקש רע, ומלאך אכזרי הנטוע בתוכו ישולח בו, והוא מענין התגרה, כענין משלחת מלאכי רעים, ובלשון התלמוד משלחת זאבים, כלומר ישולח בו. להנהיגו כרצונו, והנה זה היה נוח לו לפגוש דוב שכול, כי מלחמתו בטבעיו אחר שהתקעו בהם קשה מאוד, כמו שביארנו (לעיל) בענין ומושל ברוחו מלוכד עיר: (יג) משיב רעה תחת טובה, לא תמוש רעה מביתו, הערה לשלם גמול למי שגומלו חסד, כש"כ שלא להשיב רעה תחת טובה, ויועד לעושה כן שלא תמוש רעה מביתו: ובדרך החכמה ידוע שהכופר בפנות התוריות מחסר יכולתו ית' ומשיב רעה תחת טובה, אחר בראו והזמין לו לטרוף לחם חוקו, ובראו בדרך שאפשר לו להשלים עצמו לשלוח ידו לקחת גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם, ולכן לא תמוש רעה מביתו ומגופו ומנפשו, כי תולעתו לא תמות ואשו לא תכבה: (יד) פוטר מים ראשית מדון, ולפני התגלע הריב נטוש: (טו) מצדיק רשע ומרשיע צדיק, תועבת ה' גם שניהם: (טז) למה זה מחיר ביד כסיל, לקנות חכמה ולב אין, הערה להשמר ולהרחיק מן הקטטות והמריבות, כי המעט מהם גוררת כמה נזקים, גורם להכזיב האמת ולאמת השקר, ושהיא גורמת

להתנכר

יז בְּכָל־עֵת אֹהֵב הָרֵעַ וְאָח לְצָרָה יִוָּלֵד׃

(יז) אללע צייט האט מאן זיך איינעם פריינד צוצוגעזעללען; דען איין ברוּ־דער ווירד ער אין דער נאטה.

רש"י

לומד תורה אלא לקנות שם: (יז) בכל עת אוהב הרע. לעולם הוי אוהב רעים לקנות אוהבים: ואח לצרה יולד. לעת הצרה יולד לך הרע כאח

ר"מ המאירי

להתגבר בעצמו ולכפור במעלת זולתו עד שהכסיל יערוך עצמו עם החכם כאילו
הוא נקי בחדרי התורה כמוהו ואע"ז פוטר מים ראשית מדון הוא כמו לשון
פתיחה והתר', ואמר שראשית המדון, ר"ל התחלת הקטטה הוא כמו שפותח ומתיר
הסכירה שהיתה מעכבת המים, שכיון שפתחה והתירה המים נגרין בחוזק ואין באדם
להשיבם, ואילו לא פתחה או שתכף שפתחה יסכרה לשעתה, ולא תעבור משם ואילך
ולא תזיק, ועל זה אמר ולפני התגלע הריב נטוש, כלומר קודם התגלע הריב
תטשהו ותניחהו, כי אלו תמשך אחריו לא תוכל אח"כ להעבירו, כי יתחזק החרון
בהמשיך המריבה ותוסיף בדבור או במעשה יותר ממה שכוונת בו בתחלת הריב,
ותבוא מזה לחלוק על האמת מצד הנילוח בכל מה שהחלקת בו להצדיק רשע
ולהרשיע צדיק ששתיהם תועבת ה׳, וכ"ש בענין התורה והחכמה בהכזיב האמת
ובאמתות השקרות, ולזה אמר למה זה מחיר ביד כסיל, כלומר מה תועלת לו
בהשתדלותו וטרקותו לקנות חכמה ואין לבו עליה להעמדת האמת רק לנילוח.
או פירושו איך ערב לב מי שאין לו לב ללמוד לחלוק עם השלם, ואם יתן איש את
כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו להתערב עצמו עם השלם, אלא שיביאהו לזה החפץ
בנילוח והתחזק במריבה: ובדרך נסתר הוא מזהיר כל בעל דת מרדיפת ההתוכחו׳
בדרכי ההיקש וברוב ההתחכמות שלא יבוא לשלם כל אורחות האמונה בדרכי
ההיקש, עד שאם יכזיבהו בעל ההיקש ישאר פוסח ונבוך, או אולי הורס וכופר,
כאמרו פן יוכיח בך ונכזבת (לקמן ל׳ ו׳), אבל שיטוש הריב כזה ויתלה האמנת
קצתם מצד הקבלה הנבואיית, או כלם אם איננו מהשלימים כי ההיקש לפעמים
יביאהו להכזיב האמת, ולאמת הכזב, וכש"כ שיזהר מזה המתחכם והמתפלסף,
ר"ל המראה עצמו כחכם או פילוסוף המשתדל בחכמות ולב אין להכילם כראוי,
שזה יורה עליו התוכחו בכסילות ופתיות בל ידע מה. ואפשר שעל זה כ"ג רמז ענין
משיב רעה תחת טובה, שהמתחכם יותר מדאי להרוס ולהביע במה שאין ראוי לו,
עד המשך מזה לידי מבוכה או אולי לידי כפירה, הוא משיב רעה תחת היותו ראוי
להטיב טובה, קויתי לעשות ענבים ויעש באושים: (יז) בכל עת אוהב הרע, ואח
לצרה יולד, הערה להיות האדם משתדל שיהי׳ לו חבר נאמן רוח, כי החברה צורך
גדול בהנהגה מדינית, ומשקטת לב האדם במבוכותיו ובמועלותיו ובהודעת סודותיו.
ואמרו חכמי המוסר אדם מבלי חברים כשמאל בלי ימין. ואמר אחד כשיגיעני
שמועת מות אחד מחבירי, נפל נתח מנתחי, ומטבסים האוהב הנאמן לאהוב את
האוהב כנפשו. ואמר החכם, החבר הנאמן יזיק לעצמו כדי להועילך, ובעת שיתמסוך
יטרח בהצלתך כהצלת נפשו ואמרו שאדם אחד הוצרך לאוהבו על איזה דבר,
והודיעו הענין ואמר לו אני מזומן לתועלתך יותר מידך, וירא להזיקך יותר מלבך,
וכן מטבסים האוהב הנאמן להיות אהבתו קיימת חזקה, לא תחליף ולא תשתנה
לסיבה, אהב בעת העוני יותר מבעת העושר, ובעת הצרה יותר מבשעת הריוח.
ולזה אמר הנה בבל עת אוהב הרע, כלומר החבר הטוב אוהב בכל עת, לא תקבל
אהבתו תמורה או שינוי ומגערת לסיבה מן הסיבות, והוא לצרה המזדמנת אח גמור
לעזור ולהציל: יולד, שב אל הצרה, מלשון הזדמנות, כענין אלה תולדות יעקב
יוסף בן שבע עשרה שנה. לא תדע מה ילד יום (לקמן כ"ז א׳), והיה לו לומר תולד
אלא לפעמים יפול לשון זכר על הנקבה, כמו ובא עליך רעה (ישעיה מ"ז י"א),

יח אָדָם חֲסַר־לֵב תֹּקֵעַ כָּף
עֹרֵב עֲרֻבָּה לִפְנֵי רֵעֵהוּ׃
יט אֹהֵב פֶּשַׁע אֹהֵב מַצָּה
מַגְבִּיהַּ פִּתְחוֹ מְבַקֶּשׁ־שָׁבֶר׃
כ עִקֶּשׁ־לֵב לֹא יִמְצָא־טוֹב
וְנֶהְפָּךְ בִּלְשׁוֹנוֹ יִפּוֹל בְּרָעָה׃
כא יֹלֵד כְּסִיל לְתוּגָה לוֹ
וְלֹא יִשְׂמַח אֲבִי נָבָל׃
כב לֵב שָׂמֵחַ יֵיטִב גֵּהָה
וְרוּחַ נְכֵאָה תְּיַבֶּשׁ־גָּרֶם׃

(יח) איין זיננלאָזער מענש שלאָגט דיא האַנד איין, טרוט בירגשאַפט פיר זיינען נאַכֿזטען.

(יט) ווער פערגערונג ליעבט, ליעבט שטרייט; ווער זיינע טהיר האָך אַנלעגט, זוכֿט איינען ברוך.

(כ) איין קרוממער זין פינדעט קיין גוט; אונד איינע פאַלשע צונגע פאַללט אין אונגליקק.

(כא) מאַן ציינגט איינען טראָרען זיך צום קימכוער, אונד קיינע פריידע האַט דער פאַטער איינעז נידער־טראַכֿטיגען.

(כב) איין פראָהליך הערץ גיעבט געזונדעז איוזעהען, אַבער איין ניעדערגעשלאַגענעז געמיטה פער־טראָקקנעט דיא קנאָכֿען.

ר ש י

לעזר לך ולהשתתף בצרתך: (יח) אדם חסר לב תוקע כף. ערבות ממון. ד"א תוקע כף לרשעים כדי ללכת בחוקותיהם והרי כבר עורב ערובה לפני רעהו. כבר ערב להקב"ה לשמור מצותיו: (יט) אוהב פשע. לפשוע בחבירו: אוהב מצה. להתקוטט ולריב מגביה פתחו. מדבר בגאוה (מיכה ז') שמור פתחי פיך: (כב) לב שמח ייטיב גהה. כשאדם שמח בחלקו פניו

ר"מ המאירי

קפדה בא (יחזקאל ז' כ"ה), עד נמצא עוולתה בך (שם כ"ח ט"ו), צעקה גדולה במצרים אשר כמוהו וגו' (שמות י"א ו'), או ישוב יולד על אח, כלומר שהאוהב הוא נצרת אוהבו את הנולד לו, כלומר כאלו הוא אחיו מדרך לידה וקורבה:

ובדרך נסתר יפורש בו מה שפירשנו במקומו בענין עשה לך רב וקנה לך חבר, והוא שתועלת הלימוד הוא בלימודו מזולתו, כי הידיעה המקובלת עם בחינת שכל הלמד ופלפולו הוא הכנת השלימות, ורז"ל אמרו בירושלמי בפ"א של פסקים כל תורה שאין לה אב אינה תורה, והודיע שהקבלה בשתים' על צד שלש צריכה לשני דברים, האחד שילמוד הענין מפי הרב, והשני כשיסור מלפני הרב שיתבונן בינו לבין עצמו ויסדר עניניה על אופניה, וזה השני צריך לחבר, שכל מה שחיסר זה גילה זה, ואף כי לא ידעו הדברים בבחינה האמיתית עד שיוכחו שני קצות הסותר ויצא להם אז בחינת האמת מן השקר, ואז יצא כנוגה שכלם וחפץ ה' בידו יצלח, כמו שהארכנו בענין זה במקומו במס' אבות, והאהבה היא התאחד הדעות והסכימ' על ענין אחד, ועז"א בכל עת אוהב הרע, כלומר אף בעת המחלוקת הוא אוהב הרע כלומר שמזומן כל אחד מהם לשוב לדעת חבירו כשיעלה להם האמת. והוא כענין אז"ל אפילו האב ובנו והרב ותלמידו שנושאים ונותנים זה עם זה בהלכה נעשו אויבים זה לזה, ולא זזו משם עד שנעשו אוהבים, שנאמר את והב בסופה (במדבר כ"א י"ד), כמו שביארנו במקומו, והוא ענין אח לצרה יולד, כי המבוכה תקרא צרה מענין הלקילה והדחק: (יח) אדם חסר לב תוקע כף, עורב ערובה לפני רעהו, כבר התבאר עניינו הן לנגלה והן לנסתר בפסוק בני אם ערבת לרעך (לעיל): (יט) אוהב פשע אוהב מצה, מגביה פתחו מבקש שבר: (כ) עקש לב לא ימצא טוב, ונהפך בלשונו יפול ברעה: (כא) יולד כסיל לתוגה לו, ולא ישמח אבי נבל: (כב) לב שמח ייטיב גהה, ורוח נכאה תיבש גרם, כל זה הערה להזהר מן

הקעטות

כג שֹׁחַד מֵחֵק רָשָׁע יִקָּח
לְהַטּוֹת אָרְחוֹת מִשְׁפָּט׃
כד אֶת־פְּנֵי מֵבִין חָכְמָה
וְעֵינֵי כְסִיל בִּקְצֵה־אָרֶץ׃
כה כַּעַס לְאָבִיו בֵּן כְּסִיל
וּמֶמֶר לְיוֹלַדְתּוֹ׃

(כג) געשענקע אויז דעם בוזען האלט דער פרעפלער, אום צו בייגען דיא פפאדע דעז רעכטז.
(כד) פאר דעם אנגעזיכט דעז איינזיכטיגען איזט דיא קלוגהייט: אבער דיא אויגען דעז טהארען זינד אם ענדע דער ערדע.
(כה) איינע קראנקונג זיינעם פאטער איזט דער טהאריכטע זאהן, אונד איין הערצלייד זיינער געבארערין.

רש"י

מאירין: (כג) שחד מחיק רשע יקח. הקב"ה מקבל שוחד דברים מחיק הרשעים כלומר בסתר בינו לבינם: להטות ארחות משפט. להפוך דינו מרעה לטובה: (כד) את פני מבין חכמה. החכמה לפני מבין הוא: ועיני כסיל בקצה הארץ. לומר אין החכמה מצויה לפני כי רחוקה היא ממני איך אוכל לשנות סדר נזיקים שהיא שלשים פרקים. מסכת כלים שלשים פרקים. מסכת שבת כ"ד פרקים. אבל לחכם הוא דבר קל היום שונה שני פרקים ומחר שנים ואומר כך עשו אותן שהיו לפני מעולם: (כה) כעס לאביו בן כסיל. כגון ירבעם כעס הוא להקב"ה: וממר ליולדתו.

ר"מ המאירי

הקטטות ושהן גוררות פשע וקטאה, ובפרט שן הגאוה, כי היא משקתת והורסת הלב. ואע"ז שאוהב הקטטות אוהב פשע וקטאה, כי הקטטה סבה מקיינת להן. ובא הנה פתחו במקום פיו, כדרך שמור פתחי פיך (מיכה ז' ה'), ואמר שהמדבר גבוהות הוא מבקש שבר כי יסובו עליו רבים, יקד עליו יתמלאון להפילו ולהכניעו, והוא ענין עקש לב, ר"ל שהמתעות בשכלו לא ימלא טוב אבל רע, וכן המתהפך בלשונו ר"ל מדבר תהפוכות יפול ברעה, והוא תוגת מולידיו ושוללת שמקתם תחת תקוותם להיות להם לב שמח בעניינו: ייטיב גהה, חסר כ"ף הדמיון כלומר ייטיב כגהה, ר"ל כרפואה: ורוח נכאה תיבש גרם האדם, ול"נ ייטיב גהה כלומר יתקן הרפואה וירבה בתועלתה, גיהה פירושו רפואה, והוא שם דבר נפלם אין כהה לשברך וכן ולא יגהה מכם מזור (הושע ה' י"ג), פירושו לא ירפא: ובדרך נסתר קרא רוב ההתחכמות על הדרך שביארנו אוהב מצה ומגביה פתחו ועקש לב, ואמר שלא ימלא טוב ר"ל המכוון אבל יגיע מזה לשבר ולפשע, יולד, כמו מגדל כלומר כשמתגדל בהרגל זאת התוגה ואקריתו לענה, והוא הענין באדם נבל ולב שמח המסתפק בחכמה כראוי לדרוש ולחקור ואינו מתחכם יותר ייטיב הלב כגהה ורוח נכאה ושאינ' שמחה בחלק הראוי לה, וטורחת ביתר מן הראוי תיבש גרם ר"ל עלם האדם ולורתו. ולענין נגלה עוד י"ל לב שמח ייטיב גהה על המלמד או על הרופא, אמר על הרופא כשהחולה רואהו שמח ובדברים ערבים ומתוקים ומבטיקים תערב לו הרפוא' עלמה, ואז הענין ההוא ימתיק לו הרפואה, וכשרואהו ברוח נכאה הוא דואג לזה, ועליו אמר שהנהגתו תיבש גרם החולה, וכן הענין ברב אבל תלמידו: (כג) שוחד מחיק רשע יקח, להטות אורחות משפט, אמר שהרשע ירגיל לקחת שוחד מחיק הנותנו, ר"ל בחשאי ובסתר, והוא לו סבה להטות ארחות משפט, והענין מפורש למעלה בפסוק אבן חן השוחד בעיני בעליו: (כד) את פני מבין חכמה, ועיני כסיל בקלה ארץ: (כה) כעס לאביו בן כסיל, וממר ליולדתו, ממר כולו סגו"ל, והוא שם דבר על משקל מכס, ועניינו מרירות, הערה למבין שלא יהיו החכמות רמות בעיניו כמנהג הנער בהתחלת ספר גדול שמעיין בסופו. במה הוא ארוך, ומילר בתוכו

התרשלות

כו גַּם עֲנוֹשׁ לַצַּדִּיק לֹא־טוֹב לְהַכּוֹת נְדִיבִים עַל־יֹשֶׁר׃
כז חוֹשֵׂךְ אֲמָרָיו יוֹדֵעַ דָּעַת וְקַר־רוּחַ אִישׁ תְּבוּנָה׃
כח גַּם אֱוִיל מַחֲרִישׁ חָכָם יֵחָשֵׁב אֹטֵם שְׂפָתָיו נָבוֹן׃

(כו) זעלבזט דען גערעכטען לאָזע ביסען פיר דאַז ניכט גוטע, אונד עדלע שלאַגען אום דעז רעכטעז וויללען.
(כז) צוריקהאַלטענד מיט זיינער רעדע איזט דער קעננטניסרייכע, זעלטען איזט מיט זיינעם גייזטע דער מאַן פאָן איינזיכט.
(כח) אויך איין נאַרר, דער שווייגט, גילט פיר קלוג, דער זיינע ליפפען פערשליעסט, פיר איינזיכטיג.

רש"י

לכנסת ישראל שהחטיא הוא: (כו) גם ענוש לצדיק לא טוב. לא אמר הקב"ה למחות שם ישראל מעל הארץ כי לא טוב בעיניו לענוש כולם להכות נדיבים עלי יושר להכות הטובים שבהם שהיו נדיבים עלי יושר שנאמר והשארתי בישראל שבעת אלפים (מלכים א' י"ט) כל הברכים אשר לא כרעו לבעל נדיבים עלי יושר דוגמת האמור במקום אחר ונדיב נדיבות יעץ (ישעיה ל"ב) והוא על נדיבות יקום. כמנא נדיב על נדיבות: (כז) חושך אמריו.

ר"מ המאירי

התרשלות וקוצר רוח לארוכתו, ואח"ז את פני מבין חכמה, כלומר המבין לומד מה שלפניו ואינו חושש לארוכות החכמה, כי אין פרק אחד מעכב את חבירו, ואלו לא למד אלא דף אחד, כבר הועיל לעצמו בידיעת הדף ההוא, וימשך ממנו להיות ידיעתו מתוספת מעט מעט עד שישיגנה: ועיני כסיל בקצה הארץ, כלומר שנותן עיניו בסוף הענין ויחשוב לדעת זאת עמל הוא בעיניו, ויתרשל מן הלימוד לגמרי, ולכן הוא כעס לאביו וממרירות ליולדתו. ורז"ל דרשו ע"ז שהכסיל אומר היאך אני לומד תורה, נזיקין שלשים פרקים, כלים למ"ד פרקים, שבת כ"ד פרקים, אבל החכם אומר בעצמו שונה אני היום פרק, ולמחר ב' פרקים ולומד אני כמו שלמדו אותן שלפני. ואפשר לפרש שהמבין חפץ בלימוד החכמה עד שדומה לו כאלו לפניו כלומר בדעתו ומחשבתו עליה ללמדה בנקל, והכסיל דומה לו כאלו היא בקצה הארץ. וי"מ דרך פשט שהמבין בעזר מעט הוא למד ואינו מטריח עצמו ללכת ממקומו, ומעביר שעתו בחכמים המצויים לו בעירו ולמד מהם, והכסיל חושב אותם ככסילים כמוהו, ומשוטט בקצה הארצות וחוזר בכסילותו, ואז הוא כעס לאביו ולאמו:

ובדרך נסתר רמז הנה לפרש שהמבין מאמין ע"פ הקבלה הנבואית, וכשישיג לדעת המקובל אצלו בדרך המחקר במה שיוכל טוב לו, ומגיע לזה בלא התחכמות יתר רק בדרך ישר, אבל הכסיל המתחכם ומבקש בכל אמונותיו עלות מרחוק ברוב התחכמותו, יביאהו לידי מבוכה, ולכן הוא כעס לאביו ולאמו הידועים: (כו) גם ענוש לצדיק לא טוב, להכות נדיבים על יושר, זה הפסוק מוסב למעלה, נקשר עם הפסוק שוחד מחיק רשע יקח, ומלאנו כמוהו לדעת קצת כמו שכתבנו לעיל בפסוק והם לדמם יארובו, והענין שהשוחד להטות משפט רע, והוא מעכסים הרשע, כי הוא סבה להמית לצדיק ולהרוג נקי, ואף כשלא יקבלנו בענין המות רק בענין הממון, או ההלקאה גם זה רע, והוא אמרו גם ענוש לצדיק לא טוב שיהא הצדיק ענוש בקנס ונדיבים, ר"ל הנכבד במשפטו מוכה עם כל יושרו:

ובדרך נסתר רמז גם ענוש לצדיק פירושו שיהא הוא מענש, כלומר אף ע"פ שהזהרנוהו שלא להתפתות בפיתוי אחיו הגדול, גם הוא ראוי שלא יענוש את אחיו יותר מדאי ושיכהו ויכניעהו אחר שאינו מבקש רק ביושר ובדרך ממוצעת: (כז) חושך אמריו יודע דעת, יקר רוח איש תבונה: (כח) גם אויל מחריש חכם יחשב, אוטם

שפתיו

יח.

א לְתַאֲוָה יְבַקֵּשׁ נִפְרָד
בְּכָל־תּוּשִׁיָּה יִתְגַּלָּע׃
ב לֹא־יַחְפֹּץ כְּסִיל בִּתְבוּנָה
כִּי אִם־בְּהִתְגַּלּוֹת לִבּוֹ׃
ג בְּבוֹא רָשָׁע בָּא גַם־בּוּז
וְעִם־קָלוֹן חֶרְפָּה׃
ד מַיִם עֲמֻקִּים דִּבְרֵי פִי־אִישׁ
נַחַל נֹבֵעַ מְקוֹר חָכְמָה׃

יח.

(א) נאך וואללוזט טראכטעט דער אבטרינניגע, אללעז פערשטאנדיגע בעהאנדעלט ער שנארע.

(ב) דער טהאר האט קיינע לוזט אן איינזיכט, זאנדערן נור זיינען זין צו אייסערן.

(ג) ווען דער פרעפלער קאממט, קאממט אויך פעראכטונג. אונד מיט דער גערינגשאטצונג האהן.

(ד) טיעפע גוואזער זינד דיא רעדען דעז מונדעז איינעז מאננעז, איין שפרודעלנדער באך, דער קוועלל דער ווייזהייט.

רש"י

מי שהוא יודע דעת אינו מרבה בדברים: יקר רוח. מולא דברים איש תבונה:

יח (א) לתאוה יבקש נפרד. מי שהוא נפרד מהקב"ה שלא לשמור מצותיו לתאות לבו ויצרו הרע הוא רודף וסוף בכל תושיה יתגלע. בין חכמי' תגל' חרפתו ורבותינו דרשוהו בלוט שנפרד מאברה' על תאות לבו שנא' ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן (בראשית י"ג) כל המקרא הזה על שום ניאוף נאמר וסופו נתגלה קלונו בבתי כנסיות ובתי מדרשות לא יבא עמוני ומואבי (דברים כ"ג): (ב) כי אם בהתגלות לבו. כי אם בגלוי לבו הוא חפץ לגלות מה שבלבו: (ג) ועם קלון תבוא חרפה. מי שבוחר בקלון וניאוף חרפה

ר"מ המאירי

שפתיו נבון, ידוע שרוב הדיבור מרגיל הלשון לדבר טעות או שגיאה או דבר תפל או דבר שימלאהו בו נזק, כאמרו ברוב דברים לא יחדל פשע, ועז"א שהיודע דעת ר"ל המשכיל חושך שפתיו, ומונעם מלדבר רק כפי ההכרח, וכן איש תבונה יקר רוח, כלומר יקר הדיבור, כי לפעמים הדיבור נקרא רוח, וברוח שפתיו ימית רשע (ישעי' י"א ד'), ואף רז"ל דרשו ושולח את בעירה וכו', בא אחר ולבה המלבה חייב וכו'. ואמרו שם מאן דתאני ליבה לא משתבש, ומאן דתאני ניבה לא משתבש דכתיב בלבת אש וכתיב בורא ניב שפתים, והליבה היא ע"י הרוח, וקרא ניב השפה שהוא הדיבור, רוח. ואמר שגם אויל מחריש חכם יחשב, לא שיכוין לומר שיחשב כן בטעותו אבל שהכל עם דעתם שהוא אויל, מחזיקים אותו נחכם בשתיקתו שהוא שותק ליראתו מן השגיאות, וזהו חכמה כמאמר חכמי המוסר, כשתחסר המוסר, החזק בשתיקה ואמר אחר המעט דבריך וימעטו שגיאותיך, וכן אע"ז אוטם שפתיו נבון, ועם היות זה הערה למעט הדיבור בכל ענין, אפשר שרמז בפרט בענין לימוד החכמה, כלומר שבהיות דורש החכמה לא יהא נחפז להשיב, אבל מאזין, והוא שיטה אזנו לשמוע ולבו לקבל. ואמר החכם חלק האדם מאזנו לנפשו, וחלקו מלשונו לזולתו, ואמר אחר תחלת החכמה השתיק', והשני ההבנה והג' זכירתה והד' פעולתה ר"ל ההנהג' כפי המבוקש ממנה, והחמישית לימודו, ר"ל השפעתו לזולתו, ועז"א אחד מחכמי התלמוד כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה, והוא כענין בין תבין את אשר לפניך (לקמן כ"ג א'), כמו שהתבאר:

יח (א) לתאוה יבקש נפרד, בכל תושיה יתגלע: (ב) לא יחפוץ כסיל בתבונה כי אם בהתגלות לבו: (ג) בבא רשע בא גם בוז, ועם קלון חרפה: (ד) מים עמוקים

ה שְׂאֵת פְּנֵי־רָשָׁע לֹא־טוֹב
לְהַטּוֹת צַדִּיק בַּמִּשְׁפָּט׃
ו שִׂפְתֵי כְסִיל יָבֹאוּ בְרִיב
וּפִיו לְמַהֲלֻמוֹת יִקְרָא׃
ז פִּי־כְסִיל מְחִתָּה־לוֹ
וּשְׂפָתָיו מוֹקֵשׁ נַפְשׁוֹ׃
ח דִּבְרֵי נִרְגָּן כְּמִתְלַהֲמִים
וְהֵם יָרְדוּ חַדְרֵי־בָטֶן׃

(ה) עז איזט ניכט גוט דאז אנזעהן דעז פרעפלערז צו אכטען, אום דען גערעכטען צו בייגען אים גריכט.

(ו) דיא ליפפען דעז טהארען קאממען מיט צאנק, אונד זיין מונד שרייעט נאך פריגעלן.

(ז) דער מונד דעז טהארען איזט זיין פערדערבען, אונד זיינע ליפפען דער פאללשטריקק זיינער זעעלע.

(ח) דיא ווארטע דעז אהרענבלאזערז זינד וויא לעקקערייען, דיא הינאב געהען אין דאז לייבעז קאממערן.

רש"י

הוא לו: (ד) מקור חכמה. כנחל נובע. וכמים עמוקים: דברי פי איש. כל איש שבמקרא לשון גבור גדול בגבורה הוא: (ה) שאת פני רשע לא טוב. כאשר פירשו רבותינו לא טוב להם לרשעים שנושאים להם פנים בעולם הזה ונפרעין מהם לעולם הבא. טוב להטות צדיק במשפט. טוב להם לצדיקים שמכריעין להם כף מאזנים לחייבן בעולם הזה ונפרעין מהן בחייהן וזוכין לע"הב ולפי פשוטו כמשמעו ושפתי כסיל יבואו בריב. כל דבריו באים בלשון תגר: (ו) ופיו להמלומות יקרא. קורא ליסורין להביאם עליו: (ח) דברי

ר"מ המאירי

דברי פי איש, נחל נובע מקור חכמה, י"מ פסוק לתאוה יבקש, ותאוה הוא לשון חמדה, והענין שהנפרד מתענוגיו אשר גודל עליו, ויבקש לדבר חמדה שהיא החכמה, בוודאי יעלה בידו ויגיע למכוון בחשבתו, והוא אמרו בכל תושיה יתגלע, ר"ל שיתערב בכל חכמה או הוא חסר, כלומר בכל אנשי תושיה, כלומר שכל מהלכו וחברתו תהי' עם החכמים, וזה מטבעים המבין החפץ לשקוד על דלתות התורה, אבל הכסיל אינו חפץ בכך, רק בהתגלות לבו, ר"ל לפרסם תאות לבו בבקשת התענוג, ואמר עליו שבבואו לעולם בא גם בוז ועם קלון חרפה, כלומר שיגרום עליו אחריו רעה אחר רעה עד השמדו, ועל החפץ אמר דבר פיו מים עמוקים לא יכזבו, ונחל נובע, שלא יפסק. וי"ל לתאוה וגו' לנגלאי, כלומר שהנפרד מלימוד החכמ' בבקשת תאוותיו, וחמדתו לריב ולהתקוטט עם אנשי תושיה, כאז"ל גדולה שנאה שעמי הארץ שונאים לת"ח: יתגלע, כלומר יתערב בריב ומדון, וי"מ אותו בדרך נסתר לנגלאי על הלמד בלא סדר, כלומר המבקש חכמה בשהוא נפרד מדבר לדבר, ומתערב בכל תושיה, ר"ל נקפץ לשנייה קודם שישלים הראשונה, אין לו מחכמתו רק התאוה הערומה, ואין בחפצו רק בהתגלות לבו, כלומר להתראות שהוא יודע בכל חכמ': (ה) שאת פני רשע לא טוב, להטות צדיק במשפט, הוא בעצמו ענין שוחד מחיק רשע יקח וגו', יבואר בו מה שהתבאר שם: (ו) שפתי כסיל יבואו בריב, ופיו למהלומו' יקרא. (ז) פי כסיל מחיתה לו, ושפתיו מוקש נפשו, מהלומות הוא ענין מכה ושבר. אז הלמו עקבי סוס (שופטים ה' כ"ב), פירוש נשברו ונכרתו. ולפי הנגלה היא הערה להזהר מלהתערב במו"מ עם הכסיל, כי לא יבואו דבריו רק בדברי ריב ומדון, וכל קריאתו היא למהלומות, ר"ל להכאה ולשבר וגורם בדבריו רעה לעצמו ומוקש לנפשו:

ובדרך נסתר רמז על המתפלפל הבא ברוב התחכמות לפלס אורחות אמונותיו במופתים עיוניים, ויהיה זה סבה למהלומות קצת פנות התורה, ונמצא מתרחב

להרבות

ט גַּם מִתְרַפֶּה בִמְלַאכְתּוֹ
אָח הוּא לְבַעַל מַשְׁחִית׃
י מִגְדַּל־עֹז שֵׁם יְהוָה
בּוֹ־יָרוּץ צַדִּיק וְנִשְׂגָּב׃
יא הוֹן עָשִׁיר קִרְיַת עֻזּוֹ
וּכְחוֹמָה נִשְׂגָּבָה בְּמַשְׂכִּיתוֹ׃
יב לִפְנֵי־שֶׁבֶר יִגְבַּהּ לֶב־אִישׁ
וְלִפְנֵי כָבוֹד עֲנָוָה׃

(ט) אויך דער לאַזזינגע אין זיי-
נעם ווערקע איזט איין ברודער דעז
צערשטאָרערז.
(י) איין פֿעסטער טהורם איזט דער
נאַמע דעז עווינען אויף איהן צולייפֿט
דער גערעכֿטע אונד איזט געבאָרגען.
(יא) דעז רייכֿען פֿערמאָגען איזט
זיינע פֿעסטע בורג, אונד וויא (היני-
טער) ראַגענדער מויער איזט ער אין
זיינען פֿרונקגעמאָכֿערן.
(יב) פֿאָר דעם פֿאַלל וויר־ד שטאָלץ
דעז מאַננעז הערץ, אונד פֿאָר דער
עהרע איזט דעמוטה.

רש"י

נרגן כמתלהמים. מהלומות: (ט) גם מתרפה במלאכתו. פורש מן התורה והוא תלמיד חכם: לבעל משחית. לשטן: (י) מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב. והוא מתחזק: (יא) ובחומה נשגבה. עשרו לו בחדרי משכיתו. מפני שהבית נרצף ברצפת אבנים השוכבין על הארץ

ר"מ המאירי

להרבות בתועלת ובהפוך הוא, אבל פיו למחיתה ולמוקש לו. וי"ל על הרבות בתואריו ית', כענין אז"ל סיימתינהו לשבחיה דמרך וכו': (ח) דברי נרגן כמתלהמים, והם ירדו חדרי בטן: (ט) גם מתרפה במלאכתו, אח הוא לבעל משחית, נרגן הוא דרך כלל לכל איש שמתנכל להרע ולהרבות ריב בין אנשים, אם ברכילות אם בדברים אחרים, ובכאן הוא נאמר בפרט על הרכיל, ומתלהמים אין לו חבר, ויש לפרשו שהוא הפך כמתהלמים, מענין מהלומות והוא כמו פעול, כי הוא תואר מבנין התפעל, כלומר שדבריו נאמרים בענוה ובשפלות כדברים מכותתים ומשוברים, והם חזקות וחדות. יורדות חדרי בטן לצאת מהן היזק רב. וי"מ כמו חלקים מלשון תלמוד בקש להלמו וכשהדברים ערבים מצד עצמם ובלא תוך יקראו הלומים, וכשהן בדמיון ערבות ויש בהם תוך ומרמה נקראו מתלהמים, והוא על דרך הזה בעצמו, כאמרו חלקו מחמאות פיו וקרב לבו רכו דבריו משמן והמה פתיחות (תהלים נ"ה כ"ב), וי"מ בו דברים מסותרים ומכוסים, ר"ל נאמרים בסתר ובחשאי, ומוציאים אותו מלשון הערב, אבל הכוונה בכולם אחת: ואמרו גם מתרפה במלאכתו, כלומר כ"כ נוטה לבו להרע וכוונתו להזיק, שאף מתבטל ממלאכתו להביא דיבת המתחברים עמו מזה לזה ומסבב להביא תגר ביניהם, ונמצא כשמגיע בסבתו היזק לא' מהם שהוא הגורם והמסבב, והנה הוא אח לבעל ההשחתה. משחית שם דבר, וכמוהו והודי נהפך עלי למשחית (דניאל י' ח'), או הוא כמו לאיש משחית, ואפשר שפסוק זה ענין בפני עצמו, הערה להיות האדם זריז ובלתי מתרשל, ואמר כי האיש המתרשל במלאכת ה' ונמנע מהיותו מתקן לצרכי ביתו, הוא כמי שמשחית מלאכתו בידים:

ובדרך נסתר קרא הנקם המסית נרגן ברוב פתויו, וכשהמפותה מתרפה מהשתדל בהכנעותיו, הוא כמוהו משחית נפשו ויספה גם הוא בעוונו: (י) מגדל עוז שם ה', בו ירוץ צדיק ונשגב, (יא) הון עשיר קרית עוזו, וכחומה נשגבה במשכיתו: (יב) לפני שבר יגבה לב איש, ולפני כבוד ענוה, הערה על הבטחון בא-ל ית' ודמה הבטחון בו למגדל עוז, שהוא הבטחה מכל אויב להעומדים בתוכו, כאמרו פן מלא לו ערים בצורות והכיל עיניו (פ"ב כ"ו), ואולם מצד שערי המבצר על הרוב הם מקלט לגנבים ולרוצחים וללסטים, ואמר הנה בו ירוץ צדיק ונשגב, כלומר

קלילה

יג מֵשִׁיב דָּבָר בְּטֶרֶם יִשְׁמָע
אִוֶּלֶת הִיא־לוֹ וּכְלִמָּה׃
יד רוּחַ אִישׁ יְכַלְכֵּל מַחֲלֵהוּ
וְרוּחַ נְכֵאָה מִי יִשָּׂאֶנָּה׃

(יג) ווער אנטוואָרט גיעבט, בעי־
פאָר ער פערשטאַנדען, דעם איזט
עז נאַררהייט אונד שאַנדע.
(יד) דעז מאַננעז מוטה ערטראָגט
זיינע קראַנקהייט; אַבער איין ניעי־
דערגעשלאַגענעז געמיטה, ווער ריכ־
טעט דאַז אויף?

רש"י

קרוי אבן משכית: (יד) רוח איש. רוח גבר שהוא איש גבור והוא נותן

ר"מ המאירי

חלילה להיותו ית' מבצר ומקלט ומבטח לרשע ולחוטא, אבל לצדיק ונשגב, ר"ל גבוה במעלה ושלימות, ולא דמהו למגדל רק לדמיון העמידה שם בבטחון מכל צר, וכן הבוטח בטחון הצדיקים עומדים לבטח גם בעת צרתם עם הבטחון בו ולא בזולתו, כאמרו אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים ושטי כזב (תהלים מ"א ה'), והוא הדמיון בענין ה' סלעי ומצודתי וגו' אלי צורי (ש"ב כ"ב ב'ג'), והדומים להם, ואמרו אח"כ הון עשיר, הוא כפל ענין, כלומר שם ה' ר"ל הבטחון בו הוא העושר וקרית עוזו, וכן הוא כחומה נשגבה במשכיתו, ר"ל בבנינו, משכיתו מלשון כיסוי, מענין ושכותי כפי עליך (שמות ל"ג כ"ב), ומפני שהקירוי תשלום הבנין הוא נקרא כל הבנין על שמו, ובהפך זה במי שאינו בוטח בה' אבל שבוטח בעשרו ובשאר בנייניו וקניניו יביאהו זה לגאוה ולגבהות הלב, ויהי' זה סבת שברו ואבדו: כי לפני שבר יגבה לב איש, כלומר שהגבהו תקודם לו כי הוא סבתו, כאמרו לפני שבר גאון, אבל בהפך לפני כבוד ענוה, כלומר שהענו' היא סבת הכבוד, כי כל הבורח מן הכבוד כבוד רודף אחריו וכל שרודף אחר הכבוד, הכבוד בורח ממנו. וחכמי המוסר העידו שלשה שבאו לפני המלך והתבונן המלך על סדר ישיבתם שלא הית' כסדר תולדותם, ושאל לראשון מי הושיבך על חביריך, א"ל יחסי הגדול, ושאל לשני מי הושיבך על חברך שלמטה, אמר חכמתי היתירה, ושאל לשלישי מי הושיבך למטה מהם כלומר לראות אם יודה להם דבריהם, ואמר אדוני ענותנותי הושיבתני תחת כולם, ושינה המלך סדר מקומם והעלהו על כלם. וי"מ הון עשיר קרית עוזו, הפך ענין מגדל עוז, כלומר הצדיק בטחונו בה' ית' והוא לו מגדל עוז, אבל שכנגדו חושב הונו כקרית עוזו וכחומה נשגבה ולכן יגבה לבו וישבר: ובדרך נסתר העלייה במדרגת החכמה הוא הנקרא סולם, ונקרא מגדל ישועות ומגדל עוז, וכשלא יגיע לכך עד שלא יעלה שכלם מעולם הגלגל ולמעלה, יקרא ג"כ מגדל וראשו בשמים אבל לא אמר שיראו את ה' נלב עליו, והעיר והקריה היא עיר קטנה, ושיבותה מלד המגדל אשר בתוכה באשר הוא מגדל עוז, פי' כל העיר נמלטת בסבת המגדל, והעושר מכונה לפעמים על שלימות המדות, איזהו עשיר השמח בחלקו, ואמר תחלה שהצדיק והנשגב ירוץ, כלומר שכל השתדלות' לעלות שם, שהרה ימלט פן יספה בעון העיר, וזהיהי' תחלה בהון עשיר שהוא שלימות המדות, והעושר יביאהו להיות קריתו עוזו, ומשכיתו ר"ל עיונו, מלשון וישקף, שתרגומו ואיסתכי. ישבה שסוכה ברוח הקודש, ואמר שבעיונו יהי' כל העיר כחומה נשגבה, ובפקיחות המדות יהרס הכל לפני שבר גאון, אבל הענוה שהוא כלל השלימות סבת הכבוד השלם: (יג) משיב דבר בטרם ישמע, אולת היא לו וכלימה, השמיעה מלה משותפת, פעם על שמיעת האוזן וישמע את דברי בני לבן (בראשית ל"א א'), ופעם על קבלת הדברים שמענו אדוני (שם כ"ג ו'), וישמע אליה אלהים (בראשית מ"ד כ"ב), ופעם על הבנת הדבר גוי אשר לא תשמע לשונו (דברים כ"ח מ"ט), ומזה אמר הנה שהמשיב דבר לשואלו בטרם יבין מה ששאל לו, הוא אולת וכלימה, כי עכ"פ תבוא תשובתו בשגיאה וחסרון, והוא אולת לכל אדם ולמבין אולת וכלימ', כי החכם יגדל בושתו בשגיאתו הרבה, אך ענין כולל כל הדברים הן בענייני החכמה הן בכל ש"א.

ויתכן

טו לֵב נָבוֹן יִקְנֶה־דָּעַת
וְאֹזֶן חֲכָמִים תְּבַקֶּשׁ־דָּעַת׃
טז מַתָּן אָדָם יַרְחִיב לוֹ
וְלִפְנֵי גְדוֹלִים יַנְחֶנּוּ׃

(טו) דאַז הערץ דעז איינזיכטיגען ערווירבט ערקענגטניס, אונד דאַז אָהר דער וועזען זוכט ערקענגטניס.

(טז) דאַז געשענק שאַפפט דעם מענשען רוים אונד פיהרט איהן פֿאָר דיא גראָסען.

רש"י

דאגה בלבו ומקבל כל הבא עליו בשמחה ובאהבה: יכלכל מחלהו. אין כחו סר מעליו. (טז) מתן אדם ירחיב. כפשוטו ומדרשו בנותני לדקה עדבר שמרחיב לו חלקו לעתיד לבא. וגם בחייו לפני גדולים ינחנו. והימרי׳

ר"מ המאירי

ויתכן לפרש ג"כ בענין החכמה משיב דבר על המחזיק עצמו כחכם ומפרסם עצמו כראוי להשפיע חכמתו לזולתו, ואמר שהעושה בטרם ישמע, ר"ל קודם שהושלם בחכמה הוא אולת, וסופו להגיעו בזה בושה וכלימ׳, ורז"ל דרשו כי רבים הפילה זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה, כמו שביארנו במס׳ אבות: (יד) רוח איש יכלכל מחלהו, ורוח נכאה מי ישאנה, זה רומז מעט לאמרו (לעיל) לב שמח ייטיב גהה, ורוח נכאה תיבש גרם, וזה הערה על הדואג במה שלא יוכל להשיג מקנייני העולם, וכמו שאמר החכם לא תדאג על מה שלא תוכל להשיגו, ועז"א רוח איש ר"ל שכלו יכלכל ויסבול מחלת הגוף וינהיגהו בדעתו כמו שלריך לו מן הרפואות והמזונות, אבל כשרוחו נכאה ודואגות לקנייני העולם מי ישאנה, והוא דבר שאין לו רפואה:

ובדרך נסתר נראה שרומז על חולי הנפש במדות המגונות, כלומר כאשר שכל האדם בריא, אם יתרשל לפעמים במדה מן המדות, שכלו יכלכל מחלהו וידע להשיבו, אבל כשהשכל חולה אין לו רפואה. הערה שלא ישתקע בהם עד שלא יוכל לסור מהם, בענין מאמר היהפוך כושי עורו, ונמר חברבורותיו, גם אתם תוכלו להטיב למודי הרע (ירמי׳ י"ג כ"ג): (טו) לב נבון יקנה דעת, ואוזן חכמים תבקש דעת, הבנת האדם הטוב בלימודו מעת יצירתו חלוקה לב׳ מינים, האחד שהוא קל ההבנה ומפלפל ומבין מדעתו ושכלו, והוא הנקרא הנה נבון, והשנייה שהוא אינו מפולפל ומבין מדעתו, אבל מקבל מזולתו מרוחב לב, ובבית קיבול מספיק וזוכר ובינה, הנה הער׳ להרגיש כל המתחכם בטבעו, ויתנהג כפי הראוי לו, ולב הנה במקום שכל, ויקנה כמויקדש, ודעת הוא השגת המבוקש באיזה ענין שיהי׳, לא שאחרי מפרשים פירשו אותו הנה בענין החכמה, כי הנגלה והנסתר בזה קרוב, וכבר ביארנו שהבנת הדבר הנעלם והסתום והלפון יקרא לפעמים דעת, ועז"א לב נבון ר"ל שכלו, ויקנה דעת ר"ל יחדש בשכלו ויוסיף על מה שלמד תמיד, ויתגלו אליו לפוני טמוני קודש, ואוזן חכמים תבקשהו מזולתם כל אחד כפי הכנתו ומזגי כחותיו, מתנהג בבקשת החכמ׳ כפי מה שיראה מתועלתו: (טז) מתן אדם ירחיב לו, ולפני גדולים ינחנו, כאשר דיבר במעלת החכמה רצה להעיר הערה המוניות או תוריית במעלת העושר, שלא יהי׳ קמצן בממונו, ואמר מתן אדם ירחיב לו, כלומר ירחיב גבולו וירבה לממונו, וזה אם הערה המונית בשלוח מנות לנכבדים ומנחות נכבדות לשרים ושופטי ארץ, עד שזה סבה להנחותו לפניהם ולהיות חולק אתם בכבודם, או הערה תוריית בלדקות ומתנות לאביונים יתרומם בהם באחריתו מעלה מעלה לתת לו מהלכי׳ בין העומדים:

ובדרך נסתר רומז בזה להשפעתו לזולתו שהיא אחרונה שבמדות, שהיא המשלימתו לעמוד בין העומדים והם הנקראים גדולים, ואללי עוד לפרש ינחנו על הנותן כלומר ע"י לימודו לאחרים ירחיב לו, ובלבד כשינחנו לפני גדולים, ר"ל לתלמידים הגונים שוכנים לקבל השפע. ואמר החכם אל תמסרו חכמה למי שאינו ראוי לה פן תחמסוה,

יז צַדִּיק הָרִאשׁוֹן בְּרִיבוֹ
יָבֹא רֵעֵהוּ וַחֲקָרוֹ׃
יח מִדְיָנִים יַשְׁבִּית הַגּוֹרָל
וּבֵין עֲצוּמִים יַפְרִיד׃
יט אָח נִפְשָׁע מִקִּרְיַת־עֹז
וּמִדְוָנִים כִּבְרִיחַ אַרְמוֹן׃

ובא ק׳ — ומדינים ק׳

(יז) גערעכט איזט דער ערזטע אין זיינער שטרייטזאַכע; אַבער קאָממט דער אַנדערע, זאָ אונטערזוכט מאַן'ז.
(יח) צווייטיגקייטען שליכטעט דאַז לאָאָז, אונד העפטיגע טרעננט עז.
(יט) איין אַבגעפאַללנער ברודער איזט שטאַרקער אַלז איינע פעזטע בורג. אונד צווייטיגקייטען זינד וויא דער ריעגעל אַן איינעם שלאָזזע.

רש״י

עליו שהוא חטוב: (יח) ובין עצומים יפריד. אלו בעלי דינים כמו (ישעיה מ״ג) הגישו עצמותיכם ובמשנה שנים שנתעצמו בדין על שם שמריבותם עצומות קרוים עצומות. או לשון חוזק או לשון אוטם כמו עוצם עיניו (שם ל״ג): (יט) אח נפשע מקרית עוז. יש אח הפושע מאחיו ומאבד במרדו קרית עוז כגון לוט באברהם. עשו ביעקב: ומדיני׳ כבריח ארמון. ומריב׳ שביניה׳ מפרידתם לעולם כבריח זה שנועלים בו שערי ארמון שלא יכנסו בו:

ר״מ המאירי

ול תמנענה מאנשיה פן תאמשו אותם: (יז) צדיק הראשון בריבו, ובא רעהו וחקרו, הנגלה הערה לדיין שלא ישקיע מחשבתו על מה שיספר לו הראשון. והוא התובע את חבירו בדין, עד שישמע דברי חבירו, כי למראה עינים כשישמעו דברי הראשון יחשבו עליו שהוא זכאי בדינו, עד שבא רעהו וחקרו, ר״ל שנושא ונותן עמו, היאך אתה אומר זה והיכן הי׳ דבר זה, והלא כך הי׳ וכך אירע, עד שיתברר הדבר, ומזה אז״ל אזהר׳ לדיין שלא ישמע דברי בעל דין עד שישמע דברי חבירו, הכל כדי שלא תשתקע מחשבתו על דברי הראשון בהטעמת דבריו:

ובדרך נסתר אפשר לפרש שהמתנגד יבוא בריב ובטענות עד שכל השומע יחשוב דבריו כמופת חותך, ויבוא מזה כפירה בקבלת כופרת עד שבא רעהו בעל הדת ויחקור מופתיו ויתגודד בהם וימלאם שאינם מופתים לודקים שילטרך לפקפק באמונה מן האמונות מלדם, וזה הערה שידע או שלא ידע לא יבהל לדברי ריבותיהם כלל, אבל מה שיוכל להשיג בדרך מחקר טוב, והשאר ישען על הקבלה הנבואית, כי הוא היתד שהכל תלוי בו, יתד הוא שלא תמוט, ואפשר שקרא היצר הרע ראשון להיותו נולד עמו, ואח״כ יבא אחיו וידו אוחזת בעקבו ויכניעהו מעט מעט, וחוקר בעיניו לקיים ממנו מה שצריך לו כפי הצורך ההכרחי: (יח) מדינים ישבית הגורל, ובין עצומים יפריד: (יט) אח נפשע מקרית עוז, ומדינים כבריח ארמון, הערה להרחיק המחלוקת, ואף בענין שהמחלוקת מצויה בו, כגון האחים והשותפים הבאים לחלוק, ראוי להם להשתדל בהרחקתה ומניעתה והוא שיחלקו בגורל כמצות התורה אשר כל נתיבותיה שלום כמ״ש אך בגורל יחלק את הארץ (במדבר כ״ו נ״ה), ולזה אמר מדינים ישבית הגורל, ישבית, קטטות ומריבות: ובין עצומים יפריד, עצומים הוא תואר מענין תוקף, כלומר בין המתחזקים במריבה ומתערבים בתגר יפריד ויסיר קנאת איש מרעהו עד שיפרדו זה מזה, וישתדל כל אחד בשלו, ואפילו היה האח או השותף נפשע, ר״ל פושע ומחזיק במחלוקת קשה וחזקה מקרית עוז ומדינים קשים וחזקים כבריח המנעל, ואע״פ כן הגורל ישביתם. והוציאו בלשון נפעל כלומר נפשע לחזק הענין, כענין או נדברו יראי ה׳ (מלאכי ג׳ ט״ז) הנדברים בך (יחזקאל ל״ג) שנאמר כן לחזק הענין והתמדתו: ובדרך נסתר יאמר גורל על שני פנים, האחד במשמעו על ברירת אחד משני דברים בגורל, על שני השעירים גורלות,

(ויקרא

כ מִפְּרִי פִי־אִישׁ תִּשְׂבַּע בִּטְנוֹ
תְּבוּאַת שְׂפָתָיו יִשְׂבָּע׃
כא מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד־לָשׁוֹן
וְאֹהֲבֶיהָ יֹאכַל פִּרְיָהּ׃
כב מָצָא אִשָּׁה מָצָא טוֹב
וַיָּפֶק רָצוֹן מֵיְהוָה׃

(כ) פֿאָן דער פֿרוכֿט דעז מונדעז ווירד זאַטט דעז מאַנגעז לייב, פֿאָם ערטראַגע זיינר ליפפען ווירד ער זאטט.

(כא) טאָד אונד לעבען זינד אין דער מאַכֿט דער צונגע, אונד איהרע פֿריינדע עזזען איהרע פֿרוכֿט.

(כב) ווער איין וויב געפֿינדען, האַט איין גוט געפֿינדען, אונד גנאַדע ערלאַנגט פֿאָם עווינען.

רש"י

(כא) ואוהביה יאכל פריה. אוהב את לשונו ומרגיל' לתורה אוכל שכרה בעולם הזה: (כב) מצא אשה מצא טוב. מלא תורה. וכמשמעו אשה טובה. ויפיק רצון ויוציא זה פשוטו. ד"א אדם שמצא אשה ומצא טוב ויפיק

ר"מ המאירי

(ויקרא ט"ז ח'), ויפול הגורל על יונה (יונה א' ז'), והשני במקום חלק, שהחלק המזדמן לאדם מצד מזלו או מצד הגמול מאת האלהים יאמר שכך עלה לגורלו, תנוח ותעמוד לגורלך (סוף דניאל), כלומר לחלק המיועד לך, אתה תומיך גורלי (תהלים ט"ז ה'), ר"ל חלקי, וכבר ביארנו שהאמונה בדברים תחלק לד' פנים: האחד המורגש, והשני המפורסם, והשלישי המוקש והוא שוה לפילסוף ולבעל הדת, והרביעי המקובל והוא המיוחד לחלק בעל הדת ואמר שהחלק המיוחד לבעל הדת ישמרהו שכמה מחלוקות וקטטות בינו ובין המתנגד, והוא נמשך למה שביארנו תחלה בדרך נסתר בענין ובא רעהו וחקרו. וזולתי פירש כי הוא רמז על התורה ועל מצוותיה הנותנות סדר בהנהגת האדם במאכליו ובמשתיו, שהוא ישיבת מדינים האפים, כי היא בוררה לכל אחד חלקו הראוי לו, וימניעהו מבקשת המותרות. ואמר אח נפשע מקרית עוז, לדעת הראשון קרא הקבלה קרית עוז, והכוונה כשהאח והוא בעל הדת נפשע מדרכי הקבלה אז יחזקו המחלוקת ויהיו חזקים וקשים כבריח ארמון. ולדעת השנייה כשהאח הנכבד נפשע להדבק אחר טבעו הוא קשה למשול בו עוד ממלוך על קרית עוז, והמדינים אשר רבו כמו רבו יחזקו עליו כבריח ארמון: (כ) מפרי פי איש תשבע בטנו, תבואת שפתיו ישבע: (כא) מות וחיים ביד לשון, ואוהביה יאכל פריה, זה הערה לשמור הלשון משגיאה כפי היכולת כי היא סבת כל המקרים הבאים מבחוץ, אם מצד בני אדם בנקמה ובתגמול, אם מצד האל בעונש ובגמול. ופרי, ולשון, ותבואת שפתים, רומזים הכל על הדיבור, ואמר שהדיבור יסבב כפי הראוי לו ממנו, וע"כ המות והחיים ביד הלשון, ואוהביה, ר"ל אוהבי הלשון בתיקון אמריה, יאכל כל אחד מהם פריה, וזה לפי הנגלה הערה לכל ענין:

ולפי הנסתר הערה לשמור פיו ולשונו מהרבות תוארין ית' וכל שכן להוציא מפיו דבר כזב במציאותו ואחדותו ובשאר הפנות: (כב) מצא אשה מצא טוב, ויפק רצון מה', לפעמים יפול לשון סתם הכלל על הפרט הקשוב שבמינו, ונמצא זה הרבה במלת איש שהוא הנחתו בראשונה על הזכר ופעם על כלל זכר ונקבה, אשרי איש, אשרי האיש. ופעם על הקשוב שבמין, גדעון בן יואש איש ישראל (שופטים ז' י"ד), כלומר גדול בישראל, הלא איש אתה ומי כמוך בישראל (ש"א כ"ו ט"ו), כלומר גדול אתה, אם תמצאו איש (ירמי' ה' א'), ומזה התפשט במלת אשה: מצא אשה, ר"ל חשובה ובעלת שכל, מצא טוב, וזה הערה ליזהר בנשואי אשה שיבדוק אחריה, כי רוב עניני הנהגת האדם מסורים בידה, וכשימצאנה על הצד הראוי יפק רצון מה', ר"ל יוציא הרצון ויפיק לעצמו מה': ובדרך נסתר משל האשה הטובה הידוע, והנהגתה

יוציא

כג תַּחֲנוּנִים יְדַבֶּר־רָשׁ וְעָשִׁיר יַעֲנֶה עַזּוֹת׃
כד אִישׁ רֵעִים לְהִתְרֹעֵעַ וְיֵשׁ אֹהֵב דָּבֵק מֵאָח׃

יט.

א טוֹב רָשׁ הוֹלֵךְ בְּתֻמּוֹ מֵעִקֵּשׁ שְׂפָתָיו וְהוּא כְסִיל׃
ב גַּם בְּלֹא־דַעַת נֶפֶשׁ לֹא־טוֹב וְאָץ בְּרַגְלַיִם חוֹטֵא׃

(כג) פלעהענר רעדעט דער ארמע, אבער דער רייכע אנטוואָרטעט טראָטציג.

(כד) ווער פיעלע געפאָהרטען האָט, געפאָהרדעט זיך; אבער עז גיעבט איינען פריינד אנהאָנגליכער אלז איין ברודער.

יט.

(א) בעזזער איין ארמער, דער אין זיינער איינפאלט וואנדעלט, אלז איינער, קרום אין רעדען, דער איין טהאָר איזט.

(ב) אויך אונבעזאָננענהייט איזט ניכט גוט, אונד ווער מיט דען פיסען איילט, טריטט פעהל.

רש"י

רצונו אותו האיש מוצא רצון מהקב"ה. ר' יוסף קרא: (כג) תחנונים ידבר רש. דרך זה בכך ודרך זה בכך. למדך דרך ארץ שאע"פ שעשיר יענה עזות. הרש ידבר תחנונים וכן הענין הרב לתלמיד: (כד) איש רעים להתרועע. אדם שקונה לו רעים עוד יבוא יום שיצטרך להם ויקרבהו וא"ת מה בכך יש אוהב דבק מאח שיקרבהו יותר מקרוביו ואחיו:

יט (ב) גם בלא דעת נפש לא טוב. אין טוב לאדם שהוא בלא תורה:

ר"מ המאירי

יוצא לפועל המכוון מאתו ית' במציאותו, והיא הערה להרגיל באשה שנתגדל בגידול כשר, עד שיאמר לו עליה זכה עזר: (כג) תחנונים ידבר רש, ועשיר יענה עזות, הערה המונית שלא להיות האדם מצריך עצמו לזון, או לשאת ולתת עם שתקיף ממנו, ולזה הודיע במנהגו של עולם, כי הרש דרכו לדבר תחנונים ורכות, והעשיר לרוב עושרו יענה עזות, ולכן כשיצטרך אליו, או ישא ויתן עמו ידבר לו רכות: ובדרך נסתר לפעמים יקרא חסר השכל רש, כמו שביארנו לעיל בפסוק רש עושה כף רמיה, ופעמים על השכל בעת שהוא יוצא לפועל להיותו נבדל מכל הנאות הגופיות, ובהפך זה קרא החומר בעל ההנאות עשיר לרוב מותריו, ועל זה אמר תחנונים ידבר רש, ר"ל שיבקש מכוונו מעט מעט בפחד וביראה כשימצא העשיר כנגדו, והעשיר עונהו עזות להתגברו עליו, והוא הערה לפקוח עין עליו שלא להגבירו עליו לגמרי בשיעור שלא יוכל עוד לקום תחתיו. וכן אפשר לפרש שהוא צריך בזה לתחנונים ולהשתדלות מעט מעט בתחבולות ובתחנונים, ושיבקש מכוונו מעט מעט בפחד וביראה. או רמז בעניית עזות להריסת ולקפיצת הדיבור במה שלא יושג. ולי בו עוד פירוש שחסר הלימוד קרא רש, ואשר הרבה ללמוד קראהו עשיר, והכוונה שהחכם שאינו שלם אינו יוכל לעמוד עם חבירו במשא ומתן, ואם יזדמן לו כך, צריך שידבר ברפיון ובאולי ובספק, ושיבעת שיתבונן בזה, אבל העשיר יענה בחוזק ובבריא, והיא הערה להרבות בשקידה עד שיהיו דברי תורה שגורים בפיו. ורבותינו ז"ל אמרו ושננתם, שיהיו ד"ת מחודדים בפיך, שאם ישאלך אדם לומר דבר, אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור מיד: (כד) איש רעים להתרועע, ויש אוהב דבק מאח:

יט (א) טוב רש הולך בתומו, מעקש שפתיו והוא כסיל: (ב) גם בלא דעת נפש לא טוב, ואץ ברגלים חוטא, י"מ איש רעים, איש הרגיל באהבת חבירים, ואמר עליו שכוונתו תמיד להתרועע ר"ל להתחבר עם חבירים ולקנות רעים, ולהודיע

ג אִוֶּלֶת אָדָם תְּסַלֵּף דַּרְכּוֹ
וְעַל־יְהוָה יִזְעַף לִבּוֹ׃

(ג) דיא נאררהייט דעז מענשען פֿיהרט איהן אויף קרוממען וועג, אונד ווידער דען עוויגען טאָבט זיין הערץ.

רש"י

ואץ ברגלים חוטא. החוטא רופס ודש העונות בעקביו ואומר קל הוא זה אעבור עליו. רבותינו פירשו גם בלא דעת בכופה את אשתו לתשמיש המטה בעל כרחה: ואץ ברגלים חוטא. זה הבועל ושונה ד"א זה המהלך על גבי עשבים בשבת: (ג) אולת אדם תסלף דרכו. בעונו בא לו הרע כי באולתו

ר"מ המאירי

שהיא מדה טובה ראוי לכל משכיל לקנותה, ואמר ויש אוהב דבק מאח, כלומר שימלאהו לעת צר יותר מן האח, ואמר החכם האח שאר הגוף, והאוהב שאר הנפש, ר"ל שהאח אין אהבתו מצד הבחירה, רק מצד קורבה גופנית, אבל האהבה באה מצד הבחירה, ולזה נקראת קורבת הנפש. ואמר רעים בלשון רבים, כמאמר החכם שאמר לבנו אל ירבו בעיניך אלף אוהבים, ואל ימעט בעיניך שונא אחד. ועם כל זה הזהירו לבחון האוהבים, ושיודע במי מהם ראוי להתחבר, ושיתחבר עם שימלאהו נאמן רוח, ויתרחק מחברת האחרים. והוא שאמר החכם, יש חבר שיעזרך בממונו ובנפשו, והוא נאמן רוח באהבתו, ויש שיקח ממך לרכו, ויזיקך להנאה מועטת, אל תחשבהו נאמן, הרחק מעליו דרכך, ואל תבא בנתיבותיו. ואמר אחר אל תבטח בדובר שלום והוא יצפון רע, הרחק ממנו כי כולו חנף ומרע, וכן אמר נסה רעך הרבה פעמים בקורות הימים והעד אשר ימלא אחד מהם תמים בלב, ועל זה אמר טוב רש הולך בתומו, כלומר טוב להתחבר עם רש הולך בתומו בלב נקי ונכר באהבתך, מחברת עקש שפתים והוא כסיל, כלומר אע"פ שהוא עשיר, כי השגון ועקש השפה והכסיל, אין ראוי למשכיל להתחבר עמהם, וכן האיש הנמהר, והוא ענין בלא דעת נפש ר"ל בלא שכל, כי השכל הוא דעת הנפש המיוחדת: לא טוב, כלומר לא טובה חברותו, ואץ ברגלים, בלכתו חוטא, כלומר חסר השלימות, כי הוא מורה היותו נמהר ובלתי מיושב בדעת, ואפשר שענין טוב רש הולך בתומו ענין בפני עצמו, כלומר טוב להיות משאו ומתנו של אדם בעסקיו ובסחורותיו עם הולך בתומו בנאמנות, ממי שהוא עקש שפתים, ר"ל מעוות בדברי משאו ומתנו, וכן עם מי שהוא כסיל ובלא דעת נפש. ואץ ברגלים ר"ל נמהר בתנועותיו:

ובדרך נסתר תדע שמלינו במקומות איש במקום יש, כמו איש להימין ולהשמאיל (ש"ב י"ד י"ט) שפירושו אם יש להימין ולהשמאיל, וכן האיש בית רשע (מיכה ו' י'), שפירושו היש בית רשע ובעל המסרה חשב עמהם זה איש רעים, ואע"פ שזה נכתב ביו"ד והשנים הנזכרים בלא יו"ד. ולדעת זה נראה לי להתרועע מענין שבר, והכוונה יש רעים שחברותם מזקת, ויש שאהבתם טובה מאהבת אח, ואף בנגלה אפשר לפרשו כן על הדרך שביארנו בבחינת האוהבים, ובדרך נסתר כמה רעים הם להתרועע, כמו המדמה והמרגיש הכולל חמשת החושים: וטוב רש הולך בתומו, קרא השכל העיוני רש, על הדרך שביארנו בתחנונים ידבר רש, כלומר שהוא הולך דרך ישרה קו קו לא יטה ימין ושמאל, אבל לוקח הדברים כסדר, ולפיכך הוא משיג המבוקש, והוא טוב מעקש שפתים הנמהר להתחכם במה שאין ראוי לו, או אף במה שראוי לאדם, והוא כסיל אשר לא ידע ללכת אל עיר, וכאשר יחשוב היותו בפתח העיר ימלא שם נהרות וגאיות ימנעוהו מבוא בעיר, והוא אצלי ענין דומה דודי לצבי, כי כשהאדם רודף אחריו הוא מביט בלורה בהמיות שלו, עד שהאדם קרוב אצלו, וכאשר יחשוב הרודף להניח ידו עליו, ירוץ במרוצה קלה והתרחק יותר ממה שהי' רחוק בתחלת רדיפתו אחריו. ולהודיע שלא כיון בזה לסגור שער העיון לגמרי, אמר גם בלא דעת נפש לא טוב, ולא טוב נקשר עם נפש, כלומר לא טוב לנפש להיותה בלא דעת, ר"ל בלא שכל, אבל שהוא מרחיק ההריסה, והוא ענין ואץ ברגלים חוטא, כלומר הנמהר וההורס חוטא בכוונתו: (ג) אולת אדם תסלף דרכו, ועל ה' יזעף לבו

ד הוֹן יֹסִיף רֵעִים רַבִּים
וְדָל מֵרֵעֵהוּ יִפָּרֵד׃
ה עֵד שְׁקָרִים לֹא יִנָּקֶה
וְיָפִיחַ כְּזָבִים לֹא יִמָּלֵט׃

(ד) רייכטהום ברינגט פיעלע פריינ-
דע, אבער דער ארמע מוס זיך פאן
דעם (איינען) פריינדע טרעננען.
(ה) איין פאלשער צייגע בלייבט
ניכט אונגעשט-אפט, איהר ווער לינגען
אויזבריינגט, ווירד ניכט ענטרינגען.

רש"י

סלף דרכו ועבר עבירות ונפרעין ממנו ובבוא לו הצרה זועף לבו על הקב"ה ומהרהר אחר מדת הדין כגון אחי יוסף שאמרו מה זאת עשה אלהים לנו (בראשית מ"ב): (ד) הון יוסיף רעים רבים. אוהבים רבים. ויש לפותרו

ר"מ המאירי

לבו, הערה המונית להיות האדם מתנהג בכל דבר בדעת ובשכל, בפת בגו ויין משתיו ושאר הנאותיו, וכן בהולכותיו ובכל ענייניו. כי הנטייה אל הקלה בכולם רעה, ויש אית סדרו וירקיקהו מהשיג חפצו, והתקלף במלכו ובאהיו במה שאולתו סבבה לו כן: ובדרך נסתר בא למחות דעת בטל ונפסד, שבנויהו קצת אומות מקדם בדעת קיים, והוא שהש"ית הוא יגזור גזירה מוקלטת על האדם היותו צדיק או רשע, עשיר או עני, נדיב או כילי, חכם או סכל לפי תילדתו במערכת, ומן הנמנעות אכלם עבות האיש הוא הפך התולדה או הפך הגזירה קובנים לתת יקר וגדולה כל באמרם כלאמר ה' חפץ עשה, וזה דבר סרה על המצוות והייעודים להיות זה הדעות מבטל טבע האפשרי, ויפים כל הפעולות הכרקיות אם בהמנעואם בהתחייב כמו שהארכנו בענין זה בתכלית ההרקנה בילדותנו בחיבור התשובה בחלק הראשון, ר"ל בהלכות תשובה שבו בפרק וי"ו. ועז"א הנה אילת אדם תסלף דרכו, ועל ה' יעזף לבו, כלומר שייקם עליו שכך היא גזרה מלפניו ואין בידו לשנות מעשיו, להמיר הטוב ברע, או רע בטוב, או נקשר למה שביארנו לעיל אין ברגלים חוטא שהנמהר להרוס ולקפוץ במה שאין ראוי לו. אולת תסלף דרכו ותמנע שלימותו ויעזף לבו, ואפשר לפרש אולת אדם הקשורה בו מלד טבעו תסלף דרכו בהמשכו אחריה. ועל ה' יעזף לבו בקנס, כי בידו היא להכניעה ולהוליאה מטבעה. וקראה אולת כדרך אמרו הן בעון חוללתי (תהלים נ"א ז'), כלומר שנבראת בסבה המביאה לידי כך: (ד) הון יוסיף רעים רבים וגו', סיפר מעלת העושר כשבעליו מתנהג בו כראוי, ואמר שהוא יוסיף לו אוהבים רבים: ודל מרעהו יפרד, כלומר שהדל יפרדו ממנו בעניו, וי"ל שקרא הדל בעל הממון שהוא פקות ומתנהג בדרך שכל בני אדם מואסים בו ומרחיקים ממנו, והיא הערה לבעל הנכסים לעבות מהם המוטל עליו: ובדרך נסתר כבר ביארנו כי לפעמים יקרא השכל רש ודל, והחומר עשיר ובעל הון, ולפעמים בהפך, כי כן כוונת המדברים בשני פנים להסתירם ולהעלימם, וכל משכיל ראוי לו להתבונן בהם כפי מקומם. ואמר הנה שבעל ההון ר"ל החומר המבקש המותרות יוסיף רעים רבים קיל גדול מכחות הגוף וההרגשות, אבל הדל יפרד מהם ולא ישתמש בהם רק כפי הצורך ההכרחי. ורז"ל דרשו זה יצר הרע כאמרם אל תאמינו ברע (מיכה ז' ה'), זה יצר הרע, וכן כל כחותיו נקראים רעים. וי"מ על האדם השלם, שבהיותו שלם וגדול בחכמה ירחיב גבולו בתלמידים שיבואו לפניו אפילו אותם שלא הורגלו בכך, ולרוב חשיבותם קראם רעים, והדל מרעהו יפרד, ר"ל מחביריו ואפילו מן החכמים שהיו רגילים אצלו: (ה) עד שקרים לא ינקה וגו', הנגלה בו הן דברים פשוטים, כי כל דבר לא יכחד, ולזמן מן הזמנים יתברר שקרותו ולא ינקה, וכן בכלל כל דובר כוזבים לא ימלט מן הצרות. ובנסתר כבר רמזנו פעמים הרבה הפנות הנכללות בעדות הש"ית והמעיד שקר עליהם ילטרף עם המתנגדים ונוסף גם הוא על שונאינו

ונלקס

ו רַבִּים יְחַלּוּ פְנֵי־נָדִיב
וְכָל־הָרֵעַ לְאִישׁ מַתָּן׃
ז כָּל אֲחֵי־רָשׁ ׀ שְׂנֵאֻהוּ
אַף כִּי מְרֵעֵהוּ רָחֲקוּ מִמֶּנּוּ
מְרַדֵּף אֲמָרִים לֹא־הֵמָּה׃

(ו) פֿיעלע בעגריסען דאָז אַנטליטץ דעז פֿאָרנעהמען, אינד אַללעז געזעללט זיך צו דעם פֿרייגעביגען.

(ז) אַלל דיא ברידער דעז פֿעראַרמטען האַזזען איהן, וויא פֿיעל מעהר ענטפֿערנען זיך זיינע גענאָווען פֿאָן איהם. ווער וואָרטען נאַכיאַגט, דעם ווערדען זיא.

רש"י

במי שלמד תורה: (ו) רבים יחלו פני נדיב וכל הרע. הכל נעשים רעים: לאיש מתן. יש לפותרו בנותני לדקה. ויש לפיתרו במרביצי תורה: (ז) כל אחי רש קרוביו. אף כי מרעהו רחקו. וכל שכן מרעיו ושוכניו ואוהביו: מרדף אמרים לא המה. אומר פלוני ופלוני קרובי ופלו' מרעי והכל דברי הבל: ויש לפותרו במי שהוא רש בתורה ובמעשים טובים: מרדף אמרים לא המה. מחזר להורות הלכה ולא בידו. והמדרש פותרו ביוסף שהיה מוליא על אחיו דבה אומר לאביו שהן חשודין על אבר מן החי לכך שנאוהו ונקרא רש לפי שהיה מוליא דבת שקר עליהם ומחזר אחר אמרים לא המה. לו קרינן ומרדף אמרים להכשילו. ולענין יוסף לו המה. כי עליו חזרו דבתו הוא הי' אומר שהיו אוכלים אבר מן החי והכתוב מעיד עליהם אפי' בשעת הקלקלה היו שוחטין שעיר עזים שנאמר וישחטו שעיר עזים (שם ל"ו). הוא אמר שהיו מזלזלין בבני השפחות לכך לעבד נמכר יוסף. הוא אמר שהיו נותנים עיניהם בבנות הארץ אמר הקב"ה חייך שאני מגרה

ר"מ המאירי

ונלאס בנו, ולכן לא ימלט ולא ינקה מדינה של גיהנם: (ו) רבים יחלו פני נדיב וגו' זה הפסוק ענינו בפסוק דלעיל הון יוסיף רעים רבים, סיפר ג"כ במעלת העושר כשיתנהג בו בעליו כראוי, והוא הנקרא הנדיב, שהנדיבות היא המדה הממוצעת בין הכילות והפיזור, ואע"ג שרבים יחלו פניו: וכל הרע לאיש מתן, כלומר הכל מתחברים לאיש המתן, ונראה במלת הרע שהיא שם דבר כלומר כל החברה:

ובדרך נסתר נראה שבא על השלם, מתקן למנוע בר ורבים נדרשים אליו, וקרא השלם נדיב, כי הוא ראוי לגמור בחכמה שמירת הנדיבים כמו שהתבאר, ועז"א וכל הרע לאיש מתן, כלומר שאינו מונע בר, אבל ממליא עצמו להשפיע לזולתו כראוי לו ולהם: (ז) כל אחי רש שנאוהו וגו', כאשר סיפר במעלת העושר, כן סיפר בגנות העוני, וכאשר אמר בעושר שיוסיף רעים רבים, אמר בהפך כל אחי רש שנאוהו, כל קרי נקמ"ץ רחב ולא בחט"ף, וכמוהו כל עצמותי תאמרנה (תהלים ל"ה י'), כלומר אף כי מרעהו רחקו ממנו ר"ל אוהביו מאין קורבה רחקו ממנו, ואמר מרעהו לשון יחיד ורחקו לשון רבים, כדרך כי תקראנה מלחמה, כלומר כל רע ורע, או כל מלחמה ומלחמ', והוא הפך בנות לעדה: וענין מרדף אמרים לא המה, אומר שהדל מרדף ר"ל מתמיד ומחזר אחריהם בדברים רבים והכל אבלם לא ואין הקרי לו בוי"ו, כמ"ש ולא אבוא (ישעי' כ"ח י"א), ונראה לפרש בו, שהוא ברצותו כרתקתם מקרפס ומרדפם באמרים, לא המה, כלומר הולך בפקי נפש עם דבריו ואמריו, ואמר כי לא יועילו לו. וי"ל על העשיר הפקות והכילי בממונו, כמו שביארנו לעיל בענין ודל מרעהו יפרד. וענין מרדף אמרים, כלומר שכל נדיבותו בדברים שאינם כלום, ר"ל שמגזם לעשות ואינו עושה ומתהלל במתת שקר: ובדרך נסתר קרא השכל רש,

כשמו

ח קֹֽנֶה־לֵּב אֹהֵב נַפְשׁוֹ
שֹׁמֵר תְּבוּנָה לִמְצֹא־טוֹב׃
ט עֵד שְׁקָרִים לֹא יִנָּקֶה
וְיָפִיחַ כְּזָבִים יֹאבֵד׃
י לֹא־נָאוֶה לִכְסִיל תַּעֲנוּג
אַף כִּי־לְעֶבֶד ׀ מְשֹׁל בְּשָׂרִים׃
א שֵׂכֶל אָדָם הֶאֱרִיךְ אַפּוֹ
וְתִפְאַרְתּוֹ עֲבֹר עַל־פָּשַׁע׃

(ח) ווער זיך פֿערשטאַנד אַאייני־
געט, ליעבט זיינע זעלע, ווער אויף
איינזיכט האַלט, פֿינדעט גוטעז.
(ט) איין פֿאַלשער צייגע בלייבט
ניכט אונגעשטראַפֿט, אונד ווער לי־
גען אויזברינגט, קאָממט אום.
(י) ניכט געציעמט דעם טהאָרען
וואָהללעבען, וויא פֿיעל וועניגער דעם
שקלאַפֿען דאַז העררשען איבר פֿירזטן.
(יא) וואָהלגעפֿאַלליג מאַכט דען מענ־
שען לאַנגמוטהיג זיין, אינר רוהם פֿיר
איהן איזט, בעלייריגונג איבערזעהען.

רש"י

בך את הדוב הלכך ותשא אשת אדוניו וגו' (שם ל"ט). נב"ר: (י) לא נאוה לכסיל תענוג אף כי לעבד ק"ו הוא שאין נאה שעבד ימשול בנדיבים: (יא) שכל אדם האריך אפו. כמו להאריך. אם עשה כן שכל הוא לו:

ר"מ המאירי

כשמו המיועד לו ילד המסכן וקכס, ואמר שכל אחיו שנאוהו ורחקו ממנו, ורעהו הגדול מרדפו באמרים שאינם כלום, והם פיתויותיו וקלקלותיו: (ח) קונה לב אוהב נפשו וגו', רצה בזה שהמשתדל לקנות שכל ולהוציאו לפועל אוהב נפשו, כי בו יזכה לשלימות הנצחי, והוא שומר תבונה לכוונת התכלית, והוא למצוא טוב, ר"ל הטוב הצפון, והנגלה והנסתר בזה אחד: ואמרו אחריו (ט) עד שקרים לא ינקה וגו', כבר ביארנוהו בסמוך. וי"מ קונה לב וגו', בקיום מצות התורה השכליות, ושומר תבונה על שמירת השמעיות, ועז"א עד שקרים וגו', ע"ד שהתבאר: (י) לא נאוה לכסיל תענוג וגו', תענוג היא מלה כוללת כל התעדנות האדם, הן שמחתו בעושר הן התעדנו בהנאות, הן בגשמיות הן ברוחניות, ואמר שהכסיל אין ההצלחה הגדולה הראוי להתענג בה נאוה לו, כי יתגאה עליה ולא ידע לכלכל בה הנאותיו במשפטו, וכ"ש שלא נאוה לעבד משול בשרים הנכבדים בני המעלה, כי כשימלוך הראוי למלוך, ישתדל להעמיד החוקים הישרים אשר גבלו אבותיו הנכבדים, והעבד כשימלוך הוא בהפך, שכל כוונתו להרוס איכיות טכסיסי המלוכ', ולהשפיל הגדולים ולהרים השפלים כמוהו השפלה הגבה והגבוה השפיל: ובדרך נסתר לא נאוה לכסיל תענוג נפשיי כי יהרוס בו ולא ידע ללכת אל עיר, אף כי לעבד הרודף אחר התאוות משול בשרים, אבל בהפך, וכבר ביארנו שלפעמים יונחו השמות על הדברים במלות הפכיות, פעם בזו ופעם בזו, כמו שביארנו ברש ובעשיר, וכן בענין היצר, פעם הוא קראו מלך לרוב התגברותו, ופעם קראו עבד לרוב הטייתו בתענוגים המגונים, עבדא זילא ליה שביקא לי' פריצא לי', ולזה יקרא בנסתר בהרבה שמות, מלך ועבד וזקן ורש ועשיר וכסיל ופתי ונער, והרבה כיוצא בזו, ומזו ג"כ יונחו קצתם לפעמים על הפכו כמו שביארנו: (יא) שכל אדם האריך אפו וגו', אריכות האף יאמר על מי שמאריך חמתו אע"פ שבידו להנקם לשעתו, והוא ממתין עד ראותו איך יפול הדבר, וע"ז ייחס מלת שכל, שמצד השכל הוא מתבונן אולי יאריך כן, וטוב להתבונן על הדבר אם יעשה ואיך יעשה, ומ"מ לבו על הנקמה לכשיגמור מחשבתו עליו, אבל עבור על פשע, הוא המחילה לגמרי, ועליו ייחס לשון תפארת כי היא מדה מעולה מאוד. ואמר החכם המחילה בעת היכולת ענוה. ומלת האריך יש מדקדקים אותה בפשוטה עבר מבנין הפעיל, והאיר"ך במקום פת"ח, ובמוהו עד השמיך בלומר

יב נַהַם כַּכְּפִיר זַעַף מֶלֶךְ
וּכְטַל עַל־עֵשֶׂב רְצוֹנוֹ׃
יג הַוֺּת לְאָבִיו בֵּן כְּסִיל
וְדֶלֶף טֹרֵד מִדְיְנֵי אִשָּׁה׃
יד בַּיִת וָהוֹן נַחֲלַת אָבוֹת
וּמֵיְהוָה אִשָּׁה מַשְׂכָּלֶת׃

(יב) וויא דאז געברילל דעז לייען איזט דיא וואוטה דעז קאֶנינז; אַבער וויא טהויא אויף גראַז איזט זיינע גנאַדע.
(יג) איין פֿערדערבען זיינעם פֿאַטער איזט איין טהאָריכֿטער זאָהן, אונד איינע אונאַבלאֶזזיגע טרויפֿע דיא צאֶנקערייא דעז ווייבעז.
(יד) הויז אונד גוט איזט ערבע דער פֿאֶטער, אַבער פֿאָם עוויגען קאָממט איין פֿערשטאֶנדיגעז ווייב.

רש״י

ותפארתו היא שיעבור על מדותיו: (יב) נהם ככפיר זעף מלך. הקב״ה: (יג) ודלף טורד. דלף גשמים היורד בבית ומטריד ויורד (וטורד) ליושבי

ר״מ המאירי

שהשכל הארוכה. ויש מדקדקים אותה מקור מבנין הפעיל, כלומר שכל אדם הוא הארכת אפו. ובדרך נסתר הארכת האף נאמרת דרך כלל על כבישת היצר מכל הנאה, כענין אמרם איזהו גבור הכובש את יצרו, דכתיב טוב ארך אפים מגבור וגו׳, ועבור על פשע, כמשמעו, והכוונה בכלל על שלימות המדות, ופרט קצתם מאותם הכוללות יותר, וידוע שכל האדם החפץ להשלים עצמו, הוא שישתדל תחילה בשלימות המדות כמו שהתבאר: (יב) נהם ככפיר זעף מלך וגו׳, אמר שכעס המלך וקמתו היא שאגה מבהלת ומפחדת כשאגת הכפיר שהיא החזקה שבשאגות ורצונו, ר״ל פיוסו אבל הגדלה אבלו הוא כטל על עשב, שתועלתו מתמדת בלא הפסק, ורצונו בלע״ז סונאפי״מנט, וזה הערה להיזהר מעשיית פועל המכעיס, ולהשתדל בהתמדת פעולו׳ יתרצה ויתפייס בהם: ובדרך נסתר יבואר הענין על מלכו של עולם שבן נקיום דרכי התור׳ ונתיבותיה, והן בלימוד החכמ׳ להתקרב אליו כפי היכולת, כי ההתרחק ממנו ומדרכיו הוא הקצף הגדול: (יג) הוות לאביו בן כסיל וגו׳. הוות פירושו ענין שבר, ואמר שהבן הכסיל שבר ויגון לאביו בהכזבת תוחלתו. ואמר הוות בלשון רבים, כי יכאב בו נפשו וגופו, שהי׳ מיחל ממנו הצלח׳ בנפשו ובקנייניו, והכזיב כל תוחלתו, והאשה הרע׳ בעלת מריבות ומדיינים היא דלף טורד, ר״ל מטריח בעל הבית בהתמד׳, והוא מלשון תלמוד שקורין לטורח באיזה ענין בלא הפסק טריד: וי״מ טורד, מגרש, כלומר כמו שהדלף מגרש האדם מביתו, כן מדייני אשה, וטורד לשון תרגום ומן אינשא לך טרדין (דניאל ד׳ כ״ט), ולפירוש הראשון לועזים אותו כמו מטריח (אנגואי״שט), ולפירוש השני כמו מגרש, וכל זה הערה להשמר ממנה כשמר מן האפעה: ובדרך נסתר קרא החומר הנרדף אחר התאוות יותר מדאי בן כסיל, ורדיפתו אחר התאוות דימה למדייני אשה שהם סבת הריסת הבית, וכן שהוא רמוז בלשון אשה כמו שהתבאר, ודימה אותה לדלף טורד, שהמטר האדם מיחל בו לתועלתו, וכשהוא כן שב לו להזיק, וכן ענין האשה הרע׳: (יד) בית והון נחלת אבות וגו׳, הכוונה שהעשיר אפשר להנחיל את בנו ממה שיש לו בית והון ושאר דברים, אך אשה משכלת, אין בידו לתתה לו, כי כמה פעמים יחשב באשה שהיא משכלת, ותתחלף בזדון לבה להורסת ומסכלת, והוא הערה לטרוח בעניינה במה שיוכל אם יזדמן, ואם אין שישמר ממנה או יעזבנה או ישתדל בהנהגתה אם יוכל להשיבה לרצונו ולתאוותו:

ובדרך נסתר אשה משכלת החומר הנאות לקבל הצורה, כי הוא באמת מתת אלהים, אין לאבות רשות בהם. או אפשר שקרא החכמה הנה אשה משכלת, כי כן יתקלפו המלות תמיד בעניינים הנזכרים, והוא על דרך חכמות נשים בנתה ביתה, ואמר שאין ביד האדם להנחילו חכמה אף כשהוא חכם כמו מהעושר שיוכל להנחילו כל מה שיש לו, והכוונה הערה שישתדל הוא בעצמו תכלית ההשתדלות, על הדרך

הצריך

טו עַצְלָה תַּפִּיל תַּרְדֵּמָה
וְנֶפֶשׁ רְמִיָּה תִרְעָב׃
טז שֹׁמֵר מִצְוָה שֹׁמֵר נַפְשׁוֹ
בּוֹזֵה דְרָכָיו יוּמָת׃
יז מַלְוֵה יְהוָה חוֹנֵן דָּל
וּגְמֻלוֹ יְשַׁלֶּם־לוֹ׃
יח יַסֵּר בִּנְךָ כִּי־יֵשׁ תִּקְוָה
וְאֶל־הֲמִיתוֹ אַל־תִּשָּׂא נַפְשֶׁךָ׃

(טו) טראָגהייט מאַכט אין שלאָף פֿאַללען, אונד דיא לאָזיגען זעעלע הונגערט.

(טז) ווער דאַז געבאָט וואַהרעט, וואַהרעט זיין לעבען, ווער זיינען וואַנדעל גערינג אַכטעט, שטירבט.

(יז) עז לייהעט דעם עוויגען, ווער גענען דען אַרמען מילדטהאָטיג איזט, אונד זיינן לאָהן ווירד ער איהם צאַהלען.

(יח) ציכטיגע דיינען זאָהן, ווען נאָך האָפפֿנונג איזט, לאַס זיין יאַממערן דיין מיטלייד ניכט ערדעגען.

רש"י

הבית כך מדיני אשה רעה: (טו) עצלה תפיל תרדמה. העצלות מביאה לידי שינה. זו היא המלילה. אבל המשל על המתעצל בלימוד סוף שואלין דבר חכמה ממנו והוא נרדם: ונפש רמיה תרעב. סוף שיהא עני. וכן הרמאי בתלמודו לעשות תורתו תבילות סוף שהוא ישכח: (טז) שומר מלוה שומר נפשו בוזה דרכיו ימות. שאינו נותן לבו לשקלן: (יז) מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו. כשיחלה ויטה למות לדקתו מלילה עליו לפני מדת הדין לומר העני היתה נפשו מפרכסת ללאת ברעב וזה פרנסה והחזירה לגופה אף אני אחזיר לו נפשו: (יח) יסר בנך כי יש תקוה ואל המיתו אל

ר"מ המאירי

הלריך לפי הנראה בעיניו מקושי טבעו או קלותו כמו שהתבאר: (טו) עצלה תפיל תרדמה וגו', י"מ העללה תפיל תרדמה, וזה דבר טבעי, כי כשהאדם עמל ומתנועע עשן האלטומכא מתפזר ויולא דרך נקבי הגוף, וכשישקוט וישב לא יפזר, אבל בעמל יתפזר ועולה אל המוח וממלאו, והוא סבת השינה החזקה הנקראת תרדמה. אבל אצלי לפרשו בהפך, שהתרדמה מפלת ומביאה העללה, והכל הערה לזריזות הן בפעוליות לפי הנגלה, הן בתוריות ובעיוניות לפי הנסתר, ואמר אח"כ ונפש רמיה תרעב, רמיה נאמר הנה במקום עללה, כי עשיית הדבר בהתרשלות ובענין בלתי עשוי כראוי נקרא רמיה, כאמרו ארור עושה מלאכת ה' רמיה (ירמי' מ"ח י'), ואמר שהיא תרעב, אם בהמוניות מלד חסרונו ורישו הבא מלד עללותו, אם בחכמות לא רעב ללחם. וי"מ נפש רמיה, ר"ל המתרשל במלאכתו ועוסק להיות בגנבות ובגזילות ושאר מיני האונאות תרעב, כי הן דברים שעין רבים שולטות בבעליהן, ולאו כל יומא ויומא מתרחיש ניסא. אמרו ז"ל דרך לאות והיו חייך תלואים לך מנגד (דברים כ"ח ס"ו), זה הסומך על שולחן אחרים, ובכלל זה כל שמקיימתו תלוים באחרים על איזה לד שיהיה: (טז) שומר מלוה שומר נפשו, ובוזה דרכיו ימות: (יז) מלוה ה' חונן דל, וגמולו ישלם לו, שניהם הנגלה והנסתר בהם אחד, והם הערה על שלימות המדות, ויודע שהמדות נותנות סדר והנהגה בין בני אדם אם בין איש לאיש אם לאדם בעלמו. ועל זה אמר שומר מלוה ומשלים נפשו במדות האנושיות הוא שומר נפשו, כלומר שזה הכנת השלמת נפשו ושמירתו מן הכשלון הנלחי: ובוזה דרכיו, ר"ל שהוא בז לדבר ואינו חושש לשלם אורקותיו בהנהגותיו ימות כלומר המות הנלחי. ורמז בפרט על מדת הלדקה והנדיבות, ואמר שהחונן את הדל הוא מלוה לאל ית', כלומר שלישותו זה יביאנו לשלימות האחרון, וזהו וגמולו ישלם לו. כלומר

שהגמול

יט גְּרָל־חֵמָה נֹשֵׂא עֹנֶשׁ
כִּי אִם־תַּצִּיל וְעוֹד תּוֹסִף׃
כ שְׁמַע עֵצָה וְקַבֵּל מוּסָר
לְמַעַן תֶּחְכַּם בְּאַחֲרִיתֶךָ׃
כא רַבּוֹת מַחֲשָׁבוֹת בְּלֶב־אִישׁ
וַעֲצַת יְהוָה הִיא תָקוּם׃

גדל ק׳

(יט) ווער פאָן אתמאָסיגער היטצע איזט, מוס זיינע שטראַפע ביסען, דען ווען מאַן (איהם) ענטרייסט, זאָ שטייגערט מאַן איהן.
(כ) האָרע אויף ראַטה אונד נים צוכט אַן, דאַמיט דוא ווייזע ווייעוט אין דיינער צוקונפט.
(כא) פיעלע געדאַנקען זינד אים הערצען דעז מענשען, אַבער דער ראַטה שלום דעז עוויגן, דער האַט בעשטאַנד.

רש״י

תשא נפשך. אל תכהו מכת מות: (יט) גדול חמה נשא עונש וגו'. אם תעבור על חמתך ותציל את שונאיך אם ראית רעה באה לו עוד תוסיף ימי'

ר״מ המאירי

שהגמול יבוא לו מאתו ית' לאור באור החיים. או היא הערה תוריית מייעדת בגמול ועונש כמשפטו תמיד: (יח) יסר בנך כי יש תקוה, ואל המיתו אל תשא נפשך: (יט) גדול חמה נושא עונש, כי אם תציל ועוד תוסיף: (כ) שמע עצה וקבל מוסר למען תחכם באחריתך, י״מ ואל המיתו כמו ולהמיתו והוא מענין מיתה, מקור מבנין הפעיל עם למ״ד השימוש, והכוונה הערה לאב ליסר בנו בקטנותו עד שלא ישתקע במעשים הרעים ובמדות המגונות, ואמר יסר בנך, אע״פ שאינו מוכן עכשיו לקבל מוסר כל כך ברוב מוסרך והנהגתך יש תקוה לאחריתו, אך ייסרהו, במשפט ובדרך נחת את רכה ואחת קשה, ולהמיתו שו להכותו מכה רבה אל תשא נפשך, ר״ל לא תביא נפשך לעשות כן. או פירושו שהנחתו בסכלותו והעדר מוסרו ממנו הוא קורא מות, ולכן אמר יסרהו ולא תמיתהו, כי אם לא תיסרהו הרי הדבר כאילו תמיתהו אחר שהנחת אותו בסכלתו: ואמר אח״כ גדול חמה, כבר ביארנו שמלות כעס ואף וחרון וחמה יאמר לפעמים על רוע מעשים, כי הם בוודאי הכעס האמיתי והיגון המופלג, ולזה אמר שאם לא תיסרהו יהיה גדול חמה: גדול, אלא כמו מגודל, כלומר יקח גידולו חמה, ר״ל במדות מגונות, ויהיה בזה נושא עונש אם בידי אדם אם בידי שמים, ואל תבטח במענך שתענה אותו בפרט כשיעשה הדבר כי אחר שהושקע במדות המגונות, אם תציל פעם אחת, עוד תצטרך להוסיף ולהצילו הרבה פעמים. ואחר שהזהיר אותו על זה, הזהיר את הבן לקבל תוכחת אביו: ואמר שמע עצה וקבל מוסר, למען תחכם באחריתך, ועצה ומוסר הם רמז לשלימות המדות המביאות לשלימות החכמה באחרית: ובדרך נסתר רמז ליסר הבן הצריך תוכחת להדריכו ולהוציאו מדרך טבעו ולא להמיתו מכל וכל, כי הוא צורך גדול לקיים הגוף שהוא ג״כ צורך לקיום הנפש ולהצלחתה. וי״מ ואל המיתו מענין המיה, כלומר לא תחוש לצעקתו והמייתו, ובא על משקל בכייתו: ובדרך נסתר שלא תתפתה נפשך לפתוייו ולחלקת אמריו: (כא) רבות מחשבות בלב איש, ועצת ה' היא תקום, הערה להיות האדם משים בטחונו בא־ל ית' בכל ענייניו, ולא להשתדלותו לבד עד שיאמר כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה, אבל שישתדל בזה ויתלה בטחונו בהש״י, כי המחשבות רבות בלב איש, ואותה שיסכים עליה הא־ל היא תתקיים, ולא שימנע ממנו ההשתדלות כי בכל הדברים הזריזות משובח והעצלה מגונה, אבל עם השתדלותו ישים בטחונו בא־ל ית' ויתלה בו הצלחתו, כענין וידעת כי ה' אלהיך הוא הנותן לך כח לעשות חיל. ולי עוד בו לפרש רבות מחשבות מענין ורבו המלך (ירמי' מ״א א'), רב ביתו (אסתר א'), כלומר שהמחשבה בלב וההתבוננות בעניניו ומדותיו טוב מאד, ועם זה יכיר ויודה כי הכל מאתו ית': ובדרך נסתר אפשר שרמז על אמונת פנות התורה שהמחשבה בהם טובה לדעת ולהשיג בהם מצד המחקר,

ונמה

כב תַּאֲוַת אָדָם חַסְדּוֹ
וְטוֹב רָשׁ מֵאִישׁ כָּזָב׃
כג יִרְאַת יְהוָה לְחַיִּים
וְשָׂבֵעַ יָלִין בַּל־יִפָּקֶד רָע׃
כד טָמַן עָצֵל יָדוֹ בַּצַּלָּחַת
גַּם־אֶל־פִּיהוּ לֹא יְשִׁיבֶנָּה׃

(כב) איינע ציערדע דעז מענשען איזט זיינע הולד, אונד בעססער ארם אלז איין טריגערישער מענש.
(כג) דיא פורכט דעז עוויגען פיהרט צום לעבען, אונד ווער איהז איבערמוטה מורדט בלייבט פאם אונגליקק ניכט פרייא.
(כד) האט דער טראגע זיינע האנד געשטעקט אין דיא שיזזעל, פיהרט ער ויא ניכט איינמאל צו זיינעם מונדע.

רש"י

וטובה: (כב) תאות אדם חסדו. עיקר שהבריות מתאוים לאדם בעבור חסדו: וטוב רש מאיש כזב. ואם איש כזב הוא ומבטיח ואינו עושה טוב איש רש ממנו: (כג) ושבע ילין. היראה את השם שלא יפקד בשום רעה: (כד) טמן. עצל ידו בצלחת ביורה חמה כשיעבירוה מן האור ופיהוה רקני' מחמם ידו בתוכה. ודומה לו (בדברי הימים ב' ל"ה) בשלו בסירות ובצלחות ובדודים. ומשום רבינו יצחק הלוי שמעתי. בצלחת. מלשון תרגום ויבקע וצלח בשעת הלכה והגליד על שם שהקור והגליד מבקיעין ומלחים הידים. ואני שמעתי בצלחת. קרע החלוק שקורים פאנדא"דורה מלשון איטלייא

ר"מ המאירי

ובמה שלא תשיג יד המחקר לא יהרוס בהם אבל שיאמין בהם, שידע כי הם עצת ה' והיא תקום: (כב) תאות אדם חסדו, וטוב רש מאיש כזב, הערה לעשיר להיות מכבד האל מהונו כברכת ה' אשר נתן לו, ועוד שערה להזהירו שלא יבטיח במתנותיו על שקר, ואמר תאות אדם, ר"ל מה שראוי לו לחמוד, ולהוסיף עליו הוא עשיית החסד: וטוב רש מאיש כזב, המתהלל במתנותיו ואינו נותנם. או היא הערה בפני עצמה, כי העני הנאמן טוב וראוי לשאת ולתת עמו, יותר מן העשיר שהוא איש כזב: ובדרך נסתר כ"ל תאות כמו גבול מלשון והתאויתם לכם (במדבר ל"ד י'), תתאו לכם (שם פסוק ח'), וכמוהו עד תאות גבעות עולם (בראשית מ"ט כ"ו): חסדו, כנזר הנה מתואר חסיד, וידוע שהחסיד יאמר על השלם וראוי לנבואה מצד חכמתו, אז דברת בחזון לחסידך (תהלים פ"ט כ'), וכן אז"ל חסידות מביאה לידי רוח הקדש. ואמר שגבול האדם ותכלית הכוונה בו, הוא שלימותו במדות ובחכמות, ועם כל זה טוב רש ר"ל שאינו חכם והוא מקיים התורה והמצות שן החכם המוטעה ברוב התחכמות במופתיו הכוזבים להרוס אישיות התורה והמצות ופנותיה. וכבר הזכרנו אמרם ז"ל ארור האיש אשר לא יקים את דברי התורה, אלו אמר אשר לא ילמד לא היה לעולם תקומה, כמו שהתבאר לעיל: (כג) יראת ה' לחיים, ושבע ילין בל יפקד רע, זה הערה על שלימות המדות שהם נכללות ביראת ה', ואמר שהיא תבואתו לחיים, והוא השלימות השכלי, ופירש שלימות המדות היותר כוללות שבהם, היא ההמנע מבקשת המותרות בכל הנאה ובכל ענין, והוא אמרו ושבע ילין, כלומר שמחזיק עצמו בשבע ואינו מבקש ומחזיר אחר המותר, בל יפקד רע, והלינה היא לפעמים מלה מורגלת על היות הענין ההוא שוקד ותמיד בו, כענין ולנה בתוך ביתו (זכרי' ה' ד'), בצוארו ילין עוז (איוב מ"א י"ג), עד מתי תלין בקרבך ומחשבות אונך (ירמי' ד' י"ד): (כד) טמן עצל ידו בצלחת, גם אל פיה לא ישיבנה, יש שפירשו בצלחת כמו בחיקו, ופיהו ענינו שפת החיק, מלשון שפה לפיו סביב (שמות ל"ט כ"ג), והיא הערה לגנות מדת העצלה הן בהמונית לפי הנגלה, הן בעיוניות לפי הנסתר, ודרך הפלגה טגנה העצל בשטמן ידו בחיקו, גם אל שפת

החיק

כה לֵץ תַּכֶּה וּפֶתִי יַעְרִם
וְהוֹכִיחַ לְנָבוֹן יָבִין דָּעַת׃
כו מְשַׁדֶּד־אָב יַבְרִיחַ אֵם
בֵּן מֵבִישׁ וּמַחְפִּיר׃
כז חֲדַל־בְּנִי לִשְׁמֹעַ מוּסָר
לִשְׁגוֹת מֵאִמְרֵי־דָעַת׃

(כה) דען שפאטטער שלאגסט דוא אונד דער איינפאלטיגע ווירד געוויטציגט; ערמאהנט מאן אבער דען געשייטען, זא לערנט ער איינזיכט.
(כו) עז פערדראנגט דען פאטער, עז פעריאגט דיא מוטטער איין שאנדבארער ענטעהרענדער זאהן,
(כז) לאס אב, מיין זאהן, בעלעהרונג צו הארען, אבצואיררען פאן דען אויזשפריכען דער וויזהייט.

רש"י

Fenditura (בל"א Spalt) כלומר טומנה בחיקו (סא"א): (כה) לץ תכה ופתי יערים. על מכות פרעה ומלחמת עמלק החכים יתרו ונתגייר: (כו) משדד אב יבריח אם. מבריח אם. בן מביש ומחפיר דרכיו. ע"י שראתה שרה את בן הגר המצרית משחק לע"א וגילוי עריות גרם זה שנשתלחה אמו וירע הדבר בעיני אברהם (בראשית כ"א): (כז) חדל בני

ר"מ המאירי

החיק לא ישיבנה, כלומר לא סוף דבר שלא יוציאנה מחיקו להשתדל במלאכה או במכוון להשתדל בו, אבל גם אל שפת החיק לא ישיבנה מרוב עצלותו, והוא פירוש נאה לפי המכוון במקרא אלא שלא מצינו ענין צלחת רק בענין מיני כלי התבשיל, כגון או יורה או קערה ובדודים ובצלחות (דה"ב ל"ה י"ג), והוא בליר"י תחת הצ' וברפיון הל' וכן כאשר ימחה את הצלחת, (מ"ב כ"א י"ד), פי' קדירה או קערה, וכן צלוחית והוא הכנכנת, אלא שאפשר לפי זה לפרש בצלחת בעת הקרח הנורא, וקורא העת ההיא כן לבקיעת הידים המצויה בו, וצלחו הירדן (ש"ב י"ט י"ח) פירושו ובקעו, ותרגום ויבקע וצלח, ופי' בצלחת ר"ל עת הקור החזק טמן העצל ידו בחיקו, וגם אל פיהו, ר"ל לשפת החיק לא ישיבנה. וי"מ צלחת הקערה שהאוכל בתוכה, ואמר דרך גוזמא להפליג במשל, שאף בדברים שהנאתם קרובה ותכיפה הוא עצל לעשות, ואחר שטמן ידו בקערה לקחת האוכל, לא ישיבנה לפיו. והראשון נראה יותר, ואפשר שכוונת הענין לומר שאף כשהתחיל במלאכה הוא עצל מלהשלימה מלטרוח בה עד שתגיעה ההנאה ממנו, אמר דרך גוזמא שאף משהתחיל באכילה והביא ידו לקערה להוציא האוכל ממנה לא ישיבנה לפיו לגמור ענינה: (כה) לץ תכה ופתי יערים, והוכח לנבון יבין דעת, הערה למשכיל להיותו נוכח לתוכחת אחרים, ועל זה אמר לץ תכה ופתי יערים, ר"ל יתחכם בעצמו על מה הכוהו, ויוסר במה שראה מעונשו, ואמר אח"כ והוכח לנבון יבין דעת, ואלו במלת יבין שהוא פועל יוצא, והוכח מוסב לתוכחת אחרים, כלומר שהוכח לאחרים ימלא דעת לנבון שהוא מקבל התוכחת, ברואה שאדם מוכיח בו לאחרים, וזה ענין להמוניות בנגלה. ולפי הנסתר אפשר שההכאה תאמר בהחלשת כח הראיות והמופתים הכוזבים, כענין מה שביארנו במקומו בהגדת מחיוהו מעטרון וכו'. ואמר שהפתי מתחכם למה שישמע מהנצוח האחד את חבירו, וקרא המנוצח לץ, כלומר נעדר החכמה, והוכח הוא מענין ויכוח, כלומר שהויכוח והמשא ומתן ימציא הדעת לנבון: (כו) משדד אב יבריח אם, בן מביש ומחפיר, משדד הוא מענין כלה ושוד, ומביש ומחפיר הם פועלים יוצאים, כלומר מביש האב והאם, ר"ל שהם בושים לשמועתו, ואמר דרך כלל לספר בגנותו שהוא משדד האב וגורם לאמו שתברח, כי היות רקב הממון לא ישקוט עד יכלה כל ממונם ויכודו לאסם איה, והנשואים חוזרים על שניהם כאלו אמר שהוא ישדד ויבריח האב והאם, שזה דרך הלשון, כמו שביארנו לעיל בענין אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה: ובדרך נסתר משל האב והאם ידוע. והכוונה שהוא יגרום הכליון

כח עֵד בְּלִיַּעַל יָלִיץ מִשְׁפָּט
וּפִי רְשָׁעִים יְבַלַּע־אָוֶן׃
כט נָכוֹנוּ לַלֵּצִים שְׁפָטִים
וּמַהֲלֻמוֹת לְגֵו כְּסִילִים׃

כ׃

א לֵץ הַיַּיִן הֹמֶה שֵׁכָר
וְכָל־שֹׁגֶה בּוֹ לֹא יֶחְכָּם׃

(כח) איין רוכלאָזער צייגע פֿערשפּאָטטעט דאָז רעכט, אונ־ דער מונד דער פֿרעפֿלער פֿערשלינגט דיא אונטהאַט.
(כט) בעריט זינד דען שפּאָטטערן שטראַפֿען, אונד שלאֶגע דעם ריקקען דער טהאָרען.

כ׃

(א) איין שפּאָטטער איזט דער ווייןָ, איין לאֶרמער דער רוישטראַנק, אונד ווער זיך דאַרין ערגעהט, ווירד ניכט ווייזע.

רש״י

לשמוע וגו׳. מקרא קצר הוא וזהו פירושו: חדל בני לשגות מאמרי דעת. בשביל לשמוע מוסר: חדל לשגות. כמו מלשגות. וכן וחדל לעשות הפסח (במדבר ט׳) וכן כי חדל לספור (בראשית מ״א): (כח) עד בליעל יליץ משפט. יעיד לאדם מלילת משפטי ייסורין ומיתה. ופי רשעים יבלע און. האון יבלעהו: (כט) נכונו ללצים. הקב״ה זימן לו שפטים של צרעת לזה הלץ המספר בלשון הרע:

ר״מ המאירי

לבניהם, יאבד האחד באבוד חבירו: (כז) חדל בני לשמוע מוסר, לשגות מאמרי דעת, חדל הי׳ ראוי להתקבר עם אות המ״ם חדל ממנו (שמות י״ד י״ב), חדלו לכם מן האדם (ישעי׳ ב׳ כ״ב), אבל תבוא לפעמים בקבר הלמ״ד ותחדל לדבר אליה (רות א׳ י״ח), וחדל לעשות הפסח (במדבר ט׳ י״ג), חדל לספור (בראשית מ״א מ״ט), מה שפירושם כלם בחסרון המ״ם, וחדל בני מלשמוע מוסר, חדל מלעשות הפסח, ותחדל מלדבר, וחדל מלספור, והפסוק בענין לימוד התורה והחכמה, וכל לימוד יקרא מוסר ותוכחת והוא מן הלווים הבלתי אמתיים, כענין שמח בחור בילדותיך (קהלת י״א ט׳), והדומים להם, כלומר חדל מלקבל מוסר, ותדע שהיולא ממנו הוא לשגות מאמרי דעת, ר״ל דעת התורה, כאמרם ז״ל אין בור ירא חטא: (כח) עד בליעל יליץ משפט, ופי רשעים יבלע און, מלת יליץ הוא מענין מליצה, כלומר יכעים ויעוות המשפט הנתון על פי עדותו עד שיחזיקוהו הכל במשפט יושר, וכן ענין ופי רשעים יבלע און, וכן בענין יכסה חמס, כלומר יעלימנו במיטב אמריו ויחזיקהו כאמיתי, וזה הערה לדיין להרבות בחקירות הרבה: ולענין נסתר רומז לפיכות הכוללות בעדות ה׳, על הדרך שהתבאר, והכוונה כי המעיד בהם שקר הוא ימתיק משפט, ר״ל ההקש המופתי בכל הדברים ויכסה חמס המתנגדים להרוס אישיות התורה במופתיהם הכוזבים: (כט) נכונו ללצים שפטים, ומהלומות לגו כסילים, כלומר נכונים ומזומנים השפטים והעונשים ללצים ושברים ומכות לגו כסילים וזה הערה מייעדת גמול ועונש לומר שהם מזומנים להם מאת הש״ית, או הערה המונית לומר שהם מזומנים להם מצד בני אדם לקחת נקמה מהם. ואפשר לפרש נכונו וגו׳, כלומר כי לא יקבלו מוסר רק בשפטים ובמהלומות, ואמר החכם אין תקנה לנבלים כי אם בהכנע׳ ובבזיון: ולענין נסתר יפורש במלת שפטים מה שביארנו במלת כושפט בפסוק שלמעלה ממנו:

כ (א) לץ היין הומה שכר, וכל שוגה בו לא יחכם, הערה כללית להזהר שהמסך אחר התאוות ובקשת המותרות, והוא קשר מלת שותה היין, ר״ל המתמיד בו הוא לץ, וכן שותה שכר הוא הומה לבקשת המותרות ורדיפת התענוגים, ולכן

ב נַהַם כַּכְּפִיר אֵימַת מֶלֶךְ
מִתְעַבְּרוֹ חוֹטֵא נַפְשׁוֹ:
ג כָּבוֹד לָאִישׁ שֶׁבֶת מֵרִיב
וְכָל־אֱוִיל יִתְגַּלָּע:
ד מֵחֹרֶף עָצֵל לֹא־יַחֲרֹשׁ
יִשְׁאַל בַּקָּצִיר וָאָיִן:
ה מַיִם עֲמֻקִּים עֵצָה בְלֶב־
אִישׁ
וְאִישׁ תְּבוּנָה יִדְלֶנָּה:

(ב) וויא דאז געברילל דעז לייען איזט דער שרעקקען פֿאר דעם קאָניג, וועראיהן ערצירנעט, פֿערווירקט זיין לעבען.
(ג) איינע עהרע איזט'ז דעם מאַנ־נע, איננע צו האַלטען ביים האַדער, אַבער דער גאַנצע נאַרר צייגט זיך אין זיינער בלאָסע.
(ד) ווענן דעז ווינטערז פפֿליגט דער טראגע ניכט; פֿערלאַנגט ער נון אין דער ערנטע, זא איזט ניכטז דאַ.
(ה) איין טיעפֿעז געוואַזער איזט דיא געזיננונג אים הערצען דעז מענ־שע; דאָך דער מאַן פֿאָן שאַרפֿין שאַפֿט זיא הערויף.

רש"י

כ (ב) נהם ככפיר אימת מלך מתעברו. מכעיסו: (ג) כבוד לאיש שבת מריב. לנוח ממריבה וכל אויל שאינו שבת מריב תגלה קלונו: (ד) מחורף עצל לא יחרוש. מפני הצנה יושב העצל ואינו עושה מלאכה ואינו עוסק בתורה: (ה) מים עמוקים עצה בלב איש. הלכה בלב חכם שתומו':

ר"מ המאירי

כל שוגה ר"ל בכל אחד מהם לא יחכם: (ב) נהם ככפיר אימת מלך, מתעברו חוטא נפשו. אימת הנזכר הנה במקום זעף הנזכר למעלה, כי הכעס הוא האימה הגדולה, ומתעברו כמו מתעבר בו, ר"ל שמכעיסו: חוטא נפשו, חסר בי"ת כמו חוטא בנפשו, והכוונה כמו שפירשנו למעלה: (ג) כבוד לאיש שבת מריב, וכל אויל יתגלע, גם זה הערה על שלימות המדות, וזכר הראשון בפרט אחת מהגדולות שבהם, והיא מניעת המחלוקות. ועז"א כבוד לאיש שבת מריב, ומלת לאיש הלמ"ד קמוצה, כלומר לאיש הידוע והוא הנכבד, ושבת הוא שם מענין מנוחה מלשון תשבתו שבתכם, ואמר שכבוד הוא לנכבד שישבות מריב, כי המחלוקת נגאי לכל אדם, וכבוד לנמנעים ממנו, שאם שכנגדו גדול ממנו ראוין להמנע ממנו מצד מעלתו, ואם הוא פחות ממנו ראוי להמנע מצד כבוד עצמו, ואם הוא כערכו ראוי לו שיחזיק לעצמו יתרון על חבירו או לחבירו עליו, א"א לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד, וכן חכמי המוסר אמרו התגדל על המתגדל ענוה, ועל הגדול שכנה, ועל הבינונים פחיתות הנפש: ואמר וכל אויל יתגלע, ר"ל יתערב בריב ולא יקום לכלום: ובדרך נסתר רמז על ריב המתנגד הבא עלינו בעקיפים להרוס אישיות התור' והפנות המקובלות בה, והזהירו שלא יבוא עמהם בריב ונטענות להביא מופתים על הפנות התוריית, כאשר רמזו רבים מאז, כי בזה יורה שאמונתו בהם תלויה במופתים, ואולי עוד מעט ונלאים בו ועלה ופרץ חומת אבניו, ודי שישען בהאמנתם על הנבואה והקבלה האמיתית, או שישתדל לבטל מופתיהם אם ידע ודי בזה: (ד) מחורף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין. מחורף ר"ל מזמן החורף לא יחרוש, כלומר מתחלת זמן החרישה עד סוף זמנה לא יחוש לה, אחר שאין החרישה מוציאה פרי אינו חושש לטרוח במה שאין הנאתו מצויה לשעתו, ולכן כששאל בקציר לא ימצא כלום, וזה הער' בעשיית המלאכות בעתם זמן אחר זמן וכפי הראוי להם, וכן הוא הערה בדרך נסתר על ענייני לימוד החכמה, וכבר ביארנו הכוונה הן בנגלה הן בנסתר בפסוק לך אל נמלה עצל: (ה) מים עמוקים עצה בלב איש, ואיש תבונה ידלנה, זה הפסוק הערה והדרכה
בלימוד

ו רָב־אָדָם יִקְרָא אִישׁ חַסְדּוֹ
וְאִישׁ אֱמוּנִים מִי יִמְצָא׃
ז מִתְהַלֵּךְ בְּתֻמּוֹ צַדִּיק
אַשְׁרֵי בָנָיו אַחֲרָיו׃

(ו) איינע מענגע מענשען נענגט מאַן פריינדע, אבער ווער פינדעט דען געטרייען מאַן?

(ז) ווער אין זיינער איינפאַלט גערעכט וואַנדעלט, הייל זיינען קינדערן נאָך איהם!

רש"י

ואיש תבונה ידלנה. ותלמיד נבון בא ודלה אותה ממעיו: (ו) רב אדם יקרא איש חסדו. הרבה יש בני אדם הבוטחים על אוהבים המבטיחים אותם חסד וקוראים להם בעת הוחקם: ואיש אמונים מי ימצא. המבטיח ועוש':

ר"מ המאירי

בלימוד החכמ', ללמוד סתריה בהקדמות והצעות, ולא שיהרוס בעיון לדעת החכמ' העליונה בזולת החכמות שהם הצעות והקדמות לה לרוב כספו, ותשוקתו בחכמ', כי זה כמים שמרוב צמאו מפיל עצמו לבור אשר בו מים עמוקים לרוות צמאו, ולא יוכל לצאת משם, וקרא החכמ' עצה ולב איש השכל, ואמר שהחכמה אצל השכל כמים עמוקים שא"א לדלות מהם לשעתו, רק ע"י תחבולות, ואם יפיל עצמו לתוכו לא יוכל לצאת: ואיש תבונה ידלנה, כי יעשה לבור מדרגות מרחוק, וירד מדרגה אחר מדרגה עד שידלה וישתה. וע"ז אמרו בדרש למה היתה התורה דומה עד שלא בא שלמה, לבאר עמוקה ומימיה צוננין, ולא הי' אדם יכול לשתות מהם, מה עשה פקח אחד ספק חבל בחבל ומשיחה במשיחה עד שדלה ושתה, כך הי' שלמה בא מדבר לדבר וממשל למשל עד שעמד על בוריה של תורה.

ויש מפרשים שהחכמה מים עמוקים בלב החכם שלא ילמדוה בפרהסיא, אבל איש תבונה יחזור אחריו עד שבהשתדלותו ותחבולותיו עם החכם ידלנה ר"ל שילמד אותה ממנו: (ו) רב אדם יקרא איש חסדו, ואיש אמונים מי ימצא, הערה להיות מתנות הנדיב בסתר, כ"ש שלא יכריזם ולא יפרסמם, ולזה אמר רב ר"ל רוב בני אדם יקרא כל אחד מהם חסדו, ר"ל יכריזנה ויפרסמנה: ואיש אמונים, שיעלים מתנותיו מי ימצא, כלומר שרחוק הוא להמצא. וי"מ רב אדם יקרא איש חסדו, ר"ל רוב בני אדם כשיצטרך אחד מהם לחבירו יקרא לאיש חסדו שיועילהו, ואיש אמונים ר"ל להפיק רצון השואל מי ימצא. והראשון נראה יותר. ובענין החכמה נראה שנקשר לפי' השני שביארנו בפסוק מים עמוקים, ורב, לדעתי הי' ראוי להיות בחול"ם, והוא תואר, פלס לקם קום (ש"א כ"ו), המבליג שוד (עמוס ה' ט'), והוא מענין חשיבות, כלומר החשובים שבחכמים יכריז כל אחד שלימות חכמתו, ר"ל שהוא מזומן ללמדה לכל מבקש למצוא דברי חפץ ה', ואיש אמונים ר"ל תלמיד הגון הראוי למסור לו סודותיו מי ימצא, כי החכם כל תאותו לתלמיד כזה, וכשאין מזדמן לו כן, עכ"פ צריך להעלים חכמתו פן יחמסנה. וגם מה שפירשנו בנגלה אפשר לפרש כן, כלומר רב אדם יקרא איש חסדו ר"ל שהוא מזומן לתת מתנותיו לעניים אבל איש אמונים שלא יקבלנה רק להכרח גדול ושיהי' הגון ליתן לו מתנה מי ימצא, והוא ענין אמרם בעת אפך עשה בהם אפי (ירמי' י"ח כ"ח), בשעה שנותנים לדקה הכשילם בבני אדם שאינם מהוגנים, שלא יהו נוטלין עליה שכר. וי"ל לדרך נגלה הערה במדת הנדיבות, כלומר מרוב בני אדם יקרא כל אחד מהם בסעודותיו ובמתנותיו לאיש חסדו ר"ל הידוע לו והמתחבר אליו להיותו גמול חסדו, ואיש אמונים, לתת לכל שואל מי ימצא: (ז) מתהלך בתומו צדיק, אשרי בניו אחריו. י"מ שהמלך כשהוא בא בלשון התפעל מורה על השם אורחותיו ומכוין הליכתו אצל השם, כלומר שהוא משתדל ומדריך עצמו ללכת בדרך ישרה, וצדיק האמור כאן אצלם, מי שכיון דרכיו לדרך מישרים, וכן תמיד. כי הנוטה לקצה הראשון יקרא רשע, והנוטה לקצה

ח מֶלֶךְ יוֹשֵׁב עַל־כִּסֵּא־דִין מְזָרֶה בְעֵינָיו כָּל־רָע׃
ט מִי־יֹאמַר זִכִּיתִי לִבִּי טָהַרְתִּי מֵחַטָּאתִי׃

(ח) איין קאָניג זיטצענד אויף דעם טהראָנע דעז גערינֿטז, זיכֿטעט מיט זיינען אייגען יעגליכֿען באָזען.
(ט) ווער דאַרף זאַגען: איך האַבע לויטער ערהאַלטען מיין הערץ, איך בין ריין אָהנע פֿעהל!

רש"י

איש חסדו. המנטיח לו לעשות חסד: (ח) מלך יושב על כסא דין. יש

ר"מ המאירי

האחרון יקרא חסיד, וא"כ מי שאינו נוטה על אחת מהקצוות נקרא צדיק ותמים, והכוונה שמי שכוונתו להיות צדיק מדריך עצמו במדות הישרות והמכוונות, והוא הערה על שלימות המדות, שהוא סבת השלימות האמיתי והמולידו וע"כ אמר אשרי בניו אחריו, כלומר שהוא ידריכם לאחוז בנתיבותיו, כענין האמור באברהם, כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה וגו' (בראשית י"ח י"ט). ואפשר לפרש לדעתי שההלוך בלשון התפעל מורה חוזק הפעולה, כדרך מתדפקים על הדלת (שופטים י"ט כ"ב), והכוונה שהצדיק מתחזק בכל יום בתומו ובשלימותו, הערה שלא להיות האדם בוטח במה שכבר ידע, או הודרך במעלות שלא להתמיד בהם, כי לעזיבת הדבר יתיאש האדם ממנו ויסולל מעניינו, וכבר הזכרנו מה שאמרו רז"ל בענין הידיעה, יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנים ולשכחה בשני שנים, וייעד על המתחזק ועל המתמיד בכך, שיהיו בניו מיושרים אחריו להיותו מדריכם לאחוז בנתיבתו, כמו שביארנו. או רומז באשרי בניו אחריו על השפעת חכמתו לזולתו שהוא תכלית השלימות, והתחזקות בו בניו, ר"ל תלמידיו. ולי בו עוד פי' דרך פשט, על ההפטר מזה העולם הכלה. ואמר מתהלך בתומו צדיק, ר"ל עם כל שלימותו לא ימלט מן המות, אבל שיפטר בשם טוב, עד שבניו אחריו מתאשרים ומתפארים במעלתו. או יפורש בתומו כמו בעצם תומו (איוב כ"א כ"ג), כלומר עם חוזק כחו ושלימות טבעו. או נפרש בתומו כמו בעצם תומו כלומר עם חוזק כחו ושלימות טבעיו. או נפרש בתומו כמו ואיש משך בקשת לתומו (מ"א כ"ב ל"ד), כלומר בלא מתכוין, ואני בתומי אלך (תהלים כ"ו י"א), כלומר שכל כך הוטבע התום בו, שאף כשאני הולך בלא מתכוין אלך בתומי, הענין שהתום והיושר שבו טבע גמור, והוא ענין אשרי בניו אחריו, כי מצד התגדלם עמו יהי' אצלם כטבע גמור. או נפרש בתומו כמו בכוונו, וממה שת"י בן עזיאל משך בקשת לתומו נגד בקשת לקיבליה, כלומר שהצדיק הולך כנוכחו כאלו יעלה בקו יושר מעלה מעלה נוכח ה' דרכו לא יטה ימין ושמאל ובמותו יגיע לתכלית בו:

ובדרך תוריי אפשר שאמר אשרי בניו אחריו, על דרך ועושה חסד לאלפים:

(ח) מלך יושב על כסא דין, מזרה בעיניו כל רע: (ט) מי יאמר זכיתי לבי, טהרתי מחטאתי, הערה בנגלה למלכים להיות כוונתם להביא לריב עמים לקחת מהם נקמת הפעולות הרעות, כדי לבער הרע, להרחיק הגזילות והחמסים ושאר מיני הרעות, ועל זה אמר שהמלך היושב על כסא דין, ר"ל שכוונתו להעמדת היושר ולהרחיק כל עול כאשר יאות לחוק המלכים הוא מזרה, ר"ל מפזר ומבער כל רע: בעיניו, כמו מעיניו, ר"ל מלפניו, כלומר שכל כך יעמיד כל אנשיו ביושר שכל דבר רע יבוער מכל מלכותו, ומצינו בי"ת במקום מ"ם, ותקצר נפשו בעמל ישראל (שופטים י' ט"ז), והנותר בבשר ובלחם (ויקרא ח' ל"ב). ולי עוד לפרש בעיניו כלומר בהשגחתו, כדרך ואשימה עיני עליו (בראשית מ"ד כ"א): ואמר על זה כי יאמר זכיתי לבי, כלומר שמחוק המלך היותו משכיל ופקח ונבון להכיר ענייני בני אדם, ומי הוא שיוכל לרמותו להחזיק עצמו כראוי לעבודתו ונאמן בבריתו, עד שיהיה

פרשה

י אֶבֶן וָאֶבֶן אֵיפָה וְאֵיפָה
תּוֹעֲבַת יְהוָה גַּם־שְׁנֵיהֶם׃
יא גַּם בְּמַעֲלָלָיו יִתְנַכֶּר־נָעַר
אִם־זַךְ וְאִם־יָשָׁר פָּעֳלוֹ׃

(י) צווייערלייא געוויכטשטיינע, צווייערלייא מאאס, אללעז ביידעז איזט דעם עוויגען איין גרייעל.
(יא) שאן דער קנאבע ווירד ערקאננט בייא זיינען האנדלונגען, אב לויטער אונד געראד זיין טהון איזט.

ר"מ המאירי

מראה עצמו שכבר זכך נפשו מכל דבר מגונה, וטהר מכל חסרון וחטא, כי התחסדות עם עקרות הלב אי אפשר שלא יתגלה בזמן מן הזמנים: ובדרך נסתר אמר שהשכל ההולך על קו היושר כפי החוק המסור לו הוא יונער מכל מדה מגונה, ודרך הפלגת מיעוט אמר מי יאמר זכיתי לבי, כלומר שהמעטים הם שיוכלו לומר כן, לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם ויבחר בכם כי אתם המעט מכל העמים (דברים ז' ז').
(י) אבן ואבן איפה ואיפה, תועבת ה' גם שניהם, הערה על שלימות המדות, והזכיר מפחיתותן, והזכיר בפרט אחת מן המגונות שבהם והיא הגניבה והעקרות לחמדת הממון, ואבן הוא בענין המשקל והוא הדבר ששוקלין כנגדו, ואיפה היא במדה והוא כלי שמודדין בתוכו, ומי שיש לו שתים בביתו גדולה וקטנה, גדולה לקנות וקטנה למכור הוא תועבת ה', כלומר לא שיש דבר שהוא מרוחק אל כל הבריות להיות הזקו מגוי להם, אבל גם רע הוא לשמים לגנות המעשה והחטא הנכלל בו, וכל שכן למה שימשוך ממנו בתכלית: ולפי הנגלה, קשה לפרש ההוראה לאמרו גם שניהם, וידוע שהכל דבר אחד, ואפשר שכוונתו באבן ואבן להיות האחת יתרה, והאחת מעוטת, ומצד שדרך הסוחר לקנות בכמות גדול, ולמכור מעט מעט, וכן שהמוכר סחורתו פקח כמוהו, והקונים המון ודלות העם בהמה המה להם, לא יואיל עצמו בעת הקנין לשקול ולמכור רק ביושר עד עת המכירה, ואמר שאף בשעת קנינו עם היתרה הוא חוטא, כי באותה השעה מתילד החטא במחשבתו, ובעת המכירה יולד הרה עמל ויוליד און, וזהו תועבת ה' גם שניהם, כלומר שאף בעת הקנייה שהיא במדה יתרה ובמשקל ישר הוא חוטא לפי פנותו אל תכלית רע, כי אע"פ שהפעולה בעצמה אין בה רע, אחר שלפי מחשבתו תשוב לרע, נחשבת לו כאלו היא אותה שעה בעצמה. וכבר הזכרנו ענין וכל מעשיך יהיו לשם שמים, ומשל הנזיר שעבר על הקורה, וכן כתבנו בקצת חיבורנו, אמרם ז"ל כל האוכל ושותה בתשיעי כאלו התענה תשיעי ועשירי, כלומר מצד שכוונתו באכילתו כדי שיוכל להתענות כראוי.
ולפי הנסתר יבוא ענין גם שניהם על נכון, והוא נקשר עם מה שאמר מלך יושב על כסא דין, כלומר שאין הכוונה עליו להמית החומר לגמרי, כי כמו שהנטייה אל הקצה הראשון רע ומגונה, כן הנטייה אל הקצה האחרון יותר מדאי רע ומגונה להריסת הגוף, אבל לתת לכל אחד חלקו, ועל זה אמר תועבת ה' גם שניהם, גם הנטייה על קצה האחרון: (יא) גם במעלליו יתנכר נער, אם זך ואם ישר פעלו, נראה שהוא הערה שאם יראה האדם את בנו בקשי הטבעי ובגסות החומר עד שיהיה הלימוד אצלו בא בקושי והעדרו בנקל, כענין קשה לשמוע וממהר לאבד, שירבה בהשתדלותו ובשקידותו וכיוצא באלו הענינים: יתנכר, הוא מענין הכרה, כאלו אמר גם במעלליו יוכר נער, כלומר שמצד פעולותיו שבקטנותו יבוא ממנו הכרה אם יהיה פעלו זך וישר, כאמרם ז"ל בוצין בוצין מקטפוהי ידיעי, והכל הערה, שלפי מה שיוכר ממנו תהיה ההנהגה בו. ולי עוד בו לפרש הערה על החכם שלעיר בימים שלא יבהילנו השער הלבן אשר בראש הזקן וזקנו אם יכיר היותו כסיל ונבער מדעת עד שתביאהו יראתו ממנו לאחוז בדרכיו, אבל יעמוד כנגדו ויחשיבנו ליותר צעיר ממנו בעיניו, כאמרם ז"ל יכול אפילו זקן אשמאי תלמוד לומר וכו', ר"ל בור מלשון והאדמה לא תשם שתרגומו לא תיבור (ראשית מ"ז י"ט), וענין הכרה בזה במקום חשיבות וערך, בענין ולא נכר שוע לפני דל (איוב ל"ד י"ט), כלומר לא

יב אֹזֶן שֹׁמַעַת וְעַיִן רֹאָה
יְהוָה עָשָׂה גַם־שְׁנֵיהֶם׃
יג אַל־תֶּאֱהַב שֵׁנָה פֶּן־תִּוָּרֵשׁ
פְּקַח עֵינֶיךָ שְׂבַע־לָחֶם׃

(יב) האָרענדעז אָהר אונד זעהענ־דעז אויגע, דער עוויגע שוף וויא אַללע ביידע.

(יג) ליעבע ניכט דען שלאַף, דאַס דוא ניכט פֿעראַרמזט; טהוע אויף דיינע אויגען, אונד דוא האַזט זאַטט בראָד.

רש"י

לפרשו כנגד הקב"ה ויש לפרשו כנגד שופטי אמת: (יב) אזן שמעת עין רואה וגו'. כלומר מעשה ידיו הם והוא חפץ באזן שומעת מוסר ועין הרואה את הנולד (יג): אל תאהב שינה פן תורש. כי תעשה רש: (יד) רע רע יאמר

ר"מ המאירי

נערך ולא נחשב השוע בעיני הדל עד שידמה לו כאלו לא הכירו. וכן אללי לפרש ענין ויכר יוסף את אחיו והם לא הכירוהו, כלומר הוא הקשינם והסתכל במחשבתו והעריכם כשבאו לידו, מה שהם לא עשו כך כשבא לידם, ועל זה אמר הנה לפי מעלליו יתשב הנער אחר שפעלו זך וישר. ואולי בדרך נסתר רמז ג"כ על שלימות המידות לומר שחשיבותו וערכו ותוחלת תכליתו הוא בשלימות פעולותיו. ולי עוד לפרש בדרך תוריי נער מלשון העדר הלימוד, כענין אין זקן אלא מי שקנה חכמה, ונתן לו הערה להשתדל בקיום המצות, שאע"פ שהוא חסר הידיעה כשמעשיו ומעלליו זכים וישרים יחשב, ויהיה בערך היודעים, והוא הענין הנכפל בדברינו, כאמרם ז"ל אשר לא יקים את דברי התורה, אשר לא ילמד לא נאמר אלא אשר לא יקים וכו', עץ חיים היא למחזיקים בה, לעמלים לא נאמר אלא למחזיקים, שאלו נאמר לעמלים בה לא היתה לעולם תקומה. ומגדולי המדקדקים פירשו יתנכר הפך הכרה כמו ויתנכר אליהם (בראשית מ"ב ז'), למה זה את מתנכרה (מ"א י"ד ו'), ואמר שהכרת הנער מתחלפת מצד זכות פעולותיו, עד שיאמרו עליו אין זה נער, ואף לפי הלשון אפשר לי לפרשו מה שפירשתי נער על חסר הלימוד, ולהערה הנזכרת, כלומר שמזוקת חסר הידיעה הוא אצל בני אדם בפחיתות מדות, אין עם הארץ חסיד, ואין בור ירא חטא, וכן אם תלמיד חכם נחש הוא חגרהו על מתניך, ואם עם הארץ חסיד הוא אל תדור בשכונתו, גאמר שאם יקרה על דרך הזריזות שייטיב פעלו הוא מתנכר בהנהגתו, והיא הערה שישתדל בקיום דרכי התורה ויכסה בהם מומיו, ושאלו לאחד מחכמי המוסר איזה מן השלימות נכאר לאדם, אמר השכל, א"ל ואם אין בו שכל, אמר המדות כי הם בגדים יכסה ערותו בהם, וא"ל ואם איננו בעל מדות, אמר טוב לו העושר שיעלים מומיו, ואם אין לו עושר, אמר יקושש קש וילקט עלים ויבעיר המדורה ויפיל עצמו בתוכה. ולכן אמר שאם הוא חסר הלימוד ישתדל במוסר ובמדות עד שיתנכר לרואיו: (יב) אוזן שומעת ועין רואה, ה' עשה גם שניהם, אולי נקשר למה שהזהיר בפסוק הקודם, להזהיר האב להנהיג את בנו כפי מה שרואה בטבעו, ואמר שהטבע שמעת הילידה, אין שיוויו מלוי אלא בעמל גדול ובהכרח לימודי והרגלי, עד שישוב לו כטבע גמור, ועל זה אמר ה' עשה גם שניהם, כענין בטרם אצורך בבטן ידעתיך וגו' (ירמי' א' ה'), ונהפכו ופושע מבטן קורא לך (ישעי' מ"ח ח') ואולי אחר שסיפר בשלימות המדות לפי קצת הפירושים רמז על שלימות השכל, ואמר שענייננו בהתמדת הלימוד ושקידתו, וידוע שהתחלת החכמה אוזן שומעת, ר"ל לעמוד במלכב החכמים ולהאזין דבריהם, ואחריו עין רואה הן ראיית העין לראות עם הספר ישוב מחשבתו הרעה לעיין ולהתבודד במה שלמד, הן ראיית השכל לבחון הדברים בעצמו, לבור אוכל מתוך הפסולת. וענין ה' עשה גם שניהם, כלומר שבזה הפקת רצונו וכוונת המלאותו, בדרך הוא עשך ויכוננך (דברים ל"ב ו'): (יג) אל תאהב שינה פן תורש, פקח עיניך שבע לחם, הערה כוללת להזדרז למלאכות לפי

הנגלה

(יד) שלעכט! שלעכט! שפריכט דער קייפער; אבער געהט ער דאפאן, דאן ריהמט ער זיך.
(טו) עז גיבט גאלד אונד פערלען דיא מעננע, אבער איינע ביכזע פאָללער זעלטענהייטען איזט דעז פערשטאנדיגען מונד.
(טז) נים איהם דאז קלייד, דען ער האט געבירגט פיר דען אנדערן, אונד אום דיא פרעמדע פפאנדע איהן.
(יז) זים איזט דעם מענשען דאז בראָד דעז טרוגעז; אבער שפעטער ווירד זיין מונד פאָלל קיזעלשטיינע:

יד רע רע יאמר הקונה ואזל לו אז יתהלל:
טו יש זהב ורב־פנינים וכלי יקר שפתי־דעת:
טז לקח־בגדו כי־ערב זר ובעד נכרים חבלהו:
יז ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא־פיהו חצץ:

רש"י

הקונה. הקונה תורה ע"י הדחק ויסורי רעבון אומר אוי לי על רעה זאת והצרה הזאת וכשהולך לו מלא חכמה. אז יתהלל על הצער שסבל: ואזל לו. והולך לו: (יז) ערב לאיש לחם שקר. ניאוף אשת איש: ואחר ימלא

ר"מ המאירי

הנגלה, או ללמוד חכמה לפי הנסתר: פן תורש מן הממון, או מן החכמה, כאמרם ז"ל מאי עני, עני בדעת: פקח עיניך, כלומר העמד עיני שכלך פתוחות: שבע לחם, אם לפי הנגלה לחם ממש ושאר מיני המחיה, אם לפי הנסתר רמז על לימוד החכמה, כמו לכו לחמו בלחמי (לעיל): (יד) רע רע יאמר הקונה, ואוזל לו אז יתהלל, בנגלה אחר שרמז בשלפניו הערה להזדרז בקנין העושר, שב אח"כ לזרזו בשמירת העושר, עד שישתדל בהעמדתו ולא יצטרך למכור, כי העושה חיל ומקיאו לבסוף נוח לו שלא עשאו, ועל זה אמר רע רע יאמר הקונה: ואוזל לו אז יתהלל, כלומר שהפקחים מעותדים לקנות ולהביא נחלת הפתיים לגנזיהם, וכשיתנו עין לקנות איזה נחלה או איזה דבר הם מפחיתים אותו ואומרים שאינו שוה כך, וכשהגיע למחשבתו וקונה והלך לו, אז יתהלל המקח ההוא, או הקונה לשכלו ולדעתו ולערמתו הכוונה שיצטרך למכור בזול ובהפסד גדול: ובדרך נסתר הוא נקשר ג"כ עם שלפניו, כלומר שהחכמה נקנית בטורח גדול, כך דרכה של תורה פת במלח תאכל, ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחי' ובתורה אתה עמל וכו', ולזה אמר שהקונה החכמה יאמר בעת קניתו רע רע, כלומר עמל היא בעיני, פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה, אבל כשעלתה יגיעתו יפה, ר"ל שיגע ומצא, חוזר אז ויתהלל וימלא שמחה בכל עמלו, והכל הערה שלא יתרשל בה מצד הטורח והעמל כי הכל ישוב בסוף למנוחה ולתפארת: (טו) יש זהב ורב פנינים, וכלי יקר שפתי דעת, גם זה נקשר למה שלפניו, הן לנגלה הן לנסתר: שפתי, חסר בי"ת, כלומר שהאדם קונה זהב ורב פנינים וכלי יקר בשפתי דעת, ר"ל בשכל ובערמה ובדברים מיושבים, הן בענייני העולם הן בענייני החכמה, כי גם היא תקרא זהב ורב פנינים, ורבו, נפת"ח י"מ שהוא כאלו הוא בקמ"ץ חט"ף או בחול"ם, ואללי הוא תואר, כלומר וחשוב שבפנינים: (טז) לקח בגדו כי ערב זר, ובעד נכריה חבלהו: (יז) ערב לאיש לחם שקר, ואחר ימלא פיהו חצץ, שניהם נמשכים שלמעלה מהם, בנגלה הערה להזדרז בשמירת העושר ובהעמדתו כשיזהר מן הדברים הגורמים הפסד, והזכיר שנים מהם, האחד הערבות שהוא סבת הפסדו בלא הנאה המגעת לידו, והשני הגזילות והחמסים והגניבות ושאר דברים הגורמים להמסר למלכות ולהענש אם בגופו אם בממון, ואמר תחלה לקח בגדו כי ערב זר, והוא פשוט, כלומר שבלותו מביאו להיות בגדו

שעוסכן

יח מַחֲשָׁבוֹת בְּעֵצָה תִכּוֹן
וּבְתַחְבֻּלוֹת עֲשֵׂה מִלְחָמָה׃
יט גּוֹלֶה־סּוֹד הוֹלֵךְ רָכִיל
וּלְפֹתֶה שְׂפָתָיו לֹא תִתְעָרָב׃

(יח) ענטווירפֿע קאָממען צו שטאַנדע דורך ראַטה, אונד מיט איבערלע־גונג פֿיהרע קריעג.

(יט) עז ברינגט אויז דאַז געהיימניס, דער אַלז פֿערליימטער איינהערגעהט; אונד מיט דעם שוואַטצער לאַס דיך ניכט איין.

רש"י

פירוש חצץ. אבנים דקות. וכן ויגרס בחצץ (איכה ג'): (יח) מחשבות בעצה תכון. ובתחבולות עשה מלחמה אם באת להלחם כנגד השטן בא בתחבולות תשובה ותפלה ותענית: (יט) גולה סוד הולך רכיל ולפותה שפתיו. המדבר

ר"מ המאירי

ממושכן בערבותו: ערב זר כמו לזר, חבלהו כמו חבלו, והוא נגזר מן חבול תחבול, כלומר גורם שיוקח בגדו בערבות הזר, ומשכונו בעבור הזרה, או אולי לקח והחבלהו שניהם ליווי לממשכן במקום הודעה, שכן מנהג הענין להעשות, כדרך עלה ומות בהר לאחד מפירושיו (שפירשנו לעיל), כלומר על כל שהטבע יחייב כן, וכמוהו רבים ואמר אח"כ ערב לאיש לחם שקר, כשגונב וגוזל ושאר הדברים הדומים לו, הוא ערב ואינו מתבונן מה ימלאוהו על זה, ובאחריתו ימלא פיהו חצץ ויקהו שיניו:

ובדרך נסתר ג"כ שב אל הילד המסכן כשיערוב ערובה לזר, והוא המלך הזקן, ונקרא זר על בלתו היותו מכוון לעצמו, ולקח בגדו רמז על הפסד מדותיו הראויות לו מצד ממשלת הזקן עליו, כי המדות יקראו בדרך משל בגדים, וחבלהו כמו חבלו, מלשון כי חלק ה' עמו, יעקב חבל נחלתו (דברים ל"ב ט'), ר"ל חבלו וגורלו שהי' ראוי לו: וקרא לחם שקר, ההשתקע בהנאות הגשמיות יותר מדאי, כי כל דבר הנעשה בה דבר חטאת, הכוונה הוא שקר. ובאחריתו ימלא פיהו חצץ ותקהינה שיניו בו, ר"ל כי תקרב לשחת נפשו וחייתו לממיתים ויהי' לו החצץ חוצץ ומסך בינו ובין המכוון תכליתו: (יח) מחשבות בעצה תכון, ובתחבולות עשה מלחמה, ידוע שכל אדם צריך עצה ואפילו המשכיל שבמשכילים, כי האדם קרוב אצל עצמו, ולרוב תאותו בהפקת מחשבתו העולה על רוחו טח מראות עיניו מהשכיל לבו להתבונן הקרוב להזדמן מצד הפועל ההוא להיותו נוגע בדבר, והשתקע המחשבה בו, ולפיכך צריך עצת אחרים שלא הושקעו במחשבה ההיא, ולא יסור עין שכלם בם וייעצוהו כפי הראוי. וכבר ביארנו ענין זה בנגלה ובנסתר בתחלת זה החלק בפסוק באין תחבולות יפול עם, ותשועה ברוב יועץ: ואמר מחשבות בלשון רבים. ותכון לשון יחיד, חוזר על כל אחד מן המחשבות תכון לבעליה כראוי לה מצד העצה: בתחבולות ר"ל בערמה ובהתחכמות בהתבודד על התבוננות הדבר, הן במלחמה הן בשאר העסקים. ולי בו עוד לפרש דרך פשט שתחבולות הנה כנגד מחשבות, כי מחשבות סתם יורו על חושב האדם את הדברים איך נעשו ועל איזה צד, כי המלה נגזרת מעט מלשון חשיבות, ועז"א שהמחשבות הטובות יוצאות לפועל בשלום ובלא חולק כשיהו בעצה שתכון, ר"ל בעצה נכונה וישרה, בלא ערמימות ובלא כונה רעהו אבל כשהיא בתחבולות ובמרמות ובכוונה בלתי טובה, יכין בעליו עצמו לעשות מלחמה, כי לא יעשה בשלום רק בקטטה ומריבה: (יט) גולה סוד הולך רכיל, ולפותה שפתיו לא תתערב, יבואר בו בנגלה ובנסתר מה שפירשנו בזה החלק בפסוק הולך רכיל מגלה סוד וגו', אבל דרך פשט אמרו הנה ולפותה שפתיו לא תתערב, הכוונה ממנו אחר שהזהיר על מדת הסוד, הזהיר לאדם שלא יתערב עמו, ר"ל שלא יתמיד ישיבתו עמו, כי כל שהוא מתמיד במעמד עם אחר א"א שלא להוציא מפיו דברים מעניינו, ואות הלמ"ד שבמלת ולפותה במקום עם, כאלו אמר ועם פותה שפתיו לא תתערב: ופותה י"מ אותו מענין פתיות, ושפתיו חסר

כ מְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ
יִדְעַךְ נֵרוֹ בֶּאֱשׁוּן חֹשֶׁךְ׃
כא נַחֲלָה מְבֹחֶלֶת בָּרִאשׁוֹנָה
וְאַחֲרִיתָהּ לֹא תְבֹרָךְ׃
כב אַל־תֹּאמַר אֲשַׁלְּמָה־רָע
קַוֵּה לַיהוָה וְיֹשַׁע לָךְ׃

באישון ק׳ מבהלת ק׳

(כ) ווער פֿאַטער אונד מוטטער פֿלוכֿט, דעססען לייכֿטע ערלישט אין דיכֿטער פֿינסטערניס.
(כא) איין בעזיטצטהום איבעראיילט גענאָממען אים אַנבעגין וויר̇ד אַם ענדע ניכֿט געזעגנעט.
(כב) שפּריך ניכֿט: איך וויל באָזעז פֿערגעלטען. האָפֿפֿע אויף דען עווי̇גען, אונד ער ווירד דיר העלפֿען.

ר״שי

חלוקות לפתותיך ולהסיתך: (כ) מקלל אביו ידעך נרו באישון חשך. בהכשיף ובהשחיר החשך כלומר תבא הרעה: (כא) נחלה מבוהלת בראשונ׳. שנבהל למהר וליטול תחלה כגון בני גד ובני ראובן שמהרו לטול חלקם בעבר הירדן ודברו בבהלה שנא׳ (מדבר ל״ב) גדרות צאן נבנה למקנינו פה וערים לטפינו. עשו את העיקר טפל שהקדימו צאנם לטפם: ואחריתה לא תבורך. שגלו כמה שנים קודם שאר השבטים כמו שמפורש בסדר עולם: ובמדרש רבי תנחומא בשנת שתים לאחז ויער ה׳ את רוח פול מלך אשור וגו׳ ושאר שבטים גלו בשנת שש לחזקיהו הוא התשיעית להושע בן אלה:

ר״מ המאירי

ני״ת, כלומר יפותה בשפתיו, והענין כי גילוי הסוד יארע לפעמים בזדון, ולפעמים דרך פתיות, והזהיר להזהר ממעמד שניהם, ר״ל מן המשוד לגלותו בזדון ומן המשוד לגלותו דרך פתיות. וי״מ פותה מענין פותה שפתיו, ומענין פתהן יערה (ישעי׳ ג׳ ז׳), שהוא כינוי לבית הערוה. או נפרש מרחיב שפתיו, מענין כי ירחיב שתרגומו ארי יפתי, כלומר מי שמרחיב שפתיו לגלות סוד לא תתמיד ישיבתך עמו, ובכלל זה כל מרחיב שפתיו לקטטה ולמריבה וכל הדומה להם: (כ) מקלל אביו ואמו, ידעך נרו באישון חושך, מקלל כולל כל מיני בזיון, כי קללת אביו פירושו בזיון אביו, ואמר שהמקלל אביו ואמו באיזה צד ידעך נרו באישון חושך, ואישון פירושו שחרות, כלומר בשחרות הלילה והחושך והוא הערה בייעוד עונש תוריי, או ספור המוני שאפי׳ הי׳ מעולה ונכבד מצד אחר, תחסר בזה כל מעלותיו עד שישאר כמשולל מכל מעלה, כמו שידעך נר במקום חושך: ובדרך נסתר הקללה הפך ברכה, ורמז שהברכה היא תוספת רק הקללה חסרון, ואביו רומז על החלק הנכבד, ואמו על החומר, או רמז לנפש נר ה׳ נשמת אדם, ואמר שהמחסר אותם מחוקם הראוי להם תאבד נפשו בגיהנם שהוא הנקרא באישון חושך: (כא) נחלה מבוהלת בראשונה, ואחריתה לא תבורך, ר״ל שהוא נקשר עם שלפניו, ולפי הנגלה ימשך לפי מה שפירשנו ידעך נרו בחסרון נחלה, כלומר תחסר מעלתו, עד שנחלתו שהיתה גדולה ומבהלת תחלה לא תבורך באחרית, וכן בנסתר שחכמתו לא תשאיר אחריו ברכה, כי תפסד לחסרון חוק האב והאם, ויש לפרשו ענין בפני עצמו, ומבוהלת כמו נמהרת ר״ל נחלה הבאה בבהלה ובמהירות, כלומר שבאה בדרך המיה יתירה על דרך נבהל להון לא תבורך באחריתו: ובדרך נסתר שהמרבה בלימודו יותר מדאי בהריסה ובלתי סדר לא תבורך באחרית: (כב) אל תאמר אשלמה רע, קוה לה׳ ויושע לך, הערה תוריית להזהר על הנקימה ועל הנטירה, כלומר אל תאמר בלבבך או בפיך לשלם רע למי שהרע לך, אבל קוה לה׳ ויושע לך, ר״ל יושיעך ממי שאתה ירא ממנו וידך לא תהיה בו: ובדרך נסתר נראה לפרש אשלמה

מענין

כג תּוֹעֲבַת יְהוָה אֶבֶן וָאָבֶן
וּמֹאזְנֵי מִרְמָה לֹא־טוֹב׃
כד מֵיְהוָה מִצְעֲדֵי־גָבֶר
וְאָדָם מַה־יָּבִין דַּרְכּוֹ׃
כה מוֹקֵשׁ אָדָם יָלַע קֹדֶשׁ
וְאַחַר נְדָרִים לְבַקֵּר׃
כו מְזָרֶה רְשָׁעִים מֶלֶךְ חָכָם
וַיָּשֶׁב עֲלֵיהֶם אוֹפָן׃

(כג) איין גרייעל איזט דעם עוויגען צווייערלייא געוויכט, אונד פֿאלשע וואגשאלען געפֿאללען איהם ניכט.

(כד) פֿאם עוויגען זינד דיא שריטטע דעז מאננעז; אבער דער מענש, וואז וויים דער פֿאן זיינעם וועגע.

(כה) איין פֿאללשטריקק דעם מענשען איזט עז, פֿארשנעלל צו שפרעכן: געהייליגט! אונד הינטערדריין דיא געלאבניזזע צו אונטערזוכען.

(כו) עז ווארפֿעלט דיא פֿרעפֿלער איין קלוגער קאניג, האט ער געפֿיהרט איבער איהן דיא דרעשוואלצע.

ר ש " י

(כה) מוקש אדם ילע קודש. כשאדם כסל ונוקש בעבירות מקלקל את קדושתו כמו ושתו ולעו (עובדיה א׳): ואחר נדרים לבקר. צריך אדם לחזור אחר קרבנות לנדור ולהביא ולבקש על נפשו: (כו) מזרה רשעים. פרעה

ר״מ המאירי

מענין השלמה, ומלינו גם כן מן הדגוש ושלם את הבית, כלומר אם נמשכת והשתקעת אחר התענוגים, הנלל כלני מיד והעתק ממנו אל הקלה האחרון דרך רפואה, ואל תאמר להמשך אחר הקומר ולהשלים תאותך כפי מה שהתחלת מירא תך בהמנעך ממה שהורגלת בו שיקרך בזה נזק לגוף בהעתיקך אותו מהפך להפך, אבל קוה לה׳ ויושע לך: (כג) תועבת ה׳ אבן ואבן, ומאזני מרמה לא טוב, יפורש בו מה שביארנו למעלה בפסוק אבן ואבן איפה ואיפה, ואמרו לא טוב, ענייני כאלו אמר שהוא רע, ובהרבה מקומות מדבר הכתוב ברעות בלשון שלילת הטוב, כענין ואשר לא טוב עשה בתוך עמיו (יחזקאל י״ח י״ח), והוליכו בדרך לא טוב (לעיל ט״ז כ״ח), לא טובה השמועה (ש״א ב׳ כ״ד), גם ענוש לצדיק לא טוב (לעיל י״ז כ״ו), וכן אמרו בני בלי שם (איוב ל׳ ח׳) לא לשלילת המעלה לבד, אבל לחייב בפחיתותם, וכן בליעל: (כד) מה׳ מצעדי גבר, ואדם מה יבין דרכו, יפורש בו מה שפירשנו למעלה בפסוק לב אדם יחשוב דרכו וה׳ יכין צעדו, הן בנגלה הן בנסתר: (כה) מוקש אדם ילע קודש, ואחר נדרים לבקר, הנגלה והנסתר בזה אחד, והוא הערה על מדות האדם, והכוונה מוקש אדם, ר״ל המדות שהם לו למכשול ולמוקש ישקיתו הקדש, ר״ל השכל, ומכל מקום יש מקוה על זה שישתדל להכניע יצרו כל כך עד שישוב לדרכים הממוצעים, והתקנה הגדולה בזה שישתדל בעצמו במניעת הדברים מניעה חזקה בנדר ושבועה ואיסר, כדרך שאמרו ז״ל במניעת העבירה, מי שיצרו תקפו לעבור עבירה, יהא קופץ ונשבע עליה. וכן אמרו נדרים סייג לפרישות, כלומר אם נמשך אחר רדיפת התאות יכניע יצרו בחוזק ובקיום לנדור נדר להזיר, דרך רפואה, כי בזה יעלה בידו להמנע ממה שנמשך בו טבעו לרע: ומלת לבקר הנה ענין התמדה, כדרך ביקור תמידים, ילע ענין השחתה מלשון דברי לעו (איוב ו׳ ג׳), וי״מ ילע כמו ידבר מלשון תלמוד שאמרו לעו באורייתא, כלומר מכשול הוא לאדם שיקדש איזה הקדש בדיבורו בנדר ובנדבה, ואח״כ יבקר אחר נדרו אם יוכל להשלימו ושיחזור להשיבו אחור, וגם זה הערה בהתחיל האדם במעשה הטוב שישתדל בהשלמתו, ולא יקוץ לטורח או להוצאה, וי״מ בה הערה אחרת תוריית ופירשו ילע לשון בליעה, ושתו ולעו (עובדי׳ א׳ ט״ז), כולל כל דבר איסור והרחקה הן של קדש כמשמעו, הן הרחקה מצד אחר, פן תקדש (דברים כ״ב ט׳), ואל כל מאכל יקדש (חגי׳ ב׳ י״ב),

והכוונה

(כז) איינע לייכטע דעז עוויגען איזט דעז מענשען זעעלע, דורכפארשענד אללע קאממערן דעז איננערן.

(כח) ליעבע אונד טרייע בעוואַכען דען קאֶניג, אונד ער שטיטצט דורך ליעבע זיינען טהראָן׃

כִּי נֵר יְהוָה נִשְׁמַת אָדָם חֹפֵשׂ כָּל־חַדְרֵי־בָטֶן׃
כח חֶסֶד וֶאֱמֶת יִצְּרוּ־מֶלֶךְ וְסָעַד בַּחֶסֶד כִּסְאוֹ׃

רש"י

וחילו: מלך חכם. הקב"ה: וישב עליהם אופן וינהגהו בכבדות. (שמות י"ד) כנגד והכבד את לבו (שם ה'): (כז) נר ה' נשמת אדם. הנשמה

ר"מ המאירי

והכוונה מוקש אדם הוא שיאכל דבר איסור, ואח"כ ישתדל לצורך כפרתו לעשות נדרים ונדבות מתנות ולדקות ושאר מצות, ויחשוב שהעבירה נתכפרת בקיום אותה מצוה, וע"ז אמרו ז"ל אשר לא יקח שוחד זה שוחד מצות, כלומר שאם עשה עבירה ועשה מצוה כנגדה בכוונה שיתכפר לו אותה עבירה אינה מתקבלת לו, שלא שיגמל למצוה בעת מן העתים, ויענש לעבירה כראוי לו: (כו) מזרה רשעים מלך חכם, וישב עליהם אופן, יפורש בו מה שהתבאר בפסוק מלך יושב על כסא דין מזרה בעיניו כל רע, וענין וישב עליהם אופן, פירושו שיגלגל עליהם מה שכוונו לגלגל על אחרים. ואופן הוא כמו גלגל, ואפשר לפרש שהפך מזלם הבא מצד האופן, ר"ל הגלגל העליון:

ובדרך נסתר תפרש שהביבם על אופן היוצר בהכנעתו אותם, מלשון דבר דבור על אופניו: (כז) נר ה' נשמת אדם, חופש כל חדרי בטן, י"מ בו דרך טבעי שהוא רמז להיות הנפש אצולה מאורו ית' ומקום משכנה במוח, ומשם תתפשט לכל חלקיה, ויאור להם באורה, ועז"א שהנר ההוא חופש חדרי בטן, ר"ל שמתפשט בחדרי הלב שהוא מקום משכן השכל והמחשבות. וי"ל דרך תוריי שמלת חופש נמשכת לפניה ולאחריה והכוונה נר ה' חופש נשמת אדם וחדרי בטנו, כענין אני ה' חוקר לב ובוחן כליות, כלומר שהוא יודע הכל, ואין דבר נעלם מלפניו. וי"מ דרך נסתר נשמת אדם על השכל, ואמר שהוא נר ה' לחפש כל חדרי בטן, התורה וסתריה, וכל זה הערה להשתדל בלימוד בשקידה, כי בו ישיג כל המכוון. ויש ג"כ לפרש בדרך נסתר, שבשהדבר נאמר על שני פנים, נגלה ונסתר, קרא הנסתר שבו חדרי בטן, והוא המכוון והשמובקש, כענין אמרו מים עמוקים עצה בלב איש, ואיש תבונות ידלנה, ובדרך שאמר שם ואיש תבונות ידלנה, אמר הנה שנשמת אדם הוא נר שחופש החדרים ההם ומוצאם, והוא ג"כ ענין לב נבון יבקש דעת, כי השכל והדעת וחדרי בטן אחד, וענין לב נבון ונשמת אדם ואיש תבונות ג"כ אחד. ויש ג"כ לפרש, שנשמת אדם הוא שילד המסכן, והוא נר ה' חופש כל חדרי בטן, שהם חדרי המלך הזקן ומשכנותיו, כי הבטן רומז למקום בקשת המותרות, ואמר שמחפש אחריהם וחוקר עניניהם לכלכלם במשפט, ולחסר מהם במה שהשתקעו בו לפי טבעם. וי"מ אותו דרך נגלה על ענין המלך הנבחר, שהמכוון בו להיות משכיל וידע לשפוט את העם משפט צדק, ואדם רומז על המובחר שבמין, ר"ל המלך, ואמרו ששכלו הוא נר ה' שחופש חדרי בטן, כלומר שמכיר האמת בלי עדות לרוב שכלו, וכל דבר לא יכחד מלפניו, והוא כענין קסם על שפתי מלך וגו' (לעיל ט"ז י'): (כח) חסד ואמת יצרו מלך, וסעד בחסד כסאו, לפי מה שפירשנו בראשונה בפסוק שלפניו אמר הנה חסד ואמת, ר"ל טוב פעולותיו ויושר לבבו יצרוהו מקטוא בשפתיו, ובזה ר"ל ביושר משפטיו נסעד בחסד כסאו, ר"ל יתמוך ויכונן כסאו: ובדרך נסתר חסד ואמת ר"ל רומז על שלימות המדות, ומלך הוא השכל, ואמת הוא רומז מילוע הדרכים, שהוא היושר, וחסר לנטייה מעט אל הקצה האחרון, ובזה ר"ל בנטייה אל הקצה האחרון יכון מלכותו מאוד. או יאמר חסד לשלימות המדות ואמת על שלימות האמתי, וכסאו על תכלית השגת שכלו והוא הכסא, ואמר שבשלימות המדות הוא סבה לזה: (כט) תפארת

כט תִּפְאֶרֶת בַּחוּרִים כֹּחָם
וַהֲדַר זְקֵנִים שֵׂיבָה׃
ל חַבֻּרוֹת פֶּצַע תַּמְרִיק בְּרָע
וּמַכּוֹת חַדְרֵי־בָטֶן׃

כא׳

א פַּלְגֵי־מַיִם לֶב־מֶלֶךְ בְּיַד־
יְהוָה
עַל־כָּל־אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יַטֶּנּוּ׃

(כט) דיא צירדע דער יינגלינגע איזט איהרע קראפֿט, אונד דער שמוק דער אַלטען איזט דאַז גרייזע הויפט.

(ל) ביילען א נר וואונדען זינד רייני־גונגזמיטטעל פֿיר דען באָזען, אונד שלאֶגע פֿיר דיא קאַממערן דעז אינגערן.

תמרוק

כא׳

(א) וואַזזערבאֶכֿע איזט דאַז הערץ דעז קאֶניגז אין דער האַנד דעז עוויגען, וואָרהין ער בעגעהרט לענקט ער עז.

רש״י

שנקרבו מעידה עליו בדין: (כט) תפארת בחורים כחם. כמו שתפארת בחורים כחם כן הדרת זקנים שיבה: (ל) חבורות פצע תמרוק ברע. דרשו רבותינו הממרק עצמו לדבר עבירה סוף בא לידי פצעים וחבורות: ומכות חדרי בטן. הדרוקן:

ר״מ המאירי

בחורים כחם, והדר זקנים שיבה, הנגלה הערה לזקן להזהר יותר משאר בני אדם לקדש עצמו במותר לו, ואמר כמו שתפארת בחורים לפי הטבע הוא כחם, כן הדר זקנים שיבה, ר״ל שיכניעו לבבם הכנעה יתירה בכל דבר, וכמו שאמר החכם אוי כמה מגונה כסילות בזקן, ואמר אחד העכלה מגונה ובפרט בבחורים, רדיפת התאוה מגונה ובזקן יותר העזות והאכזריות מגונה ובנשים יותר: ובדרך נסתר ר״ל תפארת בחורים להכין טבעם להיות כח בהם לעמוד בהיכל החכמות ללמוד, או כחם לכנוס ילדים כראוי מבלי טבעם להתגבר עליו: והדר זקנים שיבה, כבר ידעת שלפעמים תאמר שיבה על החכמים, מפני שיבה תקום, תרגומו מן קדם דסבר באורייתא תקום, כלומר שראוי להם לפי חוקם שיושלמו בעת זקנתם, ואם יחסר להם מן השלימות דבר פנה זיוה פנה הדרה: (ל) חבורות פצע תמרוק ברע, ומכות חדרי בטן, י״מ שהיא הערה על שפתי חלקות אשר רכו משמן והמה פתיחות, והוא האיש המראה לחבירו בפניו רוב אהבה, ולבו גדול בשנאה ובהשתדלות הרע, ועל זה אמר שחבורות פצע, ר״ל חבורות של פצע שהיא גדולה, הוא התמרוק ברע, ר״ל קישוט הדברים וחלק אמרים למי שהרע לפון בלבו, וכן הוא מכות יורדות חדרי בטנו. וכן בנסתר רומז המרוק ברע על חלקת אמרי המתנגדים אשר בהם ימשכו הלבבות. וי״מ בדרך תוריי תמרוק מלשון יסורים ממרקין, כלומר שהחבורות, והוא משל לעונשים הם תמרוק להאיש הרע להסיר רעותיו, וכן מכות היורדות בחדרי בטן, ממרקין אותו. וי״ל ג״כ בענין נגלה שחבורותיו הם תמרוקו ותוכחתו, כלומר שלא יווסר בדברים ואין תקנה לנבלים כי אם בהכנעה ובביזיון. וגם בדרך נסתר אפשר לפרש זה על דרך לורך ההכנעה ליצר התקוע בלב, כענין הרמוז בפסוק לא יוסר עבד וגו׳.

כא (א) פלגי מים לב מלך ביד ה׳, על כל אשר יחפוץ יטנו, הערה למלכים ולנכבדים שלא יפותה לבם לרוב כבודם להקל בכבוד הש׳, ובהפר מצותיו ותורותיו, והזהיר על זה בפרט המלך להיותו המיוחס שבכולם בכוונת התור׳, ולהזהירו בפרט על מדת הגאוה, כאמרו לבלתי רום לבבו מאחיו, מצורף אל היות האזהר׳ לו, תכי׳ כוללת אזהרה לכל עמו, וכ״ש החכם העתדתי בדת המלך, והזכיר זה דרך הודעה בכוונת אזהר׳ והערה, והוא שאמר פלגי מים לב מלך ביד ה׳, ופלגי מים

ר״ל

ב כָּל־דֶּרֶךְ אִישׁ יָשָׁר בְּעֵינָיו וְתֹכֵן לִבּוֹת יְהוָה׃
ג עֲשֹׂה צְדָקָה וּמִשְׁפָּט נִבְחָר לַיהוָה מִזָּבַח׃

(ב) אללע וועגע דעז מאננעז זינד גע־ראדע אין זיינען אויגען, אבער עז ער־וואגט דיא הערצען דער עוויגע.

(ג) רעכט אונד געביהר איבען איזט דעם עוויגען פֿארציגליכער אלז אפפער.

רש"י

כא (ב) כל דרך איש ישר בעיניו. ותוכן. ומונה: (ד) רום עינים.

ר"מ המאירי

ר"ל תעלות של מים כי פלג הוא לשון חלוק, וענינו על מים הנגרים ונחלקים לפלגים קטנים. והכוונה כי כמו שהגנן מוליך פלגי מים אחד הנה ואחד הנה לכל המקומות אשר ירצה להשקות ממנו כל מטעיו, כן ראוי לכל נכבד למסור לב לש ית' ולהטותו לכל רצונו לקיום תורתו ומצותיו, ופלג לפירוש זו לועזים אותו (קנא"לים) כענין תעלות, וכן פירשוהו המדקדקים. ולפי הנסתר יאמר לב מלך ר"ל שכל החכם ראוי לתתו כפלגי מים ביד ה', ר"ל להזהר שלא להרוס בו את מפנות התורה, אבל לכל אשר יחלפו דרכי התורה ונתיבותיה יטנו. וי"מ פלג המקום העמוק מלא מים, ובלע"ז (גור"ק), והוא כענין מים עמוקים עצה בלב איש, ר"ל שכל החכם שהוא כפלגי מים ר"ל כמים עמוקים ראוי להיותו כולו לה' על הדרך שביארנו. וכן בנגלה נפרש על שכל המלך, שאם הוא רחב ועמוק כפלגי מים יתן ממנו קודש לה': (ב) כל דרך איש ישר בעיניו, ותוכן לבות ה', תוכן פירושו ענין חשבון, מתכונת הלבנים ותוכן לבנים ותרגומו סכום ר"ל חשבון הלבנים, ותוכן הוא פועל יוצא, כלומר מביאו לחשבון, והוא הערה תוריית מזהרת במניעת הרע ומייעדת עונש לבלתי מוזהרים בה, ואמר כל דרך איש ישר בעיניו, כלומר שהטבע נמשך לדברים האהובים אצלו, אבל בסוף יבואו כלם לחשבון על מעשיהם, כענין שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך, והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך, ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט (קהלת י"א ט'): ובדרך נסתר תוכן פירושו משלים, כענין חותם תכנית (יחזקאל כ"ח י"ב), ר"ל משלים התכונה, הכסף המתוכן (מ"ב י"ב י"ב), ר"ל המושלם בצורתו וכענין הצריך לו, והכוונה כל דרך איש בלימודו ובהשגת חקירתו ישר בעיניו ומחזיקו בנכון ואמיתי, אבל השלמות הגמור אינו מדרך המחקר, כי קצת הפנות ההכרחיות באמונה לא יושגו במחקר רק מדרך הקבלה הנבואית, ונמצא שהשי"ת בתורתו ובמתן תורתו ע"י נביאיו הוא משלים הלבבות, ר"ל השכל לבני אדם, כי האמנת המקובלות משלמת האמונות כלם כמו שהתבאר: (ג) עשה צדקה ומשפט, נבחר לה' מזבח, זה מאמר הנביאים ג"כ רומזים לבטל דעת נפסד מקצת קדומים חושבים שעיקר כפרת העון ותשועת הנפש בקרבן, וכוונו הרבה מהנביאים לבטל הדעת הזה, ואמר לא על זבחיך אוכיחך (תהלים נ' ח'), זבח ומנחה לא חפצת (שם מ' ז'), כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים וגו' על דברי עולה וזבח (ירמי' ז' כ"ב), הירצה ה' באלפי אילים (מיכ' ו' ז'), כי לא תחפוץ זבח ואתנה (תהלים נ"א י"ח), הנה שמוע מזבח טוב (ש"א ט"ו כ"ב), כי את הדבר הזה צויתי אותם לאמור שמעו בקולי (ירמי' ז' כ"ג), זבחי אלהים רוח נשברה (תהלים נ"א י"ט), הגיד לך אדם מה טוב וגו' (מיכה ו' ח'), וכן הנה עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח הכל הוראה שאין עיקר הכוונה בקרבן, רק לשמוע בקולו ולא יצטרך לקרבן, אבל ההערה בו אחר שחטא להתבונן בו על מה שחטא, ולהתעורר בהקרבת חלבו ודמו ברוב ההכנעה על רוע מעשיו, כאמרו זבחי אלהים רוח נשברה, וכבר הרחבנו בזה הרחבה מספקת בילדותנו בחיבור התשובה בפרק סדר העבודה שבו:

ובדרך נסתר הזהירו שלא להמית היצר הרע לגמרי, כי הוא צורך הכרחי לגופו

לקיום

ד רוּם עֵינַיִם וּרְחַב־לֵב
נִר רְשָׁעִים חַטָּאת׃
ה מַחְשְׁבוֹת חָרוּץ אַךְ־
לְמוֹתָר
וְכָל־אָץ אַךְ־לְמַחְסוֹר׃
ו פֹּעַל־אֹצָרוֹת בִּלְשׁוֹן שָׁקֶר
הֶבֶל נִדָּף מְבַקְשֵׁי־מָוֶת׃
ז שֹׁד־רְשָׁעִים יְגוֹרֵם
כִּי מֵאֲנוּ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט׃
ח הֲפַכְפַּךְ דֶּרֶךְ אִישׁ וָזָר
וְזַךְ יָשָׁר פָּעֳלוֹ׃

(ד) שטאָלצער בליקק אונד אוני מאָסיגעז הערץ איזט דער פֿרעפֿלער זינדענאַקקער.

(ה) דיא ענטווירפֿע דעז פֿלייסיגען פֿיהרען נור צום איבערפֿלוס; ווער אַבער איילפֿערטיג איזט, נור צום מאַנגעל.

(ו) דער ערווערב פֿאָן שאָטצען דורך פֿאַלשע צונגע איזט איין פֿערוועהעטער דונזט; דיא דען טאָר זוכען (זוכען איהן.)

(ז) דיא פֿערוויזטונג דער פֿרעפֿלער ראַפֿפֿט זיא הינוועג, דען זיא האַבען זיך געוויינערט, דאַז רעכט צו איבען.

(ח) עז ווינדעט זיך דער וועג דעז שולרבעלאַזטעטען מאַננעז; אַבער דער ריינע, זיין טהון איזט געראַדע.

רש"י

גסות הרוח ורחב לב חפץ למלאות תאות לבו הוא ניר של רשעים חרישות' ומחשבותם הוא חטאתם: (ה) מחשבות חרוץ. אדם ישר המתהלך באמת ובמשפט חרוץ: אך למותר. להצלחה לריוח באות: וכל אץ. דוחק את השעה: (ו) פועל אוצרות. להרבות הון. בלשון שקר. הבל נדף וגו'. מוקשי (ס"א מבקשי) מות הם לו: (ז) יגורם. יגור אתם: (ח) הפכפך

ר"מ המאירי

לקיום הנפש להמלאת השכל, ולדקה ומשפט רמז למדות ללכת בדרכים הממוצעים עם נטייה מועטת לקצה האחרון: (ד) רום עינים ורחב לב, ניר רשעים חטאת, רום הוא תואר בפלס שיג לב, והוא הפך שח עינים, ורחב לב יורה על רוב חמדתו בתענוגים הגשמיים, ומרחיב רצונו לבקשם ולקבלם ולב הנה במקום רצון, וניר הוא ענין חרישה והכנה לזריעה ולקצירה, וחטאת ענין חסרון להחטיא המכוון בענייניו כאמר שהגאוה ובקשת התענוגים הם הכונה לרשעים להיותם חסרים ומשוללים מהטוב הצפון, והנסתר והנגלה בו אחד: (ה) מחשבות חרוץ אך למותר, וכל אץ אך למחסור, הוא נקשר עם שלפניו, וכבר ביארנו שהחריצות כוללת תנועה קלה ודבר נגזר ונחתך על אופני היושר, ואמר שהאיש החרוץ הוא הזריז בענייניו על לדי יושר, הן בהמוניות בכל ענין לפי הנגלה, הן בלימוד לפי הנסתר כל מחשבותיו אינם רק לדבר שיצא לו מפעולתו יתרון והצלחה, ואין הוא הנמהר בפעולותיו ולא יחוש על עוותם ובלבול סדרם, הן בהמוניות הן בשכליות, הן בהפכו להיות כל מחשבותיו אך למחסור: (ו) פועל אוצרות בלשון שקר, הבל נידף מבקשי מות: (ז) שוד רשעים יגורם וגו': (ח) הפכפך דרך איש וזר וגו', כל זה הערה להזהר מגזילות ומחמסים וממיני ההנאות שאחריתם לרע ולנזק, ואע"ז פועל אוצרות בלשון שקר, כלומר כל קיבוץ ממון הנעשה בשקר הוא הבל נידף, ר"ל הבל מלך עלמו שהוא נדחף בדחיפת אחרים, ובעליהם המשתדלים בזה הם מבקשים מות ואבדון לעצמם: ואמר שוד רשעים יגורם, ופירושו שוד הרשעים החמס הוא יאספם במכמרתו, והוא בדרך יגור בו בחרמו (חבקוק א' ט"ו), ובדרך עוונותיו ילכדונו (לעיל

ט טוֹב לָשֶׁבֶת עַל־פִּנַּת־גָּג
מֵאֵשֶׁת מִדְוָנִים וּבֵית חָבֶר׃
י נֶפֶשׁ רָשָׁע אִוְּתָה־רָע
לֹא־יֻחַן בְּעֵינָיו רֵעֵהוּ׃
יא בַּעֲנָשׁ־לֵץ יֶחְכַּם־פֶּתִי
וּבְהַשְׂכִּיל לְחָכָם יִקַּח דָּעַת׃

(ט) בעזזער צו וואָהנען אויף איינער דאַכציננע, אלז מיט איינעם צאַנקישען ווייבע אין איינעם געמיינזאַמען הויזע.

(י) דאַז הערץ דעז פֿרעפֿלערז בע־געהרט נור באָזעז, זעלבזט זיין פֿריינד האַט קיינע גנאַדע אין זיינען אויגען.

(יא) ווען מאַן דען שפּעטטער שטראַפֿט, ווירד דער איינפֿאַלטיגע קלוג, אונד ווען מאַן דען קלוגען בע־לאָהנט, נימט ער ערקענטניס אַן.

רש"י

דרך איש וזר. איש והוא זר סר מן המקום דרכו הפכפך: (ט) ובית חבר. שנכנס לבית חבירו לדבר עם אשתו. ומדרש אגדה. כינה שסוף השכינה להסתלק מעל ישראל שהם כאשת מדינים: ובית חבר. בית שמחברים בו רעים להקב"ה, כגון דמות שהעמיד מנשה בהיכל ה': (יא) בענוש לץ יחכם פתי. ע"י יסורים הלצים הפתאים מתחכמים ושבים בתשובה:

ר"מ המאירי

(לעיל ה' כ"ב). ויש לפרשו כמו ישברם ויכתתם, מלשון מגוררת במגרה כי מאנו לעשות משפט, ובל כוונתם אינה רק לגזילות וחמסים: ואמרו דרך איש רומז על האיש שדבר עליו והוא הרשע, ואמר שדרכו הפכפך וזר, כלומר מעוות ובלתי נאות אבל האיש הזך פועלו ישר בלא שום עוות: ובדרך נסתר רומז על המוסיף חכמה בשבוש ובדרכי ההטעאות והמופתים הכוזבים, שהם סבות למיתת נפשו: (ט) טוב שבת על פינת גג מאשת מדיינים ובית חבר, גנה האשה הרעה והרחיק ההשתתפות באוהל עמה. ואמר שטוב לשבת על זוית הגג לאויר ולרוח, מדור עם אשת מדיינים, ר"ל בעלת מריבות וקטטות, ובית חבר פירשו בו בעלת כשפים מלשון וחובר חבר, ולדעתי פירושו מלשון חבר ממש. כמו חבר כהנים (הושע ו' ט'), והכוונה אשה צועקת שמתקבלים השכנים בביתה תמיד להשקיט המייתה וצעקתה:

ובדרך נסתר קראו רז"ל הדברים שאין הטעם שלהם מבורר, פורח באויר, כאמרם ז"ל התר נדרים פורחים באויר ואין להם על מה שיסמוכו, וכן הנה קרא פנת גג האמנת הדבר מבלי מופת וראיה, רק מצד הקבלה, וקרא חכמת המחקר דרך כלל, אשת מדיינים ובית חבר, מצד שהם דברי ריבות, ורמז על הפנות התוריות שאין יד העיון שולטת בהם, שראוי לסמוך בהם על משענת הקבלה: (י) נפש רשע אותה רע, לא יוחן בעיניו רעהו רמז בו שאף המחשבה לרע היא רע, כי המחשבה סבת המעשה ואמר שנפש הרשע תחמוד הרע, ואמר שתראה עצמה בחומדת הרע כהשתדלותו להשיגו: ולא יוחן רעהו בעיניו ר"ל בעיני הרשע שלא ישתדל בגזילתו ובאונתו. וי"ל נפש רשע אותה רעה שאף מצד התאוה אע"פ שלא ישתדל בעשייתה אבל שיכבוש יצרו עליה נקרא רע, אחר שחמד והתאוה בעביר', ורז"ל אמרו הפך זה, שאמרו לא יאמר אדם אי אפשי באכילת חזיר ובכיוצא בו, שלא יאמר אפשי, אבל מה אעשה והקב"ה גזר עלי, אף שחכמינו ז"ל יכוונו את הדברים כן, שבאכילת חזיר וכיוצא בו מן המצות השמעיות אין החימוד בהם רע, אחר שכבש את יצרו מהם שאין בחמדתם הוראת טבע רע, אבל החומד בשכליות כחמדת הגזילות והחמסים והרציחות ודומיהם, יורו על הטבע רע אף כשיכבוש יצרו מהם, ועליהם אמר הנה נפש רשע אותה רע, והוא שאמר אחריו לא יוחן בעיניו רעהו, ר"ל שבעין חמדתו להזיקו: ובדרך נסתר נפש רשע אותה רע רומז על רדיפת התאוות, ורעהו רמז על הולך המסכן: (יא) בענוש לץ יחכם פתי, ובהשכיל לחכם יקח דעת, רמז על

יב מַשְׂכִּיל צַדִּיק לְבֵית רָשָׁע
מְסַלֵּף רְשָׁעִים לָרָע׃
יג אֹטֵם אָזְנוֹ מִזַּעֲקַת־דָּל
גַּם־הוּא יִקְרָא וְלֹא יֵעָנֶה׃
יד מַתָּן בַּסֵּתֶר יִכְפֶּה־אָף
וְשֹׁחַד בַּחֵק חֵמָה עַזָּה׃

(יב) שויט דער גערעכטע אויף דאז הויז דעז פרעפלערז, שטירצט ער דיא פרעפלער אינז אונגליקק.
(יג) ווער זיין אהר פערשליסט פאר דען וועהקלאגען דעז ארמען, דער ווירד אויך רופען אונד קיין געהאר פינדען.
(יד) איינע גאבע אים געהיימען שטיללט צארן, אונד בעשטעכונג אים שטיללען העפטיגען גרים.

רש"י

(יב) משכיל צדיק. צדיקו של עולם הוא הקב"ה נותן לב להכרית בית רשע כגון זכר עמלק: (יד) מתן בסתר. צדקה ושוחד בחיק אף צדקה. יכפה.

ר"מ המאירי

מדות התוכחת, שיש מי שמוכיח את עצמו מצד שכלו, ויש מי שאינו מגיע לזאת המדרגה, אבל שישמע לתוכחות המוכיחים, וקרא זה חכם מצד שהוא מקבל התוכח' ונותן לבו למה שיוכיחוהו מלמדיו, ומי שאינו מקבל תוכחת המוכיחים קראו פתי, והוא הערה שאחר שלא התגבר שכלו לקבל תוכחת המוכיחים יתבונן בעצמו בפעולות בני אדם ויראה מה יקרם לפי הנהגתם, ובראותו הלץ נענש לפשעו ולעוונו, אם עונש מלכות אם עונש שמים, יתחכם הוא בזה וישוב מדרכו הרעה, ועז"א דרך הודעה בענוש לץ, כלומר כשיראה במה שיענישוהו למה שעשה, יחכם הפתי ויזהר גם הוא מעשות הדבר הזה. ובהשכיל לחכם, כלומר אינו צריך לכך, את כשישכילוהו ויוכיחוהו יקח דעת ר"ל יקבל התוכחות: ובדרך נסתר חוזר הכל על הפתי והלץ נקרא נעדרי החכמה, ואמר שהתבונן הפתי באחרית הלץ וראותו מה שעלה בידו מרדיפת תאוותיו ומיעוט עוונו בעת זקנתו ובאחריתו יתחכם הפתי ובראותו שכל החכם ובאחריתו יקח דעת: (יב) משכיל צדיק לבית רשע, מסלף רשעים לרע, הוא נקשר עם מה שלמעלה ממנו, ר"ל שהוא מתבונן באחרית הרשע. מסלף רשעים לרע, שבמחשבתו ושכלו הוא מחזיקם כמעוותים וכנוטים לרע, ר"ל לאבדון, ומסלף הוא כענין פתיתי את הנביא (יחזקאל י"ד ט'), ר"ל שהעמדתיו בחזקת מפותה, כלומר שפרסמתי עניינו, וכן ללצים הוא יליץ:
ובדרך נסתר אמר שהילד המסכן מתחכם להתגבר על בית הזקן ובני חילו ומקלקל מחשבותיהם בעבור הרע והעוות שהוא מרגיש בהם: (יג) אוטם אזנו מזעקת דל, גם הוא יקרא ולא יענה, הערה תוריית לרחם על הדל, וייעוד עונש על מניעתו, שגם הוא יקרא לש"י ית' לתת לו מה שיצטרך ולא יענה, כמאמר החכם למלך כוזר, כילא ירוחם מחר מי שלא ירחם היום, ויכלול זה כל מי שעושה עצמו כאכזר לבלתי העתר לחבירו במה שהוא צריך לו, כפי אשר תשיג ידו: ואף בדרך נסתר תפרשהו על מניעת לימודו מהראויים לו, וגם הוא לא יענה כי לא תשלם חכמתו בזולת זה. או תפרש דל על הילד המסכן, ואם ישקיעהו עם אחיו הגדול ממנו, לא יוכל עוד להשיבו: (יד) מתן בסתר יכפה אף, ושוחד בחיק חמה עזה. יכפה פירושו יכניע, ושרשו כפה, והוא כמו כפף, כדרך שוגג ומשגה (איוב י"ב ט"ז), ששרשו שגה, וכן מחוקק ומחקה, ולפי הנגלה בו, הערה תוריית להשמר מהתבייש העני לתת לכנוע מתנה בגלוי ובמפורסם, אבל כשנותנו לו בסתר, אז המתן ההוא יכפה אף, ר"ל שימעיט בושת העני שהוא רוגז ויגון לו. או פירושו ישוך חמת הש"י מעליו, והוא בעצמו ענין ושוחד בחיק חמה עזה, ויכפה משמש לשניהם, כלומר ושוחד בחיק יכפה ג"כ חמה עזה. ואולי יש בזה הערה מדינית לכל משתדל במלאכות גדולות

טו שמחה לצדיק עשות
משפט
ומחתה לפעלי און:
טז אדם תועה מדרך השכל
בקהל רפאים ינוח:
יז איש מחסור אהב שמחה
אהב יין ושמן לא יעשיר:

(טו) איינע פרייערע איזט עז דעם גערעכטען רעכט צו איבען, אבער איין שרעקקען דען איבעלטהאטערן.

(טז) איין מענש, דער פאם וועגע דער איבערלעגונג אירט, ווירד אין דער פערזאממלונג דער שאטטען רוהען.

(יז) איין מאן דעז מאנגעלז ווירד, ווער פערגניגען ליעבט; ווער וויין אונד זאלבען ליעבט, ווירד ניכט רייך.

רש"י

חמה עזה: (טו) שמחה לצדיק עשות משפט. שמחה להקב"ה לעשות דין בצדיקים כדי לזכות' לחיי העה"ב ושמחה לצדיק הקב"ה שמביא יסורין עליהן כדי שיזכו לעה"ב. כך נדרש במדרש תילים: ומחתה היא לפועלי און. לפי שאין נותנים לב לשוב ואין הייסורין מועלין להן ומלטערין ולא להועיל: (טז) אדם תועה מדרך השכל. פורש מן התורה: בקהל רפאים. בעדת גיהנם: (יז) איש מחסור. מי שאוהב שמחת משתה תמיד: (יח) כופר

ר"מ המאירי

ובעסקים רבי הענין שלא יחוש להוצאות מן הכסף, כי הכסף יענה את הכל אם שאין ראוי לפרש דברי קודם כן: ובדרך הנסתר הערה למסור סודות התורה לראוי להם, כי בידיעתם תשוך מבוכת החכם אשר היא אכלו אף וחמה עזה. ולי עוד בו ביאור בענין נסתר כדרך מה שאמרו רז"ל כל המצוות נתנו בפרהסיא חוץ מן השבת שניתן בצינעה, דכתיב ביני וביניכם, וביאורה השבת והנמשך ממנו שהם פנות התוריות, שלא תשיגם יד העיון ליחס להם לשון צינעא על שלא נוכל לעמוד בהם נגד המתנגדים להביאם בפלס המופת, וידוע שבהאמנתם יתקיים מציאות הדת, ויפסד בזולתו לעמוד באף ונקמה ובכפירה גדולה, וע"ז הלך קראם הנה מתן בסתר, ורמז שבהאמנתו יכניע האף ויעבירהו, והוא בעצמו ענין שוחד בחיק חמה עזה, אם שהוא כפל לשון, והוא ענין כאמרם ז"ל למה נקרא שמה תושיה מפני שניתנה בחשאי, כמו שביארנוה במקומה בקצת חיבורנו: (טו) שמחה לצדיק עשות משפט, ומחיתה לפועלי און, רז"ל דרשוהו בדרך תוריי, ומלת משפט מונחת לפעמים, על העונש, ואמר שהצדיק שמח להיותו נענש לפעמים בבוא עליו ייסורין ושאר מיני צרות כדי שיתקבל בהם ממקצת עבירות שבידו בעולם הזה, ובהפך הצלחת הרשעים בעולם הזה, והוא להם מחיתה לטרדם מן העולם הבא, וכן אפשר לפרש בו הערה לבלתי הטות משפט, כי עשייתו שמחה לצדיק והפכו לרשע: ובדרך נסתר יאמר משפט על הדרכים הממוצעים, ורמז על שלימות המדות, שהם סבה לזכות לצדיק והפך להפך: (טז) אדם תועה מדרך השכל, בקהל רפאים ינוח, זה הערה בהודעת דברים פשוטים, אם בנגלה ובהמונית, כי מי שאין לו דעת ימות באין שכל, וימות בכלל פתאים הנקראים רפאים, ואם בנסתר ובחכמות, כי התועה מדרך השכל, אם שלא התחכם, ואם שהתחכם בהתחכמות משובש הוא ימות בכלל המתים, כי תמות נפשו, הראויה להשאיר ברכה אחריו, מיתה נצחית כמו שביארנו בענין שלא נסע יתרם בם ימותו ולא בחכמ' (איוב ד' כ"א): (יז) איש מחסור אוהב שמחה, אוהב יין ושמן לא יעשיר, גם זה דברים פשוטים, כי האוהב שמחה, והוא רדיפת התאוות והליצנות הוא אוהב מחסור, כי זאת ההנהגה נעשית בפיזור ומפזר ממונו

שלא

יח כֹּפֶר לַצַּדִּיק רָשָׁע וְתַחַת יְשָׁרִים בּוֹגֵד׃
יט טוֹב שֶׁבֶת בְּאֶרֶץ מִדְבָּר מֵאֵשֶׁת מִדְוָנִים וָכָעַס׃
כ אוֹצָר ׀ נֶחְמָד וָשֶׁמֶן בִּנְוֵה חָכָם וּכְסִיל אָדָם יְבַלְּעֶנּוּ׃
כא רֹדֵף צְדָקָה וָחָסֶד יִמְצָא חַיִּים צְדָקָה וְכָבוֹד׃
כב עִיר גִּבֹּרִים עָלָה חָכָם וַיֹּרֶד עֹז מִבְטֶחָה׃

(יח) איינע זיהנע דעז גערעכטען ווירד דער פרעפלער, פיר דיא רעדליכען טריטט דער פערראטהער איין.

(יט) בעססער אים וויזטען לאנדע וואהנען, אלז מיט איינעם צאנקישען צארניגען ווייבע.

(כ) איין ערווינשטער שאטץ אונד אהל איזט אין דער וואהנונג דעז קלוגען, אבער דער טהאריכטע מענש פערשלינגט איהן.

(כא) ווער נאך גערעכטיגקייט אונד ליעבע שטרעבט, פינדעט לעבען, הייל אונד עהרע.

(כב) דיא שטאדט דער העלדען ערשטייגט דער קלוגע, אונד שטירצט נידער דיא פעסטע איהרער צופערזיכט

רש"י

לצדיק רשע ותחת ישרים בוגד לצדיק נחלץ ורשע בא תחתיו כגון מרדכי והמן: (יט) טוב שבת בארץ מדבר. גם זה על סלוק השכינה נאמר. וכסיל אדם. וכסילות של אדם: (כב) עיר גבורים עלה חכם. זה משה רבינו שעלה

ר"מ המאירי

שלא לצורך ובשאר חסר ורק, והוא ג"כ ענין אוהב יין ושמן לא יעשיר. וכן בנסתר כשהוא נרדף אחר התאוות ימשך שרשו אחר טבעו, וימנע לימודו ולא יעשיר. אבל יהי' איש מחסור: (יח) כופר לצדיק רשע וגו' יפורש בו מה שפירשנו בפסוק למעלה מזה החלק צדיק מצרה נחלץ ויבוא רשע תחתיו: (יט) טוב שבת בארץ מדבר וגו' הוא בעצמו ענין הפסוק האמור למעלה טוב שבת על פנת גג מאשת מדינים ובית חבר: (כ) אוצר נחמד ושמן בנוה חכם, וכסיל אדם יבלענו, י"מ שמן ממש, ועם היות מלת אוצר כוללת כל מיני המאכלים, הזכיר השמן בפרט להיותו המובחר שבהם כענין האמור בזית אשר בו יכבדו אלהים ואנשים. וי"מ שהוא תואר מענין שמנת עבית כשית (דברים ל"ב ט"ו), כשו הוא נקוד בקמ"ץ ובקמ"ץ קטן, ובנגלה אמר שהחכם יאצור הממון וישמרנו, והבן הכסיל ישחיתנו, וכל זה הערה להיות עיניו פקוחה במוסר בניו בעת הילדות בהתחלת גדולם, וכסיל אדם הפיך כמו אדם כסיל, או פירושו הכסיל שבמין האדם, או פירושו הכסיל שלו ר"ל בנו הכסיל, כמו שאמר החכם סכלות הבנים רקב לממון האבות. וי"מ וכסיל שם כמו וכסילות. או פירושו שהחכם ידע לקנות הממון אף כשלא הי' לו בתחלה, והכסיל לא די שלא ידע לקנותו, אלא שאף אותו הקנוי הוא משחיתו ברוע הנהגותיו ופזור בהוצאתו:

ובדרך נסתר יפורש בו מה שפירשנו בפתיחת הספר בפסוק דברי פי חכם חן, ושפתי כסיל תבלענו: (כא) רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד, הערה תוריית בצדקה וגמילות חסדים ויעוד גמול שבהתמדתם ימצא חיים וכבוד. קשה לפרש אבל קצת מפרשים ענין אמרו ימצא צדקה עד שפירשוהו חסד, והי' ראוי לומר ימצא חיים לצדקה, וכבוד לחסד, כלומר ימצא חיים בשכר הצדקה, וכבוד בשכר החסד, ואין צורך לדחוק כ"כ, שכבר מצאנו בייעוד הגמול ישא ברכה מאת ה', וצדקה מאלהי ישעו, כלומר ימצא חיים וכבוד בצדק וביושר, ר"ל כמו שראוי ונאות

מחוקו

כג שֹׁמֵר פִּיו וּלְשׁוֹנוֹ
שֹׁמֵר מִצָּרוֹת נַפְשׁוֹ׃
כד זֵד יָהִיר לֵץ שְׁמוֹ
עוֹשֶׂה בְּעֶבְרַת זָדוֹן׃

(כג) ווער מונד אונד צונגע וואהרט, וואהרט פֿאר ליידען זיינען לייב.
(כד) דער איבערמיטהיגע, דינקעלהאפֿטע — שפאטטער איזט זיין נאמע, האנדעלט מיט פרעכעם איבערמוטהע.

רש"י

גבין המלאכים גבורי כח: (ויורד וגו' תורה): (כד) יהיר. גם רוח סופו להיות לץ שאינו חש לשמוע מוסר: (כו) וצדיק יתן. כל צרכי ביתו שהקב"ה

ר"מ המאירי

מחוקו: ובנסתר רומז על שלימות המדות, ולדקה רומז על מיצוע שדרכים, וחסד רומז לנטייה מעט של הקלה האחרון, וקיים וכבוד על השלימות הנצחי: (כב) עיר גבורים עלה חכם, ויורד עוז מבטחה: (כג) שומר פיו ולשונו וגו': (כד) זד יהיר לץ וגו'. מבטחה הוא שם דבר, והמכוון הערה המונית למשכיל להשתדל בהמצאת מה שצריך לו, ולא יתיאש מזה להיות קשת הענין גדולה וכבדה בעיניו, כי ההשתדלות בזריזות ובשכל ובדעת יצליח ברוב הענינים, ודרך הפלגה אמר שהחכם יכבוש מצודות שהגבורים בתוכם: ויורד ר"ל ויכבוש המקומות שהיו הגבורים בטוחים בהם, ויורד מענין עד רדתה (דברים כ' כ'), שתרגומו עד שתכבשנה, וכ"ש בהשתדלו' על שאר הדברים: ובדרך נסתר ג"כ בדרך זה הערה ע"ז שלא יהיו החכמות רמות בעיניו, ורמז על ההשגה השכלית, וקרא עיר גבורים השגת הנפרד. וענין ויורד עוז מבטחה, כלומר שהוריד לעצמו משם עוז נצחי ובטחון עולמית. או נאמר על השפעת חכמתו לזולתו, והוא שרז"ל פירשו על משה רבינו ע"ה, ובאמרם עיר גבורים של המלאכים, שנאמר גבורי כח עושי דברו (תהלים ק"ג כ'). עלה חכם, זה משה, שכל הנביאים התנבאו באיספקלריא שאינה מאירה, והוא נתנבא באיספקלריא המאירה, והאיספקלריא היא המראה שנעשה מגוף מזהיר כשוהם וזכוכית, והמשילו חומרו ע"ה לאיספקלריא המאירה לגודל זכותו לקבל צורת השכל, ויורד עוז מבטחה, שהוריד את התורה. וכן דרשוהו על יעקב שעלה במעלות הסולם, ר"ל שהשיג החכמות מדרגה אחר מדרגה, עד שהגיע להשגות הצורות הנפרדות שהוא העולם השלישי, והוא אמרם ז"ל עולם ושליש עולם, ראה הנה כלל עולם התחתון ר"ל עולם היסודות אשר היו הווים ונפסדים תמיד, ועולם הגלגלים הקיים במלת עולם, ושליש עולם בהשגת הצורה הנפרדת הנכללת בעולם השלישי, כאמרם במקום אחר מלאך שלישו של עולם, והוא אמרו כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי, ר"ל שניצלה משיבוש ההשגה, כענין נכנס בשלום ויצא בשלום, וכבר אמרו עיר גבורים גברים כתיב, שיש בה זכרים ולא נקבות, שהם נפרדים מהחומר, כי החומר נזכר בפי חכמים אשה ונקבה וזרה ואשת חיל לפי ענין היותו נאות. ולי עוד לפרש בדרך נסתר בענין עיר קטנה, והעיר משל לגוף האדם. ובספר קהלת סיפר בה על מי שעדיין לא התגבר כ"כ על מלך הזקן, אבל שמתחיל להתגבר ובונה מצודים על העיר, ר"ל התאות הגשמיות, והילד המסכן שבתוכה מילט את העיר מידו, אבל הנה דיבר במי שהתגבר המלך הזקן עד שמושל בעיר, והשכל האנושי הפליג בהתגברות עד שעלה בה והוריד הקומות הגבוהות, ויגזול את החנית מיד המצרי. וי"ל על קפיצה בסדר הלימוד יותר מדאי, ואמר שבעלות החכם, ר"ל המתחיל להתחכם בעיר גבורים יותר מדאי הוא משפיל מדרגת העוז והמבטח, ומביא עצמו להיות תוחלתו ומבטחו נכזבה, ויאות על זה ענין ושומר פיו ולשונו. שומר ר"ל חלקי דיבורו שומר מצרות נפשו, וכן ענין זד יהיר לץ שמו, עושה בעברת זדון, כלומר שהיהיר והמתגא' בלימוד החכמה להרוס בבלבול סדרו, ובגלוי הנעלמות יותר מדאי הוא עושה בעברת

זדון

כה תַּאֲוַת עָצֵל תְּמִיתֶנּוּ
כִּי־מֵאֲנוּ יָדָיו לַעֲשׂוֹת׃
כו כָּל־הַיּוֹם הִתְאַוָּה תַאֲוָה
וְצַדִּיק יִתֵּן וְלֹא יַחְשֹׂךְ׃
כז זֶבַח רְשָׁעִים תּוֹעֵבָה
אַף כִּי־בְזִמָּה יְבִיאֶנּוּ׃
כח עֵד־כְּזָבִים יֹאבֵד
וְאִישׁ שׁוֹמֵעַ לָנֶצַח יְדַבֵּר׃
כט הֵעֵז אִישׁ רָשָׁע בְּפָנָיו
וְיָשָׁר הוּא יָכִין דְּרָכָיו׃

יבינק׳ דרכוק׳

(כה) דעז טראֶגען בעגיערדע טאָד־
טעט איהן, דען זיינע האֶנדע ווייז
גערן זיך צו טהון.
(כו) דען גאַנצען טאַג האַט ער
בעגיערדען, אַבער דער גערעכטע
גיעבט אונד קאַרגט ניכט.
(כז) דאַז אָפּפער דעז פֿרעפֿלערז איזט
איין גרייעל; וויא פֿיעל מעהר. ווען ער
עז מיט אַרגליזט בריינגט.
(כח) איין ליעגנהאַפֿטער צייגע
קאָממט אום, אַבער איין געהאָרזאַ־
מער מאַן רעדעט צום זיעגע.
(כט) טראָטציג נעהמט דער פֿרעפֿ־
לער פֿאַר זיך היין; אַבער דער רעדלי־
כע, דער מעדקט אויך זיינען וועג.

רש״י

מזמן לו: (כז) אף כי בזמה יביאנו. וכ״ש כשהוא מביאו להרשיעו ובעלה רעה כגון קרבנות בלעם ובלק שלא היו מביאים אלא לקלל את ישראל: (כח) ואיש שומע. שקבל מה שכתוב בתור׳ לא תענה ברעך וגו׳ (שמות כ׳): לנצח. תמיד: (כט) העז איש רשע בפניו. הרשע מראה עזותו בשעת

ר״מ המאירי

זדון וכסל בהם. ולפי הפירושים האחרים, הם ענין בפני עצמו, ולפי הדרש שדרשוהו על משה, ופירשו ויורד עוז מבטחה על נתינת התורה, אפשר לקשור שומר פיו וגו׳, שהתורה שהיא העוז והמבטח שומרת פיו בהפיק רצונו על דרך המילוע, ובמאכליה נאותים בענין אוסרת התורה במאכלות אסורות, והיהיר המתנגד ובלתי משעבד עצמו לגדר הדתות, עושה בעברת זדון ועוכר שארו בהפסד גופו לרוב אכילתו. אבל לכל הפירושים הם ענין בפני עצמו, ור״ל כשישמור האדם פיו ולשונו, ר״ל חלקי דיבורו, מדבר מה שאינו ראוי, ובלתי נאות, ובזמן בלתי מבוקש הדיבור ממנו, הוא שומר מצרת נפשו, כענין מה שביארתי באמרו ברוב דברים לא יחדל פשע והיהיר בהפך: (כה) תאות עצל תמיתנו, כי מאנו ידיו לעשות: (כו) כל היום התאוה תאוה, וצדיק יתן ולא יחשוך, הנגלה הערה לזריזות ולחריצות. ואמר שהעצל כשיראה מעדני העולם ולא יוכל להתענג בהם, תאותו ודאגתו תמיתנו, והנה גרם לו זה עצלותו, כי מאנו ידיו לעשות במלאכות בכדי צרכו, ולכן כל היום התאוה תאוה, וצדיק יתן וגו׳, קרא הנה החרוץ צדיק למה שביארנו שהחריצות כוללת הזריזות בדרך יושר, ואמר שהחרוץ לא די שהוא מספיק בצורכי עצמו, אבל שיתן לאחרים ולא ימנע מתת לעצמו וגם לאחרים ויספיק לו לרוב חריצותו: ובדרך נסתר ידוע שאין פתי וסכל בעולם שלא יתאוה להיות חכם ושלם, שיוכל להשיג הידיעה בחכמות בלתי עמל ויגיעה, אבל כשיראה אורך ההקדמות וההלאות הצריכות בלימוד, יקוץ ויתרפו ידיו וימאנו לעשות, וישאר חושק בלתי משיג, וימות עם תאותו. וענין תאות עצל תמיתנו, כשו אמר שבת היות תאותו באה בעצלותו היא תמיתנו, והצדיק יתן לבו תמיד בחכמה ולא יחשוך. או אולי פסוק השני ענין בפני עצמו, ואמר כל היום התאוה תאוה, ר״ל שהוא רודף אחר תאוות הגשמיות, והצדיק יתן לנפשו חוקה ולא יחשוך: (כז) זבח רשעים תועבה, אף כי בזימה יביאנו: (כח) עד כזבים יאבד, ואיש שומע לנצח ידבר: (כט) העז איש רשע בפניו, וישר הוא יבין דרכו, רמז על

המתחסדים

ל אֵין חָכְמָה וְאֵין תְּבוּנָה וְאֵין עֵצָה לְנֶגֶד יְהוָה׃
לא סוּס מוּכָן לְיוֹם מִלְחָמָה וְלַיהוָה הַתְּשׁוּעָה׃

(ל) קיינע קלוגהייט אונד קיינע איינזיכט, אונד קיינע איבערלעגונג גילט ווידער דען עוויגען.
(לא) דאז ראס ווירד געריזטעט פיר דען טאג דעז קאמפפעז; אבער ביים עוויגען איזט דער זיעג.

רש"י

כעסו. בפניו מלשון אף: (ל) אין חכמה וגו' אין כל חכם ונבון חשוב לנגד ה' כל מקום שיש חלול השם אין חולקים כבוד לרב:

ר"מ המאירי

המתחסדים המראים עצמם כשלימים במעשה ובחסידות, ובקרבם ארבם, ועז"א שהרשעים המפרסמים עצמם בהבאת קרבנות, ובוידוי הפה והלב תעוב ומעוות, גם זבחיהם נמאס ומתועב לה', וזהו אף כי בזימה יביאנו, כלומר אפי' הי' המביאו בכוונה מעלה, אחר שמתמיד אח"כ לחזור ולחטוא ראוי להיות זבחו נמאס ומתועב, כ"ש שאף בעת הבאת הקרבן הוא מביאו בכוונה פחותה, וזימה הוא שם כלל על המחשבה בין לרעה בין לטובה, לא שלפי ענייננו יפורש על המחשבה רעה, כמו שתרגם אונקלוס זמה היא עצת חטאין (ויקרא כ' י"ד): ואמר אח"כ עד כזבים יאבד, כלומר זה המקריב קרבן, ואינו עוזב אורחות רשעו, הוא עד כזבים כלומר שמעיד עדות שקר בעצמו, שמתוודה וחוזר לחטאיו: ואיש שומע לעזוב דרך רשע ולאחוז בנתיב יושר, לנצח ידבר, כלומר כשמדבר ומתוודה, על דעת שלא ישוב עוד לחטוא הוא מדבר, לנצח ענייננו על כל זמן חיותו, כלומר שנגמר תאוותו ולא ישוב עוד, וכפל הענין ואמר העז איש רשע בפניו, ר"ל בכעסו מלשון פני ה' חילקם (איכה ד' ט"ז), ופניה לא היו לה עוד (ש"א א' י"ח), וקרא קלקול מעשיו כעס וחרון, ואמר העז איש רשע מצד שהתקעו במעשיו הרעים לשוב לרשעו אע"פ שהתוודה ממנו, והישר הוא יבין, ר"ל מתבונן בדרכי הליכותיו כראוי:

ובדרך נסתר קרא זבח רשעים, המודים במציאות האל ואחדותו ובשאר פנות העיוניות וכופרים בפנות התוריות, ומצד שהם מנשאים האל לפי מחשבתם לרומם מעלתו גם מן הדברים שיבללם הפנות התוריית, הוא קורא ענייניהם זבח רשעים, ומצד כפירתם בפנות התוריית קורא אותם עד כזבים, ואיש שומע ר"ל רומז על הנשען בקבלה הנבואיית, לנצח ידבר, כלומר דבריו יביאהו לנצחיית. ואמרו העז איש רשע בפניו, אפשר לפרש בפני האל ית' להכחיש הרבה מן האמונות. או יפורש כמו שביארנוה בנגלה. וי"מ בפניו בפני הבעל דבר, הפך ענין אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו: (ל) אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה': (לא) סוס מוכן ליום מלחמה ולה' התשועה, בנגלה הוא הערה מספרת בגמול ועונש, כלומר אין חכמת האדם ותחבולותיו מועילות להנצל מיד מהומתו כאשר יגזרו משפטיו יתברך להענישו, ואף כי ירבה בהשתדלות, והוא גם ענין סוס מוכן ליום מלחמה ולה' התשועה: ובדרך נסתר הערה כי הדיבור במה שלא יושג אולת צריך אדם להזהר שלא יהרוס לעלות אל ה', פן יפרוץ בו, ולזה אמר אין חכמה לנגד ה', ואף כי הסוס, ר"ל השכל שמתחכם לצאת לפועל, מוכן ליום מלחמה ר"ל למלחמתה של תורה להגיע לתכלית המכוון, בו ידע ויכיר כי לה' התשועה, ועליו לרוממו ולנשאו ולשולל עצמו ממחשבת השגתו ית'. או נפרש שהיא הערה לבל תבלבלהו שום חכמה לנוד כנגד הקבלה הנבואיית, ועם היות הסוס מוכן ידוע כי לה' התשועה, ואינם בידו עם כל הכנת הסוס והחיל, וכן עם התחכמו אין בידו להמציא מופת על כל ענייני הקבלה כמו שהתבאר. ובפסוק אין חכמה עוד הערה מייעדת מה שאמרו רז"ל בכל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב, כלומר שכל שיש בכבודו

כב.

א נִבְחָר שֵׁם מֵעֹשֶׁר רָב מִכֶּסֶף וּמִזָּהָב חֵן טוֹב׃
ב עָשִׁיר וָרָשׁ נִפְגָּשׁוּ עֹשֵׂה כֻלָּם יְהוָה׃
ג עָרוּם ׀ רָאָה רָעָה וְיִסְתָּר וּפְתָיִים עָבְרוּ וְנֶעֱנָשׁוּ׃
ד עֵקֶב עֲנָוָה יִרְאַת יְהוָה עֹשֶׁר וְכָבוֹד וְחַיִּים׃

כב.

(א) פֿאָרציגליכער איזט רוף אַלז גראָסער רייכטהום, אַלז זילבער אונד גאָלד וואָהלגעפֿאַללען.
(ב) אַרמע אונד רייכע בעגעגנען איינאַנדער, דער שאָפּפֿער אַללער איזט דער עווינע.
(ג) דער קלוגע זיעהט דאַז איבעל אונד בירגט זיך, אַבער דיא איינפֿאַלטיגען געהען ווייטער אונד ביזזען עז.
ונסתר ק'
(ד) דער לאָהן דער דעמוטה, דער פֿורכט דעז עווינען איזט רייכטהום אונד עהרע אונד לעבען.

רש"י

כב (א) נבחר שם מעושר רב. שם טוב: מכסף ומזהב. נבחר חן טוב: (ב) עושה כלם ה'. כשעני אומר לעשיר פרנסיני והוא עונה קשות עושם כולם ה' הקב"ה עושה אותם חדשים לזה עני ולזה עשיר: (ג) ערום ראה רעה. עונש של עברה ונסתר ולא עבר העבירה: (ד) עקב ענוה. בשביל

ר"מ המאירי

לד ביטול מלוה, אסור לנו לחלוק כבוד לשום אדם, וכן הוא הודעה לעלות ולרומם האלית', ולהכיר כי הוא שנה רחבונה לא תתלה בשום דבר, וכל דבר יתלה מציאותו בו ית', ובא על דרך היסופר לו כי אדבר (איוב ל"ז כ'), כלומר ואין חכמה, ר"ל שאינו צריך להתחכם או להתבונן:

כב (א) נבחר שם מעושר רב, מכסף ומזהב חן טוב, הנגלה והנסתר בזה אחד, רומז על שלימות המדות המעלות על האדם חן ושם טוב, ואמר שראוי לחזור אחריהם יותר מרדיפת אחר העושר והממון, כי זה ברוב פעמים סבת ירידה ואבדון, וזה סבת עלייה והצלחה: (ב) עשיר ורש נפגשו, עושה כלם ה', הוא דבק עם שלפניו כלומר שבכלל השלימות המדות ומן הגדולות שבהם לחון על הדלים ולרחם על העניים, ואמר עשיר ורש נפגשו, כלומר שניהם נמצאים בזמן אחד, ועושה כלם ה', רומז שבידו לשנות תפקידם, להשפיל ולרומם, להוריש ולהעשיר, ולכן ראוי לעשיר לתת אל לבו, ולעזור את רעהו כמסת ידו, וכן העני יתבונן כי מה' היתה לו זאת, ויסבול תלאותיו בנחת ויבטח באל ולא יקמוד ולא יקנא ולא יקנא לעשיר בכל זאת:
ובדרך נסתר ג"כ הוא נקשר עם שלפניו, ורמז שבכלל שלימות המדות מילוע הדרכים לתת למלך הזקן ולילד המסכן לכל אחד חוקו, כי שניהם מעשה הא', ושניהם מכוונים במציאות אע"פ שמציאות האחד בלתי מכוון לעצמו: (ג) ערום ראה רעה ונסתר, ופתאים עברו ונענשו, זה המאמר דומה לאמרם ז"ל איזה הוא חכם הרואה את הנולד, הערה להיות האדם מתחכם על זה להנצל מן הרעה, ועל זה אמר ערום ראה בשכלו, הרעה הנעשית מן הפועל הפלונית, ונסתר ממנה, ר"ל משתדל להיותו מתחבא מלרדת הרעה טרם באה, ופתאים עברו דרך סלולה לא השתדל לצאת ממנה ונענשו: ובדרך נסתר רומז ג"כ על שלימות המדות, ואמר שהערום מתבונן ברעה הנמשכת מפחיתות המדות ונסתר מהם, כלומר שעוזב אותם ומסתיר פניו מהם, והפתאים בהפך: (ד) עקב ענוה יראת ה', עושר וכבוד וחיים, הנגלה והנסתר בזה אחד, והוא דבק עם שלפניו, ואמר עקב כלומר סוף הענוה שהיא

ירחת

ה צִנִּים פַּחִים בְּדֶרֶךְ עִקֵּשׁ
שׁוֹמֵר נַפְשׁוֹ יִרְחַק מֵהֶם׃
ו חֲנֹךְ לַנַּעַר עַל־פִּי דַרְכּוֹ
גַּם כִּי־יַזְקִין לֹא־יָסוּר מִמֶּנָּה׃
ז עָשִׁיר בְּרָשִׁים יִמְשׁוֹל
וְעֶבֶד לֹוֶה לְאִישׁ מַלְוֶה׃

(ה) ראָטהען אונד שלינגען זינד אויף דעם וועגע דעז פֿאַלשען; ווער זיינע זעעלע וואַהרען וויל, האַלטע זיך פֿערן דאַפֿאָן.
(ו) איבע דעם קנאַבען געמאָס זיינעם וואַנדעל, אויך ווען ער אַלט ווירד, וויכט ער ניכט דאַפֿאָן.
(ז) דער רייכע הערשט איבער אַרמע, אונד קנעכט איזט דער באָרגער דעם גלייביגער.

רש"י

הענוה יראת ה' באה. ד"א ענוה עיקר והיראה טפילה ועקב לה מדרס לרגליה: צנים פחי'. כמו (מדבר ל"ג) לצנינים בצדכם ובאו עליך הוצן (יחזקאל א' כ"ג). לשון גדודים ולסטים: צנים פחים. הם טמונים בדרכי המעקש דרכיו כלומר ייסורים מוכנים לו: שומר נפשו ירחק מהם. שמייסר מעשיו ינצל מהם: (ו) חנוך לנער. לפי מה שתלמד לנער ותחנכהו בדברים אם לטוב אם לרע. גם כי יזקין לא יסור ממנה: (ז) עשיר ברשים

ר"מ המאירי

יראת ה', ר"ל שלימות המדות הוא שימשוך לו ממנה עושר וכבוד וקיים, ועושר רומז על כל שלימות המדות, לא תחסר אחד מהם, וכבוד וחיים על תכלית ההשלמה, וגם רז"ל דרשו ענוה תכלית ההשלמה, והיא אלא החסידות שייעדו עליה שמביאה לידי רוח הקודש, ואמר שיראת ה' ר"ל שלימות המדות הוא הטפל לה, שאע"פ שהיא קודמת בזמן, מאוחרת היא במעלה, ועוד דרשוהו על ענוה ממש שיטפיל אחר המדות תחתיה במדרגה, והוא אז"ל מה שעשאתו ענוה לסולייתה, עשאתו חכמ' עטרת לראשה, שנאמר עקב ענוה יראת ה' ראשית חכמה יראת ה': (ה) צינים פחים בדרך עקש, שומר נפשו ירחק מהם, הערה שעם היות האדם נוטה בטבע, עכ"ז לא יכניס עצמו בסכנות, ויזהר מן המקריים כפי יכולתו, ועקש שב אל הדרך, ר"ל דרך מעוות ומעוקל, שבו צינים וקוצים שהם פחים ורשתות להלכד בהם, ר"ל לקבל מהם היזק, ושומר נפשו, ר"ל גופו ירחק מהם: ובדרך נסתר כל זה חוזר על האזהרה בפחיתות המדות, שהם סבה לאבדון הנפש, ועקש שב לאדם הנלוז בדרכיו, ודרך סמוך, כלומר צינים פחים בדרך האיש העקש, ושומר נפשו, ר"ל נפשו המשכלת ירחק מהם: (ו) חנוך לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה, הנגלה והנסתר בזה אחד, רומז על שלימות המדות, והערה להיותו מחנך את בנו למוסר ולמדות על פי דרכו, כלומר כפי דרכו הראוי לו לפי שניו, ר"ל בן ה' שנים כראוי לו, ובן עשר שנים כראוי לו, וגם כי יזקין לא יסור ממנה. וי"מ שהוא דרך גוזמא מן הלוויים הבלתי אמתיים, וכוונתם לשלילת הענין, ולא לקיומו, ואמר חניך לנער ע"פ דרכו, כלומר הרגילהו לעשות כפי טבעו ורצונו, ולא תיסרהו, ודע כי אם תעשה כן, גם בעת הזקנה לא יסור ממנה: (ז) עשיר ברשים ימשול, ועבד לוה לאיש מלוה, הערה המונית להיות הלוה משעבד עצמו לעבודת המלוה ולהתרפס אליו לבעבור יגיעהו תועלת ממנו, ואמר על זה תחלה דרך כלל, שהעשיר ימשול ברשים, וכל שכן כשיגיעהו ממנו תועלת בהלוותו ממנו, ולכן צריך שיכיר לו מעלתו, כמאמר החכם, ששאלוהו מפני מה החכמים משכימים לפתחי העשירים, ואין העשירים משכימים לפתחי החכמים, והשיב להם, מפני שהחכמים מכירים מעלת העשיר, ואין העשירים מכירים מעלת החכמים: ובדרך נסתר הכל הערה על שלימות המדות, וקרא בשם הילד המסכן עשיר להיותו שמח בחלקו, ואמר שהוא

כשיקננהו

ח זוֹרֵעַ עַוֹלָה יִקְצָור־אָוֶן וְשֵׁבֶט עֶבְרָתוֹ יִכְלֶה׃
ט טוֹב־עַיִן הוּא יְבֹרָךְ כִּי־נָתַן מִלַּחְמוֹ לַדָּל׃
י גָּרֵשׁ לֵץ וְיֵצֵא מָדוֹן וְיִשְׁבֹּת דִּין וְקָלוֹן׃
יא אֹהֵב טְהָור־לֵב חֵן שְׂפָתָיו רֵעֵהוּ מֶלֶךְ׃

יתיר ו׳
(ח) ווער אונרעכט זאֶעט, ווירד אונטהאַט ערנטען, אונד זיינע שטראַפרוטהע פערטיגט ער זעלבר.
(ט) ווער וואָהלוואָללענדען אויגעז איזט, ווירד געזעגנעט, דען ער גיבט פאָן זיינעם בראָדע דעם אַרמען.
(י) טרייב אויז דען שפאֶטטער, זאָ געהט אויך דער צאַנק מיט, אונד אויפהאֶרט שטרייט אונד שימפף.
יתיר ו׳
(יא) איין פריינד וויא ריינעז הערצענז; האַבע אַנמוטה אויף זיינען ליפפען, וועזזען גענאָס דער קאֶניג איזט.

רש״י

ימשול. עם האָרץ לריך לתלמיד חכם לעולם: (ח) זורע עולה יקלור און. לפי זריעתו קלירתו. לפי פעולתו יהיה קבלת משכורתו: ושבט עברתו יכלה. קנה השבולת שלו כלה והולך לו. יש אומרים (סא״א) שבט חמתו שרודה בני אדם כלה והולך לו לפי שמפסיד את יכולתו: (י) גרש לץ. יצר הרע: (יא) אוהב טהור לב חן שפתיו. מי ששפתיו חן רעהו מלך הקב״ה אוהבו

ר״מ המאירי

כשיקננו הש׳ להתגבר להוליא כחו לפועל ימשול ברשים, ר״ל הרודפים אחר התאוות כרענים ולמאים, ויכניעם כהכנע הלוה ש׳ המלוה, ויקרא הטבע האומרי הקיוני ג״כ לוה ובלתו נאלם, והוא שאמר דוד לוה רשע ולא ישלם (תהלים ל״ז כ״א), ואמרו ז״ל אחד לוה מן האדם כלוה מן המקום, שכל מי שהוא נוטל מן האחרים, וממי שאינו מכוין לו נקרא לוה: (ח) זורע עולה יקלר און, ושבט עברתו יכלה: (ט) טוב עין הוא יברך, כי נתן מלחמו לדל, הערה מייעדת גמול ועונש, ודמה פועל הרשעים כזורע עולה, כי כמו שנמשך מן הזריעה למיקת דבר הנזרע, כן מן הפעולה הרעה ימשכו מיני הרעות כמה וכמה, ואמר דרך משל שהזורע עולה הנה שכרו אתו לקלור און: ואמרו ושבט עברתו יכלה, כלומר כשיבוא לקבוץ תבואתו בשבט, הנה השבט יכלה והתבואה איננה, ואמרו שבט עברה כדרך ואיפת רזון זעומה (מיכה ו׳ י״א), אבל טוב עין הוא יבורך בגמול כי נתן מלחמו לדל. או נפרש שבט עברתו יכלה, כלומר שלבסוף יכלה וימות, ואז ינוח שבט הרשע: וב״נ בו שתי הערות, האחת להזהר בלימודו היותו על סדר נכון ובבלתי הריסה, ואז ישכיל בלימודו, ויקפלו בידו יללית, ובהפך יקלור תון ושבט עברתו מכלה, והשנית שאם הלליח בלימודו שישפיע מחכמתו לזולתו, והוא ענין טוב עין, הוא יבורך, כי נתן מלחמו לדל, על דרך לכו לחמו בלחמו: (י) גרש לץ ויצא מדון, וישבות דין וקלון, הערה להרחיק חברת הרעים כי מהם יצא המדון ומקרנו: וישבות דין, ר״ל הבאתו אותו למשפט ולדין, ולכן גם ישבות קלון וחרפה, כיון שהוא רגיל להקלון ולחרף: ובדרך נסתר רומז לגרש למלך הזקן כפי יכולתו, ואז ישבות דין וקלון: (יא) אוהב טהור לב, חן שפתיו רעהו מלך, הערה להיות החבר נאמן באהבתו ובלתי משקר בבריתו ולהמתיק דבריו אליו כפי היכולת, ועל זה אמר דרך הודעה, שמי שהוא אוהב טהור לב, ר״ל מבלי סיג, וכן שיתערב עמו חן שפתים, עד שימלאו פיו ולבו שוים, כאהבת רעהו מלך כלומר כל המתחבר עמו עושה עטרה לראשו, עד שאפילו המלך עושה עליו כרע לו ועושה עמו טפל באהבתו לרוב הנאמנות הנמלא בו, וזהו רעהו מלך, כלומר שהמלך רעהו: ובדרך נסתר כשהשכל האנושי טהור לב ושלם באמונתו, המלך

יב עֵינֵי יְהוָה נָצְרוּ דָעַת
וַיְסַלֵּף דִּבְרֵי בֹגֵד׃
יג אָמַר עָצֵל אֲרִי בַחוּץ
בְּתוֹךְ רְחֹבוֹת אֵרָצֵחַ׃
יד שׁוּחָה עֲמֻקָּה פִּי זָרוֹת
זְעוּם יְהוָה יִפָּול־שָׁם׃
טו אִוֶּלֶת קְשׁוּרָה בְלֶב־נָעַר
שֵׁבֶט מוּסָר יַרְחִיקֶנָּה מִמֶּנּוּ׃
טז עֹשֵׁק דָּל לְהַרְבּוֹת לוֹ
נֹתֵן לְעָשִׁיר אַךְ־לְמַחְסוֹר׃

(יב) דיא אויגען דעז עוויגען בעוואַכען דען ווייזען, אַבער ער פֿערדרעהעט דיא ווארטע דעז פֿערראַטהערז.

(יג) דער טראַגע שפריכט: איין לאֶווע איזט אויף דער גאַזזע, אונד מיטטען אין דען שטראַסען קאָננטע איך ערמאָרדעט ווערדען.

(יד) איינע טיפֿע גרובע איזט דער מונד דער בוהלערינגען, דער פֿאָם עוויגען פֿערוווינשטע פֿאַללט היניין.

(טו) איזט טהאָרהייט נעקניפֿפֿט אַן דאַז הערץ דעז קנאַבען, מוס דיא צוכטרוטהע זיא דאַרויז ענטפֿערנען.

(טז) ווער דען אַרמען טריקקט זיך צו בעריייכערן, מוס דעם רייכען געבען, דאָך נור צו זיינעם שאַדען. —

רש"י

ומחנכנו: (יג) אמר עצל ארי בחוץ. איך אלך ללמוד תורה: (יד) שוחה עמוקה פי זרות. פירש ע"א מעובדי כוכבים: זעום ה'. מי שהקב"ה שונאו נופל ונכשל בה: זעום. כזוף מלפניו: (טז) עושק דל להרבות לוי עושר: נותן לעשיר. סוף שהוא ממונו למלכי עובדי כוכבים ומזלות העשירים ואך

ר"מ חמאירי

הזקן משתעבד לו ומתחבר בחברתו ויעלהו על ראשו לקבל כל ארוכתו על ידו כפי שיהי' ראוי להיותו שקוקו: (יב) עיניה' נצרו דעת, ויסלף דברי בוגד, כ"ל שחסר מלה אחת, וראוי להיות נצרו איש דעת, הכוונה בייעד גמול ועונש, שהוא שומר החכמים ואנשי הדעת, ומקלקל ענייני הרשעים: דברי, אינו נגזר הנה מלשון דיבור, רק מלשון ענין, כענין על דבר הכסף (ראשית מ"ג י"ז), על דבר הצפרדעים (שמות ח' ח'), וזה הדבר אשר מל יהושע (יהושע ה' ד'), כלומר זה הענין שבשבילו מל יהושע, ורבים כמוהו: ובדרך נסתר רמז על פנות ההשגחה, ושהיא נמשכת ביקור אחר הדעת, ודברי מענין דבור ממש כלומר שיעמיד דברים הבאים מכח הקבלה הנבואיית, בחזקת מסולפים ומעוותים: (יג) אמר עצל ארי בחוץ, בתוך רחובות ארצח, הערה להרחיק מדת העצלה, והודיע מעכבים ענייני שהוא מתנבא תואנות שיתנצל לשולחיו בהם, ויאמר לא אוכל לצאת, כי יש בחוץ שנה פלונית מונעת, ולקח אחת מהן דרך הפלגה ארי בחוץ, בתוך רחובות ארצח. וחכמי המוסר אמרו ממופתי העצל הנבואה: ובדרך נסתר רמז על המתעצל בחכמה לירצאת אורך ההקדמות וההלאות ודקות החכמות ועומקן: ובדרך תוריי על המתעצל בצדקות ובמתנות לירצאת אורך חייו, ומתיירא פן יחסר לו באחריתו, ועל המתעצל בתעניתים ובהשכמת לבית הכנסת לירצאת חולשת גופו פן יחלה וימות עליה, וכן בכל הדומה לזה: (יד) שוחה עמוקה פי זרות, זעום ה' יפול שם, פי זרות, ר"ל פי נשים זרות, ותהי' מלת זרות תואר, והוא אזהרה על מה שכבר אמר לשמרך מאשה רעה מחלקת לשון נכריה וגו' עד דרכי שאול ביתה, וכן ענין זעום ה' יפול שם, רומז על הפתי הנפתה אחריה, כאומר שם וארא בפתאים וגו', וכן בענין נסתר יפורש בו מה שפירשנו שם. או כפרש זרות שם, ופי זרות לשון דיבור זר, ורמז על הדוברים סרה על פנות התורה על הדרך שהתבאר: (טו) אולת קשורה בלב נער, שבט מוסר ירחיקנה ממנו, יפורש בו מה שפירשנו לעיל בפסוק חנוך לנער וגו', ואמרו אולת

קשורה

יז הַט אׇזְנְךָ וּשְׁמַע דִּבְרֵי
חֲכָמִים
וְלִבְּךָ תָּשִׁית לְדַעְתִּי׃
יח כִּי־נָעִים כִּי־תִשְׁמְרֵם
בְּבִטְנֶךָ
יִכֹּנוּ יַחְדָּו עַל־שְׂפָתֶיךָ׃
יט לִהְיוֹת בַּיהוָה מִבְטַחֶךָ
הוֹדַעְתִּיךָ הַיּוֹם אַף־אָתָּה׃
כ הֲלֹא כָתַבְתִּי לְךָ שָׁלִשׁוֹם
בְּמֹעֵצוֹת וָדָעַת׃
כא לְהוֹדִיעֲךָ קֹשְׁטְ אִמְרֵי אֱמֶת
לְהָשִׁיב אֲמָרִים אֱמֶת לְשֹׁלְחֶיךָ׃

(יז) נייגע דיין אהר אונד הארע דיא ווארטע דער ווייזען, אונד דיין הערץ ווענדע זיך מיינער לעהרע צו.

(יח) דען אנגנעהם ווירד עז דיר זיין ווען דוא זיא פערוואהרסט אין דיינעם אינגערן, זיא אללעזאמט פעסטיגעט אויף דיינען ליפפען.

(יט) אויף דען עוויגען צו זעטצען דיינע צופערזיכט, אויך דאז האבע איך דיך הייטע געלעהרט.

(כ) האבע איך דיר ניכט גע־שריעבען הערדליכע אן ראטה־שלאגען אונד לעהרען?

שלשם כ׳

(כא) אום דיך טרייליך צו לעהרען דיא אויזשפריכע דער וואהרהייט, אויף דאס דוא וואהרהאפט אנטווארט גיעבסט דענען, דיא דיך געזאנדט.

רש"י

למחסור הוא בא: (יז) הט אזנך ושמע דברי חכמים. ללמוד תורה מחכם כל שהוא: ולבך תשית לדעתי. ואם רבך רשע לא תלמוד ממעשיו: (יח) כי נעים. יהי לך לאחר זמן אם תשמרם ותצפנם בבטנך שלא תשכחם ואימתי יהיו שמורים בלבך בזמן שיכונו על שפתיך כאשר תוציאם בפיך להיות בה' מבטחך: הודעתיך. אני מודיעך שתבטח בה' ותעסוק בתורה ולא תאמר איך אבטל ממלאכתי ואיך אתפרנס: (כ) הלא כתבתי לך שלישים. תורה נביאים וכתובים: (כא) להודיעך קושט. שלישים כתבתי לך כדי שתבין

ר"מ המאירי

קשורה בלב נער ר"ל שמוטבעת בו מצד היצירה. כענין הן בעון חוללתי (תהלים נ"א ז'): (טז) עושק דל להרבות לו, נותן לעשיר אך למחסור, ממדת קצת בני אדם היות כוונתם לקנות שם, להיות ביתם פתוח לנכבדים ולעשירים, כדי לפרסם עצמם בנדיבת והרחבת מתן דרך הומיה והתכבדות, וכאשר לא יספיק לו, הוא משתדל להוציא מזה ומזה בגזילה או בחמס או בדרך הלואה וכיוצא בזה, וזו היא מדה מגונה, ומזהיר עליה ואמר דרך הערה, שהעושק את הדל להרבות לעצמו, או לתת לעשיר, הכל למחסור ולהבל וריק, ומפני שהדל לבו נשבר ומטה שכמו לסבול התלאות, לקח בלשונו עושק דל כפי הנהוג, וכמ"ש להיות בגזילתו רעה כפולה ומוכפלת: ובדרך נסתר קרא הנה יצר הטוב דל כשמו המיוחד לו ילד מסכן וחכם, ובהפך קרא יצר הרע עשיר, ואמר שהעושק את הדל וגוזל לו שחוקו להרבות ההנאה לעצמו, ונותן להעשיר כפי רצונו, יהיה אחריתו לקללה ולמחסור: (יז) הט אזנך ושמע דברי חכמים, ולבך תשית לדעתי: (יח) כי נעים וגו': (יט) להיות בה' מבטחך וגו': (כ) הלא כתבתי לך וגו': (כא) להודיעך קושט אמרי אמת וגו', כל זה הערה להשתדל בחכמה בכל מיני השתדלות, והתחיל בסדר הלימוד להטות אזנו לשמוע הדברים, והוא ענין ולבך תשית לדעתי, ואח"כ לבחון הדברים ולבררם במחשבתו

והוא

כב אַל־תִּגְזָל־דָּל כִּי דַל־ה֑וּא וְאַל־תְּדַכֵּא עָנִי בַשָּׁעַר׃

(כב) בערויבע ניכט דען נערינגען, וויל ער גערינג איזט, אונד אונטערדריקקע ניכט דען ארמען אים טהארע.

רש"י

מתוכם קושט אמרי אמת: להשיב אמרים אמת לשולחך. לשולחך הוראה: (כב) אל תגזל דל. אל תגזלנו כי תראנו דל בעבור שהוא דל ואין כח לעמוד

ר"מ המאירי

והוא ענין כי תשמרם בבטנך, מלשון תלמוד תולין את המשמרת, ר"ל לגלגלם ולצרפם ולבררם, אבל כי נעים נקשר עם לדעתי, כלומר ולבך תשית לדעתי כי נעים, והוא תואר, ר"ל מתוק וערב, כמו יקר ונעים (לקמן כ"ד ד'), יפה דודי אף נעים (שה"ש א' ט"ז). ויש לפרשו דבק עם כי תשמרם בבטנך, והוא שם דבר כמו נעימות, כמו שנא' נקיבון ושניהם בנעימים (איוב ל"ו י"א), נעימות בימינך (תהלים ט"ז י"א), כלומר כי המתיקות שבהם, והערבות הגמור, הוא כשתשמרם בבטנך, ואח"כ להוציא בשפתיו, כי בלשון יבורר הדברים הנכנסים בלב יותר ויותר בתכלית, כמו שביארנו לעיל באמרו ועל שפתיו יוסיף לקח, שבשהוא מוציא הדברים בפה ללמדם לזולתו יתבררו הדברים בשפתיו יותר, והוא ענין יכונו יחדיו על שפתיך. וי"מ נעים בינוני לרבים מלשון תנועה, והכל שבה להערת הוצאת הדברים בפה, כלומר מצד שהם נעים ונדים ונשפכים כאשר האדם שומרם בבטנו, ואינו מוציאם בפה, אני מזהירך שיכונו יחדיו על שפתיך: ואמר אח"כ להיות בה' מבטחך, הודעתיך היום אף אתה, כלומר עם כל זה שהשלמת עצמך בחכמה, אני מזהירך שלא תבטח בחכמתך, עד שתסיר שנתך כמעט הבטחון מהש"י, כי הוא לוכד ברצונו גם חכמים בחכמה, ולכן אני מזהירך להיות בה' מבטחך, כענין לאדם מערכי לב, ומה' מענה לשון (לעיל): ואמר אח"כ הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת, שלישים, פירושו דברים נכבדים, כענין כי נגידים אדבר (לעיל ח' ו'). ושליש מונח על תואר הנכבד, ויען השליש (מ"ב ז' ב'), ומבחר שלישיו (שמות ט"ו ד'). ובדברים כאמרו בשמחה ובשלישים (ש"א י"ח ו'), וקרא מבחר השירים כן, כי יש להם מעלה על שאר הדברים כיתרון הנכבדים על שאר העם, ורמז בהערה על העיון בספרים, ובכל אלו יושלם כל אדם בלימוד החכמה, וישיג בהם כל הראוי להשיג, והוא ענין אמרו להודיעך: קושט אמרי אמת, ר"ל יושר אמרי אמת: לשולחך, ר"ל למלמדים אותך להועיל: ובדרך נסתר כבר ביארנו מה שאמרו ז"ל, לדעתם לא נאמר, אלא לדעתי, והוא דרש נאה רומז שישמע ויחקור הדעות בחכמות, אבל מ"מ ישית לבו לדעת התורה, ולא יפול בלבו מצד חכמתו עליו פקפוק או מבוכה עליו, וכן לדעתי לפרש מלת תשית מענין יסוד, מלשון אשיותיה (ירמי' נ' ט"ו), ושתותיה (ישעי' י"ט י'), כלומר שקודם שתשמע תיסד לבך לדעתי, כענין כל שיראתו קודמת לחכמתו, חכמתו מתקיימת. ואפשר לפרש באמרו כי נעים, כי תשמרם בבטנך, ויחדיו יהיו על שפתיך, שהם הפכים והם כענין שאמר דוד ע"ה, בלבי צפנתי אמרתך (תהלים קי"ט י"א), בשפתי ספרתי כל משפטי פיך (שם פסוק י"ג). ודרשו ז"ל כאן קודם רשות, כאן לאחר רשות, ונראה בפירושו שרמז על הסתר הסודות ממי שאינו ראוי להם, להיות גלויים נאות למי שראוי להם. ובאמרו להיות בה' מבטחך, רמז להזהר שלא להתרשל בחכמתו על מבוכות פנות התוריות. ושלישים רמז על התורה, שהיא כוללת שלשה חלקים, חלק קנין המדות הטובות, והזהר מהפכן במיני מצות הכבוד והאהבה והמתנות והחסדים ודומיהם, והזהר מן הגניבות והרציחות ודומיהם, וחלק המיישר דרכי האמונה מצד המעשה, כקריאת שמע ותפילין ושבת ושביתת המועדות והזהר מלכת בחוקי העכו"ם וחלק בעיקר האמונית והצטייר אמונת ייחוד ית' בלבבו ושאר האמונות עיוניות או תוריות. או רמז בשלישים על בחינת שלשה העולמות והשגת ענייניהם; (כב) אל תגזול דל, כי

דל

כג כִּֽי־יְהוָה יָרִיב רִיבָם
וְקָבַע אֶת־קֹבְעֵיהֶם נָֽפֶשׁ׃
כד אַל־תִּתְרַע אֶת־בַּעַל אָף
וְאֶת־אִישׁ חֵמוֹת לֹא תָבוֹא׃
כה פֶּן־תֶּאֱלַף ארחתו (ארחתיו ק׳)
וְלָקַחְתָּ מוֹקֵשׁ לְנַפְשֶֽׁךָ׃
כו אַל־תְּהִי בְתֹקְעֵי־כָף
בַּעֹרְבִים מַשָּׁאוֹת׃
כז אִם־אֵין־לְךָ לְשַׁלֵּם
לָמָּה יִקַּח מִשְׁכָּבְךָ מִתַּחְתֶּֽיךָ׃

(כג) דען דער עווינע ווירד איהרען שטרייט פיהרען, אונד איהרע רייבער דעז לעבענז בערויבען.

(כד) געזעללע דיך ניכט צו דעם צארנמיטהיגען, אונד מיט דעם היטציגען מאננע געהע ניכט אום;

(כה) דאס דוא ניכט געוואהנעזט אן זיינען וואנדעל, אונד דיר איינען פאללשטריקק דאלעגזט פיר דיינע זעעלע.

(כו) געהארע ניכט צו דענען, וועלכע דיא האנד איינשלאגען, דיא זיך פערבירגען פיר דארלעהנע;

(כז) ווען דוא ניכטז צו צאהלען האזט, ווארום זאלל מאן דיר דיין לאגער נעהמען אונטער דיר וועג?

ר ש " י

נגדך: (כג) כי ה׳ יריב ריבם וקבע. ויגזול את הנפש: קובעיהם. גוזליהם ובלשון ארמי קביעה גזלה במסכת ראש השנה אתא ההוא גברא לקמיה א"ל קבען פלניא וכו׳: (כד) אל תתרע. אל תתחבר לשון רעות: (כה) פן תאלף. כן תלמד: (כו) אל תהי בתוקעי כף בעורבים משאות. הלואות כמו משאת

ר״מ המאירי

דל הוא, ולא תדכא עני בשער: (כג) כי ה׳ יריב ריבם, וקבע את קובעיהם נפש, וקבע את קובעיהם הוא ענין גזילה ולקיחת הדבר בהכרח, ואותי אתם קובעים, במה קבענוך, היקבע אדם אלהים (מלאכי ג׳ ח׳ ט׳), ובלשון תלמוד קבען פלניא, והזהיר על גזילות הדל בפרט, לייעד הפלגת העונש עליו בקביעת נפשו, כאשר הוא גזל ג"כ חייו. ובדרך נסתר נפרשהו על אחד מפני הכחות על איזה מתרלה, כי ראוי לתת לכל אחד חוקו, ובגזילות החק תקבע הנפש: (כד) אל תתרע את בעל אף, ואת איש חמות לא תבוא: (כה) פן תאלף אורחותיו, ולקחת מוקש לנפשך, אל תתרע פירושו אל תתחבר, והי׳ ראוי תתרעה בשקל תתגרה, ולכן הרי"ש פתוחה: את בעל אף, פירושו עם בעל אף, תאלף כמו תלמד, והזהירו מהתחבר עם הכעסן, כי חברתו סכנה, וכן שלא ילמדנו אורחותיו. כענין פן יחטיאו אותך לי (שמות כ"ג ל"ג), ואמרו ז"ל אל תתחבר לרשע אף לדבר מצוה: ובדרך נסתר נפרש בעל אף על יצר הרע, כי כל קלקול המעשים יקראו אף וחמה: (כו) אל תהי וגו : (כז) אם אין לך לשלם וגו׳, עורבים מלשון אם ערבת לרעך (לעיל), משואות, פירושו הלואות, מלשון כי תשה ברעך משאת מאומה (דברים כ"ד י׳): למה יקח, ענינו למה תביא עלמך לידי כך שיקח משכבך מתחתיך, והזהירו על הערבות, והיא הערה כללת, שלא להכניס עצמו בענין שאינו שלו, ולא יתעבר על ריב לא לו:

ובדרך נסתר יפורש בפסוק אל תהי בתוקעי כף, הענין שפירשנו בפסוק בני אם ערבת לרעך, וענין אם אין לך לשלם, המשך המשל, או פירושו אם שתתקע במה שערבת לרעך, עד שלא תוכל להשיב טבעך אחור, ויקח משכבך, רומז על מדרגת המקום שהי׳ ראוי לנוח בו. וי"מ שבהשתקעו בפעולות החומר לא די שלא ישלם, ר"ל שלא ישיג המושכלות, אבל שיאבדו ממנו גם מצות התורה והקבלה, והוא ענין למה יקח משכבך, והתורה משכב לשכל, כי בה ינוח ויתעורר משובה להשיג האמיתיות,

כח אל־תסג גבול עולם
אשר עשו אבותיך:
כט חזית איש ׀ מהיר במלאכתו
לפני־מלכים יתיצב
בל־יתיצב לפני חשכים:

(כח) פֿערריקקע ניכט דיא אלטע גרענצע, וועלכע דיינע פֿאטער געמאכט.
(כט) זיעהזט דוא איינען מאן געאיבט אין זיינער קונזט; — פֿאר קאֶניגע שטעללע ער זיך, אבער ער שטעללע זיך ניכט פֿאר ניעדרינע.

רש"י

מאומה (דברים כ"ד): (כח) אל תסג גבול עולם. אל תשוב אחור מנהג אבותיך ואמרו רז"ל המניח כלכלה תחת הגפן בשעת בצירה כדי שיפול בתוכה הפרט על זה נאמר אל תסג גבול וגומר. תסג כמו יסוגו אחור (תהלים קכ"ט):

ר"מ המאירי

והוא לדעת קנאת על משכבי בלילות בקשתי את שאהבה נפשי (שה"ש ג' א'): (כח) אל תסג גבול עולם, אשר עשו אבותיך, הערה מספרת שבכל הזמנים צריך שיהיו מנהיגי הדורות עושים גדרים וסייגים לפי מה שיראו שיהי' צורך השעה וצורך הדור, כענין עשו משמרת למשמרתי, וכן ועשו סייג לתורה, והזהיר שראוי לקיימם ושלא להשיגם אחור, כי אע"פ שאינם גופי המצות, הם תועלת וסבה מביאהו לקיום התורה והמצות: ובד"נ רמז שלא למעט חוק אחד משני הכחות, אבל שיתן לכל אחד חוקו כפי הראוי לו, פעם לשכל בלימוד התורה והמוסר והחכמה, ופעם לחומר באכילה ושתייה ושינה כפי הצורך וההכרח, או פירושו שלא יקל מצד חכמתו בדבר מדרכי התור', כענין אני ארבה ולא אסור: אשר עשו אבותיך רמז למקבלי התור', או לאבות שקיימוה קודם נתינת התור', והצטדקם נפשם בנתיבותי': (כט) חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב, בל יתיצב לפני חשוכים, מלת מהיר היא ממוצעת בין העצל ובין הנמהר כי הנמהר ענינו ממהר לעשות פעולותיו תיכף עלותם במחשבתו מבלי מחשבה והשתכלות, והוא נקרא ג"כ אץ, והעצל הוא הנעדר מעשות אף מה שירגיש בו תועלת והצלחה, אבל מהיר הוא שבתחלה מתבונן בתועלת הנמשך מן הפעולה, או בנזקה, וכאשר יבחן היות התועלת גדול ימהר לעשותו בקלות, ולכן לא תאמר רק על טוב הפעולה סופר מהיר, ומהיר צדק, מהיר במלאכתו, והוא בעצמו ענין חרוץ, כמו שהתבאר. ולפי הנגלה ייעד בחריצותו ובמהירתו הצלחה שיתיצב לפני מלכים, וקרא הנה העשירים מלכים היותם בלתי צריכים לזולתם, ולפני, ר"ל במעמדם ובמניינם, כלומר שבחריצותו יתעשר ויתמנה במנינם, והעניים נקראו חשוכים, כדרך וקודרים שגבו ישע (איוב ה' י"א), כלומר שלא ימנה בכלל העניים, ופירוש הפסוק כשתראה בעין שכלך, ותתבונן בענין המהיר במלאכתו, תדע שסופו להתחשב ולהתיישב לפני מלכים: ובד"נ נדרש בו ענין התורה, והוא שאמרו ז"ל מהיר במלאכתו זו הצדיקים שמתעסקים במלאכתו של הקב"ה, לפני מלכים יתיצב לפני מלכי התור' יתיצב, מלמד שהחכמים והעוסקים בתורה נקראים מלכים, שנאמר בי מלכים ימלוכו (לעיל), בל יתיצב לפני חשוכים זו חברת של רשעים, כדכתיב יהי דרכם חושך וחלקלקות (תהלים ל"ה ו'), והעם ההולכים בחושך (ישעיה ט' א'). והי' במחשך מעשיהם (ישעי' כ"ט ט"ו), והיא הבטחה שבזה יגיע לעמוד לפני מלכים ולהתחשב עמהם, כענין ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה (זכרי' ג' ז'). או היא הערה להזהירו להרחיק חברת הרשעים ולהתיצב תמיד לפני החכמים:

כג.

א כִּֽי־תֵשֵׁב לִלְחוֹם אֶת־מוֹשֵׁל
בִּין תָּבִין אֶת־אֲשֶׁר לְפָנֶיךָ׃
ב וְשַׂמְתָּ שַׂכִּין בְּלֹעֶךָ
אִם־בַּעַל נֶפֶשׁ אָתָּה׃
ג אַל־תִּתְאָו לְמַטְעַמּוֹתָיו
וְהוּא לֶחֶם כְּזָבִים׃

כג.

(א) ווען דוא דיך זעטצעזט צו שפייזען מיט איינעם הערשער, מערקע וואָהל, ווען דוא פֿאָר דיר האַזט.

(ב) דען דוא זעטצעזט דיר דאַז מעזזער אַן דיא קעהלע, ווען דוא איין גיערינער מענש ביזט.

(ג) לאַס דיך ניכֿט געליזטען נאַך זיינען לעקקערייען, דען עז איזט בעטריגליכֿע קאָזט.

רש"י

כג (א) כי תשב ללחום. לאכול: בין תבין. תן לבך לדעת מי הוא אם עינו צרה או יפה: (ב) ושמת שכין בלועך. בלחייך. אם ראית עינו צרה אל תאכל משלו: אם בעל נפש אתה. אם רעבתן אתה ותאב לאכול טוב לתחוב סכין בין שיניך ורבותינו דרשו בתלמיד היושב לפני רבו אם יודע ברוב שיחזיר לו תשובה על כל דבר שישאלהו ידקדק וישאל שמועתו ואם לא ישתוק: (ג) אל תתאו למטעמותיו. לא פרוש ממנו ולך לפני רב הגון

ר"מ המאירי

כג (א) כי תשב ללחום את מושל, בין תבין את אשר לפניך: (ב) ושמת שכין בלועך, אם בעל נפש אתה: (ג) אל תתאו למטעמותיו, והוא לחם כזבים, הזהיר בענין התודע לרשות, שלא יפותה למה שיראה מהסברת פניהם אליו להקל בכבודם וביראתם, וכן אמר החכם לבנו, אל תפת בשחקו עד שתשחקהו קבירך, ובפרט הזהירו לשמור נכסיו בנאמנות, כמאמר החכם ג"כ לבנו, אל יתערב הונו בפיך, כי מעט מעט תאכלנו ופתאום תקיאנו, והוא שרמז הנה, אל תתאו למטעמותיו, ואמר ע"ז כי תשב ללחום את מושל, ר"ל לאכול עמו, כי הלחם כולל לפעמים כל מיני מאכל, כמו עבד לחם רב (דניאל ה' א'). ואמר אף כשתגיע עמו באהבה ובהתקרבות גדולה עד שתשב עמו בשולחנו, עם כל זה לא תפותה להקל בכבודו כלל, אבל בין תבין את אשר לפניך, כלומר התבונן במעלה היתירה אשר לו עליך, והתילב בעצמך איך תעמוד לפניו, ואיך תתנהג במאכלך ובמשתך: אם בעל נפש אתה, ר"ל בעל תאוה ורצון, עד שנפשך מבקש ממך מה שהורגל בו, שים בלועך ר"ל גרונך שהוא מקום בליעתך כאלו שכין בתוכו שלא יוכל לעבור, כלומר עצור בתאותך: שכין, כמו שכים, כי המ"ם והנו"ן מתחלפת תמיד, כמו לקץ הימין (סוף דניאל) כמו הימים, לא יאמין בחיין (איוב כ"ד כ"ב), והפת"ח מקום חיר"ק, כי הם מתחלפות תמיד להיות שתיהן תנועות קטנות. או יפורש שכין ממש, והוא המאכלת, והענין שישים גדר בגרונו, וכן אל תתאו למטעמותיו, כלומר אל תבוא בהם כמתאוה עד שתרבה באכילתם. או שתקח אכילתך בנקפו לרוב תאותך, כי אם תעשה כן, ישוב לך לחם כזבים, כי מרה תהי' לך באחרונה. וי"ל לחם כזבים, מלשון לא יכזבו מימיו (ישעי' נ"ח י"א), כלומר שלא תרגיל עצמך במה שאפשר שיחסר לך היום או מחר, וטוב לך שתנהיג תאותך במה שתנהיג להתמיד בו. וכן י"ל אל תתאו למטעמותיו, כמו שביארנו בהקדמה, שלא יערב הונו לך, וקראו לחם כזבים, כענין ערב לאיש לחם שקר, ואחר ימלא פיהו חצץ (לעיל):

ובדרך נסתר פירשוהו בתלמיד היושב לפני רבו, וללחום, כמו לכו לחמו בלחמי (לעיל), כלומר שכשתשב ללמוד לפני החכם בין תבין את אשר לפניך,

אם

ד אַל־תִּיגַע לְהַעֲשִׁיר
מִבִּינָתְךָ חֲדָל׃
ה הֲתָעוּף עֵינֶיךָ בּוֹ וְאֵינֶנּוּ כִּי
עָשֹׂה יַעֲשֶׂה־לּוֹ כְנָפַיִם
כְּנֶשֶׁר וְעָיף הַשָּׁמָיִם׃

התעיף ק׳ יעוף ק׳

(ד) מיהע דיך ניכט אב רייך צו ווערדען; לאס אב פאן דיינען ענטווירפען.
(ה) זאלל דיין בליק דאריבער הינפליגען? ער איזט ניכט מעהר דא, דען פליגעל וויררט ער זיך מאכען, וויא איין אדלער געגען הימעל פליעגען.

רש"י

ולא שבייסהו בשאלות אחר שלא ידע להשיב: (ד) אל תיגע להעשיר. לעשות גירסתך חבילות חבילות כי סוף שתשכחנה: (ה) התעיף עיניך בו. כרגע שתכפול עיניך לישנו ואין אותה גירס׳ מצויה בך. התעיף כמו וכפלת ותיעוף:

ר"מ המאירי

אם אתה מכיר בו שיודע להשיב שאל ממנו, ואם לאו אל תנייסהו, אך ושמת שכין בלועך, כלומר שתהא גודר את פיך שלא לשאול לפניו לביישו, ואם בעל נפש אתה, כלומר אם אתה בעל מדות, מ"מ אל תתאו למטעמותיו, ולחם כזבים הוא, אחר שאינו מספיק לך, אך השתדל לפרוש ממנו. או נפרש אם בעל נפש אתה, דבק עם אל תתאו, כלומר אתה רואה בעצמך היותו בעל נפש יתירה וחשובה, ושאותו החכם אינו מספיק לך בלימודך, אל תתאו, אך פרוש הימנו, וכן יש לפרשו על מעלת הרב, ובין תבין את אשר לפניך, אע"פ שהורשית ליסב לפניו, התבונן לעמוד לפי כבודו ביראה ובאימה: ושמת שכין בלועך, ר"ל לסגור פתחי פיך, רק כפי הצורך וההבנה וכפי מה שהורשית, ואף במה שהורשית גדור בעצמך כמו שמכיר במעלת זולתו, ושכין כמו גדר הנעשה מן הקוצים, מענין הסר משוכתו (ישעי׳ ה׳ ה׳), ואל תתאו למטעמותיו, אפשר לפרשו, אל תראה עצמך כמחזיק עצמך כראוי להיות מאוכלי שולחנם עד שתעשה עצמך מתאוה למטעמותיו, ר"ל סודות חכמתו, כי זה תוחלת ממושכה ולחם כזבים אצלך. ואפשר לפרש ללחום, מענין מלחמה, כלומר כשתבוא לשאת ולתת עמו, ובין תבין וגו׳, כלומר שתשא ותתן עמו דרך כבודו, כמו שאמרו ז"ל בפרק א׳ שלקדשים, על חכם שאמר לאביו, לא ליתני מר הכי, ואמר לו אחד מגדוליהם, שיכנא לא תימר ליה לאכוך הכי, וכן הוא ושמת שכין בלועך, כלומר שתשים גדר בדיבורך, והוא אצלי ענין ועשו סייג לתורה, כמו שביארתי במקומו במסכת אבות. אל תתאו למטעמותיו, כלומר לא תפותה להקל בכבודו לסבת מטעמי דבריו, כי מוסרו יביאהו לכך, ואל תקל בכבודו, כי ע"ז ענוש תענש. ולי בו עוד לפרש, מושל, על מלך, ללחום, מענין מלחמה, בין תבין, שתתבונן בשיעור מה שצריך בהמעטתו ובהשפלתו ובהכנעתו, ואם יראה עצמו בעל נפש, ר"ל מבקש התאוות ברדיפה ובהשתקעות, בהשתדלות בנטייה גדולה אל הקצה האחרון, והוא שתשים מחסום בפיך ושכין בגרונך כמעט עד כלה. ואל תתאו למטעמותיו כלל, כי הוא לחם כזבים, ערב בזמן אכילתו, ואחריתו כנחש ישוך וכצפעוני יפריש: (ד) אל תיגע להעשיר, מבינתך חדל: (ה) התעיף עיניך בו, ואיננו כי עשה יעשה לו כנפים כנשר יעוף השמים, הערה שאחר שנזדרז בחריצותו, והשיג מן העושר בכדי צרכו, לאיגע להרבות לו בו ביותר מדאי, אבל יחדל מבינתו, ר"ל מבינתו ומהתעסקו ברדיפת העושר, ויתעסק במה שתכלית הכבוד וההצלחה בו, וכנותן טעם לזה אמר שהממון אחר שישיג האדם ממנו די ספוקו, אין להתעמל בו, כי הוא דבר כלה ובלתי עומד, וסבה קלה תחסרהו ותאבדהו, והוא אומרו התעיף עיניך בו ואיננו כלומר תיכף כשתבטל שמירתך מהם יאבדו: תעיף מענין חשך ארץ עפתה (איוב י׳ כ"ב), מעוף צוקה (ישעי׳ ח׳ כ"ב), כשתחשיך עיניך בעניני שתתרשל מהתעסק בו איננו, ולכן אין לאדם להתעמל בו, רק בדברי צורכו. וי"מ בהפך,

מע נין

ו אַל־תִּלְחַם אֶת־לֶחֶם רַע עָיִן
וְאַל־תִּתְאָו לְמַטְעַמֹּתָיו׃
ז כִּי ׀ כְּמוֹ־שָׁעַר בְּנַפְשׁוֹ כֵּן
הוּא אֱכוֹל וּשְׁתֵה יֹאמַר לָךְ
וְלִבּוֹ בַּל־עִמָּךְ׃
ח פִּתְּךָ־אָכַלְתָּ תְקִיאֶנָּה
וְשִׁחַתָּ דְּבָרֶיךָ הַנְּעִימִים׃
ט בְּאָזְנֵי כְסִיל אַל־תְּדַבֵּר
כִּי־יָבוּז לְשֵׂכֶל מִלֶּיךָ׃

(ו) איס ניכט דאַז בראָד דעז מיסגינזטיגען, אונד לאַס דיך ניכט געליזטען נאַך זיינען לעקקערייען.

(ז) דען וויא איינער, דער עטוואַז ערוואָגט, וואָ עז אומז לעבען געהט, זאָ איזט ער; איס אונד טרינק! שפריכט ער צו דיר, אַבער זיין הערץ איזט ניכט בייא דיר.

(ח) דיין בראָד, דאַז דוא גענעזזען, שפייעזט דוא אויז, ווען דוא פֿערשווענדעזט דיינע לייבליכען וואָרטע.

(ט) פֿאָר דען אָהרען איינעז נאַררען רעדע ניכט, דען ער פֿעראַכטעט דיינע פֿערשטאָנדיגען וואָרטע.

רש"י

(ז) כי כמו שער בנפשו. שער זה נקוד חציו פתח וחציו קמץ וטעמו למטה לכך הוא פעל ולא שם דבר שאם היה שם דבר היה קמוץ וטעמו למעלה ככל שער שבמקרא ופתרונו כאלו שפך האוכל הזה מרה בנפשו של רע העין כן והוא שער מן לשון התאנים השוערים המרים (ירמיה כ"ט): (ח) פתך. שאכלת בביתו סוף שתקיאנה מפני הבושה: ושחת דבריך הנעימים. חנות

ר"מ המאירי

מענין הברקה והורה, כמו עושה שחר עיפה (עמוס ד' י"ג), שעופה כבקר תהיה (איוב י"א י"ז), כלומר כשתחשוב להאיר עיניך ולשום השגחתך ועיונך עליו יאבד מבין ידיך. וי"מ לשון כפולה וכפלת תרגומו ותעוף (שמות כ"ו ט'), כלומר במעט רגע בכפול העפעף והדבקו בחברו הוא אבד: כנפים, משל לקלות מרוצתו ולכתו לאיבוד: כנשר, משל לרוב רחיקתו עד שהתיאש אותו מלשוב אליו: ובדרך נסתר פירשוהו חכמים שלא לעשות גירסא חבילות חבילות, והיא הערה על סדר הלימוד שלא יהיה דרך קפיצה והריסה, כי זה סבת השכחה: (ו) אל תלחם את לחם רע עין, ואל תתאו למטעמותיו: (ז) כי כמו שער בנפשו כן הוא, אכול ושתה יאמר לך, ולבו בל עמך: (ח) פתך אכלת תקיאנה, ושחת דבריך הנעימים, הנגלה דברים פשוטים הם לאיש רע עין וכילי ושכות, קשה לו בתוך לבו כשאחרים מקבלין הנאה ממנו: שער, חציו קמ"ץ וחציו פת"ח וטעמו מלרע, והוא עבר מבנין הקל בפלס שמר גזר, והוא מענין חומר, כלומר אע"פ שהוא אומר דברים שנראה מהם שהוא רוצה בכך, הוא משער בעצמו ההפך, ומה ששער בעצמו הוא האמת, ולא מה שיאמר לך: פתך אכלת תקיאנה, כלומר שמרוב בושתך שתקבל בהכירך את לבבו תכיר שכל ההנאה שקבלת ממנו, נהפכת לך למרירות, ושחת דבריך הנעימים, שכבדתו בדבריך על מה שקבלת ממנו: ובדרך נסתר כוונתו על התלמיד שלא יקבע ישיבתו לפני חכם שטבעו במניעת בר, כי הוא יראה עצמו כמלמד להועיל, וימעיט מזה כפי כחו, ויסתיר במה שראוי לגלותו, ויקצר במה שראוי להאריך בו, ויאריך ויבלבל באריכות במה שראוי לקצר בו, הכל לבלבל סדר הלימוד, כי הוא חושב שתחסר ידיעתו בכך, או שתגדל ידיעתם עליו ויקנא בהם, והוא ענין פתך אכלת תקיאנה, כלומר שתצטרך אח"כ לבער מקרבך כל הלימוד ההוא שלא להשקית בזה הנהגתך: (ט) באזני כסיל אל תדבר, כי יבוז לשכל מליך, והוא שאמרו ז"ל כשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע: ובדרך נסתר הזהיר ג"כ החכם

י אַל־תַּסֵּג גְּבוּל עוֹלָם
וּבִשְׂדֵי יְתוֹמִים אַל־תָּבֹא׃
יא כִּי־גֹאֲלָם חָזָק
הוּא יָרִיב אֶת־רִיבָם אִתָּךְ׃
יב הָבִיאָה לַמּוּסָר לִבֶּךָ
וְאָזְנֶךָ לְאִמְרֵי־דָעַת׃
יג אַל־תִּמְנַע מִנַּעַר מוּסָר
כִּי־תַכֶּנּוּ בַשֵּׁבֶט לֹא יָמוּת׃
יד אַתָּה בַּשֵּׁבֶט תַּכֶּנּוּ
וְנַפְשׁוֹ מִשְּׁאוֹל תַּצִּיל׃
טו בְּנִי אִם־חָכַם לִבֶּךָ
יִשְׂמַח לִבִּי גַם־אָנִי׃
טז וְתַעְלֹזְנָה כִלְיוֹתָי
בְּדַבֵּר שְׂפָתֶיךָ מֵישָׁרִים׃

(י) פֿערריקקע ניכֿט אַלטע גרענ-צען, אונד דרינגע ניכֿט אין דאַז פֿעלד דער וואַיזען.

(יא) דען איהר אַנגעהמער איזט שטאַרק, דער ווירד איהרען שטרייט פֿיהרען געגען דיך.

(יב) פֿיהרע דיין הערץ דער צוכֿט צו, אונד דיינע אָהרען דען ווייזען שפריכֿען.

(יג) ענטציהע ניכֿט דעם קנאַבען צוכֿט, ווען דוא איהן מיט דער רוטהע שלאֶגזט, זאָ שטירבט ער ניכֿט.

(יד) דוא שלאֶגזט איהן מיט דער רוטהע, אונד רעטטעזט זיינע זעע-לע פֿאָן דעם אונטערגאַנג.

(טו) מיין זאָהן, ווען דיין הערץ ווייזע איזט, ווירד זיך אויך מיין הערץ פֿרייען;

(טז) אונד יויכֿצען ווירד מיין איני-נערן, ווען דיינע ליפּפּען רעדען, וואַז רעכֿט איזט.

רש"י

שהחזקת ודברת לו דברים רכים שכל הנאה: (י) ובשדי יתומים. בלקט שכחה ופאה הראוי להם: (טז) בדבר שפתיך מישרים. ע"י שחכם לבך:

ר"מ המאירי

שלא להשפיע חכמתו לתלמיד בלתי הגון ונאות, כי אז הוא קומץ התורה, ומשליך הפנינים לפני החזירים: (י) אל תסג גבול עולם, ובשדי יתומים אל תבוא: (יא) כי גואלם חזק, הוא יריב את ריבם אתך, ענין אל תסג גבול עולם ביארנו למעלה בפסוק אל תסג גבול עולם אשר עשו אבותיך, וענין ובשדי יתומים אל תבוא וגו' ביארנו ג"כ למעלה בפסוק אל תגזול דל כי דל הוא וגו', וכן בפסוק כי ה' יריב ריבם וקבע קובעיהם נפש וגו': (יב) הביאה למוסר לבך, ואזניך לאמרי דעת: (יג) אל תמנע מנער מוסר, כי תכנו בשבט לא ימות: (יד) אתה בשבט תכנו, ונפשו משאול תציל, אלו הפסוקים הם הערות כוללות בנגלה להמונית, ובנסתר בלימוד החכמה הן לעצמו והן לבניו, ואמר תחלה הביאה למוסר לבך, ר"ל להשלים עצמך במדות נכבדות, ואח"כ ללמוד החכמו', והוא ענין ואזניך לאמרי דעת, ואח"כ הזהירו בהדרכת הבן, ולהיות רחמי האב על הבן, הזהירו שלא ימנע ליראתו עליו ולא ירחם עליו בדרך שישוב רחמיו עליו אכזריות גמורה, והוא שהבטיחו שלא יומת בהכאתו, אבל שינצל משאול בשכלה: (טו) בני אם חכם לבך וגו', מכאן עד (פסוק ג' בסי' כ"ד) בחכמה יבנה בית, הכל ענין אחד, מספר בהנהגת האב ובהדרכתו לבן, והיא הערה כוללת כל דבר, ואין בו נסתר רק מעט, ונכנס בדברים המגיעים אל שלימות המדות. ואמר תחלה בני אם חכם לבך, מלת חכם חציו קמ"ץ וחציו פת"ח, והוא פועל עובר, כלומר אם הושלם לבך בחכמה, והגעת (טז) בדבר שפתיך מישרים, ישמח לבי גם אני כמוך, ולכן ראוי שתקבל מוסרי, כי ידות וחלקים לי בכבודך או בהפכו, ולכן

אני

יז אַל־יְקַנֵּא לִבְּךָ בַּחַטָּאִים
כִּי אִם־בְּיִרְאַת יְהוָה כָּל־הַיּוֹם׃
יח כִּי אִם־יֵשׁ אַחֲרִית
וְתִקְוָתְךָ לֹא תִכָּרֵת׃
יט שְׁמַע־אַתָּה בְנִי וַחֲכָם
וְאַשֵּׁר בַּדֶּרֶךְ לִבֶּךָ׃
כ אַל־תְּהִי בְסֹבְאֵי־יָיִן
בְּזֹלְלֵי בָשָׂר לָמוֹ׃
כא כִּי־סֹבֵא וְזוֹלֵל יִוָּרֵשׁ
וּקְרָעִים תַּלְבִּישׁ נוּמָה׃

(יז) עז ניידע דיין הערץ ניכט דיא זינדער, זאָנדערן בלייבע אין דער פורכט דעז עוויגען אימּמערדאַר.

(יח) געוויס, עז גיעבט איינע צוּקונפט, אונד דיינע האָפפנונג ווירד ניכט אַבגעשניטטען.

(יט) הערע, מיין זאָהן, אונד ווערדע וויזע, אונד פיהרע אויף דיעזעם וועגע דיין הערץ.

(כ) זייא ניכט אונטער דען וויינזייפערן אונד פליישפרעזזען.

(כא) דען איין זייפער אונד פרעזער פעראַרמט, אונד אין לומפען קליידעט דיא שלאָפריגקייט.

רש"י

(יז) אל יקנא לבך בחטאים. בהצלחתם להיות רשע כמותם: (יח) כי אם יש אחרית. אם זה משמש בלשון אשר. כלומר אשר בעבור זה יש אחרית ותקוה אליך: (יט) שמע אתה בני וחכם ואשר בדרך לבך. מאחר שתתחכם תוכל ללכת בדרכי לבך כי לב חכם לא ישיאוך לעבירה: (כא) כי סובא וזולל יורש. תמסכן: וקרעים תלביש נומה. העצלות והתנומה תלביש אותך

ר"מ המאירי

אני מזהירך: (יז) אל יקנא לבך בחטאים, ר"ל בחסרים המחטיאים כוונת מלאותם בשומם תכלית פעולתם בהשוגיות, כי אם ביראת ה' כל היום, ר"ל בלא הפסק, בחטאים, כמו והייתי אני ובני שלמה חטאים (מ"א א' כ"א): ואמר (יח) כי אם יש אחרית, כלומר שלא תחום על עמלך ועל יגיעתך בזה כי אם יש אחרית, ר"ל אם תגיע לאחרית המכוון, ותקותך לא תכרת, ותוחלתך לא תכזב, והוי"ו במלת ותקותך יתיר', כמו ויהי ביום השלישי וישא אברה' את עיניו. או מלת אם באה במקו' כאשר, כמו והיה אם בא אל אשת אחיו (ראשית ל"ח ט'), ואם יהיה היובל (במדבר ל"ו ד'), ואם תקריב מנחת ביכורים (ויקרא ב' י"ד), ואם מזבח אבנים תעשה לי (שמות כ' כ"ב), וזולתם הרבה, כלומר כי כאשר יבוא האחרית תקותך לא תכרת. או בא אם במקום אמת, כמו ואם בריאה יברא ה' (במדבר ט"ז ל'), לדעת קצת מפרשים אם לא נכחד קימנו (איוב כ"ב כ'), אם ללנים הוא יליץ, הפככם אם כחומר היוצר יחשב (ישעיה כ"ט ט"ז), כי אם את הכסף (ראשית מ"ז י"ח), כולם כמו באמת וזולתם הרבה, וכן הנה, כי באמת יש אחרית ותכלית טוב ותקוה לפעולות הטובות: (יט) שמע אתה בני וחכם, ואשר בדרך לבך: (כ) אל תהי בסובאי יין, בזוללי בשר למו: (כא) כי סובא וזולל יורש, וקרעים תלביש נומה, הבי"ת במלת בדרך פתוחה כלומר בדרך הידוע והוא הדרך הישר והממוצע, והוא הערה בתוכחת מוסר האב לבנו, שידריך הבן בדרך ישרה, לאמור לו שמע אתה בני כלומר קבל מוסרי: וחכם, ר"ל להתחכם בו: ואשר מלשון תמוך אשורי במעגלותיך (תהלים י"ז ה'), כלומר יהא מהלך לבך בדרך הישר, והזכיר קצת המדות המגונות להרחיקו מהם, והן שתיית היין דרך שכרות, ואכילת הבשר דרך זוללות, להורות כי לא די לאדם בהרחיקו מן המאכלות האסורות, ויאכל המותרות דרך גרגרנות במותרות, אבל שיטבע עצמו מכל

המותרות

כב שְׁמַע לְאָבִיךָ זֶה יְלָדֶךָ
וְאַל־תָּבוּז כִּי־זָקְנָה אִמֶּךָ:
כג אֱמֶת קְנֵה וְאַל־תִּמְכֹּר
חָכְמָה וּמוּסָר וּבִינָה:
כד גּוֹל יָגוֹל אֲבִי צַדִּיק
יוֹלֵד חָכָם וְיִשְׂמַח בּוֹ:
כה יִשְׂמַח־אָבִיךָ וְאִמֶּךָ
וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ:
כו תְּנָה־בְנִי לִבְּךָ לִי
וְעֵינֶיךָ דְּרָכַי תִּרְצֹנָה:
כז כִּי־שׁוּחָה עֲמֻקָּה זוֹנָה
וּבְאֵר צָרָה נָכְרִיָּה:
כח אַף־הִיא כְּחֶתֶף תֶּאֱרֹב
וּבוֹגְדִים בְּאָדָם תּוֹסִף:

גיל יגיל ק' ויולד ק' תצרנה ק'

(כב) הארע אויף דיינען פאטער, דער דיך געצייגט, אונד פעראכטע ניכט דיינע מוטטער, ווען זיא אלט ווירד.
(כג) וואהרהייט קויפע אונד פערקויפע זיא ניכט, ווייזהייט אונד צוכט אונד איינזיכט.
(כד) עז יובעלט דער פאטער דעז גערעכטען, ווער איינען קלוגען געצייגט, האט פריידע אן איהם.
(כה) פרייען ווירד זיך דיין פאטער אונד דיינע מוטטער, אונד יובעלן ווירד דיינע געבארערין.
(כו) גיעב, מיין זאהן, דיין הערץ מיר, אונד דיינע אויגען לאס מיינע וועגע בעאכטען.
(כז) דען איין טיעפעז גראב איזט דיא בוהלערין, אונד איינע ענגע גרובע דיא אויזלאנדערין.
(כח) אויך לויערט זיא וויא איין רויבטהיער, אונד מעהרט פערראטהער אונטער דען מענשען.

רש"י

בגדים קרועים: (כג) אמת קנה. ואם לא תמצא ללמוד בחנם למוד בשכר. ואל תאמר כשם שלמדת בשכר כך אלמדנה בשכר: (כז) ובאר צרה. אשטרייכ"א בלע"ז etroitte (בל"א ſchmal): (כח) אף היא כחתף.

ר"מ המאירי

המותרות אף במאכלות המותרות, והוא ענין בכל מותרות: יורש מלשון עוני ודלות, מגזרת רש ועושר אל תתן לי (לקמן ל'), והם שני שרשים בענין אחד, ואמר לו שכל מבקש המותרות סופו שיתמסכן לרוב פיזורו, וסיים דבריו באזהרת העצלות, וייעד לו שהשינה התדירה הדבקה באדם היא המביאה העצלות, והיא גורמת לו שצריך ללבוש לבושים קרועים ובלויים: ובדרך החכמה יזהיר ג"כ שלא ילמוד בקפילה ובבלבול ובדרך הריסה ובבלתי סדר, וייעד לעושה כן שיתמסכן מכל חכמה, כי בלבול סדר הלימוד הוא סבת השכחה, וכן ייעד בלמוד דרך עצלה שתלבישנו קרעים קרעים, כלומר שאינו זוכר הדברים כסדרן אבל אחת הנה ואחת הנה: (כב) שמע לאביך זה ילדך, ואל תבוז כי זקנה אמך: (כג) אמת קנה ואל תמכור, חכמה ומוסר ובינה: (כד) גיל יגיל אבי צדיק, ויולד חכם ישמח בו: (כה) ישמח אביך ואמך, ותגל יולדתך, הלידה נאמרת לפעמים במקום גידול, כמו יולדו על ברכי יוסף (בראשית נ' כ"ג), ומזה אמר הנה לאביך זה ילדך, וכן ותגל יולדתך, כי זקנה אמך, כי זה במקום אע"פ, כלומר אע"פ שזקנה אמך, וכל זה הערה כוללות לשמוע מוסר האב: ואמר אמת קנה ואל תמכור, כלומר שלא תחליפנו במדה אחרת, ומלת קנה נמשכת ג"כ לחכמה ומוסר ובינה, כלומר קנה אמת וחכמה ומוסר ובינה ואל תמכור, ואלו השמות יש בהם שמות נרדפים, כמו אמת וחכמה, וייעד השמחה לאב ולאם בשלימותו, להוסיף לו הערה להשתדל בזה: (כו) תנה בני לבך לי, ועיניך דרכי תצורנה: (כז) כי שוחה עמוקה זונה, ובאר צרה נכריה: (כח) אף היא כחתף

כט לְמִי אוֹי לְמִי אֲבוֹי לְמִי מִדְוָנִים לְמִי שִׂיחַ לְמִי פְּצָעִים חִנָּם (מדינים ק')
לְמִי חַכְלִלוּת עֵינָיִם׃
ל לַמְאַחֲרִים עַל־הַיָּיִן לַבָּאִים לַחְקוֹר מִמְסָךְ׃

(כט) ווער האט אך, ווער האט וועה, ווער צאנקערייא, ווער קלא-גען, ווער וואונדען אומזאנזט, ווער ראטהע דער אויגען?

(ל) דיא שפאט בייס וויינע זיט-צען, דיא קאמטן, דען מישטראנק צו פריפען.

רש"י

פתאום. ובוגדים באדם תוסיף. מרבה בישראל בוגדים לה' ועל החוטאים מדבר: (כט) למי אוי למי אבוי. לשון צעקה ויללה: למי מדינים למי שיח. למי שיש לו מדינים עם הבריות. שיחה יתירה לו אוי ואבוי כי ברוב דברים רוב פשע: למי חכלילות עינים. מרוב יין מאדימין עיניו וגנאי הוא: (ל) ממסך. ממזג ושוא שם דבר כמו ממכר: לחקור ממסך שחוקרין

ר"מ המאירי

תארוב, ובוגדים באדם תוסיף, הזהירו בפרט להשמר מהלכד בפח חלקת אמרי נכריה, ואמר תנה בני לבך לי, ועיניך דרכי תצורנה, כי העין והלב הן סרסורי החטא, כדכתיב בתורה ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, ואמרו ז"ל עינא ולבא תרי סירסורי דחטאה אינון, וכן אמרו ז"ל הב לי ליבך ועינך ואנא ידענא דאת דילי, והוא ענין תנה בני לבך לי. כלומר שיהיו כל מחשבותיך פונות ומכוונות לעבודתי: ואמר כי שוחה עמוקה זונה, ובאר צרה נכריה, צרה מלשון מקום צר ספק רחבה, והענין בשוחה ובבאר שהנפילה בתוכם באה בפתע ועמוקה שהעלייה ממנה כבדה, ובאר צרה שלא יוכל להתהפך בה מצד אל צד, וכן ענין הזונה שהפתי ילכד בה פתאום, והתפרדו ממנה קשה, ואין תחבולה להנצל ממנה בלא עונש: ואמר אף היא כחתף תארוב, כחתף, התי"ו במקום טי"ת, והכ"ף איננה כ"ף הדמיון, רק כ"ף המתחלפת, כמו השבעה לי כיום (ראשית כ"ה ל"ג), כלומר כאשר תמצא הזונה באדם מה שתוכל לחטוף ממנו תארוב ותתנכל עליו עד שתוציא מידו מה שנתנה עיניה עליו. וי"מ כחתף כחטף בטי"ת בכ"ף הדמיון, ומלת חתף תואר במשקל גבר, ופירושו לסטים, ובלע"ז (רובא"דור), כמו חוטף, ור"ל שהיא תארוב אצל כל פנה כלסטים: ואמר ובוגדים באדם תוסיף, כלומר שהיא גורמת שירבו בוגדים במין האדם, כי היא מגוללת אותם מכל אשר להם ואחרי כן הם הולכים וגונבים ומארבים ומרצחים. וי"מ בוגדים שם דבר, כלומר תוסיף בגידות, וכן פירושו ובוגא תוקעים (לעיל), כלומר שונא לתקוע, או שונא התקיעות. או נפרש כ"ף כחתף כלומר בפתע, ר"ל בזמן מעט: (כט) למי אוי, למי אבוי, למי מדינים, למי שיח, למי פצעים חנם, למי חכלילות עינים, (הפסוק הזה עם כל הפסוקים הבאים אחריו עד תחלת הסימן כ"ד הם נקשרים) והענין אחר שהוכיח אותו על ענין הזונה, מוכיחו על ענין היין, והאריך בו מצד שהוא דבר המושך והמחטיא יותר משאר התענוגים: אבוי הוא כמו אוי, אלא שהוא מורה על מספד ויללה, והלועזים נוהגים ללועזו כמלת יללה: מדינים פירושו מריבות, שיח הוא לשון קינה מענין אריד בשיחי (תהלים נ"ה ג'), למי פצעים חנם, ר"ל בפציעתו ונרדיפתו אחרי דברי תוהו, וכן למי חכלילות עינים, וג"ל בפירושו אדמימות העין מרוב בכי, כענין שאר השאלות ותשיב לכולם (ל) למאוחרים על היין, כלומר כל אלו לאותן המאחרים שבת, ר"ל שנותנים לעצמם שתין ובנאי בשתיית היין ובלע"ז אלצליד"י ראב"ן, וכן

לבאים

לא אַל־תֵּרֶא יַיִן כִּי יִתְאַדָּם
כִּי־יִתֵּן בַּכִּיס עֵינוֹ
יִתְהַלֵּךְ בְּמֵישָׁרִים׃
לב אַחֲרִיתוֹ כְּנָחָשׁ יִשָּׁךְ
וּכְצִפְעֹנִי יַפְרִשׁ׃
לג עֵינֶיךָ יִרְאוּ זָרוֹת
וְלִבְּךָ יְדַבֵּר תַּהְפֻּכוֹת׃
לד וְהָיִיתָ כְּשֹׁכֵב בְּלֶב־יָם
וּכְשֹׁכֵב בְּרֹאשׁ חִבֵּל׃

(לא) זיעהע ניכט דען וויין אן, וויא ער ראָטה בלינקט, וויא ער אים בעכר זיינע פֿאַרבע וויעדערשטראַהלט, ער גלאַטט הינונטערשליפפט; (לב) אַם ענדע בייסט ער וויא איינע שלאַנגע אונד שטיכט וויא דער באַזיליזק. (לג) דיינע אויגען זעהען פֿרעמדע, אונד דיין הערץ רעדעט פֿערקעהרטעז. (לד) אונד דוא ביזט וויא איינער, דער אים הערצען דעז מעערעז ליעגט, אָדער וויא איינער, דער אויף דער שפיטצע דעז מאַזטעז ליעגט.

בכוס ק'

רש"י

ובודקין היכן מוכרים יין טוב: (לא) אל תרא יין כי יתאדם. אל תתן בו עיניך: כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים. המרבה שכרות כל עבירות דומות לו למישור כל הדרכים ישרים בעיניו: בכוס. בכים כתיב כלומר השותה נתן עין בכוס והחנוני בכיסו של זה: (לב) יפריש לשון עקיל' פויינ"ט בלע"ז pointe (בל"א stechend) במלמד הבקר. תרגום בפרש תורו ובגמרא דבקיע פרשא. אגויי"לון בלע"ז Aiguillon (בל"א Stachel). ויש פותרים ויפריש מן הסיים: (לג) עיניך יראו זרות. כשתשתכר היין בוער בך ומשיאך להביט בזונות: (לד) והיית. משונע כשוכב בלב ים:

ר"מ המאירי

לבאים לחקור ממסך, מלת ממסך הוא כלל לכל משקה הצריך למזיגה, אלא שנזכר הנה על היין בפרט, כמו שקרא לפעמים הפת על שם הכלל, והכלל שמתמידים לחקור על היין היכן ימצאהו טוב ושטוב. וי"מ למי חכלילות עינים לתחלת התשובה, והוא כאלו אמר כל אלו לאשר לו חכלילות עינים מצד היין, ולרוב המסך האדם בו, חזר להזהירו שלא יפותה אחריו, ואמר (לא) אל תרא יין כי יתאדם, ואל תרא פירושו אל תרצה, כמו השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה (דברי' י"ב י"ג), והענין אל תראה בלבבך ובשכלך לבחור בו, ואמר על טוב לבעו כי יתאדם, וכן לדעת כל זולתי: כי יתן בכוס עינו, חוזר על היין, מלשון ועינו כעין הבדולח (במדבר י"א ז'), כלומר לבעו ומראהו נתן בכוסו, יתהלך במישרים, ג"כ לדעתם על היין, כלומר שהוא ישר וערב לשותהו, ולדעתי למה שהם מפרשים אותו על היין, רוצה בו על טוב טעמו וריחו שיתהלך במהרה כדבר ההולך ביושר בלב האדם בשתייתו ובמוקו בריקו.

ולי בו עוד לפרש בפסוק כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים, שחוזר על האדם, כלומר כשיתן האדם עינו מתחלה בכוס לשתות, קודם שנכשל בו הוא מתהלך במישרים, ובאחריתו, כלומר אחר שיתמיד בו כנחש ישך, ודמיון זה כי הנשוך מנחש לא ירגיש לשעתו חוזק הכאב, אבל האדם לדקותו נכנס בחדרי הגוף וממיתו' וכן וכצפעוני יפריש, ופירוש יפריש כמו יעקיץ, וע"ז נקראו פרשים על שם שעוקצין הסוסים במגפים שברגליהם, ותרגום במלמד הבקר (שופטים ג' ל"א), בפרשא דתורא. וי"מ יפריש כשהוא פורש מן הנשיכה, שאין האדם נכנס בגוף עד שפירש

הנחש

לה הִכּוּנִי בַל־חָלִיתִי הֲלָמוּנִי
בַּל־יָדָעְתִּי מָתַי אָקִיץ
אוֹסִיף אֲבַקְשֶׁנּוּ עוֹד׃

כד.

א אַל־תְּקַנֵּא בְּאַנְשֵׁי רָעָה
וְאַל־תִּתְאָו לִהְיוֹת אִתָּם׃
ב כִּי־שֹׁד יֶהְגֶּה לִבָּם
וְעָמָל שִׂפְתֵיהֶם תְּדַבֵּרְנָה׃
ג בְּחָכְמָה יִבָּנֶה בָּיִת
וּבִתְבוּנָה יִתְכּוֹנָן׃

(לה) ווא האַבען מיך געשלאַגען, עז שמערצעט מיך ניכט, זיא האַבען מיך געשטאָסען, איך פיהלע ניכטז. וואַן ערוואַכע איך? איך וויל נאָך מעהר דאַפאָן!

כד.

(א) בענייַדע ניכט דיא מאָננער דער באָזהייט. אונד לאַס דיך ניכט געליזטען, עז מיט איהנען צו האַלטען.

(ב) דען אונהייל זיננט איהר הערץ, אונד פערדערבליכעז רעדען איהרע ליפפען.

(ג) דורך קלוגהייט ווירד איין הויז ערבויעט, אינד דורך איינזיכט ווירד עז אים שטאַנד געהאַלטען.

רש"י

ושוכב בראש חבל: תורן הספינה נע ליפול ממנו: (לה) הכוני בל חליתי וגו'. כשיקץ מיינו אינו מרגיש בכל הרעות שעברו עליו ואחר לשתות:

ר"מ המאירי

הנקש מנשיכתו. וי"מ כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים, כלומר כששותן עינו בכוס ומתמיד בו יתהלך בתוך ביתו במישור, כלומר שלא ימצא בביתו דבר שיגגף רגלו בו, ואמר עיניך יראו זרות, כלומר שיתבלבל ראות עינו עד שידמה בעינו שיראה מה שאינו רואה והוא ענין זרות כלומר דברים שאינם, וכן לבו יחשוב תהפוכות, ומחשבתו נעתקה מענין לענין ומדמיון לדמיון, כהתנודד גוף השוכב בלב ים מתנועות הספינה, או כנוע לב מהשוכב בלב ים ברוב הפחד, וכן כשוכב בראש חבל, ר"ל התורן שבספינה, אם להתנועת גופו מצד הרוח, או לתנועת לבבו מצד הפחד, חבל, עם היות נקודו כפעל עבר מן הדגו"ש הוא שם דבר, בפלס והדבר אין בהם (ירמיה ה' י"ג), והוא נאמר על תורן הספינה להיותה נקשרת עם חבלים קרא לה חבל: ואמר אח"כ (לה) הכוני בל חליתי וגו', רומז בדרך הערה על השתקעות האדם בו וקושי ההפרד ממנו, והוא כאלו אומר אע"פ שהגיעוני כל אלו הצרות בשכתו בהתבלבל שכלי עד שהכוני מכות, בל חליתי ר"ל שלא הרגשתי בחליי, כענין ואין חולה מכם עלי (ש"א כ"ב ח'), וכן הלמוני, כלומר שברוני ולא ידעתי, ר"ל לא הרגשתי, ואעפ"כ אני מתאוה מתי אקיץ, משינת שכרותי, ואוסיף אבקשנו עוד, כי לא אוכל להפרד ממנו:

כד (א) אל תקנא באנשי רעה, ואל תתאו להיות אתם: (ב) כי שוד יהגה לבם, ועמל שפתיהם תדברנה, אחר שהוכיחו בפרט במגונים שבמיני בקשת המותרות, והם הזונה והיין, הוכיחו דרך כלל על כל מדות המגונות הנמצאות ברשעים, ואמר שלא יקנא באנשי רעה, ר"ל הרשעים, ולא יתאוה להיות אתם במעמדיהם, כי שוד וחמס יהגה לבם, ועמל שפתיהם תדברנה: ומעתה השלים תוכחת האב לבן וחזר לדבריו הראשונים: (ג) בחכמה יבנה בית, ובתבונה יתכונן: מכאן עד סוף פסוק ז' בשער לא יפתח פיהו הכל ענין אחד, ואמר כי בהמצא הטוב בבית בשפע כשיעור הצורך יאמר עליו לשון בנין, וע"ז אמר בחכמה יבנה בית, והעמדתו על מכונו בסדר ההוצאה והזהר מן הפיזור, יאמר עליו לשון התבוננות וע"ז אמר ובתבונה יתכונן: והרבות בקנינים עד שיליץ לקנות עושר וכבוד יאמר עליו:

(ד) וברעת

ד וּבְדַעַת חֲדָרִים יִמָּלְאוּ
כָּל־הוֹן יָקָר וְנָעִים׃
ה גֶּבֶר חָכָם בַּעוֹז
וְאִישׁ דַּעַת מְאַמֶּץ־כֹּחַ׃
ו כִּי בְתַחְבֻּלוֹת תַּעֲשֶׂה לְּךָ
מִלְחָמָה
וּתְשׁוּעָה בְּרֹב יוֹעֵץ׃
ז רָאמוֹת לֶאֱוִיל חָכְמוֹת
בַּשַּׁעַר לֹא יִפְתַּח־פִּיהוּ׃

(ד) אונד דורך קענטניס פוללען זיך דיא קאממערן מיט אללערלייא גוט, ועלטען אונד ליעבליך.

(ה) איין קלוגער מאן פערפאהרט שטארק, אונד דער איינזיכטיגע שטרענגט זיינע קראפט.

(ו) מיט איבערלעגונג מוסט דוא קריעג פיהרען, אונד זיעג קאממט דורך פיעלען ראטה.

(ז) ערעלשטיינע זינד דעם נאררען קלוגע רעדען, אים טהאר טהוט ער זיינען מונד ניכט אויף.

ר ש " י

כד (ה) גבר חכם בעוז. איש חכם הוא תמיד בעוז: (ז) ראמות לאויל חכמות. אין אבן יקרה שאינה מצויה כמה דתימר ראמות וגבים (איוב כ"ח). כלומר כל חכמה דומה לכסיל כאבן יקרה וכמרגליות לקנות לומר איך אעסוק בתורה מתי תעלה בידי אבל החכם שונה היום מעט ולמחר

ר"מ המאירי

(ד) ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים, כי הדברים היקרים דרך בעליהם לגנוז ולהכניס בחדרים, ועליו אמר ובדעת, כי ימלאו החדרים בכל הון יקר ונעים בדעת האדם: ועז"א (ה) גבר חכם בעוז, ר"ל האיש החכם עומד בעוזו, כלומר לבטח, הפך הכסיל, שלפקיחות פעולותיו ורוע מעשיו מתפחד תמיד בכל יום: ואיש דעת מאמץ כח, כלומר מחזיק בממונו ושומרו מן הפיזור: כח, פירושו ממון, כמו ומכחכם שחדו בעדי (איוב ו' כ"ב): ואמר (ו) כי בתחבולות תעשה לך מלחמה וגו', חזק מה שאמר שכל אלו הדברים נמלאים מצד חכמת הבעלים ותבונתם ודעתם, ואמר שאפילו במלחמה יועיל הדעת והתחבולה והעצה יותר מרוב החיל, וכל זה הערה להשתדל בקנינים, ויפקח את עיניו לשמרו אחר שעלה בידו: ואמר על הכסיל שהחכמות האלו בהשתדלותו ע"ז (ז) ראמות לאויל חכמות. כי הוא חושב שלא יוכל להשיגם ולכן נמנע מלהשתדל עליה, ולכן נעדר כל זה ממנו מצד עצלותו: בשער לא יפתח פיהו, קרא השער מקום קיבוץ בני אדם למלאכות ולסחורות, ור"ל שלא די שלא יתעמל בזה במעשה, אבל אפילו פיהו לא יפתח לחקור ולשאול היאך משתדל זה בסחורתו, וזה במלאכתו, כדי שיתן אל לבו לעשות כהם:

ובדרך נסתר קרא הבית המדור השכלי והוא יבנה ויושלם בחכמה ובתבונה, וחדרי השכל ימלאו בכל מיני חכמות הנחמדות מזהב ומפז, או הם רמז לסודות התור', כי כל מקום שייחשהו לחדר רומז על הסודות: ואמר גבר חכם בעוז, כלומר שיתגבר החכם בזה בעוזו ובכחו ובעמל גדול ובאמצו כח לתת לב ללמוד החכמה יום יום, ונלחמו עם הצר הצורר אשר בקרבו ונלח אותו בתחבולות, והושעו ממנו ברוב יועץ, ר"ל בעצה החשובה והנכבדת, וברוב פירושו בחשיבות, מלשון רב ביתו, ויועץ שם בפלא וזאת היותר החרמנו (ש"א ע"ו ט"ו). או פירושו ברוב יועצים כמו שהתבאר, ואמר אח"כ ראמות לאויל חכמות, כלומר שהם נמנעות בעיניו למצוא חקר תבונתם, ולכן מתעצל בהיותו בשער, ר"ל מלב החכמים הוא, והוא כאלם לא יפתח פיו, ראמות אות הא"ף בו יתיר', וי"מ אותו ראמות וגביש, (איוב כ"ח י"ח), כלומר

ח מְחַשֵּׁב לְהָרֵעַ
לוֹ בַּעַל־מְזִמּוֹת יִקְרָאוּ׃
ט זִמַּת אִוֶּלֶת חַטָּאת
וְתוֹעֲבַת לְאָדָם לֵץ׃
י הִתְרַפִּיתָ בְּיוֹם צָרָה צַר
כֹּחֶכָה׃
יא הַצֵּל לְקֻחִים לַמָּוֶת
וּמָטִים לַהֶרֶג אִם־תַּחְשׂוֹךְ׃
יב כִּֽי־תֹאמַר הֵן לֹא־יָדַעְנוּ
זֶה הֲלֹא־תֹכֵן לִבּוֹת ׀ הוּא־יָבִין

(ח) גוער ראַרויף זיננט באָזעז צו טהון, דען נעננט מאַן איינען מייזטער אין ענטווירפֿען.

(ט) דאַז דיכֿטען דער טהאָרהייט איזט דיא זינדע, אונד וואַז דעם מענשען איין גרייעל איזט — דער שפּאָטטערז.

(י) צייגזט דוא דיך שלאַפֿף אַם טאַגע דער נאָטה, איזט דיינע קראַפֿט בעשרענקט.

(יא) רעטטע דיא צום טאָדע געפֿיהרטען, אונד דיא דעם ווירגען פֿערפֿאַללען זינד; ווען דוא דיך וויינערזט,

(יב) זאָ דוא שפּריכֿזט: זיעהע, וויר קעננען דען ניכֿט! ווירד דער, וועלכֿער דיא הערצען ערוואָגט, עז ניכֿט מער־

רש"י

מעט: (ח) מחשב להרע. תורש תחבולות רשע: לו בעל מזימות יקראו. גורם לו רע שהבריות קוראים לו בעל מזימות עלת רשעים: (ט) זמת אולת. עלת אולת חטאת לבעליה: ותועבת לאדם לץ. ללנות היא המתעבת את האדם על הקב"ה ועל הבריות: (י) התרפית. התורה: ביום לרה לר כחך. מלאכי השרת לא יהיו מאמלין כחך זה מדרש חכמים ולפי פשוטו התרפית ביום לרה אהובך לעמד מנגד: צר כחכה. ביום פורענותיך דכתיב אם החרש תחרישי וגו' (מגילה ד'): (יא) הצל לקוחים וגו'. להציל את הלקוחים למות: את המטים להרג אם תחשך מלהצילם על זה אמרתי לר כחך: (יב) כי תאמר. שמא תאמר והוא כי משמש בלשון דילמא: (יג) אבל

ר"מ המאירי

כלומר מרגליות ואבנים יקרות שהם נמלאים, ובעיניו הם בלתי נמלאים: (ח) מחשב להרע, לו בעל מזימות יקראו: (ט) זימת אולת חטאת, ותועבת לאדם לץ, חוזר כנגד האוילים, לומר שהחכמות האמות בעיניהם, וכל שמחשב להרע ולהזיק בני אדם או להתלוצץ בהם, הוא בעיניהם חכם ובעל מזימות, כי לכלותם ערב להם. כל אוחז במעשה הסכלות והלילנות, והאמת הוא הפך מחשבתם, כי מחשבת האולת חטא, וכן הלילנות היא תועבה ומיאוס לאדם. ובדרך אחרת רומז על שלימות המדות, וקרא המחשבים להרע ההמוניים, אשר כל מחשבתם להרע ולהתעסק בתמידות בהבלי העולם ובשקרים ובאונאות ושאר מיני חמדת הממון. ואמר על האוילים שהם קוראים לאיש אשר לא לו חכם ופקח ובעל מזימות. ואינו כן, כי זימת אולת, כלומר שכל תכלית מחשבתם אינה אלא בדברי אולת חטאת היא, ר"ל חסרון והעדר השלימות, להיותה נעשית לבלתי כוונת תכלית טוב: ותועבת, בא סמוך במקום מוכרת, כמו חמת למו (תהלים נ"ח ה'), זינת לעיני (שם קל"ב ד'), כלומר הלץ אשר כל מחשבותיו בלילנות, ר"ל בדברים המונעים החכמה, הוא תועבה ומיאוס לאדם, כלומר למי שהוא אדם באמת, וכל זה הערה על שלימות המדות ולהזהר מהפכן: (י) התרפית ביום לרה לר כחכה: (יא) הצל לוקחים למות ומטים להרג אם תחשוך: (יב) כי תאמר הן לא ידענו זה, הלא תוכן לבות הוא יבין, ונולר

וְנֹצֵר נַפְשְׁךָ הוּא יֵדָע
וְהֵשִׁיב לְאָדָם כְּפָעֳלוֹ׃
יג אֱכָל־בְּנִי דְבַשׁ כִּי טוֹב
וְנֹפֶת מָתוֹק עַל־חִכֶּךָ׃
יד כֵּן ׀ דְּעֶה חָכְמָה לְנַפְשֶׁךָ
אִם־מָצָאתָ וְיֵשׁ אַחֲרִית
וְתִקְוָתְךָ לֹא תִכָּרֵת׃

קע׃ ? אונד דער דיינע זעעלע בעאבּ־
טעט, דער ווייס עז! אונד ער ווירד
דעם מענשען פערגעלטען נאך זיינעם
טהון.
(יג) איס, מיין זאהן, האניג, דען
ער איזט גוט, אונד זיים דער זים איזט
דיינעם גוימען;
(יד) אלזא ערלערנע ווייזהייט פיר דיי־
נע זעעלע; ווען דוא זיא ערוואָרבען,
זאָ גיעבט עז איינע צוקונפט, אונד
דיינע האָפנונג ווירד ניכט אבגע־
שניטטען.

רש"י

כי דבש. כלומר דרך בני אדם לאכל דבש כי טוב הוא אף כן דעה חכמה לנפשך וכשם שאתה רודף לאכול דבש כן תהא רודף לדעת חכמה: (יד) אם

ר"מ המאירי

נפשך הוא ידע, והשיב לאדם כפעלו, כל זה הערה לעזור לאדם כאיש את אחיו בעת צרתו, אם בעניו אם בשאר הצרות, וייעד העונש להנמנע מזה ואמר התרפית ביום צרה אחיך, ועשית עצמך כלא רואה, הנה עונשך שתקצר ידך וכחך ולא תמצא ג"כ עוזר: הצל, מקור: אם תחשוך, האמור בסוף חוזר לראשו, כלומר אם תחשוך ותמנע מהציל לוקחים למות והנוטים להרג, ותתגלל בזה לומר לא ידענו זה, כלומר לא נודע לנו ענינו, שאו ידענו השתדלנו בעבורו, הלא תוכן לבות הוא יבין, ר"ל הש"י שהוא מביא הלבבות לחשבון הוא יבין צפון לבבך, ויוצר נפשך הוא ידע מטמון לבך, והשיב לאדם כפעלו. וי"ל הוא ידע, כלומר הוא יעניש ע"ז ויכרית העושה כן: ובדרך נסתר חוזר על המתרשל בלימוד מצד היות החכמות ראמות בעיניו, ואמר התרפית ביום צרה, כלומר יום התעצלך בתורה שהיא בעיניך יום צרה, ולכן צר כחכה, ר"ל קצרה ידיעתך, וקרא כחות הגוף לקוחים למות ומטים להרג, כי הם מעותדים לכך תמיד, ואמר שבהמנעך מלהצילם מן המות, ותגלל במאמר הן לא ידענו, כלומר כבד הדבר לא נוכל להשיגו, הלא תוכן לבות, כלומר האדם המכין לבו לכך ומשתדל בהשתדלות הוא יבין, יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, והש"י ית' שהוא נוצר נפשך, כלומר מכוין ורוצה בשמירתה ובהצלחתה, הוא יעניש וישיב לך כפעלך להשאירך רק ונעור להיות נפשך שוממה עזובה בקרב הארץ:
(יג) אכול בני דבש כי טוב, ונופת מתוק על חיכך: (יד) כן דעה חכמה לנפשך, אם מצאת ויש אחרית, ותקותך לא תכרת, הערה בלימוד החכמה, כלומר כמו שיערב לך אכילת הדבש והנופת לרוב מתקם, כן יערב לנפשך הטורח בחכמה. ומלת דעה גזור מן הקל בתוספת ה"א, והי' ראוי להיות העין קמוצה, וכמו ואקראה לך (ש"א כ"ח ט"ו), ידשנה סלה (תלים כ' ד'): כי אם מצאת, כלומר כי אם ידעת ודאי שמצאת יש לך אחרית, ותקותך לא תכרת. וי"מ שרמז בדבש החכמה העליונה, כי התורה נדמת לדבש וחלב, וידוע שהחלב מזון לקטנים מצד דקותו ורכותו, ודמה בהם המלות המעשיות שהם על הרוב מזון נפשות ההמון, והדבש הוא המתוק שבמזונות, אשר הנער לא יוכל לסובלו, גם הגדול אינו יוכל לאכול הרבה, ואם ירבה בו יביאהו לידי הקאה, ולזה הוא דמיון לדעות האמיתיות בחכמה העליונה המושגת ליחידים. וייעד להם האחרית והתקוה. וי"מ כמו שתבחר מן המזונות המתוק שבהם לגופך, כן תבחר מן החכמות מה שהוא מתוק לנפשך, והיא החכמה בתביאך ליראת אלהים, ולא להריסה ומבוכה, ואז תבטח באחרית ותקוה:

(טו) אל

טו אַל־תֶּאֱרֹב רָשָׁע לִנְוֵה
צַדִּיק
אַל־תְּשַׁדֵּד רִבְצוֹ׃
טז כִּי־שֶׁבַע יִפּוֹל צַדִּיק וָקָם
וּרְשָׁעִים יִכָּשְׁלוּ בְרָעָה׃
יז בִּנְפֹל אוֹיִבְךָ אַל־תִּשְׂמָח
וּבִכָּשְׁלוֹ אַל־יָגֵל לִבֶּךָ׃
יח פֶּן־יִרְאֶה יְהוָה וְרַע בְּעֵינָיו
וְהֵשִׁיב מֵעָלָיו אַפּוֹ׃
יט אַל־תִּתְחַר בַּמְּרֵעִים
אַל־תְּקַנֵּא בָּרְשָׁעִים׃
כ כִּי ׀ לֹא־תִהְיֶה אַחֲרִית לָרָע
נֵר רְשָׁעִים יִדְעָךְ׃

(טו) לוירע ניכט אויף, פרעפלער, דער וואָהנונג דער גערעכטען, פער־וויסטע ניכט זיינע לאַגערשטאֶטטע.

(טז) דען פאָללט דער גערעכטע זיעבען מאַל, ער ערהעבט זיך דעננאָך, אַבער דיא פרעפלער שטירצען אין אונהייל.

(יז) אָב דעם פאַללע דיינעז פיינדעז פרייע דיך ניכט, אונד אָב זיינעם שטורצע יובלע ניכט דיין הערץ.

(יח) דאַס עז ניכט דער עוויגע זעהע אונד עז מיספאֶללט איהם, אונד ער ווענדעט פאָן איהם זיינען צאָרן.

(יט) ווערדע ניכט אונמוטהיג אָב דען באָזעוויכטערן, עראייפערע דיך ניכט איבער דיא פרעפלער.

(כ) דען דער באָזע האַט קיינע דויער, דיא לייכטע דער פרעפלער ערלישט.

רש"י

מלאכי. אותם אז ים אחרית: (יט) אל תתחר. להיות כמותו כמו אך

ר"מ המאירי

(טו) אל תארוב רשע לנוה צדיק, ואל תשדד רבצו: (טז) כי שבע יפול צדיק וקם ורשעים יכשלו ברעה, מלת רשע היא קריאה. כלומר אתה הרשע אל תארוב לנוה הצדיק להזיקו ולשדד מקום רבצו ותחנותו, כי אם תעשה כן, השם יצילנו ויתן אותך תחתיו ברעה אשר התנכלת לעשות לו: שבע יפול, אינו מכוון מדוקדק, רק שמספר השבע נהוג בהרבה מקומות, שבע תועבות (לקמן כ"ו כ"ד), שבע כתאתיכם, שבע ביום הללתיך (תהלים קי"ט קס"ה), והוא כדרך רבות רעות צדיק ומכלם יצילנו ה', ויעד לו העונש ורשעים יכשלו ברעה, כלומר ברעה אחת. או פירושו ברעה אשר זדו על הצדיק: ובדרך נסתר קרא המלך הזקן רשע, והילד המסכן צדיק, ואמר כי שבע יפול, כלומר כי לפעמים יפול ברשתו לפיכך הצדיק יקום, ורשעים יכשלו ברעה ויפלו בל יקומו: (יז) בנפול אויבך אל תשמח, ובכשלו אל יגל לבך: (יח) פן יראה ה' ורע בעיניו, והשיב מעליו אפו, הערה מוסריית ותוריית שלא להיות שמח לאיד אף לאויביו. כענין לא תשנא את אחיך בלבבך, והוא ענין אל תשמח, או פירושו אל תראה עצמך שמח, כי זו מדה פחותה מאוד, וכמוהו אם אשמח כי רב חילי (איוב ל"א כ"ה), כלומר אם הראיתי עצמי שמח בכך, ומצינו זה אף בבנין הקל, כמו עד אשר יאשמו ובקשו פני (הושע ה' ט"ו), כלומר שיראו עצמם כאשמים: בכשלו, כמו ובהכשלו, ורע, עבר מנחי העי"ן וייעד לו עונש פן יראה ה' ברוע לבבך והשיב מעליו אפו לסבת רשעך ויניחהו עליך:

ובדרך נסתר הערה לילד המסכן שאם נפל תחת ממשלת אויביו יותר מדאי שלא יתיאש עד שישמח המלך הזקן בכך, אבל שישתדל מעט מעט לצאת מתחת ידו, ומלת פן אינה לסבת מניעת הדבר אבל הוא במקום אולי, כדרך פן ישלח ידו (בראשית ג' כ"ב). לדעת החכמים השלימים, וכמוהו אולי פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע וגו' (ישעי' ו' י'): (יט) אל תתחר במרעים, אל תקנא ברשעים: (כ) כי לא

תהיה

כא יְרָא־אֶת־יְהוָה בְּנִי וָמֶלֶךְ
עִם־שׁוֹנִים אַל־תִּתְעָרָב׃
כב כִּי־פִתְאֹם יָקוּם אֵידָם
וּפִיד שְׁנֵיהֶם מִי יוֹדֵעַ׃
כג גַּם־אֵלֶּה לַחֲכָמִים
הַכֵּר־פָּנִים בְּמִשְׁפָּט בַּל־טוֹב׃

(כא) פֿירכטע דען עוויגען, מיין זאהן, אונד דען קאֶניג; מיט פֿעראַנדערליכען לאַססע דיך ניכט איין.
(כב) דען יאֶהלינגס קאָממט דאַס פֿערדערבען פֿאָן איהנען, אונד דאַס אונהייל פֿאָן ביידען (פֿערהאֶנגט), וועער קעננט עס (פֿאָראויז)? —
(כג) אויך דיעזעס איזט פֿאָן דען ווייזען: אַנזעהען דער פערזאָן אַלטען אים געריכטע, איזט ניכט גוט.

רש"י

תתחרה (ירמיה י"ב) כי אתה תתחרה בארז (שם כ"ב): (כא) ירא את ה' בני ומלך. ירא את המלך ב"ו ובלבד שלא יסירך מיראת ה'. לעולם יראת ה' קודמת: ועם שונים אל תתערב. האומרים שתי רשויות יש: (כב) ופיד שניהם. שכר ע"א מעכו"ם עצמה ושכר עובדיה: (כג) גם אלה לחכמים. כל הדברים שבענין שלמטה אמורים לחכמים. היושבין בדין שלא יכירו פנים במשפט כי

ר"מ המאירי

תהי' אחרית לרע, נר רשעים ידעך, הערה להרחיק מחברת הרעים, ומאחוז במעשיהם ובפעולותיהם, תתחר, כמו תתחרה ששרשו חרה, כלומר אל תתחמם בעצמך ותבוא לידי כעס, כענין המרעים להמיתיך, לדמות להם במעשה, ואל תקנא בהם לעשות כמעשיהם: כי לא תהי' אחרית לרע, ר"ל לאדם הרע, כי כל הצלחתו אינה אלא הצלחה מדומית לא אמיתית והכל יכלה ויאבד, והוא אמרו נר רשעים ידעך, והוא משל לנפש. תתחר במשקל תתגר, והוא בפת"ח, והיה ראוי להיות בקמ"ץ, ומתוך כך יש מפרשים אותו שהוא עתיד מבנין הקל, ושרשו תחר ומן הענין הנזכר ג"כ. וי"מ אותו מענין מתחרה כמו ואיך תתחרה את הסוסים (ירמי' י"ב ה'), והוא ענין התערבות, כלומר אל תתערב במרעים להדמות להם במעשיהם: (כא) ירא את ה' בני ומלך, ועם שונים אל תתערב: (כב) כי פתאום יקום אידם, ופיד שניהם מי יודע, הערה תוריית והמוניית ליירא את ה' לבלתי עבור אחת מכל מצותיו, וכן ירא את המלך להזהר מעבור מצותיו: שונים, מענין חלוף ושינוי, כמו ודתיהם שונות (אסתר ג' ח'), כלומר לא תתערב עם הממרים דבריהם ומצותם. או תפרש עם המשונים במעשיהם: כי פתאום יקום אידם, ר"ל יקחו נקמתם לפעמים בפתע פתאום לכלות הממרים פיהם כרגע: ופיד הוא ג"כ ענין איד ומי יודע הוא חזוק באו פתאום, כלומר שלא ידענו עד אשר תגיע עדיו ויבהל: ובדרך נסתר ידוע כי החכם יקרא מלך, בי מלכים ימלוכו ורוזנים יחוקקו צדק, בי שרים ישורו ונדיבים כל שופטי ארץ (לעיל), ובלשון תלמוד שלמא עלייכו מלכי, ואמרו ז"ל את ה' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים, וכן ומורא רבך כמורא שמים, כי העובר על מצות רבו כאלו עובר על מצות שמים, כי כל טורחו עליו להודיעו יראת שמים וללכת בדרכי הש"י ית', ושונים מענין שניות, ורומז על פנות הייחוד, וכבר ידעת מן האמונות בעלי השניות, והעיר להזהר מהם, רק להאמין אחדותו פשוטה בלא שום צד ריבוי, יש אחד ואין שני, וייעד הנקמה על הנכשל בזה, פתאום יקום אידם. או יהי' ענין פתאום יקום אידם, כלומר ליראתו, פן תכנס האמונה ההיא בלבו מהר להיות בעליה מוסך הלבבות, והוא אמרו ופיד שניהם מי יודע, רמז על מיעוט המשיגים זה מצד זה חקירה כענין מי יודע רוח בני אדם וגו', ולהפלגת מיעוט הענין הזהירו להשתדל בזה השתדלות חזקה. וי"מ בנגלה שונים, כלומר שונים באולתם, ר"ל שמשתקעין במעשיהם הרעים, עד שיבוא פועל הרע אצלם טבע גמור לא יעתק עוד: (כג) גם אלה לחכמים, הכר פנים במשפט בל

כד אֹמֵר לְרָשָׁע צַדִּיק אָתָּה
יִקְּבֻהוּ עַמִּים
יִזְעָמוּהוּ לְאֻמִּים׃
כה וְלַמּוֹכִיחִים יִנְעָם
וַעֲלֵיהֶם תָּבוֹא בִרְכַּת־טוֹב׃
כו שְׂפָתַיִם יִשָּׁק
מֵשִׁיב דְּבָרִים נְכֹחִים׃
כז הָכֵן בַּחוּץ ׀ מְלַאכְתֶּךָ
וְעַתְּדָהּ בַּשָּׂדֶה לָךְ
אַחַר וּבָנִיתָ בֵיתֶךָ׃

(כד) ווער צום שולדיגען שפריכט: דוא ביזט גערעכט! דען פערפלוכען פאָלקער, פערווינשען נאַציאָנען.

(כה) אַבער דענען, דיא רעכט ענטשיידען, געהט עז וואָהל, אונד אויף זיא קאָממט דער זעגען דעז גוטען.

(כו) אויף דיא ליפפען קיסט מאַן דען, וועלכער טרעפפענדע אַנטוואָרט גיעבט.

(כז) פערריכטע דרויסען דיין ווערק, אונד בעשטעללע עז אויף דיינעם פעלדע; אַלזדאַן בויע דיין הויז.

רש"י

לא טוב: (כו) שפתים ישק. ראוים כל שפתים לנשקו: (כז) הכן בחוץ.

ר"מ המאירי

טוב: (כד) אומר לרשע צדיק אתה יקבוהו עמים, יזעמוהו לאומים: (כה) ולמוכיחים ינעם, ועליהם תבוא ברכת טוב: (כו) שפתים ישק, משיב דברים נכוחים, אמר גם אלה הדברים הערה הם לחכמים השופטים, ואחר שהוכיח את הבן ובכלל תוכחת כל התלמידים נתן הערה לחכמים השופטים ובכללם גם השלימים המלמדים להועיל, וכבר ביארנו שהרבה פעמים מניח הכתוב שלילה במקום חיוב, וכן אמר הנה בל טוב במקום רע, ואמר שהכרת פנים במשפט, לכבד האחד יותר ממי שכנגדו לא טוב, אבל רע, כי יסתתמו בזה טענות בעל הריב, ואולי לא יצא הדין לאמיתו, וכ"ש אם מטה את הדין ואומר לרשע ר"ל הראוי להתחייב צדיק אתה, ר"ל זכאי אתה, יקבוהו עמים ויזעמוהו לאומים, ר"ל שהכל ימאסוהו ויתעבוהו: ואמרו ולמוכיחים, הנה תדע כי לשון תוכחה יאמר על פנים שונים, פעם על הדרכת האדם בפעולות הטובות, ואזהרה מן הפעולות הרעות, הוכח תוכיח את עמיתך, ופעם על הויכוח שם ישר נוכח עמו (איוב כ"ג ז'), ועם ישראל יתווכח (מיכה ו' ב'), ופעם בענין ייסורין דרך עונש והוכח במכאוב (איוב ל"ג י"ט), בתוכחות על עון (תהלים ל"ט י"ב), ופעם על בירור הענין אותה הוכחת (בראשית כ"ד י"ד), לא יש בינינו מוכיח (איוב ט' ל"ג), וכן דברים נכוחים, כלם נכוחים למבין (לעיל) ומזה אמר הנה ולמוכיחים ינעם, ר"ל למבררי האמת בדין ינעם, ועליהם תבוא ברכת טוב, מן העם, הפך יקבוהו עמים: ואמר שפתים ישק, כלומר משיב דברים נכוחים בדונו את הדין לאמיתו ולא יטה משפט הוא נאהב אצל העם במתק לשונו:

ובדרך נסתר אפשר שרמז בזה על שלימות המדות ואמר שמעכשים החכם להוכיח הנכשלים במדות הרעות, ולא ישא פנים לכפות עליהם במשפט, מענין יכלכל דבריו במשפט (תהלים קי"ב ה'), ועז"א שהמשבח מעשה הרשע הוא ימאס אצל בני אדם, אבל למוכיחים בתוכחה מגולה ינעם, והוא נאהב אף אצל הנוכח, כאלו נושק שפתיו. וי"מ שפתים ישק שהוא ענין בפני עצמו, משיב דברים נכוחים, ר"ל הרוצה להשיב דבריו נכוחים, הערה לחכם כשישאלוהו דבר שיסגור שפתיו וישקם זו בזו עד שיבחן בלבו איך ישיב, ולא יהיה נבהל להשיב, כי הנבהל להשיב ברוב הפעמים לא יהיו דבריו נכוחים. וי"מ ישק מלשון נשק, כלומר הבא להשיב דברים נכוחים

כח אַל־תְּהִי עֵד־חִנָּם בְּרֵעֶךָ
וַהֲפִתִּיתָ בִּשְׂפָתֶיךָ׃
כט אַל־תֹּאמַר כַּאֲשֶׁר עָשָׂה־
לִי כֵּן אֶעֱשֶׂה־לּוֹ
אָשִׁיב לָאִישׁ כְּפָעֳלוֹ׃

(כח) זייא ניכט אהנאויפגעפאָדערט צייגע ווידער דיינען נאָכסטען, דאס דוא שוואַטצעסט מיט דיינען ליפפען.
(כט) שפריך ניכט: זאָ וויא ער מיר געטהאַן, זאָ וויל איך איהם טהון, איך וויל יעדערמאַן פֿערגעלטען נאָך זיינעם טהון.

רש"י

זה מקרא: ועתדה בשדה. זו משנה: אחר ובנית ביתך זה גמרא: ד"א כמשמעו בתחילה קח לך שדות וכרמים ואחר כך ועתדה לשון עתודים (בראשית ל"א) שים לך בהמות בשדה ואח"כ ובנית ביתך. תקח אשה: (כח) והפתית בשפתיך. תתפתה לרעיך בדבורך: (ל) איש עצל. שאינו

ר"מ המאירי

צריך שיזיין שפתיו בדברי חכמה קודם שיתחיל לדבר: (כז) הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך, אחר ובנית ביתך, כבר ביארנו שבנין הבית כינוי להמלא בו כל מה שצריך, והודיע שזה יצטרך להקדמות והכנות בהשתדלות העניינים, ויבנה הבית מהם ולא בזולתם, והה"א שבמלת ועתדה מפיק דרך תפארת, והוא שם בענין קיום והעמדה, מלשון ועתודותיהם שוסיתי (ישעי' י' י"ג), הדברים העומדים והקיימים למראה בני אדם כתרגום נצב מעתד (במדבר כ"ג י"ז), ועז"א הכן בחוץ מלאכתך, כלומר שתתעמל ותטרוח הנה והנה עד שתרויח ויבוא ממון לידך, ואח"כ שים לך קיום והעמדה בקנין שדות וכרמים למחייתך, ואח"כ תוכל לבנות ביתך בשלימות, וכל זה הערה מדינית, לבל ישתדל בבנין הבית בנישואי אשה ובהולדם עד שיכין לורכיו בכל. וי"מ ועתדה. שהה"א כנוי למלאכה שהזכיר, כלומר אחר שתרויח במלאכה עתד וקבץ אותה לקנין שדות וכרמים: ובדרך נסתר יש לפרש דרך תוריי שיכין את עצמו בעוה"ז במיני הצדקות והתפלות ובקיום המצוות, כדי שיבנה ביתו לעוה"ב, וכן אפשר שקרא מלאכתך קנין הממון בכדי הפקת הצורך, ועתדה בשדה רומז על שלימות המדות. כאמרו על ריח הבגדים שהמדות נמשלות להם, כמו ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה' (בראשית כ"ז כ"ז): ובנית ביתך, רמז על החכמה שהיא הקיום הנצחי. או רמז ללמוד החכמות על הסדר, ואמר הכן בחוץ מלאכתך על לימודיות שהן הכנות והצעות לבד להשגת האמתות, שהם מלאכה מיוחדת לו, בלא כונה זולתו, כי יש בהם הרבה עניינים בלתי נמצאים חוץ לנפש כמציאות הכללים והנקודות והקוים. והם חוץ לאצר וכל שכן חוץ לבית, וע"ז אמרו עדין בן זומא מבחוץ, ועתדה בשדה לך, רמז לטבעיות בנושא במלאכת השדה ומציאותם בכל פרטי המציאות, ובחרישות השדה כראוי יוציא כל תבואתו קודש הילולים לה', ואחר באלהיות, והוא בנין הבית והמדור הנצחי, ובדברי רז"ל דהכן בחוץ זו מקרא, ועתדה בשדה זו משנה, אחר ובנית ביתך זו תלמוד. וי"מ דרך פשט ובנית ביתך זו נשואי האשה, והעיר שיקדים הכנתו קודם נשואיה, כדרך שאמר הכתוב מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו וגו', ואחריו ומי האיש אשר נטע כרם וגו', ואחריו מי האיש אשר ארש אשה וגו' (דברים כ' ו' ז' ח'). ובקללות בהפך, אשה תארש ואיש אחר ישכבנה, בית תבנה ולא תשב בו, כרם תטע ולא תחללנו (דברים כ"ח ל'): (כח) אל תהי עד חנם ברעך, והפתית בשפתיך: (כט) אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו, אשיב לאיש כפעלו, היו"ד שבמלת והפתית ראוי להיות וי"ו, והקיר"ק מקום חול"ם, והראוי כמשקל הסבות ושרשו פתה חנם, ר"ל על שקר ותהו, ולא שיזהירהו מהעיד בחנם, ושיתיר לו להעיד בשוחד ובממון, אבל הכוונה שלא תעיד

ל עַל־שְׂדֵה אִישׁ־עָצֵל עָבַרְתִּי
וְעַל־כֶּרֶם אָדָם חֲסַר־לֵב׃
לא וְהִנֵּה עָלָה כֻלּוֹ ׀ קִמְּשֹׂנִים
כָּסּוּ פָנָיו חֲרֻלִּים
וְגֶדֶר אֲבָנָיו נֶהֱרָסָה׃
לב וָאֶחֱזֶה אָנֹכִי אָשִׁית לִבִּי
רָאִיתִי לָקַחְתִּי מוּסָר׃

(ל) אן דעם פעלדע איינעז טראַגען מאַננעז גינג איך פאָרבייא, אונד אן דעם וויינבערג איינעז אונפערשטאַנדיגען מענשען.
(לא) אונד זיעהע, ער גינג גאַנץ אויף אין דאָרנען, זיינע פלאַכע וואַר בעדעקקט מיט נעזזעלן, אונד זיינע שטיינערנע מויער וואַר ניעדערגעריזזען.
(לב) אונד איך שויטע דאַז אונד נאַהם עז צו הערצען; איך זאַה עז אונד נאַהם צוכט אן.

רש"י

אחר על גרסת למודו: (לא) קמשונים. חוחים: כסו פניו חרולים. גדולים מקמשונים והרי הם חדים כקוצים: וגדר אבניו נהרסה. כך מי שאינו חוזר על תלמודו. מתחלה מסכת ראשי פרקים וסוף מחלף דברי חכמים מזה לזה שאומר על טהור טמא ועל טמא טהור והוא מחריב את העולם:

ר"מ המאירי

בו בדבר שקר ותוהו עד שתשברהו בדבריך, ואף כשהעיד הוא כנגדך, ובאת לשלם לו גמול, לא תעשה כן. וי"מ אותו מענין פיתוי, והי' ראוי בקיר"ק הה"א ובשו"א הפ"א כמלת הרבית הגוי (ישעי' ט' ב'), והשקית ברגליך (דברי' י"א י'), ופרשו פתה, כלומר שתהי' שבה להכשיל הדיין לטעות על דבר פתוי עדותך. וי"מ הוי"ו מקום ואם, כאלו אמר ואם פתית וגו', כלומר לא תעיד שקר לתועלתו. ואע"פ שכבר פתית אותו להעיד לתועלתך, אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו:

ובדרך נסתר רמז על עדות ה' נאמנה, שלא יפתה בשפתיו להעיד בו שקרי ונדרש אין רעך אלא הקב"ה, שנאמר רעך ורע אביך (לקמן כ"ז י'). ואל שנראה הפסוק משמש במקום שנים, ומלת והפיתית עבר במקום עתיד, כלומר לא תפותה בשפתיך לעשות כן, והפסוק שאחריו אינו נקשר לזה, אלא שהוא המשך המשל. או הענין על שלימות המדות, שלא יעיד על חבירו בשבת מדותיו דרך חנופה ופתוי, ואע"פ שהוא עושה לו כן, אבל יוכיחהו תוכחת מגולה, כי טוב לו אז מעתה: (ל) על שדה איש עצל עברתי וגו', עד סוף פסוק (לד) בסוף הסימן הוא ענין אחד, הערה להזדרז בעבודת האדמה, והוא הענין גם בשאר המלאכות, אלא שלקח אחת מן הגדולות שבהם לדוגמא: (לא) והנה עלה כולו, הי' ראוי לומר העלה כולו, אלא שנראה שהוא חסר בי"ת, כמו עלה בכלו: קמשונים, חרולים, הם מיני אטד וקוץ ודרדר: וגדר בא בלשון נקבה. כאמרו נהרסה ובאה הער' כאלו הוא עבר שם וראה כן, והודיע שהעצלה מקלקלת העניינים מעט מעט עד תכלית. והוא שמתחלה אמר שהעלה קמשונים, ועדין הם ברכותם, ויוכל להעבירם בנקל, וכאשר נתעצל בזה אמר כסו פניו חרולים, כלומר עד שגדלו ועד שנתכסו פני השדה והכרם מהם והעברתם קשה, ואע"פכ אלו השתדל בתכלית ההשתדלות, הי' בידו לתקן, אבל נתעצל עד שגדר אבניו נהרסה, והי' למשלח שור ולמרמס שה פרוץ גדרו והי' למרמס הסר משוכתו והי' לבער והוא ענין שלשת העלות האחרונות מד' העלות שכבר הזכרנו: ואמר ע"ז (לב) ואחזה אנכי וגו', כלומר שבראותו כזה נתן לבו על הדבר ולקח מוסר להזהר ממדת העצלה, כענין בענש לץ יחכם פתי, ועל כן חוזר ומזהירו בזריזות ולהזהר ממדת העצלה וייעד לו התרושש על ידה, וכן בכל המלאכות: והוא ענין,

(לג) מעט

לג מְעַט שֵׁנוֹת מְעַט תְּנוּמוֹת
מְעַט ׀ חִבֻּק יָדַיִם לִשְׁכָּב׃
לד וּבָא־מִתְהַלֵּךְ רֵישֶׁךָ
וּמַחְסֹרֶיךָ כְּאִישׁ מָגֵן׃

(לג) איין וועניג שלאף, איין וועניג שלוממער, איין וועניג אינאיינאנדער־ שלאגען דער הענדע צום ליעגען.
(לד) אונד עז קאממט, איין וואנדערער, דיינע ארמוטה אונד דיין מאנגעל וויא איין געוואפפנעטער מאן.

כה׃

א גַּם־אֵלֶּה מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה
אֲשֶׁר הֶעְתִּיקוּ אַנְשֵׁי ׀ חִזְקִיָּה
מֶלֶךְ־יְהוּדָה׃

כה

(א) אייך דיעז זינד דיא שפריכע שלמה'ז, וועלכע צוזאממענגעטראגען האבען דיא מאננער חזקיה'ז, קאניגז פאן יהודה.

רש״י

(לד) מתהלך רישך. הדברים שאתה רש מהם יבואו לך במהולה:

כה (א) גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו. חזרו לדורשה כשכתבוה

ר״מ המאירי

(לג) מעט שינות וגו', כמו שפירשנו בחלק הראשון בענין הנשנה: (לד) ומחסריך, הוא בסג"ל תחת הרי"ש, והראשון בשו"א:

ובדרך נסתר דרשו רז"ל על תלמיד חכם עכ"ל שאינו מחזר על תלמודו, בתחלה מסכת ראשי פרקים, לבסוף מחליף את הדבר מזה לזה ומזה לזה, ולבסוף אומר על טהור טמא ועל טמא טהור, ונמצא מחריב את העולם, הוי גדר אבניו נהרסה. ובמקום אחר דרשוהו הרי מי שלא למד תורה, או מי שלמד תורה ולא נתעסק בה, סנין שסופו להניח שנים ושלשה דברים בפרשה, ת"ל עלה כלו קמשונים, מנין שמבקש פתחה של פרשה ואינו מוצא, ת"ל כסו פניו חרולים ר"ל שנתכסה ממנו, ועליו הוא אומר וגדר אבניו נהרסה, שמתוך שרואה שלא עמדה בידו, הוא יושב ומטמא את הטהור ומטהר את הטמא, ופורץ גדר ישכנו נחש. והכוונה בכל זה שהמשיל דריסת החכמה לעבודת האדמה, וכמו שהעובד הטוב יפתח אדמתו בחרישה ראשונה, ויחרוש שנייה ושלישית לפי ענין הארץ, ואח"כ יזרע ויעדור וינכש, כן מדרך התלמיד הטוב ישנה ויחזור ויתבונן ויפלפל בעצמו כפי הראוי, עד שיעלה הענין בידו כהוגן, וכמו שהעובד העצל יספיק לו בפתוח האדמה ותצמיח לו קוץ ודרדר ויתכסו פני השדה, כן התלמיד העצל תתכסה חכמתו בשיבושים וקושיות ובלבולים, ומתוך כך הופך האמיתיות, ולא יתברר לו האמת מן השקר, והוא פורץ גדר והנחש המסית ישכנו, והוא שדרשו ז"ל על שדה איש עצל עברתי, זה אדם, ועל כרם אדם חסר לב, זו חוה, כמה דאת אמר כתפארת אדם לשבת בית (ישעי' מ"ד י"ג), עלה קמשונים, וקוץ ודרדר תצמיח לך, כסו פניו חרולים, בזיעת אפך תאכל לחם, על הדרך שביארנו במעשה בראשית, וגדר אבניו נהרסה, וישלחהו ה' מגן עדן, ויאחז השדה לאדם, כי בו התבואה שהיא חיי הנפש, וייחס הכרם לחוה, שהכרם מצמיח הדבר שמיעוטו יפה, ורובו מותר ובלתי צריך, והוא ענין נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים (ירמי' ד' ג'), והוא ג"כ ענין בבקר זרע את זרעך, ולערב אל תנח ידך (קהלת י"א ו'):

והנה נשלם החלק השני, ויבוא אחריו החלק השלישי בע"ה, והן דברים עמוקים מן החלקים הראשונים, ומאריכים בהזהר על רוב ההתחכמו', והשמר מן ההריסות, וכן ישובו על ההזהר מהשבע תחת המלך הזקן, ורובו הולך על סדר פסוקים נמשכים לענין אחד, לא שיהא חצי פסוק האחרון הפך הראשון, רק במיעוטס:

כה (א) גם אלה משלי שלמה, אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה, כא

הנה

ב כְּבֹד אֱלֹהִים הַסְתֵּר דָּבָר וּכְבֹד מְלָכִים חֲקֹר דָּבָר׃
ג שָׁמַיִם לָרוּם וָאָרֶץ לָעֹמֶק וְלֵב מְלָכִים אֵין־חֵקֶר׃

(ב) דיא עהרע גאָטטעז איזט, דיא דינגע פֿערבערגען; אַבער דיא עהרע דער קאֶניגע, דיא דינגע ערפֿאָרשען.
(ג) דער הימּמעל אַן האָהע אונד דיא ערדע אַן טיעפֿע אונד דאַז הערץ דער קאֶניגע זינד אונערגרינדליך.

רש"י

חזקיה למלך והוא הושיב תלמידים בכל עיר כדאמרינן בפ' חלק בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ: העתיקו. החזיקו: (ב) כבוד אלהים הסתר דבר. כגון מעשה מרכבה ומעשה בראשית: וכבוד מלכים חקור דבר. כשאתה דורש בכבוד חכמים ובסייגים שעשו לתורה ובגזרות שגזרו בהם יש לך לחקור ולדרוש ולשאול טעם לדבר אבל כשתדרוש במעשה מרכבה ובמעש' בראשית ובחוקים שכתובים בתורה כגון חוקים ודברים שהשטן מקטרג עליהם ומשיב עליהם כאכילת חזיר וכלאי כרם ושעטנז אין לך לחקור רק להסתיר ולומר גזרת מלך הוא: (ג) אין חקר. לרום שמים ועומק הארץ וללב מלכים אין חקר שכמה דינים באים לפניהם וצריכים לתת לב לכולם. ואם כל הלשונו' מדברים וכל הידים כותבין אינן יכולין לכתוב הללה של רשות:

ר"מ המאירי

הנה מלת גם להורות שאף ע"פ שאנשי חזקיה היו המעתיקים, אבל המחבר שלמה היה, ונראה שלא נכתבו דבריו בספר זה עד דורו של חזקיה, שהיתה בהם חכמה יתירה. ויסדו כמה דברים, ומצאו דברים לו במגלות מחכמתו של שלמה, והעתיקום וחברום עם שאר דבריו הנכבדים, וכיון החכם לגלות בזה החלק דברים נכבדים, ובאו על הלד שהורגל בדבריו, ר"ל דרך נגלה ודרך נסתר, דבר דבור על אופניו, והרקיב בהם נקבי המשכיות בדמיונים וחידות, והתחיל דבריו בעניינים אלו: ואמר (ב) כבוד אלהים הסתר דבר, וכבוד מלכים חקור דבר: שמים לרום וארץ לעומק, ולב מלכים אין חקר: הגו סיגים מכסף, ויצא לצורף כלי: הגו רשע לפני מלך ויכון בצדק כסאו, הפסוקים האלו נקשרים, וצרף תחלה כבוד המלך עם כבוד האל ית', להודיע שכמו שכבוד האל ית' לא יושג והוא נעלם ומכוסה ממנו, כמו שאמר החכם גלאונותו בנעימותו ונעלם ממנו לחוזק הראותו, כן ראוי לנו לבל נשים גבול בכבוד המלך, רק היות כבודו אצלנו גדול יתר מאוד באין קץ וגבול, כי הראשון ר"ל כבוד האל ית' תת גבול במעלתו נמנע בחקו, והשני ר"ל כבוד המלך נמנע מלד המוסר, ואמנם החילוק אשר ביניהם, שכבוד האל ית' בהסתר דבר, כי כבודו הוא רק בציור ובמחשבה והשגת מציאותו, והאמונה איננה ענין הנאמר בפה, אלא ענין המצוייר בלב, אבל כבוד מלכים הוא בהודעת כבודו ויושר מעשיו ונועם מדותיו, והוא ענין חקור דבר, כלומר חקירת יושר מעשיו והודעתם ופרסומם. ול"נ לפרש דרך פשט כבוד אלהים הסתר דבר, כלומר שהכל נודע אליו, היסופר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבולע (איוב ל"ז כ'), ונמצא שכבודו נתפרסם בהגלות ע"י דברים נסתרים, אבל כבוד מלכים צריך שיודע להם מצד החקירה, והיא הערה למלך בבוא המשפט לפניו להרבות בחקירות עד שתתברר לו האמת: ואמר (ג) שמים לרום וארץ לעומק, וארץ הוי"ו והאל"ף קמוצים, ונמצא כן שלשה; שמים חדשים וארץ חדשה (ישעי' ס"ה י"ז), וארץ רפאים תפיל (שם כ"ו י"ט), ועוד שסמוכה לשמים, ר"ל שמים וארץ (ירמי' ל"ג כ"ה), והענין אף ע"פ שהשמים יש שיעור ידוע לגובהם ואם הוא גדול וכן הארץ לשפלותה ועומקה: ולב מלכים אין חקר, ר"ל שא"א לבוא עד קצו, כי בכל יום ויום צריך שיתחדש לו השכל לפי הסבות הבאות לפניו, ובהשתנות מענין לענין וממדה

ד הָגוֹ סִיגִים מִכָּסֶף וַיֵּצֵא לַצֹּרֵף כֶּלִי׃
ה הָגוֹ רָשָׁע לִפְנֵי־מֶלֶךְ וְיִכּוֹן בַּצֶּדֶק כִּסְאוֹ׃

(ד) ווען דיא שלאַקקען אויז דעם זילבער, דעם שמעלצער געהט הערפֿאָר איין געראֶטהע.
(ה) ווען דען פֿרעפֿלער פֿאָן דעם קאָניגע, אונד אויף גערעכטיגקייט שטעהט פֿעזט זיין טהראָן.

רש״י

(ד) הגו סגים מכסף. משוך. כמו כאשר הוגה מן המסילה (שמואל ב' כ') כשם שאין הכלי של כסף יוצא למלאכת צורף עד שיוציאו ממנו סיגים של נחשת שבו כך אין לדור נפטרין מעונש עד שיוציאו מתוכ' הרשעים ויעשו בהם

ר״מ המאירי

למדה, וכל זה הערה להזהר ולחדד שכלו בפרט על כל דבר ודבר, ולא יסמוך מזו לזו, וגם הזהירו דרך כלל להזהר ביועציו שיהיו נאמני רוח יועצי היושר, ולא יפתם שוחד ומחיר להטות משפט ולסלף דרך סלולה, כי אז יקל כבוד המלך ותמעט יראתו מעל פני העם, בראותם סלף דרכיו ועוות אורחותיו: ואמר על זה (ד) הגו סיגים, ומלת הגו מקור והוי"ו מקום ה"א והוא מענין הסרה, כמו הגה ברוחו הקשה (ישעי' כ"ז ח'), והענין כמו שמחוק המלך להסר סיגים מכסף המתוכן לעשות ממנו מטבע, עד שיצא למצרף כלי, רצונו לומר המטבע, צורף, שם על משקל יותר, כן מחוקו להסיר רשע אוהב בצע מלפניו, כי אם ירגיל בזה תחנף הארץ ויהרס מלב המלכות, ובהסרתם יכון כסאו בצדק וביושר, לפני, כמו מלפני, ע"ד ותחדל לדבר אליה (רות א' י"ח) כמו מדבר אליה: ובדרך נסתר נראה שהזהיר לבלתי לכת בגדולות ובנפלאות ממנו, ושלא לחקור במופלא, ולא ישתדל במה שנמנע בחוקו, ולא יהרוס לראות במה שאין יד העיון שולטת, כמאמר החכם שאמר רוב החקירות במה שלא תעזרהו ההצלחה לא יועיל אבל יזיק, ומלכים רמז על החכמים, כי הם המלכים באמת, כלומר שעכ"ז כבוד החכם לדעת דרך החקירה כל מה שהעיון משיג בו, ואמר שמים לרום, וארץ לעומק, ולב מלכים אין חקר, כלומר עם היות רום השמים ועומק הארץ מושג, אבל כבוד הש"י איננו מושג, ואף שכל המלכים אשר בעולם מחוקם לבקש חכמה בתכלית הבקשה, לא ימצאו חקר הש"י, והוא הענין בעצמו שנפרש כבוד אלהים הסתר דבר, כלומר בדברים הנזכרים הנודעים מדרך הקבלה הנבואית, אבל מ"מ כבוד המלכים הוא לדעת מדרך המחקר הפנות העיוניות והמופתיות, ואמר אחר זה הגו סיגים וגו', הודיע דרך הידיעה איך תושג ואמר הגו סיגים, משל על בחינת האמת מן השקר. או כיון בו להדריכו בדרך ישרה לשלשל מדותיו עד שישלים עצמו במדות, כי אז יצליח ואז ישכיל להשלים עצמו בשלימות השכל, והוא שסמך לזה (ה) הגו רשע וגו', אם על החכם שמזהירו על חברת הרעים שלא ללמוד ממעשיהם, אם על המלך בפרט, שלא להתיעץ עמהם כמו שהתבאר בנגלה, אם על כל אדם בהנהגת עצמו לבער מקרבו כל מדה פחותה ומגונה, כי כמו שהמלך מחוקו להנהיג העם, והוא צורת המלכות ועצמותו, כן מחוק כל האדם להנהיג גופו, וכבר הזכרנו שהמלכות שלש מינים, המדינה והבית והגוף, והענין כמו שמחוק המלך להסיר סיגים מכסף המתוכן לעשות מטבע, עד שיצא למצרף כלי, ר"ל המטבע, וצורף על משקל יותר, כן מחוקו להסיר רשע אוהב בצע, הכל כמו שביארנו בדרך הנגלה וכבר קראוהו מלכות במשל עיר קטנה ואנשים מעט בה. וכמו שמחוק המלך לבער מלפניו יועץ רע, כן מחוק האדם לבער מקרבו כל יצר ימשכהו לעשות רע, ודמה הענין לסיגים מכסף, כי האדם עיקר עצמותו וכוונת מציאותו לשלימות, אלא שיזיקהו התערבות המדות הרעות, כמו שהכסף נבחר בעצמו, אלא שיזיקהו תערובות סיגי הכסף, והוא שאמר ירמי' נחר מפוח מאשתם עופרת

לשוא

ו אַל־תִּתְהַדַּר לִפְנֵי־מֶלֶךְ
וּבִמְקוֹם גְּדֹלִים אַל־תַּעֲמֹד׃
ז כִּי טוֹב אֲמָר־לְךָ עֲלֵה־הֵנָּה
מֵהַשְׁפִּילְךָ לִפְנֵי נָדִיב
אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ׃
ח אַל־תֵּצֵא לָרִב מַהֵר פֶּן
מַה־תַּעֲשֶׂה בְּאַחֲרִיתָהּ
בְּהַכְלִים אֹתְךָ רֵעֶךָ׃
ט רִיבְךָ רִיב אֶת־רֵעֶךָ
וְסוֹד אַחֵר אַל־תְּגָל׃

(ו) פרונקע ניכֿט פֿאָר איינעם קאָניגע, אונד אַן דען פלאַטץ דער גראָסען שטעללע דיך ניכֿט.

(ז) דען בעזזער איזט עז, דאַס מאַן דיר זאַגע: קאָם הערויף היערהער, אַלז דאַס מאַן דיך הייסע הערונטערשטייגען פֿאָר דעם עדעלן; וואַז דיינע אויגען (אָפֿט) געזעהען.

(ח) פֿאַהרע ניכֿט האַסטיג לאָז צום שטרייטע, דוא מאָכֿטעזט ניכֿט וויזזען, וואַז דוא אַם ענדע טהועזט, ווען דיין נאָכֿזטער דיך בעשאָמט.

(ט) דיינען שטרייט פֿיהרע מיט דיינעם נאָכֿזטען, אַבער איינעז פֿרעמדען געהיימניס ענטהיללע ניכֿט.

רש"י

דין: (ו) אל תתהדר לפני מלך. להראות כבודך ולהתגאות לפני מי שגדול ממך כי טוב שיאמרו לך עלה הנה משתבוא בלא רשותו ויאמרו לך לא: (ז) אשר ראו עיניך. שדבר זה אמת: (ח) פן מה תעשה. פן תבא לידי לא תדע מה לעשות באחריתה: (ט) ריבך ריב את רעך. ואם על כרחך אתה צריך לריב ולהוכח עם רעך מ"מ סוד אחר אל תגלה לא תזכיר לו דופי אבותיו

ר"מ המאירי

לסוף צרף צורף ורעים לא ניתקו (ירמי' ו' כ"ט), דמה הנביא לצורף, כי הוא המעבר את הכסף, ודמה גרון הנביא למפוח אשר ביד הצורף אשר בו יעשה כל המכוון לו, ודמה עלם המשלים והחידות אשר יעוררם בהם לעופרת אשר ישים הצורף בתוך הכסף, כדי שבכלות העופרת יותך הכסף, והענין שגרונו ניחר ומשליו וחידותיו כלים והם לא נתקו ממדותיהם הרעות: (ו) אל תתהדר לפני מלך, ובמקום גדולים אל תעמוד: (ז) כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב, אשר ראו עיניך, ידוע בבנין התפעל שאחד מחלקיו הוא סבוב המקרה לעצמו, ועז"א אל תתהדר, כלומר אל תעשה עצמך לפניו כאדם הדור ונכבד עד שתעמוד לפניו בגאוה, וכן ובמקום גדולים אל תעמוד, כלומר שלא תשים עצמך במדרגתם לישב לפניהם בעצמך בלא רשות, כי טוב שתעמוד במקומך עד שיאמרו לך הם לך עלה הנה, משתצטרך להשפיל עצמך לפני נדיב, אשר כבר ראו עיניך בשפלותו, והכתוב קילר בדבריו ולא רצה להזכירו דרך שפלות, אחר שבשעתו הוא נדיב ונכבד, ולפי זה פירשו רבים ראו כמו בזו מלבון מורלאה ונגלה (לפני' ג' א'), כלומר שכבר הי' הוא נבזה בעיניך, ואוי לה לאותה בושה וגו'. וי"מ מהשפילך לפני נדיב, שיראו זה עיניך, כלומר שבפניך ובעיניך יאמרו לך שתשפיל עצמך: ובדרך נסתר הערה להשמר מן ההרים', לבל יהרסו לראות פן תגע בהם יד המכשול וירדו מטה מטה, וכ"ש בהערת הסתרת הסודות, ושלא יבקש מי שאינו ראוי להם לגלותם אליו, אבל יעלה מעלה מעט מעט, ואל יהרסו לעלות פן יהרסו אליו לראות ונפל ממנו רב: ובדרך הנגלה ג"כ היא הערה כוללת לכל מי שמכנים עצמו במה שאין ראוי לו, אם דרך סכלותו והתגברותו בעצמו, אם דרך התקשדות והתראות: (ח) אל תצא לריב מהר, פן מה תעשה באחריתה, בהכלים אותך רעך: (ט) ריבך ריב את רעך,

וסוד

י פֶּן־יְחַסֶּדְךָ שֹׁמֵעַ
וְדִבָּתְךָ לֹא תָשׁוּב׃
יא תַּפּוּחֵי זָהָב בְּמַשְׂכִּיּוֹת כָּסֶף
דָּבָר דָּבֻר עַל־אָפְנָיו׃
יב נֶזֶם זָהָב וַחֲלִי־כָתֶם
מוֹכִיחַ חָכָם עַל־אֹזֶן שֹׁמָעַת׃

(י) דאס דיך ניכט שמאהע, ווער עז הערט, אונד דיינע איבלע נאכרעדע קאן ניכט מעהר צוריק.
(יא) גאלדענע אעפפעל אין זילבערנען שאלען, איזט איין וואָרט געשפראָכען צור געלעגענהייט.
(יב) איין גאלדענער נאזענרינג אונד געשמיידע פאָן פיינעם גאָלד — איין קלוגער צורעכטוויזער פיר איין אויפמערקזאמעס אהר.

רש"י

שמתוך שאין הכל יודעין אותו ואת' מגלהו: פן יחסדך שומע. חרפת מצרים מתרגמינן חסודא דמצראי: פן. יחסדך השומע ויקראוך מוציא דבה: (יא) תפוחי זהב כעין כפתורין מצויירין על משכיות כסף: משכיות. כלים המצופים בכסף כמו ושכותי כפי (שמות ל"ג): דבר דבור על אופניו. על כנו. ודוגמתו נשאתי אימיך אפונה (תילים פ"ח) מבוססת ומיוסדת בקרבי ואין זה מגזרת אופן וגלגל (ישעיה כ"ח) שאילו כך היה נקוד פת"ח תחת הפ"א כמו (יחזקאל א') האופנים. ולא יפול בו נקודו' חטף קמץ: (יב) נזם זהב וחלי כתם. עדי קבועת זהב: חלי כמו (הושע ב') ותעד נזמה וחליתה. וכמו (שיר ז') חלאים: כתם לשון תכשיט זהב. וכן כתם פז (שם ה'):

ר"מ המאירי

וסוד אחר אל תגל: (י) פן יחסדך שומע ודבתך לא תשוב, בנגלה הערה להרחקת המריבות והקטטות, כ"ש בריב לא לו, ועז"א אל תצא וגו', כלומר אל תהי' נמהר לצאת לריב, עד שיתברר לך מה הוא ותבחן בשכלך אם ראוי לך לצאת אם לאו, כי אם תצא מהר בלא שום ידיע', אולי יגיע עדיך ותתערב במריבה ויכלימך רעך המתקוטט, וגם כשתהי' לך תביעה אצל חבירך ותצטרך לתובעו ריב ריבך עמו עד שתוציא דינך לאור, וסוד אחר אל תגל, כלומר אל תחרפהו בדבר שהוא קלון ומתפשט לאחרים עמו, פן יחסדך שומע, כלומר יביישך ויחזיקך כנבל, מלשון תרגום חרפה חסודא (ראשית ל"ד י"ד), וכ"ש מאותו ששמע שפערת פיך עליו: ודבתך לא תשוב, כלומר שלא תוכל להתנצל ולהשיב הדבר אחור, ואמר באחריתה לשון נקבה, כי מלת ריב שהוא לשון זכר כי דעתו על הקטטה והמריבה. ולי נראה לפרש ריב מלשון דין ומשפט לפני הדיין כלומר אל תצא לפני הדיין מהר לריב לפניו עם שכנגדך, פן מה תעשה באחריתה אם תצא חייב, ונשאת תובע שלא כדין, ורעך יכלים אותך בזה, אבל ריב עם רעך בינו ובינך, ומתוך משא ומתן יתברר לך אם הדין עמך אם לאו, וסוד אחר בי"ת, כלומר ובסוד, והוא לשון קיבוץ, כמו סוד בחורים (ירמי' ו' י"א), בסוד משחקים (שם ט"ו י"ז), כלומר בינו ובינך תהי' נושא ונותן, ולא תגלה הענין במעמד אחרים: פן יחסדך שומע, ויחזיק אותך כתובע שלא כדין והדבה שתצא עליך, לא תסור עוד ממך: ובדרך נסתר הערה שלא יאריך דבריו בסוד הפנות התוריות עם המתנגד, עד שיחשוב לאמתם במופת, פן מה תעשה באחרית בהתגבר עליך האויב במופתי הכזב והטעאה, ותצא חבול ומבוייש מתחת ידו, ואם תרצה לחקור בזה, ריב עם רעך המתאחד עמך באמונה, ואף גם זאת לא תעשה במעמד אחרים ומלבנם, פן ואולי ישמע השומע ויבין אותך כמספקק או כנבוך, בראותו אותך שתעמל ומחזר בבקשת מופת, ולא יקובל עוד התנצלותך ע"ז, והוא ענין ודבתך לא תשוב: (יא) תפוחי זהב במשכיות כסף, דבר דבור על אופניו: (יב) נזם זהב

וחלי

יג כְּצִנַּת־שֶׁלֶג ׀ בְּיוֹם קָצִיר צִיר נֶאֱמָן לְשֹׁלְחָיו וְנֶפֶשׁ אֲדֹנָיו יָשִׁיב׃

יד נְשִׂיאִים וְרוּחַ וְגֶשֶׁם אָיִן אִישׁ מִתְהַלֵּל בְּמַתַּת שָׁקֶר׃

(יג) וויא שנעעקיהלונג אם טאגע דער ערנטע איזט איין געטרייער באָטע דענען, דיא איהן געזאַנדט; דען ער ערקוויקקט דיא זעעלע זיינעז הערּרן. (יד) וואָלקען אונד ווינד אָהנע רעגען — יעמאַנד, דער זיך איינער גאַבע פֿאַלשליך ריהמט.

רש"י

(יג) כצנת שלג. כקור ימי שלג שאדם מתאוה לו בימי קציר ולא שלג ממש שהשלג לא טוב הוא בשעת קציר: (יד) נשיאים ורוח וגו'. כאשר יהיה תוחלת שוא כשהשמים מתקשרים בעבים והרוח מנשבת ואדם מצפה שיבא גשם ולא בא והם מצטערים וכלות עיניהם כך איש מתפאר לומר כך וכך צדקה אתן ליד גבאי והוא משקר וכלות עיני עניים למתנתו ואינו בא:

ר"ם המאירי

וחלי כתם, מוכיח חכם על אוזן שומעת: (יג, כצנת שלג ביום קציר, ציר נאמן לשולחיו, ונפש אדוניו ישיב: (יד) נשיאים ורוח וגשם אין, איש מתהלל במתת שקר, י"מ דבר דבור הנהגה, כענין ורעו כבשים כדברם (ישעי' ה' י"ז), וכן לדעתי ומדבר כלשון עמו (אסתר א' כ"ב), ואמר שכל עת שהאדם מנהיג ענייניו על אופניהם, ר"ל על הצדדין שראוי להתנהג בהם, לא בעצלה ולא בחפזון, הוא דבר נאה מאוד, ומצד שהכסף והזהב המשובחים שבדברים ההמוניים, דמה ההנהגה הישרה בהם, במשכיות, פירושו ציור הכסף והתפוחים שעליהם דרך נוי. וי"מ אותו על הדיבור, ובפרט כשאדם מדבר בפני גדולים, ואמר שהמדבר דבריו על אופניהם הראוים להם הוא דבר נאה, ואופני הדברים כוללים כל מה שיצטרך לזה, שלימותו וערבת לשונו ומהות הדברים בכמותם ובאיכותם. וי"מ בה בפרט שיהא דבר בעתו, ואופניו מענין לפנות בקר שתרגומו בעדן צפרא (שמות י"ד כ"ז), וכמו שאמרו רז"ל הלכות פסח בפסח והלכות עצרת בעצרת. ואמר אח"כ שהמוכיח החכם כשמוכיח על אוזן שומעת, הוא כנזם זהב וחלי כתם, ושניהם ממיני הזהב, אלא שהכתם הוא החשוב שבמין, ואמר שהתוכחה הוא כנזם זהב, שהוא נאמר לפעמים על תכשיט האוזן, ואת הנזמים אשר באזניהם (בראשית ל"ה ד'), ועל המוכיח חלי כתם שהוא תכשיט כלומר מקום יציאת הדיבור, כלו אמר שהמוכיח מתאר דבריו בנעימות, עד שיהיו ערבות לשומעיהם, והכן מכין אזניו לשמוע, ולבו להבין ולקבל, ואז כשהמוכיח ע"ז הצד המיועד, הוא לעם כצנת שלג ביום קציר, כלומר כמו שהאדם לרוב חמימותו מתאוה לקור השלג: והוא ענין ציר נאמן לשולחיו, כי המדבר לא ידבר מעצמו רק בשליחות גדוליו, וכשיהיו דבריו ע"ז הצד, אז הוא נאמן לשולחיו, והוא ג"כ ענין ונפש אדוניו ישיב, ר"ל ישקיט וינוח, מלשון בשובה ונחת (ישעי' ל' ט"ו), אבל המתהלל במתת שקר, הוא בהפך, שהיו שולחיו מקווים ממנו תועלת וכבוד, ונהפך הוא. והוא כענין נשיאים ורוח, ר"ל ורוח לא, שהוא סימן המטר בלא שום תועלת, והוא ענין וגשם אָין: ובדרך נסתר ידוע שהתורה נקראת בכמה מקומות זהב, הנחמדים מזהב ומפז רב, ובכמה מקומות כסף, ותבואתי מכסף נבחר (לעיל), ובמקומות זהב וכסף כאמרו הנה תפוח זהב במשכיות כסף, וכן תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף (שה"ש א' י"א), הזהב רמז למקומות שאין בנגלה להם תועלת, ואין להם מציאות רק לנסתר, כמו שאמרו ז"ל כל המתרגם הפסוק כצורתו הרי זה בדאי, וכמו שתראה שנזהר אונקלוס המתרגם מלייחס שום הוראה בשמות הש"ית ובעיני ה' וביד ה' ודומיהם, וע"ז הצד נקראת התורה זהב לבד, ובמקומות שאין

מציאות

טו בְּאֹרֶךְ אַפַּיִם יְפֻתֶּה קָצִין וְלָשׁוֹן רַכָּה תִּשְׁבָּר־גָּרֶם׃
טז דְּבַשׁ מָצָאתָ אֱכֹל דַּיֶּךָּ פֶּן־תִּשְׂבָּעֶנּוּ וַהֲקֵאתוֹ׃

(טו) דורך לאַנגמוטה ווירד איין פירזט בערעדעט; אונד איינע וויי־כע צונגע בריכט קנאָכען.
(טז) האַזט דוא האָניג געפונדען, איס דיין גענינגע, דאַס דוא איהן ניכט זאַטט האַבעזט אונד איהן אויזשפייעזט.

רש"י

(טו) באורך אפים יפותה קצין. בעוד שהקב"ה מאריך אפו ואינו נפרע יפתו לב החוטאים לפתותו בתשובה ותפלה. ולשון רכה. בתפלה ותחנונים.

ר"מ המאירי

מליאות הדבר רק לנגלה עד שאם יובן בהם שום נסתר יזיק ויבוא לידי הריסה, וע"ז שכל נקראת התורה כסף, ובמקומות הנגלה בענין טוב והפרטי בהנהגת האדם, והנסתר טוב ומועיל ג"כ תועלת אמיתי, ע"ז הכל נקראת התורה זהב וכסף: אופניו נגזר מלשון אופנים, וידוע בדקדוק על אים נים וגו', כגון פעמים רגלים ידים, שהוא מורה שניות, ר"ל שנים, לא פחות ולא יותר, ומפני זה אמר אופניו, כלומר שהוא דיבור על שני פנים, ואמר שהדבר הדבור על שני פנים, ר"ל בנגלה ובנסתר, הוא בצורת תפוחי זהב במשכיות כסף, ר"ל נקודות כסף, וכבר ידעת ביאור גדול מקז"ל על מה שנראה בצורה המונחת שהיא הפך הרגיל, והוא שנהוג לעשות הכלי מכסף, והמשכיות מזהב, אף שהדבר כן לפי הענין, והנמשל בו הוא שהדבר שבו שני פנים, נגלה טוב בכסף, וכשיהי' הנסתר בו טוב ממנו, הוא בדמיון התפוח, שמי שהוא גם הראות יספיק לו ראיית המשכיות, ויקר הראות יספיק לו יביט, בינו ובין זקני המשכיות ויתגלו לו מלפוני זהב, ואמרו נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם על אוזן שומעת, כלומר שבעת שהתלמיד יגיע למה שיכוין בו החכם המשפיע ישיג ידיעת הנסתר השגה תכליתיית ומכוונת, והוא שלא הזכיר בה רק הזהב, כי הכתם ג"כ מין הזהב והמעולה שבמינים, ואמר כצנת שלג ביום קציר, כלומר כמו שתכלית המנוחה בחום המופלג שבקציר, הוא קור צינת השלג אם ימלא בו, כמו במקומות החמים שדרכם להביא שלג המוצנע בתחתיות הארץ להביאם בזמן החום, כן תכלית השמחה בשלימות, והוא התבוננות הדבר על אמיתו, ואז זה התלמיד הוא ציר נאמן לשולחיו, ר"ל להמשפיעים חכמתם עליו, וכן ענין ונפש אדוניו ישיב, ר"ל יניח וישקיט, ואולי נשיאים ורוח ענין בפני עצמו, בנגלה הערה לבל יכאיב השוא בהבטחת מתן ויטיבנו ריקם, ובנסתר על המונע בר וחשך השפעת חכמתו מן הראוים לה, ונמלא חומס החכמה מבעליה: (טו) באורך אפים יפותה קצין, ולשון רכה תשבר גרם. אורך הנה שם דבר כמו אריכות, הנגלה בו הערה להיות האדם סובל כעס התקיף ממנו עליו, ואמר באורך אפים כלומר בסבול כעסו יפותה הקצין אח"כ ותשך חמתו, על שראה כי הקריש לו, ושו העז לסביב אין המזיק החרה וחמתו מיתוספת עליו: ואמר אחריו לשון רכה תשבר גרם, כלומר שבחלקת אמרים ובדברים מתוקים, הלשון משברת הגרם, המשל שבנעימות דבריו תנתק קושי מוסרות הכעס והחמה, וכל דבר קשה יקרא עצם, וממנו יקראו הטענות החזקות עצומות, הגישו עצומותיכם (ישעי' מ"א כ"א), ואמר שמתק הלשון ישברהו, כי דבור הלשון הלא נכנס בחדרי לב השומע, ומתפתה אין מאד הן לטוב הן לרע. וחכמי המוסר אמרו, הלשון אין בה עצמות ותשבר עצומים:

ובדרך נסתר כבר ביארנו שהכובש את יצרו יקרא ארך אפים, וקצין נאמר הנה על המלך הזקן, ורוצה בו שבכבישת היצר יפותה וינוח מתאותו, על דרך מרעינו שביעו, ולשון יאמר לפעמים במקום הלב, על דרך הוות תחשוב לשונך (תהלים נ"ב ד'), ודמיון זה על שם שהלשון שליח השכל והמחשבה, ורוצה בו שכהשכל יודע להנהיגו נדבות ונחלקות, לא שיגער בו לגמרי, אבל יתן לו חוקו הראוי. ואז ישבר

יז הֹקַר רַגְלְךָ מִבֵּית רֵעֶךָ
פֶּן־יִשְׂבָּעֲךָ וּשְׂנֵאֶךָ׃
יח מֵפִיץ וְחֶרֶב וְחֵץ שָׁנוּן
אִישׁ־עֹנֶה בְרֵעֵהוּ עֵד שָׁקֶר׃
יט שֵׁן רֹעָה וְרֶגֶל מוּעָדֶת
מִבְטָח בּוֹגֵד בְּיוֹם צָרָה׃

(יז) זעטצע ריינען פֿוס זעלטען אין דאַז הויז דיינעז נאֶכֿסטען, דאַס ער דיך ניכֿט זאַטט האַבע אונד דיך האַססע.

(יח) בייל אונד שווערט אונד שאַרפֿער פפֿייל — יעמאַנד, דער ווידער זיינען נאֶכֿסטען צייגט אַלז פֿאַלשער צייגע.

(יט) איין מאָרשער צאַהן אונד איין וואַנקענדער פֿוס — דיא צופֿערזיכֿט אויף פֿערראֶטהער אַם טאַגע דער נאָטה.

רש"י

תשבר גרם. עצם קושי הגזרה: (טז) דבש מצאת וגו': (יז) הוקר רגליך. כשם שאם מצאת דבש והוא מתוק להכך אתה צריך שלא תאכל ממנו פן תשבענו והקאתו. כך הוקר רגלך מבית רעך. אע"פ שהוא מקרבך מנע מלבא שם יום יום פן ישבעך ושנאך. ולענין מדרשו אל תהי רגיל לחטוא שוגג ולהביא תמיד חטאות ואשמות לבית ה' שנקרא ריע לישראל דכתיב זה דודי וזה ריעי (שיר ה'): (יח) מפיץ וחרב. שם כלי מלחמה: (יט) שן רועה. רצוצה: מועדת. כמו ולא מעדו קרסולי (תלים י"ח):

ר"מ המאירי

קושיו וחזקתו וישיבהו אל לב היוצר: (טז) דבש מצאת אכול דייך, פן תשבענו והקאתו: (יז) הוקר רגלך מבית רעך, פן ישבעך ושנאך, אמר כי כמו שהדבש היותר מתוק שבמאכלים, והאכילה הממוצעת ממנו תערב ותיטב לגוף האדם, ועם היותו הטוב שבמאכלים, אם יאכל ממנו יותר מדאי יקוץ בה, ויהיה מותר מאכלו סבה להקיאו את הכל אף מה שהי' ראוי להשאר לולי המותר, וכן הענין בבקרך בית רעך, שאם תוקר רגליך מביתו, ותלך לפעמים דרך חיבה, יערב לו מאוד, ויהי' לו עמך אהבה ואחוה וריעות, אבל אם תתמיד בזה יותר מדאי ישבעך וישנאך, ולא די שלא יוסיף אהבה, אבל אף האהבה הקדומה תבטל, וכל שכן אם תבוא בלא סבה, וכל שכן אם תבוא להתמיד להטריחו על איזה דבר: ובר"נ אמרו תמיד במדרשות רעך זה הקב"ה שנאמר רעך ורע אביך אל תעזוב (לקמן כ"ז י'), ונקרא האדם כן על חלק העליון שבו, והיא הערה על רוב ההתחכמות וההכנס במקום בלתי ראוי לו, ולא די שלא יוסיף בחכמה, אבל שישתבש אף במה שידע. ובדרש עוד שלא תחטא תמיד שוגג להביא חטאות ואשמות, וזה הערה שהשגגה תמיד דומה לזדון, ואם בזמן רחוק תארע לו שגגה, יזהיר בעצמו אחריה אזהרה יתירה ולא שיתמיד, כי אין התגללות בשגגה אחר שיתמיד בה: (יח) מפיץ וחרב וחץ שנון, איש עונה ברעהו עד שקר, מפיץ, הוא הגרזן שחותכים בו העצים, והוא ענין מפץ אתה לי (ירמי' נ"א כ'), כלי מפצו (יחזקאל ט' ב'), ונקרא כן על שם שמפיץ ומפזר החתיכות הנה והנה, שנון, ר"ל מחודד, ואמר שהמעיד ברעהו שקר, הוא לו כמדקרות מפץ וחרב וחץ שנון, והזכיר שלשה מינים, על שם פעולותיו, שהם להפסד ממון, או להכאה, או להרג, ועד האמור הנה הוא שם, לא תואר, וכמוהו בלא תענה ברעך עד שקר, ומצינו במשקלים אלו, חן העם הזה, שם, וחן שפתיו (לעיל), תואר, וכמו שנאמר שם טהור לב כלומר בעל חן בשפתיו. כן בנות צלפחד דוברות, שם, כנים אתם, מחובר מן התואר, האל הגדול הגבור והנורא, אל תואר מגבור, יש לאל ידי, שם:

ובדרך נסתר כבר ידעת הזהירו תמיד על האמנת פנות התוריות אשר יד העיון לא תשיגם, והם אשיות התורה ויסודותיה החזקות, וכן נכללות בעדות ה', וידעת שמיני החכמות בכלליהן הם שלשה מינים, ואמר שבהעיד החכם שקר בהם, ישחיתו כלם, ויסובו למדקרות חרב: (יט) שן רועה ורגל מועדת, מבטח בוגד ביום צרה, רועה,

כ מַעֲדֶה־בֶּגֶד ׀ בְּיוֹם קָרָה
חֹמֶץ עַל־נָתֶר
וְשָׁר בַּשִּׁרִים עַל לֶב־רָע׃

(כ) ווער דאַ קלייד אויזציהעט אַם טאַגע דעז פראָסטעז, עזזיג אויף נתר (גיעסט): זאָ ווער ליעדער זינגט איינעם בעטריבטען הערצען.

רש"י

מבטח בוגד. מכזב בו ביום צרתו כשן רצוצה ומועדת: (כ) מעדה בגד ביום קרה. בגד עדים. בגד מוסר כלי שהוא ראוי להסירו מעליו לפי שהוא בלוי כדמתרגמינן ויסר ויעדי. וזה פתרונו בגד בלוי הרי הוא ביום קרה. כחומץ על נתר: נתר. מין אדמה רכה כגון אדמה שלנו הנקראת קריד"ה. והיו חוקקים אותה ועושין כלים ואם יפול בו חומץ ממסמסו ונשחת ואף שר בשירים על לב רע. דומה לשניהם ומה הוא שר בשרים זה שמלמד תורה

ר"מ המאירי

אע"פ שהטעם בריש, קבלה הוא אצל המדקדקים בניגון קריאתה לקרותה מלרע, ר"ל כשוא הטעם בעי"ן, וכמוהו הרבה בספר איוב, ועם היותה באה על תואר בינוני היא כמו פעול מענין רע התרועע (ישעי' כ"ד י"ט), ור"ל שן משוברת: מועדת, השור"ק במקום חול"ם, מענין תמעד אשוריו (תהלי' ל"ז ל"א) ענין השמטה והתמוטטו: מבטח, שם דבר, והוא סמוך והקמ"ץ בטי"ת דרך זרות, ואמר כמו שהנשען במאכלו על שן חלושה ונשברת, ובתוך המאכל כשהוא לועס בה היא נשברת תחתיו, וכן מי שבוטח במרוצתו על חוזק רגליו והן מועדות, כן מבטח הבוגד המתאהב ביום צרה, שיכזיב תוחלת אהבו, ולא יעזרהו והוא כענין משענת קנה רצוץ: ובדרך נסתר בא להעיר שלא יבטח להצליח בהשגת החכמות עם האחזו בנתיבות היצר ובקירת שלומו ואהבתו, כי בשיחשוב להועיל ימלא בשנתו תוחלת נכזבה, אי ספרא לא סייפא, ואי סייפא לא ספרא. וי"מ בדרך תוריי שהזכיר שני מיני עונשים, עונש בעולם הזה, ועונש בעולם הבא, כי השן בתוך זמן הגדול אם יכרת ועודיקליף, וכן יעשה מלאכתו באחרית הנשארות, והוא משל על ענשו בעולם הזה, שאפשר לו שיתקן דרכיו בתשובה ובמעשים טובים, ויקל עונשו, או יעבור מכל וכל, אבל אם המעדת הרגל שבת הפלת כל הגוף, כי ימעד בו כל גופו בלא תיקון, והוא משל לעונש הנצחי אשר אין לו תקומה ממנו. וי"מ רועה בטעמו מלעיל שם דבר, וכן מועדת. וי"מ על שן סלע שהעומד עליו חושב היות עמידתו לבטח, וכשהוא נשברת הנה רגלו מועדת ונופל ממנו, והנה כן הענין בעצמו במבטח הבוגד: (כ) מעדה בגד ביום קרה חומץ על נתר, ושר בשירים על לב רע, הנתר הוא מין עפר מעביר הכתם בהתערבו עם מים והתרקן הבגד בו, וכן החומץ בעצמו מעביר קצת כתמים, אבל בהתערב החומץ עם הנתר, החומץ ממיס הנתר ומקלישו עד שאינו פועל כלום. מעדה, אללי שם בפלס שענה, מעשה, והוא מלשון וכבגד עדים (ישעי' ס"ד ה'), והענין כמי שלובש בגד עדים ביום קרה, שאינו מועיל לו כלום להחם לו, וכן הנותן חומץ על הנתר להרקין הכתם שאינו מועיל כלום, כן שר בשירים על לב רע, ר"ל לב נשבר, מלשון רוע התרועעה ארץ, כלומר שאין השיר והשמחה הנעשית לפניו מועלת לו להעביר אנחתו. ולענין הזה אין בו כוונה בנגלה כלל, אבל בנסתר קרא לב רע הדואג להמיית עסקי הזמן, ועוזב לימוד החכמה, ואמר שכל מי שלבו נמשך אחרי הבלע לא יועילהו הדרכה ולימוד עד שיחליף מדותיו, וכל זה הערה שלא להשתקע בתאוות החומריית עד שלא יוכל לצאת מהם, כי בעודו דבק בהנהגה ההיא לא יועילהו לימוד, כאשר בחוק הרפואה שכל עוד שהוא אוכל המאכלים הגסים לא יועילהו המשקים הרפואיים והמרקחות. וי"ל בנגלה שהנתר אכילתו מלוחה מאוד ומייבשת. ומעדה לשון תרגום כמו מסיר, ואמר כמי שמסיר בגד חברו מעליו ביום קרה וכמי

כא אִם־רָעֵב שֹׂנַאֲךָ הַאֲכִלֵהוּ לָחֶם
וְאִם־צָמֵא הַשְׁקֵהוּ מָיִם׃
כב כִּי גֶחָלִים אַתָּה חֹתֶה עַל־רֹאשׁוֹ
וַיהוָה יְשַׁלֶּם־לָךְ׃
כג רוּחַ צָפוֹן תְּחוֹלֵל גָּשֶׁם
וּפָנִים נִזְעָמִים לְשׁוֹן סָתֶר׃

(כא) ווען דיינען פיינד הונגערט, גיעב איהם בראָד צו עסען, אונד ווען איהן דירזטעט, גיעב איהם וואַזזער צו טרינקען.

(כב) דען קאָהלען זאַממעלזט דוא אויף זיין הויפט, אונד דער עווינע ווירד עז דיר פֿערגעלטען.

(כג) דער נאָרדווינד ערצייגט רעגען, אונד איין פֿינזטערעז געזיכט דיא הייםליכע צונגע.

רש"י

לתלמיד רשע אשר אין בלבו לקיימה: (כא) אם רעב שונאך. כמשמעו ורבותינו פירשוהו על יצר הרע. אם רעב הוא ואומר לך להשביעו בעבירות משוך את עצמך לבית המדרש והאכילהו מלחמה של תורה וכן השקהו מים מימיה של תורה: (כב) כי גחלים הם לו שאתה חותה ושואב מן המדורה לתת על ראשו. חותה כל שאיבת גחלים מתוך ההסק קרי חותה. כדאמר לחתות אש מיקוד (ישעיה ל'): וה' ישלם לך. ישלימנו עמך שלא יתגבר עליך: (כג) רוח צפון תחולל גשם. תוליד ותברא את הגשם: ופנים נזעמים.

ר"מ המאירי

שמשקהו חומץ עם תערובת נתר שנמצא בשכו מליקות מוסף על הקמילות, כן מי שמתעשע ומראה עצמו שמח לפני מי שהוא נאנח ונעצב, שנופל בו מרירות בשמחת האחרים, והיא הערה כוללת מוסר. וכן בדרך נסתר כמו שפירשנו אלא שנוסיף עליו שהלימוד יוסיף מכאוב בהשתבש בו לרוב טרדותיו, ויביאהו לידי כפירות ומבוכות. וכבר ידעת כמה שהזהירו בשמירת לימוד למי שאינו הגון במדותיו. וי"מ מעדה שם מענין עדי, כלומר בגד משי ביום קרה שאינו מועיל כלום והכל בהמשך הביאור הראשון, וכן י"מ לב רע, שהוא רע בתכלית אשר לא יועילהו דברי תוכחות על הלכך בעצמו שהתבאר: (כא) אם רעב שונאך האכילהו לחם, ואם צמא השקהו מים: (כב) כי גחלים אתה חותה על ראשו, וה' ישלם לך, הנגלה בו הערה שלא יהי' אדם אכזרי, אבל שירחם על הבריות אף לשונאיו, ואמר ע"ז אם רעב שונאך האכילהו לחם וגו', כי גחלים אתה חותה וגו', ופי' חותה מניח, או פי' לוקח מן המחתה להוליכם על ראשו, כמו לחתות אש מיקוד (ישעי' ל' י"ד), והוא כלשון בני אדם שאמרו שהפנים נשרפים מרוב הבושת, כלומר שמרוב בושתו כשלוקח צרכו ממך יהיו פניו נשרפים, וישמר מהרע לך, וה' ישלם לך, כלומר שכרך כפול, ורז"ל פירשוהו כמו ישלימנו עמך, ומליצו מן הדגוש. ושלם נות צדקך (איוב ח' ו'). וכ"ז הערה על מדת הרחמנות, ולהרחיק מדת האכזריות:

ובדרך נסתר השונא הוא היצר הרע, והרעב והצמא הם משל לרוב התאוות להנאות גופיות בענין משביעו רעב, והלחם והמים הם משל על לימוד התורה, לכו לחמו בלחמי (לעיל), הוי כל צמא לכו למים (ישעי' נ"ה א'): כי גחלים אתה חותה על ראשו, הוא משל על הכנעתו: וה' ישלם לך, מענין שלום, כלומר בעזרו ישוב לטבע הצדק והיושר, והוא אמרם ז"ל, אם פגע בך מנוול זה, משכהו לבית המדרש, אם אבן הוא נמוח, ואם ברזל הוא מתפוצץ: (כג) רוח צפון תחולל גשם

כד טוב שֶׁבֶת עַל־פִּנַּת־גָּג מֵאֵשֶׁת מִדְוָנִים וּבֵית חָבֶר׃

כה מַיִם קָרִים עַל־נֶפֶשׁ עֲיֵפָה וּשְׁמוּעָה טוֹבָה מֵאֶרֶץ מֶרְחָק׃

(כד) בעווער צו וואהנען אויף דעם דאַכצינגע, אַלז מיט איינעם צאַנקישען ווייבע אין איינעם געמיינזאַמען הויזע.

(כה) פרישע וואַזער פיר דען לעכצענדען, אונד איינע גוטע נאַכריכט אויז פערנעם לאַנדע.

רש"י

תחולל לשון סתר. לשון הרע גורם שיהו פני הקב"ה זועמים וכן דמיון פתרון המקרא רוח צפון עשויה לחולל גשם. ול' סתר עשויה לפנים זועמים: (כד) טוב שבת על פנת גג. על סילוק השכינה נאמר: אשת מדינים. כנסת ישראל שהרשיעו את מעשיהם והקניטו להקב"ה: ובית חבר. בית שחברו בו לשכינה: (כה) על נפש עיפה. עשויה להשיב נפש עיפ': ושמוע' טובה. אף היא שוה להם וכן ביעקב ותחי רוח יעקב אביהם (בראשית מ"ה):

ר"מ המאירי

ופנים נזעמים לשון סתר, ידוע שרוח צפוני הוא הרוח הזך המונע את הגשם, והוא שנאמר עליו מצפון זהב יאתה (איוב ל"ז כ"ב), כלומר שהוא זך כזהב, ונקרא בלשון לועזות (שיר"ץ), וא"כ תחולל מלשון חלילה לעבדיך, כלומר תמנע הגשם ותפסיקהו, והוא הערה ואזהרה שלא לקבל לשון הרע ורכילות להרחיק הוצאת דבה ושכשוך על שום אדם. והענין כמו שרוח הצפוני תמנע הגשם ותפסיקהו כן הפנים נזעמים ימנעו לשון סתר, ר"ל אותו שהביאוהו לפניו הדבה והשכשוך יראה להם פנים נזעמים כמי שקשה בעיניו כשיביאו שום דבה לפניו, וכ"ש שלא יקבל דבריהם:

ובדרך נסתר הערה שלא להאזין דברי המתנגד המסית ברכילות מופתי הכוזבים להרוס אמיות התורה, ובפרט הפנות התוריות אשר אין יד העיון משגת בהם. וי"מ תחולל כמו מכאיב, מלשון חיל כיולדה (ירמי' ו' כ"ד), והענין הוא כראשון בגשם, כלומר שתכאיבנו שלא יוכל לרדת, כי הלשונות יושאלו לפעמים מבעלי חיים לדוממים, או לצמחים, כמו וכל חלקה הטובה תכאיבו (מ"ב ג' י"ט), ואיפת רזון זעומה (מיכה ו' י'), יהרוג בברד גפנם (תהלים ע"ח מ"ז), יחיל מדבר, ותגל הארץ (תהלים צ"ז ד'), ועל דרך זה יושאלו להם גם איברי האדם, ראש ההר, על יד הירדן, טבור הארץ (שופטים ט' ל"ז), ומחיק הארץ (יחזקאל מ"ג י"ד). לב ימים, ירך המזבח, אחורי המשכן, והרבה כיוצא בהם. וי"מ לשון סתר, מענה רך, ונקרא כן להיות הדיבור נמוך שלא בצעקה וצווחה, כאלו הוא נסתר ואמר שבמענה רך ישיבו פנים נזעמים, כענין מענה רך ישיב חמה (לעיל). וי"מ תחולל, ענין יצירה מלשון ותחולל ארץ ותבל, כלומר שהוא סבת הגשם, וכן פנים נזעמים מענין מענה רך ישיב חמה, כלומר שהם סבות ללשון סתר, כי כשרואה הרכיל שהוא מאמין לדבריו, עד שישובו פנים נזעמים יתמיד בכך, והוא נאות לא שאין לו לומר רוח צפון תסבב הגשם, לא שאפשר להיות כן במקומות ידועים: (כד) טוב שבת על פינת גג מאשת מדינים ובית חבר, כבר בא זה הפסוק למעלה כן אות באות, ושם ביארנוהו. וי"מ אותו נקשר עם שלפניו, לפי הפירוש האחרון, כלומר שמענה רך ישיב חמה, ומענה קשה ישיב הפנים פני זעם, ולכן ראוי להרחיק מי שמענהו קשה, והיא אשת מדינים: (כה) מים קרים על נפש עיפה, ושמועה טובה מארץ מרחק, הנגלה בו הערה מוסריית לאהוב החשוק אף שלא בפניו, שיזכור אהבתו תמיד, לא שיתיאש ממנו וישכחהו, אבל כל עוד שירחק ממנו יוסיף יבקשהו עוד, ויחקור בענייניו עד שיתבשר ממנו שמועה טובה, ויהי' לו כמים קרים על נפש עיפה, שהעייף לרתיחת טבעו צמא ומייחל ומתאוה למים קרים לרוות צמאו, וכן החושק מייחל שמועת

חשוקו

כו מַעְיָן נִרְפָּשׂ וּמָקוֹר מָשְׁחָת צַדִּיק מָט לִפְנֵי־רָשָׁע׃

(כו) איין געטריבטער קוועלל אונד איין פערדארבענער בארן — איין גע- רעכטער, דער דעם פרעפלער וויכט.

רש"י

(כו) מעין נרפש. עכור ברגלים. צדיק מט לפני רשע. כשהצדיק מט לפני רשע. וירא להוכיח על פניו דרכו. שנאוי הדבר כמעין נרפש ומקור נשחת:

ר"מ המאירי

ספוקו מארץ מרחק, ותשקיט השיית לבנו: ובנסתר קרא התורה ופנותים העיוניות והתוריות שמועה טובה, להיות כל ענייניה נתונים ללבבות בדרך קבלה אף הדברים העיוניים שבה, וקראה טובה, כלומר שלימות, כאמרו תורת ה' תמימה כלומר שאין דבר מן הצריך נאמונות חסר ממנה לא בשלימות המדות המעלות והזהר מהפכן, ולא בשלימות העיוניות השכליות והמקובלות: ואמר מארץ מרחק, כי השגת הדברים העיוניים שבה באה השגתם לאדם אחר הקדמות ארוכות והלאות ולמוד כמה חכמות. ואמר שהחושק לדעת שמועה טובה מארץ מרחק ר"ל לדעת הדברים המושכלים שבה דרך חקירה ועיון בהשגתו ימלא מנוחת אמת מנוחת שלוה והשקט, כעייף במולאו מים קרים, והמשיל החשק בחכמה לעייפת הנפש, וההתרוות ממנה למים קרים לרוב ערבותם לעייף, ומצורף לו היות התורה מדומית למים לשבות רבות אשר כבר התבארו קצתם: (כו) מעין נרפש ומקור משחת, צדיק מט לפני רשע, המעין והמקור דבר אחד הם, והוא עין המקום שהמים נובעים שם מסתר המדרגה, והמים משם זכים בתכלית הזכות, כי מידי עברם אחר לאתם בדרך רב יקבלו עכירות מצד התערב בהם כמה דברים, אבל במקום לאתם הם בתכלית הזכות, וכשהם נרמסים ונדלקים שם ברגל, קשה לטבע החושק בהם, וכ"ש כשהמקור משחת מכל וכל, ואמר שהדבר כן כשהצדיק מתמוטט לפני הרשע, והוא שהרשע רומסו, ר"ל שמבזה ומקלה אותו, עד שהוא צריך לעמוד נכנע תחת רגליו, כי בזה חכמתו כמקור משחת, שאינו מגלה חכמתו אחר שהיא בזויה, ואם יגלה לפעמים היא נרמסת, ר"ל שאינה נערכת בערך הראוי לה: ובדרך נסתר הענין הערה להזהר מהיות השכל נמכר לצמיתות ביד החומר ונכנע תחתיו, והפליג בגנות זה: וי"מ משחת כענין נרפש, כלומר לא שיכזבו המים מכל וכל, אבל שזכותם משחת מצד עכירותם, מט, בינוני כמו נוטה להכנע תחתיו, ורשע הומה להון ועושר, והענין כשהצדיק לפעמים צריך לדבר עם הרשע, ולהיותו נוטה אחריו, לא יגיעהו מזה פחיתות רק מעט לשעתו, והוא כענין המעין הנרפש ברגלים, שהמים מקבלות עכירות מעט לשעתן, ואח"כ חוזרות לקדמותן, והוא הערה שאין להמנע מלהכנע לפניו לפעמים לפי הצורך, והוא שאמר החכם כששאלוהו מפני מה החכמים משכימים לפתחי העשירים, ואין העשירים משכימים לפתחי החכמים, והשיב מפני שהחכמים מכירים מעלת העושר, ואין העשיר מכיר מעלת החכמה: ובדרך נסתר, כשהשכל הצדיק נוטה להכנע אחר החומר ג"כ מעט, הוא חוזר לקדמותו, אחר שאינו נמשך אחריו רק לפי הצורך, והיא הערה שלא להמית החומר מכל וכל, אבל להשתמש בו לשעות לרגעים כפי הצורך. ואולם הדרך הנגלה בזה לפי הפירוש השני, עם היותו נעזר בדברי חכמי המוסר כמו שביארנו, חולק עם דברי רז"ל שאמרו ת"ח דומה לפני עם הארץ כקיתון של זהב, סיפר הימנו דומה לו כקיתון של כסף, נהנה ממנו דומה לו כקיתון של חרס, שכיון שנשבר אין לו תקנה. ויש לצדד פירושו בדרך אחרת, כלומר כשהצדיק מתמוטט לפני הרשע המקלהו והמבזהו, הוא יקבל עונשו. והצדיק לא תגרע מעלתו בכך, אבל הוא כמעין נרפש שישוב לזכותו לשעתו, והיא הערה להיות מן הנעלבים ולא מן העולבים, והוא בעצמו מאמרם ז"ל הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים, ועליהם הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שופטים ס' ל"א). ולי בו עוד לפרש בהם נאמרים כמעלתם,

וכבוד

כז אָכֹל דְּבַשׁ הַרְבּוֹת לֹא־טוֹב וְחֵקֶר כְּבֹדָם כָּבוֹד׃

(כז) צו פֿיעל האָניג עססען איזט ניכט גוט, אונד דער עהרע גרענצען ועטצען איזט עהרע.

רש"י

(כז) אכול דבש. לאכול דבש יותר מדאי. רמז הדבר לדורש במעשה מרכבה ובמעשה בראשית לגלות לרבים. ועמי הארץ מלגלגים על הדברים ושואלים מה למעלה מה למטה: וחקר כבודם כבוד. והיכן החקר ראוי להיות בדברי חכמים אשר כבודם כבוד בגזירותיהם. יש לשאול מה טעם גזרו כך. ולמה סייגו בכל גזירה וגזירה:

ר'מ המאירי

וכבוד השולב מתמוטט, ואומרו כבאת השמש וגו' כאמר דרך באות. ומענין הדרש שנפשה שהלבנה קטרגה על החמה, ואמרה אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר א', אמר לה לכי ומעטי את עצמך עם היות באגדה היא, ובמה שנאמר בה, ר"ל הביאו עלי כפרה שמיעטתי את הירח, ביאור שאין זה מקומו, מ"מ לפי הפשט ביאורו, שהשמש ילא בגבורתו והירח קדר, עז"א הנה שהצדיק ישוב למעלתו כמעט רגע, והוא יקבל עונשו. וי"ל על מניעת התוכחות, כלומר כשהצדיק נמעד ומתמוטט לפני הרשע, ואינו מוכיחו על מעשיו הרעים, הוא כמעין הנרפש, אשר תוקלתו נכזבה, וכוונת המלאו נשלה: (כז) אכול דבש הרבות לא טוב, וחקר כבודם כבוד, הנגלה בו, אחר שסיפר בקלון הצדיק שהוא דבר קשה, הזהיר על כבודו, והזכיר הצדיקים דרך כלל בלשון רבים, והוא ענין וחקר כבודם, והענין אבול דבש הרבות לא טוב, שאע"פ שהוא מאכל היותר ערב מכל המאכלים, התמדתו מגונה, אבל הרבות בחקר כבודם של צדיקים, והרבה באופני מעלתם הוא כבוד להמרבה, כי ברוב דבריו בזה יגדל פשע, באחזו בנתיבותיהם, והדבקו ביושר פעולותיהם, וי"ל שמלות לא טוב מושכים אחרת עמהם, כלומר כמו שהרבות באכילת הדבש לא טוב, כן נהרבות בחקור כבוד הצדיקים, ר"ל לשים שיעור שנתות במדת כבודם כלומר ע"כ ראוי לכבד, וע"כ ראוי לירוא לא טוב, אבל לכבדו ולייראו ממנו עד בלי שיעור מוגבל בכל מיני כבודו ומוראו שיזדמנו ובכל עת שיזדמנו:

ובדרך נסתר י"ל על שלימות המדות, ואמרו אכול דבש הרבות לא טוב, כלומר אכילת הדבש הוא משל לבקשת התענוג ואין טוב להרבות לו, וחקר כבודם אמר כבודם בלשון רבים על הנמשל בדבש, ר"ל שהתענוגים כלומר חיקור כבודם ר"ל שאיזה צד יש בהשתמש בהם הוא כבוד באמת, שבחקירתו יזהר שלא ליקח מהם רק כפי הצורך, וכן אפשר שרמז על לימוד החכמות. ואולי לפרש בענין זה, כבוד לשון השקתה, ומלשון תלמוד מכבדין את הבית, מכבדות של תמרה, וכן מזה התכבדו כילק התכבדי כארבה (נחום ג' ט'), וכן ממנו כבוד מכל כלי חמדה (שם ב' י'), כלומר העברת כל כלי חמדה הפנויים והשקתתם, ורומז על ההריסה ברוב ההתחכמות בחכמות, ועז"א אכול דבש הרבות לא טוב, וחקר כבודם יותר מן הראוי, הוא השחתת גם מה שלמד כראוי, כי רוב ההתחכמות והחקירה במה שלא ישיג אולת ומדרגה ומבוא גדול לשבוש, ואמר כבודם בלשון רבים לפי הנמשל בדבש, ר"ל מיני החכמות. ולינו עוד דקדוק, והוא שמלאתי לשלשה פעמים הזכיר אכילת הדבש הראשונה לא מיחה ברוב אכילתו כלל, אבל מצווה בהתמדתה, כאמרו שם (לעיל) אכול בני דבש כי טוב, ונופת מתוק על חיכך, ר"ל שהזהירו להיות על חיכו תמיד, וכן שהזכיר שבח הדבש וכי טוב הוא ומתוק, וכן שהזביר אכילתו בלשון צווי, עד שיורה בצווי שאם אין לו שיחזור עליה, וכן שלוויו הי' בקריאה לבן דרך קיבה | כמי שמפייסו עכ"פ לאוכלה, וכן שייעד בחכמה שכיון להמשיל בה אחרית

ותקוה

כח עִיר פְּרוּצָה אֵין חוֹמָה אִישׁ אֲשֶׁר אֵין מַעְצָר לְרוּחוֹ׃

(כח) איינע ערבראָכענע שטאָדט, דיא נון קיינע מויער האט — יעמאנד, דער זיין געמיטה ניכט צאָהמען קאן.

ר"מ המאירי

ותקוה כן דעה וגו' אם מצאת ויש אחרית, והתבונן בכמה דברים הזהיר והתעורר להשתדלות אכילת הדבש לבן, האחת שלא מיחה ברוב אכילתה, השנייה שהוא מצוה בהתמדתה, השלישית ששבח לו את הדבש שהוא טוב ומתוק, הרביעי שצווהו באכילתו דרך צווי עד שאם לא ימצאנה שיחזור אחריה, החמישית שקראו ע"ז בלשון חיבה כמפייסו לעשות כן, הששית שייעד במה שכיון בהמשילו אחרית ותקוה כן דעה חכמה לנפשך, אם מצאת ויש אחרית, ובשנייה מיחה ברוב אכילתו ולא הזהיר על האכילה לא בלשון פיוס ולא בלשון צווי שיורה שאם לא תזדמן לו שיחזור אחריה, אבל אמר דרך צווי שאם יזדמן לו כן שיאכל די ספוקו, וגם שהזהירו שלא לאכול בכדי שביעה, וייעד לו בזה עונש ההקאה וההפסד הראוי להשמר ממנה, והוא אמרו דבש מצאת אכול דייך כלומר לא הזהירו שיחזור אחריה, אבל אמר אם מצאת אותו דרך ההזדמן אכול דייך ולא בכדי שתשבענו והקאתו, ובשלישית מיעט מיעוט אחר מיעוט, ולא הזכיר כלל לשון צווי על האכילה אבל לשון מניעה על ריבויה, והוא שאמר אכול דבש, כלומר אכילת הדבש בדרך ריבוי לא טוב, והוא אצלי מה שידעת אמרם ז"ל כל שיראתו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת, ובראשונה הזהיר על לימוד דרכי התורה ואחוז בנתיבותיה דרך קבלה עד שישקיע אמונתו בה ובמצוותיה השכליות והשמעיות ובפנותיה העיוניות והתוריות, ושיתחיל בה בזמן הילדות, שיקח גדולו עמה ויגמל בחלבה ומצד היכולת שיש לאב על הבן מצווהו בזה, וכן שימציא לו בזה חפץ טבעו ורצון מצד בחירתו הוא מפייסו ע"ז וכן מצד המשך לבו עליה הוא מזכיר שבחה, ומצד שאין בהתמדתו לא נזק ולא לאות הוא נמנע ג"כ מהזהירו בהרבות אכילתה, ומצד היות בה תועלת הכרחי ושאין לו קיום בזולתה הוא מצווהו בהתמד', ובשנייה רמז לו על שאר החכמות ר"ל הלימודיות והטבעיות, וכבר ידעת כי כל מה שיצוה לו מהם מבחינת המציאות הוא עד שדרך בו יעלה לאלהיות, כבר נודע לו דרך קבלה בתור' אם מציאתו יתברך, אם אחדותו והעדר הגשמיות ממנו, אם כל שאר נקשת העיוניות, ולזה אין ההכרח בלימודן מצד האמונה, אבל עם כל זה ראוי לכל מוצא עצמו מוכן לכך דרך מחקרו עד מקום שיד העיון משגת, ואע"ז דבש מצאת, כלומר שמצאת עצמך ראוי, וכן שנזדמנו הספרים מוכן עליה, אכול דייך מה שתמצא בהם שעד למה שכבר קדמו אמונתך עליו, ואף גם זאת לא נקרא עליה כן, והזהר ברוב התחכמות עד שתתפקפק בקצת האמונות המקובלות, פן ואולי יקרך כזב במופתים דרך הטעא' ויתנגש שכלך, עד שתפסיד מה שלמדת דרך קבלה, והוא ענין פן תשבענו והקאתו, כי ההקאה לא תחייב לאוכל כדי שביעה לבד, רק לאוכל יותר מכדי שביעה, וכאן ייחס הקאה לאוכל רק כדי שביעה, וזה השביע' בסתם הוא באכילת כל התבשיל המיוחד לו בקערה, ואם בנמשל ירצה להניח מחשבתו בדברי כל הספר, שהוא כענין אכילת כל הקער' במשל, יבוא לידי הקאה, בא זה ואיבד זה, אבל יקח ממנו הסולת ויניח השאר, כאוכל מן הקערה, השומן והמובחר ועזיבת השאר, והוא ענין אכול דייך, כלומר מה שיועיל לך לבד, לא שתשבע ותמלא תאוותך ממני, והשלישית רמז על החכמה האלהית הזהיר שלא יהרוס בהן לעלות יותר מדאי, והענין אכילת הדבש בשו החכמות האלהית לא טוב להרבות, כי חקר כבודם כליון חרוץ כבוד מכל כלי חמדה. או נפרש שאכילתה לא טובה ולא חקר כבודו כבוד. ורז"ל דרשו אכול דבש הרבות לא טוב, אין דורשין במעשה בראשית בשנים, ולא במרכבה ביחיד, והוא רמז למה שביארנוהו: (כח) עיר פרוצה אין חומה, איש אשר אין מעצר לרוחו, עיר פרוצה ואין חומה הן שני לשונות בענין אחד, מעצר בקמ"ץ הצד"י כמו מעצור בחול"ם, והענין אפשר לפרש לרוחו לדברו, כמו וברוח פיו כל צבאם (תלים ל"ג ו'), כל רוחו

כו·

(א) וויא שנעע אים זאממער, אונד וויא רעגען אין דער ערנטע, זא נעציעמט דעם טהארען עהרע ניכט.
(ב) וויא דער פאגעל (קאממט) אום פארטצופלאטטערן, וויא דיא שוואלבע אום צו ענטפליעגען, — זא דער אונפערדיענטע פלוך, ער טריפפט ניכט. לו ק'
(ג) דיא פייטשע דעם פפערדע, דאז געבים דעם עזעל, אונד דער שטאקק דעם ריקקען דער טהארען.

כו·

א כַּשֶּׁלֶג בַּקַּיִץ וְכַמָּטָר בַּקָּצִיר
כֵּן לֹא־נָאוֶה לִכְסִיל כָּבוֹד:
ב כַּצִּפּוֹר לָנוּד כַּדְּרוֹר לָעוּף
כֵּן קִלְלַת חִנָּם לֹא תָבֹא:
ג שׁוֹט לַסּוּס מֶתֶג לַחֲמוֹר
וְשֵׁבֶט לְגֵו כְּסִילִים:

רש"י

כן (א) כשלג בקיץ. כשעה שמוטחין התאכים בחמה ליבשן ולעשות קליעות. כדאמר הלחם והקיץ לאכול הנערים (שמואל ב' ט"ז): (ב) כצפור לנוד. שהוא נד וכדרור שהוא חוזר לקנו כן קללת חנם לא תבוא למי שהוליאה בפיו דרור הוא עוף הנקרא רונדל"ע בלע"ז Hirondelle (בל"א Schwalbe) ונקרא דרור שדרה בבית כבשדה: שוט לסום הוא עשוי

ר"מ המאירי

יוגיא כסיל (לקמן כ"ט ט"ו), והזהיר על גלוי הסוד, אם בנגלה בהמוניות בכל דבר, ואם בנסתר בחכמות ובגלוי סודות התור' למי שאינו ראוי להם. וי"ל לרודף תאוותו, ורומז בנסתר להזהר מהמשך אחר התאוות הגופיות יותר מדאי, רק כפי הצורך ההכרחי, וכן בנגלה בכל ענייניו, והמשילו לעיר כמשל הנפש בעיר קטנה והזהירו לכלכל דבריו במשפט, ולא כפי תאוותו:

כן (א) כשלג בקיץ, וכמטר בקציר, כן לא נאוה לכסיל כבוד, הערה בנגלה שאין למשכיל לתת כבוד ויקר לכסיל, כי יתגאה לסבת זה ויחזיק בסכלותו, כי הוא בוזה מכבדיו, ויחשוב כי יראתם ממנו תביאם לזה, אבל המשכיל כל עוד שתכבדוהו יוסיף לך ענוה וכבוד, ואמר כשלג בקיץ וכמטר בקציר, שהם דברים בלתי נאותים, אף כי הוא מזיק אע"פ שהוא מועיל בעת מן העתים, כן נותן לכסיל כבוד הוא בלתי נאות על הדרך שביארנוהו, שאע"פ שהכבוד טוב ברוב האנשים:

ובדרך נסתר הזהיר הילד המסכן שלא יחלוק כבוד לזקן הכסיל יותר מן הראוי, כי בהתמדתו בזה יתתקע בהנהגתו, עד שיגיעהו מאמרו עליו, אולי אוכל נכה בו ואגרשנו מן הארץ, אולי יפותה ונוכלה לו: (ב) כצפור לנוד כדרור לעוף, כן קללת חנם לא תבוא, הצפור הוא הנקרא פאשי"ר והדרור הוא הנקרא איי"ר גדול, וידוע שהצפור מצוי בבתים ובחצרות תמיד, והדרור מקנן בבתים, ולכן צריכין לנוד תמיד מפני הנכנסים והיוצאים, ומצורף אל היות תנועתם קלה, מצד קטנותם ומיעוט בשרם, ואמר כתנועת הצפור והדרור, בנודם ובעופפותם שהם קלה שבקלות, כך קללת חנם ממהרת לבוא למקלל, ולו קרי בוי"ו, אלא שהפכו הוי"ו לאל"ף להורות שלא תבוא הקללה למי שמתקלל, זה הערה לחכם שלא יירא להוכיח, הן במדות והן בחכמות ליראת קללות הנוכח, כי קללתו עליו, ואלהים יהפוך ליו את הקללה לברכה, כמאמר יקללו המה ואתה תברך (תהלים ק"ט כ"ח), וי"מ כצפור לנוד וכדרור לעוף, כמו שהם חוזרים למקומם לשעתם, כן קללת המקלל בחנם תשוב עליו כרגע, והנגלה והנסתר בזה אחד: (ג) שוט לסום ומתג לחמור, ושבט לגו כסילים, שוט, פירושו שבט, ומתג, הוא השבט שבראשו ברזל תחוב, ודוקרים בו החמור, ונקרא בלשון לע"ז אגולו"ן, ואמר שכמו שהסום צריך

בהנהגתו

ד אַל־תַּעַן כְּסִיל כְּאִוַּלְתּוֹ
פֶּן־תִּשְׁוֶה־לּוֹ גַם־אָתָּה׃
ה עֲנֵה כְסִיל כְּאִוַּלְתּוֹ
פֶּן־יִהְיֶה חָכָם בְּעֵינָיו׃
ו מְקַצֶּה רַגְלַיִם חָמָס שֹׁתֶה
שֹׁלֵחַ דְּבָרִים בְּיַד־כְּסִיל׃
ז דַּלְיוּ שֹׁקַיִם מִפִּסֵּחַ
וּמָשָׁל בְּפִי כְסִילִים׃

(ד) ניכט אַנטוואָרטע דעם טהאָרען אין זיינער טהאָריכטען וויזע, דאַס דיא איהם ניכט גלייכעזט.

(ה) אַנטוואָרטע דעם טהאָרען נאַך דיינער טהאָרהייט, דאַס ער ניכט קלוג זייא אין זיינען אויגען.

(ו) עז פֿערשטיממעלט דיא פֿיסע. טרינקט פֿערדרוס, ווער אויפֿטראָגע זענדעט דורך איינען טהאָרען.

(ז) עז שלאָטטערן דיא שענקעל אַן דעם לאַהמען, אונד דער שפרוך אים מונדע דער טהאָרען.

רש״י

ואף שבט נכון לגו כסילים ויסורין מוכנים לרשע: (ד) אל תען כסיל. בדברי ריב ומלה פן תשוה לו: (ה) ענה כסיל. הבא להסיתך לעבודות כוכבים ומזלות והודע לו אולתו: פן יהיה חכם בעיניו. וטעם שני פסוקים אלו מפורש בתוכם: אל תען בדבר שתשוה לו אם תענהו: ענה כסיל בדבר שאם לא תענהו יהיה חכם בעיניו: (ו) מקצה רגלים חמס שותה. מי שולח דברים ביד כסיל הוא מקלה רגלי שלוחים הרבה לחזור ולשלוח לתקן מה שעיות הראשון אשר שלחו בתחילה ושותה חמס שחבירו זועף עליו על שליחות כסיל: (ז) דליו שוקים מפסח. גבהו כמו (ישעיה ל״ח) דלו עיני: השוקים של כל אדם נראין לפסח גבוהים ממנו. ודבר זה משל בפי כסיל שאומר אותו על לימוד החכמה איך אנו באים ללמוד החכמה נפלאה וגבוהה היא ממנו. המשל אומר דליו שוקים מפסח: (ח) במרגמה. פרונ״דולא

ר״מ המאירי

בהנהגתו שבט, ומתג לחמור, כן צריך לגו הכסיל שבט להנהיגו בדרך ישרה, והיא הערה להפליג בהשתדלותו, ולא שיתרשל לקושי טבעיו, וכבר ביארנו הענין בחלק השני בפסוק בשפתי נבון תמצא חכמה, ושבט לגו חסר לב (לעיל י׳ י״ג): (ד) אל תען כסיל כאולתו, פן תשוה לו גם אתה: (ה) ענה כסיל כאולתו, פן יהיה חכם בעיניו, רז״ל הקשו במקראות אלו מזה לזה, ותירצו כאן במילי דעלמא, כאן במילי דשמיא, כלומר שבעסקי העולם לא תהא נושא ונותן עמו, ואם יבוא להעיז פניו כנגדך, שתוק לו עד שלא תצריך עצמך עמו, שכל שאתה מצריך עצמך עמו, הרי אתה שוה לו באותו הדבר, אבל כל מה שידבר בדברי התורה ועניני ההוראה, ענהו כפי הראוי לאולתו, ולא שיאמר שאם הוא מעיז, שיכעס עמו ויבא עצמו לידי חרפות, אלא שיהא מודיעו אולתו. ואולת השני פירושו על חסרון ידיעה, כמו שביארנו למעלה בפסוק עטרת חכמים עושרם, אולת כסילים אולת, ועל זה אמר, שאם לא תודיעהו אף הוא מחזיק עצמו בחכם ועומד לו בטעותו, ומתוך כך מוטל עליך לפי חכמתך שתהא מודיעו טעותו, ומשם ואילך תניחהו, והשומע ישמע והחדל יחדל. ואמרו ז״ל כשם שאדם מחוייב לומר דבר הנשמע, כך מחוייב שלא לומר דבר שאינו נשמע, ומ״מ כל שיש בידו למחות ימחה, ואין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות. וי״ל אל תען, כלומר אל תשבחהו, וכן תען לשוני אמרתך (תהלים קי״ט קע״ב): (ו) מקצה רגלים חמס שותה, שולח דברים ביד כסיל: (ז) דליו שוקים מפסח, ומשל בפי כסילים:

(ח) כצרור

ח כִּצְרוֹר אֶבֶן בְּמַרְגֵּמָה
כֵּן־נוֹתֵן לִכְסִיל כָּבוֹד׃
ט חוֹחַ עָלָה בְיַד־שִׁכּוֹר
וּמָשָׁל בְּפִי כְסִילִים׃

(ח) וויא איין בינדעל ערעלשטיינע אויף איינעם שטיינהויפען, זא ווער דעם טהארען עהרע ערוויזעט.
(ט) איין דארן גערואטה אין דיא האנד דעז טרונקענען, — זא דער שפרוך אין דען מונד דעז טהארען.

רש"י

בלע"ז Fronde (בל"א Schleuder) שאבן שלוררין בו לא להתקיים היא שם שעומד להזרק כך הנותן לכסיל כבוד אינו של קיימא. ורז"ל דרשו על המלמד תור' לתלמיד שאינו הגון שהוא כזורק אבן למרקולים: (ט) חוח עלה ביד שכור. כחוח שהוא נדבק ביד שכור כן המשל האמור למטה נדבק בפי הכסיל להיות להם לחוח ולקוץ מכאיב. ומהו המשל. רב מחולל כל. הקב"ה ברא את הכל ודן את הכל ככסיל כחכם. אין אנו צריכין לשום חכמה. וישוכר כסיל. לא כב"ו שלא ישכור אלא פועלים בקיאים. ולא ישכור אלא העוסקים במלאכה אבל הקב"ה מחולל כל ושוכר הכסילי' ושוכר עוברי דרכים הבטלני' מכל מלאכה. ומדרש אגדה ושוכר כסיל מל' ויסכרו מעיינות תהום (בראשית ח') ולשון עושי שכר (ישעיה י"ט). הקב"ה שוכר מזל כסיל השמש בימות החמה מתשרי ואילך ומאז הוא שוכר וסוגר את כל עוברי הים מלילך בו עד הפסח ובדברי ר' משה ראיתי רב מחולל כל. עשיר יש לו פעולות הרבה. ואם שוכר כסיל במלאכתו הנה הוא כשוכר כל עוברי דרך שרואין בקלקול המלאכה להורות איך יתקן ואיך יש לו לפעול. ודבר רק הוא ואינו ענין

ר"מ המאירי

(ח) כצרור אבן במרגמה, כן נותן לכסיל כבוד: (ט) חוח עלה ביד שכור, ומשל בפי כסילים, מקצה, פירושו מקצץ, ושרשו קצה, ויהיו קצה וקצץ שני שרשים בענין אחד, כדרך שוגג ושגה, חמס שותה, פירושו מפליג בחמס, כלשון בני אדם האומרים נקל הוא לפלוני לעבור עבירות באכילת כזית לחם או בשתיית רביעית יין, ומזה ישתה לעג כמים (איוב ד' ז'), שותה מים עולה (שם ט"ו ט"ז), ובדרך נגלה אמר שהשולח דברים ביד כסיל הרי הוא כמי שלא שלח, כלומר שלא יעשה בשליחותו כלום, והרי הוא כאלו קצץ רגליו שלא הלך כלל, והוא הערה להזהר משלוח הכסיל לשום שליחות שבעולם: ואמר דליו וגו', נ"ל שפירושו הוסרו, מלשון תלמוד דל עשתרות קרנים מהכא. או פירושו, שכקשו ודלו, מענין דלות ורקות בשר (בראשית מ"א י"ט), או פירושו יבשו, כמו דללו וחרבו (ישעי' י"ט ו'), ואמר שכמו שהלשו שוקים מפסח, שהם כמי שהוסרו, כן הלה ערבות המשל בפי כסילים, או שהוא כאלו הוסר, וקרא הדברים הנמסרים אליו משל, כלומר נעם דברים, ודמה אותם לצרור אבן במרגמה, כלומר נותן מרגלית קטנה במרגלית גדולה של אבנים שהיא לשם כמי שאינה. וי"מ מרגמה, כמו ארגמן שכיהם משרש רגם, ודמה הענין לקושי צרור בבגד ארגמן, שעושה אותה האבן כדבר גדול ואינו כלום, וכן רמזו לחוח שביד שכור, שנוקב את ידו ומזיק לו, כן המשל בפי הכסיל שלא ידע אומר הדברים, ויחליף ענייניהם ויכזיב כוונת השולח: ובדרך נסתר רמזוהו ז"ל ואמרו המלמד תלמיד שאינו הגון, הרי הוא כזורק אבן למרקולים, שנאמר כצרור אבן במרגמה, כן נותן לכסיל כבוד. וענין הפסוק הוא לרמוז מה שאמר החכם, אל תמסרו החכמה למי שאינו ראוי לה, פן תחמסוה, ויודע שלשון בני אדם על דבר שאין לו קיום והעמדה, יאמרו שאין לו רגלים, כאמרם ז"ל, לא מלאו ידיהם ורגליהם

י רַב מְחוֹלֵל־כֹּל
וְשֹׂכֵר כְּסִיל וְשֹׂכֵר עֹבְרִים׃

(י) דער מאַכטיגע מאַכט אַללעז ער־
ציטטערן; דען ער מיעטהעט טהא־
רען, אונד מיעטהעט לאַנד שטרייכר.

ר״ם חמאירי

ורגליהם בבית המדרש, כלומר לא מלאו טענות שיהיו יכולים להעמידם, ונהפך זו בהוראת אמיתות הדבר, יש לו רגלים לדבר ואמרו על פי שאלת דברים ביד כסיל, ר״ל שמסר לו דבר חכמה שהוא מקצץ רגלי הדברים, ר״ל שמעביר קיומים ושעמדתם ומעמידם בחזקת דברים שאינם כלום, וכן חמס שותה, כלומר מפליג בחמס על הדרך שכתבנו פן תחמסוה, וכשם ששוקי הפסח חלושות ודלות עד שלא ישיג מהם המכוון, והוא ההליכה, אבל שיפסיע במקומו מעט מעט, וכן המשל דל וכחוש בפי הכסיל, לא ישיג ממנו מה שהיתה הכוונה בו, אבל שיעמוד על הנגלה בו. או כפרש דליו מענין גובה, מלשון דלו עיני למרום (ישעי׳ ל״ח י״ד), כלומר שרגלו האחת גבוהה מחברתה עד שאין הליכת האחת כהליכת חברתה, כן המשל עם הנמשל בפי כסילים, שלא יכוון המשל ממין הנמשל בהבנתם כפסח. וענין כצרור אבן במרגמה כ״ל כדעת המפרש שהוא ארגמן, אבל שפירושו מן הפחות שבו, ולפיכך נשתנה הלשון בו, והיא אולי הפך תפוחי זהב במשכיות כסף (לעיל) שהנגלה דומה לכסף, והנסתר לזהב, והוא המשל בפי החכם שיובן מנגלהו מוסר או מדה, או איזה שכל המוני, והנסתר יותר מועיל, כיתרון הזהב על הכסף, אבל בפי הכסיל נהפך, שהנסתר שהוא מכוון במשל פחות ונבזה, והנגלה טוב ממנו, אלא שגם הוא פחות, והוא כאבן פחותה הצרורה בחתיכת ארגמן פחותה: כן נותן לכסיל כבוד, פירושו שמודיעו ומלמדו החכמות, וע״ז אמר חוח עלה ביד שכור, ומשל בפי כסילים. חוח, עם היותו ברוב מקומות נאמר על מין מן הקוצים, כ״ל שהוא אמור הנה, על מין חטה פחותה, שנקראת בלשון תלמוד זונין, ובלע״ז גו״ל, וכמוהו תחת חטה יצא חוח (איוב ל״א מ׳), ואמר שהשכור כשיבא לקצור את קצירו, יחשוב שיש בידו שבולת החטה, והנה היא שבולת הזונין, והוא מחזיק בה כאלו היא שבולת החטה ולא ירגיש, כן הכסיל כשיראה המשל, הוא חושב שאין בו מכוון אחר, ויחזיק בו כאלו הוא תכלית המכוון: (י) רב מחולל כל, ושוכר כסיל ושוכר עוברים, הרבה נתבלבלו המפרשים בפירוש מקרא זה, מהם שפירשו על הקב״ה שהוא רב ואדון על הכל, ועל מחולל פירשו בורא כמו ותחולל (תהלים נ״ו ב׳), והכוונה שהקב״ה שהוא בורא את הכל מזמין לכל אחד מזונותיו לכסיל כאשר לחכם, ולעובר על דברו כאשר לאוהביו ולשומרי מצותיו. ולשון שוכר, כלומר מזמין להם כל צרכם, כאלו היו ראויין לכך מצד מעשיהם לגמול ולשכר, והוא כענין טוב ה׳ לכל, ורחמיו על כל מעשיו, והוא ענין בעצמו, בלתי נקשר למעלה או למטה, כענין רוב המקראות שנחלקים בו. והוא הערה שלא יתיאש אדם מן הטובה, וישתדל להטיב מעשיו כפי האפשר, כי אם ירצה לטהר מסייעין אותו, וגם אפשר לפרש ושוכר כסיל, כלומר מביאם לידי מעשים שהיו ראויים עליהם לשכר. ואולי עוד לפרש בזה ייעוד עונש לכסיל ולעובר, כלומר מי שברא הכל יענשם כראוי להם, כי מלת שכר תאמר על העונש כמו על הגמול, שאין ענין המלה, רק הנתן לאדם כראוי לו, וכאמרם ז״ל נתנו לו שכרו משלם, וכן שקילא למטרפסיה, ביאורו שלקח שכרו וגמולו, וכן כל המפרשים פירשו כל אחד כרצונו בדברים בלתי מיושבים, וכבר נזכרו רוב פירושיהם בספר השרשים למדקדקים בשורש שכר, אבל ל״נ לפרש רב, מענין מריבה, הוי רב את יוצרו (ישעי׳ מ״ה ט׳), ומחולל, כמו מכאוב, קול ה׳ יחולל אילות (תהלים כ״ט ט׳), וסער מתחולל (ירמי׳ כ״ג י״ט), ומפני שאמר שהכסיל אינו מועיל לחכמה, אמר שבעל מריבה, שהוא מכאיב הכל, לרוב מריבותיו הוא שוכר הכסילים והעוברים להיותם מרעיו ומחברתו, ומתאוה להם ולא לחכמים, ואפשר ג״כ בדרך נסתר שאמר זה על המתנגד המכוין להעביר כוונתו בקבלת פנות התורה. או אפשר לדעתי

יא כְּכֶלֶב שָׁב עַל־קֵאוֹ
כְּסִיל שׁוֹנֶה בְּאִוַּלְתּוֹ׃
יב רָאִיתָ אִישׁ חָכָם בְּעֵינָיו
תִּקְוָה לִכְסִיל מִמֶּנּוּ׃
יג אָמַר עָצֵל שַׁחַל בַּדָּרֶךְ
אֲרִי בֵּין הָרְחֹבוֹת׃
יד הַדֶּלֶת תִּסּוֹב עַל־צִירָהּ
וְעָצֵל עַל־מִטָּתוֹ׃
טו טָמַן עָצֵל יָדוֹ בַּצַּלָּחַת
נִלְאָה לַהֲשִׁיבָהּ אֶל־פִּיו׃
טז חָכָם עָצֵל בְּעֵינָיו
מִשִּׁבְעָה מְשִׁיבֵי טָעַם׃

(יא) וויא איין הונד צוריקקעהרט צו זיינעם אויזוואורף, זאָ ווידערהאָלט דער טהאָר זיינע נאַררהייט.

(יב) זיעהסט דוא יעמאַנד, דער קלוג איזט אין זיינען אויגען, פֿיר דען טהאָרען איזט מעהר האָפֿפֿנונג אַלז פֿיר איהן. —

(יג) דער טראָגע שפּריכט: איין לעאָפּאַרד איזט אויף דעם וועגע, איין לאָווע מיטטען אויף דען שטראַסען!

(יד) דיא טהירע דרעהט זיך אום אין איהרער אַנגעל, אונד דער טראָגע אויף זיינעם בעטטע.

(טו) האַט דער טראָגע דיא האַנד געשטעקקט אין דיא שיסעל, עז פֿערדריעסט איהן, זיא צוריקקצופֿיהרען צו זיינעם מונדע.

(טז) קליגער איזט דער טראָגע אין זיינען אויגען, אַלז דיא זיעבען וויזען ראַטהע.

רש"י

כאן: (טו) בצלחת. כירה חמה נותן ידו מפני הקור: (טז) משיבי טעם.

ר"מ המאירי

בדרך נסתר שהוא נמשך למה שלפניו, ורב פירוש חשוב, ומחולל, מענין מניעה, כמו שפירשנו בענין תחולל גשם (לעיל), כלומר החשובים שבחכמים מונע כל דבר חכמה מהם, והוא מדוית להם בזה, כי טוב לעוברים ולכסילים שלא ילמדו, משילמדו ולא יקיימו, או שלא יבינו המכוון, ונמצא מניעת הלימוד הוא שכרם והצלחתם: (יא) ככלב שב על קיאו, כסיל שונה באולתו, אחר שהאריך בענין הכסיל, סיפר עוד ממדותיו ומהתמדתו בפעולות הרעות, וידוע שהכלב לפעמים מקיא מאכלו וחוזר ואוכלו, וכן ידוע שכל מזונו דברים פחותים, העצמות היבשות אשר ימצא בקרקע הבית, ונמצא בתחלת אכילתו הם דברים נמאסים, וכשחוזר עליהם לאכלם אחר שהקיא אותם, הם יותר נמאסים, וכן ענין הכסיל, כשעושה העבירה מתחלה הוא ענין נמאס, וכששב עליה הוא יותר נמאס, והוא הערה שאם חטא ישתדל לשוב, ולא שיוסיף יגון על יגון ושבר על שבר, וכ"ש לחטוא עוד אחר התשובה, שזה דבר מגונה כפליים וכפליים: ובדרך נסתר הזהירו שלא להשתקע במדות המגונות עד שלא יוכל לשוב מהם, כמו שהתבאר: (יב) ראית איש חכם בעיניו, תקוה לכסיל ממנו, זה מאמר ברור, הן בנגלה בעסקי העולם, שהחכם בעיניו יחזיק במחשבתו ולא ירפה, ובסוף יכשל בה, וא"כ יש לכסיל תקוה ממנו, שהכסיל ירגיש מעט בסכלותו, ולא יאמין בשכלו, ויתיעץ עם היודעי' ויעשה כפי עצתם, וכן בנסתר בלימוד החכמות, כי החכם בעיניו ישען על בינתו, והכסיל, ר"ל נעדר הידיעה לא יבטח בשכלו, וילך אצל בקי ללמוד. וי"מ תקוה לכסיל ממנו, כלומר התועלת מעניינו המלאה הכסילים, כי ממנו ילמדו וכן יעשו, אם בנגלה בהנהגות, ואם בנסתר בדעות תוריות או עיוניות. וכל זה הערה שלא להתחבר עמו, פן יספו בעוונו: (יג) אמר עצל שחל בדרך, ארי בין הרחובות: (יד) הדלת תסוב על צירה, ועצל על מטתו: (טו) טמן עצל ידו בצלחת, נלאה להשיבה אל פיו: (טז) חכם עצל בעיניו, משבעה

משיבי

יז מַחֲזִיק בְּאָזְנֵי־כָלֶב
עֹבֵר מִתְעַבֵּר עַל־רִיב לֹּא־לוֹ׃
יח כְּמִתְלַהְלֵהַּ הַיֹּרֶה זִקִּים
חִצִּים וָמָוֶת׃
יט כֵּן־אִישׁ רִמָּה אֶת־רֵעֵהוּ
וְאָמַר הֲלֹא־מְשַׂחֵק אָנִי׃

(יז) דער פֿאַסט איינען הונד ביים
דען אָהרען, ווער פֿאָראיבערגעהענד
זיך ערייפֿערט איבער איינען
שטרייט. דער איהן ניכטז אַנגעהט.
(יח) וויא איינער, דער צ״ם צייטפֿער־
טרייב שיעסט בראַנדגעשאָס, פֿפֿיילע
אונד טאָד.
(יט) זאָ דער זיינען נאַכֿזטען בעטראָג
אונד שפּריכֿט: האָב׳ איך ניכֿט גע־
שערצט?

רש״י

חכמים: (יז) מחזיק באזני כלב. העובר להתעבר על ריב לא לו הרי כאוחז באזני כלב הגורם שישכנו על חנם: (יח) כמתלהלה כמתיגע לירות זיקים של אש. כמו ובזיקות בערתם (שם כ׳): מלשון זיקוקים דינור. ד״א זיקין (כמו לעיל פסוק ח׳) מלשון אבני קלע (זכריה ט׳). וכן בגמרא זיקתא פסיק לן. ויורה חצים ומות: (יט) כן איש רמה. מפתה ומסית את חבירו

ר״מ המאירי

מטיבי טעם, הפסוק הראשון כבר נאמר למעלה, אמר עצל ארי בחוץ. בתוך רחובות ארצא, ואפשר בדרך נסתר שרמז במלת בדרך, החכמות שהם מנוא והדרכה לחכמות האמיתיות, ורחובות משל לחכמות העליונות, אשר בהם תכלית האמיתיות, ואמר אח״כ הדלת תסוב על צירה, כלומר כל ענינה, אינה שא להסוב על צירה תמיד לסגור או לפתוח, וכן העצל כל עמידתו על מטתו לישן או לנוח:

ובדרך נסתר יורה על עצלות לימודו החכמה, ומטתו יאמר על מחשבתו, מצד שהמשכב מקום המחשבה, תקרא המחשבה בשמו, כמו שפירשנו במקומו באגדת שנותן מטתו בין צפון לדרום, כלומר שממצע במחשבתו בין החכמה ובין העושר, כי הדרום יורה על החכמה, מצד שהדרום בלתי מיושב, ומקום התבודדות, והצפון יורה על העושר, שהוא מקום הישוב והתעסק עם רוב בני אדם, וכמו שפירשנו בענין הרוצה להתעשר יצפין, והרוצה להתחכם ידרים, ואמר שכמו שהדלת תסוב על צירה בעת הפתיחה כמו בעת הסגרה, כן העצל גם בעת לימודו ישאר על מחשבתו, ולא יוסיף להתחכם כלל, ומה שאמר אח״כ טמן עצל ידו בצלחת, נלאה להשיבה אל פיו, כבר פירשנו עניינו למעלה בפסוק טמן עצל וגו׳ (לעיל י״ט כ״ד), ואמר אח״כ חכם עצל בעיניו, משבעה משיבי טעם, כלומר העצל חכם בעיניו יותר משבעה משיבי טעם, והוא שדרך המלכים להעמיד לפניהם שבעה חכמים נבחרים להנהיג ענייניו בעצותיהם, כמו שנאמר בארתחשסתא ושבעת יעטוהי (עזרא ז׳ י״ד). ובאחשורוש ויאמר המלך לחכמים וגו׳, וכן והקרוב אליו ר״ל להיות בעליצתו כרשנא וגו׳ שבעת שרי פרס ומדי (אסתר א׳ י״ד), טעם, פירושו עלה תרגום עיטא, וטעם משיבי, ר״ל שהמלך שואל עצה מהם, והם משיבים. ואמרו הנה בעיניו, לא שהוא חכם בעיניו, כי אין זה ממדת העצל, כי החכם בעיניו הוא סכלות, והעצל הוא רפיון לבבו ואולשת שכלו וכבד טבעיו מרדוף ומהשתדל בלימוד, אבל בעיניו הנה פירושו לפי מראהו, ובלע״ז איספרו״ינסה, כלומר שהוא נראה כמי שהוא חכם, ר״ל כמו שמתחכם נח ועומד בעצמו מצד שאינו צריך לשאול לשום אדם כן העצל מצד עצלותו, ובזה הוא נראה כחכם יודע הכל: (יז) מחזיק באזני כלב, עובר מתעבר על ריב לא לו, הנגלה דברים פשוטים ומושכלים, שהעובר בדרך לפי תומו, ורואה אנשים נצים, והוא מתעבר ופושע לעזור לאחד מהם, עד שהאחר ישיב חמתו מעל הראשון, ויתן כל מחשבתו להנקם מזה, עד שיפגעהו היזק נקנס על ריב לא לו, כענין

מחזיק

כ בְּאֶפֶס עֵצִים תִּכְבֶּה־אֵשׁ
וּבְאֵין נִרְגָּן יִשְׁתֹּק מָדוֹן׃
כא פֶּחָם לְגֶחָלִים וְעֵצִים לְאֵשׁ
וְאִישׁ מִדְוָנִים לְחַרְחַר־רִיב׃
כב דִּבְרֵי נִרְגָּן כְּמִתְלַהֲמִים
וְהֵם יָרְדוּ חַדְרֵי־בָטֶן׃
כג כֶּסֶף סִיגִים מְצֻפֶּה עַל־
חָרֶשׂ
שְׂפָתַיִם דֹּלְקִים וְלֶב־רָע׃

מדינים ק׳

(כ) אוש מאנגעל אן האלץ ערלישט דאז פייער, אונד וואו קיין אהרענבלאזער, רוהעט דער צאנק.
(כא) קאהלען צור גלוט, אונד האלץ צום פייער, אונד דער צאנקישע מענש צום אנשירען דעז שטרייטעז.
(כב) דיא ווארטע דעז אהרענבלאזערז זינד וויא לעקקערביזזען, דיא היננטער געהען אין דיא קאממער דעז איננערן. —
(כג) מיט זילבערגלאטטע איבערצאגענעז אירדענעז געשירר זינד גליהענדע ליפפען אונד איין באזעז הערץ.

ר ש״י

מדרכי חיים לדרכי מות כשחבירו מרגיש שהוא מתעה אומר מצחק אני: (כ) באפס עצים. כלומר שני דברים אלו שוין כשם שבאפס עצים תכבה אש כך באין נרגן של לשון הרע המסכסך בעלי ריב ישתוק מדון: (כא) פחם לגחלים ועצים לאש. פחם של אש עשוי להבעיר גחלים עמומות ועצים עשויין להסיק אש. ואיש מדון לחרחר ריב: (כב) כמתלהמים לשון מתלחמים. ורז״ל פרשו כמתלהמים כמתלהם דברי המרגלים היו להם למיתה: חדרי

ר״מ המאירי

מחזיק באזני כלב, עד שהכלב כועס עליו ונושכו, ונמצא שהוא גרם זה לעצמו, והוא הערה להשמר מזה: ובדרך נסתר הערה שלא לבאת לריב המתנגד במה שידע שאין יד העין שולטת בו: (יח) כמתלהלה היורה זיקים חצים ומות: (יט) כן איש רמה את רעהו, ואמר הלא משחק אני, כמתלהלה פירושו משתגע, ושרשו להה, מצא שנכפלה בו הלמ״ד, מענין ותלה ארץ מצרים (ראשית מ״ז י״ג), כלומר שנשתבשה עצתה. וי״מ ותלה כמו ותלאה, וכן כמתלהלה, כלואה, כלומר שעושה עצמו לואה ואומר שאינו יוכל לירות, והוא יורה ואומר שמשחק הוא, והענין כל שמרמה רעהו, ואומר הלא משחק אני, כלומר שלא בכוונה עשיתי, הוא כמתלהלה היורה זיקים, ר״ל גחלי אש וחצים ומות: והנסתר רומז לעושה מלאכת ה׳ ברמיה, ומלמד בשיבוש, ומתגלגל שלא הי׳ מכוין בלימודו, שנמצא משבש דעתו, וגורם לו מות נצחי: (כ) באפס עצים תכבה אש, ובאין נרגן ישתוק מדון: (כא) פחם לגחלים ועצים לאש, ואיש מדינים לקרקר ריב, לחרחר, בא בפתחות הקי״ת במקום ליר״י, ופירושו להבעיר, כי המריבה תדומה לאש, מצד הרתיחה והקמימה, וכן מצד שבניצוץ אחד ידלקו כמה וכמה מאות של עצים, והוא ג״כ ענין המריבה, שדיבור אחד יסבב הכל, ורוב המריבות יבואו ע״י רכילות, ולזה אמר, כמו שבאפס עצים תכבה אש, כן בהעדר הרכילות ישתוק המדון, כלומר ינוח, על דרך וישתוק הים מעלינו (יונה א׳ י״א), ובהפך כמו שהפחם יבעיר הגחלים, והעצים יבעירו את האש, כן איש מדינים ר״ל בעל מריבות יקרקר ריב, ר״ל יבעירנו ויחזיקנו:

ובדרך נסתר הערה לבל יכנס עצמו במריבה, ובחקירות מה שלא יושג: (כב) דברי נרגן כמתלהמים, והם ירדו חדרי בטן: (כג) כסף סיגים מצופה על חרש, שפתים דולקים ולב רע: (כד) בשפתיו ינכר שונא, ובקרבו ישית מרמה:

(כה) כי

כד בִּשְׂפָתָו יִנָּכֵר שׂוֹנֵא
וּבְקִרְבּוֹ יָשִׁית מִרְמָה׃
כה כִּֽי־יְחַנֵּן קוֹלוֹ אַל־תַּאֲמֶן־בּוֹ
כִּי שֶׁבַע תּוֹעֵבוֹת בְּלִבּוֹ׃
כו תִּכַּסֶּה שִׂנְאָה בְּמַשָּׁאוֹן
תִּגָּלֶה רָעָתוֹ בְקָהָל׃
כז כֹּֽרֶה־שַּׁחַת בָּהּ יִפֹּל
וְגֹלֵל אֶבֶן אֵלָיו תָּשׁוּב׃
כח לְשׁוֹן־שֶׁקֶר יִשְׂנָא דַכָּיו
וּפֶה חָלָק יַעֲשֶׂה מִדְחֶה׃

(כד) מיט זיינען ליפפן פֿערשטעללט זיך דער פֿיינד, אבער אין זיינעם הערצען שטעללט ער דען טרוג אויף.
(כה) אב אויך זיינע שטיממע מילד, טרויא איהם ניכט, דען זיעבענפֿאלטער גרייעל איזט אין זיינעם הערצען.
(כו) ווער דען האס פֿערדעקקט דורך טיישונג, דעם באזהייט ווירד ענטהיללט אין דער פֿערזאממלונג.
(כז) ווער איינע גרובע גראבט, פֿאללט זעלבסט היניין, אונד ווער איינען שטיין ראללט, צו דעם קעהרט ער צוריקק.
(כח) דיא צונגע דער ליגע האסט דען געביינגטען, אונד גלאטטער מונד בערייטעט שטורץ.

רש"י

בטן. מיתת הדרוקן: (כג) מצופה על חרש. כסיגי כסף המרודכי' על החרש שצורפין אותו בו והוא מבהיק כלו כאלו הוא כסף ואין בו תועלת. כן שפתים דולקים ולב רע. שרודפים אחר הבריות להשיאם בחלקות ומדברים אחד בפה ואחד בלב. ולב רע. נראין כאוהבין והם אויבים: דולקים. כמו דלקת אחרי (בראשית ל"א): (כד) ינכר שונא. בדבורו מתנכר השונא שלא יכירו שהוא שונא. יתנכר דישקנו"יישט בלע"ז déconnoître (בל"א verkennen) (וכן כתב הרד"ק ענין ההכחשה והזרות והוא הפך ההכרה): (כו) תכסה שנאה. העושה מעשיו במחשך ומכס' במשאון שהוא שואה חשך את הדבר השנאוי להקב"ה סוף שהקב"ה מגלה רעתו בקהל שיכירו בו שהוא רשע: (כז) כורה שחת כגון בלעם. שהשיא עצה לבלק להחטיא ישראל והפיל מהם כ"ד אלף ובא למדין לתבוע שכרו ונהרג ביד ישראל. וגולל כלומר סופו של המעמיד מכשול שיכשול בו: וגולל אבן. מגללו ממקום למקום שיכשלו בו בני אדם. ואגדה פותרו באבימלך שהרג שבעים אחיו על אבן אחת. וסוף מת באבן שנאמר (שופטים ט') ותשלך אשה אחת פלח רכב ותרץ גלגלתו וגו': (כח) ישנא דכיו. מי שמקבל לשון הרע שונא את הנדכאים תחתיו שכן על לשון הרע רדף שאול לדוד והרג נוב: ופה חלק. פה של חלקלקות. יעשה מדחה. עושה דיחוי שדוחה את מקבלו מעל הקב"ה:

ר"מ המאירי

(כה) כי יחנן קולו אל תאמן בו, כי שבע תועבות בלבו: (כו) תכסה שנאה במשאון, תגלה רעתו בקהל: (כז) כורה שחת בה יפול, וגולל אבן אליו תשוב: (כח) לשון שקר ישנא דכיו, ופה חלק יעשה מדחה, אמר על הרכיל ובעל המריבה והמשתדל בה שדבריו כמתלהמים, על הדרך שביארנו למעלה בענין דברים הלומים וערבים והם חזקים וקדין יורדין חדרי בטן: שפתים דולקים, נ"ל שהוא יוקא, כמו מדליקין,

וזה

כז׃

א אַל־תִּתְהַלֵּל בְּיוֹם מָחָר
כִּי לֹא־תֵדַע מַה־יֵּלֶד יוֹם׃
ב יְהַלֶּלְךָ זָר וְלֹא־פִיךָ
נָכְרִי וְאַל־שְׂפָתֶיךָ׃

כז׃

(א) ריהמע דיך ניכט דעז מארגענדען טאגעז. דען דוא ווייסט ניכט, וואז דער טאג געביערט.
(ב) עז ריהמע דיך איין אנדערער אונד ניכט דיין מונד, איין פרעמדער אונד ניכט דיינע ליפפען.

רש״י

כז (א) אל תתהלל: אל תתפאר עכשיו בדבר שעתיד להיות ליום מחר: לא תדע מה ילדע יום שמא היום יולד שום רעה יבטל מחשבות מחר:

ר״מ המאירי

וזה כי תוכף הדברים וחלקת המאמרים יבערו השומעים כאש החשק, והכוונה שהשפתים המורים תשוקה וחדרי חשק, והלב רע, הוא ככסף סיגים מצופה על חרש, כי גם הכסף אינו שלם. כן הענין שהלב הרע הוא כחרש הנשבר ואין לו תקנה, והדברים הם ככסף סיגים, ולא ככסף צרוף, וי״ש פירושו דולקים מתוקנים. והוא בלשון לע״ז אדולקאר״ש, והשונא ינכר בדיבורו, כלומר הפך ההכרה, ובלע״ז אשריסקונגו״ט: כי יחנן, מלשון חן, ובלע״ז קראנליאר״ה, כלומר כי יחליק אמריו אל תאמן בו: שבע תועבות, כבר הודעתיך שאינו חשבון מדוקדק. ואחר שהזכיר מדת הנרגן ייעד לו, שלבסוף יבחן עניינו, ושהשנאה היתה מכוסת עמו ומתעלמת בעבור משאון, והוא לשון למשואות (תהלים ע״ג ג׳), דומאמינ״ט בלע״ז, כלומר שכוונתו בהעלמתו היתה להשאות גלים ולהשקית מלב, ולבסוף תגלה רעתו בקהל, שכל המעלים שנאתו לא מדרך מוסר, אבל מצד התנכלות והמלאת נזק, נסוף תגלה רעתו בקהל, להמשך היולא ממחשבתו, וייעד לו בעונשו שילכד בפח מעשיו, ויפול בשחת כרה לנפשו, וכן האבן שחשב לגוללה על האחרים תשוב אליו: דכיו, פירושו בו תואר בפלם ענו, ופירוש דכיו, ר״ל ענו, ואמר שלשון שקר ישנא הענו, ר״ל כל איש ישר, ופה חלק יעשה מדחה, כלומר יכין מכשול להיות נגף לכל עובר. וי״מ דכיו, כמו טהוריו, מלשון תרגום טהור דכי: ובדרך נסתר שבו קורא נחש המשיא נרגן, שכל ענייניו כדברי הנרגן הנכנס בחדר רעהו לדבר אתו בשלום, ולפתותו בדברי רכילותו, כן הוא יורד בחדרי לבבו בהמשיך שאר הכחות אליו לשמוע בקול דברו, ולהיות תחלת עניינו מתוק לשומעיו ולנמשכים אחריו, ואחריתו כלענה, ודמה הענין לכסף סיגים מצופה על חרש, שהפתי יפותה למראה הכסף, ולא יבין כי סיג לו, ועוד מעט יגלה עניינו ונמצא שעלה בידו חרש. ואמר בשפתיו ינכר שונא, כלומר שיתנכר ויעלים מרמתו במתק דבריו, כדרך האויב המחלק לשונו ומתנכל להמיתו. וגם חכמי המוסר המשילו ענין זה, ר״ל ההמשך אחר החומר לדבש מעורב עם סם המות, יפותה האוכלו למתק טעמו ואחריתו עדי אובד. וכן מהם המשילו הענין לאש לפונה בתוך אבן, שהאבן קרה מבחוץ, והעיף שלטנן בה, ולרוב האבקו עמו יכוה בקומה הלפון בתיכה, ולהזהיר הפתי הודיעו שרעתו נגלית בקהל, ר״ל במלב החכמים, ולהולכים בדרך עלתם, והם ינקמו בו בסוף כי עשוי שנאתו בעבור שאון, ר״ל להמית מות גלוי. ודכיו פירשו הנדכאים תחתיו, לרוב ממשלתו עליהם, ומדחה, רומז להיות דוחה אותם ליפול בשחת כרה, ולגול אבן הסכלות עליהם, לבל יהי להם תקומה. והחכם יתן לבו על זה, ויפילהו בשחת כרה, וישיב אליו האבן הגדולה אשר אמר לתת על פי הבאר, באר מים חיים מעין גנים.

כז (א) אל תתהלל ביום מחר, כי לא תדע מה ילד יום: (ב) יהללך זר ולא פיך, נכרי ואל שפתיך, שני פסוקים אלו ענין אחד הם, רומזים לנגלה בענין עסקיו, ולנסתר בענין החכמה, הן בתוריות בענין המצות והצדקות, הן בענין התשובה,

שלא

ג כֹּבֶד אֶבֶן וְנֵטֶל הַחוֹל וְכַעַס אֱוִיל כָּבֵד מִשְּׁנֵיהֶם׃

ד אַכְזְרִיּוּת חֵמָה וְשֶׁטֶף אָף וּמִי יַעֲמֹד לִפְנֵי קִנְאָה׃

(ג) דיא שווערע דעז שטיינז אונד דיא בירדע דעז זאנדעז — אבער דער פערדרוס פאן דעם נארדען איזט שווערער אלז ביידעז.

(ד) דיא גרויזאמקייט דעז גריממעז אונד דער אונגעשטים דעז צארנעז, — אונד ווער האלט שטאנד פאר דער אייפערזוכט.

רש״י

(ג) ונטל. משא: וכעס אויל. שהאויל מכעיס להקב״ה גורם להביא כעס לעולם: (ד) ושטף אף. ומי יעמוד לפני קנאתו של קנא וכועס:

ר״מ המאירי

שלא יאחר מה שבידו לעשות היום עד למחר, כי זמן מחר אינו בידו, והוא אמרו כי לא תדע מה ילד יום. ר״ל מה יקרה מן הסבות המונעות והמעכבות, כענין אמרם ז״ל, אל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה, וכן אמר אחד מחכמים, שוב יום אחד לפני מיתתך, אמרו לו וכי יודע אדם היום שימות, ואמר כל שכן ישוב היום שמא ימות למחר, וע״ז אמר אל תתהלל ביום מחר, כלומר אל תשבח בעצמך שבח לומר מחר אעשה כך וכך, שאין מחרתך בידך. וחכמי המוסר אמרו, הזמנים שלשה, העובר כבר עבר ולא ישוב אליך עוד, העומד והנה הולך, העתיד לא תדע אם תגיע אליו, ואמרו זה להזהיר שלא להפנות ימיהם לבטלה על סמך זמן העתיד, וזה ענין יהללך זר וגו׳, כלומר עשה מעשים שיהללך הזר בהם, וזהו אחר המעשה, שהזרים לא ישבחו את האדם על מה שבלבו לעשות, אבל על מה שראו שכבר עשה: נכרי ואל שפתיך, הוא כפל ענין. וי״מ אל תתהלל ביום מחר, שלא יתהלל ביושר מעשיו ולא יתפאר בטוב הנהגותיו כאלו שלמו ימיו ושנותיו, כי לא תדע מה יקרה לך מן העבירות אומן ההנהגות המגונות ושמא גובר עליו יצר הרע שעה אחת, ונמצא מאבד עולמו. ואמרו חכמי המוסר שלשה אין לספר בשבחם עד אחריתם, תבואת השדה והכרם עד האספם באוצר ובבית, והגבור עד שובו מן המלחמה, והחסיד עד שיבוא אל קברו, וע״ז נאמר טוב שם משמן טוב, ויום המות מיום הולדו (קהלת ז׳ א׳), וזה שאמרו ז״ל אל תאמין בעצמך עד יום מותך. ואף בדרך נסתר יקרה באמונות כן, וכבר נאמר על יוחנן כה״ג ששימש שמונים שנה בכהונה, ולבסוף נעשה צדוקי, וכן הפירוש בענין יהללך זר ולא פיך, כלומר הנה יהללך הזרים, ולא תשבח אתה את עצמך, שדבר מגונה הוא לאדם לשבח את עצמו: (ג) כובד אבן ונטל החול, וכעס אויל כבד משניהם: (ד) אכזריות חמה ושטף אף. ומי יעמוד לפני קנאה, נטל, הוא ג״כ כובד, ופירוש משא כלשון תרגום וישא ונטל, והם לדעתי שמות מוכרתים, אע״פ שאר מפרשים כתבו שהם שמוכים, כלומר האבן יש לו כובד גדול, וכן החול, ועם כל זה כעס האויל כבד משניהם, ולהפלגת הכובד ייחס במרותיו כאלו הם נעלמים הכובד והמשא, וזה הערה להזהר מכעס כל אדם, ובפרט מכעס האויל. ואמר אח״כ אכזריות חמה ושטף אף, ואף אלו לדעתי מוכרתים, ר״ל אכזריות יוצא ונמשך מן החמה, וכן שטף וטרוניא ובלבול יוצאים מן הכעס והאף, אבל שנאה הבאה מחמת קנאה הוא הקשה שבכלם, עד שלא יוכל האדם לעמוד לפניה, וכן זה הערה להשמר מן המקנא, כי כל מיני הכעס יש להם רפוא׳ לעולם, אם בדרך פיוס אם באיזה צד שיהי׳ אבל הקנאה אין לה רפואה לעולם. וחכמי המוסר אמרו שלשה דברים אין להם רפואה, זקנה, ועוני הבא מצד עצלות ושנאה הבאה מחמת קנאה, והוא אמרו כי קנאה חמת גבר (לעיל), ובדרך נסתר קרא כעס אויל וקנאה, דבר המתנגד המתגולל עלינו בכובד דבריו במופתיו והטעאותיו להרוס אמיתות התורה, ובשגודיעו סתירת דבריו, שהוא צריך לסבול הדקדוקות יותר עלומות,

ה טוֹבָה תּוֹכַחַת מְגֻלָּה
מֵאַהֲבָה מְסֻתָּרֶת׃
ו נֶאֱמָנִים פִּצְעֵי אוֹהֵב
וְנַעְתָּרוֹת נְשִׁיקוֹת שׂוֹנֵא׃
ז נֶפֶשׁ שְׂבֵעָה תָּבוּס נֹפֶת
וְנֶפֶשׁ רְעֵבָה כָּל־מַר מָתוֹק׃

(ה) בעזזער אָפֿפֿנע רינע, אַלז פֿערהיימליכטע ליעבע

(ו) צופֿערלאָזזיג זינד וואונדען פֿאָן דעם פֿריינדע, אַבער דרינגט דיא קיז־זע דעס פֿיינדעס.

(ז) איין זאַטטער טריטט האָניגזיים מיט פֿיסען; אַבער דעם הונגריגען איזט אַללעס ביטטרע זיס.

רש"י

(ו) ונעתרות לשון גדול כמו העתרתם עלי (יחזקאל ל"ה): (ז) תבוס נופת תרמוס ברגל כמו יבוס קמינו (תילים כ"ד): כל מר מתוק. כל דבר מר מתוק לה ויש לפתרו בתלמיד תורה המרעה את עצמו כשבע שאינו מתאוה לדברי תורה לתאות כפש תבוס נופת אף הטעמים המיושבים על הלב אינם חשובים עליו והמתאוה לה אפי' דברים הבאים לו במרירות וביגיעה הם

ר"מ המאירי

ידיב ויקנא באכזריות וחמה, ולכן ראוי להתרחק מחברתם: (ה) טובה תוכחת מגולה, מאהבה מסותרת: (ו) נאמנים פצעי אוהב, ונעתרות נשיקות שונא, הכוונה הערה כללית להוכיח אוהבו, הן בסתר הן בגלוי, הן בנגלה בכל ענין, הן בנסתר בכל ענייני לימוד החכמה, לזרז בלימודו ולהדריכו באיכות הלימוד כסדרו, ולהזהר בו מן ההריסה והשיבוש, ועז"א טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת, ר"ל שהוא מגלה אותה לחברו בינו לבינו לתוכחתו, יותר מאהבה מסותרת, ר"ל שהוא מסתירה ואינו מגלה אותה להוכיחו: וי"מ טובה תוכחת מגולה כשהיא באה מתוך אהבה מסותרת: ואמר אח"כ נאמנים פצעי אוהב, כלומר נאמנים באהבה חזקה פצעי אוהב, ר"ל פצעי לשונו בהוכיח אותו, ובביישו על מעשיו הרעים, אבל נשיקות השונא, ר"ל שמראה לו אהבה וחיבה להרעת מעשיו, הן נעתרות, ר"ל כבידות ומטריחות מענין והעתרתם עלי דבריכם (יחזקאל ל"ה י"ג), ובלע"ז איגגר"יסש, ואמר החכם אני אוהב מי שהוכיחני על מומי בינו לביני, ואמר עוד חבר שיגיד לך מומך בינך לבינו טוב לך מחבר שיתן לך דינר זהב בכל עת שיפגשך: (ז) נפש שבעה תבוס נופת, ונפש רעבה כל מר מתוק, תבוס בשי"ן והוא כמו תבוז בזיי"ן, והכוונה בנגלה שהנפש השבעה, והיא משל על השמח בחלקו ומסתפק עצמו באשר חננו הבורא, אינו הומה להון אף במותר לו, אבל מבזה עסקי העולם, אפילו מה שאפשר לבוא לידו בהיתר ובעמל מעט, והוא הדמיון בנופת: ונפש רעבה, והוא מי שהומה להון, ובלתי שמח בחלקו: כל מר מתוק, כלומר ערב לו כל ריוח שבעולם הן בהיתר הן באיסור, כמאמר המשורר מספר בגנות מדות הנבל, אקבץ הון בצדק או בעוק, והוא הערה להיות כל אדם שמח בחלקו ומסתפק בשלו, כמאמר איזה הוא עשיר השמח בחלקו, ובספרי המוסר אמרו גדר העושר ההסתפקות:

ובדרך נסתר הפך הדברים, רומז למה שאמרו ז"ל והוי שותה בצמא את דבריהם, כלומר שבהיותו לומד לפניהם, עם היותו עתמיד בכך לא יהי' הדבר אצלו עם רוב רגילותו כמי שהוא קץ בענין, שא ככוסף ובדרך השתוקקות, כאדם הצמא ותאב לכך, וכן אמרו ז"ל אשר אנכי מצוה אתכם היום (דברים י"א י"ג), בכל יום ויום תהא חביבה בעיניך כאלו היום ניתנה, ועל זה אמר נפש שבעה, כלומר שלומד כאדם השבע וקץ בדבר, תבוס נופת, כלומר אפילו הדברים הערבים ושלימודם מגיע לו בלא עמל וחקירה, כבדים בעיניו, ונפש רעבה כל מר מתוק, כי כל

מרירות

ח כְּצִפּוֹר נוֹדֶדֶת מִן־קִנָּהּ
כֵּן אִישׁ נוֹדֵד מִמְּקוֹמוֹ׃
ט שֶׁמֶן וּקְטֹרֶת יְשַׂמַּח־לֵב
וּמֶתֶק רֵעֵהוּ מֵעֲצַת־נָפֶשׁ׃
י רֵעֲךָ וְרֵעֵה אָבִיךָ אַל־תַּעֲזֹב

(ח) וויא איין פֿאָגעל, דער פֿאָן זיינעם נעזטע ציעהט, זאָ איין מאַן, דער פֿאָן זיינעם אָרטע ציעהען מוס.
(ט) אֶל אונד רייכערווערק ערפֿרייעט דאַז הערץ, אונד דיא זיסע רעדע דעז פֿריינדעז מעהר אַלז דער איינגע ראַטה.
(י) דיינען פֿריינד, אונד דען פֿריינד דיינעז פֿאַטערז פֿערלאַזזע ניכט, אונד

רש"י

מתוקים לו: (ח) נודדת מקנה שהולכת ומטלטלת כן האיש הנודד ממקומו ת"ח הנודד מן הלמוד מלחזור על גרסתו: (ט) שמן וקטורת ריח שמן אפרסמון וריח קטרת משמחין לב: ומתק רעהו מעלת נפש. מי שחברו מקרבו וממתק לו בדבריו הוא טוב ממה שנפשו יועלתו. ד"א ומתק רעהו המכשיר מעשיו שהן מתוקים להקב"ה טוב לו ממה שהוא ממלא תאות לבו: (י) רעך ורע אביך. הקב"ה שנקרא רע לישראל ורע אביך שחיבב את

ר"מ המאירי

מרירות העמל והטורח מתוק בעיניו, והיא הערה להזדרז על הלימוד תמיד: (ח) כצפור נודדת מן קנה, כן איש נודד ממקומו, בהנגלה הערה תוריית לרשם על הגרים הנודדים ממקומם ללאם טורפם, ואמר שהוא כצפור אשר יגרשוה מקנהו, אשר לא תמלא מנוס, ותלך בדאגה הנה והנה: ובדרך נסתר הערה לאדם שלא יתבטל משקידתו בחכמה, אפילו למד כל ימיו, שהשכחה מלויה מאוד לכל אדם, וכ"ש לזקנים שכבר למדו, ואם יפרוש משקידתו ישכח מה שלמד, וכמו שאמרו ז"ל בברייתא של אבות, יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנים, ולשכחה בשתי שנים. ולי בו עוד פירוש, לפי הנגלה הערה שלא להיות האדם מתגאה יותר מן הראוי לו, וממקומו פירושו ממדרגתו, כלומר מי שמניע עצמו ממדרגתו להגביה עצמו, הוא כצפור נודדת מן קנה, שלפעמים אינה יכולה לשוב בו, וכן הוא שלפעמים אף מדרגתו הראשונה לא יניחו לו, כמאמר חמרא אזל למיבעי קרני, אודני דהוו ליה גזו מיניה. וי"מ ג"כ הערה בנגלה לבל יבלה האדם את ימיו בהרחקת נדוד, כי אולי יביאהו סבות שלא יוכל לשוב לביתו, ויהיו כל ימיו מכאובים: (ט) שמן וקטורת ישמח לב, ומתק רעהו מעלת נפשו הערה להיות הנדרש נותן עלה הגונה ונאותה לשואל, ולהדריכו בשאתו בעלה נכונה בכל לבבו ובכל נפשו, והוא אמרו שמן וקטורת ישמח לב, ר"ל בריקו, ושמן ר"ל שמן אפרסמון וכיוצא בו, שמשמח את הלב בריחו, וכן ישמח לב במתק רעהו כשהוא מעלת נפש, והמ"ם שבמלת מעצת אין פירושה יותר, אבל פירושה מתק רעהו כשהוא מעלת נפש, ר"ל בכל לב ובכל נפש, ובלע"ז קוסילד"קור. ומתק פירושו מענין נמתיק סוד (תלים נ"ה ט"ו), ונקרא כן, ר"ל לשון מתיקות, מענין הטעמה והתישבות העלה בתוך הלבו, וכן הנה ומתק רעהו מה שיטעום האוהב בלבו, ויתישב בעלמו להשיב לאוהבו עלה על מה ששואלו: ובנסתר דמה השגת מציאותו ית׳, המושגת מצד פעולותיו כענין ריח, שהוא מושג אע"פ שאינו נראה, כענין לריח שמניך טובים (שה"ש א׳ ג׳), וקוראה באחדות שכלו עם מושכלו מתק רעהו, הבא מתוך עלת נפשו. או נפרש שכמו שהשמן והקטורת ישמח לב, כן כשהילד המסכן ממתק רעהו מעלת שכלו, הוא שמחת הלב. ויש עוד לפרש ומתק רעהו, כלומר כמו שהלב שמח מריח הקטורת, כך מתיקות החברה היא כשבאה מצד הנפש, ר"ל מצד מעלת החכמה, והיא אהבת מעלה. שהיא הנכבדת מכל מיני אהבה, שיש הרבה מינים, אהבת קורבה, ואהבת תועלת, ואהבת הנאה, ואהבת בטחון, ואהבת מעלה, כמו שהתבארו

פרטיהם

וּבֵית אָחִיךָ אַל־תָּבוֹא בְּיוֹם אֵידֶךָ
טוֹב שָׁכֵן קָרוֹב מֵאָח רָחוֹק׃
יא חֲכַם בְּנִי וְשַׂמַּח לִבִּי
וְאָשִׁיבָה חֹרְפִי דָבָר׃
יב עָרוּם רָאָה רָעָה נִסְתָּר
פְּתָאיִם עָבְרוּ נֶעֱנָשׁוּ׃
יג קַח־בִּגְדוֹ כִּי־עָרַב זָר
וּבְעַד נָכְרִיָּה חַבְלֵהוּ׃

דוא ברויכסט דאז הויז דיינעז ברודערז ניכט צו בעטרעטען אם טאגע דיינער נאָטה; בעזזער איין נאהער נאכבאר, אַלז איין ענטפערנטער ברודער.
(יא) ווערדע וויזע, מיין זאָהן, אונד ערפרייע מיין הערץ, דאס איך מיינען לאֶסטערערן רעדע שטעהע.
(יב) דער קלוגע זיעהט דאז איבעל (אונר) וואַהרעט זיך; דיא איינפאֶלטיגען רעננען דאהין, זיא ביסען.
(יג) נים זיין קלייר, דען ער האט פיר איינען אַנדערן געבירגט, אונד אום דער פרעמדען ווילען פפאַנדע איהן.

רש"י

אבותיך. אל תעזוב. אם עזבת יבא עליך פורענות: ובית אחיך. אל תבטח בבני עשו וישמעאל שיקרבוך. שכן כשגלו ישראל לבבל היו אומרים למוליכיהם בקילוס בבקשה מכם הוליכונו בדרך אחינו בני עשו וישמעאל והיו בני ישמעאל יוצאים לקראתם ומקדמים אותם במיני מלוחי' ונודות נפוחים: מאח רחוק. טוב שישכן שכניכם הקרוב לקוראיו משתבואו אל אח שנתרחק לאמר יקרבו ימי אבל אבי וגו' (בראשית כ"ז): (יא) חכם בני. החכמה בני ושמח לבי. ותהא לבי שמח בך: (יב) ערום ראה רעה. רואה פורענות הבאה על

ר"מ המאירי

פרטיהם בספרי החכמים, ורעהו שם, כמו חברתו: (י) רעך ורע אביך אל תעזוב, ובית אחיך אל תבוא ביום אידך, טוב שכן קרוב מאח רחוק, אחר שהזהיר בפסוק שלפניו בנאמנות האהבה דבר עוד בהעמדתה לומר שלא יעזבנה, ואמר רעך ורע אביך אל תעזוב, כלומר אבל תתחבר תמיד באהבתם, ולהפליג במעלת אהבת האוהב, הודיע שביום צרתו ימצאהו יותר נאמן מאחיו וקרוביו, והוא אמרו ובית אחיך אל תבוא ביום אידך, כלומר לא תבוא בבית אחיך וקרוביך להעזר כי טוב שכן קרוב, ר"ל קורבת הלב בנועם אהבה מאח רחוק, ר"ל ריחוק הלב, וכל שכן במקום אוהב, כי האהבה היא השכונה האמיתית: ובדרך נסתר פירש זולתי שנהזכיר שנה אחת במקום המלך הזקן, ורעך ורע אביך הוא כפל ענין, כלומר רעך שהוא רע אביך, ר"ל השכל, והרע הזה הוא השפעת השכל המדביק בין הבן השלם ובין מושכלו, ויום אידך הוא הזמן שהוא צריך לאח להעמדת חומרו וגופו, ואמר על זה ובית אביך אל תבוא ביום אידך, כלומר לא תעמוד בביתו, ר"ל שלא יתעכב שם בדרך, שתגיעהו ע"י כך עזיבת רעו ורע אביו, אבל כוונת השתמשו בצורכי החומר ישים לבו ועיניו אל זה הרע הנאמר עליו זה רעי וזה דודי, והוא הנקרא שכן, כלומר שהוא עיקר המשכן, וקרוב כי אליו היתה שכונתם, והוא נקרא אח רחוק להיותו רחוק לבחינת המציאות, ובלתי מכוון לעצמו: (יא) חכם בני ושמח לבי, ואשיבה חורפי דבר, חורפי, פירושו מי שיחרפני ויגדפני, כי האב יתגבר לחכמת הבן ומעלתו, כענין כחצים ביד גבור כן בני הנעורים (תלים קכ"ז ה')، והוא הערה לזרז את הבן בלימוד, עד שמח אביו בו: ובדרך נסתר קרא התלמיד השלם בן, ואשיבה חורפי, רמז על המתנגד על הדרך שכבר ביארתי: (יב) ערום ראה רעה נסתר, פתאים עברו נענשו:

(יג) קח

יד מְבָרֵךְ רֵעֵהוּ ׀ בְּקוֹל גָּדוֹל
בַּבֹּקֶר הַשְׁכֵּים
קְלָלָה תֵּחָשֶׁב לוֹ׃
טו דֶּלֶף טוֹרֵד בְּיוֹם סַגְרִיר
וְאֵשֶׁת מִדְוָנִים* נִשְׁתָּוָה׃
טז צֹפְנֶיהָ צָפַן־רוּחַ
וְשֶׁמֶן יְמִינוֹ יִקְרָא׃

מדינים ק'

(יד) ווער ויינען פֿריינד בעגריסט מיט לויטער שטיממע אַם פֿריהען מאָרגען, עז ווירד איהן פֿיר איינען פֿלוך געאַכטעט.
(טו) איינע אַנהאַלטענדע טרויפֿע אַם טאַגע דעז פֿראָסטעז, אונד איין צאַנקישעז וויב, דאַז בערוהיגט זיינט.
(טז) ווער זיא בערגען וואָללטע, בירגט דען ווינד, אָדער אָל אין זיינער רעכטען, דאַז זיך פֿערראָטה.

רש"י

הארץ וכסתר הימנו שמשך ידו מן העבירה ופתאים לא נסתרו אלא עברו בדרך רעה: ונענשו. ונפסדו: (יג) כי ערב זר. אדם שנעשה ערב גורם שאומר הדיין למלוה קח בגדו: (יד) מברך רעהו. יש משבח את חבירו יום יום והברכה נהפכה לקללה שאומרים עליו שהוא וותרן בממונו ועשיר והכל באין ושואלין ממנו והמלכות מתגרה בו לגבות ממון כך נדרש במס' ערכין ועוד יש במדרש ר' תנחומא כנגד בלעם שהיה מברך את ישראל בקול רם שנאמר וישא משלו וגו' (מדבר כ"ג). לשון נשיאות קול. וסופו יעץ להחטיאם: (טו) דלף טורד. גשם הנוטף מן הגג לתוך הבית וטורד את בני הבית: ביום סגריר. יום גשם שהכל נסגרים בבתיהם: ואשת מדינים נשתוה. שניהם שוין: (טז) צפניה לפן רוח. מי שסבור לשומרה מתזנותי'

ר"מ המאירי

(יג) קח בגדו כי ערב זר, ובעד נכריה חבלהו, כבר התבאר ענייני למעלה (לעיל כ' ט"ז, כ"ב ג'): (יד) מברך רעהו בקול גדול בבקר השכם, קללה תחשב לו, רז"ל דרשוהו על הנותן שלום לחבירו קודם שהתפלל: קללה תחשב לו, פירשוהו משא כש ית', והוא ייעוד עונשו: ובדרך פשט נראה שבא על אזהרת החונף, כלומר על שמחניף את חבירו ומברכו ומשכים לפתחו בהתמדה ודרך חנופה, קללה תחשב לו. ואפשר שהוא נקשר לשלמעלה הימנו, שהוא עושה כן להוציא ממונו באיזה צד, כגון שהוא עורב לו ערובה, ומתוך כך לבסוף נחשבת לו אותה ברכה לקללה, מצד ההיזק שהגיע לחבירו ע"י כך. או הוא אזהרה על לשון הרע, שלפעמים מתראה כמברך והוא מקלל, כענין שאמרו ז"ל לשון הרע בלדק, והוא שאמרו ז"ל חד זמן למות בי' מלכא, לא הוה תמן חד בר נש דשמיה קופר, אמר חד מינייהו, יומא כי האידנא לית קופר ולית חובץ, אמר ר' פלוני זה לשון הרע בלדק, ואמרו ג"כ חד זמן למות בי' מלכא, לא הוה תמן חד בר נש דשמיה יוחנן, אמר חד מינייהו, ניזל ונבקר את ר' יוחנן, אמר ר' פלוני זהו לשון הרע בלדק. והרי שכל כיוצא בזה הוא עושה את עצמו כמברך ונעשה מקלל:

ובדרך נסתר מברך רעהו ענייני יצר הרע, כאז"ל אל תאמינו ברע זה יצר הרע בקול גדול, ר"ל בפרהסיא וכדרך המשתמש במוקלט, ובבקר השכם, ר"ל בהתמדה ובזריזות, קללה תחשב לו, כי הוא גורם לעצמו קללה נמרצת לקרב לשחת נפשו וחייתו לממיתים: (טו) דלף טורד ביום סגריר, ואשת מדינים נשתוה: (טז) צופניה צפן רוח, ושמן ימינו יקרא, סגריר, הוא שם מן ס"ר, ויקרא יום הגשמים כן להיות האדם נסגר בו בביתו, דלף טורד הוא הדלף שאינו פוסק מלשון טרדא, וי"מ אותו

מלשון

יז בַּרְזֶל בְּבַרְזֶל יָחַד
וְאִישׁ יַחַד פְּנֵי־רֵעֵהוּ׃
יח נֹצֵר תְּאֵנָה יֹאכַל פִּרְיָהּ
וְשֹׁמֵר אֲדֹנָיו יְכֻבָּד׃
יט כַּמַּיִם הַפָּנִים לַפָּנִים
כֵּן לֵב הָאָדָם לָאָדָם׃

(יז) אייזען שאַרפֿט מאַן אַן אייזען; אונד איינער שאַרפֿט דען בליקק דעז אַנדערן.

(יח) ווער דעז פֿייגענבוימעז וואַרטעט, אייזעט זיינע פֿרוכֿט; אונד ווער זיינען הערן היטעט, קאָממט צו עהרען.

(יט) וויא וואַזזער אַנגעזיכֿט דעם אַנגעזיכֿט, זאָ (ציינט) דאַז הערץ איינעם דעם אַנדערן.

רש"י

לצפונה רוח הוא כמו שאי אפשר לצפון הרוח כן היא לא תצפנה: ושמן ימינו יקרא. קורא הוא הצרעת לבוא עליו עד שיגרשנה כמצורע המטהר בשמן בבהן ידו הימנית: (יז) יחד פני רעהו. יחדד. ת"ח מחדדין זה לזה בהלכה: (יח) יאכל פריה וכן שומר אדוניו יכובד ויאכל פרי מעלליו: (יט) כמים הללו הפנים שאתה מראה לתוכן הן מראות שלך: כן לב האדם לאדם חבירו לפי מה שאדם יודע שחבירו אוהבו כן הוא מראה לו פנים:

ר"מ המאירי

מלשון מגרש כמולך טרדין (דניאל ד' כ"ב), כלומר שמגרש את האדם מביתו, ואמר שהדלף הטורד ואשת מדינים שוים: נשתוה, כלומר שהיא שוה עם הדלף הטורד, שכמו שהאדם יוצא מביתו לסבת הדלף, כן יוצא לסבת אשת מדינים, או כמו שהדלף מטרידו בלא הפסק, כן הענין באשת מדינים: ואמר צופניה צפן רוח, כלומר שאי אפשר להעלים ענינה, ומי שיחשוב להעלימה הוא כמי שיחשוב להעלים הרוח הנושב: וכן ושמן ימינו יקרא, ר"ל יכרוז, כלומר מי שנמשח יד ימינו בשמן אי אפשר להעלים הריח, כן א"א להעלים ענין אשה רעה, כי היא מגלה את עצמה לרוב רעתה וצעקתה. וי"מ ושמן ימינו יקרא, כלומר שאינו יכול לצופנה, כענין שאינו יכול לצפון שמן ומשקה את בתוך ידו שלא ישפוך מבין אצבעותיו: ובדרך נסתר קרא החומר הבלתי נאות אשת מדינים והוא כדלף טורד, כלומר שאין לו הפסק, כן החומר הבלתי נאות, אין לו הפסק לתאוותו, ומי שנשתקע בתאוותיו לא יוכל עוד לכבוש את יצרו מהם: (יז) ברזל בברזל יחד, ואיש יחד פני רעהו, יחד כמו יחודד בחולם מפעלי הכפל, זה הערה כוללת בנגלה בענין כל דבר הצריך עצה: ובדרך נסתר הכל ענין חכמה להוציא לאור כל תעלומה: יחד, פירושו כמו לחדד, כלומר כמו שפגישת ברזל בברזל בהשחית האחד על חבירו, יתחדד כל אחד בחברו, כן כל מי שיתווכחו שנים זה עם זה, ויתיישבו על הדבר, יחודד שכל האחד בשכל חבירו, הערה על מה שאמרו ז"ל עשה לך רב, וקנה לך חבר. וי"מ בדרך נגלה שהוא אזהרה על מדת הכעס להשמר מחמת הכסיל: פני לשון כעס מלשון ופניה לא היו לה עוד (ש"א א' י"ח), פני ה' חלקם (איכה ד' ט"ז), ואמר שכמו שהברזל יחודד בברזל, כן האיש יחדד כעס רעהו בחמתו ובעברתו: (יח) נוצר תאנה יאכל פריה, ושומר אדוניו יכובד, הערה להיות האדם נאמן בבריתו, ובפרט העבד עם אדוניו, ואמר שכמו שנוצר תאנה, ר"ל שומר אותה ועובדה יהנה מפריה, כן שומר ברית אדוניו ומקיים לו אמונתו, יגיעהו בזה תועלת תמידי, ובדרך נסתר ידוע שעלה התאנה נחלק לשלש חלקים, וכן המוח נחלק לג' חלקים, וכל חלקי העיון והמוסר וההנהגה ישולם בהם, ולכן אמר שהשומר חלקי המדות והעיון, יאכל הנמשך מהם, ושומר אדוניו מהיות מייחס עליו ענין הבלתי נאות יכובד: (יט) כמים הפנים לפנים, כן לב האדם לאדם, י"מ פנים, פני האדם, והכוונה כמו שהמים שפני האדם נבניעו

בהם

כ שְׁאוֹל וַאֲבַדֹּה לֹא תִשְׂבַּעְנָה וְעֵינֵי הָאָדָם לֹא תִשְׂבַּעְנָה׃
כא מַצְרֵף לַכֶּסֶף וְכוּר לַזָּהָב וְאִישׁ לְפִי מַהֲלָלוֹ׃

פת"ח באתנח ובס"פ

(כ) גרופט אונד פערוועזונג ערזאַט־טען ניכט, אונד דיא אויגען דעז מענ־שען ערזאַטטען ניכט.

(כא) דער שמעלצטיעגעל פיר זיל־בער, אונד דער אָפֿען פיר גאָלד, אונד פיר דען מאַן דער מונד, דער איהן לאָבט.

רש"י

(כ) שאול ואבדון לא תשבענה מלקבל את הרשעים לתוכם כמו שעיני האדם רשע לא תשבענה מלשוט אחר יצר הרע ולמלאו' תאותו: (כא) מצרף. כלי עשוי לצרוף כסף והכור עשוי לבחון זהב ואיש נצרף ומתחשב לפי מהללו. על ידי שהבריות מהללות אותו במעשיו הטובים נבחן לדעת אם טוב אם רע:

ר"מ המאירי

נהם מכוונות כנגד צורת פניו שבמים, והם צורות דומות בלא שום שינוי והדבר ידוע לאדם בהביטו שם שימצא תכף להבטתו צורת פניו כמו שהיא, ומתוך פני עצמו יתברר לו שאותה הצורה ימצ' בתוך המים, כן לב האדם, מראה לאדם, ר"ל לחבירו, שמתוך לבו של עצמו, יוודע לו לב של חבירו, שמתוך שהוא אוהבו באמונות יודע שאף חבירו כן, וכן בכל צד של אהבה, וכ"ל שלזה כוונו רז"ל באמרם מה דבלבך על רחמך מה דבליביה עלך. וי"ל לדעתי לב האדם לעצמו, והפירוש כמים שהאדם יכול להמציא צורתו שם בלא עמל, רק בהבטה בעלמא, כן לבו של אדם ברשותו לעשות כל מה שהוא בוחר בו, ואף אחרים פירשו כדרך המים שהאדם יכול להגירם באיזה צד שירצה, וליתן את פניו לאיזה צד שירצה, כן לבו של אדם ברשותו. ויהיה לפנים כמו לאיזה צד, כי השטחים יקרא פנים, כמו פני האדמה, ולפי' הזה טוב לענין נסתר, הערה להשתדל כל אדם בשלימות, ולא יתנצל לקושי טבעיו, כי לבו בידו להדריכו לכל מה שירצה במעט זמן, או ברוב זמן לפי הענינים. וי"מ בנגלה לב האדם לאדם לחבירו כפי' הראשון, והענין הער' להזהר שלא לבטוח רק באוהב שנסה ענינו ובחן ענין אהבתו, כי רוב ב"א בוגדי' באהבתם, נראי' כאוהבי', ואולי הם בהפך, ואף אותן שהם אוהבים לא יראו סימני אהבה לאוהב, רק כשהם בפניו, וכשהם שלא בפניו תשכח מהם אהבתו, וכמו שאמרו חכמי המערב, אין בעורף בעבור, כלומר שאם חלה האוהב פני חבירו לעשות דבר בעבורו, מיד כשהפך פניו ללכת שכח צווי, ואין בעורפו כתוב בעבור, שיראהו כתוב שם, מפני שאינו זוכר מה שחלה פניו עליו, וכן אמר הנה, שכמו שצורת המים תלויה בעמידת צורת האדם כנגדו, ומידי עברו תעבור גם היא, כן לב האדם לאדם בעוד שהוא לפניו יראהו סימני אהבה, ומידי עברו ונכחש בו לא ראיתיך: (כ) שאול ואבדון לא תשבענה. ועיני האדם לא תשבענה, זו הערה כוללת על שלימות המדות, ובהזהר מהשתקע בתאות הגופניות, והודיע בו, כי כל עושה כן אין לדבר סוף כאשר ישיג תאוותו באחת, יתאוה לגדולה שימנה. ואפשר עוד להוסיף בדבר נסתר באומרו שאול ואבדון לא תשבענה, הוראה על מיעוט המלא המקנה הנשאר לפליטה: (כא) מצרף לכסף וכור לזהב, ואיש לפי מהללו, מצרף, שם כלי שצורפין בו את הכסף, לידע אם הוא בלי סיג, וכור, הוא כור קטן שבוחנין בו את הזהב אם הוא מזוקק. והכוונה שיש לכסף ולזהב דרך לבחון בהם תכלית ענינם, וכל אחד מהם יוכר בזה שבחו, ונמצא האחד טוב מחבירו, וכל אחד ישובח במה שיש בו מן השבח, ומלת ואיש כמו איש אל אחיו האמור בכרובים (שמות כ"ה כ'), וכן אשה אל אחותה (שם), ולא שיכוין בו לאיש ממש, וכן הכוונה שיש בבני אדם מצרף ובחינה בעניינם בתכלית השבח שבהם, הכל הערה שאין המעלות שוות בבני אדם, וראוי לתת לכל אחד מדור ומדרגה לפי כבודו: וכן בדרך נסתר הערה שאין השגת השלימים ומדרגותיהם שווים, מהם שיגיעו להשגה מתמדת,

ואתה

כב אִם־תִּכְתּוֹשׁ אֶת־הָאֱוִיל ׀
בַּמַּכְתֵּשׁ בְּתוֹךְ הָרִיפוֹת בַּעֱלִי
לֹא־תָסוּר מֵעָלָיו אִוַּלְתּוֹ׃

(כב) שטאמפפט'עט דוא אויך דען נאררען אין דער שטאמפפע, אונטער דען גרויפען מיט דער קיילע, וויכט ניכט פאן איהם זיינע נאררהייט. —

רש"י

(כב) הריפות. חטים הנדוכים במכתש: מכתש. אסיטא מורטי"ר בלע"ז Mortier (בל"א Mörser): בעלי הוא בוכנא פילון מיר"טרי בלע"ז Pilon (בל"א Stößel). על שם שמעלין אותו ומכין בו תמיד נקרא עלי:

ר"מ המאירי

ואתה פה עמוד עמדי, ומהם רצוא ושוב כמראה הבזק, ומהם לעיתים רחוקות ומהם פעם אחת בכל זמנם, כמו שהתבאר בספרי החכמים, והוא ענין לפי שכלו יהולל איש (לעיל), והכל הערה להשתדל האדם בשלימותו כפי יכולתו. וי"מ בדרך הנגלה ואיש, אדם ממש, כלומר כמו שיש מצרף לכסף ולזהב ויבחן בהן ענייניהם, כן יבחן ענין האיש לפי מהללו, כלומר לפי מה שהבריות מחזיקים אותו, אם לשבח אם לגנות, שאם הכל נסכמים על מעלתו יש תבדוק אחריו, והפך להפך, והוא ענין אז"ל בדרש, יפה נוף משוש כל הארץ (תהלים מ"ח ג'), אע"פ שבזור אמרה אני כלילת יופי (יחזקאל כ"ז ג'), לא כמה דאימך אמרה אלא כמה דאמרין מגידיא, אבל ירושלים הכל מקלסין אותה, כדכתיב משוש כל הארץ (איכה ב' ט"ו), וכן אמרם ז"ל ברוך תהיה מכל העמים, אין שבחה של מטרוניא של מעלה כשעבדיה ובני ביתה מקלסין אותה אלא כשהכל מקלסין אותה כלומר ברוך תהיה מצד כל העמים, כלומר שיהיו הכל מקלסין אותך, וזהו בחינת האדם ומצרף שלו. וי"מ מצרף לכסף וכור לזהב להגיע לבחינת עניינם, ובעליהם מביאין אותן למצרף כדי שידעו הכל את ערכו, כן החכם לפי מה שרואה בעצמו, הוא צריך לפרסם את עצמו ולא יותר. ר"ל שיזהר שלא להכניס עצמו במקום שאינו ראוי לו, והוא כענין מה שאמרו ז"ל, לצורבא מרבנן דאזיל לאתרא, ומוקרין ליה בגין תרי מילי, בעי למימר לון בחד מילי אנא חכים. וי"מ כמו שהמצרף והכור נותנים לאדם היכר בכסף אם הוא מצורף אם לאו, ובזהב אם הוא מזוקק אם לאו, כך אם תרצה לבחון בני אדם, התבונן בדבריו וראה המדות שהוא משבח אותם, או האנשים שהוא משבח, ותדע שהוא אוהב מה שהוא משבח שהטבע מתקרב לדברים שהם אהובים אצלו, ובכלל זה הערה לחכם שלא יהלל ולא יגלגל לבעל מדות המגונות, אף ע"פ שלא ישבח פרטי הפעולות, כל שכן שלא ישבח הפועל המגונה, לא בפני אחרים, ולא ביני לבין עצמו, ולא עוד אלא שמצוה לגנותו ולפרסמו, כדי להרחיק שאר בני אדם ממנו, כמו שביארנו בילדותינו בחיבור התשובה, וזה דומה לענין אמרו למטה, עוזבי תורה יהללו רשע, ושומרי תורה יתגרו בם:

(כב) אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי, לא תסור מעליו אולתו, מכתש, הוא המדוכה, הריפות, הן החטים הנידוכים שם, להסיר קליפתם, והוא שם הכלי שכותשין בו ונקרא בוכנא, והיא הערה שלא יעריח השלם בהדרכת הכסיל, כי תכזב תוחלתו בו, ואמר דרך לחות שאפי' תכתוש האויל בעלי עם הריפות במכתש, תסור קליפות החיטים ולא תסור אולתו. ורז"ל פירשו, שהאויל הזה אף כשאתה בא להכותו ולרדותו, עד שאתה מרים את ידך להכותו פעם שנייה, הוא שוכח את הראשונה. ואפשר שהוא הערה להזהר מהשתקע בהנאות הגוף, שאם יתמיד בכך לא יוכל אח"כ לסור ממנה, בכל עמלו וטורחו אחר שהתגבר היצר על עצמו. וי"מ שהוא נקשר עם שלמעלה הימנו, כלומר הכסף והזהב יש להם מצרף להסיר סיגיהם מהם, וכן כל אדם לפי ענייניו יוסר מהם כל רע בתוכחות לפי עניינו, מהם שיוסרו מכל וכל, ומהם שיוסרו קצתם, אבל האויל לא די שלא יוסר בתוכחות, אבל כל כך השתכלותו דבקה בו שלא תסור ממני אולתו, אפילו אם תכתשנו במכתש

כג יָדֹעַ תֵּדַע פְּנֵי צֹאנֶךָ
שִׁית לִבְּךָ לַעֲדָרִים׃
כד כִּי לֹא־לְעוֹלָם חֹסֶן
וְאִם־נֵזֶר לְדוֹר *דּוֹר׃ (ודור ק')
כה גָּלָה חָצִיר וְנִרְאָה־דֶשֶׁא
וְנֶאֶסְפוּ עִשְּׂבוֹת הָרִים׃
כו כְּבָשִׂים לִלְבוּשֶׁךָ
וּמְחִיר שָׂדֶה עַתּוּדִים׃
כז וְדֵי ׀ חֲלֵב עִזִּים לְלַחְמְךָ
לְלֶחֶם בֵּיתֶךָ
וְחַיִּים לְנַעֲרוֹתֶיךָ׃

(כג) מאַכֿע דיך בעקאַננט מיט דעם צושטאַנדע דיינער שאַפֿע, האַבע אַכֿט אויף דיא העערדען.
(כד) דען ניכֿט פֿיר עווינג איזט איין בעזיטצטהום, אָדער איזט דיא קראָנע פֿיר אַללע געשלעכֿטער?
(כה) געהט דאַז הייא אויז, אינדער־שיינט דאַז גראַז, זאָ מיזזען געזאַמ־מעלט ווערדען דיא קרייטער דער בערגע.
(כו) שאַפֿע געבען דיר קליידער, אונד דען קויפֿפרייז איינעז פֿעלדעז באָקקע;
(כז) אונד גענוג ציגענמילך צו דיי־נער קאָזט (אונד) צור קאָזט דיינעז הויזעז, אונד לעבענזמיטטעל פֿיר דיינע מאָגדע.

רש"י

(כג) פני צאנך. אל יקלו בעיניך להתבונן בם תמיד מה הם צריכים: (כד) כי לא לעולם חוסן שאם אתה עשיר בכסף ובזהב שמא לא יתקיים לעולם. לכך אל תבזה דברים קטנים שלך: (כה) גלה חציר. כשנגלה החציר בימי ניסן ויראה הדשא ונאספו עשבים לצמוח אז ייטב לך שיהיו גזותיהם של כבשי' ללבושך: (כו) ומחיר שדה. יקנו לך העתודים כי תאכל הבשר ותמכור העורות: (כז) ודי פרנסתך. ללחמך ולחם ביתך תסתפק בחלב העזים הרי מלילתו: והמשל כן הוא. פני צאנך הרב המתמנה על הציבור ישאם בחיקו. וינהלם לאט. כי לא לעולם עושר. ובזאת יאכל פירות והקרן קיימת: גלה חציר. כשיתפשטו שמועותיו ותגדל התורה על ידו אז יהיו הכבשים אל לבושו יהיו התלמידים לו לשם ולבוש הוד והדר:

ר"מ המאירי

בתוך הריפות. וביאור המלות י"מ שהמכתש הוא הבוכנא, והעלי הוא המדוכה: (כג) ידוע תדע פני צאנך, שית לבך לעדרים: (כד) כי לא לעולם חוסן, ואם נזר לדור ודור: (כה) גלה חציר ונראה דשא, ונאספו עשבות הרים: (כו) כבשים ללבושך, ומחיר שדה עתודים: (כז) ודי חלב עזים ללחמך ללחם ביתך, וחיים לנערותיך: לפי שנגלה הערה להיות האדם זריז בעסקיו, ולא יחשוב שהנכסים ישמרו לעצמם, אבל כמו שצריך השתדלות בקניינם כן צריך השתדלות בקיומם והעמדתם, כאמרם ז"ל בפרק כל הבשר, דסייר נכסי משכח אסתירי, כלומר כל שבודק נכסיו והופך ומהפך בהם, מוצא בהם תועלת גדולה לקיום נכסיו והעמדתם, ועל זה אמר ידוע תדע פני צאנך, כלומר להתבונן בהם, כי הידיעה הנה במקום התבוננות, כדרך ועת ומשפט ידע לב חכם (קהלת ח' ה'): ואמר כי לא לעולם חוסן, כלומר כי כח הממון הנקנה אינו עומד בעצמו לעולם, אבל צריך השתדלות תמיד, כאלו תרצה לקנותו מחדש: ואם נזר, כלומר ולא נזר, והוא בא בדרך תימה, כלומר התחשוב שתהיה הנזר והחשיבות לדור ודור, ולכן צריך שתתעמל בהעמדת הקנין,

ר״מ המאירי

חוסן פירושו כח, מלשון וחסון הוא כאלונים (עמוס ב׳ ט׳), ונקרא הממון כן להיותו כח האדם ותוקפו. וי״מ אותו אוצר, מלשון לא יאצר ולא יחסן (ישעי כ״ג י״ח), והכל כוונה אחת, וכן נזר נאמר הנה על הממון, שהוא מעטר האדם ומכתירו אצל ההמון: וחזר אחר כן לענין הצאן, ואמר גלה חציר וגו׳, כלומר השנות רבות עליו, פעמים שימלא מרעה די ספקם, ויגלה להם החציר, ונראה הדשא בכל מקום, ופעמים שאפילו עשבות הרים יאספו, ר״ל יכלו ויתמו מענין אסוף אסיפם (ירמי׳ ח׳ י״ג), ולכן אתה צריך להשתדל ולהתעמל בצורכי מקייתם, וברוב ההשתדלות תפק רצונך בהם, והוא שמהם תוליא לבושך, והוא אמרו כבשים ללבושך, כלומר מגיזתם, וכן תוליא מהם קנין כבודות שדות וקרקעות, והוא ענין ומחיר שדה עתודים, כל מר העתודים יהיו לך מחיר שדה שתקנה בהם שדה לצורך תבואה: ודי חלב עזים, כלומר ודי סיפוק מחלב העזים ללחמך ללחם ביתיך, ר״ל ללפתן ופרפרת, כי הלחם הוא כלל המאכלים, וחיים לנערותיך, הנמלאות אתך בביתך כדי שלא יוכלו לבקש טרפם הנה והנה. ויש לפרשו דרך הערה תוריית לרחם העניים והדלים מממונו, והן הם שקראם צאן ועדרים, ואמר כי לא לעולם חוסן, כלומר שלא יתקיים לעולם וצריך שיעשה בו דבר קיים לנצח, והוא אמרו ואם נזר לדור ודור, כלומר אף ע״פ שהמעלה הנפשית היא נזר ועטרה לדור ודור, הממון בעצמו בלתי מתקיים, וא״כ צריך לעשות ממנו נזר, שהוא דבר המתקיים, ואמר גלה חציר ונראה דשא, כלומר באחריתך יגלה לך החציר והדשא שהמלאת להם בשעת דוחקם, ונאספו עשבות הרים, שנתת בחייך לעזרתך ולמסעדך, כענין והלך לפניך לדקך (ישעי׳ נ״ח ח׳), וכן בשר כבשים שנתת להם, יהיו ללבושך, והעתודים יהיו לך בחילופם שדה, ר״ל דבר קיים ומובטח, ודי חלב עזים ללחמך וגו׳ הכל השגך, ולקח עתודים ועזים לקחת השאלה על דבר המתעתד בעוז לנצח:

ובדרך נסתר רמז על סדר כלל הנהגת האדם, ואמר ידוע תדע פני צאנך, שיתן לבו לעדרים, רמז לגוף ולכוחותיו שישתדל בהעמדתו, כי חסנו וכחו חלוש ויכלה על נקל, והנה הוא צריך בקיומו זמן להשלמת הנפש. ואמר גלה חציר ונראה דשא, כי החציר והדשא כלל לצורכי החומר לגדול הבהמה, וא״כ רמז על שלימות המדות, והוא ענין כבשים ללבושך, והבגדים שם מושאל על המדות, ומחיר שדה ועתודים רמז לחכמות, שהם הלעה ומדרגה לחכמת האמת, ועליה אמר אח״כ ודי חלב עזים ללחמך, שהוא עיקר המזון, ביתך רמז על המדור הנצחי, וייעד אזהרה חיים לנערותיו, ר״ל חיים נצחיים לנפשות הצדיקים. ויש לפרשו הערה להזדרז על השפעת חכמתו לזולתו, וקרא התלמידים עדרי צאן, ומעוררו לשית לבו עליהם בעוד בקיים חייתו, כי לא לעולם חוסן חייו, ואם נזר נפשות נפשו נשארת לנצח. ודמה המלאת חכמתו והשפעתה לגלוי החציר והראות הדשא והתאסף עשבות הרים במקום אחד להיותם מוכנים למאכלים, וכבשים דרשו רז״ל בו דברים שהם כבשונו של עולם, יהיו תחת לבושך, ולדעת זה הוא רומז להשמר על גלוי הסודות למי שאינו ראוי להם, ועתודים משל לתלמידים החשובים, וייעד להמציא להם מחיר שדהי כלומר החכמות שעמידתם וכוונתם מלד עלמם, והם החכמות האמיתיות, ודי חלב עזים ללחמך וללחם ביתך וחיים לנערותיך, כל זה רמז לתת לכל אחד מהם חוקו הראוי לו, וייעד בחלב עזים מזון לו ולביתו ולנערותיו, כנגד שלש מזונות היוצאים ממנה, החלב בעצמו, והחלב המתחבן, והחום הכל משל לתת לכל אחד חוקו, הראוי לחכר לחכר הראוי לגבה לגבה, הראוי לביתן לביתן:

כח.

א נָסוּ וְאֵין־רֹדֵף רָשָׁע וְצַדִּיקִים כִּכְפִיר יִבְטָח׃

ב בְּפֶשַׁע אֶרֶץ רַבִּים שָׂרֶיהָ וּבְאָדָם מֵבִין יֹדֵעַ כֵּן יַאֲרִיךְ׃

ג גֶּבֶר רָשׁ וְעֹשֵׁק דַּלִּים מָטָר סֹחֵף וְאֵין לָחֶם׃

כח.

(א) עז פליעהען, אונד ניעמאנד פערפאלגט, דיא פרעפלער, אבער דיא גערעכטען זינד וויא איין יונגלייא, געטראזט.

(ב) בייא דער עמפארונג דעז לאנדעז זינד דער אבערען פילע; אבער אונטער איינעם מאננע, איינזיכטיג (אונד) קונדיג, דויערט לאנגע דאז בעשטעהענדע.

(ג) איין פירזט, ארם אונד דאך דיא ניעדריגען דריקענד, איזט איין פלאטצרעגען, דער קיין בראד (ברינגט).

רש"י

כח (א) נסו ואין רודף רשע. נסו הרשעים כשיבא אדם ויפלו בדבר קל אין רודף: וצדיק אמוץ לבו בהקב"ה ככפיר אשר יבטח בגבורתו: (ב) בפשע ארץ רבים שריה. שזהו פורעניות לארץ בהיות שרים רבים ואין נשמעין לאדם: ובאדם מבין. ובשביל אדם מבין יתארך הפורענות מלבוא: (ג) גבר רש. דיין עם הארץ: עושק דלים בדין על שאינו מהון בדין הרי הוא כמטר הסוחף את השדה ואין עושה פירות: סוחף שוטף. ובמסכת

ר"מ המאירי

כח (א) נסו ואין רודף רשע, וצדיקים ככפיר יבטח, הערה תוריית מיועדת גמול ועונש, ואמר שהרשע יקרהו שינוס באין רודף, ר"ל אף קודם הצרה, והצדיק יעמוד בטוח אף בשעת הצרה, ר"ל בכפיר, בעת יראה קנון שאר הבהמות שנגדו שלא יפחד כלל מהם, ואמר נסו בלשון רבים, ורשע בלשון יחיד, וכן צדיקים בלשון רבים ויבטח בלשון יחיד, רומז על כל אחד ואחד מהם: ובדרך נסתר הוא הערה שהנמשך אחר התאוות והנשקע בהם, אף כשלא נשתמש בהם, לבו פונה להם, וגם ממערכת השכל, והצדיק יבטח גם בעת השתמשו בהם, רק כפי הצורך וההכרח: (ב) בפשע ארץ רבים שריה, ובאדם מבין יודע כן יאריך, כלומר בפשיעת אנשי הארץ ובחסרון דעתם, יקרם להיות שריה רבים, וידוע שזה סבת הריסת כל מלכ, מצד שכל אחד דורש לעצמו, ומושך הלבבות לחפצו, זה בכה וזה בכה, ובזה יתחלפו הדעות וירבו המחלוקות, ובאדם מבין יודע, כלומר יודע להמשיך הלבבות אליו להדריכם להיות נשמעים לאחד, או למעט ובעלי עצה ולהנהגה, כן יאריך, כמו בחמת הוא יאריך שלותם והצלחתם. וי"מ יאריך מענין ארוכה, ר"ל שהוא ימשוך הלבבות אליו, וירפא שברם בהסכימו את כולם לדעת אחת, והוא הענין בכל ההנהגה, הן בצבור הן במלכות, וכבר ידעת כמה האריכו רז"ל בענין עיר שכולם ראשים, וזה ענין יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה אשר יצא לפניהם וגו' (במדבר כ"ז ט"ז י"ז), כלומר אתה ה', עם היותך אלהי הרוחות, ר"ל רוחות בני האדם, ודעותיהם המשונים זה מזה, תן להם מנהיג שיקרב דעותיהם ויסכימם לדעת אחת: ובדרך נסתר בא הנה ארץ, כענין עיר קטנה, ורבים שריה כענין בני אמי נחרו בי (שה"ש א' ו'). ואדם מבין הוא הילד המסכן הממלט את העיר בחכמתו: (ג) גבר רש ועושק דלים, מטר סוחף ואין לחם. קרא הנה רש הנבהל להון, הפך המסתפק שהוא נקרא עשיר, ונקשר למה שבכח העם בהיותם נשמעים לאיש אחד, כשהוא מבין ויודע, שאם המושל ההוא נבהל להון ועושק דלים, הוא

ד עֹזְבֵי תוֹרָה יְהַלְלוּ רָשָׁע
וְשֹׁמְרֵי תוֹרָה יִתְגָּרוּ בָם׃
ה אַנְשֵׁי־רָע לֹא־יָבִינוּ מִשְׁפָּט
וּמְבַקְשֵׁי יְהוָה יָבִינוּ כֹל׃
ו טוֹב־רָשׁ הוֹלֵךְ בְּתֻמּוֹ
מֵעִקֵּשׁ דְּרָכַיִם וְהוּא עָשִׁיר׃
ז נוֹצֵר תּוֹרָה בֵּן מֵבִין
וְרֹעֶה זוֹלְלִים יַכְלִים אָבִיו׃

(ד) דיא דאז געזעטץ פערלאזזען, פרייזען דען פרעפלער, אבער דיא דאז געזעטץ וואהרען, בעפעהדען איהן.
(ה) באזע לייטע זעהען דאז רעכטע ניכט איין; אבער דיא דען עוויגען זוכען, זעהען אללעז איין.
(ו) בעזזער איין ארמער, וואנדעלנד אין זיינער איינפאלט, אלז איינער אויף קרוממען וועגען, זייא ער אויך רייך.
(ז) עז בעאבאכטעט דאז געזעטץ דער איינזיכטיגע זאהן, ווער אבער זיך מיט שלעממערן איינלאסט, ברינגט זיינעם פאטער שאנדע.

רש"י

נסתחפ' סדהו וכן (ירמיה מ"ו) נסחף אבירך נסטפו ומעדו וכסלו: (ה) אנשי רע לא יבינו משפט. אינם משימים לב לפורענו' העתידה שיתבוננו בה וישובו מדרכם ויכלו: ומבקשי ה'. יבינו כל טובה ורעה. משפט יוסטיל"א בלע"ז Iustice (בל"א Gerechtigkeit) כך פי' רבי תנחומא על דור המבול: (ו) טוב רש. אף עני שבתורה והולך בתומו. במעשים טובים: (ז) ורועה

ר"מ המאירי

מחריב את הארץ, והוא כמטר סוחף, ר"ל שוטף על האדם בכחו, ומעביר את הזרע עד שלא ישאר שם לחם, ר"ל זרע להוציא לחם: ובדרך נסתר קרא היצר ג"כ רש לרוב תאוותיו, וכאות השכל קרא דלים, וכשהוא עושקם ומונע מהם חוקם, הוא מונע הפרי הראוי לצאת ממנו, וממיתו בחסר לב, כמאמר ואוילים בחסר לב ימותו (לעיל): (ד) עוזבי תורה יהללו רשע, ושומרי תורה יתגרו בם, זה דומה למאמר אין עם הארץ חסיד ואין בור ירא חטא, וזה מלד שהאדם נמשך אחר טבעו, והטבע ירדוף אחר ההנאות ויחמוד המדות המגונות להפיק רלונו ותאוותו, ודרכי התורה ונתיבותיה ימנעו האדם מהם, וע"כ אמר, שעזיבת התורה, הוא סבה להלל רשע, ר"ל לאחוז בדרכו, ושומרי תורה יתגרו בם, ר"ל ברשעים, ובא רשע בלשון יחיד דרך כלל, וזה הערה כוללת בתוריות ובעיוניות להזדרז בלימוד דרכי התורה, כי היא כוללת הכל בשלימות המדות והשכליות: (ה) אנשי רע לא יבינו משפט, ומבקשי ה' יבינו כל, גם זה דרך נסתר רומז על שלימות המדות, שהוא מבוא והדרכה לשלימות השכל, ואמר אנשי רע, ר"ל הבוקרים ברע, לא יבינו משפט לפלס אורחותיהם במילוע הדרכים, משפט מענין יכלכל במשפט (תהלי' קי"ב ה') ומבקשי ה', ר"ל המשתדלים בשלימות יבינו כל, וישלמו עלמם תחלה במדות ואח"כ בשכליות, ורז"ל דרשוהו הערה תוריית, ומשפט במקום עונש, אנשי רע, אין נותנים לב על הפורענות העתידה לבוא עליהם, ואין נזהרים מן החטא, ומבקשי ה' יבינו כל, ויתנו לב על כל מה שאפשר לבוא. וי"מ אנשי רע לא יבינו, אפי' המשפט, ר"ל אף הדברים שהן חקוקים, בלבות בני אדם כמשפטים ודינים ודומיהם, אבל אותם שהם משתדלים והם נקראים מבקשי ה' יבינו כל, ר"ל אף הדברים שצריך השתדלות בידיעתם: (ו) טוב רש הולך בתומו, מעקש דרכים והוא עשיר, בנגלה אמר שטוב רש הולך בתום לב מעקש דרכים, ר"ל מעשיר עקש, כי בני אדם יבטחו יותר על רש שירלוהו איש אמונה ומקיים דיבורו יותר ממה שיבטחו על עשיר מכחש:

ובדרך נסתר קרא הנה רש מי שאינו חכם, ועשיר מי שהרבה בלימוד החכמה, והכוונה שבהיות העשיר עקש דרכים ברוב התחכמות ובמבוכות והריסות, טוב ממנו

רש

ח מַרְבֶּה הוֹנוֹ בְּנֶשֶׁךְ וּבְתַרְבִּית
לְחוֹנֵן דַּלִּים יִקְבְּצֶנּוּ׃
ט מֵסִיר אָזְנוֹ מִשְּׁמֹעַ תּוֹרָה
גַּם־תְּפִלָּתוֹ תּוֹעֵבָה׃
י מַשְׁגֶּה יְשָׁרִים ׀ בְּדֶרֶךְ רָע
בִּשְׁחוּתוֹ הוּא יִפּוֹל
וּתְמִימִים יִנְחֲלוּ־טוֹב׃

(ח) ווער זיין פערמאָגען מעהרט דורך צינז אונד וואוכער, דער זאַממעלט עז פיר דען מילדטהאַטיגען געגען אַרמע.

(ט) ווער זיין אָהר אַבווענדעט אויף דיא לעהרע צו האָרען, דעזזען געבעט זעלבזט איזט איין גרייעל.

(י) ווער רעדליכע איררע לייטעט אויף באָזען וועג, דער פאָללט אין דיא אייגנע גרובע; אַבער דיא אונטאַדלינגען ערבען דאַז גוטע.

רש״י

זוללים. מחבר לו כבלים והוא לשון רעים: (ח) מרבה הונו בנשך ובתרבית לחונן דלים. הרשות שומעין עליו שהוא מתעשר ונוטלין ממונו ובונין בו גשרים ומתקנין בו הדרכים וזהו חנינת דלים כך דרשו תנחומא: (י) בשחותו.

ר״מ המאירי

רש ההולך בתומו ונשען על אמונת הקבלה: (ז) נוצר תורה בן מבין ורועה זוללים יכלים אביו, הערה כוללת על שלימות המדות ושלימות השכל כי נוצר התורה ישלם במדות ובדעות העיוניות והתוריות, והוסיף עוד דרך כפל ענין הערה בהזהר מפחיתות המדות, והוא אמרו ורועה זוללים יכלים אביו, ופי׳ ורועה, המתחבר, מענין רעך ורע אביך (לעיל), יכלים אביו, הפך ישמח אב, ואפשר שרמז באביו על השכל שנשפר על ידי הנהגתו, בוש ונכלם משברו ונכזבה תוחלתו: (ח) מרבה הונו בנשך ובתרבית, לחונן דלים יקבצנו, רז״ל דרשוהו דרך פשט הערה מייעדת עונש, ופירשו חונן דלים, המלכות, ואמר שכל מי שמרבה הון ברשע, סופו שיקבצנו למלכות, ששומעים עליו שהוא עשיר ונוטלין ממונו ושנת שקורא המושל חונן דלים, פירשו בו בתנחומא שעושה בו גשרים ותיקוני דרכים, וזו היא חנינת דלים, וכן פירשו על שהוא חונן בו בני אומתו שהם דלים מן המלכות. וי״מ סופו שירשנו איזה חסיד שיחונן בו דלים, כאמרו ולחוטא נתן ענין לאסוף ולכנוס לתת לטוב לפני האלהים (קהלת ב׳ כ״ה), מדה כנגד מדה, שהכסף והמרבית נשתם מן העניים היה, שהעשירים אינם לווים ברבית, ומתוך כך הוא חוזר למי שיחונן בו את הדלים: ובדרך נסתר רומז על שלימות המדות, ובפרט על מדת ההסתפקות, כלומר מי שהוא הומה להון, עד שהוא מרבה הונו בעול ובחמס, הוראה עליו שדעתו להמשך אחר תאוות הילר, וקרא הכחות הגשמיות שכל דלים לרעבונם על התאוות, והוא הערה לשנא מדת ההסתפקות: (ט) מסיר אזנו משמוע תורה, גם תפלתו תועבה, מלת גם באה לפעמים שלא מדרך ריבוי, כמו גם קרבי גם כלי (ש״א כ״א), גם במעלליו יתנכר נער (לעיל), והענין רומז על מה שאמר הנביא ע״ה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני (ישעי׳ כ״ט י״ג), ועל כן אומר שמי שמסיר אזנו משמוע, ר״ל שעובר עבירות תפלתו תועבה: ובדרך נסתר השמיעה נאמרת על הקבלה, ומי שמסיר מן הדברים המקובלים שבתורה, הנה אין לבו על התפלה, כי גם היא אחת מן הפנות התוריות, וא״כ כמלאת תפלתו תועבה. או רמז בתורה הדברים העיוניים, ותפלתו תועבה מצד ייקשו התוארים אליו: (י) משגה ישרים בדרך רע, בשחותו הוא יפול, ותמימים ינחלו טוב, הערה דרך כלל לתת עצה הוגנת לכל שואל, ויעד ליועצי עצה רעה מצד קנאה, או מצד רשע והכעסה, שהוא יפול בשחותו, שחות, שם בשקל סרות,

והוא

יח הוֹלֵךְ תָּמִים יִוָּשֵׁעַ
וְנֶעְקַשׁ דְּרָכַיִם יִפּוֹל בְּאֶחָת׃
יט עֹבֵד אַדְמָתוֹ יִשְׂבַּע־לָחֶם
וּמְרַדֵּף רֵקִים יִשְׂבַּע־רִישׁ׃
כ אִישׁ אֱמוּנוֹת רַב־בְּרָכוֹת
וְאָץ לְהַעֲשִׁיר לֹא יִנָּקֶה׃

(יח) ווער אונשולדיג וואנדעלט, דעם וויר̈ד געהאָלפען: אַבער ווער קרוממע וועגע געהט, פאֶללט מיט איינז.
(יט) ווער זיינען אַקקער בעשטעללט, האַט בראָד אין פיללע, אַבער ווער לעערען דינגען נאַכיאַגט, האַט מאַנגעל אין פיללע.
(כ) איין רעדליכער מאַן (האַט) פיעלען זעגען, אַבער ווער זיך שנעלל בערייכערן וויլל, בלייבט ניכט אונגעשטראַפט.

רש"י

בדם נפש. (שיש עליו עושק דם) הוא המחטיא את חבירו ואבדה נפש על ידו: עד בור ינוס. עד יום מותו ינוס לעזרה שיתכפר לו: ואל יתמכו בו. משמים להספיק בידו לשוב שלא יהא הוא בגן עדן. ותלמידו בגיהנם כך נדרש במסכת יומא: (יח) יפול באחת. ברעה אחת ואין תקומה למפלתו: (יט) ישבע ריש. עניות: (כ) איש אמונות. הנותן מעשרותיו באמונה שאין עד נדבר

ר"מ המאירי

את הדוב יכה, יזקין בארץ שרשו ועושה פרי למעלה: (יז) אדם עשוק בדם נפש, עד בור ינוס אל יתמכו בו, רז"ל דרשו בו הערה תוריית, על המחטיא את הרבים, שאין לו תשובה להמנע השבת החטא ממנו, כאמרם ז"ל שלא יהיו תלמידיו יורדין לשאול, והוא נוחל העולם הבא, ופירושו שהוא עושק את חביריו בגרמת מיתת נפשם, ועד בור ינוס, כלומר שילך לגיהנם, ולא יתמכו בו, כלומר שאין שום זכות עולה לו. וי"ל עד בור, עד יום המות, כלומר כל ימי חייו, שאף כשהשתדל לנוס להתכפר לו בתשובה אל יתמכו בו, ר"ל לא יסייעוהו אע"פ שבא לטהר, שאין מספיקין בידו לעשות תשובה, בור נאמר על הקבר. או נפרש עד בור ינוס, כלומר שמיתתו ממהרת, ינוס משל על מהירות העונש, ולדעת זה קשה לפרש במלת עשוק, שהיה לו לומר עושק, אלא שלפעמים לחוזק הפעולה יזכירו הפעול במקום הפועל, כמו הנדברים בך (יחזקאל ל"ג ל'), אז נדברו יראי ה' (מלאכי ג' ט"ז), וכן חץ שחוט (ירמי' ט' ז') פירושו שוחט: ובדרך נסתר נפרש עשוק שעשקו יצר הרע, כלומר מי שעשק ביד יצרו, הנה הוא בדם נפשו, כדרך כי בנפשו דבר אדוניהו (מ"א ב' כ"ג), וכן עד בור ינוס, כלומר שהוא מנוחלי גיהינם, ולא יתמכו בו שאר מעשיו: (יח) הולך תמים יושע, ונעקש דרכים יפול באחת, הערה להזהר מעוות ההנהגה בכל עסקיו ועניני טרדותיו, וייעד לו שאם יתמיד לעקש דרכיו, ולא ינוח שבע עוותו עד שיפול באחת מהנה: ובדרך החכמה רמז על שלימות המדות במיצוע הדרכים, וכבר ביארנו בכל אים נים וכו' שיורה על שנייות דבר לא פחות ולא יותר, כמו פעמים אמתיים, וא"כ מלת דרכים אינו רומז רק על שתים, והם שתי הקצוות. ואמר הולך תמים, ר"ל בדרך הממוצעת: יושע, ר"ל ישיג בזה השלימות האחרון, הנותן לבעליהם תשועת נפשם מיד שונא, והוא מי שיפלס אורחותיו לתת לכל אחד מחלקיו חוקו: ועקש דרכים, ר"ל שיעקש דרכו לכל אחד מצידי הדרך יפול באחת מן הצדדים ההם, והוא שאמרו ז"ל, כל השם אורחותיו בעולם הזה, זוכה ורואה פני שכינה, שנאמר ושם דרך אראנו בישע אלהים (תלים נ' כ"ג). ובדרש אמרו לאחד שהולך בין שני דרכים א' של אור וא' של שלג, נטה לימינו נשרף, לשמאלו מת מתוך הצנה, ואפשר לפרש ההגדה והפסוק ג"כ בענין שלימות השכל, והקצוות הם חסרון הידיעה, ורוב ההתחכמות והוא אמרם נטה לימינו ר"ל להתחכ' יותר נשרף באור, משל על שיבוש ההשגה, נטה לשמאלו, ר"ל בחסרון הידיעה מת מתוך צנה: (יט) עובד אדמתו ישבע לחם, ומרדף רקים

ישבע

כא הַכֵּר־פָּנִים לֹא־טוֹב וְעַל־פַּת־לֶחֶם יִפְשַׁע־גָּבֶר׃
כב נִבְהָל לַהוֹן אִישׁ רַע עָיִן וְלֹא־יֵדַע כִּי־חֶסֶר יְבֹאֶנּוּ׃

(כא) דאַז אַנזעהן דער פּערזאָן אַכטען איזט ניכט גוט, נאָך דאַס אום איין שטיק בראָד איין מאַן זיך פֿערשולדע. (כב) עז גייצט נאַך רייכטהום דער מיסגינזטיגע מאַן, אינר ווייס ניכט, דאַס איהן מאַנגעל טרעפֿפֿען ווירד.

רש"י

אלא הקב"ה רואה ומרבה לו ברכה: ואץ להעשיר. דוחק השעה להתעשר בשל עניים: (כא) יפשע הגבר. המטה משפט: (כב) נבהל להון. ממסר להרבות הון וגוזל תרומותיו ומעשרותיו: כי חסר יבואנו. חסרון יבא לו

ר"מ המאירי

ישבע ריש, כבר ביארנו ענינו הן לנגלה הן לנסתר למעלה בחלק השני בפסוק עובד אדמתו ישבע לחם ומרדף רקים חסר לב: (כ) איש אמונות רב ברכות, ואץ להעשיר לא ינקה, בנגלה הכוונה במלת אמונות, היותו נאמן, הן במלאכתו הן במה שיפקידוהו זולתו אליו, הן בכל עסק שיש לזולתו עמו, ואמר שעושה מלאכתו ועסקיו באמנות, הוא רב ברכות, כלומר יוסיפו ברכותיו והצלחותיו יום יום, כאמרם ז"ל הרוצה להתעשר יתעסק באמנות, ואמרו ג"כ הרוצה שיתקיימו נכסיו יטע בהם אדר והוא רמז ליושר והדר, או מפני שהוא עשב משתרש ביושר באין נטייה הנה והנה, והוא הערה להיות הוא מתנהג גם בעסקיו כן, וחכמי המוסר אמרו היושר הכנת העושר. ואמר אח"כ ואץ להעשיר לא ינקה, הכוונה בו הפך איש אמונות, כלומר שהוא משקר ומרמה ומעוות המשפט לכל אשר לו עסק עמו, ולקח לשון נקיה, ר"ל אץ להעשיר, כלומר שאינו מקבץ ממונו באמנות, כמו שיצטרך לו לקבץ מעט מעט, אלא שהוא אץ להעשיר ונבהל להון לקבצו מהר, ואין זה מצוי בזולת שקרים ומרמות, וייעד לו שלא ינקה מעונש, אם עונש תוריי מצד האל ית' אם עונש מדיניי מצד בני אדם:

ובדרך נסתר תאמר מלת אמונות על אמונת הדברים אשר לא ישיגם עיון המחקר אבל שישען המאמין בהם על הקבלה הנבואית, ואץ להעשיר, ר"ל המתחכם יותר מדאי בבלתי סדר ומתון, אבל בקפיצה ובבלבול, ואמר לא ינקה מהתיילד לו מבוכות אשר יביאוהו לפקפק בקצת אמונות: (כא) הכר פנים לא טוב, ועל פת לחם יפשע גבר, הערה תוריית לרדוף אחר צדק ויושר במשפט, ולא להטות ולהכיר פנים, ורמז בענין פת לחם על לקיחת השוחד, כלומר אפילו במעט שוחד יפשע בדין, כי השוחד יעוור וגו': ובדרך נסתר רומז על הכרת פנים ליצר הרע להכנע תחתיו, כי אם לפי הראוי, ופת לחם רמז על התאוות הגופיות, כי הלחם יאמר על כלל המאכל, ופת לחם נגזר מן ובפתותי לחם (יחזקאל י"ג י"ט), או ענינו כמו שפירשנו בנגלה, שלא יקל ברדיפת ההנאות, אפי' הנאה מועטת, לומר הלא מלבד היא על פת לחם הלקוח לחם ביתר מן הצורך ההכרחי יפשע גבר, ואף כי המועט תופס את המרובה ומושכו מעט מעט: (כב) נבהל להון איש רע עין, ולא ידע כי חסר יבואנו, הבי"ת שבמלת נבהל חטופה בפת"ח וכן מנהג בלשוננו, כל זמן שינע הנח הנראה, כמו נדרו ושלמו (תהלים ע"ו י"ב), הדלי"ת בחטף פת"ח וסגור דלתיך (ישעי' כ"ו כ') הסמ"ך בחטף פת"ח, וכן רבבות אפרים (דברים ל"ג י"ז), ונבהל להון הוא החומד ממון עד שלא יחוש לשקר ומרמה וגניבה ואונאה ודומיהם, רע עין נאמר על הכילי והחמדן, ואמר שהוא נבהל להון ולא ישבע כסף, ובסוף יבואנו חסרון, ולא ירגיש, כי כן משפט כל משקר ומכחש, אמרו ז"ל כל מאן דשקרא מסגל פחתא נסבא: ובדרך נסתר קרא רע עין מי שהוא חלוש בעיונו לעצלת טבעיו ולקושי הבנתו, וכאשר הוא עם זה נבהל להתחכם, בזמן קצר

כמי

כג מוֹכִיחַ אָדָם אַחֲרַי חֵן
יִמְצָא
מִמַּחֲלִיק לָשׁוֹן׃
כד גּוֹזֵל ׀ אָבִיו וְאִמּוֹ וְאֹמֵר אֵין־
פָּשַׁע
חָבֵר הוּא לְאִישׁ מַשְׁחִית׃

(כג) ווער דיא מענשען צורעכט וויזעט נאַך מיינעם (ביישפיעל), ווירד מעהר דאנק פינדען אַלז דער מיט גלאַטטער צונגע.

(כד) ווער פאַטער אונד מוטטער בערויבט אונד שפריכט: עז איזט קיין פערברעכען! דער איזט איין גענאָס דעז רייבערז.

רש״י

שהמארה משתלחת במעשה ידיו: (כג) מוכיח אדם וגו'. על עבירות שבידו ומפרישו מהם: אחרי חן. לאחר זמן חן ימצא בעיניו יותר ממחליקי ל'. מצינו בבראשית רבה כל מקום שנאמר אחרי אינו אלא מופלג אחר סמוך בתכתיבים על אלה הדברים מוכיח אדם אחרי זה משה שהוכיח את ישראל אחר הקב"ה שנקראו כאן אדם שנ' (יחזקאל ל"ד) אדם אתם ונאמר בו כי מצאת חן בעיני (שמות ל"ג). ממחליק לשון זה בלעם האומר לישראל דברים מתוקנים מה טובו אהליך יעקב (מדבר כ"ד) משה מכריז השמרו לכם פן יפתה. ובלעם מכריז ומחניף עשו תאותם ואינו מקפיד. לא איש אל ויכזב (שם) אבל כהם אומר ולא יעשה ושלמה לוה על שניהם נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא (לעיל כ"ז): גוזל אביו. הקב"ה: אמו כנסת ישראל המחטיא את הרבים שגוזל הקב"ה מפריד ממנו בניו וגוזל מהם טובה: משחית. ירבעם:

ר״מ המאירי

כמי שהוא נעזר בלמוד בהכנת טבעיו יגיענו בלימודו חסרון השגה, ולא ידע ללכת אל עיר: (כג) מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון, זה הערה כוללת, אם בהמוניות אם במדות אם בתוריות והעיוניות, להודיע שאין מטכסים הקכם ואם ערבות הדיבור בחוקו להחליק לשון למי שיראהו עוזב דרכי התורה והמוסר, אבל שיוכיחהו וימנעהו בכל אשר יוכל, ולא ישא פני דל ולא יהדר פני עשיר, אחרי, י"מ בו כנוי למדבר בעדו, והן דברי המחבר, כמדבר בעד עצמו, כלומר אחר שגליתי הטוב הנכלל בתוכחת והודעתי גבלות האהבה המסתרת, וחלקת לשון המכיק או הכואב בראותו רוע המעשים כבר התפרסם לדורות מדברי תכלית אהבת המוכיח לטוכח, ותכלית שנאה המקריב לעוזבים ארחות יושר, ואחרי רואה בו שיוכיחהו להמשך אחרי, כלומר ממה שהתפרסם מדברי, ידוע לכל, כי כל מוכיח אדם זולתו להמשך אחרי חן ימצא ממחליק לשון. או פי' אחרי אחרי מותי. וי"מ אחרי תואר, במלת אשמאי זכאי, ופירושו על הנסוג אחור, ובלע"ז רייר"ופי, והוא הערה שלא להתרשל בתוכחות לקושי לב הנוכח, אבל שיתמיד לו בכך, כמו שאמרו רז"ל הוכח תוכיח את עמיתך, אפי' מאה פעמים. ואפשר עוד לפרש בענין החכמה, שיקרא הילד אדם אחרי, והמוכיחו הוא המכניעו והמשפילו להגביר השכל עליו, לא שיחליק לו לשון, עד שישאירהו שישתקע במעשיו, והוא בעצמו ענין גבר מחליק על רעהו, רשת פורש על פעמיו (לקמן), ר"ל כי הוא סבת השתקע במעשיו הרעים, שהם רשת ומלכודת לפסיעותיו, והרי הוא כאלו הוא בעצמו פרש רשת לרגליו להשיבהו אחור, וכבר ידעת דבריהם תמיד, כל שיכול למחות ואינו מוחה, מעלה עליו הכתוב כאלו עשאו: (כד) גוזל אביו ואמו, ואומר אין פשע, חבר הוא לאיש משחית, זו הערה שלא ירגיל אדם עצמו לגזול או לעשות אחד ממיני האונאות,

אפי'

כה רְחַב־נֶפֶשׁ יְגָרֶה מָדוֹן וּבוֹטֵחַ עַל־יְהוָה יְדֻשָּׁן׃
כו בּוֹטֵחַ בְּלִבּוֹ הוּא כְסִיל וְהוֹלֵךְ בְּחָכְמָה הוּא יִמָּלֵט׃
כז נוֹתֵן לָרָשׁ אֵין מַחְסוֹר וּמַעְלִים עֵינָיו רַב־מְאֵרוֹת׃

(כה) איין אונערזאַטטליכער ערּרעגט צאַנק; אַבער ווער אויף דען עוויגען פערטרויעט, נעדייהעט.
(כו) ווער זיך אויף זיינען פערשטאַנד פערלאָסט, דער איזט איין טהאָר, אונד ווער מיט פאָרזיכט וואַנדעלט, דער ווירד גערעטטעט.
(כז) ווער דעם אַרמען גיעבט, האַט קיינען מאַנגעל; אונד ווער זיינע אויגען אַבוועגדעט, בעקאָממט פיעל פלוכע.

רש"י

(כה) רחב נפש. להשיג כל תאותו: יגרה מדון. מגרה עליו מדת הדין: (כז) נותן לרש. לצדקה: (אין מחסור. להרבות לו לצדקה ס"א). וכן הרב שאינו מונע תורה מפי התלמיד:

ר"מ המאירי

אפי' לאביו ולאמו, ולא יורה לעצמו היתר באשר שהוא ראוי ליורשם. חבר, אמר על העושה כן כי הוא חבר לאיש משחית, כלומר תיכף שהרגיל עצמו בכך, הוא מטעים לעצמו ענין האונאה, וירגיל עצמו לעשות אף לאחרים, ועוד יש לפרש חבר הוא לאיש משחית, כלומר איש משחית הביאהו לכך, שכן דרכו של מסית ומדיח, היום מסיתו בדבר קרוב, ומחר ברחוק ממנו, עד שמביאו למה שלבו חפץ, ורז"ל דרשו, אביו זה הקב"ה, אמו זו כנסת ישראל, ורמז על המחטיא את הרבים, שהוא מפריד בניו ממנו. וגוזל מהם טובה, וחבר הוא לאיש משחית, לירבעם בן נבט שחטא והחטיא את הרבים. וי"ל בדרך נסתר אביו על השכל, ואמו על החומר, והוא הערה שלא לגזול לשום אחד מהם, אבל לתת לכל אחד חוקו הראוי לו, והנה בכל קלה מהם יקרא משחית, אם בהשחתת הגוף אם בהשחתת הנפש: (כה) רחב נפש יגרה מדון, ובוטח על ה' ידושן, רחב נפש יקרא מי שאינו מסתפק בשלו, אבל נפש רחבה והומה למלאכה תמיד, ואמר שבעל המדה הזאת יגרה מדון, ר"ל יעשה או יבעיר או יערב מדון ותגרה בעולם, כי הוא הומה להון וירבה ויתחלף על זה עם זולתו תמיד: ובוטח בה', השמח בחלקו הוא ידושן בשלו, ולא יצטרך לגרות מדון:

ובדרך נסתר תפרשהו על בקשת המותרות ותענוגים, ואולי נפרש במקום תאוה וגירוי המדון, ר"ל על נפשו, ובוטח בה', ר"ל שלבו לאל ית', ואינו משקיע מחשבותיו במה שימנעהו מן השלימות, הוא ידושן, כענין ירויון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם (תהלים ל"ו י'): (כו) בוטח בלבו הוא כסיל, והולך בחכמה הוא ימלט, הערה וזירוז על ההתיישב הדבר והתייעץ בו קודם שיעשהו, אם בעצמו אם בזולתו, אבל מי שבוטח במחשבתו לעשות הדבר פתאום תיכף כשעלתה המחשבה בלבו הוא כסיל, אבל המתנהג בה בחכמה, ומאריך להתיישב בה הוא ימלט מכל רע: ובדרך נסתר נפרשהו על לימוד החכמה, שמי שבוטח על סברתו ושכלו, ויתגאה מהשתדל ללמוד מזולתו הוא כסיל, ר"ל נעדר החכמה, אבל ההולך בחכמה, להשתדל ללמוד מזולתו מן השלימים הוא ימלט נפשו, ואמרו ז"ל בתלמוד ירושלמי של פסוקים כל תורה שאין לה אב אינה תורה: (כז) נותן לרש אין מחסור, ומעלים עיניו רב מארות, מארה הוא לשון חסרון, והיא הערה והבטחת גמול על ענין הצדקות והמתנות לעניים לנושאים עין עליהם, ואע"פ נותן לרש, לא יחשוב שיתחסר בזה, כי הש"י ישלם לו כפלים וכפלי כפלים. אבל המעלים עיניו מהם, הוא רב מארות ובעל חסרונות:

ובדרך נסתר נפרש רש על הילד המסכן, שכל מי שנותן לו חוקו בריוח אין לו מחסור אבל שלימות, ומעלים עיניו ממנו, ומשתקע בדרכי שכנגדו הוא רב מארות. ואפשר גם כן שהיא הערה על השפעת חכמתו לזולתו, ושלא להיות מונע בר:

כח בְּקוּם רְשָׁעִים יִסָּתֵר אָדָם
וּבְאָבְדָם יִרְבּוּ צַדִּיקִים׃

(כח) ווען זיך פרעפלער ערהעבען, פערבערגען זיך דיא מענשען; אונד ווען זיא פערשווינדען, מעהרען זיך דיא גערעכטען.

כט.

א אִישׁ תּוֹכָחוֹת מַקְשֶׁה־עֹרֶף
פֶּתַע יִשָּׁבֵר וְאֵין מַרְפֵּא׃
ב בִּרְבוֹת צַדִּיקִים יִשְׂמַח הָעָם
וּבִמְשֹׁל רָשָׁע יֵאָנַח עָם׃
ג אִישׁ־אֹהֵב חָכְמָה יְשַׂמַּח
אָבִיו
וְרֹעֶה זוֹנוֹת יְאַבֶּד־הוֹן׃

(א) ווער צירעכט געוויעזען הארט־נאֶקקיג בלייבט, ווירד פלאֶטצליך צערבראָכען, אָהנע היילונג.

(ב) ווען דיא גערעכטען צו אַנזעהען קאָממען, פרייעט זיך דאַז פאָלק, אַבער ווען דער פרעפלער הערשט, וייפצט דאַז פאָלק.

(ג) ווער וויזהייט ליעבט, ערפריי־עט זיינען פאַטער, אַבער ווער בוהל־דירנען נאַכהאַנגט, פערשווענדעט דאַז פערמאָגען.

רש"י

כט (א) מקשה עורף. אלשמוע: פתע ישבר. מהר ישבר: (ג) רועה. מחבר לו זונות כמשמעו. ורבותינו אמרו האומר שמועה זו נאה אשנה וזו

ר"מ המאירי

(כח) בקום רשעים יסתר אדם, ובאבדם ירבו צדיקים, הערה להרחיק ממקומות שהרשעים מנהיגים ויועציהם, ואמר בקום רשעים יסתר אדם, ר"ל בהיות להם תקומה וממשלה יסתר אדם, ואדם רמז על הצדיק, ויסתר פי' שלא יוכל לעשות מעשה הצדק והישר רק בנסתר. או פירושו לדעתי יסתר, מעלים עניינו מצד העדר משם מכירי מעלתו: ובאבדם, ר"ל באבוד רשעים, ירבו הצדיקים, ר"ל יתחשבו וינתן להם ערכם הראוי להם, מענין כל רב ביתו (אסתר), וכן ורבי המלך (ירמי' מ"א א'). או נפרש ג"כ בלשון רבוי מנין, כי הראות מעלתם תסבב השתדלות בכך מכל אחד מהם: ובדרך נסתר, הוא נמשך לענין מה שביארנו ברוב הפרשה, ויקרא שכל האדם, והמתנגדים יקראו רשעים:

כט (א) איש תוכחות מקשה עורף, פתע ישבר ואין מרפא, איש תוכחות, פירושו שיוכיחוהו תמיד, והוא מקשה עורף למוכיחיו לבלתי שמוע מוסרם ותוכחותם, ישבר בפתע ואין מרפא, כי ברוב השתקעו במעשיו, לא יוכל לשוב מהם, אם במדות ואם בדעות. ואולי לפרש דרך פשט איש תוכחות, בעל ייסורין, מלשון והוכח במכאוב (איוב ל"ג י"ט), ואמר שכל מי שהוא יודע בעצמו שהוא חולה ובעל ייסורין, ועם כל זה מקשה ערפו לשמוע לעצת הרופא, פתע ישבר, ואין לו רפואה, כי עם כל עצת הרופא, תהי' רפואתו קשה מצד היותו מוטבע בחלאים, וא"כ אם יצטרף זה עם סירוב בהנהגת הרופא ישבר בפתע: ואף בדרך נסתר אני מפרשו כך, כלומר איש תוכחות, ר"ל שמצד טבעו וחומרו הבלתי נאות, הוא מוכן לבקשת המותרות. ועם כל זה הוא שונא התוכחות, פתע ישבר שאף עם כל התוכחות צריך עמל גדול וטורח יותר להשלים עצמו, וב"ש בהצטרף עם זה שנאת התוכחות וסירוב הנהגתו: (ב) ברבות צדיקים ישמח העם, ובמשול רשעים יאנח עם, ברבות, פירושו בהתחשב, מענין רבי המלך, וכבר ביארנו למעלה ענין זה בנגלה ובנסתר בפסוק בקום רשעים, ובפסוק בעלוז צדיקים רבה תפארת ובקום רשעים יחופש אדם (לעיל): (ג) איש אוהב חכמה ישמח אביו, ורועה זונות יאבד הון, זו הערה

כוללת

ד מֶלֶךְ בְּמִשְׁפָּט יַעֲמִיד אָרֶץ
וְאִישׁ תְּרוּמוֹת יֶהֶרְסֶנָּה׃
ה גֶּבֶר מַחֲלִיק עַל־רֵעֵהוּ
רֶשֶׁת פּוֹרֵשׂ עַל־פְּעָמָיו׃
ו בְּפֶשַׁע אִישׁ רָע מוֹקֵשׁ
וְצַדִּיק יָרוּן וְשָׂמֵחַ׃

(ד) איין קאָניג ערהאַלט דאַז לאַנד דורך געֿרעכֿטיגקייט, אַבער וועֿר שטייערן הייפֿט, צערשטאָרט עז.

(ה) איין מאַן, דער זיינען נאָכֿסטען שמייכעלט, בריטעט איין נעטץ וויינען שריטטען.

(ו) אין דער מיזזעטהאַט דעז באָזען מענשען (ליעגט זיין) פֿאַללשטריקק; אַבער דער גערעכֿטע יובעלט אונד איזט פֿראָה.

רש״י

אינה כאה לא חשכנה וסיוע במקרא שאין זונות במקרא מלא את זה בלבד: (ד) יעמיד ארץ. אם שופט אמת הוא יעמיד ארץ: איש תרומות. איש גאות שאינו רש להיות מתון בדין. ורבותינו אמרו אם הדיין דומה למלך שאינו צריך לקנות אוהבים וליקח שוחד הוא יעמיד ארץ. ואם דומה לכהן השואל תרומות על הגרנות הוא יהרסנה: (ה) מחליק. מדבר חלקות: (ו) בפשע איש רע. יבא מוקש: וצדיק. שלא הלך בדרכיו ירון ושמח:

ר״מ המאירי

כוללת לכל דבר נגלה או נסתר, ר״ל הבן המתחכם, הנה אביו ישמח בו בחכמתו ובשכלו ובדעתו וחריפותו, ורועה זונות, פירושו מתחבר עמהם, או מפרנס אותן ושתמו בפירושו, שאחר שהוא מאבד הונו, הוא יכאיב האב. ורז״ל פירשו הענין בדברי תורה, ודרשו ורועה זונות, שאומר על שמועות של הלכות, זו נאה, וזו אינה נאה, ויפורש אוהב חכמה, עד שאינו חן בשום דבר ממנה, ורועה זונות, שקופץ מזו לזו ואינו למד כסדר: (ד) מלך במשפט יעמיד ארץ, ואיש תרומות יהרסנה, הערה למלכים להנהיג העם ביושר, ולשפוט את העם משפט צדק, כי בזו יעמיד ארץ, כאמרם ז״ל על שלשה דברים העולם קיים, ואחד מהם על הדין: ואיש תרומות, פירושו שמרים ומפריש עצמו מהם בתאותו יהרסנה מפני שבהסתלק השגחתו מהם ירבו החמסים והאונאות, ויהרס סדר הישוב. וי״ל משפט, דבר השוה וממוצע, כענין יכלכל דבריו במשפט, והיא הערה להמשך לב העם, ולרחם עליהם כפי הראוי לכל א׳, ולכן אמר שאם ינהיג עצמו עמהם במסים וארנוניות במשפט ובדרך ממוצעת יעמיד ארץ, ואיש תרומות, שמכביד עליהם בכך יהרסנה, וקראו איש תרומות על שם התמדתו, לתרוס נכסיהם בעין יפה לעצמו ובהתמדה: ובדרך נסתר כבר ביארנו כמה פעמים שהמלכות שלשה מינים מלך במדינה, מלך בביתו, מלך בגופו, ורמז הנה על מלכות הגוף, שבהנהיגו אנשי ארצו ר״ל כחות גופו במשפט ישר וממוצע יעמידנה, ואיש תרומות שנהנה במתן זולתו, ר״ל במה שאינו מחקו יהרסנה. ואפשר לפרש לפי קלת דרכי הדרש, רמז על השפעת חכמתו לזולתו, ונלבד שיתן לכל אחד כפי הראוי, והוא ענין במשפט יעמיד ארץ, כענין כי לה׳ מצוקי ארץ וישת עליהם תבל (ש״א ב׳ ט׳), כלומר שהעמדתה אינה אלא בשביל התורה, ואיש תרומות הוא שאמרו בדרש, אם משים עצמו כתרומה זו שאין זר נהנה ממנה יהרסנה: (ה) גבר מחליק על רעהו, רשת פורש על פעמיו, מחליק על רעהו, ענינו שמודה לו ומיפהו באמרו שיו רוע פעולותיו, וכבר ביארנו למעלה בפסוק מוכיח אדם אחרי חן ימצא. וי״ל עוד מחליק על רעהו, כלומר מחליק לו לשונו ומפתהו כדי לרמותו, ורשת פורש על פעמיו, ר״ל לעצמו, כלומר הוא חושב לרמותו, ולבסוף הוא מרמה את עצמו, כי ישוב גמולו בראשו, ועל קדקדו חמסו ירד: (ו) בפשע איש רע מוקש, וצדיק ירון ושמח, הערה מיועדת גמול ועונש, ואמר בפשע איש רע, ר״ל רשע

ימצא

ז יֹדֵעַ צַדִּיק דִּין דַּלִּים
רָשָׁע לֹא־יָבִין דָּעַת׃
ח אַנְשֵׁי לָצוֹן יָפִיחוּ קִרְיָה
וַחֲכָמִים יָשִׁיבוּ אָף׃
ט אִישׁ־חָכָם נִשְׁפָּט אֶת־אִישׁ
אֱוִיל
וְרָגַז וְשָׂחַק וְאֵין נָחַת׃

(ז) דער גערעכטע מערקט אויף
דען רעכטזוהאנדעל דער ניעדריגען;
דער פרעפלער מערקט ניכט אויף,
דאס ער דאפאן וויזזע.
(ח) שפאטטער פאכען (אויפרוהר)
אן אין איינער שטאדט; אבער דיא
קלוגען בעשוויכטיגען דען צארן.
(ט) רעכטעט דער קלוגע מיט דעם
נאררען — ער צירנע אדער לאכע,
זא האט ער קיינע רוהע.

רש"י

(ז) דין דלים. ייסורי דלים ומה הם צריכים ונותן להם לב: (ח) יפיחו. ילהיבו כלהבת אש הנפוחה ברוח: (ט) איש חכם נשפט. מתוכח עם האויל: ואין נחת. בין מראה לו פנים זעופות בין שמראהו פנים שוחקות. אין נחת לא בזו ולא בזו אינו מוצא קורת רוח. מצינו באמציה שהראה לו הקב"ה פנים שוחקות ומסר בידו אדום ובשובו מהכותם (ד"ה ב' כ"ה) ויבא את אלהיהם ולהם השתחוה. לאחז הראה הקב"ה פנים זועפות ומסרו ביד מלכי ארם ויזבח לאלהי דמשק כי אמר אלהי ארם מעזרים להם:

ר"מ המאירי

ימצא מוקש לנפשו, ר"ל שילכד בחטאו ויענש בו, ואז הצדיק שהוא בשפכו ירון ושמח על עצמו, ושמח, ערב מגזרת פעל, כמו ויהי כי זקן יצחק (בראשית כ"ז א'), כי חפץ בבת יעקב (שם ל"ד י"ט), וירון בשורק כמו ירון בחולם. או לפרש שהיא הערה להרחיק מחברתם, בפשע איש רע נעשה מוקש להנגף בו רגל כל המתחבר עמו, וצדיק בהתרחקו ממנו ירון ושמח, וע"ז הצד תפרשהו בנסתר, שדרך החומר מוכן לרע, כענין ופושע מבטן קורא לך (ישעי' מ"ח ח'), מוקש לכל הנמשך אחריו, ואינו נזהר מלכת בדרכיו: (ז) יודע צדיק דין דלים, רשע לא יבין דעת, הערה להשגיח בדלים ולרחם עליהם, דין נאמר לפעמים על הייסורין והצרות, ומפני שהכל מאתו בדין ובמשפט יקראו הצרות דין, והוא שאמרו שקיבל עליו את הדין, וכן מצדיק עליו את הדין, והכוונה שהצדיק משגיח ונותן לבו לצרות הדל ולרחם עליו, והרשע לא יבין דעת, כלומר לא ישגיח בזה כלל: ובדרך נסתר הצדיק מתבונן בדין דלים, ר"ל חלקי נפשו וכחות גופו לתת להם חלקם הראוי לכל אחד מהם: (ח) אנשי לצון יפיחו קריה, וחכמים ישיבו אף, הלץ הוא הפך החכם, ר"ל נעדר החכמה, ומתעסק בהמוניות, ולפעמים בשיחה בטלה וליצנות, ואמר עליהם שהם יפיחו קריה, והוא לשון דאגה ויגון, ומדיבות נפש, תרגום מפחן נפש (ויקרא כ"ו ט"ז). או פירושו מענין פח ומוקש, יציבו עליה פחים ומוקש להלכד בהם, וי"מ מלשון פיח הכבשן (שמות ט' י'), כלומר ילהיבו ויבעירו וחכמים ישיבו אף בחכמתם:

ובדרך נסתר קריה מענין עיר קטנה, ואנשי לצון הם שנאמר עליהם בני אמי נחרו בי, והחכמים הם הממלטים את העיר בחכמתם: (ט) איש חכם נשפט את איש אויל ורגז ושחק ואין נחת, הערה לחכם שיתרחק ממושב הכסיל, וכש"כ מלשאת ולתת עמו בדברי תורה ובענייני החכמה, כי הכסיל לעולם דעתו לקנתר ולנצוח ולא יודה על האמת, ועל זה אמר כשהחכם נשפט את איש אויל, ורגז, ר"ל שנושא ונותן עמו, הן שידבר אתו קשות ויראהו פנים זועמות, והוא ענין ורגז, והן שידבר אתו רכות ויראהו פנים צהובות, והוא ענין ושחק, אין לו נחת גמו, כלומר לא

יוכל

(י) בלוטגיעריגע מענשען האַססען דען שולדלאָזען, אונד רעדליכע — דענען טראַכטען זיא נאַך דעם לעבען.

(יא) זיינען גאַנצען אונמוטה ערגיעסט דער טהאָר, אַבער דער קלוגע דראַנגט איהן צוריקק.

(יב) האָרכט איין העררשער אויף וואָרטע דער ליגע, זאָ זינד אַלל זיינע דיענער פרעפלער.

י אַנְשֵׁי דָמִים יִשְׂנְאוּ־תָם
וִישָׁרִים יְבַקְשׁוּ נַפְשׁוֹ׃
יא כָּל־רוּחוֹ יוֹצִיא כְסִיל
וְחָכָם בְּאָחוֹר יְשַׁבְּחֶנָּה׃
יב מֹשֵׁל מַקְשִׁיב עַל־דְּבַר־
שָׁקֶר
כָּל־מְשָׁרְתָיו רְשָׁעִים׃

ר ש " י

(י) יבקשו נפשו. לשון חבה. ונראה שכן הוא כמה שאמר דוד לאביתר (ש"א כ"ב) אשר יבקש את נפשי יבקש את נפשך מי שיגמול לי חסד יגמול לך ואין הפתרים מודים לו: (יא) באחור ישבחנה. כשיוצא הכסיל כל רוחו בא החכם וישפילנו במענה לשונו ודומה לו משביח שאון ימים (תהלים ס"ה) בשוא גליו אתה תשבחם (שם פ"ט): (יג) איש תככים איש מזימו' בעל תורה.

ר"מ המאירי

יוכל להסכים דעתו עמו להודות על האמת, ולכן טוב להתרחק ממנו: ובדרך נסתר הוא ענין בעצמו, וקרא המתנגד אויל, ורגז יורה על לימוד המחקר, ושחק יורה על מה שיאמין בקבלה נבואית, ואין לו נחת עמו באחת משתיהן, כי יקטרגוהו במחקר בהטעאות ובדרכי הניצוח, ובדברי הקבלה אינו נשמע להם: (י) אנשי דמים ישנאו תם, וישרים יבקשו נפשו, הערה לאהוב הטובים, כי אהבת הטובים יורה על יושר טבעו, כי הטבע יאהב הנמשך לטבעו, ועל זה הודיע שנאת התם, הוא דרך אנשי דמים, והוא ענין אנשי דמים ישנאו תם, ואמר וישרים יבקשו נפשו, ר"ל יבקשו רצונו וחברתו של אותו התם. או פירושו ידרשו נפש התם מידם כדרך ודמו מידך אבקש (יחזקאל ל"ג ח'). וי"מ שהענין נמשך, ואין חציו האחרון הפך הראשון, ונפשו כמו נפשם, כלומר אנשי דמים ישנאו התם, וכן הישרים שנואים בעיניהם עד שיבקשו נפשם: ובדרך נסתר אנשי דמים ר"ל כחות הגוף, ישנאו תם, ר"ל השכל, ותם רומז על השלם, והישרים מבקש כל אחד מהם נפשו, ר"ל משתדל בהעמדת נפשו בהכללה: (יא) כל רוחו יוציא כסיל, וחכם באחור ישבחנה, באחור, פירושו כמו באחרית, והבי"ת במקום בעבור, ומלת ישבחנה, ענין השקט והנחה, מלשון אתה תשבחם (תהלים פ"ט י'), והכוונה הערה להתיישב במחשבתו העולה על רוחו אם יעשנה אם לאו, ואם ימלך שיעשנה יתיישב על סדר עשייתה וזמן עשייתה ואיכות עשייתה, ואמר על זה כל רוחו יוציא כסיל, כלומר כל מה שעלה במחשבתו, הוא ממהר להוציא מיד בפיו, או להוציאה לפועל מאין התיישבות והתייעץ על הדבר, ולכן ברוב הפעמים הוא נכשל בה, אבל החכם ישקיט מחשבתו ויתיישב בה בתוך לבו, בעבור שיבחן יפה ענין האחרית, כן נ"ל בפירושו. וזולתי פירשוהו זה בכה וזה בכה, ולא ראיתי לאחד מהם דבר מתיישב. ולי בו עוד לפרש שהכסיל נמהר להוציא מחשבתו בפיו, ויגזם לשבח עצמו שכך יאמר וכך יעשה, והחכם לא ישבח ולא יתפאר במחשבתו, רק באחרית כשיראה שעלה מחשבתו בידו, כענין אל יתהלל חוגר כמפתח (מ"א כ' י"א), וענינים אלו בעצמם רומזים על הנסתר, שאין להשען על בינתו, עד שיבחנה למצרף בכל מה שיוכל. או נפרשה על בקשת המותרות, שהכסיל רודף אחר כל מה שיתאוה טבעו, והחכם ישיב תאוותו אחור וישקיט המיתה בהכניעו אותה, וכאלו אמר בהשיבו אותה אחור ישקיטנה: (יב) מושל מקשיב על דבר שקר, כל

משרתיו

יג רָשׁ וְאִישׁ תְּכָכִים נִפְגָּשׁוּ
מֵאִיר עֵינֵי שְׁנֵיהֶם יְהוָה׃
יד מֶלֶךְ שׁוֹפֵט בֶּאֱמֶת דַּלִּים
כִּסְאוֹ לָעַד יִכּוֹן׃
טו שֵׁבֶט וְתוֹכַחַת יִתֵּן חָכְמָה
וְנַעַר מְשֻׁלָּח מֵבִישׁ אִמּוֹ׃
טז בִּרְבוֹת רְשָׁעִים יִרְבֶּה־פָּשַׁע
וְצַדִּיקִים בְּמַפַּלְתָּם יִרְאוּ׃

(יג) בעגעגנען איינאנדער דער ארמע אונד דער בעדריקקער, ערלייכטע דער עוויגע בייער אויגען.
(יד) איין קאניג, דער נאך וואהרהייט דיא נידריגען ריכטעט, דעססען טהראן ווירד בעפעסטיגט פיר עוויג.
(טו) רוטהע אונד צורעכטווייזונג פערלייהעט ווייזהייט; אבער איין קנאבע, זיך זעלבסט איבערלאססען מאכט זיינער מוטטער שאנדע.
(טז) ווען פרעפלער צו אנזעהען קאממען, מעהרען זיך מיססעטהאטען; אבער דיא גערעכטען ווערדען זיך ווייזען אן איהרעם פאללע.

רש"י

ורבותינו פירשו תלמיד שאמר לרב השכיני פרק א' ומלמדו: (טו) ונער משולח. שלחו אביו ללכת בדרכי לבו סופו מביש אמו. ישמעאל על שהיה רשע גרם לשרה שאמרה להגרש גרש את האמה וגו' (ראשית כ"א).

ר"מ המאירי

משרתיו רשעים, הערה למושל לעשות כל מעשיו בצדק וביושר, ויבין כי כל עת שיטה מן הדרך הישרה מעט, הוא גורם בזה תקלה גדולה וכוללת. כי בראותו פקידיו ויועציו שהוא אוהב בצע, ויקשיב ע"י זה על דבר שקר, כולם נמשכו אחר רצונו ותמלא הארץ חמס: ובדרך נסתר כשהמושל הידוע מקשיב על דבר שקר, כל כחות הגוף נמשכים אחריו, ולכן צריך השתדלות גדולה בהשמר מזה: (יג) רש ואיש תככים נפגשו, מאיר עיני שניהם ה', י"מ תככים כמו שברים, וכן מפרשים והם תכו לרגליך (דברים ל"ג ג'), נשברו, כלומר שסבלו כמה תלאות ללכת אחר מצותיך, וכן פירשו תוך ומרמה (תהלים נ"ה י"ב), שנקראת המרמה תוך, על שמביאם בעליה לידי שבר, ואמר כי העני ונשבר הלב לאיזה שנה נפגשו, כלומר דומים זה לזה, כי העניות שובר ג"כ את הלב, ומעמידו תמיד בדאגה כשאר הצרות, ואמר על זה מאיר עיני שניהם ה', כלומר שמוציאם מצרה לרווחה ומאפלה לאורה, והענין הערה לבטוח באל ית' ולא להתייאש ממנו ברוב הצרות, כאמרם ז"ל אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע מן הרחמים. ועוד י"ל ואיש תככים בעל תוך ומרמה, כלומר שהוא סופו לפגוש הריש והדלות ולהדמות עם עני ודל, ואז ישוב לאל ית' ושב ורפא לו, והוא ענין מאיר עיני שניהם ה': ובדרך נסתר קרא הילד המסכן רש, ואיש תככים, רעהו המתנכל עליו להמיתו, ואמר כשהם יפגשו זה בזה, ר"ל מתאחדים ומסכימים זה עם זה, הוא מאיר עיני שניהם להנתן לכל אחד חוקו. וי"ל עוד איש תככים, בעל המחקר, וקראו איש תככים מפני שהוא צריך בבחינת הדבר להחזיק האמת ולהכזיב השקר, עד שמתוך חקירותיו יבחן האמת מן השקר, וקרא הנה הבלתי חכם רש, ואמר ששניהם כאחד טובים, והאל מאיר עיני שניהם, כי מי שאפשר לו להשיג קצת אמונותיו במחקר הוא טוב, ומי שאי אפשר לו להשיגה במחקר, הוא נשען על הקבלה הנבואית, וכבר כתבנו אמרם ז"ל, אשר לא ילמד לא נאמר אלא אשר לא יקים, וזה הערה על מי שאינו חכם, שלא יביאהו סכלותו והעדר חכמתו לפקפק באמונה מן האמונות, אבל שיאמין אמונה חזקה על משענת הקבלה, כאלו התבאר לו במופת: (יד) מלך שופט באמת דלים. כסאו לעד יכון, גם זה הערה למושל להנהיג עמו ביושר, ומפני שרוב המושלים נכשלים בהטאת היושר, בהתהדר אצלם פני גדול, ע"כ אמר מלך שופט באמת דלים, ר"ל שלא יהדר פני

עשיר

יז יַסֵּר בִּנְךָ וִינִיחֶךָ
וְיִתֵּן מַעֲדַנִּים לְנַפְשֶׁךָ׃
יח בְּאֵין חָזוֹן יִפָּרַע עָם
וְשֹׁמֵר תּוֹרָה אַשְׁרֵהוּ׃
יט בִּדְבָרִים לֹא־יִוָּסֶר עָבֶד
כִּי־יָבִין וְאֵין מַעֲנֶה׃

(יז) ציכטיגע דיינען זאהן, זאָ ווירד ער דיר רוהע פערשאפפען, אונד וואָני נע געוואָהרען דיינער זעעלע.
(יח) אָהנע אָפפענבארונג ווירד דאז פאָלק ציגעללאָז. אבער ווען עז דאז געזעטץ וואהרט, הייל איהם!
(יט) דורך וואָרטע ווירד דער קנעכט ניכט געצאָגען זאָ ער קיינען מערקט, דער איהן ניעדערהאַלט.

ר ש " י

(יח) באין חזון יפרע עם. כשגורמין ישמעאל שהנבואה מסתלקת מהם ע"י שהם מלעיבים בנביאים יפרצו בם פרצות ויולאים לתרבות רעה: (יט) כי יבין ואין מענה. כיון שרואהו שמוכיחו שותק והוא חוזר ומקלקל לכך לריך ליסרו במכות ועונשין ולא דבר על עבד ממש אלא על כל הממרים דברי

ר'מ המאירי

עשיר, כשאי לעדיכון, או נפרש בהפך שלא יהדר הדל בריבו, אבל שישפטהו באמת:
ובדרך נסתר גם כן הוא נאמר על מלכות גופו, כמו שהתבאר, ויכון לעד רומז להללחה הנלחיית: (טו) שבט ותוכחת יתן חכמה, ונער משולח מביש אמו, אמר שבט, ואמר ותוכחת, כל אחד כראוי לו, כי יש מן הבנים יספיקם התוכחת, ויש מהם שלריכים לשבט, ואמר, שהתוכחת תהי' כפי מה שיראה בעניינו, אם בשבט אם בדברים יתן חכמה, ונער משולח, ר"ל שנשתלח לרלונו, הוא מביש אמו, ומפני שאמר תחלה יתן חכמה, ששמחתו מיוחדת לאב, כאמרו בן חכם ישמח אב (לעיל), אמר על המשולח שהוא מביש אמו על רוע הנהגותיו, וזה הערה כוללת הנהגתו בלימוד החכמות. וי"מ בענין מביש אמו, כי האב הולך הנה והנה, והנה הנער המשולח גורם להיות השכנים באים בביתו ולועקים עליו, והאם שהיא בירכתי הבית תמיד, נושה ונכלמת ללעקתם: (טז) ברבות רשעים ירבה פשע, ולדיקים במפלתם יראו, אמר שבהתחשב הרשעים ובהלליח דרכם ירבה הפשע, ומ"מ אחריתם יאבד לנלח, והלדיקים יראו וישמחו, וכבר ביארנו ענין זה הפסוק למעלה: (יז) יסר בנך ויניחך, ויתן מעדנים לנפשך, הערה כוללת על תוכחת הבן וסדר הנהגתו, ואמר ייסר בנך ויניחך, כלומר יניח לך מכל כעס ועמל, ויתן מעדנים לנפשך, מרוב השמחה: (יח באין חזון יפרע עם, ושומר תורה אשרהו, הערה על שלימות המדות, וידוע כי שלימות היושר איננו בטבע האדם, אבל הוא בהפך, כי הטבע תבקש התאוות הגופניות והמותרות וכן ידוע שקלת דרכי התורה באו למנוע חפץ הטבע והמשכו אחר תאוותיו, והתורה נקראת חזון, והכוונה באין חזון, ר"ל באין קיום דרכי התורה יפרע עם, ר"ל ישוג אחור בענייני הללחת האמיתיות, כי אחיזת המדות המגונות תכשילם ותמניעם מן השלימות האמיתי, וע"כ אמר ושומר תורה אשרהו, כלומר להיות הללחתו מתמדת לעד. וי"ל דרך פשט באין חזון, כלומר בהעדר החכם הרואה את הנולד יפרע עם, כי לא יתנו לב למה שנמשך ממעשיהם, ולבסוף ישיגם בשנתם מה שראוי להמשך מהם: (יט) בדברים לא יוסר עבד, כי יבין ואין מענה, הערה להוכיח ולהנהיג בני האדם כל אחד לפי מה שלריך לו, ועבד, סתמו מוקלט בפחיתות המדות, כאמרם ז"ל עבדא זילא ליה, שכיחא ליה פריצה ליה, ואמר שלא יוסר בדברים, ולריך להכנעה יתירה, כי אין תקנה לנבלים כי אם בהכנעה ובבזיון: מענה, לשון הכנעה מלשון מאנת לענות מפני (שמות י' ג'), כלומר כי לרוב קשיו יבין רוע הנהגתו, וירגיש בו כי לא יכנע לבבו הערל לשוב מרוב השתקעו, והענין בעלמו יפורש בדרך נסתר על יצר הרע, כי הוא העבד

המוכר

כ חָזִיתָ אִישׁ אָץ בִּדְבָרָיו
תִּקְוָה לִכְסִיל מִמֶּנּוּ׃
כא מְפַנֵּק מִנֹּעַר עַבְדּוֹ
וְאַחֲרִיתוֹ יִהְיֶה מָנוֹן׃
כב אִישׁ־אַף יְגָרֶה מָדוֹן
וּבַעַל חֵמָה רַב־פָּשַׁע׃
כג גַּאֲוַת אָדָם תַּשְׁפִּילֶנּוּ
וּשְׁפַל־רוּחַ יִתְמֹךְ כָּבוֹד׃

(כ) וויעהעזט דוא איינען מענשען דער איבעראיילט איזט אין זיינעם טרייבען, זא איזט פיר דען טהארען מעהר האפפנונג, אלז פיר איהן.

(כא) ווען מאן פאן יוגענד אויף דען קנעכט פערצארטעלט, זא וויל ער צולעטצט איין פארגעזעטצטער זיין.

(כב) איין צארניגער מענש עררעגט צאנק, אונד איין היטציגער מאן איבט פיעל מיזועטהאטען.

(כג) דעז מענשען האכמוטה ערניעדריגט איהן, אבער דער דעמיטהיגע ערווירבט עהרע.

רש"י

השופטים: (כ) אץ בדבריו. ממהר ונבהל להשיג: תקוה לכסיל ממנו:
יש לכסיל תקוה יותר ממנו: (כא) מפנק מנוער עבדו יצר הרע: מנון.
שליט וכן לפני שמש ינון שמו (תהלים ע"ב)· וכן כל נון שבמקרא. שהכון
קם תחת אביו לשלוט בנכסיו: (כב) איש אף יגרה מדון. כמשמעו מדון
מדת הדין: (כג) יתמך כבוד. יקרב אל הכבוד ותומך בו תמיד: (כד) זה

ר"מ המאירי

המוכר עצמו לכותים, אם ישתקע במעשיו הרעים לא יגאל עוד: (כ) חזית
איש אץ בדבריו, תקוה לכסיל ממנו, רוצה לומר בהנהגותיו ובענייניו, ואמר
על מי שהוא אץ בהם לעשותם בלא התיישבות, שיש תקוה לכסיל ממנו, כי הכסיל
מכיר בחסרונו, ויתייעץ עם מי שהוא בעל עצה נכונה, וזה חכם בעיניו ולא ישוב
הימנה, וכבר ביארנו הענין למעלה בפסוק ראית איש חכם בעיניו וכו': (כא) מפנק
מנוער עבדו, ואחריתו יהיה מנון, מפנק, פירושו מעדן ומענג, תרגום מעדני
מלך תפנוקי מלכין (ראשית מ"ט כ'), והוא הערה שלא לגדלו ע"פ דרכו כ"א ישליטהו
כל כך, סופו שימשול על בני ביתו, מנון, כמו מושל, מענין ינון שמו (תהלים ע"ב
י"ז), שפירושו יתגדל באדנות, ובלע"ז שיד"א אשט"ריט, וי"מ אותו כמו בן מלשון
נין ונכד (ישעי' י"ד כ"ב), וכן לדעתם ינון שמו, יקרא בן, כענין ה' אמר אלי בני אתה
(תהלים ב' ז'), ובלע"ז פירא פיל"ט, ויהי' ענין ואחריתו יהי' מנון, כלומר יהי'
כבן בית ויתהדר על הבנים, ועיקר הדברים בפסוק הזה הוא הנסתר, והוא הערה
להזהר בגידול החומר, שלא להשקיעו במה שיביאהו טבעו לבקשו, כי אם יעשה כן,
אחריתו להיות הוא מושל: (כב) איש אף יגרה מדון, ובעל חמה רב פשע, בנגלה
הערה על מדת הכעס, ואמר שבעל הכעס יגרה מדון, ר"ל ישסה הריבי וי"מ יערב
וכן הוא רב פשע, כי הכעס יביאהו לנקום ולנטור ולהכות ולהרוג ולמסור חבירו
למלכות, ולכמה מיני העבירות: ובדרך נסתר כבר ביארנו שפחיתות המדות יקרא
אף וחמה, והן המשסות ריב ומדון בין השכל ובין היצר, עד שיניח השכל את ידו
ויגבר עמלק, ומטה הזדון יפרח: (כג) גאות אדם תשפילנו, ושפל רוח יתמוך כבוד,
הערה על מדת הגאוה, ואמר שהיא תשפיל בעליה אף מן המעלה שהיתה ראוי לו,
מפני שהכל מואסים אותו לרוב גאותו, ומשפילים ערכו ושפל רוח שהוא הפך
הגאוה, יתמוך הכבוד שעליו שלא יפול ממנו, ואמר זה דרך לתות, שהשפלות היה
נראה שישפיל הכבוד, אבל אינו כן, שאפילו יהי' הכבוד מקלים, או עובר ממנו
לאיזה סבה, שפלותו יסעדנו: ובדרך נסתר הגאוה מביאו לידי רחב הלב בבקשת
כל מותר, שבו השפלת השכל והמעטת ערכו בהעדר חוקיו, והפך נהפך: (כד) חולק
עם

כד חוֹלֵק עִם־גַּנָּב שׂוֹנֵא נַפְשׁוֹ אָלָה יִשְׁמַע וְלֹא יַגִּיד׃
כה חֶרְדַּת אָדָם יִתֵּן מוֹקֵשׁ וּבוֹטֵחַ בַּיהוָה יְשֻׂגָּב׃

(כד) ווער מיט דעם דיעבע טהיילט, האסט זיך זעלבער; ער הארט דען פלוך אונד דארף עז ניכט אנצייגען.
(כה) דיא פורכט לעגט דען מענשען איינע שלינגע; אבער ווער אויף דען עוויגען פערטרויעט, ווירד געבארגען.

רש"י

ישמע. שמשביעין אותו אם ראית פלוני שגנב לי כך וכך ומתוך שהוא חולק עמו אינו מגיד: (כה) חרדת אדם יתן מוקש מסורס הוא מוקש עבירה יתן חרדה לאדם. ד"א כמשמעו מתוך שאדם צר עין וחרד אם יעשה צדקה יצטרך

ר"מ המאירי

עם גנב שונא נפשו, אלה ישמע ולא יגיד, הערה שלא יסייע ידי עוברי עבירה, הן נחלק בה עמו, הן בהסיתו אותו עליה, הן בשבחו אותו עליה, הן שיחפה עליו בה, שבכל אלו הוא נקרא מסייע באיזה צד, וחולק עמו בעונש, אף כשלא יחלוק עמו בעבירות, ובפרט לקח ענין זה על מכירת הגניבה, שהוא דבר שהגנב עושה גוף העבירה, והוא חולק בה עמו, ואע"ז שונא נפשו, כלומר שיענש גם הוא עליה כגנב עצמו, ואמר אלה ישמע וגו', שאחר זה נמשך ממנה עבירה אחרת, שזה שנגונה ממנו ישביע כל שידע לו בכך, והוא מצד שחלק עמו בה לא יגיד ונשא עוונו כנשבע על שקר כמו שאמר והוצאתיה ובאה אל בית הגנב ואל בית הנשבע בשמי לשקר (זכריה ה' ד'): ובנסתר כל דבר הנעשה בהתעלמות מרמה ובהעברת הדעת יקרא גניבה, ויגנב אבשלום את לב אנשי ישראל (ש"ב ט"ו ו'), ותגנוב אותי (בראשית ל"א כ"ז), והיצר לרוב ערמתו לפתויו להתנכל על רעהו לדכאו תחת רגליו הוא הגנב, והמסייע בזה ומניחו למשול כרצונו, אמר עליו שהוא שונא נפשו ומסבב במיתתה, אלה ושמע, ר"ל גדרי התורה הבאים להשמר מזה, ולא יגיד, כלומר שלא ינהיג בהם כחותיו, אבל יתנכם על פי דרכם, ואקריתם עדי אובד: (כה) חרדת אדם יתן מוקש, ובוטח בה' ישוגב, מלת חרדת מונחת על הפחד הבא בפתע, ויחרד יצחק חרדה גדולה (בראשית כ"ז ל"ג). ולפעמים יאמר לשון חרדה על התנועע האדם בפתע ובבהלה אף בלא פחד, ונקרא כן מפני שלרוב קלות התנועה הבאה בפתע, דומה כשן הגיעהו פחד שעליו יתנועע. ומתוך כך יונח ענין חרדה על מי שנבהל להון, והומה להתנועע על עסקיו יותר מדאי בבהלה וטרוניא, ואמר שזה יתן לו מוקש להכשל במעשיו, ובוטח בה', המנהיג ענייניו במתונות ישוגב, כלומר יעמוד בטוח מן הכשלון, כאלו הוא דרך משל במגדל ומשגב, שהן מקום הפליטה, וי"ל חרדת מענין הראשון, ואמר חרדת האדם יותר מדאי על צרותיו יתן מוקש, ובוטח בה' ישוגב ויתנחם, וי"מ גם כן חרדת אדם ר"ל מהירותו ובהלתו לעשות מה שיעלה על לבו מאין התיישב בעצמו על הדבר והתייעץ עליו, יתן מוקש, והענין טוב בעצמו, אלא שאין ענין ובוטח בה' ישוגב, נקשר בו יפה. וי"מ עוד חרדת אדם, ר"ל שמחריד אחרים לרוב הטלת אימתו עליהם, יתן מוקש לנפשו, והבוטח בה', ר"ל שמטיל אימתו עליהם לכבוד הש"י ית' ישוגב, כלומר הש"י ישגבהו מידם. וכן עוד י"מ חרדת אדם, המביא אותו לידי חרדת מניעת הצדקות ומעשים טובים, כלומר שהוא חרד לעצמו. אם אעשה כך וכך היאך אסתפק בנשאר לי, וכדומה לזה, יתן מוקש לנפשו, שזה ימנעהו מן הפועל הטוב, ובוטח בה' לא ידאג ולא יירא ויתמיד בפעולות הטובות, והש"י ית' ישגבהו ממה שיירא לבוא עליו. וכל אלו הפירושים אמר יתן בלשון זכר עם היותו פועל נופל על חרדה שהוא לשון נקבה, ומליצו כמוהו ויאבד את לב מתנה (קהלת ז' ב'), ואם לנקבה יולד (לעיל), לדעת קצת כמו שהתבאר עד שנמלאה עולתם נבך (יחזקאל כ"א ט"ו). וי"מ מתוך כך שהוא הפך, כלומר, מוקש אדם ר"ל פשעיו וחטאיו

כו רַבִּים מְבַקְשִׁים פְּנֵי־מוֹשֵׁל
וּמֵיְהוָה מִשְׁפַּט־אִישׁ׃
כז תּוֹעֲבַת צַדִּיקִים אִישׁ עָוֶל
וְתוֹעֲבַת רָשָׁע יְשַׁר־דָּרֶךְ׃

ל.

א דִּבְרֵי ׀ אָגוּר בִּן־יָקֶה
הַמַּשָּׂא נְאֻם הַגֶּבֶר לְאִיתִיאֵל
לְאִיתִיאֵל וְאֻכָל׃

(כו) פֿיעלע זוכֿען דאַז אַנגעזיכֿט דעז הערשערז, דאָך פֿאָם עוויגן קאָממט דעז מאַננעז רעכֿט.

(כז) איין גרייעל דעם גערעכֿטען איזט דער אונגערעכֿטע, אונד איין גרייעל דעם פֿרעפֿלער דער פֿאָן גראַדעם וואַנדעל.

ל.

(א) וואָרטע אגור'ז, זאָהנעז יקה'ז, דער פֿאָרטראַג, דען געשפראָכֿען דער מאַן צו איתיאל צו איתיאל אונד אכל.

רש"י

אל הבריות חרדה זו תתן לו מוקש. והראשון נוח לי: (כו) פני מושל. לדין לפניו: ומה' כל משפט איש. אם יזכה או אם יתחייב ובמלכי העובדים כוכבים ומזלות דבר הכתוב: (כז) ישר דרך. אדם שהוא ישר בדרכיו:

ל (א) אגור בן יקה. דברי שלמה שאגר את הבינה והקיאה כך פירשוהו חכמים: המשא. נבואה זו אמר על כן: נאם הגבר לאיתיאל. אמר הגבר זה שלמה המשא הזה על עצמו בשביל איתיאל על שסמך על

ר"מ המאירי

יתן עליו חרדה. וי"מ מזה הלב חרדת אדם ר"ל העונש המגיעו שהוא מבהילו ומחרידו יתנהו לו למוקש שהכין לעניי ארץ, ר"ל הפשע שהתמיד בו: ובדרך נסתר כל רדיפת התענוג ובקשת המותר בקלות ובבהלה יקרא חרדה ויתן לו מוקש. ובוטח בה' להעמיד גופו בחוקו המלומלם ישוגב במגדול ישועות: (כו) רבים מבקשים פני מושל, ומה' משפט איש, הערה להיות בטחונו באל ית', שהיא המדה המעולה שבכל המדות, ובא הנה כענין מאמר טוב לחסות בה' מבטוח בנדיבים (תהלים קי"ח ט'), והוא אמרו רבים מבקשים פני מושל, שאי אפשר לעמוד בזולתם, הן לעזרה בצרות הן ללעקת עוסק הן לאיזו סבה, ואע"פ שהבא לפניו כוונתו להיות נעזר לו למלאות חפצו, אינו כן בכולם, אבל מה' משפט איש, שיעיר לב המלך לעשות רצונו, כענין פלגי מים לב מלך ביד ה' אל כל אשר יחפץ יטנו (לעיל). ובנסתר קרא החכם השלם מושל, ורבים מבקשים פניו להשפיע עליהם מחכמתו, ואולם הכנתו והצלחת לימודו תלוייה ביד ה', בטרם אצורך וגו' (ירמי' א'), למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין (לעיל), וזו הערה להפליג בהשתדלות כל אחד לפי הצורך, ושהחכם ישפיע לכל אחד כפי הראוי: (כז) תועבת צדיקים איש עול, ותועבת רשע ישר דרך, הערה כללית בחתימת דבריו להתרחק מחברת הרעים, ומכל מי שיראה משבח המדות המגונות או בעליהם, והערה לצדיק שלא יקוץ לשנאת הרעים, ולא יתמיה עליהם כי כמו שהצדיקים הם שונאי נפש הרשעים, כן הרשעים שונאי נפש הצדיקים, ולכן יתרחקו מחברתם, ויתחברו עם השרידים אשר ה' קורא עליהם, שתולים בבית ה' בחצרות אלהינו יפריחו: ומזהנה נשלם החלק השלישי מן הספר, ויבוא אחריו ביאור, מן החלק הרביעי בע"ה:

ל (א) דברי אגור בן יקה, המשא נאום הגבר לאיתיאל, לאיתיאל ואוכל, זה החלק הולך על סדרי ח' פרשיות והם: הראשונה דברי אגור בן יקה השנייה שתים שאלתי מאתך. השלישית אל תלשן. הרביעית לעלוקה. החמישית שלשה המה

נפל

ב כִּי בַעַר אָנֹכִי מֵאִישׁ וְלֹא־בִינַת אָדָם לִי׃

(ג) וואָהל בין איך דימזמער, דען איר־גענד וועך, אונד האַבע ניכט דיא איינזיכט איינעז מענשען,

רש"י

חכמתו להרבות זהב וסוסים ונשים שהוזהר מלהרבות. וכן אמר איתיאל ואוכל ארבה נשים ולא יסורו את לבבי. ארבה זהב ולא אסור. ארבה סוסים ולא אשיב את העם מצרימה. לאיתיאל ואוכל. בשביל שאמר איתי אל ואוכל לעשות ולא אכשל. לאיתיאל על איתיאל כמו (שמות י"ד) ואמר פרעה לבני ישראל על בני ישראל: (ב) כי בער אנכי. על שסמכתי על חכמתי נדבר

ר"מ המאירי

נפלאו ממני. השלישית תחת שלש. השביעי ארבעה הם. השמינית שלשה המה מטיבי לעד: וכל אחת מהפרשיות כוללת ארבעה ענינים, כמו שיתבאר בפרטיה'. והחלק הזה נכבד מאד, אין בו נגלה רק מעט, אבל כולו או רובו דברים נסתרים ונעלמים, רומז על סדרי המציאות, ומזכיר להשען בידיעתם על שהודיעה התורה השלימה להם בקבלה נבואית, ובפרט כל מי שימלא עצמו ושכלו לואה מהשיג החכמות בדרך המחקר, וידע במיעוט זמן בקבלה הנבואית, מה שאולי לא יספיקהו כל זמן חייו לדעת בדרכי המחקר, ואחר שהוא רואה בטבעו לראות, אם יתחכם להביא דברי ריבות בשעריו, הוא כמפיל עצמו במים עמוקים מרוב למאו, ולא־יוכל עוד לצאת משם, ובהפך זה העיר רוח כל מי שימלא עצמו מוכן להשלים עצמו בחכמות, שלא להתרשל בזה, כי השגות החכמה הוא תכלית הכבוד למי שהוא חס על כבוד קונו להזהר ברוב ההתחכמות להרוס ולדבר במה שלא יושג, והודיע שאמונתינו כוללת חלקים במצות ובאמונות, במצות חלק שכליות וחלק שמעיות ובאמונות בפנות עיוניות מושגות בדרך המחקר, ופנות לא ישיגם יד העיון, צריך לכל אדם, אף השלם שבהם, להשען בהם על הקבלה הנבואית, והמצות השכליות יד השכל שולטת בקיומם, הן מצד השכל הן מצד הקבלה, כרציחה וגניבה ודומיהם, וכבוד האבות ופעולת היושר, והשמעיות ראוי לכל אדם לקיימם מצד הקבלה, לא שכל מה שיוכל החכם להשיג ענינם בהתגלות אליו טעמים נכונים בהם טוב לו, ובלבד שיקום בהם על כבוד קונו, שלא לפרוק עול באחת מהם לידיעת הטעם, כענין אני ארבה ולא אסור. והאמונה ראוי לכל בני אדם להאמין בהם מצד הקבלה, לא שכל שתגדל חכמתו להשיג העיוניות שבהם דרך המחקר טוב לו, והוא תכלית הכבוד והשלימות, לא שהם מעט, אחד בעיר ושנים במשפחה. והמקובלות אין בהם רק אמונה אף לשלם שבשלימים, ומצד שכיון בזה החלק לדבר בענינים עמוקים, ולהרחיב נקבי המשכית ביותר ממה שלא כיון בחלקים הראשונים:

החל בזה בפרשה הראשונה כמתנצל וכמכיר בחסרונו, והוא אמרו כי בער אנכי מאיש: והנה זה הפרשה כוללת ששה פסוקים מן פסוק (א) דברי אגור וגו', עד סוף פסוק ו"ו פן יוכיח בך ונכזבת: (א) ייחס הדברים לאגור בן יקה, והוא שם חכם, והי' מתלמידי שלמה או מחביריו או ממלמדיו. ואולי הוא שם מושאל על שלמה, ונקרא כן על שם אסיפת חכמותיו, כדרך שנקרא קהלת, ונקרא יקה על השפעתו, וכן נקוד בן בחיר"ק, אולי לכוונת השאלתו כענין בינה: ואמר המשא נאום הגבר לאיתיאל, המשא הוא נאמר על דבר נבואיי, וממנו יתפשט לכל מאמר חכמה ודיבור שכלי, כדרך מה משא ה' (ירמי' כ"ג ל"ג), כמו מה דברו, ר"ל המשא הזה אינו מאמר מיוחד לו, אבל הוא נאום הגבר, ר"ל מאמר השלם, כי הושאל במלת גבר, ענין גבורה ושלימות. וכן לאיתיאל ואוכל, כלומר מאשר הוא במחילתו ראוי להתיחס לאיתיאל ואוכל, והם שמות חכמים גדולים וידועים בימיו. או אולי הם ג"כ שמות מושאלים על השלימות, איתיאל, כלומר איתי אל, ר"ל שאני עומד במחילתו.

ואוכל

ג וְלֹא־לָמַדְתִּי חָכְמָה
וְדַעַת קְדֹשִׁים אֵדָע׃
ד מִי עָלָה־שָׁמַיִם ׀ וַיֵּרַד
מִי אָסַף־רוּחַ ׀ בְּחָפְנָיו
מִי צָרַר־מַיִם ׀ בַּשִּׂמְלָה
מִי הֵקִים כָּל־אַפְסֵי־אָרֶץ
מַה־שְּׁמוֹ וּמַה־שֶּׁם־בְּנוֹ כִּי
תֵדָע׃

(ג) אונד האבע ניכט געלערנט ווייז־הייט, דאס איך קונדע פאס הייליגען האטטע.

(ד) ווער שטיעג דען הימעל הינאן, אונד קאם הערניעדער? ווער זאמ־מעלטע דען ווינד אין זיינע פייזטע? ווער באנד דאז וואזזער אין איין גע־וואנד? ווער האט אויפגעשטעללט אללע ענדען דער ערדע? וויא איזט זיין נאמע, אונד וויא דער נאמע זיינעז זאהנעז, זא דואעז ווייסט?

רש"י

שהקב"ה דאג שלא יבא לידי עבירה: (ג) ולא למדתי חכמה ולא דעת קדושים ידעתי. שגרעתי או הוספתי על דברי משה: (ד) מי עלה שמים. כמשה: מי אסף רוח. פיח הכבשן: מי צרר מים. קפאו תהומות (שם ט"ו) נצבו כמו נד (שם) בתפילתו של משה מי הקים את המשכן שבהקמתו נתבססו כל אפסי ארץ כך נדרש בפסיקתא: מה שמו ומה שם בנו. אם תאמר כבר היה דוגמתו אמור מה שם בנו איזו משפחה יצאה ממנו ונדע עי

ר"מ המאירי

ואוכל, רומז על תכלית היכולת בחכמה, כענין הנחת שם ישראל, על שם כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל (בראשית ל"ב כ"ט): ואמר ע"ז (ב) כי בער אנכי מאיש וגו', כלומר אין זה המאמר ראוי לי, כי בער אנכי מאיש. בער, ענינו כסיל או פתי, נגזר מבהמה, שתרגומו בעיר, כלומר נמשל כבהמות. מאיש, ר"ל מהיות איש, מלהיות במדרגות השלם שהוא איש באמת, וכן ולא בינת אדם לי, כדרך אדם אתם (יחזקאל ל"ד ל"א). ורז"ל דרשו מאיש, ממשה, שנאמר והאיש משה, כלומר שהגיע לתכלית השלימות, ולא בינת אדם לי, זה אדם הראשון, שנאמר עליו בהגדה, אדם מסוף העולם ועד סופו הי', וכן אמרו, אדה"ר מן הארץ ועד לרקיע היה, כלומ' שהשיג על הנבראים: ואמר (ג) ולא למדתי חכמה ודעת קדושים אדע, ר"ל ולא דעת קדושים אדע, והנה השפיל עצמו עד שאמר שהוא משולל מהשגת כל השלש עולמות, והזכיר שוללות העליונה שבהם, ואח"כ התחתונה הימנה, וכלל במלת קדושים עולם הנפרדים, כענין הן בקדושיו לא יאמין, ובמלאכיו ישים תהלה (איוב ט"ו ט"ו), ועולם הגלגלים, כענין אל נערץ בקהל קדושים (תהלים פ"ט ו'), ואחר זה שלל עצמו אף מהשגת עולם היסודות, ולהיותנו נשקעים בתוכה האריך בה והזכיר כל אחד מן היסודות בפרט, להודיע מיעוט המשיגים. וקרא יסוד האש שמים, לגבהו בהיקש אל אשר תחתיו, כענין המושאל על כל דבר עליון, ובצורות בשמים (דברים א' כ"ח) שמי קורה, וכן תמצא בספר איוב (כח), שהזכיר ארבע יסודות והתחיל מן התחתון ואמר על יסוד הארץ, כי הוא לקצות הארץ יביט, ועל האויר בעשותו לרוח משקל, ועל המים ומים תכן במדה, ועל האש ותחת כל השמים ישרהו (שם ל"ז ג'): (ד) ואמר מי עלה שמים וירד, כלומר מי עלה בהשגת עיונו לשמים וירד בשלום, ר"ל שלא נשתבשה השגתו. או אפשר שענין ודעת קדושים אדע רומז על עולם הנפרדים לבד, ומי עלה שמים, רומז על עולם הגלגלים, וכולל יסוד האש להדבקו עמהם. או ודעת קדושים אדע נאמר על השלימים בתכלית, ומי עלה

את

ה כָּל־אִמְרַת אֱלוֹהַּ צְרוּפָה מָגֵן הוּא לַחֹסִים בּוֹ׃
ו אַל־תּוֹסְףְּ עַל־דְּבָרָיו פֶּן־יוֹכִיחַ בְּךָ וְנִכְזָבְתָּ׃

(ה) יעגליכעז ווארט גאטטעז איזט געלייטערט; איין שילט איזט ערדע־נען, דיא זיך בייא איהם בערגען.
(ו) טהוע ניכטז הינצו צו זיינען ווארי־טען, דאס ער דיך ניכט צור רעדע שטעללע, אונד דוא צום ליגנער ווערדעזט.

רש"י

הוא: כי תדע. אם תדע מי הוא ואיך לא יראת לעבור על דבריו: (ה) אמרת אלוה צרופה. ומזוקקת ולא כתב דבר שלא לצורך ושיש לי ליזהר: (ו) פן

ר"מ המאירי

שמים כולל כל ההשגות העליונות, ויסוד האש בכללן, ואמר על כל ההשגות מי עלה שמים וירד, כלומר שעלה וירד בשלום מבלי שיבוש, עד שיאמר עליו נכנס בשלום ויצא בשלום, כלומר שמעטים הם ואין אני מהם, וכבר ידעת אמרם ז"ל ארבעה נכנסו לפרדס, שאחד מהם הציץ ונפגע, ואחד מהם הציץ ומת, ואחד קצץ בנטיעות, והאחד לבד נכנס בשלום ויצא בשלום, כמו שביארנו במקומו. או נפרש וירד, כלומר שעלה לכך בעיונו בעודו דבק בחומר, עד שירד אחר עלותו: וענין אסף רוח בחפניו, כלומר מי הוא שידיעת ענין יסוד האויר אתו כאלו הוא בידו, וכן מי צרר מים בשמלה, כענין צורר מים בעביו (איוב כ"ו ח'), כלומר מי השיג ענין המים והקוותם להראות היבשה ועלותם בעננים להריק ברכה על הארץ, וכן מי הקים כל אפסי ארץ, כלומר מי השיג ענין עמידתם באין תנועה. או פי' אפסי ארץ, משל על החכמים, כמו מצוקי ארץ (ש"א ב' ח'), לפי הדרש, כלומר מי העמיד אפסי ארץ בתקומה ומעלה להמלאם דעת ה' להשיג כל זה, ולהשפיע זה לתלמידיו, שזה ידוע שהשפעת החכמה והמלאת השלימות הוא תכלית החכמה. או רמז באפסי ארץ כחות הגוף המוקלים לעצמם, כענין עיר קטנה, כלומר מיהוא הזוכה להכניע כל כחותיו הגשמיות להיותם לאחדים ביד השכל, וכן אפשר להמשיך המשל ברוח ומים, לפרש רוח על השכל, ומים על התורה ועל החכמה, כלומר מי ידע להכין עצמו בשכל ובלימוד ובהכנעת כחות גופו עד שיגיע לתכלית המעלה.
בכל הדברים שאין אדם משיג המציאות עד תכליתו, וידוע שהעולם התחתון הוא ההשגה הראשונה, ובידיעת חלקיו יודע עולם הגלגלים, ומשם יפרד ועלה מעלה מעלה עד מקום שיד השכל האנושי מגעת, ויש מי שמשיג קצת ההשגות ולא כולם, ומהם שישיגו רק העולם התחתון לבד, ומהם שישיגו ג"כ ענין עולם הגלגלים, ומעט מהם אחד מני אלף ישיג כל מה שבכח השכל להשיגו, ומהם שמשיגים קצת ההשגה, אלא שאף במה שמשיגים משתבשים. וכבר רמזנו בקצת חיבורנו על דור הפלגה שהשיגו העולם התחתון על מתכונתו, ונשתבשו בהשגת עולם הגלגלים, וגם בהשגת חומר משם, ונתעלם מהם לגמרי עולם הנפרדים, כמו שרמזנו בקצת חיבורנו. והכוונה שלא ישיג אחד מיני אלף המבוקש, כאמרו עמוק עמוק מי ימצאנו, ולא רמז על מה שאין בטבע שום אדם להשיגו, אבל השגתו נמנעת לכל אדם, אבל אף במה שבטבע השכל השלם להשיג אמר מי ימצאנו, כלומר מי הוא שיזכה לכך, וכן מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה (קהלת), שלא פקפק הוא בהשארות הנפש חלילה, אבל אמר מי הוא שיודע זה בשלימות חכמת המחקר, ומפני זה אמר מה שמו ומה שם בנו כי תדע, והענין כאלו אמר כי תדע מה שמו הודיעני מה שם בנו, כלומר כי תדע אחד מני אלף שעלה לזאת המדרגה הודיעני אם הענין נמשך עד שישאיר השלם ההוא כמוהו אחריו בן, ר"ל שהדבר זר ורחוק, ולא ימצא תכלית השלימות רק לאחד מני אלף בזמן רחוק, כמו שאמרו ז"ל ולא קם נביא עוד בישראל כמשה: ועל זה אמר (ה) כל אמרת ה' צרופה, כלומר שאחר שידיעת הדברים מצד

ז שְׁתַּיִם שָׁאַלְתִּי מֵאִתָּךְ אַל־תִּמְנַע מִמֶּנִּי בְּטֶרֶם אָמוּת׃

ח שָׁוְא ׀ וּדְבַר־כָּזָב הַרְחֵק מִמֶּנִּי רֵאשׁ וָעֹשֶׁר אַל־תִּתֶּן־לִי הַטְרִיפֵנִי לֶחֶם חֻקִּי׃

(ז) צווייערלייא ערביטטע איך מיר פֿאָן דיר; ענטציעהע זיא מיר ניכֿט, ביז איך שטערבע.

(ח) פֿאַלשעז אונד ליגענערדע האַלטע פֿאָן מיר פֿערן; אַרמוטה אונד רייכֿטהום גיעב מיר ניכֿט לאַזז' מיך עזזען מיין בעשיערען בראָד.

רש"י

יוכיח בך ונכזבת. יוכיח על פניך שע"י תוספתך אתה בא לידי עבירה וכ"ש אם תגרע: (ז) שתים שאלתי מאתך. עכשיו מדבר לפני הקב"ה: (ח) ראש.

ר"מ המאירי

חקירתם כנדה כל כך, וזרה מהשיגנה על אופני השלימות, טוב לו להשען על דברי התורה שהודיעתנו, והכל דרך קבלה נבואית, והוא מגן לחוסים בו, ר"ל המאמינים מכל הנלחמים עליהם מצד חקירתם: והוא שאמר (ו) אל תוסף על דבריו, ר"ל להכנים עצמך במה שאינך מספיק אליו לפי שכלך: פן יוכיח בך, המתנגד ונכזבת, והוא מלשון אשר לא יכזבו מימיו (ישעי' נ"ח י"א), כלומר שיעמידוך בחזקת חסר, שלא תוכל לעמוד אתו במלחמה. או הענין שלא תוסיף על מה שהוא כוונת התורה באמונות ובמצות, אם לא דרך גדר וסייג. וכל זה הערה לקבוע כל אמונתו בקבלה הנבואית, ואח"כ מה שיראה לפי טבעו להשיגו בדרך המחקר יעשה, אבל לא שיתלה אמונותיו בו, כענין שרמזנו באמרו אורח חיים פן תפלס וגו' (לעיל). והנה תראה בזה שהפליג בכמה מקומות להזהיר על זה מצד שכבר היו מבני עמנו מאז שהיו חושבים לבאר כל פנות התורה במופת, וידוע שיש מהם הרבה שעל דרך האמת אין לנו מופת בהם, וכשהיו מרגילים עצמם בכך, היו באים לפעמים להכיר חולשת המופת, והיתה אמונתם פוסקת בלבבם, ולכן הפליג הרבה פעמים להודיע בו כי הרבה מהם לא יבוא עליהם מופת, אלא שחייבתנו התורה השלימה להאמין בהם, ואף קצת הפנות שיש מופת עליהם, אין הענין מסור לכל, רק ליחידים השרידים אשר ה' קורא, והזהיר מהיות נושא ונותן בהם למי שאינו ראוי לכך, פן יהיו למוקש: וחכמי האומות מפרשים זאת הפרשה על האל ית', ומי אסף רוח ומי צרר מים ומי הקים כל אפסי ארץ הכל רומז על בריאת העולם. ולדבריהם אני מפרש מי עלה שמים וירד, כלומר מי הוא שעם היותו בשמים הוא יורד, ר"ל שמשגיח בתחתונים, ובא על דרך כמה פסוקים שיוחס בו ירידה להשם ית', ורומז על ענין ההשגחה לדעת בעלי הדת למטה לארץ, ומה שם בנו פירושו איך תשיג כבודו, או אף כבוד בנו, ר"ל עולם הנפרדים, כענין בני אלהים, והכל עולה לענין אחד, להורות על עומק ההשגה, ומיעוט הזוכים לה עד שמתוך כך ראוי להשען על דברי התורה ועל הקבלה הנבואית, כי היא היתד התקועה, היא חיינו ואורך ימינו. וי"מ הפסוק להזהר מחקור במה לא יושג, ואמר דרך משל על יסוד האש מי עלה שמים כלומר מי יבין ויחקור על עליית האש בטבעו, ובמה למה לא היה כטבע העפר לרדת ולהיות מקום לרדת ולהיות מקום לבעלי חיים, וכן ברוח למה לא היה כטבע העפר שיהא אפשרותו לאספו בחפניו, וכן המים למה הוא טבעם רך וניגר, ולא קשה עד שיוכל האדם לדרכם בשמלה, וכן העפר למה לא היה טבעה קל עד שיתנועע, ועל זה הוא ידוע לחכמים השלימים, שכל אחד היה כפי קריבתו ומקומו ומדרגתו, אבל מי הוא שהשיג כלומר שמעטים הם על הדרך שהתבאר. וי"מ מי עלה שמים, כלומר להשיג מהותם וכלל הנכלל בהם עד שנאמר לו שיעלה וירד ויודיע לנו אמיתת הענינים כולם:

ט פֶּן־אֶשְׂבַּע ׀ וְכִחַשְׁתִּי וְאָמַרְתִּי
מִי יְהוָה וּפֶן־אִוָּרֵשׁ וְגָנַבְתִּי
וְתָפַשְׂתִּי שֵׁם אֱלֹהָי׃
י אַל־תַּלְשֵׁן עֶבֶד אֶל־אֲדֹנָו
פֶּן־יְקַלֶּלְךָ וְאָשָׁמְתָּ׃

אדניו קרי

(ט) דאַס איך ניכט איבערזאַטט פֿערלייגנע אינד שפּרעכֿע: ווער איזט דער עוויגע? אונד דאַס איך ניכט פֿעראַרמע אונד שטעהלע, אינד מיך פֿערגרייפֿע אַם נאַמן מיינעז גאָטטעז. (י) פֿערליימדע ניכט דען קנעכט בייא זיינעם הערן, דאַם ער דיר ניכט פֿלוכֿע אונד דוא ביסעזט.

רש"י

דלות: הטריפני. לשון מזון וכן טרף נתן לירחיו (תילים קי"א): (ט) פן אשבע מתוך עושר. וכחשתי. בהקב"ה מרוב גאוה ומהו הכחשה ואמרתי מי ה' כלומר אין אלהים: ותפשתי שם אלהי. להרגיל להשבע בו לשקר: (י) אל תלשן עבד. אל תמסור דין על עבד לצעוק עליו להקב"ה ואפילו הוא רשע אשר אביו יקלל וכל התועבה האמורות כאן בו. וראיה לדבר מהושע בן בארי כדאיתא בפסחים בפ' האשה שהלשין את ישראל ואמר החליפם באומה אחרת אמר לו הקב"ה קח לך אשת זנונים (הושע א'): דור מה רמו עיניו.

ר"מ המאירי

הפרשה השנית כוללת שלשה פסוקים, והם מן פסוק (ז) שתים שאלתי וגו' עד סוף פסוק (ט) ותפשתי שם אלהי: וכוונת הפרשה שאע"פ שהזהירו בראשונה להשען על הקבלה הנבואית, אין הכוונה למנוע ממנו דרכי הלימוד בהשגת אמיתת סדר המציאות, שאין הכוונה בזה רק שלא לתלות האמונה בדרכי המחקר עד שיתבלבל בהעדר הדרכים ההם ממנו, או להשתבשו בהם, וכש"כ למי שימצא שכלו לואה בשאו העניינים העמוקים אבל ראוי לכל אדם שישתדל בקרילות בלמוד החכמה, ועכשיו בא להזהר המשתדל על ארבעה עניינים: האחת שישתדל בשלימות המדות עד שלא ישים יגיעתו ריק וידיעת הריק היא שקרא שוא, כלומר חנם ובלע"ז ניסא"ס. והשנית שיזהר מן הטעאות, והוא שקרא ודבר כזב. והשלישית מיעוט הלמוד, והוא שקרא רש. והרביעית ההתחכמות המביא לידי שיבוש וכפירה או מבוכה, ונמצאו השאלות שתים שהן ארבע. ואמר על זה שתים שאלתי מאתך, הוציא את עצמו בענין כל מין האדם והענין שהשאלות האלו יצטרך להם כל מבקש למצוא דברי חפץ. ואמר אח"כ אל תמנע ממני בטרם אמות, ומלת בטרם אין פירושה קודם שאמות, אבל אם תמנע ממני שאלותי אלה בעבור שלא אמות, כי האחת מהם יסבב המיתה כל שכן רובם או כולם. וכבר מצאנו' מלת טרם יוצאת ממשמעה, כמו טרם תיראון וכן הטרם תדע כי אבדה מצרים (שמות י' ז') ופי' השאלות על הדרך שהזכרנום והוא אמרו שוא ודבר כזב הרחק ממני רש ועושר אל תתן לי הטריפני לחם חקי, ר"ל הזמן לי לצורך טרפי לחם חקי הראוי לי, עם היות הנגלה הם שאלות גם כן טוב בעצמו כי רוב העושר יביא האדם לפעמים לידי בעיטה והתיאש מעבודתו ית', והרש לגנוב ולכחש בכל מין שוא ודבר כזב, והוא ענין פן אשבע בעשרי וכחשתי ואמרתי מי ה', כלומר שאשכחנו ואתיאש ממנו לרוב עשרי, או אורש וגנבתי ותפשתי שם אלקי, כלומר שאקח הספר להשבע לשקר בשמו: ובדרך נסתר שהתחלנו בו, פן אשבע וכחשתי, כלומר שברוב ההתחכמות יצא האדם לחפש ולחקור על מהות מציאותו ולא ימצא, כי תכלית מציאות המחקר בנפרדים שלמעלה משכל הפועל נמנע לשכל האנושי מהותם וכל שכן הסבה הראשונה שהוא האל ית' ואין לו בהשגתם רק שהם נמצאים והמזגם ברוב ההתחכמות כשיחקור במצות המציאות ולא ישיג יפקפק בעקר המציאות והוא ענין כחשתי ואמרתי מי ה', כאמרו על מכחיש מציאותו

כחשו

יא דּוֹר אָבִיו יְקַלֵּל
וְאֶת־אִמּוֹ לֹא יְבָרֵךְ׃
יב דּוֹר טָהוֹר בְּעֵינָיו
וּמִצֹּאָתוֹ לֹא־רֻחָץ׃
יג דּוֹר מָה־רָמוּ עֵינָיו
וְעַפְעַפָּיו יִנָּשֵׂאוּ׃
יד דּוֹר ׀ חֲרָבוֹת שִׁנָּיו וּמַאֲכָלוֹת
מְתַלְּעֹתָיו לֶאֱכֹל עֲנִיִּים מֵאֶרֶץ
וְאֶבְיוֹנִים מֵאָדָם׃

(יא) איין געשלעכט, עז פֿלוכט דעם פֿאטער אונד דיא מוטטער זעגנער עז ניכט.

(יב) איין געשלעכט, ריין אין זיינען אויגען, אונד איזט דאָך פֿאָן זיינעם אונפֿלאַט ניכט געוואַשען.

(יג) איין געשלעכט — וויא האָך טראָגט עז דיא אויגען, וויא ער־העבען זיך זיינע בליקקע!

(יד) איין געשלעכט — שווערטער זינד זיינע צאָהנע, אונד מעזזער זיינע געביזזע, צו פֿרעזזען דיא אַרמען אויז דעם לאַנדע אונד דיא דירפֿטיגען אינטער דעם מענשען —

רש"י

זה גסות הרוח: (יד) דור חרבות שיניו החילוקות: מתלעותיו. שניו

ר"מ המאירי

כחשו בה' ויאמרו לא הוא, וכענין אמר נבל בלבו אין אלקים, ופן אורש ר"ל בסכלות ידיעה ובחסרון חכמה: וגנבתי, כלומר אחסר כחו ית' כמו שהגנב מחסר חיל הנגנב. והוא ג"כ ענין ותפשתי שם אלקי, כלומר איחס לו עול כשם שיאמר על חכם בשמשיג ומגנה על דבר זולתו שהוא תפשו, וכן הנה אחסר כחו ואיחס לו לאות בחסרון ידיעה, או עול כראותו העדר הסדור בין בני אדם שזה הוא ענין הביא כמה בני אדם למבוכה יתירה. או ענין ותפשתי שאגבילהו כמי שתופש דבר בידו, כלומר אתפוש בעיוני מדרגתו במקום ידוע כאלו הוא מוגבל, זהו הנראה לי בפרשה זו: ובאה אחריה הפרשה השלישית והיא כוללת חמשה פסוקים, והם מן פסוק (י) אל תלשן עבד אל אדוניו, עד סוף פסוק (יד) ואביונים מאדם, והוא ג"כ ענין נמשך למה שביארנו בשלפניה ודבר על מדרגות בני אדם בקנין השלימות או בהעדרו, ואמר תחלה אל תלשן, הוא מענין רכילות, ואמר שלא יביא דבת העבד אל אדוניו עד שיסבב כעס האדון עליו ויתנכל להמיתו, ואמר פן יקללך ואשמת, והקללה היא לפעמים ענין חסרון הפך ברכה שהיא נאמרת לפעמים על תוספת, וכן ואשמות הוא ענין חורבן מלשון תאשם שומרון, עדרי הצאן נאשמו. והענין הוא שהעבד הוא החמר ואדוניו הוא השכל ואין לגנות החמר בעיניו עד שיעזבהו לגמרי, כי האדם ההוא יתחסר בזה ויקרב לשעתו ושכל גם שניהם ברגע אחד וזהו הציץ ומת. ואחר זה הזכיר הקלב האחר, והוא אמרו (יא) דור אביו יקלל ואת אמו לא יברך, ואביו רמז לשכל ואמו רמז לחמר. כלומר שימעט חק השכל במניעת הלימוד, כלומר שלא השלים חמרו במעלות המדות ונמצא חסר משני השלימיות ומשולל מהם לגמרי, וזהו מי שלא נכנס לפרדס כלל, ר"ל בחקירתו המציאות אבל נשאר בפתיות ובסכלות כל ימיו, ואחר שהזכיר שני הקצוות הזכיר האמצעים, ואמר (יב) דור טהור בעיניו ומצאתו לא רוחץ, כלומר שהכין חמרו והשתדל שכלו בלמוד עד שחשב שכבר השיג וזהו טהור בעיניו. אבל לא הגיע לשלימות לגמרי ולא הזדככה חכמתו מן הפסולת שבה ונשארו לו שבושים והטעאות יבוא מהם לידי מבוכה, וזהו שהציץ ונפגע. ואמר אחר כן (יג) דור מה רמו עיניו ועפעפיו ינשאו, והוא נאמר לשבח, והוא ענין מה רמו עיניו משל על השינה וטוב העיון ומלת מה נאמרת דרך הפלגה לשבח כמו מה רב טובך, והוא שנכנס בשלום ויצא בשלום, ואמר אחריו (יד) דור חרבות

שניו

טו לַעֲלוּקָה ׀ שְׁתֵּי בָנוֹת הַב ׀
הַב שָׁלוֹשׁ הֵנָּה לֹא תִשְׂבַּעְנָה
אַרְבַּע לֹא־אָמְרוּ הוֹן׃
טז שְׁאוֹל וְעֹצֶר רָחַם אֶרֶץ
לֹא־שָׂבְעָה מַּיִם
וְאֵשׁ לֹא־אָמְרָה הוֹן׃

(טו) פֿאָן עלוקה. צווייא טאָכטער זאַגען: גיעב! גיעב! דרייא זינד, דיא נימםער זאַטט ווערדען; פֿיער שפרעכען ניא: גענוג!

(טז) דאַז גראַב אונד דער אונפֿרוכטבארע שאָס; דיא ערדע ווירד ניכט זאַטט דעז וואַזזערז, אונד דאַז פֿייער שפריכט ניא: גענוג! —

רש"י

הפנימיות: ומאכלות. השיניס: (טו) לעלוקה. מנחם פתר לעלוקה כמשמעו למדנו שהוא ערבי. והפותרים אומרים שהוא לשון שאול ומורד וכן במדרש תילים למדנו כן שפותר שתי בנות גן עדן וגיהנם זו אומרת תנו לי לדיקים וזו אומרת תנו לי רשעים. וארבע לא אמרו הון. הרבה יש לנו: (טז) ואוצר רחם. תשמיש: (יז) ליקהת אם. לנקמטי' הנקבלים ונקהין בפני אמו. ל'יקהת עמים (ראשי' מ"ט) קבולת עמים והיו"ד כמו יפעת ויעלת חן: יקרוה ל' תנקר. נקרת הצור (שמות ל"ג) פורי"ר בלע"ז forer (בל"א bohren): יבא העורב שהוא אכזרי על בניו ויקרוה ולא יאכלנה ולא יהנה בה. ויבא נשר שהוא רחמני על בניו ויאכלנה ויהנה בה: העורב אכזרי הוא כמו שנאמר (תילים קמ"ז) ולבני עורב אשר יקראו. והנשר רחמני שנאמר

ר"מ המאירי

בניו ומאכלות מתלעותיו, ומלת מאכלות קנין ממאכלת ומתלעותיו הם השנים הגסות שבלדדי החך, והענין שדבריו חרב חדה, והוא נאמר על רוב ההתחכמות עד שהגיע ממנו לעיון כוזב מביא לידי כפירה, וזהו שקלן בנטיעות: לאכול עניים מארץ ואביונים מאדם, פירושו שהוא סבה להכשיל האקרים בדעותיו לאכול הענוים בדעת הנאים ללמוד מחכמתו, מארץ כלומר שימנעו בסבתיו מנחלת ארץ וענין ועמך כולם לדיקים לעולם ירשו ארץ, ונקרא כן להיות מלת ארץ מורה להמון דבר קיים, וכן אביונים מהיות להם שום אדם. ואפשר לפרש דור מה רמו עיניו על רוב ההתחכמו' ודור חרבות שניו על תכלית הלאת ולמוד, כלומר שסניו חזקות ומקודדות ללעום כל דבר קשה, והוא משל להבנת כל עמוק להיות אלו העקוב למישור והרכסים לבקעה. וקרא ההורסים המתנגדים עניים ואביונים, ואמר על העלם שהוא יאכלם בכל פה, כלומר שיבלע וישקית דבריהם על המתפלספים התולי' אמונתם בעניינים מופתים ולא יאמינו דבר בזולת זה ויתפארו בחכמתם ויבזו לכל זולתם:

הפרשה הרביעית כוללת שלשה פסוקים: והם מן פסוק (טו) לעלוקה שתי בנות הב הב, עד סוף פסוק (יז) ויאכלוה בני נשר: והכוונה בה ענין השפלת העולם התחתון ומסרונו ופקיתות ואיך ראוי להשתדל בקיי העולם הבא: ואמר (טו) לעלוקה שתי בנות, ידוע שהעלוקה היא שרץ שבמים הנקרא שמסו"גה, והיא מוללות דם האדם עד שתתמלא ממנו, ואח"כ נופלה משם ומקימתו. וקרא העולם הזה עלוקה, ואמרו שיש לו שתי בנות שאומרות אחת לחברתה הב הב, כלומר שכל מה שהאחת נותנת האחת לוקחת: והוא ענין (טז) שאול ועולר רחם הוא הלידה המתהוה מן הדבר הנעלר בתוך הרחם ואמר שכל המתחדש מן ההולדה השאול לוקח, וכן כל הלחות שהארץ מוסכת מן הגשמים והאויר ימשכהו החום, והכל משל שהארץ מתלקלק מלד הטבע עם ידיעה, שהחום ינגנה והעולם מתמיד ההויה עם ידיעת

יז עַיִן ׀ תִּלְעַג לְאָב וְתָבֻז
לִיקֲּהַת־אֵם יִקְּרוּהָ עֹרְבֵי־נַחַל
וְיֹאכְלוּהָ בְנֵי־נָשֶׁר׃
יח שְׁלֹשָׁה הֵמָּה נִפְלְאוּ מִמֶּנִּי
וְאַרְבָּעָ* לֹא יְדַעְתִּים׃

* וארבע ק'

(יז) דאַז אויגע, דאַז דעז פֿאַטערז שפּאָטטעט אונד דען געהאָרזאַם געגען דיא מוטטער מיסאַכטעט, דאַז ווערדען דיא ראַבען דעז טהאַלעז אויזהאַקקען אונד דיא יונגען דעז אַדלערז פֿרעזזען. —
(יח) דרייא זינד מיר אונבעגרייפֿליך, אונד פֿיער קעננע איך ניכט.

רש"י

ישחקו על עברתו (דברים ל"ב): (יח) נפלאו ממני. ככסו משחלפו מעיני

ר"מ המאירי

ההפסד: ואמר (יז) עין תלעג לאב, כלומר שהמקיל בכבוד ממליאו לפקיתות קיומו, יקרוה וכו', כי הכל תכלית טוב הסדר להיות אים, העולם התחתון הווים נפסדים עם קיום המינים כמו שנודע למבינים. ליקהת אם, משל לשפע הנמלא בתחתונים מן העליונים. וקלת רבותינו פירשו דרך פשט שמלך הזהירו על פקיתות תאות בני האדם לעניני העולם עם היות אקריתם להפסד קלל הנכסף במיתת המורים לאמדת ירושתו. וקלת חכמינו פירשו בפקרא קומר דאשון שידוע בן שקיבל ארבע הלורות עלוקה, והוא מושך תמיד המליאות להפסד כמשפט העלוקה ושתי בנותיו הם הויה והפסד והם אומרות תמיד הב הב שלא תפסוק תאוותם, אבל ההוה נפסד והנפסד מתהוה תמיד, ואמר כי הם בדמות הדברים שאינם שבעות לעולם, והם השאול, ר"ל הקבר שלא תקסר תאוותו, וכן עולר הרקס, ר"ל הלידה והמשך התולדת תמיד, והארץ למים ללורך הלמיקה, וכן האש ר"ל חום האש ג"כ ללורך הלמיקה, ולקח ענין שאול להפסד, והאקרות להויה, כי עולר רקס פירושו הדבר העלור בתוך הרקס להתהוות שם, וכן המים והחום סבת הלמיקה, ומהשאמר ארבע לא אמרו הון, פירושו השלשה שאמר, ועוד הרביעית מן השלשה דרך לקות כלשון בני אדם, וענין הון מונח על ריבוי הממון, והוא כאלו לא אמרו הרבה או די, וי"מ שחולק הד' מן הג', דרך התרקבות להיות פעולתם יותר נראית, ואמרו שלש הנה לא תשבענה פירושו או השתי הבנות שנתם שלש והם: הקור והיובש והלקות, והרביעית היא החום, שאע"פ שהחום וקור פועלים, והיובש והלקות נפעלים, עקר הפעולה לחום מפני שגדרו לקבץ הדומים, ולהפריד הבלתי דומים, כענין בלירוף הכסף שיבדיל הסיגים, ויקבר החלקים הזכים, והקור מקבץ דומים ובלתי דומים כקפיאת השלג והטיט. וי"מ שתי בנות שתי מיני ההויה המרגשת והאין מרגשת, וכל אחד כוללת שני מינים, האין מרגשת כוללת הדומם והלומח, והמרגשת כוללת החי בלתי מדבר והמדבר. וכן יש שמוסיפין לפי' זה, שלש הנה על שלשת מיני הויות הבלתי שלימות, והם הדומם והלומח והמרגיש, והרביעית המדבר אשר הכוונה ליה, ואמר אח"כ אחר שכוונת המליאות כולו הוא על זה האחרון הנקרא אב, אוי למניחו בשביל עסקו באקרים, וייעד לעין הלועגת לאב, ר"ל שהשתדלותו בו חלוש ודרך ערלאי, דומה לדרך לעג: ותבוז ליקהת אם, ר"ל לקבוץ החכמים שהם נקראים אם לטוב הנהגותיהם, יהיה עיונו כוזב ומתעופף. וע"ז אמר יקרוה עורבי נחל, והזכיר נחל על שם נחל נובע מקור חכמה (לעיל), ור"ל המבשולות והטעאות המלויים בלימוד למי שלואה תמיד, יקשיבו עיונו כשו נקרו עיני שכלו, ויתעופפו רעיוניו, כשו אכלוהו בני נשר ויתעופפו עמו. וי"מ עין תלעג לאב, למעשה המליאות, שהוא פועל האב, ותבוז ליקהת אם, להרכבת החומר. ובדרך פשט י"מ לקהת אם להרכבת החומר לזקנת האם, ושם יקהת, על שם קיבוץ הקמטים, והוא כדרך אל תבוז כי זקנה אמך (לעיל), ובדרש עלוקה זה גיהנם, שתי בנות, רשעים ובינונים, שאול שאין לו תקומה, כנגד רשע, עוצר רקס, נער לידה שיש לה רפואה אחר ילירת הולד, כנגד הבינונים:

יט דֶּרֶךְ הַנֶּשֶׁר ׀ בַּשָּׁמַיִם
דֶּרֶךְ נָחָשׁ עֲלֵי־צוּר
דֶּרֶךְ אֳנִיָּה בְלֶב־יָם
וְדֶרֶךְ גֶּבֶר בְּעַלְמָה׃
כ כֵּן ׀ דֶּרֶךְ אִשָּׁה מְנָאָפֶת
אָכְלָה וּמָחֲתָה פִיהָ
וְאָמְרָה לֹא־פָעַלְתִּי אָוֶן׃

(יט) דען וועג דעז אדלערז אין דער לופט דען וועג דער שלאנגע אויף דעם פעלזען, דען וועג דעז שיפפעז אין דעז מעערעז מיטטע, אונד דען וועג דעז מאננעז בייא דעם מאדכען.

(כ) אימגלייכען דען וועג דעז עהע־ברעכערישען ווייבעז; זיא האט גע־געזזען אונד ווישט זיך דען מונד אונד שפריכט: איך האבע ניכטז אונגעביהרליכעז געטהאן.

רש"י

ואיני יודע להיכן הלכו שממהרין להסתר מן העין: (כ) ומחתה. כופה פיה למטה כדכתיב כאשר ימחה הצלחת מחה והפך על פניה: אכלה. לשון

ר"מ המאירי

הפרשה החמישית כוללת ג' פסוקים, מן פסוק (יח) שלשה המה וגו', עד סוף פסוק (כ) לא פעלתי און. והכוונה גם כן לפקיחות זה המליאות, ואמר (יח) שלשה המה נפלאו ממני, ר"ל שהוא מתעלה עליהם, והזכיר דברים שעניינם קולף באין שום אות ניכר שעבר העובר שם: והזכיר (יט) הנשר, שאין עברו באויר ניכר, כי שמים, פירושו הנה האויר, וכן פסיעת הנחש עלי צור, שעם היות המקום קשה, ומהלכו קלוש להיות דרך רקישה על גחון, לא יוכר מקום עברו, וכן אניה בלב ים, ודרך גבר בעלמה, ר"ל שכבר נעקרו בתוליה, ואין שום רושם ניכר בה: ואמר אח"כ (כ) כן דרך אשה מנאפת אכלה ומחתה פיה, דרך נקיות הלשון, ומחתה לשון קינוח, ושרשו מחה, מענין כי מחה אמחה (שמות י"ז י"ד), כי הקינוח מעביר הדבר ומוחה אותו. ולפי הנגלה רמז על ענין האשה שאין אדם שליט בה, אבל לפי הנמשך דיבר על ארבע היסודות, והנשר רמז לאש שתנועתו קלה למעלה וגבוה מכלם, והנחש ליסוד עפר, כי עפר לחמו, ולב ים רמז למים. ודרך גבר בעלמה רמז לרוח, כי הרוח מושל לתאוה והחומר המורכב מהם נקרא מנאפת, שהיא ממירה תמיד איש באיש, וכמו שנקרא החומר בראש הספר הזה אשת איש זונה כמו שפירשנו שם, ורמז על מהירות חילוף האישים והפסדם עד שנראה במעט רגע כאלו לא היו', וחלף הזמן ואבד בלי הרגש, ונפלא על היות האדם בלתי מרגיש למהירות חילופו, וכי ימיו כצל עובר, עד שישים השתדלותו להצליח עצמו, למען יהי' קיומו לעולם ויחי עוד לנצח. וי"מ שבא על פקיחות מדרגת הלימוד, ואמר דרך נשר בשמים, על רוב התחכמות לחקור במה שלא יושג, או שמבקש מופת על המקובלות, שמבקש לעוף יותר מכל מינו, כנשר בין העופות, ונפלא איך לא ירא מזה. והנה גם הפילוסוף אמר על זה, שהוא כמהלך בקורה צרה עומדת במקום גבוה, ודרך נחש עלי צור, קרא החומר המשתבש לפיתוי ההטעאות, ונמנע עלייתו עלי צור החכמות, ודרך אניה, רומז על נפרד הידיעה, שהולך באין שכל, כאניה שאין שכל במהלכה מבד עלמה שהמות קרובה בו כהולך באניה שאין בינו ובין המות רק לוח של עץ, וכן זה רק מחילות הגוף, ורוח עברה בו ואיננו, ודרך גבר בעלמה רמז על הנמשך אחר הבאות גופו: והנה בכאן ד' חלוקות, רוב התחכמות, והוא הנשר, או מיעוט התחכמות, והוא האניה, או ידיעה מעורבבת מבד עלמה בהטעאות, והוא הנחש, כי כל דבר מפתה ומדיח יקרא נחש, על ענין הנחש הקדום המסית את חוה וידיעה מעורבבת מבד זולתה, בעירוב סיגי ההנאות ועסקי העולם, ואמר שכולם חולפים ואובדים, ונפלא על היות האדם בלתי נשמר מהם עם היות

בידו

כא תַּחַת שָׁלוֹשׁ רָגְזָה אֶרֶץ
וְתַחַת אַרְבַּע לֹא־תוּכַל שְׂאֵת׃
כב תַּחַת עֶבֶד כִּי יִמְלוֹךְ
וְנָבָל כִּי יִשְׂבַּע־לָחֶם׃
כג תַּחַת שְׂנוּאָה כִּי תִבָּעֵל
וְשִׁפְחָה כִּי־תִירַשׁ גְּבִרְתָּהּ׃
כד אַרְבָּעָה הֵם קְטַנֵּי־אָרֶץ
וְהֵמָּה חֲכָמִים מְחֻכָּמִים׃

(כא) אונטער דרייען ערציטטערט דיא ערדע, אונד אונטער פיערען קאַן זיא עז ניכט אויזהאַלטען.
(כב) אונטער דעם שקלאַפען, זאָ ער קאָניג ווירד; אונד דעם ניעדערטראַכ־טיגען, ווענער בראָד זאַטט האַט;
(כג) אונטער איינער האַסליכען, דיא צו איינעם מאַננע קאָממט, אונד איינער שקלאַפין, דיא איהרע גע־ביעטערין פערדראַנגט.
(כד) פיער זינד דיא קליינזטען אויף ערדען, דעננאָך זינד זיא ווֹרלטריעבען קלוג:

ר"מ חמאירי

בידו הבקירה. ואולי ייקד הרביעית להיות מכשלת יותר מכולם, ואפשר שלשון נפלאו בא מענין העלמה מגזרת כי יפלא ממך דבר (דברים י"ז ח'), ורמז שנעלם ממנו איזה האותות יש בין הלורה ובין החומר עד שתחול הלורה בו ורמז בדרך נשר בשמים על הלורה השמימיות, ובדרך נחש עלי לור, הלורה הראשונה שקבלום היסודות שהיא כוללת לורת כל בלתי מרגיש כדוממים והלמחים, ובדרך אניה בלב ים, על לורת החי הבלתי מדבר, ובדרך גבר בעלמה, הלורה השכלית הבאה בחומר האנושי:

הפרשה הששית כוללת שלשה פסוקים, והם מן פסוק (כא) תחת שלוש רגזה ארץ וגו' עד סוף פסוק (כג) כי תירש גבירתה, והיא נמשכת ג"כ לענין שהזכרנו, לרמוז שכל הרעות המגיעות בעולם, אשר הארץ רוגזת עליהם, ר"ל שעליהם תולד המבוכה בלבבות, הן מלד ממשלת החומר, וקראו עבד ונבל ושנואה ושפחה, והוא אמרו (כב) תחת עבד כי ימלוך, להכניע הישרים תחתיו. ונבל כי ישבע לחם, כלומר שישיג ריבוי ההנאות אשר הוא מבקש תמיד: (כג) תחת שנואה כי תבעל, והאהובה תמאס, ר"ל שתמשוך הנפש המתאוה הכל לעלמה, והמשכלת נעזבה עזיבה מוחלטת. והנה נמלא בזה שהראויה להיות שפחה, תירש גבירתה, ותמשיכה אליה עד שובה עפרית כמוה כמו שפירשנו באמרו הלא נסע יתרם בם ימותו ולא בחכמה (איוב ד' כ"א), ר"ל שהדבר הראוי להשאר מהם אבד באבדם, כאשר ימותו ולא בחכמה, ועל זה ירגז לב האדם ולא יוכל לעמוד, ונמלא בכאן מספר הארבעה רומז על אחד, וחלקם לארבע דרך לחות והמשך הלשונות שהזכרנו. וי"מ תחת שלש רגזה ארץ, מדמה ומרגיש ומתעורר, והרביעי הוא המשכיל כשהוא משועבד להם, וקרא החוש עבד שהרגש מלך עליו, ודמה המדמה לשנואה כי תבעל, שהוא מרכיב הדברים המוחשים. ובדרש על הגאוה הבלתי ראוי' ושאר הדברים שנאמר עליהם בהגדה שאין הדעת סובלתן, והם דל גאה, והוא בכאן שפחה כי תירש גבירתה, ר"ל שסבור למשול על התקיף ממנו, ועשיר מכחש, והוא ענין ונבל כי ישבע לחם, וזקן נואף, והוא ענין שנואה כי תבעל, ר"ל שהוא ענין שנוי ומשוקץ, ופרנס המתגאה על הליבור בחנם, והוא ענין עבד כי ימלוך, וכן הערה מוסריית לכל הדומה לזה:

הפרשה השביעית והוא כוללת חמשה פסוקים והם מן פסוק (כד) ארבעה הם קטני ארץ וגו', עד סוף פסוק (כח) והיא בהיכלי מלך, והיא הערה שעם פחיתות חומרו, אין ראוי להתרשל מהשתדל בשלימות, כי ברוב ישיג להכין לחמו ולשים בסלע ביתו עד שישיג עד תכלית ההשגה האנושית לעמוד בהיכל המלך, והעירו על זה בשפלי המליאות מן החי הבלתי מדבר: שהם (כד) ארבעה קטני ארץ, והם חכמים שנחכמים נתחבולה. והם (כה) הנמלים, שיכינו בקיץ לחמם. (כו) שפנים,

כה הַנְּמָלִים עַם לֹא־עָז
וַיָּכִינוּ בַקַּיִץ לַחְמָם׃
כו שְׁפַנִּים עַם לֹא־עָצוּם
וַיָּשִׂימוּ בַסֶּלַע בֵּיתָם׃
כז מֶלֶךְ אֵין לָאַרְבֶּה
וַיֵּצֵא חֹצֵץ כֻּלּוֹ׃
כח שְׂמָמִית בְּיָדַיִם תְּתַפֵּשׂ
וְהִיא בְּהֵיכְלֵי מֶלֶךְ׃
כט שְׁלֹשָׁה הֵמָּה מֵיטִיבֵי צָעַד
וְאַרְבָּעָה מֵיטִבֵי לָכֶת׃
ל לַיִשׁ גִּבּוֹר בַּבְּהֵמָה
וְלֹא־יָשׁוּב מִפְּנֵי־כֹל׃

(כה) דיא אַמייזען, איין אָהנמאֶכטיגעז פֿאֶלקכֿען, אונד בערייטען אים זאָמער איהרע שפייזע פֿאָר.
(כו) דיא קאַנינכֿען, איין קראַפֿטלאָזעז פֿאֶלקכֿען. אונד זעטצען איין פֿעלזען איהר הויז.
(כז) קיינען קאֶניג האַבען דיא היישרעקקען, אינד ציעהען דאָך אַללע געשאַארט אויז.
(כח) דיא שפיננע קאַנניט דוא מיט האֶנדען פֿאַנגען, אונד דאָך איזט זיא אין קאֶניגז פּאַלאֶזטען.
(כט) דרייא האַבען איינען שטאַטטליכֿען גאַנג, אונד פֿיער איינען ששאַטטליכֿען שריטט.
(ל) דער לאֶווע. דאַז שטאֶרקזטע אונטער דען טהיערען, דער פֿאָר קיינעם וויכֿט;

רש"י

נקיה דבר הכתוב: (כח) שממית. ארגי"א בלע"ז Araignée (בל"א Spinne): בידים תתפש. בידיה היא אוחזת. ומתדבקת בכותלים: (כט) מטיבי צעד. הולכים ומצליחים בגבורתם: (לא) זרזיר מתנים או

ר"מ המאירי

שמשימים בסלע ביתם, מקום שלא יהיה מרמס לבני אדם: (כז) מלך אין לארבה, ר"ל אין להם דעת ועצה, ובא אחר הקציר וכורת הנשאר לצורכו, חוצץ, כמו חולץ כלומר כורת, מלשון ומספר חדשיו חוצצו (איוב כ"א כ"א): (כח) שממית, י"מ חיה הנקראת כוגא"ת והיא כצורת אדם: בידים תתפש, כלומר תמציא עצמה להתפש ביד האדם. והנה בכאן הערה להשתדל בלימוד, ונתחלה העיר במשל הנמלה, שלא יתרשל לאורך זמן התועלת, ויזכור כי הנמלה תאגור בקיץ לחמה לצורך החורף, ובמשל השפנים העיר להרחיק חברת ממי שימלאהו ממנו היזק, ובכלל חברת הרשעים המונעים כל שלימותו. ובמשל הארבה העיר לסדר הלימוד בזמן הראוי, בהיות הארבה בא אכל התבואה אחר הקציר, לא יקדים ולא יאחר. ובמשל השממית, שלא ברח ממעמד החכמים אבל ימציא עצמו אללם. וי"מ שממית, צפור דרור, ובידים תתפש ג"כ ענין שמבינה קנה במקום שבני אדם יכולין לתפשה ביד, והוא סבת הבלחה. וי"מ עכבים, ותתפש כלומר שתארוג קוריה ומתפשטת אותה לקורות הבית, והיכל:
הפרשה השמינית, והיא כוללת ג"כ חמשה פסוקים, והם מן פסוק (כט) שלשה המה מטיבי צעד וגו' עד סוף פסוק (לג) ומיץ אפים יוציא ריב, והיא ג"כ הערה להזדרז על החכמה והלימוד, ובפרט הזהירו לעשות לו רב מומחה, ינהיגנו בתכלית הנהגה ישרה, עד שבהנהגתו ימלא המכוון, וקרא ההנהגה (כט) צעד, וההליכה מטיב עם היותו בודד וחוזר לעצמו, רמז בו כאלו הוא פועל יוצא, כלומר מסבבים יושר המצעד, וטוב המהלך למסבים אחריהם, והמשיל הענין בארבעה שהם מנהיגים כל אחד בענינו: (ל) ואמר ליש גבור בבהמה, ולא ישוב מפני כל, שכל הבהמות והחיות יראות ממנו, והוא משל להיות תמיד אימת הרב עליו לבלתי יקעת:
(לא) זרזיר

לא זַרְזִיר מָתְנַיִם אוֹ־תָיִשׁ
וּמֶלֶךְ אַלְקוּם עִמּוֹ׃

(לא) דער לענדענקראֶפֿטיגע אונד דער באָקק, אונד דער קאָניג מיט זיינער העערעזמאַכט. —

רש"י

תיש לא ידעתי מהו ולפי המשמע היא חיה תשושה מתנים: מלך אלקום. לא ידעתי מה הוא לפי פשוטו: (ומדרש אגדה פותרין חמש פרשיות אלו של ארבע דברים כנגד ארבע מלכיות לפי שנתארכה ממשלתן על ישראל בעון שעברו על חמשה חומשי תורה הזכירה חמשה פעמים: שאול ועוצר רחם. שאול מלכיות בבל שנא' בנבוכד נצר הרחיב כשאול נפשו (חבקוק ב'). ועוצר רחם זו היא מדי שבימיהם עצרו רחמים מישראל שנאמר להשמיד להרוג ולאבד (מגילה ג'): רגזה ארץ. ארץ ישראל: תחת עבד. זה נבוכד נצר שהיה עבד למרודך בלאדן וכותב אגרותיו כדגרסי' בחולין: ונבל. כי ישבע לחם. זה אחשורוש שעשה משתה מאה ושמונים יום: שנואה כי תבעל. כנגד יון. ושפחה כי תירש גברתה זה עשו שהיה לו לעבוד ליעקב ונהפך הדבר: הנמלים עם לא עז. זו בבל שנאמר (ישעיה כ"ג) הן ארץ כשדים זה העם לא היה: ויכינו בקיץ לחמם. נבוכד נצר עשה כבוד אחד להקב"ה בימי מרודך בלאדן אשר שלח ספרים לחזקיהו וכתב בם שלם למלכא חזקיהו שלם לקרתא דירושלם שלם לאלהא רבא ונבוכד נצר כותב אגרותיו ולא היה שם אותו היום וכשבא וספרו לו מה שעשו א"ל אלהא רבא קריתו ליה וכתיבתו ליה בסוף רץ אחר השליח והחזירו בשביל אותה מרוצה זכה למלכות הרי שהכין בקיץ לחמו כדרך הנמלה: שפנים עם לא עצום. זה מדי ופרס: וישימו בסלע ביתם. שבנו בית המקדש: שממית בידים תתפש. זה היה עשו שנאמר והידים ידי עשו (ראשית כ"ז): בהיכלי מלך. שנכנס להיכל מלך והחריבו: ליש גבור בבהמה. זה נבוכד נצר שנאמר (ירמיה ד') עלה אריה מסובכו: זרזיר מתנים. זו מדי ופרס שזרזו מתניהם והרגו לבלשצר ונטלו מלכות בבל: או תיש. זה יון שנקרא תיש שנאמר (דניאל ח') והצפיר השעיר הוא מלך יון: ומלך אלקום עמו. זו פרס שאמרת אני ואפסי עוד. אין נגב לעומתו:

ר"מ המאירי

(לא) זרזיר, הוא הכלב הצד שקורין ליברי"ר, וסמכו למתנים מפני שהוא צר ודק במתניו, וזו היא סבת מרוצתו וקלות תנועתו לרדוף אחר הציד, וזרזיר הוא שם מושאל אליו מצד דקות המתנים כאלו הוא חגור במתניו, ויקבוץ את חמורו תרגומו וזריז (ראשית כ"ב ג'), ויעשו להם חגורות, תרגום זרזין (שם ג' ז'), והנה בעלי הציד הנכבדים לוקחים אותו למנהיג, להוציא הקיה ע"י המייתו מן הקורים אשר הקנאו שם, וכשיכירהו ישיגם לקלות תנועתו: תיש, מיועד ללכת לפני הצאן והצאן לא תעבורנה לפניו, כאמרו כעתודים לפני צאן (ירמי' נ' ח'), והוא משל על הכבוד, שראוי להתלמיד לכבד לרבו: ואח"כ אמר ומלך אלקום עמו, ואלקום מלה מורכבת מגבורה ותקומה, כלומר שהמלך שעמו, יש לו גבורה ותקומה ונצחון על אויביו, והיא הערת גבורה ותקומה לנצח כל המתנגדים המתנכלים עלינו בהטעאות ועיון כזב. וי"מ שלשה המה מטיבי צעד, שהם מרגיש, ומתעורר ושכל מעשיי, שמהם יבואו המצות, או אמר הכח הזן אשר ממנו התאוה, והכח הקיוני אשר ממנו המתעורר והכח המדמה. והרביעי הוא השכל העיוניי, שהוא המלך הגדול, אשר

עמו

לב אם־נבלת בהתנשא
ואם־זמות יד לפה:
לג כי מיץ חלב יוציא חמאה
ומיץ־אף יוציא דם
ומיץ אפים יוציא ריב:

(לב) האנדעלטעזט דוא טהאָריכט דורך איבערמוטה, זאָ טהוע, ווען דוא קלוג ווירזט, דיא האַנד אויף דען מונד.
(לג) דען דרוקק דער מילך גיעבט בוטטער, אונד דרוקק דער נאַזע גיעבט בלוט, אונד דרוקק דעז צאָרנעז גיעבט שטרייט.

רש"י

אלקום. אין עומד עמו: (לב) אם נבלת בהתנשא. אם נתנבלת על ידי דבורך שחירפת (וגידפת) את עצמך סופך להנשא בדבר: ואם זמות. בלבך להתקוטט. שים יד על פה ושתוק: (לג) כי מיץ חלב. כאשר תצא חמאה על ידי מיץ חלב ודם על ידי מיץ החוטם יותר מדי. כן יצא ריב ע"י מיץ אפים של כעס: מיץ. סחיטה פרימדו"רא בלע"ז ג"ל premere בל"א Drücken כמו (שופטים ו') וימץ טל וגו'. ורבותינו פרשו אם נבלת עצמך על דברי תורה לדרוש ולשאול ספיקותיך לרבך. ואפי' נראית לו כשוטה בלא לב סופך שתהא מנושא. ואם זמות אם שמת זמם על פיך וחסמת אותו ולא שאלת לו הכל. סופך כשישאלך דבר הלכה תתן יד לפה ותאלם שלא תדע לענות כלום בו: כאשר מיץ חלב יוצא חמאה כן מיץ אפים שרבך כועס בך שלא הבינות מהר ואתה מתנבל עליה סוף יוציא מפיך אחר זמן הלכות רבות והוראות:

ר"מ המאירי

עמו עצה וגבורה, והוא נקרא מלך אלקום לקיומו וגלקותו: ואחר שהעירו להזדרז על הלימוד אמר דרך כלל (לב) אם נבלת בהתנשא, ואם זמות יד לפה: (לג) כי מיץ חלב יוציא חמאה וגו', כלומר אם נבלת, והוא שהבלך נוטה אחר היצר, הנה רפואתך בהתנשא עליו להכניעו תחתיך, ואם ההפך והוא אם זמות, ר"ל שחשבתו התבודדות במה שלא יושג לרוב התחכמות המנע מזה ושים יד לפה להתבודד במה שראוי, ודמה הראוי להשיג לחלב, שבתייתו זכה ועריבה, ואמר שהמיץ היוצא ממנו ברוב העמל, הוא כחמאה, שהוא מזון נאות ורך. ומיץ אף וגו', ר"ל כשהשכל נמסר ביד היצר לגמרי יוציא דם, ר"ל מיתה נצחית: ומיץ אפים וגו', ר"ל שכל אחד מבקש חוקו, והוא נמשך אחר השכל מעט ואחר היצר הרבה, יוצא ריב, בין היצר ובין השכל, והענין תלוי בך, אם לנצח אם להנצח ולכן התעורר בזה. וי"מ דרך פשט, אם נבלת בהתנשא על עשיר שיורש, ר"ל אם ירדת עד שאתה צריך לנבל עצמך בבקשת הטרף, השתדל להיות הנהגתך דרך התיקרות והתנשאות לא בדרך הקלט לכל פעול מגונה. וכן יש שפירשו על מדת הגאוה, אם נבלת, ר"ל אם נכנעת סבת הכנעתך היא מצד התנשאות שסבבת בעצמך. או פירושו אם נכנעת, סופך להתנשא, שכל הבורח מן השררה, השררה רודפת אחריו. ורז"ל דרשוהו על דברי תורה, שאם השפיל עצמו לחקור ולדרוש לילך לכאן ולכאן לבאר ספקותיו, סופו שיתנשא, ואם זמות, ר"ל שנשען על בינתו ומחשבתו יד לפה, ובמקום אחר דרשו רז"ל ענין חמשה פרשיות שנזכר בהן חשבון ארבעה בהדיא בענין ארבע מלכיות, ורמז על הגאולה העתידה והזכיר חמשה פעמים שממשלתם עלינו בשביל שעברנו על חמשה חומשי תורה והנמשך מהן, ודרשו על זה בראשונה שאול, זה מלכות בבל, שנאמר בנבוכדנאצר אשר הרחיב כשאול נפשו (חבקוק ב' ה'), ועוצר רחם זה מדי שבימיו נעצרו רחמים מישראל, שאמרו להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן וגו'. ארץ לא שבעה מים, זה יון הרשעה, שלא שבעה מלגזור גזרות על

ישרא

לא.

א דִּבְרֵי לְמוּאֵל מֶלֶךְ מַשָּׂא אֲשֶׁר־יִסְּרַתּוּ אִמּוֹ׃

לא.

(א) וואָרטע אַן למואל, דען קאָניג. פאָרטראַג, וואָמיט זיינע מוטטער איהן בעלעהרטע.

רש"י

לא (א) דברי למואל מלך. דברי שלמה המלך שאמר למו הקב"ה כלומר בשביל שהעוה כנגד הקב"ה: למואל לאל כמו (איוב מ') למו פי. דברים לשמו של הקב"ה שאמר המלך: משא אשר יסרתו אמו. כשהתחתן עם בת פרעה ביום חנוכת ב"ה והכניסה לו כמה כלי זמר ונעור כל הליל' וישן למחרת עד ארבע שעות כדאיתא בפסיקתא והיו מפתחות בית המקדש תחת מראשותיו ועל אותה שעה שניכו על תמיד של שחר שקרב בארבע שעות ונכנסה אמו והוכיחתו כל המשא הזה: משא אשר יסרתו אמו. משא של

ר"מ המאירי

ישראל. ואש לא אמרה הון, זו מלכות רומי, במהרה ינתק, שהיא קשה מכולם: ובשניה דרשו הנשר זה בבל, שנאמר הנשר הגדול ארך האבר מלא הנוצה (יחזקאל י"ז ג'), נחש זה מדי שהיה בהם כח לפתות את מלכם כנגד ישראל. דרך אניה, זה יון שהיתה קלה בגזירותיה. דרך גבר בעלמה זה רומי, שאמרה אהיה גבירת (ישעי' מ"ז ה'): ובשלישי דרשו תחת עבד, זה נבוכדנאצר שהיה עבד למרודך בן בלאדן וסופר שלו כמו שהתבאר בפרק חלק. ונבל כי ישבע לחם, זה אחשורוש שעשה משתה ק"פ יום. שנואה כי תבעל, זו יון. שפחה כי תירש גבירתה זה עשו שירש את יעקב, הפך ורב יעבוד לצעיר: וברביעית, הנמלים זה בבל, שנאמר עליהם ארץ כשדים זה העם לא היה (ישעיה כ"ג י"ג), ואמר שהכין בקיץ לחמו, שנתן כבוד להקב"ה בימי מרודך, ששלח ספרים להיקרא לחזקיהו, וכתב בהם שלם למלכא חזקיהו ושלם לקרתא ירושלם ושלם לאלהא רבא, ואותו היום לא היה שם נבוכדנאצר שהיה סופר שלו, וכשבא סיפר לו נוסח הכתב, ואמר אלהא רבא קרית ליה ובסופא כתבת ליה, ורץ אחר השליח והחזירו, ובשביל אותה מרוצה זכה למלכות. שפנים רמז לפרס ומדי, ואמר ששמו בסלע ביתם, ר"ל בנית המקדש. ארבה, זו יון, שכל שהשאירו אחרים, חשב הוא לכלות: שממית זו רומי, שאין לך שנאוי בשרצים יותר מן השממית, וכתיב ואת עשו שנאתי (מלאכי א') שממית הוא עכבים, והיא בהיכלי מלך שנכנסה למקדש והחריבתו: ובחמישית דרשו ליש זה נבוכדנאצר, שנאמר עלה אריה (ירמי' ד' ז'). זרזיר, זה מדי, שהרזיזו מתניהם להרוג את בלשאצר ונטלו המלוכה מבבל. תיש, זו יון, שנאמר עליו והצפיר השעיר מלך יון (דניאל ח' כ"א). מלך אלקום, זה רומי, שאומרת אני ואפסי עוד (ישעי' מ"ז י'), כלומר אין נלב לנגדי, ולבסוף גאותם תשפילם, כדכתיב אם נבלת בהתנשא:

החלק החמישי.

לא (א) דברי למואל מלך, משא אשר יסרתו אמו, זה החלק חתימה מעין הפתיחה, ויש בו שני פרשיות, הראשונה תכוין להזהר מלכודת האשה הזרה, ומרדוף אחר התאוות. ובפרשה השנייה סיפר במעלת אשת חיל, שהיא הפך האשה הזרה, והפרשה הראשונה הזאת כוללת תשעה פסוקים, והם מן פסוק (א) דברי למואל מלך וגו', עד סוף פסוק (ט) ודין עני ואביון. (א) מלת מלך נקשרה עם מלת למואל, והוא תואר עליו, כלומר דברי למואל שהיה מלך, והדברים האלה הם משא אשר יסרתו אמו, וכתבם בספרו, וכבר כתבתי במלת משא שהיא נאמרת על כל דבר חכמה, ולמואל הוא כנוי לשלמה, והענין שנרמז בו האדם שהוא לאל, וקראתו אמו כן, כמו שנודע מטוב כוונתה בהנהגתו ובשלימותו, כמו שדרשו רז"ל

שהי'

ב מַה־בְּרִי וּמַה־בַּר־בִּטְנִי
וּמֶה בַּר־נְדָרָי׃
ג אַל־תִּתֵּן לַנָּשִׁים חֵילֶךָ
וּדְרָכֶיךָ לַמְחוֹת מְלָכִין׃
ד אַל־לַמְלָכִים ׀ לְמוֹאֵל אַל
לַמְלָכִים שְׁתוֹ־יָיִן
וּלְרוֹזְנִים אֵו שֵׁכָר׃
ה פֶּן־יִשְׁתֶּה וְיִשְׁכַּח מְחֻקָּק
וִישַׁנֶּה דִּין כָּל־בְּנֵי־עֹנִי׃

(ב) וויא זעהר, מיין זאָהן, אונד וויא זעהר, זאָהן מיינעז לייבעז, אונד, וויא זעהר, זאָהן מיינער געליבדע .....!
(ג) גיעב ניכט דען ווייבערן דיינע קראַפט, אונד לאַס דיך ניכט לייטען פאָן דענען, דיא קאָניגע ענטנערפען.
(ד) ניכט דען קאָניגען (ציעמט עז), למואל, ניכט דען קאָניגען, וויין צו טרינקען אונד דען פירוטען ניכט רוישטראַנק.
(ה) דאַס ער ניכט טרינקע אונד פערגעזזע דאַז געזעטץ, אונד פערדרעהע דאַז רעכט אַללער געדריקקטען.

אי קרי

רש"י

משל שיסרתו אמו: (ב) מה ברי. מה זאת עשית והגדת שאתה בני ולא
בן אביך הכל יודעין שאביך צדיק גמר היה ואם אתה רשע יאמרו אמו גרמה
לו: בר בטני. כל נשי אביך כיון שמתעברות אינן שבות לתשמיש ואני
דחקתי ונכנסתי כדי שתהא לי בן מלובן ומזורז שהתשמיש יפה כל ששה
חדשים אחרונים ומה בר נדרי. כל נשי אביך היו נודרות שיהא להן בן הגון
למלכות ואני נדרתי שיהא לי בן מלובן בתורה: (ג) לנשאים חילך. כחך
אל תתן (תחים): (ד) אל למלכים למואל. אין זה דבר הגון למלכים שהם
להקב"ה למואל כמו למו פי (שם): אל למלכים שתו יין. אין נאה להם
להשתכר: אי שכר. כמו אין שכר: (ה) מחוקק. הכתוב בתורה וכ"ש

ר"מ המאירי

ספי' אומרת לו, כל נשי אביך היו מבקשות שיהא להן בן הגון למלכות,! ואני לא הייתי
מבקשת אלא שיהא לי בן עוסק בתור', והתחיל בסיפור מוסרה ואמר, שתחלת דבריה היה
(ב) מה ברי, ומה בר בטני, ומה בר נדרי, כל אלו לשונות האם להטות לבב בנה לשמוע
בקולה: ברי, בהריון ובלידה ובהנקה, כלומר שסבלתי צער העיבור והלידה והגידול:
בר בטני שטפחתיך וריביתיך ונשאתיך על חיקי, לקחתיך על זרועותי, על כפי
חקותיך: ובר נדרי, שכל שבועותי ונדרי הם בך, כדרך כל הנשים הנשבעות באהוב
להן יותר, ולשון מה, כלומר מה אבקש ממך ברי ובר בטני, לא בכסף ולא בזהבך,
רק שתשמר מכל אורח רע: (ג) ונפרט אל תתן לנשים חילך, ר"ל כחך, כמו שידוע
התמדת חברת הנשים תשחית כח הגוף והנפש, וכן אל תתן דרכיך למחות מלכין,
כלומר עלות, ר"ל לבטל מועלותי אשר אני נותן לך, וכן יסרתו על שאר ההנאות,
והזכיר היין ראש לכולם, והוא ענין (ד) אל למלכים וגו', כלומר אין ראוי בחוק
שמלכים לשתות יין, ולא לרוזנים לשאול אי שכר, כלומר שיבקשוהו ויחזרו עליו:
(ה) פן ישתה וישכח מחוקק, ר"ל מה שנכתב ונמסר ע"י מחוקק, ומחוקק כאמר
על שנביא על שם המכתב, ר"ל שכותב ומחקק דברי נבואותיו במלות המגנה, ור"ל
הטית', כענין מי יתן בספר ויוחקו (איוב י"ט כ"ג), ויקרא ג"כ המלך מחוקק על
שם הניחו חוקים בארצו, ועל שתיהן אמר הנה פן ישתה וישכח מחוקק, ר"ל על
המחוקק בתור', ועל המחקק מצד המלכות, והוא אמרו וישנה דין כל בני עוני,
כלומר ישנה מן החיק הראוי אם מצד התור' אם מצד המלכות. ואמרו דין כל בני עוני
הוא דיבור בהווה, כי העשיר אם ישתנה דינו, ירבו אוהביו להשיג עצמותיו לפני

ו תְּנוּ־שֵׁכָר לְאוֹבֵד
וְיַיִן לְמָרֵי נָפֶשׁ׃
ז יִשְׁתֶּה וְיִשְׁכַּח רִישׁוֹ
וַעֲמָלוֹ לֹא יִזְכָּר־עוֹד׃
ח פְּתַח־פִּיךָ לְאִלֵּם
אֶל־דִּין כָּל־בְּנֵי חֲלוֹף׃
ט פְּתַח־פִּיךָ שְׁפָט־צֶדֶק
וְדִין עָנִי וְאֶבְיוֹן׃

(ו) געבט רוישטראַנק דעם הערונ־
אירערנדען, אונד וויין דעם, דער ער־
ביטטערטעז געמיטהען איזט.
(ז) ער טרינקע אונד פֿערגעזזע זיי־
נער אַרמוטה, אונד גערענקע ניכֿט
מעהר זיינעז מיהזאַלז.
(ח) טהו' אויף דיינען מונד דעם
שטוממען, צור רעכֿטזאַכֿע אַללער
פֿערוואַיזעטען קינדער.
(ט) טהו' אויף דיינען מונד, אור־
טהיילע גערעכֿט, אונד ריכֿטע אַר־
מע אונד רירפֿטיגע! —

רש״י

מה שהוא נגרסה: (ו) לאובד. למי שסופו לאבד לרשעים: למרי נפש. המצטערין על עניים ואל אבלם: (ח) כל בני חלוף. אלו הן היתומים

ר״מ המאירי

המלך פעם פעמים, אבל העני אם ישתנה דינו חלף הלך לו ואין מדבר בעדו: (ו) וענין תנו שכר לאובד, כלומר הדברים המשכרים, והם השכר והיין שאינם ראויין למתחכם ולמי שצריך לייחד לבו לדברים המושכלים בהנהגת עצמו ולזולתו, ואינם רק מתוק הפתותים האובדים מדרך קיים ומרי נפש, המשכלת שאין להם לב לקנות חכמה, ואין התעסקם ועמלם בין בתענוגים והבלי הזמן ומעבירים עתם להשקיט עמלם וטרחם רק נשוא התענוגים, והוא ענין (ז) ישתה וישכח רישו, כי הרש מושל על כל פתיות מדה, וסכלות ידיעה, וענין אמרו ועמלו לא יזכר עוד, רולה בו באותו הפרק, כימלת עוד, עם הראות במשמעה לעולם, תאמר לפעמים על חלק הזמן, ר״ל על זמן המשך הענין ההוא, כדרך ולא יספו עוד גדודי ארם לבוא בארץ ישראל (מ״ב י׳ כ״ג) שפירושו כל אותו הזמן, שהרי מלינו אח״כ שבאו: ואמר אחר זה (ח) פתח פיך לאילם, אל דין כל בני חלוף, ובני חלוף פירושו בני העולם, כידרך השלם הישר לבוא כל בני מלכותו לפניו לדין משפה ומשפה, ולא מעיר אחת לבד, ונקרא העולם חלוף, מצד שבני אדם הם העומדים לחלוף ולמות, וענין פתח פיך לאלם, ר״ל בעבור האלם, כלומר שתלדיקו את הדין עמו, ואע״פ שאינו יודע לספר טענותיו כהוגן. או כפרש, המכיא דצריך למי שתראהו בוש לדבר לפניך על דינו, כאשר יודע לך להיותו עשוק. ואלי לפרש פתח פיך לאלם, כאלו אמר, אמור לו שיבוא לפניך להגיש עצמותיו ולגלות דינו ודינו. והמשל שיהיו משפטיך מפורסמים ביושר, ועד שיהי' שומעך הולך ביושר, ויהי' זה סבה לבוא כל עשוק לפניך לדבר לפניך, כאלו אתה תפתח פיו, הפך אמרו וריב אלמנה לא יבוא אליהם (ישעי׳ א׳ כ״ג), שפירושו שמלד התפרסם בהם העמל והעוות, מתרחקים מלבוא לפניהם וסובלים חמסם ועשקם: ואמר אח״כ (ט) פתח פיך שפט לדק ודין עני ואביון, מלת ודין, הוא לווי, כלומר שתדין דין עני ואביון, והוא הדין לעשיר, אלא שהזהיר בפרט על העני להיותו עשוק על נקל. וי״מ אשר יסרתו אמו, כלומר האם היתה סבה זאת התוכחות, ורמז על החומר, והזהירו מבקשת המותר יותר מדאי, ולקח הענין בלשון בר לרמוז על נקיון, כענין נקי כפים ובר לבב (תהלים כ״ד ד׳), והזהירו שלא למחות מלכים, רמז על שני המלכים אשר בקרבו, שיתן לכל אחד חוקו, ולא יכוין למחות זכרם: אל למלכים שתו יין, רומז על מבקשי החכמה, כמאמר החכם שאמר לא יתכן לדורש החכמה שיהי׳ לוארו עב וגופו שומן, והכוונה על ריבוי השתייה, ולכן אמר בהפך זה, תנו שכר לאובד, כלומר למי שנטה אחר הקלה האחרון יותר

מדאי

י אֵשֶׁת־חַיִל מִי יִמְצָא וְרָחֹק מִפְּנִינִים מִכְרָהּ׃
יא בָּטַח בָּהּ לֵב בַּעְלָהּ וְשָׁלָל לֹא יֶחְסָר׃

(י) איין וואַקקערעז ווייב, ווער פֿינ־דעט עז? דען שווערער צו ערקוי־פֿען איזט זיא אַלז פּערלען.
(יא) עז פֿערטרויעט אויף זיא דאז הערץ איהרעז מאַננעז, אונד ווין ערווערב נימֿמט ניכט אַב.

רש״י

שחלפה עזרתם והלכה לה: (יא) ושלל לא יחסר. כלומר לא יחסר טוב:

ר״מ המאירי

מדאי, ואין הכוונה למנוע ההנאות מכל וכל, אבל למנוע רבויין, וכן פתח פיך לאלם, הכוונה בו על דרישת החכמה, שעם המנע רוב ההתחכמות אין למנוע הלימוד, אבל ראוי שלא יתרשל בו, אבל שיהיו עיניו ולבו שם כל הימים, ואז יחפץ ה׳ בידו יצליח:

הפרשה השנייה, והיא הולכת על סדר אל״ף בי״ת, וכוללת כ״ב פסוקים כמספר אותיות שבאל״ף בי״ת, והאריך בה בשבח אשת חיל, הפך ספור האשה הזונה אשר בא בתחלת הספר. וידוע לפי הנגלה היות קיום הבית והעמדתו בסבת אשת חיל, ומה שהאריכו חכמי המוסר בתועלת הבא בסבתה, והוא אמרם ז״ל אל תבזה נשי החיל מהכשים, כי יש נקבות טובות מן האנשים, וספרו במדותיהם, העוזבת מדות אביה ולומדת מדות אישה עד שתדומה בת בעלה, לא בת אביה, המאירה פניה לבעליה בעת שיכעיסנה, המכבדתו ביראה בעת חסרונו כאשר בעת עשרו, ובימי הזקונים כבימי הנעורים, הכבדים רגליה לצאת מביתה, הקלים ידיה לתת מן הפת לעני, העובדת עבודתה בין שפחותיה, המיניקת ילדיה ולא תתנם למינקת אחרת, השומעת מן המדבר, ולא תמהר המענה, הבורחת מישיבת מבקשות מריינים, האומרת ברעבונה שבעתי, השמחה באורחים כשיכניסם האיש בביתו, ועובדת אותם כאחת השפחות. וחכם אחר אמר בספור מדותיה, כששאלוהו אי זו מן הנשים תאהב יותר, אמר, התמימה בלי מום, הקלה לקום בעת אקראנה, השמחה בשחקי, המיחלת בעת דחקי, הנאוה המלטווה הלובשת בגדי ענוה. וכן שלמה האריך הנה בסיפור זריזותה למלאכתה והעמדתה את ביתה בכבוד עצמה ובעלה ובניה עד שאמר להם שם כשם הגדולים אשר בארץ, כמו שיתבאר בפרטים, והמכוון בה לענין נסתר הוא לחומר נאות לכוונת מציאות האדם, ומוכן לקבל צורתו העצמים אשר הוציאה לאור הוייתו, ואשר הבדילתהו משאר בעלי קיים. והנה ענין בטח בה לב בעלה, ר״ל השכל הרמוז בענין ואל אישך תשוקתך (בראשית ג׳ ט״ז), כלומר שאין צורך להשתדל בתוכחתם, כי לא יצא ממנה עמל ואון, ואמר עליה מי ימצא, על דרך ריחוק המלאה, ואמר גמלתהו טוב ולא רע, כלומר שלא ימשך ממנה לו רק טוב, וימשך בזה ענין הפרשה כולה, אלא שלפעמים יבואו בה דברים על צד המשך המשל, ואם תרצה לטרוח בכולם, תיגע ותמצא, אף שאין הכרח, וכן תוכל לפרש כל הפרשה ביציאת הצורה מכח אל הפועל, בהשגת החכמות, והוא שפירשו ז״ל אשת חיל זו תורה. וידוע כי האדם מחובר משלש דברים, ושמצאים בו זה למעלה מזה הגוף והנפש והשכל, ותועלת הגוף ושלימותו במדות המעלות, והצלחת הנפש בקיום המצות והדרכים הדתיים הבלתי מושגים בעיון, ושאין מחייב מציאותם, והשכל תועלתו והצלחתו בחכמה. ומזה פירשו קצת רז״ל שענין הפרשה על בעלי המדות ודרך ארץ, ובזוהר מרדיפת אחר ההנאות, ועל הצדיק ועל החכם אשר תצא צורת שכלו מן הכח אל הפועל:

ומעתה נבאר פרטי הפרשה כפשוטה באופני מדות נשי החיל, והרמוז במקומות על שאר הכוונות, ולא מלה במלה, כי אין זה מחוק המשל, אבל יאמרו בו הרב׳ דברים להמשך המשל ברוב המשלים כמו שהתבאר: (י) אמר תחלה אשת חיל מי ימצא, ורחוק מפנינים מכרה, כלומר לא שמציאותה נמנע, אבל שמעטים הם המוצאים אותה, או פירושו מי הוא שיזכה לכך, כלומר אשריו ואשרי חלקו, רחוק מפנינים

מכרה

יב גְּמָלַתְהוּ טוֹב וְלֹא־רָע כֹּל יְמֵי חַיֶּיהָ׃

יג דָּרְשָׁה צֶמֶר וּפִשְׁתִּים וַתַּעַשׂ בְּחֵפֶץ כַּפֶּיהָ׃

יד הָיְתָה כָּאֳנִיּוֹת סוֹחֵר מִמֶּרְחָק תָּבִיא לַחְמָהּ׃

טו וַתָּקָם ׀ בְּעוֹד לַיְלָה וַתִּתֵּן טֶרֶף לְבֵיתָהּ וְחֹק לְנַעֲרֹתֶיהָ׃

(יב) זיא ערווייזעט איהם ג'יטעז אונד נימער באָזעז, אַללע טאַגע איהרעז לעבענז.

(יג) זיא זיעהט זיך אום נאַך וואָללע אונד לייַנען, אונד אַרבייטעט מיט מונטערן האָנדען.

(יד) זיא איזט גלייך דעם קויפמאַננשיפפע, דאַז אויז דער פערנע זיין בראָד ברינגט.

(טו) אונד זיא שטעהט אויף, ווען נאָך נאַכט איזט, אונד גיעבט שפייזע איהרעם הויזע, אונד דאַז טאַגווערק איהרען מאָגדען.

רש"י

(טו) טרף. מזון: וחוק גם הוא מזון הקצוב להם: (יט) בכישור. שקורין

ר"מ המאירי

מכרה ר"ל מחירה, כלומר שאין לה ערך עם שום דבר, אם על הנגלה ידוע כי מציאות שלימות מדות באשה רחוק, ואם על שאר הכוונות הוא כאמרו ואשה בכל אלה לא מצאתי (קהלת ז' כ"ח), וכן אמרם ז"ל, ראיתי בני עלייה והם מעטים: (יא) בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר, כלל הנה בסיפור מדותיה, שהבעל בלכתו הנה והנה יובטח לבו עליה, ולא יעלה בלבו שום טינא בשום דבר עליה, עד שיהיה צריך למעט בסחורתו ובמהלכיו, ושיחסר בזה השלל ר"ל הריוח, כדרך והיתה לו נפשו לשלל (ירמי' ל"ח ב'), כלומר כאלו הרויחה אותה ושללה אותה, ולשאר הכוונות ר"ל לב בעלה כלומר השכל כענין ואל אישך תשוקתך (בראשית ג' ט"ז): (יב) גמלתהו טוב ולא רע כל ימי חייה, ביאר הנה במדותיה הנעימות גמלתהו טוב על מה שנתרצית ממנו, ולא רע על מה שלא יכעיסנה, כלומר שתתפייס לקבלת פניו עמו ותסבול בעסו עליה, ולא תגמלהו רע על זה: כל ימי חייה, רומז למה שספרנו ממדותיה בעת העוני כבעת העושר, ובימי הזקנה כבימי הנעורים. ולשאר הכוונות גמלתהו טוב שימשכו על ידה השלימות והחיים הנצחיים, ולא רע, באין שום סיג: (יג) דרשה צמר ופשתים ותעש בחפץ כפיה, כלומר שאף בעת שלא יזדמנו לה מלאכות בתוך ביתה, היא טורחת ומחזרת על המלאכות לדרוש הנה והנה, לטוות צמר ופשתים להלביש ביתה בבגדים, ועשתה בהם בזריזות כמי שבא לו חפץ על הדבר, והוא ענין חפץ כפיה, וייחס החפץ לכפים להיות חפץ הלב נראה בהם בענין המלאכות, וכן ענין ובתבונות כפיו ינחם (תהלים ע"ח ע"ב), והפך זה מאנו ידיו לעשות (לעיל). ולשאר הכוונות משל על קיבוץ הקדמו' והצעות וחומר הדברים שמהם יעשו כמושכלות הראשונות שהם מבוא לשניות, והשניות לשלישיות וכן כלם: (יד) היתה כאניות סוחר, ממרחק תביא לחמה, כלומר שתתפש הנה והנה במה שתוכל להרויח לצורך העמדת ביתה, כאניות סוחר ההולכת למרחוק. ולשאר הכוונות יאמר לחמה על ענייני החכמות, שצריכים להקדמות והצעות ממיני החכמות העמוקות והרחוקות. ונדרש היתה כאניות, דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, ר"ל שהדברים נמשכים זה לזה וצריכין להעזר מראש הספר לסופו, ומסופו לראשו, מספר לספר ומחכמה לחכמה: (טו) ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחוק לנערותיה, כלומר שתלמדם לעשות מלאכה עמה, את תעשי כך. ואת תעשי כך. או פירושו המלאכה המזון הצריך להם. ולשאר הכוונות אין רינה של תורה אלא בלילה, וביתה ונערותיה רמז לכחות הגופיות והנפשיות, כל אחד בטורפה וחוקה הראוי לה. או שיקבע לבניו

ולתלמידיו

טז זָמְמָה שָׂדֶה וַתִּקָּחֵהוּ
מִפְּרִי כַפֶּיהָ נָטְעָה כָּרֶם׃
יז חָגְרָה בְעוֹז מָתְנֶיהָ
וַתְּאַמֵּץ זְרוֹעֹתֶיהָ׃
יח טָעֲמָה כִּי־טוֹב סַחְרָהּ
לֹא־יִכְבֶּה בַלַּיְלָה נֵרָהּ׃
יט יָדֶיהָ שִׁלְּחָה בַכִּישׁוֹר
וְכַפֶּיהָ תָּמְכוּ פָלֶךְ׃
כ כַּפָּהּ פָּרְשָׂה לֶעָנִי
וְיָדֶיהָ שִׁלְּחָה לָאֶבְיוֹן׃

(טז) איהר זין שטעהט נאך איינעם פעלדע, אונד זיא קויפט עז; פאן דער פרוכט איהרער האנדע פפלאנצט זיא איינען וויינבערג.

(יז) זיא גירטעט מיט קראפט איהרע לענדען, אונד שטרענגט איהרע ארמע אן׃

(יח) זיא שפירט, וויא איהר ערווערב גוט איזט; עז ערלישט אין דער נאכט ניכט איהרע לייכטע.

(יט) איהרע האנדע שטרעקקט זיא נאך דעם ראקקען, אונד איהרע פינגער פאססען דיא שפינדעל.

(כ) איהרע האנד רייכט בראד דעם ארמען, אונד איהר האנדע שטרעקקט זיא אויז דעם דירפטיגען.

רש"י

וויר"טול בלע"ז נרס"י כ"י נוסף המכשיר את הפלך לטוות פלך פו"סעלע

ר"מ המאירי

ולתלמידיו חוק סראוי להם בלימוד, לזה כך ולזה כך: (טז) זממה שדה ותקחהו, מפרי כפיה נטעה כרם, כלומר שלרוב זריזותה, היא מגנת המכוון בלבה, והנה מחשבתה להיות עמלה וטרחה נשאר קיים לקנות מהם שדה, או לנטוע כרם, ותשיג מחשבתה לרוב זריזותה. ולשאר הכוונות אפשר שרמז בשדה על שלימות המדות, הנמשלות לריח השדה, כמו שאמר ראה ריח בני כריח השדה אשר ברכו ה' (בראשית כ"ז כ"ז). וכרם על החכמות, כי היוצא ממנה יין המשומר בענביו המשמח אלהים ואנשים. או רמז בשדה על החכמות הטבעיות, כמו שביארנו בענין ועתדה בשדה לך (לעיל). ובכרם על החכמות העליונות. ונטעה כרם נטע כתיב, כלומר שהבעל נטע בסבתה, והקרי נטעה, כי מסבב הדבר יקרא פועל, כדכתיב וחירם היה בונה, ר"ל מסבב הענין: (יז) חגרה בעוז מתניה, ותאמץ זרועותיה, כלומר שאפילו לא היה מטבעה להתעמל כל כך, היא משתדלת ומרגלת עצמה בזה, וכן בשאר הכוונות: (יח) טעמה כי טוב סחרה, לא יכבה בלילה נרה, י"מ טעמה עלה לשון עיטא וטעים (דניאל ב' י"ד), כלומר אף כשטעמה טעם סחרה והשיגה העושר, אינה מתרשלת בכך אבל תאוות לבה בזה ולא יכבה בלילה נרה. ולשאר הכוונות הטעימה משל על הבנת הענין והכרתו, כענין שביארנו בתפלת שבת, מענגיה לעולם כבוד ינחלו, טועמיה חיים זכו, כלומר עם היות מענגיה, והם המקיימים אותו קיום תוריי נוחלים כבוד, טועמיה, הם המשיגים ענינו מצד החכמה זוכים לחיים נצחיים, והלילה משל לעת המות, ואמר לא יכבה נרה בלילה ההוא אבל תוסיף אור כאור החמה שבעתים: (יט) ידיה שלחה בכישור, וכפיה תמכו פלך: (כ) כפה פרשה לעני, וידיה שלחה לאביון, כ"ל שמניהם דבקים, בכישור, הוא חתיכת עץ עגולה, משימין אותה בראש הפלך להכביד ראשו עד שיכשר בו מעשה הטוויה ונקרא בל' לע"ז ווירטי"ל. והכוונה בעוד שהיא טרודה במלאכתה, וידיה שלוחות בכישור ובפלך, ואם יזדמן שיבוא לפעמים עני לפניה, לא תמנענה כל טרדותה מתת לחמה לדל, אבל תיכף ראותה אותו תפרוש אליו כפיה לתת לו מלחמה. או פירושו שמה שהרויחה נותנת לעני, ולא תאמר כמה עמלתי בזה, ואיך אתנהו לאחרים זולתי, וכן בשאר הכוונות, עם היותו עסוק לפעמים בעניני העולם לצורך הכרחי, לבו על הילד המסכן לתת לו ארוחתו. או

פירושו

כא לֹא־תִירָא לְבֵיתָהּ מִשָּׁלֶג
כִּי כָל־בֵּיתָהּ לָבֻשׁ שָׁנִים׃
כב מַרְבַדִּים עָשְׂתָה־לָּהּ שֵׁשׁ
וְאַרְגָּמָן לְבוּשָׁהּ׃
כג נוֹדָע בַּשְּׁעָרִים בַּעְלָהּ
בְּשִׁבְתּוֹ עִם־זִקְנֵי־אָרֶץ׃
כד סָדִין עָשְׂתָה וַתִּמְכֹּר
וַחֲגוֹר נָתְנָה לַכְּנַעֲנִי׃
כה עֹז־וְהָדָר לְבוּשָׁהּ
וַתִּשְׂחַק לְיוֹם אַחֲרוֹן׃

(כא) זיא פירכטעט ניכט פיר איהר הויז פאר דעם שנעע, דען איהר הויז איזט געקליידעט אין קארמעזין.

(כב) טעפפיכע מאכט זיא זיך, ביזזוז אונד פורפור איזט איהר געוואנד.

(כג) געקאננט איזט אין דען טהארען איהר מאן, ווען ער זיטצט מיט דען אלטעסטען דעז לאנדעז.

(כד) העמדען מאכט זיא אונד פערקויפט זיא, אונד גירטעל גיעבט זיא אן דען כנעני.

(כה) ווירדע אונד גלאנץ איזט איהר געוואנד, אונד זיא לאכט דעז שפאטען טאגעז.

רש"י

בלע"ז Fusele (בל"א Spindel): (כא) לא תירא לביתה. לבני ביתה: משלג. מצינה: לבוש שנים. בגדי צבעונין: (כב) מרבדים. מצעות נאה למטה כמו מרבדים רבדתי (לעיל ז'): (כג) נודע בשערים בעלה. ניכר הוא בין חביריו מפני מלבושיו שהם נאים: (כד) לכנעני. תגר: (כה) ליום אחרון. ביום מיתה נפטרת בשם טוב: ותשחק. כל ימיה על

ר"מ המאירי

פירושו ללמד או להשפיע מחכמתו ממה שלמד, ולא תיצר עינו לאמור, איך טרחתי הטרחה הזאת, והתעמלתי בכל מיני טורח ועמל לצורך זולתי: (כא) לא תירא לביתה משלג, כי כל ביתה לבוש שנים: (כב) מרבדים עשתה לה, שש וארגמן לבושה, ייקם הלבוש לבית, כי כל מה שיתכסה בדבר יקרא המתכסה לבוש, כמו תהום כלבוש כסיתו (תהלים ק"ד), שפירושו שהלביש הארץ מן התהום. מרבדים, פירוש מצעות. ואמר שאין לה יראה מצנה ושלג וקור חזק, כי כבר הכינה עצמה, והקיפה ביתה במלבושים חשובים, ושנים מענין תולעת שני, ר"ל בגדי צמר צבועים. או פירושו כל אחד מבני ביתה לבוש שנים בצבע השני, והוא צבע אדום הנקרא בלשון ערבי כרמ"ז, ובלע"ז גרא"נא. ובשאר הכוונות, לא יבהל לקורות הזמן, כי עמו דרך התגלל מהם, או קרא שלג חסרון הידיעה וסכלות החכמה, כי הוא המשל לקור חזק, כי כבר מילא נפשו מן החכמות, וכן ענין מרבדים עשתה לה וגו', המשך משל לזה: (כג) נודע בשערים בעלה, בשבתו עם זקני ארץ, כלומר ששמרתהו שלא יצטרך לזלזל עצמו לנוד הנה והנה כהדיוט, אבל שיודע ויוכר בחשיבות ובמעלה בשער העיר, מקום ישיבת נכבדי העיר וזקניה. ולשאר הכוונות בהנהגתה: בעלה, ר"ל השכל לתכלית הכבוד: בשערים, רומז לשערי ציון, ר"ל מסיבות החכמים, ולטוב שכלו יודע שמו ויפורסם שלימותו, וזהו זקני ארץ, כענין אין זקן אלא מי שקנה חכמה: (כד) סדין עשתה ותמכור, וחגור נתנה לכנעני, כלומר שטרחה בעשיית הסדין, ולא תספוק לה בזה עד שתעכב אותו לעצמ' לשכוב עליו להנאת', אלא שתמכרהו לקנות בו דבר קיים, וכן בעשיית החגור ושאר התכשיטי' שטרחה בהם בעשייתם, לא תעכבם לעצמ' לקשוט שתכשיט, אבל נותנתו לסוחר למכרו ולקנות ממנו דבר קיים, ולשאר הכוונות ולתמש בהנאות מעט לפעמים כפי צורך ההכרחי ומיד תמכרהו ותעזבהו. והכנעני,

כו פִּיהָ פָּתְחָה בְחָכְמָה
וְתוֹרַת־חֶסֶד עַל־לְשׁוֹנָהּ׃

כז צוֹפִיָּה הֲלִיכוֹת בֵּיתָהּ
וְלֶחֶם עַצְלוּת לֹא תֹאכֵל׃

כח קָמוּ בָנֶיהָ וַיְאַשְּׁרוּהָ
בַּעְלָהּ וַיְהַלְלָהּ׃

כט רַבּוֹת בָּנוֹת עָשׂוּ חָיִל
וְאַתְּ עָלִית עַל־כֻּלָּנָה׃

ל שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי
אִשָּׁה יִרְאַת יְהוָה הִיא
תִתְהַלָּל׃

(כו) איהרען מונד טהוט זיא אויף מיט ווייזהייט, אונד מילדע לעהרע איזט אויף איהרער צונגע.

(כז) זיא בעוואכט דיא גאנגע איהרעז הויזעז, דאס קיינעז דאז בראד דער טראגהייט עססע.

(כח) עז טרעטען איהרע זאהנע אויף אונד פרייזען זיא, איהר מאן, אונד ריהמעט זיא.

(כט) פֿיעלע טאכטער האבען זיך וואקקער ערוויעזען, דוא אבער גנעהזט איבער אללע.

(ל) טרוג איזט דיא אנמוטה, אונד אייטעל דיא שאנהייט; איין ווייב, דאז דען עוויגען פֿירכטעט, דאז ווערדע גריהמט!

ר ש " י

יוס מיתתה שיהא נכבד בשם טוב: (כז) צופיה. היא בביתה נותנת לב על דרכי בני ביתה איך ינהגו באמת ובצניעות: (כט) רבות בנות. כך מאשרין אותה בעלה ובניה: (ל) שקר החן. אשת חן ויופי אין מהללין אותה אלא

ר"מ המאירי

מונח על יצר הרע, וחגור, מושאל על דבר חוגר האדם המונע בגדיו מהתפשט חוץ ממקום הראוי להם, והחגור משל על שנתנה לו גדר וסייג ותקן בל יעברנהו: (כה) עוז והדר לבושה, ותשחק ליום אחרון, רמז על עמדה בכבוד, ליום אחרון רמז על עת הזקנה שלא יכלה עוד להתעמל, ולרוב מה שנזדרזה והכינה את עצמה בבחרותה, כדי שלא תהא צריכה לבוש ולכסף בעת זקנותה. ולשאר הכוונות תרמוז על יום המות, ר"ל שלא תפחד מן המות בדעתה, כי תמלא עמל כפיה ותנוח ותעמוד לגורלה: (כו) פיה פתחה בחכמה, ותורת חסד על לשונה, בחכמה ר"ל בשכל ובדעת, כלומר שכל דבריה נאמרים בשכל ובכוונה, ותורת חסד, ר"ל הוראת עשיית החסד לכל הצריך לחסד. ולשאר הכוונות, חכמה רמז לשלימות הנפש, ותורת חסד לשלימו' המדות, שגמילות חסדים מהגדולו' שבהם, והחסידים המאוחר לקדימ' מעלתו: (כז) צופיה הליכות ביתה, ולחם עצלות לא תאכל, ר"ל מעיינת ומשגחת בכל דורכי ביתה, והליכות כל הולך הביתה, וכל מלאכתה בזריזות, והוא ענין ולחם עצלות לא תאכל, ר"ל תבשיל שנעשה בעצלות, אבל כל מעשיה בזריזות ובחריצות, וכן הענין בחכמה בשאר הכוונות: (כח) קמו בניה ויאשרוה, בעלה ויהללה, כלומר קמו בניה ובעלה ממשכבם ומצאו מזונותיהם מוכן, ואז יאשרוה ויהללוה. ולשאר הכוונות רומז על כחות הנפש ועל השכל, או על המשפיעים מחכמתם לזולתם: ודרך כלל אמר אחר זה (כ"ט) רבות בנות עשו חיל, ואת עלית על כלנה, ר"ל שהגיעה לתכלית השבח: (ל) שקר החן והבל היופי, אשה יראת ה' היא תתהלל, רמז שלא ישבחנ' ביופי ובחן, אבל לזריזות' בטוב מעשי', וכן לשאר הכוונות להוראת

הגמול

לא תְּנוּ־לָהּ מִפְּרִי יָדֶיהָ
וִיהַלְלוּהָ בַשְּׁעָרִים מַעֲשֶׂיהָ׃

(לא) געבעט איהר פאָן דער פרוכט
איהרער האֶנדע, אונד עז ריהמען
זיא אין דען טהאָרען איהרע ווערקע.

רש"י

הכל הבל ושקר אבל אשה יראת ה' היא לבד תתהלל: (לא) מעשיה. כשרק מעשיה מעיד עליה להללה בשער העיר כל יוצא ובא זו המליצה שפירשתי אבל לפי המשל התורה ולומדיה הפרשה מתבאר אשת חיל היא התורה מי ימצא אחרי הזוכה למצוא אותה מפנינים ומרגליות: (ד"א ושלל לא יחסר. אוכל פירות בעה"ז ובעה"ב): דרשה צמר ופשתים. לפי שהמשילה לאשה דבר לפי המליצה בדרכי מלאכת הנשים. והמשל כך היא. דורשת התורה מקרא משנה מדרש ומחזרת אחריהם שהם צרכי התלמידים: היתה כאניות סוחר. מביאה היא ללומדיה ברכה ומזון: ותקם בעוד לילה. משכימים באשמורות: ותתן טרף לביתה. שונה הרבה לתלמידים. החוק הקבוע להם: זממה שדה. זממה בזמם וברכן את איש שדה: ותקחהו מן העולם להאבידו: מפרי כפיה. נטעה כרם. ישראל לקיימו לחיי העה"ב: טעמה דבורה: לא יכבה בלילה נרה. בליל כתיב חסר ה' בליל שמורים שנגפו המצרים האירה לישראל והגיהה עליהם: בכישור. בכשרון מעשים. תמכה פלך. משען ומשענה. כמו (שמואל ב' ג') מחזיק בפלך: כפה פרשה. למי שמשים עצמו עליה כעני בו היא מתקיימ': לא תירא לביתה משלג. שדנין בו הרשעים מאש לשלג: לבוש שנים. ברית דם מילה. ד"א מלובשים בכפל. נתון תתן (דברים ט"ו). פתוח תפתח (שם). העניק תעניק (שם). כל אלו מצילין אותן משלג גיהנם כך הוא נדרש בתנחומא: סדין עשתה. לבוש תפארת כותנת לחכמים וחגור נתנה לכנעני. לעני שהוא חגור בסחורתה נותנם אזור למתניהם: ליום אחרון. אין להם להתעצב ממדת הדין כי יכללו ממנו וכל ימי חייהם ישחקו ליום הדין מי שאינו צריך לדאג נופל בדבר לשון לחוק כמו (איוב י"א) וישחק לרעש כידון: צופיה הליכות ביתה. התורה מלמדתם דרך הטוב לפרוש מעבירה: קמו בניה. התלמידים: בעלה. הקב"ה: תנו לה. לעתיד לבא מפרי ידיה תפארת וגדולה עם פאר וממשלה:

ר"מ המאירי

הגמול התכליתי: ואמר בחתימת דבריו (לא) תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה, ר"ל יעמידוה בערך משובחת ומהוללת: ת"ם ת"ם ת"ם ב"ח ל"א"ו:

נגמר בטוליטול"ה ביום ה' כ"ח ימים לחרש אדר שנת ר"ז לפ"ק.
בישיבת מורנא ורבנא מורה צדק אור הגולה רבי יצחק די לילון,
ישלם השם פועלו, ותהי משכורתו שלימה מעם האלהים, ויראה זרעו
לאורך ימים. על יד אני הצעיר מתלמידיו מנחם כ"ר שלמה
לבית מאיר זצ"ל.

ושבח לאל עליון אשר הניחני בדרך אמת, ואשר האיר עיני בהעתקת כתב יד הלזה, ויהיה לרצון לכל קורא בו, ושפתי חרב בעל המחבר זצ"ל דובבית במחיצתי, וימליץ יושר בעדינו אמן וכי"ר. דוד צ"ד.